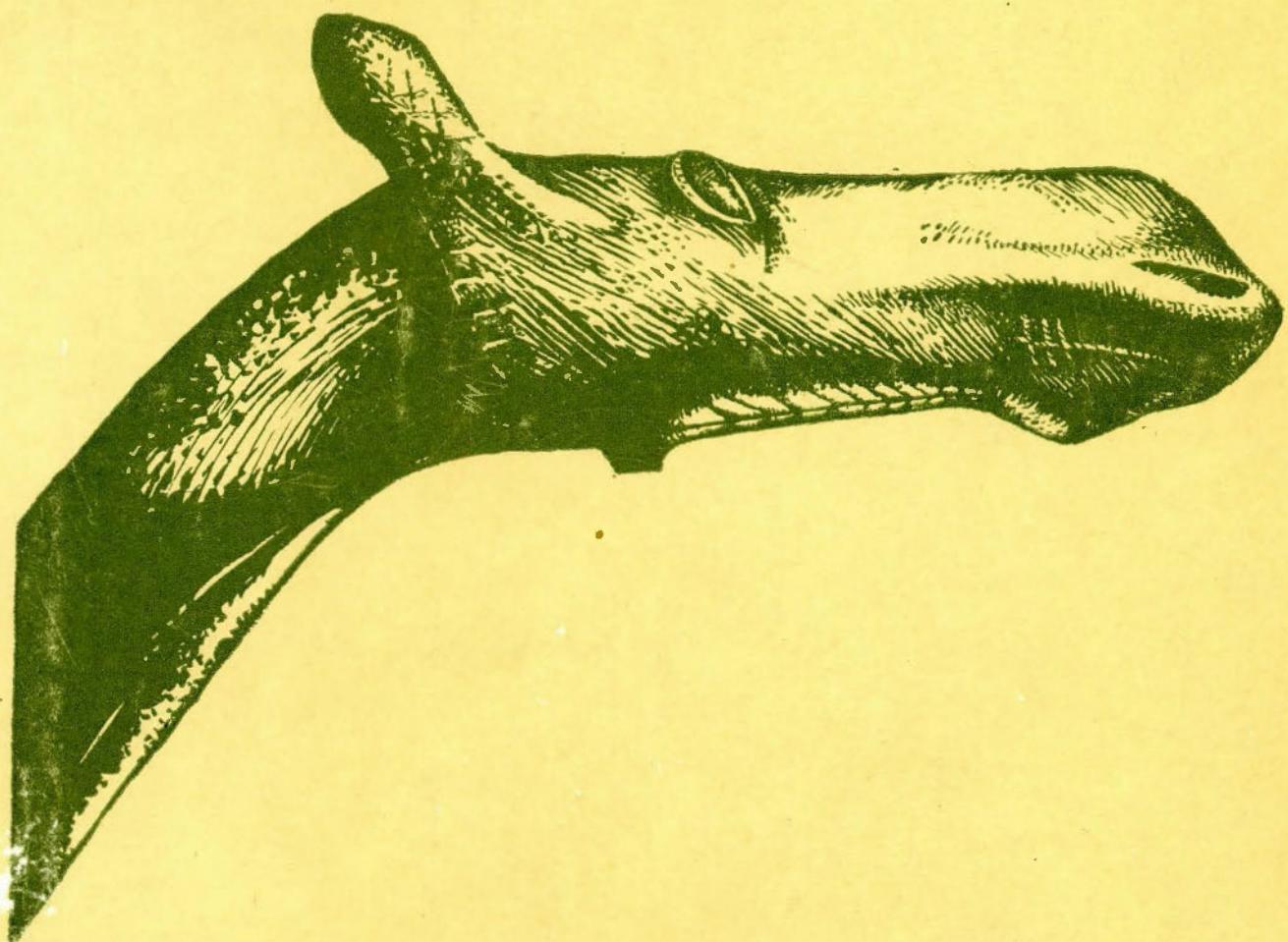

R. RIMANTIENĖ

ŠVENTOJI

**Narvos
kultūros
gyvenvietės**

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS
ISTORIJOS INSTITUTAS

R. RIMANTIENĖ

ŠVENTOJI

Narvos

kultūros

gyvenvietės

VILNIUS
„MOKSLAS“
1979

902.6
Ri 71

ЛІГАДІАМІЯ

Redagavo istorijos mokslų kandidatas A. TAUTAVIČIUS

0507000000

R 10602-080
M854(08)-79 10-79

© Leidykla „Mokslas“, 1979

Neolitinės Šventosios gyvenvietės yra nusauintoje pelkėje tarp Šventosios ir Kunigiškių kaimų ir dabar priklauso Palangos kurortui. Vadinais Šventosios Pajūrio pelkė (pav. 1) prasideda 3 km į šiaurę nuo Palangos ir 400—900 m pločio juosta driekiasi išilgai jūros kranto, nuo jo skiu-

tovę ir padaryti bandomuosius tyrinėjimus. 1966 m. vasarą padarytos nedidelės perkaso vėliau 26-u ir 28-u pavadiantuose plotuose (pav. 2). Paaiškėjo, kad gyvenvietės galutinai nesunaikintos ir jas verta kasinėti. 1966 m. paabigoje buvo melioruojama vakarinė pelkės pu-

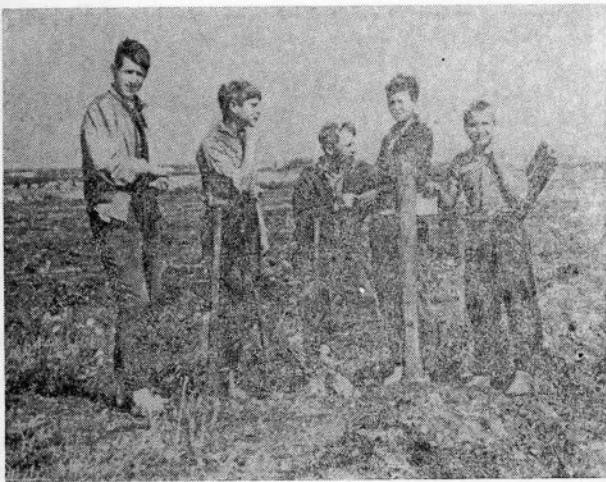
1 pav. Šventosios pelkės 1968 m.

riama 500—600 m pločio ruožo su pajūrio kopomis. Rytinė riba eina beveik lygiagrečiai su Palangos—Šventosios plentu, per 0,5—1 km nutolusi nuo jo. Pelkė užima 530 ha.

Šventosios gyvenvietės aptiktos, 1966 m. melioruojant iki tol nenaudotą pelkės dalį prie Šventosios kaimo. Iškasus pagrindinį melioracijos kanalą, Šventosios žvejas M. Balčius pastebėjo įvairiose vietose gintaro dirbinių, keramikos ir kitko, tarp jų rado du gintaro ruošinių lobius. Sužymėjęs radinius planeliuose ir aprašęs radimo aplinkybes, apie tai pranešė ir radinius perdarė Palangos gintaro muziejui; be to, pranešė ir Kretingos kraštotoyros muziejui. Pastarojo muziejaus direktorius J. Mickevičius dėjo daug pastangų šioms vietoms apsaugoti.

LTSR MA Istorijos institutas pavedė vyr. mokslo darb. R. Rimantienei išžvalgyti vie-

sé. Ties antro iš vakarų kanalo linkiu (pav. 3) M. Balčius vėl rado daugybę keramikos ir pirmąjį medinį īrkla (2-as plotas); taip pat gausybę keramikos aptiko netoli savo namų (1-as plotas). 1967 m. iš pagrindų tyrinėtas 1-as plotas ir padarytos bandomosios perkaso antrajame. Be to, kasinėta keletas smulkesnių radimviečių. 1968 m. toliau tyrinėtas 1-as plotas ir taip pat žvalgytos kitos radimvietės. 1969 m. baigta kasinėti 1-ą plotą ir iš pagrindų tyrinėtas antrasis. 1970—1971 m. kasinėti (pav. 4) 23-as, 26-as ir 28-as plotai ir vėl darytos bandomosios perkaso smulkesnėse radimvietėse. 1972 m. tyrinėti 3-as ir 9-as plotai ir padarytos bandomosios perkaso dar likusiose nebandytose radimo vietose. Taigi Šventosios pelkėse sužymėtos 42 radimo vietas (2 iš jų priklauso Būtingės kaimui), iš kurių 7 ištirtos iš pagrindų, o kitos — tikai per-

2 pav. Pirmieji kasėjai 1966 m.

3 pav. Kanalo pjūvyje matyti tamsus buv. lagūnos (ežerėlio) sluoksnis

kasomis. Galimas daiktas, šiose pelkėse dar likę nežinomų paminklų, ypač tose vietose, kurių nekludė melioracijos kanalai.

Dabar paminklų vieta yra melioruota, užsėta javais arba paversta kultūrine pieva. Kadangi reljefas išlygintas, gyvenviečių pėdsakų iš paviršiaus nematyti.

Tyrinėjimų metu gyvenvietės fiksuotos, siejant jas su dabartine melioracijos sistema — orientuojamasi pagal keturis atvirus kanalus (rytinis — senasis, toliau į vakarus — pagrindinis ir du kanalai — nuo šio į vakarus; pastarieji trys sujungti skersiniu) ir uždarų kanalu žiotis, atsiveriančiu į juos. Atkurti akmens amžiaus gyvenviečių situaciją padėjo sluoksnų tyrinėjimai, per melioracijos parengiamuosius darbus sudaryti planai ir geografės M. Kabailienės padaryti grėžiniai (Rimantienė R., Dvareckas V., Kudaba C., 1974, pav. 1).

Gyvenvietės buvo išsidėsčiusios prie buv. ežero. Šiaurės vakariniame krante pastebėtos aštūnios netoli viena kitos gyvenvietės, iš kurių keturios (1A ir B, 2A ir B, 3A ir B, 4A ir B) turėjo po du kultūrinius sluoksnius. Pietvakariame krante, apie 3 km nuo šių gyvenviečių,

aptikta užtvankos (9-as plotas) liekanų. Rytiname ežero krante beveik eile išsirikiavę 10—38-as plotai; 39-as ir 40-as — prie pat Šventosios upės kranto, o 41-as ir 42-as — dešiniajame upės krante ir priklauso Būtingės kaimui (pav. 5).

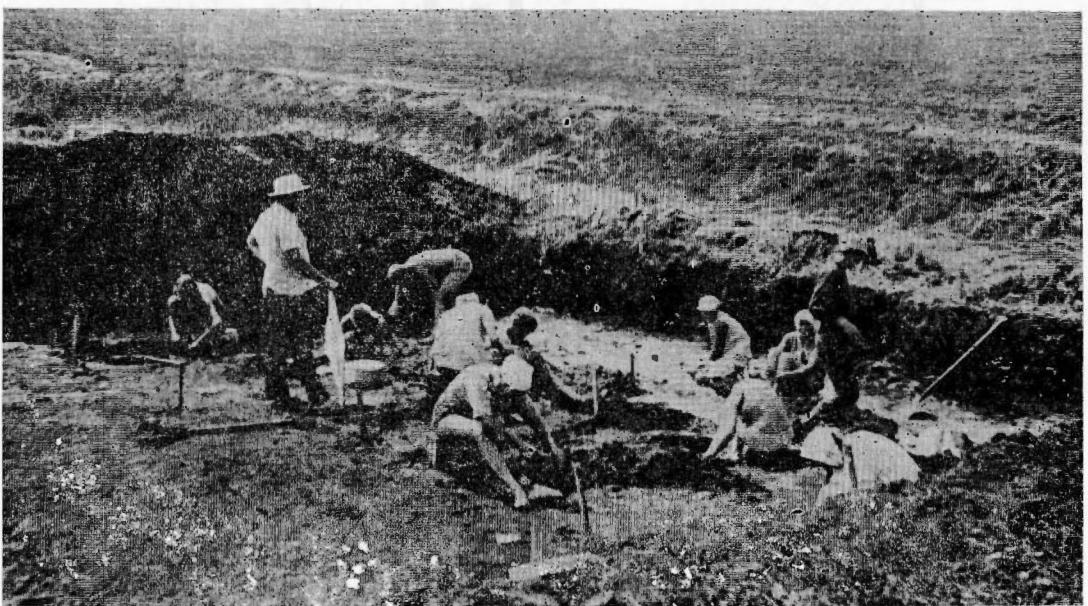
Negalima sakyti, kad iki šių tyrinėjimų Šventosios akmens amžiaus gyvenvietėse neaptikta radinių. Palangos lobio vardu buvo žinomas didelis gintaro dirbinių rinkinys (153 vien.), apie kurį paskelbta ir spaudoje (Taryvydas B., 1937; Puzinas J., 1938, p. 19). Ši rinkinjų testamentu Kretingos muziejui paskyrė tuometinis didelės pajūrio dalies savininkas F. Tiškevičius. Dabar rinkinys saugomas Palangos gintaro muziejuje. Taip pat žinoma, kad į muziejų pateko tik dalis radinių, likusieji išvežti ir, mirus juos globojusių žmogui, išsisklaidė.

Iki pastarojo meto buvo tik spėliojama, kur šie radiniai aptikti. Pradėjus archeologinius tyrinėjimus, senieji vietiniai gyventojai nurodė, kad radiniai buvę surinkti šio amžiaus pradžioje (apie 1905—1907 m.), įveisiant Palangos parką. Žemei pagerinti iš Šventosios pelkių čia buvo vežamos durpės. Pelkėse iškastos didžiulės duobės, iš kurių durpės gabentos vežimais ir piltos parke. Cia darbininkai, apmokami už radinius, juos ir surinkę. Sprendžiant iš žmonių pasakojimų, duobės buvusios iškastos maždaug ten, kur dabar pažymėtos 25—30-a gyvenvietės. Nedidelį gintaro dirbinių rinkinelių iš šių pelkių F. Tiškevičius padovanojo ir buv. Mokslo bičiulių draugijai Vilniuje, kuriai pats priklausė. Dabar šis rinkinėlis saugomas Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejuje.

1966—1968 m. tyrinėjant Šventosios gyvenvietes, dirbo daugiausia vietiniai gyventojai — moksteiviai. 1969—1972 m. kas vasarą LTSR paminklų apsaugos ir kraštotoyros draugija organizavo kraštotoyininkų stovyklas, kurių dalyviai atliko visus žemės kasimo darbus ir susipažino su archeologiniais tyrinėjimais, paminklų apsauga bei kraštotoyros darbu. Si talka buvo labai svarbi, nes kasinėta kvalifikuotai, išsaugant daug vertingų radinių.

Kasinėjimams vadovavo R. Rimantienė. Be to, įvairiais metais atskirų perkasų tyrimams vadovavo LTSR MA archeologai, jaun. mokslo bendradarbiai O. Bagušienė, A. Girininkas, A. Merkevičius, E. Radzvilovaitė. Lauko fotografijas darė kasinėjimų vadovai, radinių — K. Vainoras. Iliustracijas leidiniui parengė dail. D. Skromanienė, brėžinius — L. Kuzmičienė ir autorė.

Tyrinėjant medžiagą, nemaža pasidarbayo daugelio sričių specialistai. Radiokarboninės analizės darytos Vilniuje (Vs ir Vib), Lenigrade (Le), Tartu (Ta) ir La Jola-Kalifornijoje (LJ). Sporų-žiedadulkių tyrimus atliko paleobotanikai V. Dvareckas, R. Kunskas, N. Savukynienė, ichtiologinius — A. Cepkinas (Maskva) ir

4 pav. 23-os gyvenvietės tyrinėjimai 1971 m.

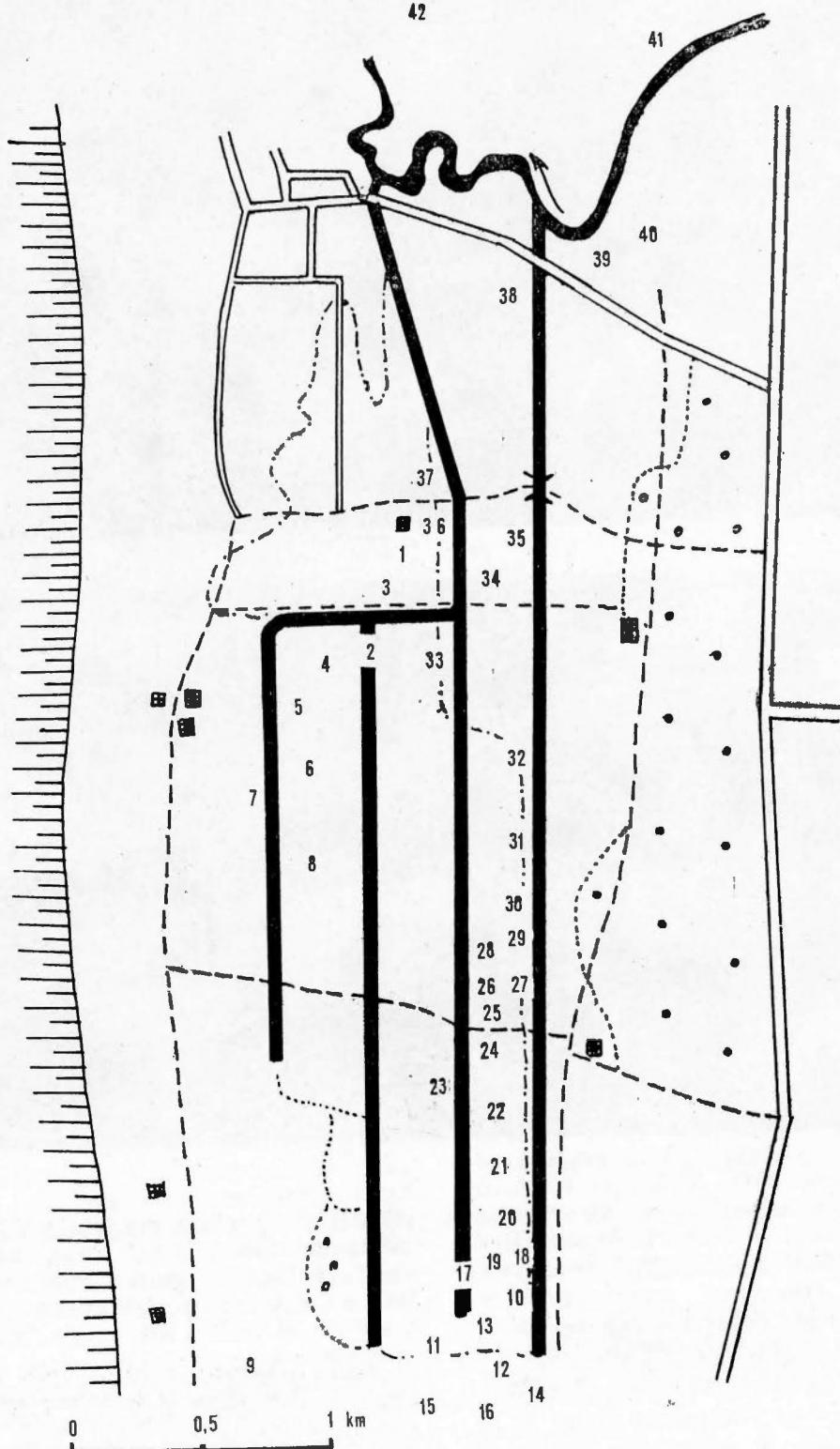
J. Sloka (Ryga), zoologinius — V. Danilčenko (Maskva), antropologinius — R. Denisova (Ryga) ir R. Graverė (Ryga), augalų liekanų — E. Šimkūnaitė, keramikos technologijos — E. Talmantas. Visiems jiems ir daugybei neišvardytų talkininkų autorė nuoširdžiai dėkoja.

Kasinėjimų medžiaga yra Lietuvos TSR isto-

rijos ir etnografijos muziejuje Vilniuje (IEM), „Palangos lobis“ ir kai kurie 1966 m. radiniai saugomi Palangos gintaro muziejuje (GM). Vėliau po kasinėjimų atsitiktinai aptiktų radinių yra ir pas M. Balčių Sventojoje (MB)¹.

¹ Siais sutartiniais ženklais radinių saugojimo vieta pažymėta iliustracijoje ir tyrinėjimų aprašymuose.

42

5 pav. Šventosios archeologinių radimviečių scheminis planas

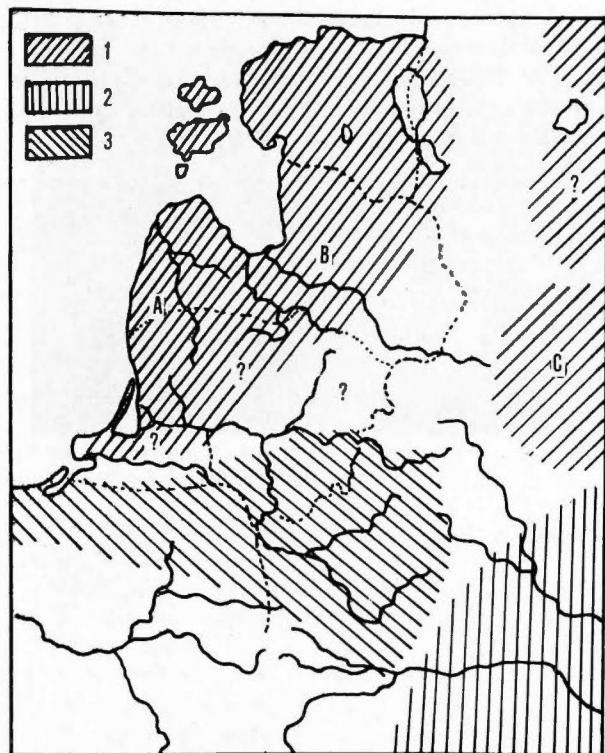
NARVOS KULTŪRA IR LIETUVOS NEOLITAS

Iki septintojo šio amžiaus dešimtmečio ankstyvasis neolitas buvo vienas iš neaiškiausių periodų Lietuvos archeologinėje medžiagoje. Teoriniuose ankstyvajų neolitą apibendrinančiuose darbuose Pabaltijys būdavo priskiriamas šukinės-duobelinės keramikos kultūros sričiai (Puzinas J., 1938, p. 17—20; LAB, 1961, p. 72—75), nors šiai prielaidai paremti duomenų irgi beveik nebuvo — kelios šukelės iš senųjų rinkinių su šukiniais ar tariamai šukiniais atspaudėliais. Kartu buvo skelbiamta, kad Rytų Pabaltijyje ankstyvajame bei vidurinajame neolite gyvenusios finougrų gentys.

Tačiau jau trečajame—ketvirtajame dešimtmetje, skelbiant naujus radinius, vis dažniau pasigirdavo nuomonę, kad ne visą Pabaltijo ankstyvojo neolito keramiką galima išpраusti į šiuos rėmus. Pastebėta, kad kai kurie Latvijos Lejascyskų (Lejascīskas), Purciemio (Purciems), Sarnatės (Sārnate) ir kitų gyvenviečių keramikos radiniai kitokie, negu žinomi šukinės-duobelinės keramikos kultūroje (Šturm E., 1931, p. 420; 1937, p. 51—52; 1940, p. 60; 1948, p. 362—364).

Tokios pat išvados prieita, tiriant ir Estijos ankstyvojo neolito paminklus (Гурина Н. Н., 1955, c. 167; Янитс Л. Ю., 1959, c. 122—127; Jaanits L., 1965, p. 45). Išryškėjo nauja kultūra, kuriai pagal pirmą Estijoje tyrinėtą paminklą duotas Narvos (arba pagal apytikrį paplitimą tarp Narvos ir Nemuno upių — Narvos—Nemuno) kultūros vardas. Ji išaiškėjo tik émus tyrinéti stambias gyvenvietes pelkëse, nes šios kultūros keramika išlieka tik tokiomis sąlygomis.

Nors Narvos kultūrai atstovauja dar palyginti nedaug paminklų, tačiau jie dažniausiai gana išpūdingi. Jau dabar galima skirti tris dideles kultūrines sritis: vakarinę, šiaurinę ir rytinę (pav. 6) (Гурина Н. Н., 1967, c. 189—191; 1970, рис. 6). Vakarinė sritis apima Lietuvos ir Latvijos vakarinę dalį. Svarbiausias jos paminklas yra 1938—1959 m. tyrinėta Sarnatės gyvenviečių grupė (Ванкина Л. В., 1970). Latvijoje iki Lielupės žinomas šešios šios srities radimvietės (Vankina L., 1974, p. 39—52): Sarnatė, Lejas-

6 pav. Ankstyvojo neolito kultūrų paplitimas Pabaltijyje ir kaimynystėje:

1 — Narvos kultūra (A — vakarinis variantas, B — šiaurinis, C — rytinis), 2 — Dnepro—Doneco kultūra, 3 — Nemuno kultūra

cyskos, Purciemis, Siliniupė (Siliupe), Ruomai—Kalniniai (Romi—Kalnai), Paviluosta (Pāvilosta). Lietuvoje, be Šventosios gyvenviečių, tėra keletas sunaikintų paminklų: į pietus nuo Juodkrantės klampsmėlių plote („Dzimzakas“) (Bezzenberger A., 1895, p. 239; Engel C., 1935, p. 160, lent. 34 B : a—c), Palangoje prie Rąžės upelio (Kulikauskas P., 1959, p. 33—41), Smeltėje prie Klaipėdos (Hollack E., 1908, p. 145), pavienių radinių pasitaikė ir prie Nidos (1974—1978 m. tyrinėjimai).

Šiaurinė Narvos kultūros sritis apima šiaurės rytų Lietuvą, rytų Latviją ir didžiąją Esti-

jos dalij. Svarbiausi jos paminklai Latvijoje yra Uosa (Osa), Iča (Iča), Dvietė (Dviete), Zveisalos (Zvejsalas), Malmuta (Malmuta), Nainiekstė (Nainiekste). Lietuvoje šios srities paminklai pradėti tyrinėti 1976 m. Anykščių ir Švenčionių raj. (Girininkas A., 1977, p. 77—91). Estijoje žymiausias šios srities paminklas yra Kepa (Kääpa) (Jaanits L., 1965, p. 9—16).

Rytinė Narvos kultūros sritis apima dalį šiaurės rytų Estijos. Cia žinomi paminklai: Akalis (Akali), gyvenvietės prie Peipaus ir Ladogos ežerų, taip pat Narvos I ir III (Гурина Н. Н., 1967, c. 191). Rytinei grupei priskiriamos ir gyvenvietės prie Nevelio ežerų (Pskovo srityje), pvz., Usviatų (Микляев А. М., 1969, c. 18—40). Šiaurės vakarų Baltarusijoje žinomos šiai sričiai priklausančios gyvenvietės yra Krivina ir Osovecas (Поликарпович К. М., 1940, c. 44—46; Чернявский М. М., 1967a; 1969).

Ivairių sričių Narvos kultūra skiriasi; skirtumai daugiausia priklauso nuo to, su kokiais kaimynais teko gyventojams bendrauti.

Pagrindiniai Sventosios paminklai (pav. 5), kuriuos galima skirti Narvos kultūrai, yra 1-os, 2-os, 3-os, 4-os gyvenviečių apatiniai kultūriniai sluoksniai (1B, 2B, 3B, 4B) ir 6-a, 23-a, 26-a, 28-a gyvenvietės. Be to, jai priklausė 8-a, 10-a, 12-a, 25-a, 27-a, 29-a, 30-a, 32-a, 33-a apnaikintos gyvenvietės. Siai grupei reikėtų skirti ir 13-ą, 14-tą, 31-ą gyvenvietes ir gal dar kelias, kurių priklausomybei nustatyti néra tvirtų atramų taškų. Iš viso Narvos kultūrai priskirtina 20 Sventosios gyvenviečių ir radimviečių. Jas galima suskirstyti į tris chronologinius etapus. Ankstyvajam priskirtinos 1B, 2B, 4B gyvenvietės, vidurinijam etapui 3B ir 23-a, o vėlyvajam — 6-a, 26-a, 28-a gyvenvietės. Kitų tikslesnė chronologija ne tokia aiški, bet dauguma jų, atrodo, turėtų priklausyti vėlyvajam etapui.

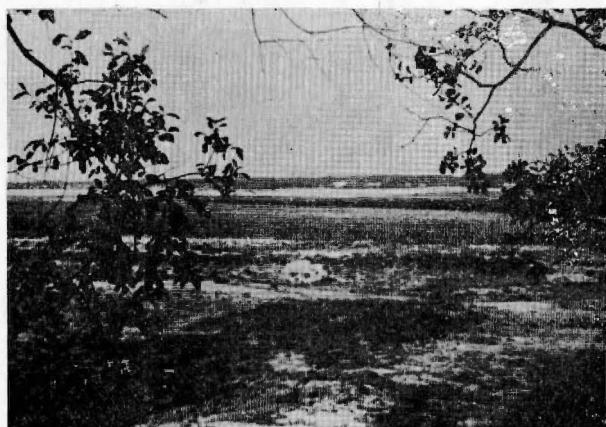
PAMINKLŲ SITUACIJA, GAMTA, CHRONOLOGIJA

Akmens amžiaus gyventos aplinkos vaizdą dabartinėse Šventosios pelkėse padeda susidaryti daugelio geografių ir gamtininkų darbai. Pelkė tyrinėjo A. Basalykas (Basalykas A., 1965, p. 52—64), M. Kabailienė (Kabailienė M., 1959, p. 489—490), V. Dvareckas ir Č. Kudaba (Rimantienė R., Dvareckas V., Kudaba Č., 1971, p. 131—139).

Prieš pradedant tyrinėjimus, Pajūrio pelkė buvo šlapia, apaugusi krūmais, iš viršutinio sluoksnio vietiniai žmonės nedideliais ploteliais rankiniu būdu kasdavo durpes. Iškirtus krūmus, melioravus ir pelkiniu plūgu suarus dirvą, 1967 m. dar aiškiai buvo pastebimas didžulis juodesnis žemės plotas (pav. 7). Tai neolito laikų ežero kontūrai. Pagal M. Kabailienės padarytus pjūvius (pav. 8) ir archeologinės ekspedicijos tyrinėjimus galima nustatyti ežero pavidaļą ir pasekti jo kaitą. Arčiau Šventosios gyvenvietės, t. y. buv. ežero šiaurėje bei vakaruose, pelkė tėra 1,5—1,7 m pakilusi virš jūros lygio, o žerniausiose vietose nusileidžia net iki 0,9 m. Pietinė ir rytinė dalys apytikriai 5—6 m aukštynė virš jūros lygio. Ji menkai užpelkėjusi arba tik drėgna, o arčiau Šventosios kaimo ištisai sudarėjusi.

V. Gudelio ir A. Basalyko nuomone, Pajūrio pelkės užuomazga atsirado atlantinio klimato laikotarpiu, Baltijos litorininėje stadijoje. Pastebėta ne viena litorininės jūros transgresija. Tai padeda sinchronizuoti visų Baltijos pakrančių neolito gyvenvietes.

Litorininės jūros laikotarpio pradžioje Baltijos lygis ties Šventaja buvo keliais metrais aukštesnis už dabartinių, tada vandenys išlygino 5—6 m aukščio virš jūros lygio paviršių. Labai ryški jūros regresija buvusi tarp 2650 ir 2350 m. pr. m. e. (prieš 4600—4300 m.). Radio-karbono metodu nustatytos Šventosios ir kitų ankstyvojo neolito pajūrio gyvenviečių datos rodo, kad tai kaip tik ir buvo pirmasis laikotarpis, kai žmonės išikūrė prie čia buv. pajūrinio ezero. Ankstyviausios Šventosios gyvenvietės datuotos šitaip:

7 pav. Suartoje dirvoje 1967 m. tamsiu ruožu išskiria buv. lagūnos (ezerėlio) kontūrai

Sv 1B sl.— 2450 ± 90 m. pr. m. e. (4400 ± 90) — Ta

2150 ± 60 m. pr. m. e. (4100 ± 60) — Le

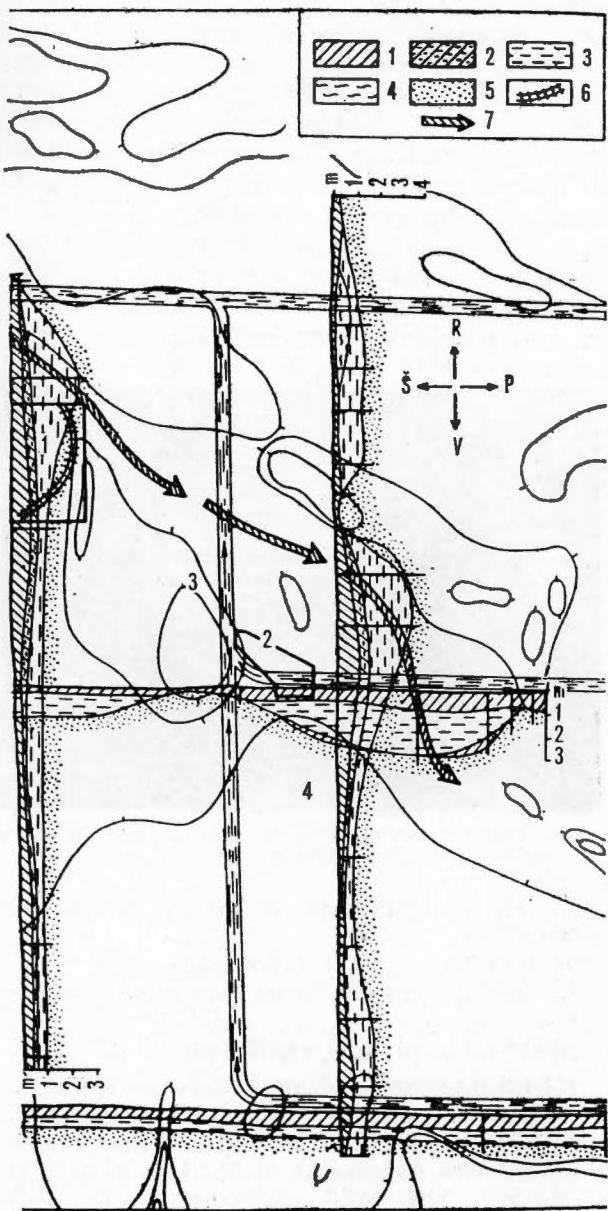
Sv 2B sl.— 2450 ± 55 m. pr. m. e. (4400 ± 55) — Vs

2690 ± 60 m. pr. m. e. (4640 ± 60) — LJ

III tūkstantmečio pr. m. e. viduriui skiriamos ir Sarnatės gyvenvietės prie tokio pat buv. pajūrio ezerėlio apie 100 km į šiaurę nuo Šventosios. Sarnatė datuojama 4639 ± 100 , 4510 ± 110 , 4700 ± 250 , 4490 ± 250 (Ванкина Л. В., 1970, c. 138—139). Baltijos vakarinėje pakrantėje per tą pačią regresiją išikūrė ir, pvz., Muldbjergo (Muldbjerg) gyvenvietė Zelandijos saloje, datuota vidutiniškai 2830 ± 100 m. pr. m. e. (4780 ± 100) (Tauber H., 1970).

Ezerėlis ar lagūna dabartinėje Pajūrio pelkėje prie Šventosios, kaip manoma, susidarė dar prieš prasidedant litorininei patvankai. Išsirežęs upelis (galbūt tai buvo Šventosios upės žiotys) pagilino šią pailgą daubą, ir taip susidarė ezerėlių-senvagių virtinė. Ezerėlio dugnas nelygus. Vidutinis gylis buvo 2 m nuo dabartinio pelkės paviršiaus. Vietomis dugnas nusileidžia iki 4,5 m gylio, kai kur, matyt, kyšojo salos.

Ankstyvajame neolite jūros lagūnos buvo labai patogi ir gyventojų mėgti vieta, nes jos la-

8 pav. Buv. lagūnos (ezerėlio) pjūviai (M. Kabailienė):
1 — dypes, 2 — dumblingos dypes, 3 — dumbblas, 4 — molis, 5 — smelis, 6 — 1A gyvenvietės statinių liekanos, 7 — senvagės kryptis

bai žuvingos ir lengvai galėjo išmaitinti prie jų isikūrusią nedidelę giminių bendruomenę. Šventojoje gyventa optimalaus klimato laikotarpiu, kai buvo gausu žuvų ir žvérių. Tai rodo to laikotarpio klimato, augmenijos bei gyvūnijos tyrimai.

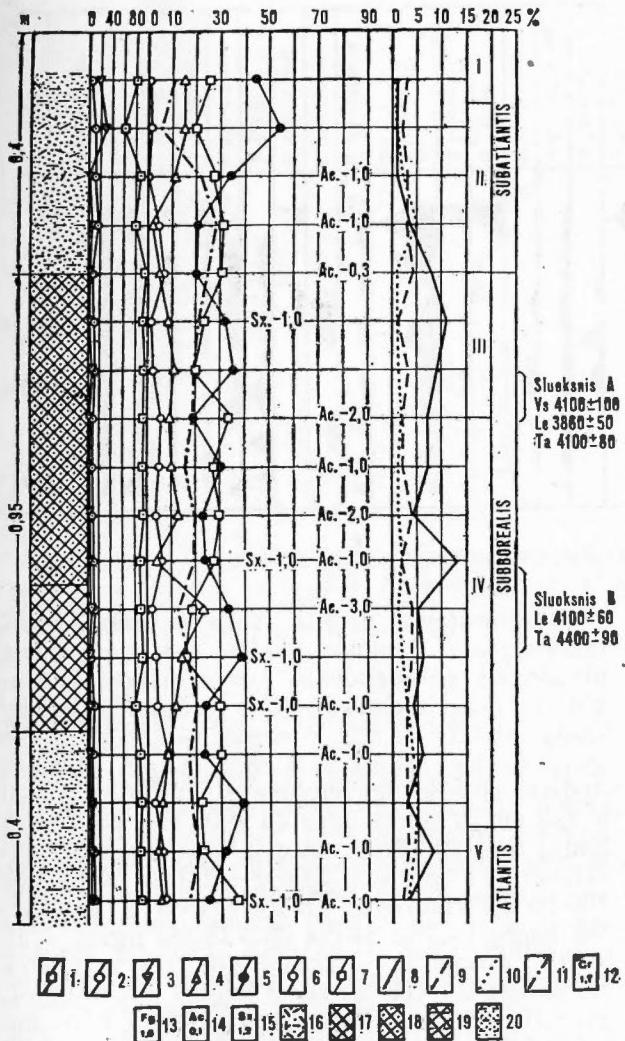
Ziedadulkių analizės duomenimis, ankstyvosios Šventosios gyvenvietės priklauso dviem klimato laikotarpiams — atlantiniam ir subborealiniam. Abiejų seniausių Šventosios gyvenviečių — 1B ir 2B — radiokarboniniu metodu nustatyta (radiokarboninė) data beveik ta pati,

tačiau pagal žiedadulkių analizę (pav. 9 ir 10) ankstesnė yra 2B gyvenvietė, vėlesnė 1B, nes antroji dar priklauso atlantinio klimato laikotarpiui (V diagramos zonai), o pirmoji — subborealiniam laikotarpiui (IV diagramos zonai). V diagramos zona — atlantinio klimato laikotarpio pabaiga — kilniųjų lapuočių klestėjimo laikotarpis (Kabailienė M., 1959, p. 481—482).

Rasti medžio gabalai ir jo dirbiniai tik iš dalių atitinka žiedadulkių analizės duomenis. Beveik visi dirbiniai iš žvairių lapuočių medienos; iš ažuolų dirbta labai retai, matyt, dėl to, kad juos sunkiau apdoroti. Liepos naudotos plăčiai, ypač karnoms plėsti. Iš spygliuočių, nors jų miške buvo pakankamai, galbūt dėl sakuotumo dirbiniai gaminti retai. Tačiau kai kuriose srityse jie buvo nepamainomi: iš pušų skeldavo ilgas skalas bučiams dirbtini, iš jų žievės gaminavo plūdes. Beržo tosis taip pat kartais būdavo naudojama suktinėms plūdėms dirbtini, ypač dažnai ja apvyniodavo pasvarėlius — gargždo akmenukus.

1967 m. kasinėjimų duomenimis (ištirė A. Cepkinas), ankstyvojo neolito 1B ir 2B gyvenvietėse žvejotos dažniausiai gélavandenės plėšriosios žuvys: daugiausia lydekos ir sterkai. 1B gyvenvietėje lydeku (*Esox lucius L.*) kaulai sudarė 62% visų žuvų kaulų, 2B gyvenvietėje — 55%. Žuvų (iki uodegos peleko) dydžiai abiejose gyvenvietėse svyruoja tarp 30 ir 130 cm, tačiau daugiausia didžiųjų žuvų (115, 117, 120, 125, 130 cm). Sterkų (*Lucioperca lucioperca (L.)*) kaulai 1B gyvenvietėje sudarė 23%, o 2B — 32%. Žuvų dydžiai svyruoja tarp 36 ir 70 cm. 1B gyvenvietėje karšių (*Abramis brama (L.)*) kaulų taip pat nemažai — 9%, 2B gyvenvietėje — vos 0,5%. Žuvys buvusios 26—54 cm ilgio. Be to, 1B gyvenvietėje apie 2% sudarė šamų (*Silurus glanis L.*) kaulai. Vienu atveju pavyko nustatyti 110 cm, kitu — 180 cm ilgi. 2B gyvenvietėje šamo kaulai nesudarė nė 0,5%; žuvis buvusi 130 cm ilgio. Iš kitų gélavandenėlių žuvų, kurių kiekis abiejose gyvenvietėse nesudarė nė 1%, minėtini 25—38 cm ilgio lynai (*Tinca tinca (L.)*) ir lašišos (*Salmo salar L.*) — 1B gyvenvietėje. Be to, abiejose pasitaikė sūriavandenių žuvų, kurios ir įplaukdavo į upių žiotis, ir gyvendavo lagūnose. Krinta į akis palyginti labai daug oto (*Rhombus maximus (L.)*) kaulų — 12%. Žuvis buvusios 32—48 cm dydžio. 1B gyvenvietėje beveik 2% sudarė pleksių (*Pleuronectidae gen. sp.*) kaulai. Menkių (*Gadus morhua callarias L.*) kaulų kiekis 1B gyvenvietėje tik šiek tiek prašoka 1%. Žuvis buvusios apie 60 cm ilgio. 2B gyvenvietėje rasta ne tik menkės (*Gadus morhua morhua L.*) kaulų, bet ir vienas tuno (*Thunnus thynnus (L.)*) kaulas.

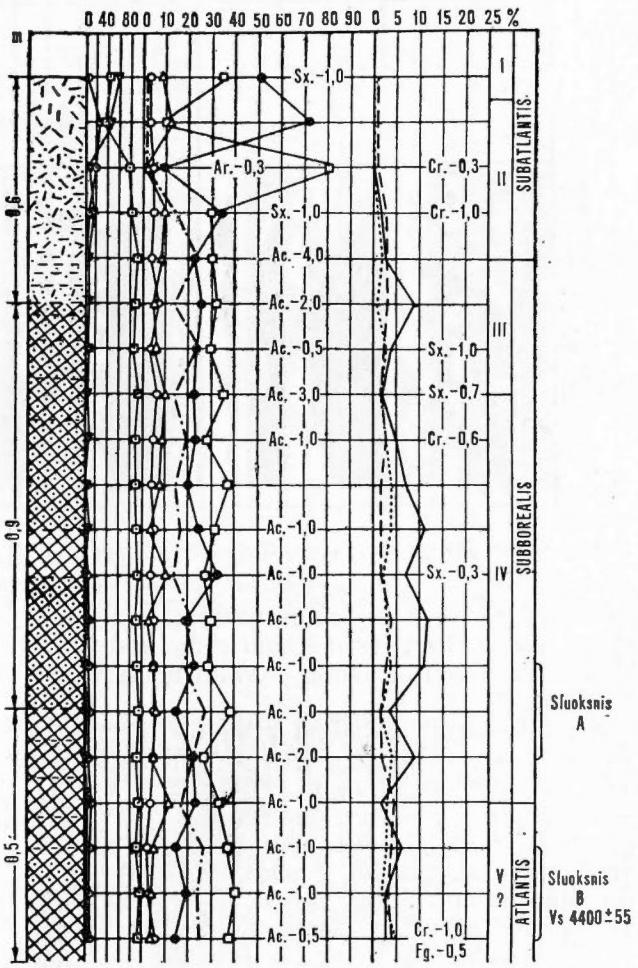
Palyginimui medžiagos nedaug. Tokiose pačiose sąlygose, kaip Šventojoji, isikūrusiose Sarnatės gyvenvietėse žuvų kaulai taip prastai iš-

9 pav. 1-os gyvenvietės sporų-žiedadulkių diagrama (V. Dvareckas). Bendroji žiedadulkių ir sporų sudėtis: 1 — medžiai, 2 — žolės, 3 — sporos. Medžių žiedadulkės: 4 — eglė, 5 — pušis, 6 — beržas, 7 — alksnis, 8 — ažuolas, 9 — liepa, 10 — guoba, 11 — lazdynas, 12 — skroblas, 13 — bukas, 14 — klevas, 15 — gluosnis. Litologinė sudėtis: 16 — prlesmėlingos dūrpės, 17 — detritinis sapropelis, 18 — smėlinis sapropelis, 19 — aleuritinis sapropelis, 20 — aleuritinis smėlis.

likę, kad nebuvome įmanoma nustatyti jų rūšių. Daugiausia duomenų turime iš mūsų tyrinėjamo laikotarpio gyvenviečių šiaurės rytų Latvijoje (Slėka J. J., 1975, c. 65—68). Pačioje ankstyviausioje, Uosoje, lydeklų kaulai sudarė net 94 %. Žuvys nuo 31 iki 130 cm ilgio. Taip pat ankstyvojo neolito Zveisalų gyvenvietėje lydeklų kaulai sudarė 76%; žuvų ilgis irgi siekė iki 130 cm. Šioje gyvenvietėje buvo taip pat nemaža (apie 10%) sterklų kaulų. Mažiau tipiškų upių bei ežerų žuvų, kurių Šventojoje nepasitaikė ir, žinoma, visai nėra jūrinių.

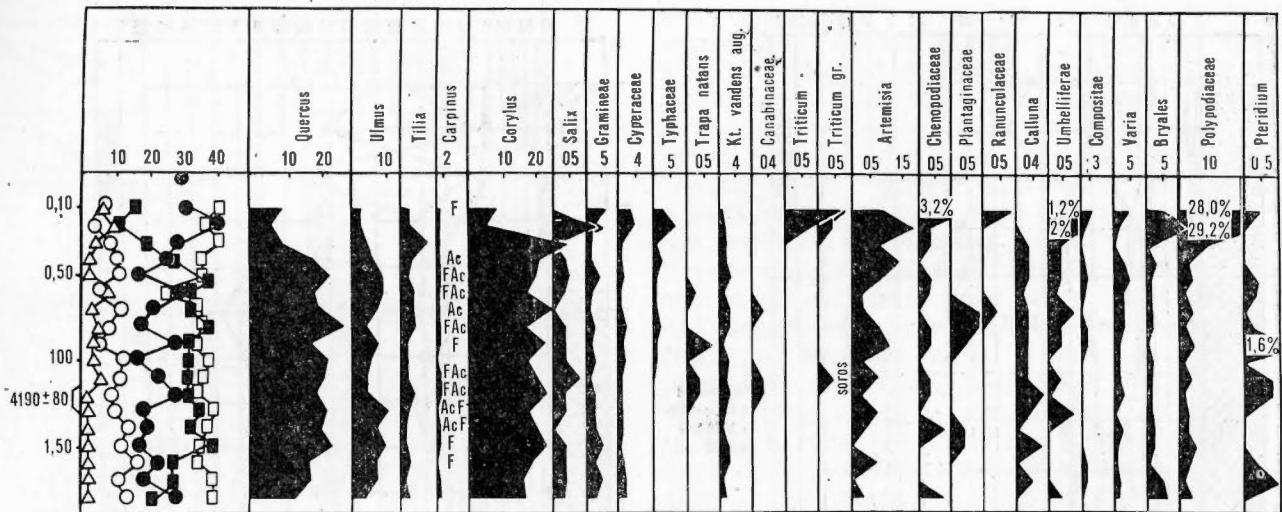
Apie fauną galima spręsti iš sumedžiotų žvėrių kaulų. Tačiau jie ne visada parodo žvėrių kiekio santykį; nemaža dalimi atspindi žmonių

10 pav. 2-os gyvenvietės sporų-žiedadulkių diagrama (V. Dvareckas) (sutartiniai ženklai 9 pav.)

poreikius. Pvz., Šventosios 2B gyvenvietėje ruonių kaulai sudarė net 76% visų žvérių kaulų, o 1B jų visai nebuvovo, nors rasta tų kaulų dirbinių. Pagrindiniai ankstyvojo neolito medžiojamieji žverys buvo šernai ir briedžiai. Šernų kaulai 2B gyvenvietėje (atmetus ruonių) sudarė 18%, o 1B gyvenvietėje — 31% visų kaulų. 2B gyvenvietėje briedžių kaulai sudarė 12%, o 1B — net 32%. Labai daug bebrų kaulų (2B gyvenvietėje net 46%, o 1B — 14%). Iš kitų žvérių kaulų minėtiniai lapių (2B gyvenvietėje 10%) ir elnių (1B gyvenvietėje 5%).

Minėtos gyvenvietės priklauso pačiai ankstyvojo neolito pabaigai, visiškai priartėja prie viduriniojo. Ankstyviausia viduriniojo neolito Šventosios gyvenvietė yra 3B. Ji buvo iškūrusi tos pačios buv. lagūnos kranto kyšulyje tarp 1B ir 2B gyvenviečių ir pagal gamtinius datavimo duomenis beveik nesiskyrė nuo ankšciau minėtų. Radiokarboninė data — 2460 ± 70 m. pr. m. e.

11 pav. 23-os gyvenvietės sporų žiedadulkių diagramma (N. Savukynienė) (sutartiniai ženklai 9 pav.)

(4410 ± 70) — Vib. 9. Tačiau radinių, ypač keramikos (žr. p. 130); tyrinėjimai rodo, kad ji priklauso jau kitam tarpsniui — viduriniojo neolito pradžiai.

Sio laikotarpio pabaigai priklauso geriausiai ištirta 23-a gyvenvietė, kurios radiokarboninė data 2240 ± 80 m. pr. m. e. (4190 ± 80 — Vib 1).

Ziedadulkių analizės duomenimis (pav. 11), gyvenvietės egzistavimo metu gausiai augo kilnieji lapuočiai: ąžuolai, guobos, liepos, rečiau — skroblai, bukai, klevai, uosiai. Pakrantės buvo apaugusios alksniais. Tarp spygliuočių vyraovo pušys, tačiau augo ir eglės. Pomiškyje vešėjo lazdynai ir putinai. Lagūnos pakrantė buvo gana sekli, priaugusi meldų, šiurpių, plunksnialapių ir kitų vandens augalų, tarp jų ir vandens riešutų — agarų. Rasta ir įvairių augalų — gyvenviečių palydovų: kiečių, lakišių, usnių, dildelių, kraujažolių, gysločių, balandų ir kt. Aptikta ir pirmųjų kultūrinių augalų — kanapių ir sorų (?) žiedadulkių.

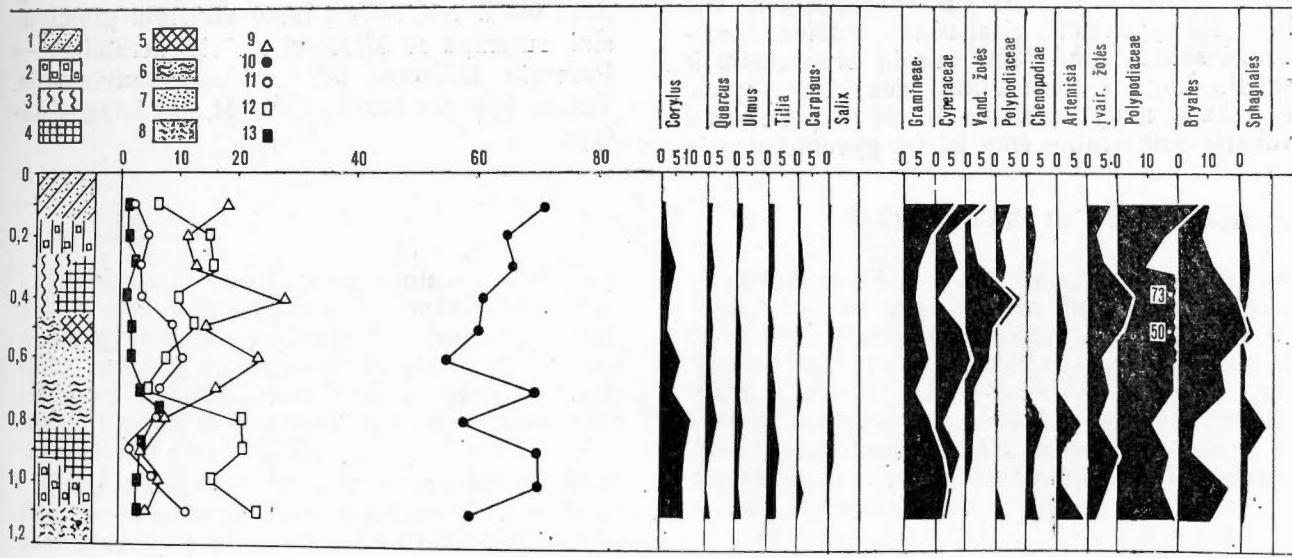

12 pav. 23-a gyv. Tauro ragas in situ

Viduriniajame neolite, kaip ir ankstesniais laikotarpiais, žvejotos tokios pat, daugiausia plėšriosios gélavandenės žuvys (ištyrė J. Sloka): lydekos ir sterkai. 3B gyvenvietėje lydeku kaulai sudarė 63,6%, o sterkų — 22,8%. 23-oje gyvenvietėje atitinkamai 88,2 ir 10%. Lydeku dydžiai abiejose gyvenvietėse svyruoja tarp 30 ir 142 cm, o sterkų tarp 35 ir 90 cm. Kitų žuvų kaulų mažiau. Kiek daugiau tik šamų: 3B gyvenvietėje — 3,4%, o 23-oje — 1,3%. Žuvys nuo 100 iki 205 cm. Be to, 3B gyvenvietėje rasta karšių kaulų (2,2%; žuvys 25—38 cm ilgio), lynų (0,9%; žuvys 22—34 cm ilgio), ešerių (*Perca fluviatilis* L.) (0,1%; žuvis buvusi 30 cm ilgio), perpelų (*Alosa fallax* (Lac.)) (0,1%; žuvis buvusi 26 cm ilgio). Iš sūriavandenių žuvų abiejose gyvenvietėse vėl daugiausia otų (3B gyvenvietėje 6,6%, o 23-oje — 0,4%; žuvys buvusios 25—50 cm ilgio). Be to, 3B gyvenvietėje rasta 0,3% menkių kaulų (žuvis buvusi 45 cm ilgio).

Viduriniojo neolito pradžioje 3B gyvenvietėje sumedžiotų žvérių kaulų kieko santykiai atspindi kiek pakitusią faunos sudėtį. Pirmoji vieta vis dar priklausė šernams (55% visų kaulų), po jų ėjo elniai (14%), o briedžių sumažėjo iki 6%, gana daug styrų kaulų (11%), dar nemaža bebrų (6,4%), daug mažiau kitų žvérių — lapių, lokų, stumbrių.

Miško fauna, pradėjusi kisti viduriniojo neolito pradžioje, pvz., 23-oje gyvenvietėje, jau gana ryškiai skyrėsi nuo ankstyvojo neolito. Tiesa, šernai buvo dar vieni iš mėgstamiausių medžiojamujų žvérių (22%); briedžių kaulai sudarė 15%, tačiau iki šiol mažai medžiotų taurų stumbrių (pav. 12) kaulai sudarė net 21%. Iš kitų žvérių minėtiniai elniai (8%), bebrai (14%), styrnos (5%), dar mažiau lokai, lapių, ūdrų,

13 pav. 26-os gyv. sporų-žedadulkių diagramma (R. Kuns kas):

1 — smėlingos viškinės durpės, 2 — alksninės durpės, 3 — nendrinės durpės, 4 — detritinis sapropelis, 5 — molinis smėlingas sapropelis, 6 — dumplingas smėlis, 7 — smėlis, 8 — humusinges smėlis, 9 — eglė, 10 — pušis, 11 — beržas, 12 — alksnis, 13 — kilnijė lapuočiai

kiauninių žvérelių. Žinoma, nemažą procentą (6,5%) sudarė šunys.

Latvijos ir Estijos III tūkstantmečio pr. m. e. antrosios pusės gyvenvietėse randamų žvérių kaulų kiekio santykis, kaip pastebi K. Paveris (Паавер К., 1965, с. 354—356), mažai skyrësi nuo ankstesnių gyvenviečių. Rasta daug šernų kaulų, kurie paprastai sudaro 30—40%, o kai kur net iki 80%. Nemaža ir taurų kaulų; kai kuriose gyvenvietėse (Lejascyskų Latvijoje, Narvos—Rygikiulų II Estijoje) daugiau kaip 50%. Pasitaikė ir laukinių arklių kaulų, kurių nors ir nedaug, tačiau vis dėlto daugiau, negu kitais periodais. Kilnijų elnių ir stirnų, mëgstancių retesnius miškus, Estijoje dar mažiau, negu Lietuvoje (kilnijų elnių 0,2—4%, stirnų dar mažiau).

Tai galbūt atspindi ir kai kuriuos augmenijos pakitimus. Viduriniajame neolite, matyt, vël arčiant litorininės jūros transgresijai, klimatas po truputį drëgnėja, ir tokioje žemoje vietoje tai tuoju jaučiamu. Nors pačioje šio laikotarpio pradžioje dar gyventa (3B gyvenvietė) vakarinėje lagūnos pakrantėje, kuri vos kelis metrus buvo pakilusi virš jūros lygio, bet vėliau imta kurtis tik rytinėje, pakilusioje, kaip minėta, jau 5—6 m. Cia randame įsikūrusias 23-ą, 25—33-ą gyvenvietes.

Viduriniojo neolito pabaigos (ar velyvojo pradžios) gyvenvietės taip pat kurtos daugiausia šiame sausesniame rytiniame krante. Neišlikus jose medžiagos radiokarboniniams datavimui, galima palyginti bent žedadulkių analizės duo-

menis, gautus 26-oje gyvenvietėje, su ankstesnių ir vėlesnių gyvenviečių duomenimis (pav. 13). Prieš pat įsikuriant gyvenvietei, galima pastebėti klimato drëgnėjimą ir šaltėjimą — ryškiai kyla egliai, beržai ir alksnių kreivės ir krinta kilnijų lapuočiai, nors pačios gyvenvietės horizonte egliai, taip pat ir beržų žedadulkių trumpam staigiai sumažėja, bet padaugėja alksnių. Kilnijų lapuočiai tolygiai vis mažėja. Palyginę žedadulkių diagramas, matome, kad šios ir velyvojo neolito gyvenviečių (pvz., 1A) laikotarpis beveik sutampa.

26-oje gyvenvietėje išlikę nedaug žuvų kaulų (ištyrė A. Cepkinas), tačiau vyrauja tos pačios plėšriosios gélavandenės žuvys — lydekos (50—120 cm dydžio) ir sterkai (apie 50 cm).

Nors medžiojamujų žvérių kaulų irgi nedaug išlikę, tačiau ir toliau daugėja taurų-stumbrų kaulų (27%), tuo tarpu šernų, bebrų ir ruonių kaulų rasta po 24%. Visa tai ir žedadulkių analizės duomenys rodo tolygų klimato drëgnėjimą.

Tarp 2350 ir 2050 m. pr. m. e. visose Baltijos pakrantėse vël pastebima jūros transgresija, kuri, matyt, privertė visus Šventosios gyventojus pasitraukti ir iš rytinės lagūnos pakrantės. Kylantis vandens lygis dar pries svarbiausią transgresijos fazę nuplovė ir dumble palaidojo vakarinės pakrantės gyvenviečių pėdsakus, nors rytinės pakrantės gyvenvietės, matyt, nebuvu nušluotos, tik smarkiai sudrėko, jas apklojo plotas durpių-sapropelio sluoksnelis, medinius dirbinius peraugo nendrių šaknys.

Atsitraukus jūrai, lagūna jau buvo kiek persitvarkiusi. Jos šiaurės vakarų dalis, ten, kur buvo 1B gyvenvietė, visai užako, išdžiūvo, pasidengė sausu dumblingu durpių sluoksneliu ir smėliu. Lagūna, pasitraukusi kiek toliau į rytus, iš vakarų, matyt, užnešta. Ir vėl po pertraukos vakariniam krante ėmė kurtis gyventojai. Čia

rasta labai velyvų Narvos kultūros gyvenviečių, pvz., 6-a ir 8-a, kurios laiko atžvilgiu greičiausiai sutampa su kitos vėlesnės keramikos — Pamarių kultūros laikotarpio gyvenvietėmis. Tačiau apie jas bus klausoma II šios knygos dalyje.

ŠVENTOSIOS GYVENTOJŲ VISUOMENINIS ŪKIS IR JO INVENTORIUS

MEDŽIOKLĖ IR JOS ĮRANKIAI

Pagrindinis žmonių pragyvenimo šaltinis nuo vidurinio paleolito laikų — medžioklė. Ir pirmieji gyventojai, pasirodę Lietuvoje, buvo laimikė besiveją medžiotojai. Mezolite, vis labiau išsigalint žvejybai, medžioklė nenustojo reikšmės. Ji viena iš pagrindinių visuomeninio ūkio formų ir per visą neolitą.

Rasti medžioklės ginklai ne visai atspindi, kaip buvo sumedžiojami stambūs žvėrys. Žinoma, neapsieita be duobių, į kurias žvėris įvarydavo, taip pat vartoti ir spastai, bet jie retai išlieka. Be to, kai kurie žvėrys ir ypač paukščiai būdavo gaudomi tiesiog rankomis. Daugybė vandens paukščių šerdamiesi būna labai nejudrūs ir vasarą lengvai pagaučiamos.

Pagrindiniai iki mūsų išlikę medžioklės įrankiai — lankai su įvairiomis strėlėmis, ietys ir žeberklai. Lankas labai paprastas: perskelta kartelė su užkirtimais galuose. Rasti tik dviejų fragmentai. 1B gyvenvietėje aptikta lanko dalis buvo 57 cm ilgio, užkirstu vienu galu templei pririšti. Tokio pat tipo ir 23-oje gyvenvietėje rastas lankas. 61 cm ilgio dalis, sulūžusi į 3 galalus, aptikta 4-oje perkasoje. Lankas taip pat iš perskeltos kartelės, gale — užveržimas ir šešiakampio pjūvio buoželė (pav. 14 : 4).

Lankas yra senas, paleolito laikų, išradimas; nesudėtingą formą išlaikė labai ilgai. Sarnatėje tarp 10 lankų gabalų buvo ir tokiai, kaip mūsiškiai, padarytų iš išilgai perskelto medžio su buoželėmis galuose (Ванкина Л. В., 1970, c. 87, табл. I : 8, 10). Nedidelis šitokio tipo lankelis rastas Modlonos gyvenvietėje (Брюсов А. Я., 1951, c. 39), tačiau dėl trumpumo buvo abejojama, ar jis vartotas šaudyti. Dažniau aptinkama jau kiek patobulintų lankų: per vidurių platinę ir įrantytų, kad geriau lektų strėlė. Tokiai rasta ir Sarnatėje (Ванкина Л. В., 1970, табл. I : 7), jie žinoti jau ir mezolitinėse Danijos stovyklose (Brøndsted J., 1960, p. 73; Clark I. G. D., 1964, p. 79; Кларк Дж. Г. Д., 1953, табл. I ф.). Lankų aptikta ir Sigiro bei Gorbunovo durpyninėse gyvenvietėse prie Uralo (Окладников А. П., 1950, c. 228; Раушенбах В. М., 1956, c. 24, 118). Kiek skiriasi Viso (Komių ATSR) durpyninės gyvenvietės lankai, kurių viename gale matyti skylutė, antrame — užrantymas (Буров Г. М., 1966, c. 157—159, рис. 2, 3).

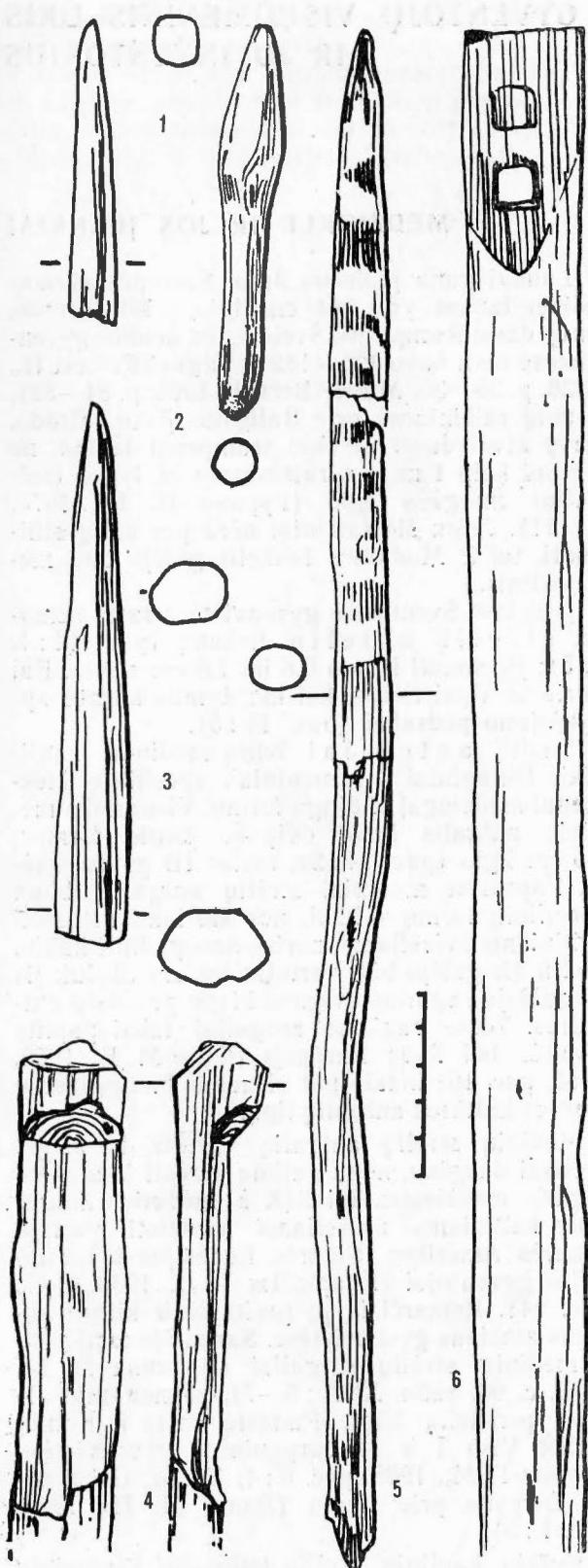
Lankai gana įvairaus ilgio. Sarnatės sveikas išlikęs lankas yra 144 cm ilgio, o kiti, atrodo, buvę daug trumpesni. Šveicarijos neolito gyvenvietėse rasti buvo 125—182 cm ilgio (Reinert H., 1926, p. 35—36; Müller-Beck J., 1965, p. 81—82), o uolų raižiniuose prie Baltosios jūros, atrodo, buvę atvaizduoti gerokai trumpesni lankai, ne ilgesni kaip 1 m, nes raižiniuose jie lygūs trečdaliui žmogaus ūgio (Гурина Н. Н., 1970, c. 141). Jeigu šie raižiniai nėra per daug stilizuoti, tai ir Modlonos lankelis galėjo būti medžioklinis.

Įvairoje Šventosios gyvenvietėse rasta nemaža strėlių koteliių liekanų (pav. 14 : 1, 3, 5); jie smaili ir nuo 0,8 iki 1,6 cm storio. Kai kurie ne visai tiesūs, kai kur žymūs karnos apvyniojimo pėdsakai (pav. 14 : 5).

Strėlių antgaliai būna mediniai, kauliniai, titnaginiai ir akmeniniai, specifinių kiekvienai medžiagai būdingų formų. Vienintelis medinis antgalis buvo dvigubo kūgio formos, 5,5 cm ilgio (pav. 14 : 2), rastas 1B gyvenvietėje. Paprastai mediniai strėlių antgaliai būna specifinių formų — buki, nes skiriami medžioti kailiniams žvėreliams, norint nesugadinti kailio. Tad ir šis galėjo būti vartotas tokiam tikslui; jis mėgdžioja raginius dvigubo kūgio pavidalo antgalius. Tokie raginiai antgaliai labai paplitę Šiaurės bei Rytų Europoje (Фосс М. Е., 1952, c. 68, рис. 16) ir taip pat vienas iš būdingiausių Narvos kultūros antgalų tipų.

Medinių strėlių antgaliai vartota, be abejo, gerokai daugiau, negu galima spręsti iš archeologinės medžiagos. Iki XIX a. medinius antgalius kailiniams žvėreliams medžioti vartojo Šiaurės Amerikos, Šiaurės Eurazijos bei Suomijos gyventojai (Кларк Дж. Г. Д., 1953, c. 47, рис. 14). Retkarčiais jų pasitaikė ir kitose akmens amžiaus gyvenvietėse. Sarnatėje rasti penki mediniai strėlių antgaliai (Ванкина Л. В., 1970, c. 96, табл. XXII : 5—7), primenantys išilgai perskeltą kūgį. Panašių rasta ir Komių ATSR Viso I ir II durpyninėse gyvenvietėse (Буров Г. М., 1968, рис. 8 : 4, 15 : 6), Gorbunovo durpyne prie Uralo (Эдинг Д. Н., 1940, рис. 1 : 5).

Ryškių kaulinių strėlių antgaliai Šventojoje nerasta. Galbūt kai kurios smaigalių nuolaužos (pav. 17 : 11, 16) buvo strėlių antgaliai viršūnės, juo labiau kad titnaginių strėlių antgaliai iš

14 pav. Strėlių kofeliai, medinis antgalis, lanko dalis ir lazda su skylute:

1, 3, 5 — iš 1B gyv., 2, 6 — iš 2B gyv., 4 — iš 23-os gyv. IEM

ankstyvųjų Sventosios gyvenviečių (1B, 2B ir net 3B) neturime. Gausybė titnaginių strėlių ir iečių antgalių pasirodė III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje.

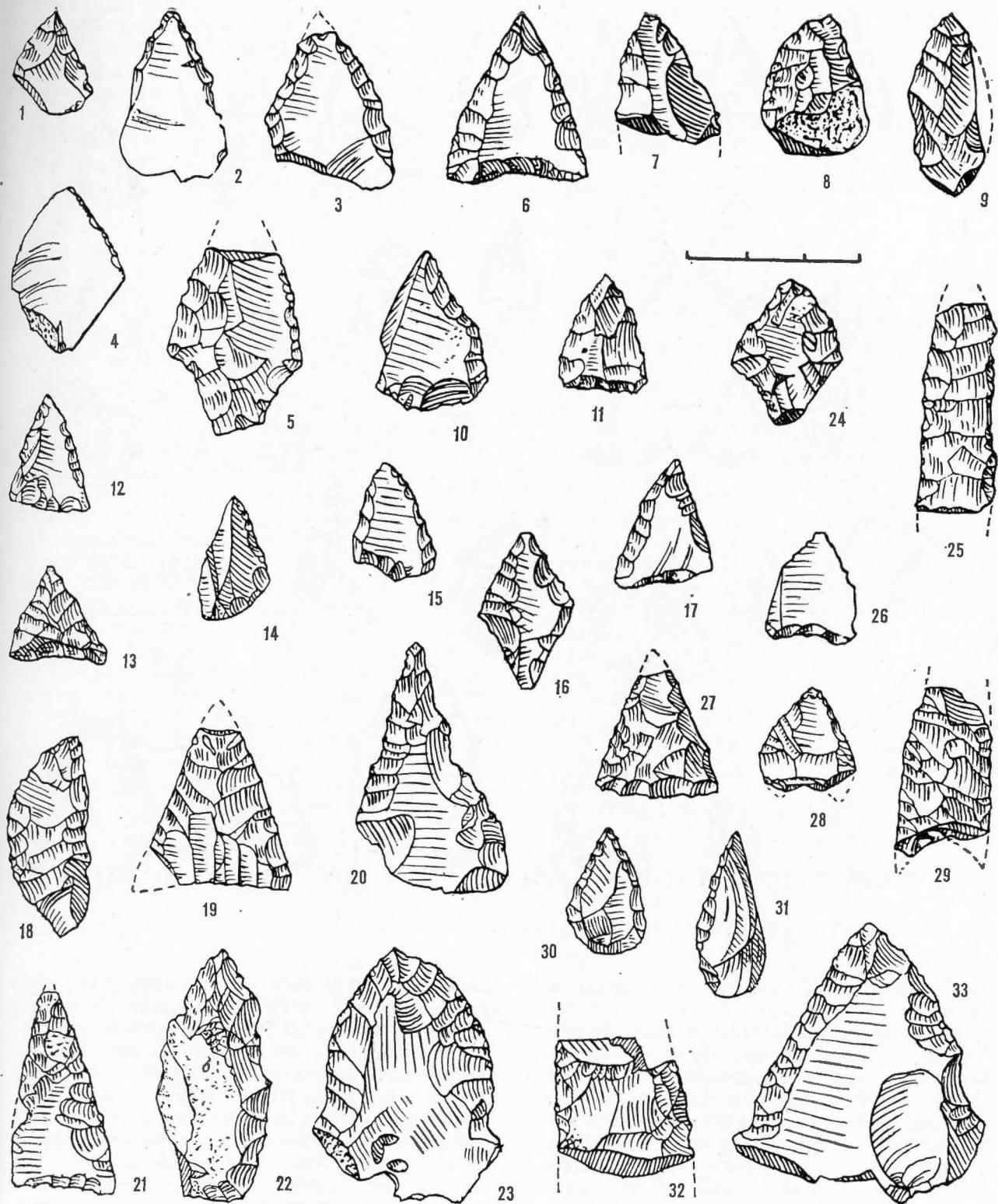
6-oje gyvenvietėje rasta dviejų tipų antgalių: trikampių ir rombinių. Dalis vieno nemažo trikampio antgalio (pav. 15 : 3), pagaminto iš raudonai margo titnago, aptikta bandomojoje perkasoje. Antgalis buvęs ne visai taisyklingo trikampio formos, pakraščiuose iš abiejų pusų plačiai retušuotas, išlūžusių kampeliu. Kiti rasti išversti žemės paviršiuje. Tai trikampio antgalio viršūnėlė, retušuota plačiu pakraštiniu retušu (pav. 15 : 1), ir greičiausiai trikampio antgalio ruošinys — plona, kiek persimetusi plokštélé gana buka viršūne, retušuota pačiuose pakrašteliuose iš gerosios pusės, o iš blogosios tik kai kur palyginta (pav. 15 : 2). Kiti du atsitiktinai rasti antgaliai buvo rombiniai. Vienas iš gero įvežtinio titnago, plačiai retušuotais pakraščiais, iš abiejų pusų kiek išmaugta įtvara; abu jo galai nulūžę, tačiau sveikas jis turėjęs siekti apie 5 cm (pav. 15 : 5). Antrasis greičiausiai buvo rombinio antgalio ruošinys iš geltonos spalvos vietinio titnago riuoskalos, siaurai retušuotas tik viename pakraštyje (pav. 15 : 4). Kadangi plokštélé aštri, daugiau retušo gal ir nereikėjo. Trikampis antgalis rastas 10-oje gyvenvietėje. Tai didokas, labai dailus trikampis širdinis antgalis iš įvežtinio titnago, ne visai taisyklingos formos, iš abiejų pusų retušuotais tiktai pakraščiais (pav. 15 : 6).

12-oje gyvenvietėje aptiktas trikampis širdinis antgalis (pav. 15 : 8) iš vietinio titnago, be to, apdeges. Nuoskala kiek persimetusi, gana stora, blogoji pusė tik pradėta retušuoti, o paviršius iš dalies aptrupėjės.

13-oje gyvenvietėje rastas kiek primityvesnis antgalis (pav. 15 : 9). Jis atrodo šiek tiek lenktas, šonas nuskilęs; turėjęs storą neapdirbtą pagrindą, retušuotas tik gerojoje pusėje.

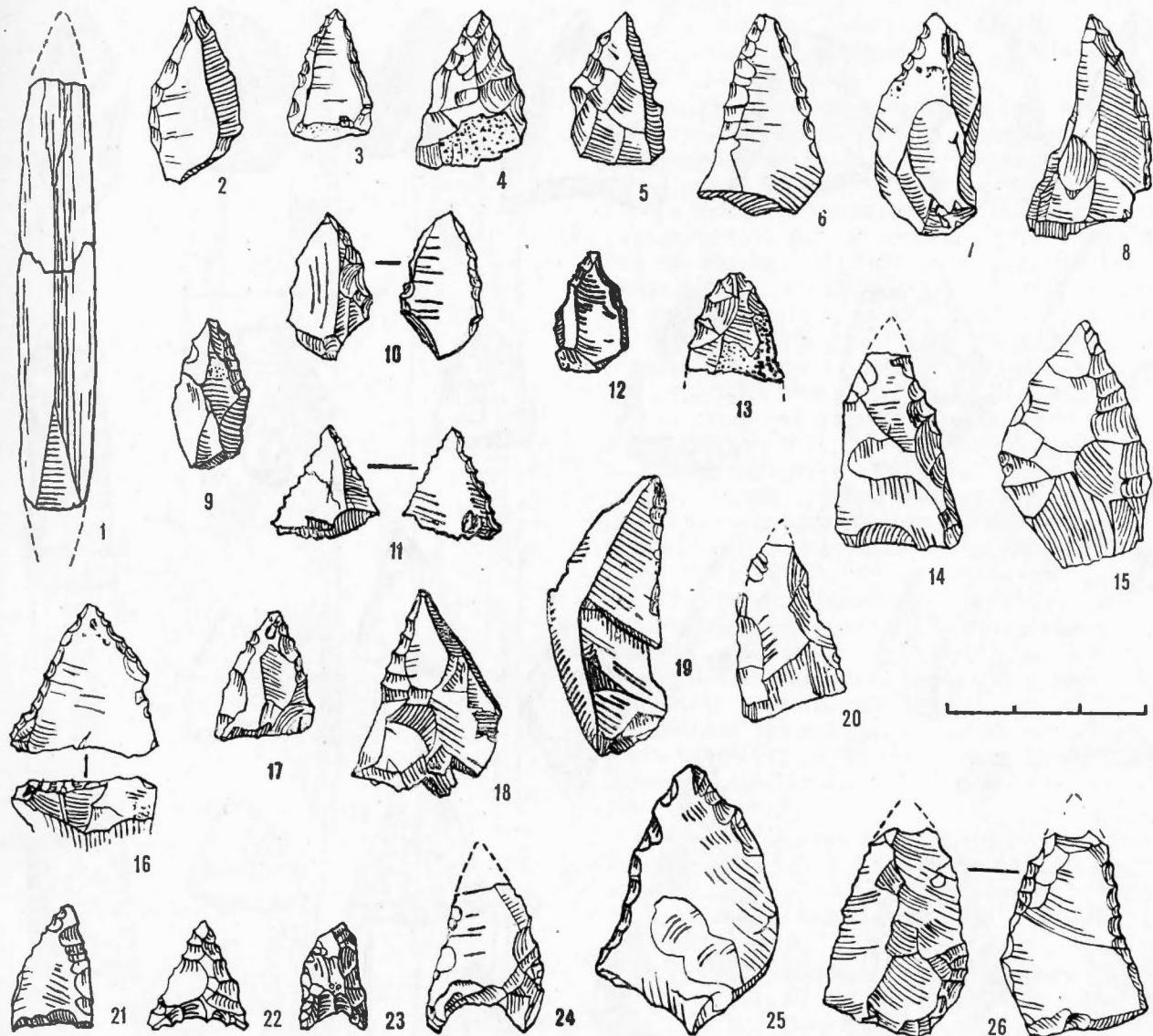
Daugiausia antgalių aptikta 23-oje gyvenvietėje. Visi jie iš prasto vietinio titnago ir menkai apdirbtų. Turime visą seriją netaisyklingų trikampių, kurių tiktai pati viršūnė retušuota pakraščiais, dažniausiai iš abiejų pusų (pav. 16 : 2—13, 20). Antgaliai iš gana netaisyklingų storokų nuoskalų, visai neapdorota įtvara.

Šalia jų rasti taisyklingesni ar ne tokie taisyklingi lygiašoniai trikampiai bei širdiniai, t. y. tiesiu ar įgaubtu retušuotu pagrindu, antgaliai. Trikampiai tiesiu pagrindu 23-os gyvenvietės strėlių antgaliai retušuoti tiktai pakraščiais, iš abiejų pusų (pav. 16 : 17, 21), tačiau pasitaikė vienas kiek netaisyklingas platus antgalis, retušuotas pakaitomis — viršūnė iš vienos pusės, pagrindas — iš kitos (pav. 16 : 16). Trikampiai širdiniai 23-os gyvenvietės antgaliai taip pat dažnai nelabai taisyklingos formos, žemyn nuti-

15 pav. Titnaginiai strėlių antgaliai ir ietigaliai:

1—5 — iš 6-os gyv., 6—7 — iš 10-os gyv., 8 — iš 12-os gyv., 9 — iš 13-os gyv., 10—23 — iš 26-os gyv., 24 — iš 31-os gyv., 25—26 — iš 32-os gyv., 27—33 — iš 28-os gyv. IEM

16 pav. 23-os gyv. akmeninis ietigalis ir titnaginiai antgaliai. IEM

susiais, kartais net į vidų pariestais pagrindo kampais (pav. 16 : 21—24).

Tą pačių tipų antgaliai rasta ir 26-oje gyvenvietėje. Tai šeši trikampiai antgaliai natūraliu ar bent mažai apdorotu pagrindu (pav. 15 : 10, 11, 14, 15, 17, 20). Paviršius dažniausiai gana grubiai aptašytas, neišbaigtas, retušuota paprastai iš abiejų pusių tik prie briaunos. Dailiesnių antgaliai retušas gana platus. Vienas antgalis (pav. 15 : 20) beveik taisyklingos trikampės formos, labai smailia viršūnėle, tik pagrindas nuskeltas iš abiejų pusių. Kiek skiriasi platus antgalis iš lenktos nuoskalos iš abiejų pusių retušuotu smaigaliu ir visai neapdirbtu pagrindu. Šeši antgaliai taisyklingo trikampio formos (pav. 15 : 12, 13, 19, 21). Kai kurių paviršius

retušuotas tik iš dalies, kitų ištisai ir iš abiejų pusių. Visų pagrindas tiesus arba tik truputį iجاubtas. Forma dažniausiai artima lygiašoniui trikampiui, tik vienas siauras, pailgas. Dažniausiai padaryti iš gero jvežtinio titnago. Be šių, rastos dar dvi trikampių antgaliai nuoskalėlės. Rombinis antgalis (pav. 15 : 16) kiek išmaugta įvara beveik ištisai iš abiejų pusių retušuotu paviršiumi aptiktas tik vienas.

Penki tokio pat tipo strėlių antgaliai rasti ir 28-oje gyvenvietėje. Du iš jų beveik lygiašoniai trikampiai, retušuoti gerojoje pušeje ištisai, o blogojoje — tik pakraščiais (pav. 15 : 27). Trečias kiek kitoks, plonas, lyg širdinės formos, aptrupėjusiu pagrindu (pav. 15 : 28). Ketvirtas turbūt irgi buvęs antgalis, nors jam panaudota

atsitiktinė smaili nuoskala vienu iki viršunės nuretušuotu kraštu (pav. 15 : 31). Penktas buvo trikampis išgaubtu pagrindu, retušuotas vien pakraščiais iš gerosios pusės; tik pati viršūnėlė paretušuota ir iš blogosios (pav. 15 : 30).

Be to, prieš tyrinėjimus 26—28-os gyvenviečių rajone rasta keletas menkai apdorotų rombinio tipo strėlių antgaliukų (GM).

31-oje gyvenvietėje rastas tik vienas rombinis strėlės antgalis (pav. 15 : 24); jis iš prasto vietinio titnago, storokas, ne visai taisyklingas, tačiau gana ryškiai įsmaugta įtvara ir nukirstu galu. Gerojoje pusėje beveik ištisai retušuotas, o blogojoje — tik truputį. 32-oje gyvenvietėje aptiktas trikampis širdinis strėlės antgalis (pav. 15 : 26) paretušuotu įsmaugtu pagrindu. Iš viso retušo maža, nes pati nuoskala labai plynėtė.

Taigi visi antgaliai rasti tiktai vėlyviausiose Narvos kultūros gyvenvietėse. Daugiausia trikampių, trejopų: neapdirbtu arba menkai apdirbtu išgaubtu pagrindu, gerai apdirbtu tiesiu pagrindu ir lygiašonio trikampio formos; šiek tiek pasitaikė trikampių įsmaugtu pagrindu — širdinių. Daug mažiau rombinų antgalų.

Titnaginių antgalų formos paplitusios labai plačiai ir būdingos ne vien Narvos kultūrai. Daugiau ar mažiau vienų ar kitų tipų aptinkama priklausomai nuo to, su kokiais kaimynais bendravo tam tikros teritorijos ankstyvojo ir viduriniojo neolito kultūros gyventojai. Trikampiai bei širdiniai antgaliai siejami su virvelinės keramikos kultūra, daug jų rasta duobinės bei katakombinės kultūros paminkluose, Dnepro aukštupio bei vidurupio paminkluose, visose virvelinės keramikos kultūros grupėse Vidurio bei Vakarų Europoje. Lietuvoje jų žinoma daugiau kaip iš 100 radimo vietų, ypač iš titnaginių pietryčių Lietuvos. Ten jų aptikta paprastai taisyklingų, ryškių formų, dažniausiai plokščiai retušuoti visu paviršiumi, tik pakraščiais retušuotų pasitaikė retai (LAA, 1974, t. 1, p. 16, pav. 7 : 2,5—11).

Sventosios gyvenvietėse rasti mažai apdirbtai, tik nusmailinta viršūne trikampiai antgaliukai greičiausiai buvo suprastinta trikampio-širdinio antgalio forma. Ji nebūdinga tikriems virvelinės keramikos kultūros paminklams, tačiau aptikta tose kultūrose, kurios šią formą pasiskolino, matyt, iš virvelininkų. Visame Pabaltijuje tokį netipiškų trikampių, dažniausiai visai neretušuotu pagrindu, rasta vėlyvosiose Narvos kultūros ir šukinės keramikos kultūros gyvenvietėse (Янитс Л. Ю., 1959, рис. 19 : 1—5; Гурина Н. Н., 1967, рис. 34 : 1—3; Ванкина Л. В., 1970, табл. III : 1—3; IV : 1—5).

Rombiniai antgaliai būdingi Rytų Europos šukinės-duobelinės ir virvelinės keramikos kultūroms. Tačiau vėlyvuosių jų tipus pasiskolino ir vakarinės virvelinės keramikos kultūros gru-

pės. Tokių antgalų, pvz., rasta ir Pamarių kultūros gyvenvietėse. Lietuvoje rombiniai antgaliai, ir tai tik vėlyvuju formų, aptikta nedaug: žinoma jų maždaug dvidešimtyje vietų šiaurės ir Pietryčių Lietuvoje (LAA, 1974, t. 1, p. 16, pav. 7 : 3, 4, žem. 9 : 4). Toliau į rytus Narvos kultūros gyvenvietėse rombiniai ir jiems giminingų ovalių antgalų pasitaikė dažniau, nors vis dėlto daugiausia jų aptikta šukinės keramikos kultūros gyvenvietėse (Янитс Л. Ю., 1959, с. 182; Ванкина Л. В., 1970, с. 88).

Pagal kitų durpyninių neolito gyvenviečių radinius galima susidaryti vaizdą, kaip antgaliai būdavo įtvirtinami į kotelį (Müller-Beck J., 1965, p. 75—76). Kotelio viršūnė būdavo truputį įskeliamą, į plyšiuką įstatomas antgalis ir tuo pat po antgaliu kotelis suveržiamas plona virvele, kad, įstrigus strėlei, jis neskiltų toliau. Be to, sujungimo vieta gerai sutvirtinama derva (greičiausiai beržo). Derva dengdavo beveik visą antgalį, išskyrus viršūnę ir aštriąsias šonines briaunas. Net trikampių ar širdinių antgalų pagrindo sparneliai neišskišdavo ir jokių užbarzdų nesudarydavo, nes būdavo padengti derva. Kaip matyti iš dabar dar lanką vartojančių tautų, mažuosius žvéreliaus nušauti ar bent rimtai sužeisti galima tik iš 20—30 m. Todėl manoma, kad jau ir neolito gyventojai galėję turėti apnuodytų strėlių, vartoę tam tikslui ir dabar žinomus nuodinguosius pelkių augalus.

Antras svarbus medžioklės įrankis — i e t y s. Pasitaikė rasti ir medinių, tačiau, kai jos be antgalų, sunku atskirti, kurios yra ietys. Vis dėlto 1B, 3B ir 23-oje gyvenvietėse aptiktas tiesias ir smailėjančias apie 3 cm storio ir maždaug 80—180 cm ilgio lazdas galėtumė laikyti ietimis arba jų kotas. Iečių rasta visų laikotarpių gyvenvietėse.

Iš kitų akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimų žinoma, kad vartotos dvejopos ietys. Vienos storesnės, sunkesnės ir paprastai be antgalų — tai duriamosios. Jos darytos iš plono neperskelto medelio, labai gerai nugludintu paviršiumi ir nusmailintu galu; buvo 3—4,5 cm storio ir ne ilgesnės kaip 180 cm. Tokiomis ietimis iš arti pribaigdavo sužeistą arba užpjudytą žvėrį. Jos žinomas jau nuo paleolito, mezolite rasta Danijoje ir neolite — Sveicarijos gyvenvietėse (Müller-Beck J., p. 84—86). Kitos plonesnės, gamintos iš lengvų medžių, 1,5—2,2 cm storio. Tai svaidomosios ietys. Jos siekė arčiau, negu strėlės, tačiau toliau, negu duriamosios ietys. Svaidomosios ietys žinomas jau iš mezolito stovyklų Danijoje, rasta jų ir Sveicarijos neolito gyvenvietėse (Müller-Beck J., 1965, p. 86—88).

I e t i g a l i a i daryti iš jvairių medžiagų: titnago, kaulo ar rago, medžio. Titnaginių ietigalių paprastai daug storesni už strėlių antga-

lius, retušuoti stambesnėmis išskalomis. Visi rasti gana vėlyvose Šventosios gyvenvietėse. Ankstyviausi aptikti 23-oje gyvenvietėje (pav. 16 : 14, 15, 18, 19, 25, 26). Tai dažniausiai apie 4 cm ilgio, abipus retušuotais smaigaliais, daugiau ar mažiau trikampių primenantys dirbiniai, padaryti iš nuoskalų. Jų pagrindas paprastai neretušuojamas, tačiau pasitaiko ir statmenai nretušuotu pagrindu.

Neryski ietigalio liekana aptikta 10-oje gyvenvietėje (pav. 15 : 7). Išlikusi tik viršūnė, retušuota gana stambiu retušu iš abiejų pusių. Ietigalis buvęs padarytas iš pilko nevietinio titnago.

26-oje gyvenvietėje rasti du ietigaliai. Vienas storos, siauro karklo lapo pavidalo, ne visai lygiomis kraštinėmis; paviršiuje su kai kur palikta žieve (pav. 15 : 22). Kitas iš plačios nuoskalos, neapdirbtu pagrindu, tik viršūnė pakraščiuose iš abiejų pusių plačiai ir dailiai retušuota (pav. 15 : 23). Ietigaliukas galėjo būti ir ne visai taisyklingas lapelio pavidalo dirbiny (pav. 15 : 18).

28-oje gyvenvietėje aptikti trys ietigaliai. Vienas likęs sveikas didelis trikampis, taisyklingos formos; pagrindas visiškai neapdirbtas, net kuprelė neišlyginta (pav. 15 : 33). Pakraščiai iš abiejų pusių retušuoti gražiu, plačiu retušu. Kitų dviejų pailgų ietigalių išlikę tik fragmentai, vidurio dalys, tad visą formą sunku išsivaizduoti. Matyt, tai buvę siauri, ilgi, karklo lapo pavidalo, lėšio pjūvio ietigaliai, iš abiejų pusių dailiai ištisai retušuoti (pav. 15 : 29, 32). Ietigallo dalis rasta ir 32-oje gyvenvietėje (pav. 15 : 25). Abu galai nulūžę. Jis turėjo būti siauras ir ilgas, iš abiejų pusių dailiai plokščiai retušuotas, kiek karpytais pakraščiais.

Kaip matyti, titnaginiai ietigaliai buvo dvejopii. Vieni mėgdžiojo jvairias trikampių strėlių antgalių formas, tik buvo daromi didesni ir jų retušas dažniausiai stambesnis. Jų kilmė siejasi su trikampių strėlių antgalių kilme. Matyt, bus iš pastaruju išriedėjė vietos. Antroji forma — karklo lapo pavidalo — jau būdinga ietigallo forma, labai plačiai žinoma iš jvairių vėlyvojo neolito paminklų.

Be šių Pabaltijyje paplitusiu ietigalių formų, Šventosios 23-oje gyvenvietėje pasitaikė Lietuvos labai retas radinys — ietigalis iš fosilinio (suakmenėjusio) medžio (pav. 16 : 1). Jis turėjęs būti apie 9 cm ilgio, abu galai nulūžę; rombinio pjūvio, įtvara iš abiejų pusių suplotas. Fosilinio medžio (susidariusi siluro laikotarpiu) yra Suomijoje, pasitaiko ir Estijos atodangose. Paprastai šio tipo ietigaliai daromi iš skalūno. Reta jų ir Latvijos medžiagoje: vienas rastas Sarnatėje (Ванкина Л. В., 1970, табл. III : 18); dar vienas žinomas iš Riniukalnio (RK, 1930, lent. 4 : 6). Pasitaiko jų ir Estijoje (Jaanits L., 1965, pav. 12 : 12); kilę iš Karelijo-

(Панкрушев Г. А., 1973, c. 68). Iš čia patekė į Šventosios gyvenvietės (Meinander C. F., 1954, p. 156—158, 160, pav. 93 c, d).

Būna taip pat medinių ir kaulinių ietigalių. Pasitaikė tik vienas medinis 2B gyvenvietėje. Tai storos lėšio pjūvio, apanglėjės, aptakiai šonais, 7,5 cm ilgio (visas turėjo būti 11—12 cm ilgio) ir 3,5 cm pločio.

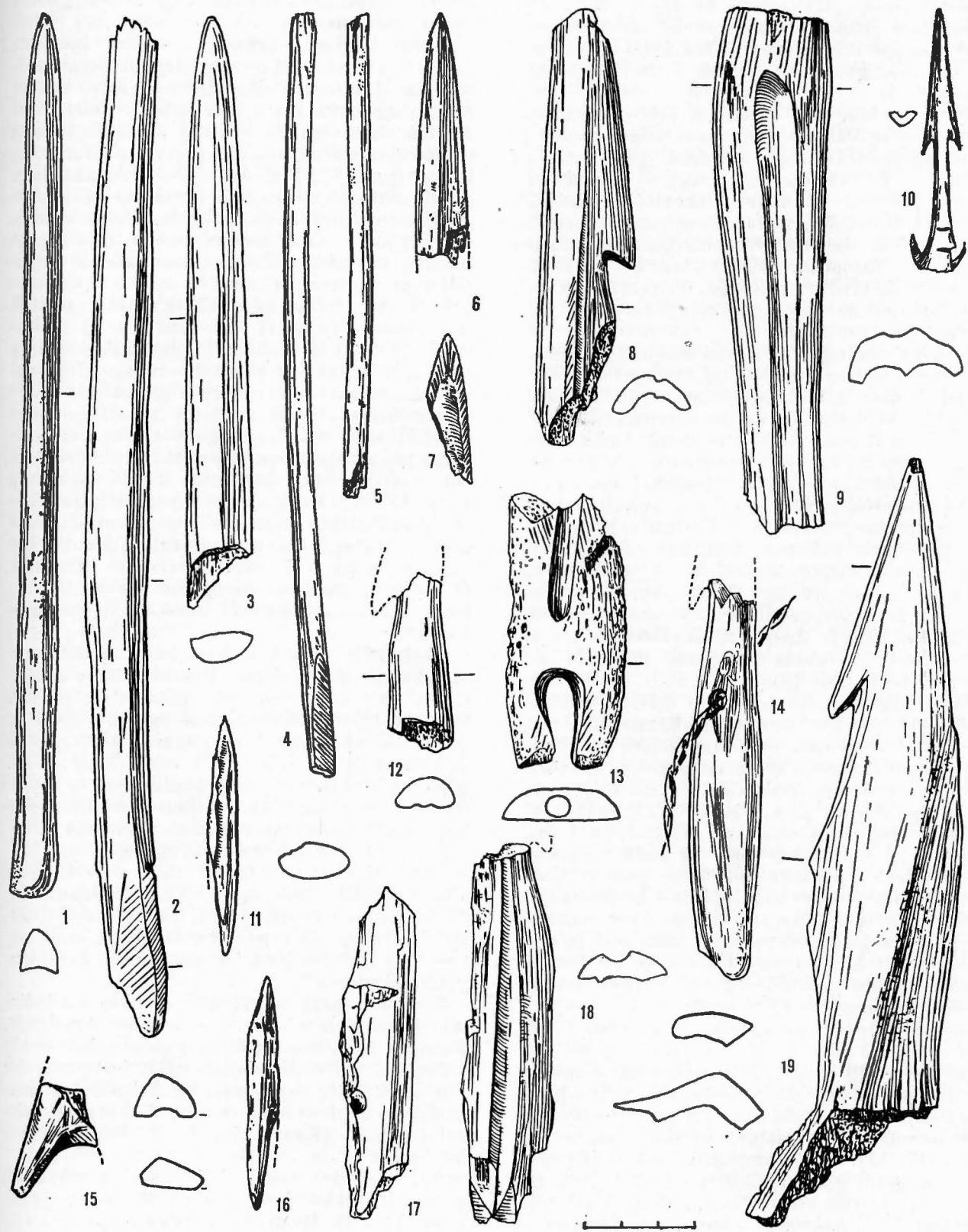
Sarnatėje rasta ir sveikų medinių iečių, išpjautų išvien su antgaliais (Ванкина Л. В., 1970, c. 86—87, табл. I : 1—5). Antgaliai kiek apdeginti, kad būtų tvirtesni. Ietys 115—180 cm ilgio.

Kauliniai ietigaliai, aptikti Šventosios gyvenvietėse, buvo trijų pavidalu: trikampio pjūvio, plono lėšio ar rombo pjūvio ir adatiniai.

Ankstyviausi trikampio pjūvio ietigaliai rasti Šventosios 1B gyvenvietėje. Vienas išlikęs sveikas, 23,6 cm ilgio, 1 cm pločio ir 1,2 cm storio (pav. 17 : 1), padarytas iš vamzdinio kaulo nuoskalos. Kaulo išorėje dar matyti pjovimo žymės. Per vidurį ietigalis aukšto trikampio pjūvio, viršūnė plonėjanti ir plokštėjanti, o smaigalys plokščio segmento pjūvio. Įtvare likusi apdailinta sanarinės galvutės dalis. Antras šios gyvenvietės ietigalis labai panašus, tik nutrupėjus viršūnė (pav. 17 : 2). Išlikusi 27,5 cm ilgio dalis; sveikas jis turėjęs būti ilgesnis kaip 30 cm. Ietigalis 1,7 cm pločio ir 1,1 cm storio. Kaip ir pirmasis, jis iš nuskelto stambaus žvérės vamzdinio kaulo, ne visai taisyklingo trikampio pjūvio, viduje matyti kaulo griovelis; įtvara — apdrožta sanario galvutės dalis. Ietigalis kiek deformuotas vėliau. Visai sutrupėjės trečias to paties tipo ietigalis taip pat padarytas iš kaulo nuoskalos, trikampio pjūvio vidurine dalimi ir lėšio pjūvio viršūnėle. Jis buvęs 20—25 cm ilgio.

Si ietigallo forma labai natūrali — įgaubtoji pusė tai vamzdinio kaulo vidinė pusė, o apvalios briaunos — kaulo išorinės dalys. Ietigaliai darysti iš išilgai perskelto ilgo kaulo, mažai ji apdirbant. Dėl savo paprastumo daug kur ta forma galėjo atsirasti savaime. Tačiau paprastai tai vis dėlto jau neolitinė forma; pvz., tokio tipo ietigalis ar durklas žinomas ir Onegos ežero Elnių salos kapinyne (Гурина Н. Н., 1956, c. 107, рис. 61).

Ankstyviausias lėšio pjūvio ietigalis žinomas taip pat iš Šventosios 1B gyvenvietės (pav. 17 : 3). Išlikusi nulūžusi 15,9 cm ilgio ir 1,8 cm pločio ietigallo viršūnė. Jis buvo beveik taisyklingo pjūvio, tik viename krašte kiek storesnis; ten matyti ir pjovimo žymės. 3B gyvenvietėje taip pat rasta plokščio lėšio pjūvio 4 cm ilgio ietigallo viršūnėlė (pav. 17 : 7). Tokio pat pjūvio 6,5 cm ilgio, 1,4 cm pločio ir 0,35 cm storio ietigallo viršūnėlė rasta ir 23-oje gyvenvietėje (pav. 17 : 6). Ietigalis labai plonas, aštriomis briaunomis ir dailiai gludintas. Viršutinėje pu-

17 pav. Kauliniai-raginiai ietigaliai, žeberklai, peikena:
1-3, 9, 12, 17 — iš 1B gyv., 4-6, 11, 15, 16, 18, 19 — iš 23-os gyv.,
7, 8, 10, 13 — iš 3B gyv., 14 — iš 2B gyv. IEM

sėje matyti neryški išilginė briaunelė, tad pats pjūvis kiek primena labai suplotą rombą. Viršūnėlė plokščia ir visai smaili. Tokio paties ietigalio viršūnės gabaliukas rastas ir 26-oje gyvenvietėje.

Panašių ietigalių aptikta ir kitose Lietuvos vietose: prie Patilčio Rešketoje, prie Pumpėnų Įstro upėje, Pilviškių apylinkėse (Puzinas J., 1938, pav. 5 : 3, 4, 8). Tokie ietigaliai žinomi jau iš mezolito, pvz., Kundoje (Kunda) (Indreko R., 1948, p. 275—279), tačiau daugiausia jų rasta Latvijos ir Estijos neolito paminkluose (Banksa L. B., Zagorskis F. A., Loze I. A., 1973, tabl. 62 : 3, 12; Янитс Л. Ю., 1973, tabl. 58 : 4, 16). Tai taip pat labai paprasta forma, ir ji vienur galėjo atsirasti savaime.

Neolitui būdingi ir adatiniai ietigaliai. Tiesios, apvalios lazdelės (pav. 17 : 4, 5), rastos 23-oje gyvenvietėje, greičiausiai buvo vadinamieji adatiniai ietigaliai. Jų viršūnės neišlikusios, tačiau viena įtvara nuplokštinta labai charakteringai, kaip ir kitų šio tipo ietigalių. Jie papras tai būna iki 25 cm ilgio. Pasitaiko nedažnai: rasta Onegos ežero Elnių salos kapinyne, Žemutinėje Veretės gyvenvietėje, Kubenino gyvenvietės kape, prie Lubanos (Lubāna) ežero Latvijoje ir Sigiro durpyne prie Uralo (Гурина Н. Н., 1956, c. 70, рис. 34 : 13—18, 36), Pskovo srityje Usviatų IV gyvenvietėje (Микляев А. М., 1969, c. 27, рис. 5 : 2). Apskritai adatiniai ietigaliai labai būdingi šiaurės kultūroms (Фосс М. Е., 1952, c. 4—49, рис. 18).

Pajūrio gyventojai, be miško žvérių medžioklės, vertėsi savita ruonių medžiokle, kuri yra tarsi tarpinė forma tarp medžioklės ir žūklės. Kaip minėta, ruonių kaulų rasta tiek visų laikotarių Sventosios gyvenvietėse, tiek ir kituose Pabaltijo neolito paminkluose. Neolite ruoniai gyveno visoje Baltijos jūroje (Кларк Дж. Г. Д., 1953, рис. 36). Dabar likę tik pačioje šiaurėje — Botnijos įlankoje, nes kitur juos žiauriai ir be atodairos išmedžiojo. Nors Lietuvos pajūryje retkarčiais pasirodo vienas kitas ruonis, tačiau nėra jokių etnografinių žinių apie jų medžioklę. Vis dėlto šiaurės Kuržemėje bei Estijos salose ruonių medžiokle žvejai vertėsi net iki XIX a. pabaigos bei XX a. pradžios.

Ruonių medžioklės įrankis — stambus, tvirtas žebrauklas. Pačiose ankstyviausiose gyvenvietėse (2B ir 1B), kur aptikta daug ruonių kaulų, nepasitaikė sveikų žebrauklų, tačiau greičiausiai žebrauklo dalis buvo 2B gyvenvietėje šalia ruonių kaulų rastas neaiškus fragmentas (pav. 17 : 14). Jis iš vamzdinio kaulo dalies, paviršius gerai gludintas, o užpakalinė pusė tik nuskelta. Vienas kraštas storas ir apvalus, antras siauras ir statmenai nugludintas. Abudu galai nulūžę. Apie vidurį išgręžta apskrita skylutė, į kurią įverta stora liepos karnos virvelė. Vienas žebrauklo galas kiek susiaurėjęs, siauroji jo

briauna šiek tiek plačiau nugludinta: galbūt čia buvusi užbarzda.

Kelios kaulinių dirbinių liekanos, 1967 m. rastos Sventosios 1B gyvenvietėje, taip pat greičiausiai priklausė žebrauklams. Viena buvusi 8,9 cm ilgio ovalaus pjūvio dirbinio dalis nulūžusiais abiem galais ir šonu, šoninėje lūžimo linijoje matyti v pavidalu gręžtos skylutės liekanos (pav. 17 : 17). Antroji — beveik ovalaus pjūvio dirbinio dalis. Ji iš perskelto kaulo, nugludintu grioveliu. Vienas galas buvęs sūsiaurintas į vieną pusę. Atrodo, kad tai iškarpa užbarzdai, nes pačiame siaurajame gale vėl truputėli paplatėja (pav. 17 : 12).

Ryškesnė 11,7 cm ilgio žebrauklo dalis rasta 3B. gyvenvietėje (pav. 17 : 8). Žebrauklas iš skeltnagio (elnio?) blauzdikaulio, turėjo ilgą smailią viršūnę ir nelabai išsikišusią tvirtą užbarzdą. Beveik sveikas ruoninis žebrauklas aptiktas 23-oje gyvenvietėje. Jis iš nuskelto labai stambaus žvėries kaulo, tad įtvaros galas storas, netaisyklingo trikampio pjūvio. Žebrauklo viršūnė smaili, bet neaštri. Sone išpjauta stambi užbarzda (pav. 17 : 19). Be to, šioje gyvenvietėje aptikta kaulinių dirbinių gabalu — taip pat greičiausiai žebrauklų dalių. Vieno dirbinio dalis (pav. 17 : 15) labai primena tokio didelio žebrauklo užbarzdą. Dar dviejų dirbinių nuolaužos (pav. 17 : 18) buvo žebrauklų liekanos. Dirbiniai iš perskelto kaulo.

Neolitiniai žebrauklai su viena ar keliomis stambiomis užbarzdomis žinomi visame Pabaltijoje. Sarnatėje rasti dviejų didelių žebrauklų fragmentai — masyvūs, gana bukais galais, su vienu ar keliomis trumpomis užbarzdomis (Banksa L. B., 1970, c. 91, tabl. XXV : 1, 2). Stambių vienadančių žebrauklų, dažnai su skylutėmis įtvaroje, aptikta ir kituose Latvijos vėlyvojo neolito paminkluose, pvz., Abuoroje (Abo-ra), Kreičiuose (Kreiči) (Zagorska I., 1972, p. 94—96, pav. 4 : 6, 8), taip pat Estijoje (Янитс Л. Ю., 1959, tabl. XXXV : 2; Jaanits L., 1965, pav. 10 : 19, 14 : 1—3), Suomijoje, Gotlande, Švedijoje, Norvegijoje ir Danijoje, taigi aplink visą Baltijos jūrą, kur neolite dar buvo medžiojami ruoniai.

Ne kartą tokių žebrauklų — stambiu, su keliomis užbarzdomis — rasta Suomijoje, Švedijoje, Danijoje Litorinos jūros nuosėdose šalia ruonių kaulų. Jais sužeisti ruoniai, aišku, bus pasprukę nuo medžiotojų ir čia nugaišę. Žebrauklai įtvaroje dažniausiai su skylute arba užrantymais virvelei prireisti (Кларк Дж. Г. Д., 1953, c. 86—87, рис. 37).

Antras tipas — su kamieji žebrauklai. Apatinė vieno žebrauklo dalis rasta 3B gyvenvietėje (pav. 17 : 13). Įtvaroje yra ovali išpjova, o viršutiniame gale matyti istrižai gludintas griovėlis, kuris, eidamas gilyn, virsta vamzdelio pavidalo skylute, atsiveriančia į išpjovą apacioje.

Išlikusi dalis yra labai akyto kaulo (be abejo, žemėj gulėdama sudūlėjo); smaigaliui, matyt, naudota tvirtesnė dalis, panašiai kaip 23-os gyvenvietės žeberklo.

Sukamieji žeberklai labai paplitę. Jų viršunė būna smaili, užbarzda viena, žeberklo viduryje — skylutė, per kurią perveriama virvutė, jungianti žeberklą su kotu. Sukamieji žeberklai buku pagrindu; apatinėje dirbinio dalyje yra lizdas, į kurį įeina arba nusmailintas koto galas, arba, dažniau, tarpinė dalis — strypelis. Toks antgalis, įsmigęs į žvėries kūną, įsitempus virvutei, nušoka nuo tarpinio strypelio, pasisuka statmenai skylutei ir laikosi žaizdoje (Beperovas H. A., 1953, c. 423—424, puc. 2). Šio tipo žeberklų aptinkama ne tik Rytų ir Vakarų Europoje, bet ir Azijoje bei Amerikoje. Sukamieji žeberklai ypač naudoti jūros gyvūnams medžioti.

Trečiam žeberklų tipui, kurį galima būtų laikyti ir kabliuku, taip pat atstovauja tik vienas žeberklas, rastas 3B gyvenvietėje (pav. 17 : 10). Jis plonysis, labai smailia trikampio pjūvio viršunė, su dviem smailiomis užbarzdėlėmis, pakreiptomis į vieną pusę (ne į šonus). Itvaroje — irgi dvi riestos smailios natūralios užbarzdėlės, ailenktos į priešingą pusę. Visas dirbinys 7 cm ilgio.

Lietuvos archeologinėje medžiagoje antro tokio žeberkliuko nėra. Siek tiek panašūs su į abi pusēs atsikišiomi užbarzdėlėmis, trikampio pjūvio koteliu žinomi Latvijoje, tačiau jie priklauso jau vėlyvajam neolitui (Zagorska I., 1972, p. 95, pav. 4 : 9, 11).

Apie ruonių medžioklę galima spręsti iš neolitių uolų raižinių ir etnografinių paralelių. Labai išraiškinga scena pavaizduota viename uolos prie Baltosios jūros raižinyje (Gurina H. H., 1970, c. 148, puc. 2; Cabbatseeb IO. A., 1973, puc. 9). Luote, papuoštame briedžio galva, parodyta 12 vyrių, kurių kiekvieno rankoje po žeberklą. Priekyje stovintis žeberklininkas ką tik pataikęs į ruoni (ar kitą jūros gyvūną). žeberklo antgalis įsmigęs į gyvūnų kūną, o kotas likęs medžiotojo rankoje. Nuo koto iki antgalio nutjsusi ilga susipainiojusi virvė.

Iki pat šių dienų ruonių medžioklėje išlikę tiek archaišumo, kad pagal etnografinius duomenis galima rekonstruoti ir akmens amžiaus medžioklę. Ruonius medžiojo, užšalus jūros pakrantėmis. Jie šildosi įsaulyje ant ledo lyčių ir neria į vandenį, kad neužšaltų properša. Nors ruoniai ir vandens gyvūnai, tačiau po vandeniu negali išbūti ilgiau kaip 15 minučių.

Paprastai ruonių „laidarus“ saugo senas ruonis, esantis gerokai toliau nuo visos bandos. Jam tereikia pasinerti į vandenį, ir visi pasineiria. Tad pirmiausia stengiamasi nudobti sargą. Ruonius, kaip ir akmens amžiuje, medžioja žeberklais, prie nuimamo koto pritvirtintais ilga virve. Ruonis su žeberklu paneria ir plaukioja,

kol netenka jėgų, tuomet ji ištraukia. Dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Kuržemės žvejų sodybose gana dažnai buvo galima pamatyti džiūstančius ruoniu kailius. Kadangi kailis šiltas ir tvirtas, iš kojenų gamindavo vaikams apavą, kailį vartojo paklojimui, pakinktams gaminti ir kt. (Šulcs A., 1961, p. 165—166).

XX a. pradžioje Estijoje panašiai ruonius tebemedžiojo Rygos įlankos mažų salelių gyventojai. Pagrindinis įrankis buvo žeberklas su dviem užbarzdėlėmis į abi pusēs, su lengvai numuonama nuo koto įmova, prie žeberklo antgalio pritvirtinama ilga tvirta virve (Manninen J., 1931, p. 70—77, pav. 57—59). Ruonių mėsą ir kailius senovės papročiu visuomet dalydavosi lygiomis. Ypač buvo mėgstama jaunu gyvūnų mėsa, netrenkianti žuvų taukais. Ją virdavo, kepavavo, rūkydavo, kailius vartodavo įvairiausiems reikalams. Labai senas medžioklės tradicijas atspindi ir tai, kad medžiodami niekad nevadindavo įrankių tikraisiais vardais (Manninen J., 1931, p. 89—91).

Kartais sugaudavo ir delfinų. Šventosios 2B gyvenvietėje rastas jo stuburo narelis. Dar iki XX a. delfinų retkarčiais būdavo sumedžiojama ir Estijoje, Švedijoje, prie Murmansko, tačiau tai nebuvo verslas, nes jų, matyt, būta nedaug ir iš jų nebuvo tiek naudos, kiek iš ruonių (Manninen J., 1931, p. 91).

Turint omenyje labai senas medžioklės tradicijas, gal galima būtų etnografinėmis paralelėmis paaiškinti ir tą mažą smailujį 3B gyvenvietės žeberkliuką (pav. 17 : 10), kuriam atitinkmenių archeologinėje medžiagoje beveik nežinome. Savo sandara jis primena trišakius kabliukus, kuriuos vartojo Suomijos ir Estijos žvejai ruoniams medžioti. Dvi šoninės šių kabliukų šakutes atsuktos į priekį, o viena — vidurinė — atgal. Sugavus su šunimis mažą ruoniuką, paprastai tūnantį paslėptą tarp ledų, jam į sprandą įkabinama viena kabliuko atšaka arba kabliukas pririšamas prie nugaros ir ant ilgos virvės gyvūnėlis vėl paleidžiamas į eketę. Išgirdus ruoniuko inkštīmą, ruonė agplėbia ji savo plaukmenimis ir bando nutraukti. Tuo tarpu medžiotojui truktelėjus, laisvi kabliukai įsminga ruonei į krūtinę. Tada medžiotojai pribraigia juos lazdomis ar žeberklais (Manninen J., 1931, p. 77, pav. 65; Sirelius U. T., 1934, p. 87, pav. 152).

Be šių medžioklės įrankių, kurių pėdsakų dar randame archeologiniuose paminkluose, be abejo, vartoti įvairūs s p a s t a i bei v i l k d u o b e s, kurios turėjo būti gana didelės ir gilios, kad žvėris neiššoktu. I tokią duobę įvaryta žvėrij galima buvo pribraigti ir ietimis. Jai iškasti nereikėjo ypatingų įrankių. Pvz., hótentotai, neturėdami kastuvų nei kaplių, XVIII a. išsikasdavo gilias duobes net drambliams medžioti (Lindner K., 1937, p. 128). O tuo tarpu Sventosios gyventojai turėjo ir kaplius, ir kastuvus

(žr. pav. 32,33). Duobės žvėrimis gaudyti gerai žinomas iš etnografinės medžiagos (Moszyński K., 1929, p. 36—38; Manninen J., 1931, p. 44—47; Sirelius U. T., 1934, p. 56—61).

ŽŪKLĖ

Neolitas — žūklės suklestėjimo laikotarpis. Šiaurės Europoje ji atliko tokį vaidmenį, kokių Pietų Europoje žemdirbystė, t. y. žmonės pasidare sėslūs, kultūra pakilo iki visos Europos neolitinės kultūros lygio.

Žūklę, kaip pagalbinę ūkio šaką, žinojo ir vėlyvojo ledynmečio pabaigos medžiotojai. Lydeku kaulų rasta paleolitinėje Hamburgo kultūros stovykloje Mejendorfe (Meiendorf) (Rust A., 1937, p. 57), Arensburg (Ahrensburg) kultūros stovykloje Štelmore (Stellmoor) (Rust A., 1943, p. 58), taip pat ir Kaliningrado srityje vėlyvojo ledynmečio sąnašose buv. Obšrūtų vietovėje (Gross H., 1937, p. 154). Ta žūklė, be abejo, dar labai artima medžioklei: lydekas, neršiančias užliejamose pievose, dažniausiai dardavo žeberklais ar tam tikrais smaigais; galėjo užmušti ir per ploną ledą. Tikra žūklė prasidėjo tik mezolite, kai jau imti vartoti specialūs žūklei pagaminti įrankiai.

Sventosios gyvenvietėse žuvys būdavo bandomos žeberklais ir mušamos kūlėmis, bet, matyt, tik ypatingomis progomis, nes tai duoda nedidelį laimikį, palyginti su veiksmingesniais žvejojimo būdais. Ž e b e r k l ę Šventojoje rasta nedaug, jie gana stambūs ir, kaip minėjome, greičiausiai vartoti ruonių medžioklei (žr. p. 22). Tačiau stambiems šamams ar lydekomis galėjo tiktis ir tie patys mūsų jau aprašytieji. Žeberklaudavo neilgai vasaros pradžioje. Tuo metu nejudrios žuvys, šildydamosi prieš saulę, dažnai guli sekliose vietose. Ir mezolitinėse vasaros stovyklose paprastai randama gerokai daugiau žeberklų, negu meškerės kabliukų, kuriais gaudydavo jau šaltiesniu oru (Кларк Дж. Т. Д., 1953, c. 56).

Žūklei galėjo būti taikomi ir kitokie medžioklės būdai, pvz., š a u d y m a s i š l a n k o . Taip iki pat XX a. žuvis medžiojo ostjakai bei vogulai. Zmogus, sėdėdamas luote, viena ranka įrankiuoja, o antraja laiko paruošęs lanką. Šitaip paprastai šaudytos neršiančios žuvys, ypač lydekos (Sirelius U. T., 1934, p. 97). Žinoma, dabar negalima pasakyti, ar jau minėti strėlių bei iečių antgaliai, ypač tie, kuriuos radome senvagių dumble 1B ir 2B gyvenviečių sluoksniuose, yra suplauti nuo kranto ar patekė medžiojant žuvis. Šaudyti po vandeniu ypač tiko adatiniai ietigaliai (pav. 17 : 4, 5).

Be šių įvairios paskirties įrankių, rasta grupė labai savitos formos dirbinių, kurie greičiausiai išribo buvo pritaikyti žuviams durti. Tai galėjo būti

žuvų gaudymo tam tikru medinių š a k i u d a l y s. Jų aptikta viduriniojo neolito gyvenvietėse. 3B gyvenvietėje rasti keturi tokie įrankiai. Vienas (pav. 18 : 4) buvo 28 cm ilgio; kiek išlenktas, plokščio trikampio pjūvio, 14 cm ilgio ir 3 cm pločio, labai gražiai nudailinta galvute, antrasis galas tik grubiai nusmailintas. Antro įrankio galvutės viršūnė nulūžusi. Ilgiausias šio tipo įrankis, išribo aptiktas 3B gyvenvietėje, buvo 53 cm ir taip pat nulūžusia viršūne (pav. 18 : 5). Galvutė 25 cm ilgio ir 4 cm pločio. Rastas dar vienas pusiau lūžęs, nulūžusiu galu įrankis.

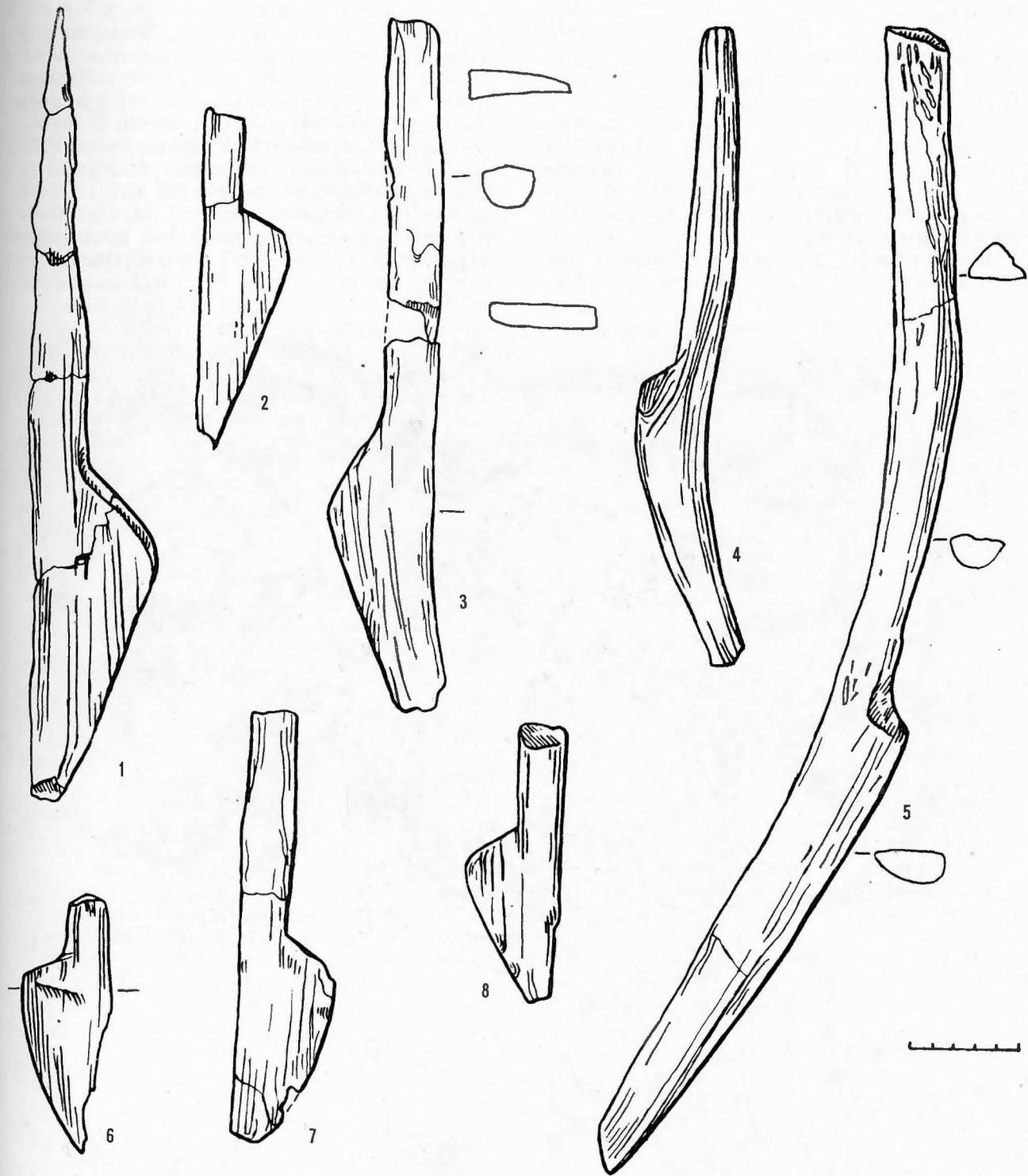
23-oje gyvenvietėje aptikti įrankiai nuo 3B gyvenvietės radinių skyrėsi tuo, kad išorinė jų linija paprastai tiesi (pav. 18 : 1, 2, 7, 8); tik poros (pav. 18 : 3, 6) truputį palenkta galvutė. Galvutės 10,5—17,5 cm ilgio, dailiai gludintos, plokščio trikampio, tik viena plokščio keturkampio pjūvio (pav. 18 : 3). Vienas sveikas išlikęs įrankis (pav. 18 : 1) siekė 36 cm ilgio; tokio pat ilgio ir panašaus įrankio ruošinys.

Taigi visi šie įrankiai turi ploną ir labai dalių galvutę su išsikišimu į vieną šoną ir nedailiai aptašytą, iš šono suplotą įtvara.

Lygiai tokius pat radinių kitose neolito gyvenvietėse aptiki neteko. Panašių rasta tiktais Danijoje, ankstyvojo neolito gyvenvietėje prie Brabrano (Brabrand) ežero (Thomsen T., Jes-sen A., 1906, p. 45—47, pav. 18), kur buvo net 16-os tokius įrankių dalys. Jų viršūnės taip pat nudailintos, plokščios, o smaigaliai grubiai aptašyti. Manoma, kad tai šakių žuvims gaudyti sudėtinė dalis. Šakės būdavo daromos iš dviejų tokius dalių, įtvirtintų į kotą, su paplatinimais viduryje. Tarp jų dar būdavo įspaudžiamas virbalas. Tokios šakės žuvies neduria, tik išspraudžia, nuduria styrantis viduryje smaigas. Jos vartotos ypač didelėms žuvims gaudyti. Apie šakių paskirtį sprendžiama iš eskimų vartojamų paprastai kaulinių šios rūšies įrankių.

Ežerui užšalus, kol dar ledas nestoras ir permatomas, žuvys galėjo būti mušamos kūlėmis. Tai taip pat labai senas žuvų medžioklės būdas (Moszyński K., 1929, p. 66—67; Manninen J., 1931, p. 106—107; Sirelius U. T., 1934, p. 95—96; LEB, 1964, p. 115), kuriam kartais vartoti ir specialūs įrankiai. Tam galėjo būti skirta kūlė, rasta 2B gyvenvietėje (pav. 47 : 2) ir gulėjusi ežero dugne. Jos kotą sudarė apie 120 cm ilgio tiesi šaka, o galvutę — gabalas medžio kamieno, iš kurio ta šaka išaugusi. Galvutė 38 cm ilgio ir 7 cm storio; jos galas nukapotas ir smarkiai apdažytas.

Kūlės yra įvairios paskirties įrankiai. Tačiau gali būti, kad iš pradžių žuviams mušti skirtas įrankis vėliau, atsiradus naujų poreikių, buvo pritaikytas ir kitiems tikslams (pvz., kūlimui). Archeologinėje medžiagoje tai nedažnai aptinkamas, bet įvairiausiai laikotarpiais pasitaikantis

18 pav. Šakių žuvims gaudyti dalys:
1–3, 6–8 — iš 23-os gyv., 4–5 — iš 3B gyv. IEM

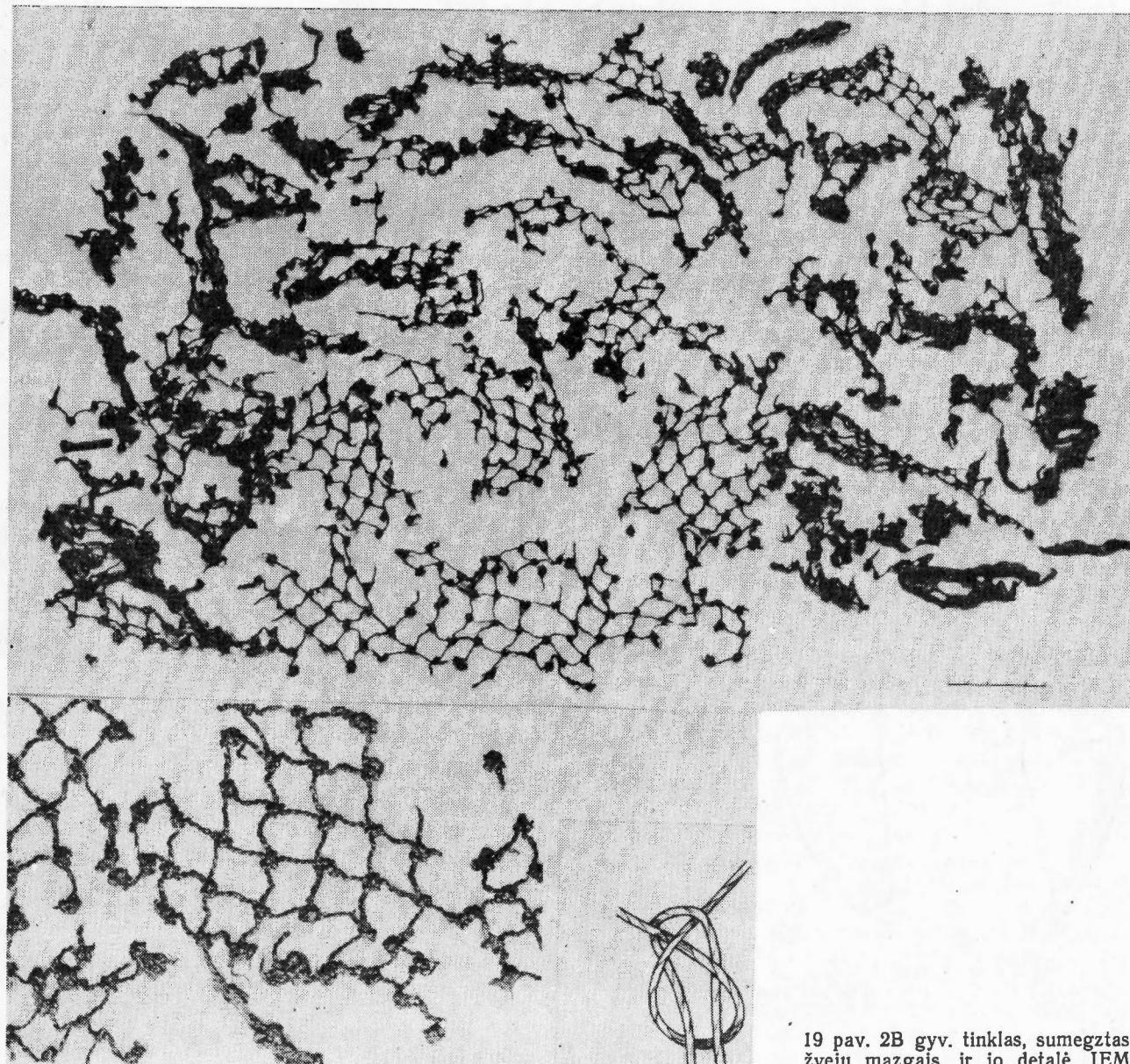
radinys. Šveicarijoje jų žinoma iš ankstyvojo ir vėlyvojo neolito, labai panašių rasta Egipto senosios karalystės laikotarpio paminkluose (Müller-Beck J., 1965, p. 50—51, pav. 99—101). Analogiškų įrankių aptiktą Pabaltijo etnografinėje medžiagoje, kur kartais, pvz., Karelijoje, tokios kūlės galva daroma akmeninė (Sirelius U. T., 1934, p. 95, pav. 158).

Ledui pramušti ir žuviai išgriebti vartotos kaulinės peikeinos. Nulūžusi viršutinė jos pusė rasta dumblo sluoksnyje 1B gyvenvietėje (pav. 17 : 9). Peikena padaryta iš stambaus žvēries blauzdikaulio, perskelto išilgai, ir nulyginta sąnarine galvute.

Sis paprastas įrankio tipas beveik nepasikeitęs išsilaike labai ilgai — nuo paleolito iki neolito.

Tokie dirbiniai žinomi visoje pietinėje ir rytinėje Baltijos pakrantėje ir TSR miškų ruožo stovyklose bei gyvenvietėse (Indreko R., 1948, p. 297, 314, pav. 85, 86).

Šventojoje likę ir kai kurių meškeriojimo pėdsakų. Pats primityviausias ir seniausias meškerės kabliukų tipas yra trumpas pagaliukas abiem nusmailintais galais. Per vidurį jis pririšamas virvele ir ant jo užveriama žuvelė. Prarytas pagaliukas atsistoja skersai gerklės ar vidurių. Archeologinėje medžiagoje daugiausia išlikę tik kauliniai. Keletas panašių dirbinelių rasta 23-oje gyvenvietėje (pav. 17 : 11, 16). Kaulinių kabliukų-pagaliukų pasitaikė Prancūzijoje jau vėlyvajame paleolite. Plačiai žinomi visą akmens amžių; jų rasta dar Lietuvos piliakal-

19 pav. 2B gyv. tinklas, sumegztas žvejų mazgais, ir jo detalė. IEM

niuose (Tarasenka P., 1956, pav. 7:9, 10). Finougrų kraštuose tokį kabliuką išliko iki pastarojo meto, jais buvo gaudomos ne tik žuvys, bet ir vandens paukščiai. Suomijos etnografinėje medžiagoje iki šiol buvo žinomi vien mediniai šio tipo įrankeliai (Sirelius U. T., 1934, p. 98—99). Tokie, be abejo, daugiausia ir buvo vartojami, bet jie blogai išsilika.

Visą šį paleolito bei mezolito palikimą palyginti mažai vartojo neolito žvejai. Pagrindinės jų žvejimo priemonės buvo tinklai ir bučiai kartu su įvairiais kitais pagalbiniais įrankiais bei įrengimais. Šių priemonių įvairumas ir gausumas rodo, kad tai ne vien neolito gyventojų išradimas; jis jau turėjo būti praėjęs ilgą raidos kelią.

Svarbiausias Šventosios žvejų įrankis buvo tinklai (Rimantėne P. K., 1970b, c. 142—146). Šeši tinklų gabalai (pav. 19—20) rasti maždaug vienoje vietoje, 2B gyvenvietei priklausiusio buv. ežero sasmaukoje, dumblo sluoksnio dugne. Jie sujaukti į gurvuolius ir tebuvo galima išimti, plaunant visą dumblo luitą, kuriame pasirodydavo virvutė. Tinklai skirtini, numegzti iš įvairaus storio virvelių. Jų akys nuo 2 iki 12 cm skersmens. Didieji tinklai — iš streso virvelių, šalia jų rasta storų virvių galų. Paprastai tinklai sumegzti žvejų mazgais, tik vienas rastas be mazgų (žr. p. 75—77).

Panašių tinklų gabalų aptikta ir kitose Šiaurės Europos neolito žvejų gyvenvietėse. Seniausių tuo tarpu žinomas tinklo liekanos rastos buv. Korpilahtyje (Korpilahti), Antrea raj. (abar Kamenogorskas, į šiaurės rytus nuo Viborgo). Tinklas aptiktas 1913 m. išdžiūvusioje buv. Ladogos ežero dalyje (Pālsi S., 1920b; Ailio J., 1922, p. 7). Pastarojo meto duomenimis, radinys priklauso VIII tūkstantmečio pr. m. e. pabaigai (Äyräpää A., 1950, p. 6). Tinklas numegztas iš siūlų, susuktų iš tam tikros karklų rūšies karnos, nes liepos tuo laikotarpiu šioje srityje dar neaugo. Šiaurės rytų Estijoje Syvertsio (Siivertsi) vietovėje rastos tinklo liekanos, priklausiusios pereinamajam iš ancylaus į litoriniją laikotarpiui. Iš paties tinklo likęs tik mažas virvutės galiukas, tačiau rasta plūdžių ir pasvarų, perrištų liepos karna (Indreko R., 1948, p. 325, pav. 79:1, 6). Vélesniams laikotarpiui (atlančio pabaigai — subborealio pradžiai, t. y. III tūkstantmečiu pr. m. e.) priklausė tinklo liekanos, aptiktos Viso durypyne netoli Siktikaro, Komių ATSR. Iš likusių fragmentų matyti, kad tinklas buvęs surištas iš virvelių, suvytų iš viksvų šaknelių ir lapų bei kitų augalų, surištas tuo pačiu mazgu, kaip ir Korpilahtio ir visi kiti Šiaurės Europos tinklai (Буров Г. М., 1968, c. 39, пис. 6:4, 6). Akys buvusios 4,5—5,5 cm skersmens. Tinklo dalijų žinoma ir iš Sarnatės A pastato (Ванкина Л. Б., 1970, c. 94—95, пис. 13, табл. XVIII). Tinklas rastas netoli židinio, sau-

soje vietoje, tad išlikęs prastai. Virvelė buvusi plona, 1—1,5 mm, susukta iš dviejų pluoštų. Tinklas surištas tais pačiais žvejų mazgais; akių dydžio nebuvo galima nustatyti. Kartu rasta plūdžių ir pasvarėlių.

Pietinėje Europoje tinklai buvo daromi ir iš kitos medžiagos, ir kitaip surišti. Pvz., Šveicarijoje, Robenhauzeno (Robenhausen) gyvenvietėje rastieji buvo lininiai, surišti ne žvejų mazgu, o paprastu, paslankiu; tinklo akys 2—2,5 cm skersmens (Reinert H., 1926, pav. 39:13; Vogt E., 1937, p. 37). Tinklas be mazgų — retas radinys ir Šveicarijoje, kur aptikta daug tinklų liekanų. Be mazgų, tačiau kiek sudėtingesnio pynimo tinklas žinomas ir iš Danijos (Müller S., 1896, pav. 70).

Etnografijos duomenys rodo, kad liepų ar kitokių medžių karna plačiai vartota iki pat XIX a. Kuršių pamaryje į ilgų trigubų tinklų abu kraštus dar buvo įveriamos liepų karnų virvės, kad tinklai būtų tvirtesni (Benecke B., 1881, p. 334). Iš Suomijos etnografinės medžiagos žinoma net tinklų, kurių viršutinysis kraštas iš sausų pušų šaknų. Jas ilgai virdavo, o paskui suskaidydavo į pluoštus. Tokiems tinkleiams nė plūdžių nereikėjo (Vilkuna K., 1975, p. 294). Plūdės dar XIX a. dažnai būdavo parišamos karna arba pušų šaknimis, nes geriau išsilako nesutrešusių vandenye (Bielenstein A., 1918, p. 653—654). O įvairose šiaurės tautose net iki XX a. išliko ir iš karnų numegztų tinklų. Tai dažniausiai būdavo traukiamieji tinklai (Manninen J., 1931, p. 192), o pastatomieji daryti iš švelnesnių medžiagų: gylų, ašutų, dilgelių pluošto. Net suomių liaudies kūryboje (Kalevaloje) minimi traukiamieji tinklai iš liepos karnų. Tinklai iš karnų nustoti gaminti greičiau ne dėl netinkamumo, bet dėl apdirbimo sunkumo ir liepų trūkumo. Iš etnografinių duomenų žinome, kad kanapiniai tinklai išlaikydadė vos pusantį metų (Manninen J., 1931, p. 105), medvilniniai ilgių ilgiausiai tarnaudavo dvejus metus, o kanapinės ar lininės virvės imdavo trūkinėti jau po 2—3 mėnesių (Randomanskis A., 1924, p. 24).

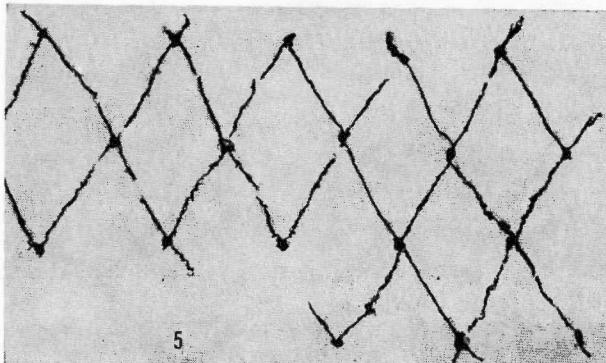
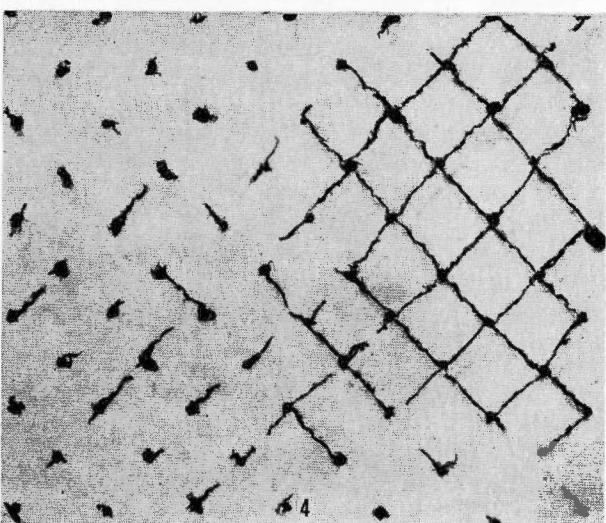
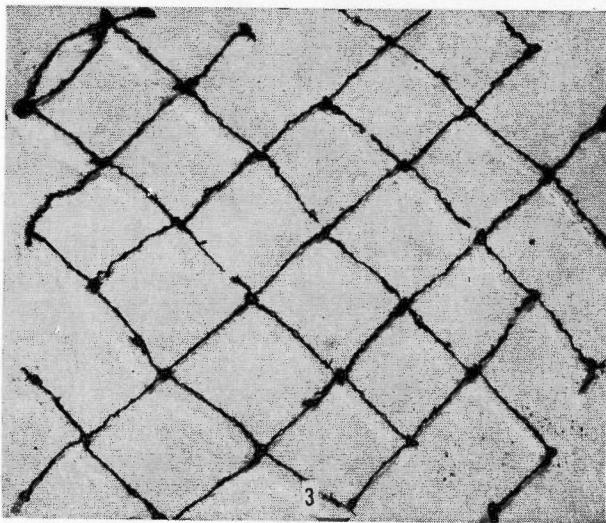
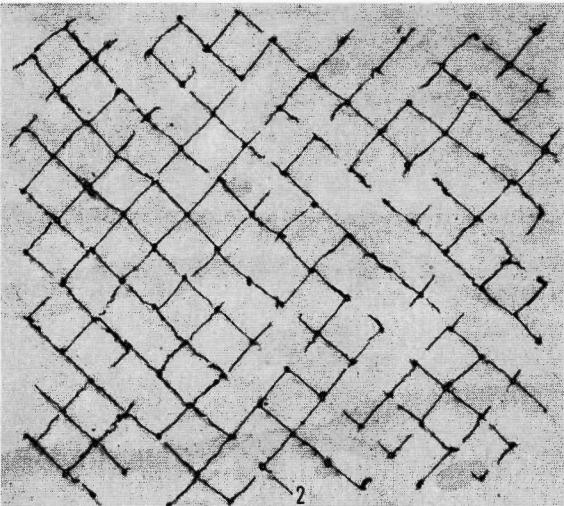
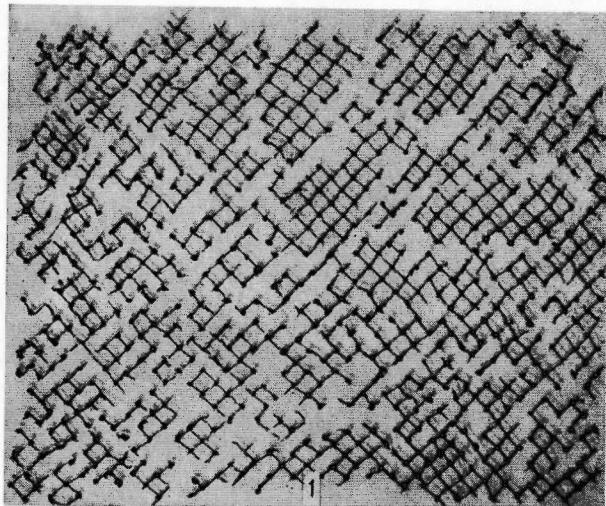
Visų laikotarpių Šventosios gyvenvietėse rasta daug plūdžių. 1B ir 2B gyvenvietėje pasitaikė kelios nuotrupos iš beržo tošies susuktų plūdžių. Tačiau dauguma jų išpjautos iš pušies žievės. Plūdės nevienodų formų, kurios daugiau ar daugiau mėgtos įvairiais laikotarpiais.

Ankstyviausias plūdžių tipas — didelės trapezinės plūdės su skylute siauresniajame gale. Tokia (pav. 21:1) rasta 2B gyvenvietėje prie storos tinklo liekanų. Ji buvo ne visai taisyklinios formos, 19,2 cm ilgio ir 7,5 cm pločio; skylutė didelė ir apskrita. Tokių plūdžių aptikta ir vėlesnėje gyvenvietėje, tačiau ten jų mažuma. Pvz., 23-oje gyvenvietėje, nors rastos aštuonios šio tipo plūdės (pav. 21:2, 3, 8, 9), tačiau jos

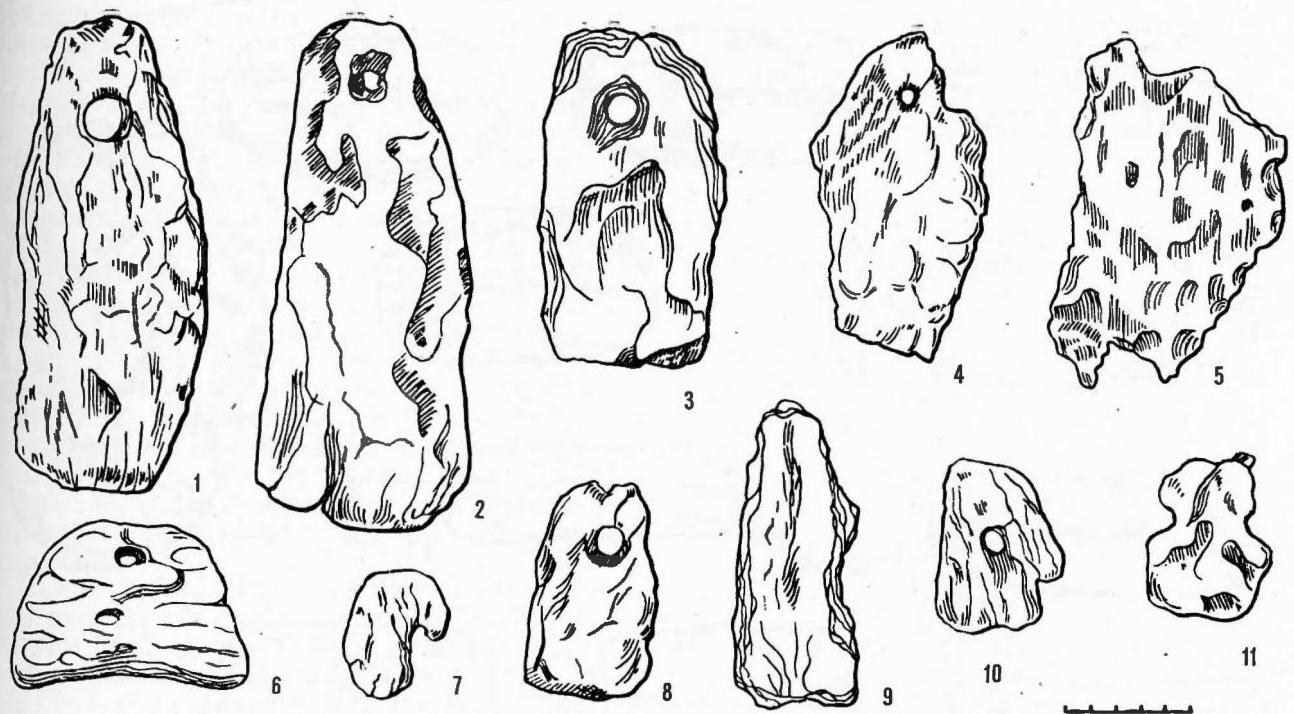
sudarė tik 13% visų šios gyvenvietės plūdžių. Išsiskiria trapecinė plūdė, aptikta 1B gyvenvietėje (pav. 21 : 6). Ji taisyklinga, kiek įsmaugta apatinė briauna, dailaus darbo, su dviem pailgomis skylutėmis, rasta šalia butinio fragmento.

Antrą grupę sudaro ovalios priplotais galais ir beveik keturkampės plūdės. Jos su įkarpomis

galuose virvutei perrišti, o abidvi įkarpas dar paprastai būna sujungtos grioveliu virvutei jdėti. Daugiausia tokiai plūdžių rasta viduriniojo neolito gyvenvietėse. Pvz., Šventosios 23-oje gyvenvietėje šio tipo plūdės sudarė 70% visų rastujų. Iš jų maždaug pusė — ovalios (pav. 22 : 1—5, 7, 15, 17), o antroji pusė — keturkampės (pav. 22 : 8—11, 16, 18, 19). Šalia jų aptikta

20 pav. 1B gyv. restauruoti tinklai (restauratorė B. Pinkevičiūtė). IEM

21 pav. Pušies žievės plūdės:

1 — iš 2B gyv., 2, 3, 5, 7—11 — iš 23-os gyv., 4 — iš 3B gyv., 6 — iš 1B gyv. IEM

taip pat ovalių arba keturkampių plūdžių su skylute viduryje (pav. 22 : 12). Jos dar visa kuo panašios į anksčiau minėtasių, su įpjovomis galuose ir išilginiu grioveliu.

Trečias tipas — rombinės plūdės su skylute per vidurį; 23-oje gyvenvietėje jos sudarė 16% visų plūdžių. Nuo anksčiau minėtųjų skiriasi tuo, kad jų galai neįranti. Keletas aptikta jau viduriniojo neolito gyvenvietėse, pvz., 23-oje (pav. 22 : 20—22), tačiau daugiausia jų vartota velyvajame neolite.

Ketvirtas plūdžių tipas — mažos, apskritos arba kvadratinės plūdelės su skylute per vidurį. Jos taip pat pradėtos vartoti vidurinajame neolite, aptikta 23-oje gyvenvietėje (pav. 22 : 14), tačiau daugiausia jų vartota taip pat virvelinės keramikos kultūros laikotarpiu.

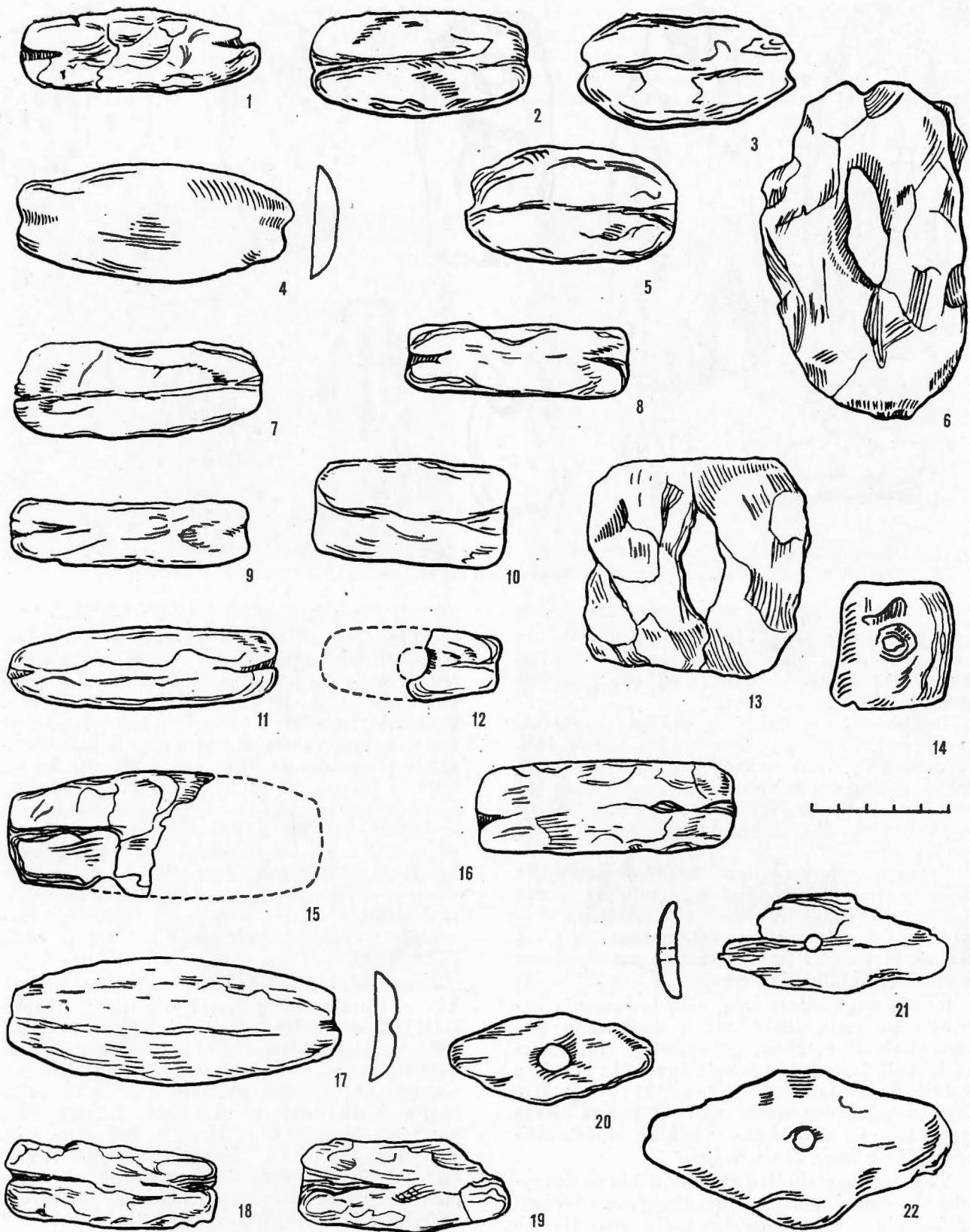
Be šių pagrindinių tipų, visų laikotarpių gyvenvietėse rasta viena kita ir atsitiktinės formos plūdė. Pvz., 23-oje gyvenvietėje aptikta beveik ovali, įsmaugtais šonais (pav. 21 : 11), kita kabliuko pavidalo plūdė (pav. 21 : 7). Įvairių laikotarpių gyvenvietėse rasta ir pušies žievės gabaliukų su skylutėmis — laikinų ar atsitiktinių plūdžių (pav. 21 : 4, 5, 10).

Visų šių tipų plūdžių žinoma ir kitose durpyrinėse akmens amžiaus gyvenvietėse. Seniausioje iš jų — Korpilahtyje — rasta vien tik džiulių pailgų trapezinių plūdžių (Pälsi S., 1920 b, pav. VI : 22). Sarnatėje taip pat aptikta

tokių plūdžių, bet retai, daugiausia keturkampių su įkarpomis galuose, kartais su skylutėmis, aptinkama taip pat ir iš susuktos beržo tošies (Ванкина Л. В., 1970, c. 94, табл. XIII—XIV). Viduriniojo neolito Piestinios gyvenvietėje prie Lubanos ežero rasta ir trapeziniai, ir keturkampių su įkarpomis galuose plūdžių (Zagorskis F., 1965, p. 45, pav. 4 : 19, 20). Trapecinių iš pušies žievės ir vyniotų iš beržo tošies plūdžių aptikta ir Gorbunovo bei Sigiro durpynuose (Дмитриев П. А., 1951б, с. 58, рис. 4 : 17; Раушенбах В. М., 1956, рис. 8 : 2—4). To paties tipo plūdė — ovali, nukirstais galais, tačiau su dviem skylutėmis galuose — rasta ir Estijoje, Syvertsio vietovėje (Индреко Р., 1948, p. 325, pav. 79 : 1).

Nepakitę plūdžių tipai išliko nepaprastai ilgai. XIX a. Kuršių marių žvejai prie tinklų rišdavo keturkampes plūdes iš tuopų žievės (Benecke B., 1881, p. 335). Visame Pabaltijyje dar XIX a. vartotos iš beržo tošies susuktos ir iš pušies žievės išpjautos ovalios plūdelės, pririšamos pušų šaknimis (Bielenstein A., 1918, p. 649, 655, pav. 580; Manninen J., 1931, p. 206—210, pav. 194—197, 199, 200). Suomijoje iki pat XX a. buvo žinomas iš beržo tošies susuktos ir įvairios medinės bei žievinės trapecijos pavidalo plūdės (Sirelius U. T., 1934, pav. 207—211, 225).

Apatinis tinklo kraštas gramzdinamas dažniausiai iš akmens daromais pasvarėliais.

22 pav. 23-os gyv. pušies žievės plūdės ir lazdų galvos (pliauškos). IEM

Šventojoje galima skirti tris pasvarėlių tipus. Pirmiausia tai paprasti perskelti akmenys, per-rišti liepos karna arba tos karnos virvele (pav. 23: 1—2). Jie įvairaus dydžio: 7—25 cm, paprastai nuskelti taip, kad geriau laikytisi virvelė. Pasitaikė net iki 30 cm dydžio plokštčių akmenų, greičiausiai buvusių inkarų. Papras-tyų pasvarų aptinkama visų laikotarpį gyven-vietėse, tačiau daugiausia jų ankstyvosiose. Pro-centų nustatyti neįmanoma, nes, jeigu neišlikusi virvelė, negalima atskirti, kuris akmuo buvęs vartotas kaip pasvaras, o kuris šiaip numestas.

Antras tipas — plokšti jūros gargždo akme-nys išskeltais šonais, retkarčiais — dar ir galais (pav. 23: 3). Akmenys taip pat įvairiausio dy-džio, paprastai 12—18 cm skersmens. Virvelė arba karna aprišama per iškirstas vietas. Šito-kų pasvarų atsirado ankstyvojo neolito gyven-vietėse, o vidurinajame ir vėlyvajame jie ēmė vyrauti.

Trečias pasvarų tipas — nedideli (5—7 cm il-gio) gargždo akmenėliai, suvynioti į beržo toši. Pateikti tikslų jų skaičių ar procentus taip pat neįmanoma, nes, nusinėrus tošies apvalkalui, jų negalima atskirti nuo paprastų gargždo akme-nelių. I toši jie būdavo vyniojami labai rūpe-stingai, galiukai susukami ir aprišami virvele, kuri dar paprastai pertiesiama per visą pasva-relių iki kito galo; kartais ja apjuosiamas ir sker-sai (pav. 24). Šitokų pasvarėlių aptikta tiek pa-čiose ankstyviausiose, tiek vėlyviausiose gyven-vietėse. Kartais vynioti ir šiaip atsitiktiniai daikteliai, pvz., puodo šukė. 3B gyvenvietėje rastas vienas pasvarėlis ne tik apvyniotas tošimi, bet dar ir įtvirtintas į lankelį iš karklo vy-telės.

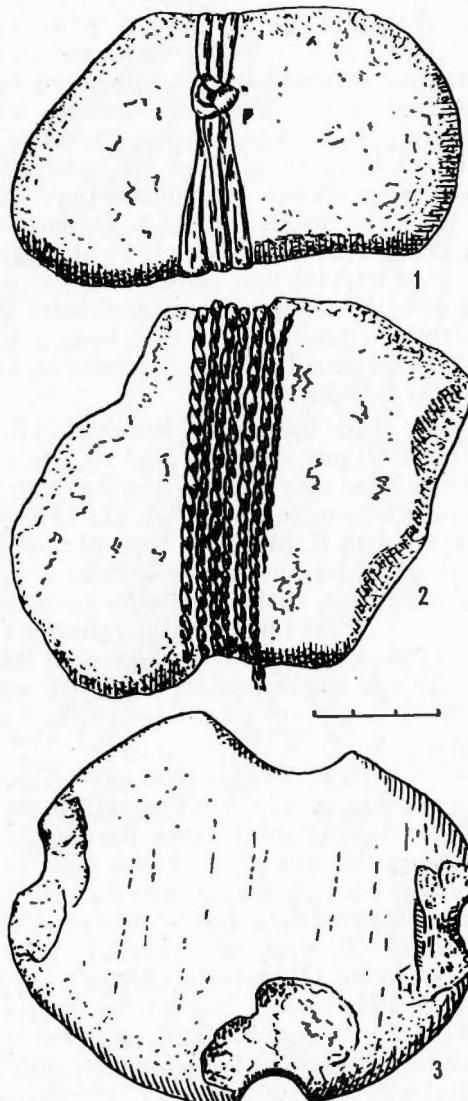
Pirmo tipo pasvarai patys seniausi, tačiau šalia kitų, tobulesnių, jie išlieka net iki XX a. Ir ankstyvojo mezolito tinklas iš Korpilahčio buvo su paprasto akmens pasvarais (Pālsi S., 1920 b, p. 10). Perištų liepos karna rasta Latvijoje — Sarnatės (Ванкина Л. В., 1970, табл. XVI: 3, 4), Estijoje — Syvertsio, Lamasmegio (Lam-masmägi) vietovėse (Indreko R., 1948, p. 324—325, pav. 79: 3, 6).

Labai plačiai paplitęs ir mūsų dienas pasiekęs antras pasvarų tipas. Pailgų gargždo akmenų išskobtais šonais neolite aptinkama visoje Eur-azijoje: prie Baikalo, Uralo, Pabaltijje ir Va-karu Europoje. Lygiai tokius pačius pasvarus Kuršių nerijos žvejai vartojo ir XX a.

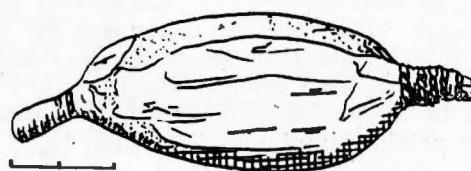
I beržo toši suvynioti pasvarėliai taip pat vi-suotinai žinomi. Nukritus tošies apvalkalui, kaip jau minėta, jų negalima atskirti nuo paprasto nestambaus gargždo, todėl apie juos galima spręsti tik iš durpyninių gyvenviečių. Nemaža tokų pasvarėlių rasta Sarnatėje (Ванкина Л. В., 1970, табл. XVII, XVIII), Uralo durpynuose (Раушенбах В. М., 1956, с. 8: 7) ir Baltarusi-joje Krivinos durpyne (Чернявский М. М., 1969,

рис. 13: 10) ir kt. Net iš etnografinės medžia-gos žinoma tokijų i toši suvyniotų pasvarėlių, tačiau dažniausiai jie vynioti į audeklo skiaute-lę (Benecke B., 1881, p. 378; Bielenstein A., 1918, p. 649; Manninen J., 1931, p. 205, pav. 193 e).

Panašūs ir ketvirtuo tipo pasvarėliai, apvyti karna ar be jos ir įrišti į karklo lankelį. Jų daug rasta neolitinėje Šigiro durpyno gyvenvietėje

23 pav. Pasvarai:
1, 2 — iš 3B gyv., 3 — iš 23-os gyv. IEM

24 pav. 23-os gyv. pasvarėlis, apvyniotas tošimi. IEM

(Дмитриев П. А., 1951 6, c. 48). Жинома ю ir iš Estijos, Suomijos bei Lietuvos etnografinės medžiagos (Manninen J., 1931, p. 205, pav. 193 d; Sirelius U. T., 1934, pav. 217, 226; Vilkuna K., 1975, pav. 75).

Du pastarieji pasvarelių tipai, nors ir reikalauja daugiau darbo, tačiau nebarška ir nesivelia į tinklą. Tinklus džiovinant, jie nurišami, todėl taip kruopščiai ju galuose įtaisomas virvelės.

Kadangi tinklų galai būdavo pritvirtinami prie branktų, t. y. lazdu su buoželėmis galuose, tai jau turime kai kurių duomenų spręsti apie tinklų platumą. Visai sveikas tokis įrankis rastas 1B gyvenvietėje, nuplautas toli į buv. ezerą. Lazda buvo apvali, kiek plonėjančiais galais, baigėsi apvaliomis buoželėmis (pav. 31:7). Ji 69,5 cm ilgio ir 2,8 cm storio. Dalis brankto aptikta 2B gyvenvietėje (pav. 31:5). Ilgis neaiškus, gale išlikusi nuo žemės slėgimo pakrypusi buoželė. Kiek kitoks branktas rastas 23-oje gyvenvietėje (pav. 31:6). Tai buvusi 61 cm ilgio ir 4 cm storio lazda su buoželėmis, kurios galuose dar įpjautos.

Sarnatėje irgi aptikti du branktai (Ванкина Л. В., 1970, рис. 5, табл. XXI:8, 9): vienas apie 70 cm, kitas apie 55 cm ilgio. Daug ju rasta ir Gorbunovo durpyne (Эдинг Д. Н., 1940, табл. I:3; Раушенбах В. М., 1956, рис. 10:10). Kiek kitokie ir gana įvairūs Viso durpyno branktai. Ju galai pastorinti, susiaurinti arba su skylėmis; 2—5 cm pločio ir iki 130,5 cm ilgio (Буров Г. М., 1966, c. 162). Pagal plūdžių ir pasvarų išsidėstymą manoma, kad Korpilahčio tinklas irgi turėjės būti apie 130 cm pločio (Пälzi S., 1920 b, p. 17, 18).

Ankstyvieji tinklai labai paprasti — tai siaura ir ilga tinklo juosta, viršuje palaikoma plūdžių, o apačioje gramzdinama pasvarelių. Ne turima duomenų nustatyti, kokio ilgio turėjės būti tokis tinklas. S. Pelsis, remdamasis etnografiniais palyginimais, bandė nustatyti Korpilahčio tinklo ilgi. Kadangi pasvarai paprastai būdavo išdėstomi 1½ uolekties tarpais, o ju rasta 31, tai S. Pelsis spėjo, jog tinklas turėjės būti apie 27 m ilgio. Manyta, kad tai turėjės būti pastatomasis tinklas lašišoms bei karšiams gaudyti (Sirelius U. T., 1934, p. 127).

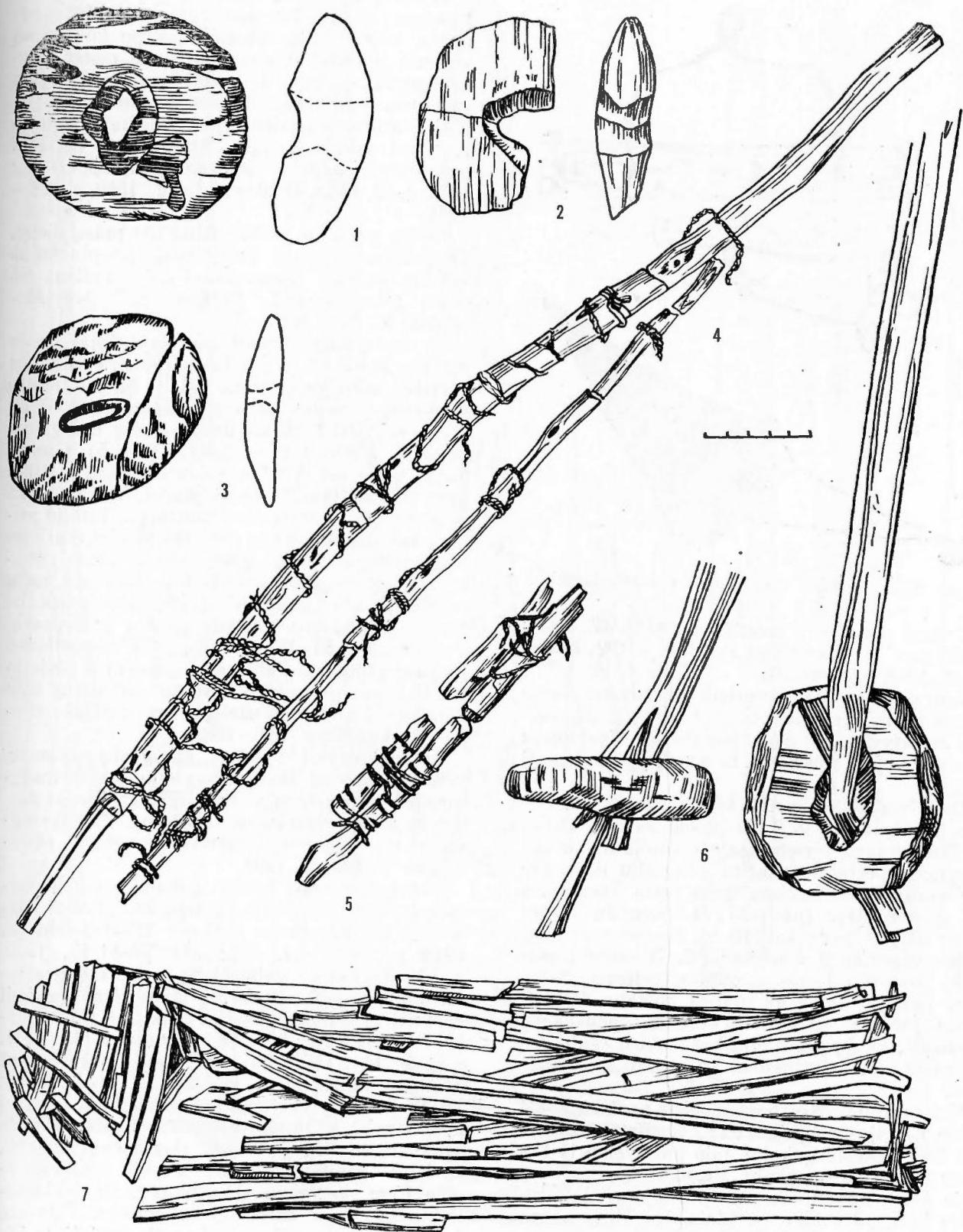
Tačiau iš šiaurės tautų etnografinės medžiagos žinoma, kad traukiamei tinklai be maišo būdavo daug trumpesni (apie 6 m ilgio), kartais net be pasvarų ir plūdžių (Sirelius U. T., 1934, p. 106—107, pav. 204). Trumpi (8—10 m ilgio), siauri tinklaičiai be maišo dar XIX a. vartoti Aistmarėse (Benecke B., 1881, p. 256—257) ir, be abejo, labai seni. Matyt, ir akmens amžiuje priklausomai nuo žvejimo būdo, laiko bei žuvies rūšies vartoti įvairaus ilgio tinklai.

Tinklu apsiūpdavo ežero plotelį ir į jį baidavo žuvis. Tinkamiausia vieta tokiais tinklais žvejoti — apaugusi ežero dalis netoli kranto. Žinomas ir vadinanasis pakišamas tinklas; jis iki 1 m pločio ir 7—8 m ilgio. Juo žvejojama tarp žolių, negiliai, tinklą pakišant ten, kur pa stebima sūkuriuojant būri žuvų. Žvejoti tokiu tinklu reikia didelio apsukrumo, nes, žuviai bakstelėjus į tinklą, ji suveria branktais ir sudarytu maišu išgriebia žuvę. Prie viršutinio tinklo krašto būdavo rišamos susuktos tošinės plūdės, o apatiniam krašte pasvarėliai apvyniojami beržo tošimi arba skudurėliu, kad netarškėtų ir galima būtų tyliau prieiti prie žuvų (Manninen J., 1931, p. 192—197; Bielenstein A., 1918, p. 667—668; Sulcs A., 1961, p. 160—161).

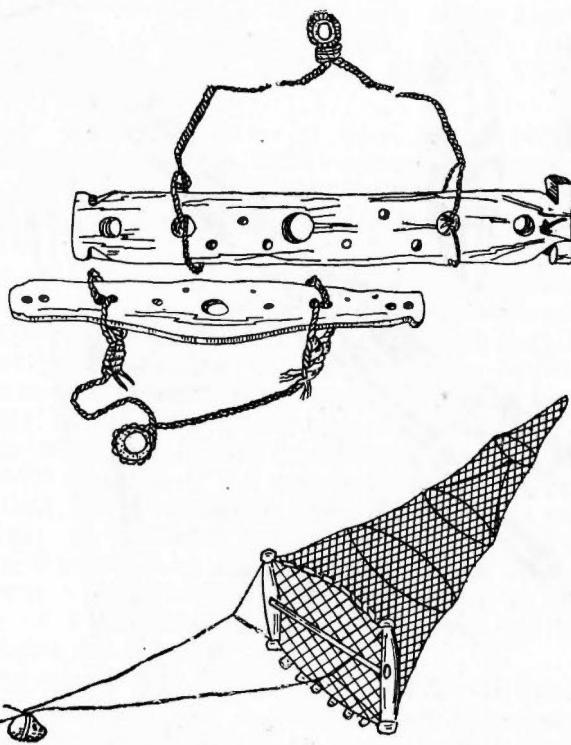
I tinklelius žuvys varytos, baidant jas tam tikromis pliauškomis baldokais, kurios tinklą paverčia aktyvia žūklės priemonė. Kartais tam tikslui vartota ir paprasta lazda, tačiau ja nepasiekiamą tokio efekto, kaip su tikra pliauška. Pliauška — tai lazda su gale užmautu mediniu skridineliu. 2B gyvenvietėje rasta didelė pliauškos dalis (pav. 25:6). Tai 125 cm ilgio kartis plokščiai nudrožtu kakleliu, ant kurio užverta medinė lėšio pavidalo plokštélé su pailga skylute. I skylutę, be to, dar įsprausti mediniai pleištukai. Atrodo, tam pačiam tikslui išdrožta ir 3B gyvenvietėje rasta kartelė (pav. 27:10). Kartais skridineliuose būna įverta karna gal pritvirtinti prie koto. Visos pliauškų galvos labai vienodos — 9—11 cm skersmens, apskritos, lėšio arba segmento pavidalo (pav. 25:1—3).

Viduriniojo neolito gyvenvietėse, pvz., Sventosios 23-oje, aptikta pliauškų ir iš pušies žievės; be to, ju būna ir keturkampių, ir ovalių (pav. 22:6, 13), tik skylė visuomet pailga. Pliauškų galvų žinoma ir kitose neolito gyvenvietėse. Sarnatėje ju yra ir medinių, ir žievinių (Ванкина Л. В., 1970, табл. XIV:4, 5; XXIV:2). Estijoje 10 cm skersmens pliauškos galva rasta Tervaloje (Indreko R., 1948, p. 327, pav. 79:2). Viso I durpyne, prie Siktivkarė, aptiktas 14 cm skersmens ornamentuotas diskas su pailga skylute (Буров Г. М., 1966, c. 161, рис. 5:4). Pusė tokio disco rasta Žemutinėje Veretėje (Фосс М. Е., 1952, c. 60, рис. 23:7). Pliauškų galvų aptikta ir Danijos durpyninėse akmens amžiaus gyvenvietėse (Troels-Smith J., 1959, p. 118, pav. 11).

Įrankiai, sukeliančios didelį pliauškėjimą ir taip baidantys žuvis, plačiai žinomi iš etnografijos: vartotos pliauškos paprastai su išduobtu pusrutuliui gale (vėlesnės — slaviškos kilmės) arba tiesiog paprasta lentelė (ankstesnės — vakarietiškos kilmės) ant ilgo koto (Bielenstein A., 1918, p. 66; M. Znamierowska-Prüffrowa M., 1930, p. 46, pav. 37). Estijoje, ypač rytinėje jos dalyje, iki XX a. pasitaikydavo pliauš-

25 pav. 2B gyv. pliauškos ir bučių liekanos. IEM

26 pav. XIX a. butiniai ir velkamasis tinklas (kiudelis)

kų, visai panašių į neolitines (Rämk G., 1934, p. 40, pav. 19; Manninen J., 1931, p. 192; Indreko R., 1948, pav. 80 : 3).

Antra žuvų gaudymo priemonė, žinoma Šventosios neolito žvejams, buvo b u c i a i. Jie vartoti ir aktyviai, ir pasyviai žūklei. Šventojoje žinoti dvejopii bučiai — iš skalų ir aptempti tinklu.

Dažniausiai jie surišti liepos karnos virvelėmis arba pluoštu iš 2 cm pločio pušinių skalų. Bučius būdavo į vieną galą siaurėjantis ir uždaromas specialiu apskritu dangteliu iš tų pačių skalų. Tokio bučiaus dalis rasta Šventosios 2B gyvenvietėje (pav. 25 : 7). Sienelių sujungimų likę tik pėdsakai. 10 cm skersmens dangtelis padarytas iš dviejų kryptimis suklotų skalelių, perpintų liepos karnos virvelėmis. Netoliiese aptikta antra to paties bučiaus dalis — skalų pluoštas su karnos surišimo pėdsakais. Nedidelių skalų pluoštelių bei atskirų skalų dalių rasta visose tyrinėtose Šventosios gyvenvietėse.

Kaip atrodė visas bučius, kiek paaiškina kai kurie Latvijos radiniai. Pvz., Sarnatėje aptikti net šeši ryškesni gabalai, taip pat surišti iš 1—2 cm pločio pušies skalų. Vieno išlikusi 250 cm ilgio dalis, perpinta karna. Plačiajame gale turėjės būti piltuvėlio pavidalo įgerklis, nes po viršutiniu skalų sluoksniu rastas antras siauresnis jų ruožas (Ванкина Л. В., 1970, c. 93—94, табл. XI : 1—3, XII : 4).

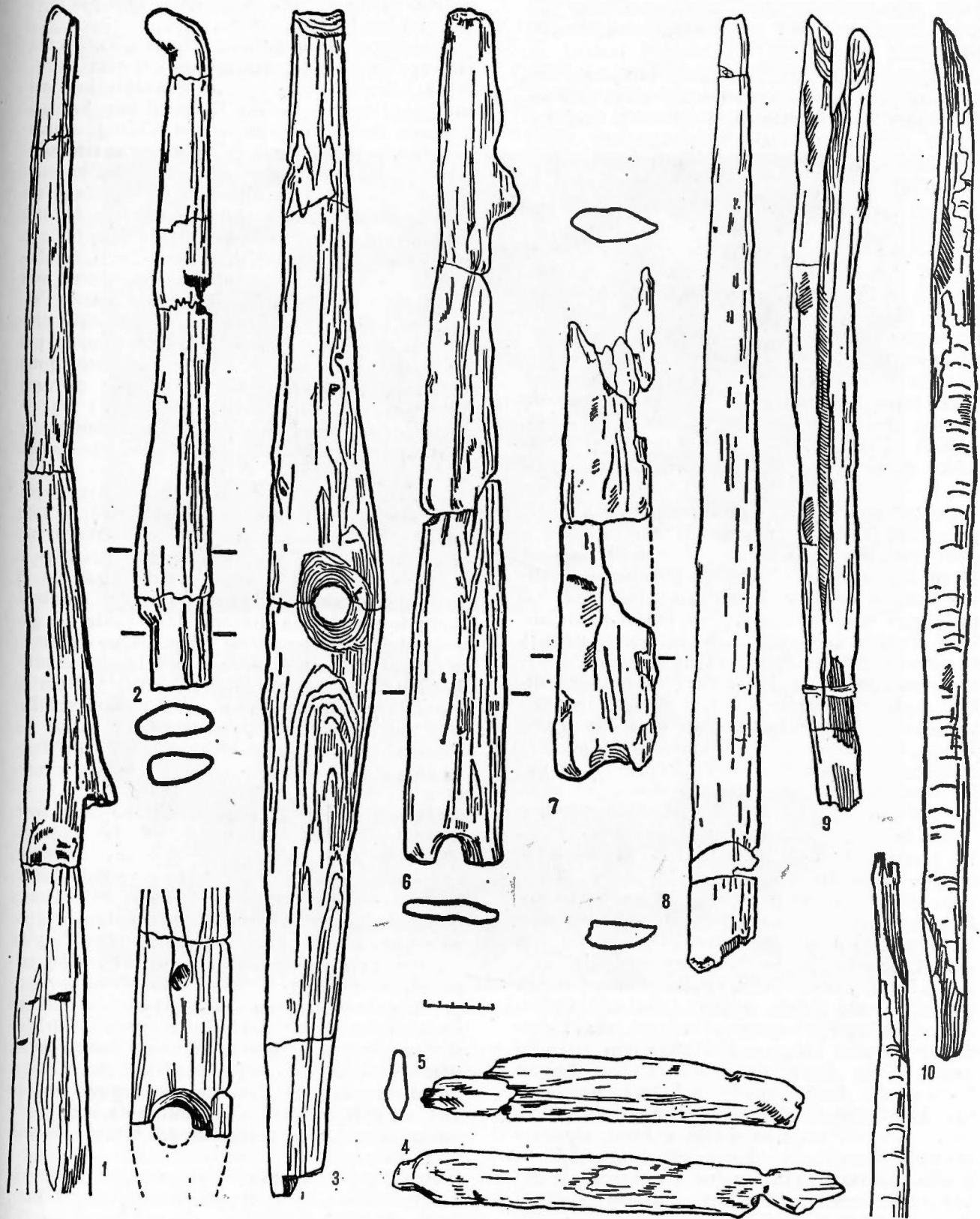
Iš skalų ar vytelių surištų bučių Europoje aptinkama jau mezolito paminkluose. Jie labai panašūs, kūgio arba ištempo varpo formos, su kūginiu įgerkliau. Vienas seniausiai rastas siauroje protakoje tarp Sjeborgo ežero ir Kategato sąsiaurio ir priklauso Litorinos jūros laikotarpiui — atlantinio laikotarpio pradžiai; jis turėjės būti apie 4 m ilgio. Atlantiniams periodui priklauso ir bučius iš Holbeko (Кларк Дж. Г. Д., 1953, c. 52, табл. II; Brøndsted J., 1960, p. 128—129).

Ne ką pasikeitė bučiai išliko iki mūsų dienų, tik pastaruoju metu dažniausiai jie pinami iš vytelių, surištų siaurajame gale, rečiau — iš skalų (Manninen J., 1931, p. 237—240; Moszyński K., 1929, p. 75—79).

Be skalų bučių, Šventosios gyventojai žinojo ir tokius, kurių tik pagrindas — lankai ir išilginės kartelės, surištos viename gale, — buvo daromas iš vytelių, o viršus aptempiamas tinklu. 1967 m. 2B gyvenvietėje rastos dviejų bučių lankų lazdelės su tinklo dalimis (pav. 25 : 4, 5). Lankas buvęs suriestas iš 1,5 cm storio kartelės. Išliko apie 60 cm ilgio kartelės dalys, tačiau lanko skersmens nebuvo galima nustatyti. Prie jo primegztas liepos karnos virvelių tinklas, surištas žvejų mazgais. Salia gulėjo storos virvės gabalas. Kitose neolito gyvenvietėse tinklinių bučių randama retai greičiausiai vien todėl, kad jie prastai išlieka; tik kai kur aptikta jų pėdsakų. Pvz., Komių ATSR Viso durpyne rastos lanko pavidalo dirbinių dalys su skylutėmis, padarytos iš trikampio pjūvio kartelių, ant kurių, kaip manoma, būdavo užtiesiamas tinklas (Буров Г. М., 1966, c. 161—162).

Aptemptas tinklu bučius, etnografų nuomone, vėlesnio tipo už skalų ar vytelių. Jis atsiradės turbūt Vakaruose, nes Obės ugrų srityje iki pastarojo meto nežinomas. Manoma, kad finougrams tai vėlesnis įvežtinis įrenginys (Sirelius U. T., 1934, p. 120).

Šventojoje rasti lankų gabalai su primegztais tinkleis, be abejo, galėjo būti bučiai, užtempti ant nejudamo karkaso (Bielenstein A., 1918, p. 672, pav. 605; Moszyński K., 1929, p. 79). Tačiau tai galėjo būti ir paprasti graibštai ant ilgo koto; jų formą laiko vienas ar keli apskriti ar pusiau apskriti lankeliai (Moszyński K., 1929, p. 86—90; Manninen J., 1931, p. 143—144, 146, 154—157, pav. 134). Galbūt graibšto kotas buvo ir iškeltoji lazda (pav. 27 : 9). Trakų ežeruose žinomas toks smailus apie 1 m ilgio tinklo maišelis, prikabintas prie apskrito, maždaug 40 cm skersmens lankelio, su kotu. Sitokių graibštų akutės nedidelės — apie 1 cm skersmens. Jais būdavo išgriebiamos iš po ledo kūle apsvaigintos žuvys, o vasarą žvejojama pakrantėse. Dabar šis žvejimo būdas nebetaikomas (Znamierowska-Prüfferowa M., 1930, p. 23, pav. 18). Tinklu aptrauktu

27 pav. Butiniai, irklas ir kotačai:
1–7 – iš 1B gyv., 8 – iš 2B gyv., 9, 10 – iš 3B gyv. IEM

bučių etnografinėje medžiagoje pasitaiko jau retai; juos pakeitė ilgi ir sudėtingi venteriai nesujungtais lankais.

Bučiai, ypač be įgerklio, galėjo būti, kaip minėta, aktyvi žvejojimo priemonė, tačiau paprastai — pasyvi. Jie pastatomi dažniausiai tarp žolių ar nendrių nakčiai. Neapaugusiose ežerų sasmaukose ar upeliuose statomi prie užtvankų properšų.

Iš kai kurių radinių atrodo, jog Šventosios gyventojai žinojo ir labai aktyviai žvejojimo priemonę — *vel k a m a j j i t i n k l a*, vadinamąjį kiudelį. Tai maišas iš tinklo, ištempiamas tarp dviejų lentų — butinių, su užkabomis galuose. Lentos per vidurį su skylutėmis, iš kurias įstatoma kartis palaikydavo ištemptą tokio maišo angą (pav. 26 : 2). Velkamasis tinklas būdavo priišamas prie valties ir tempiamas; juo žvejodavo ypač jūros lagūnose. Velkamajį tinklą žinojo Kuršių marių apylinkėse (Benecke B., 1881, p. 340). Greičiausiai butiniai ir buvo Šventosios gyvenvietėse rasti aštuoni įrankiai (pav. 27 : 1—7).

Daugiausia butinių aptikta ankstyvojoje 1B gyvenvietėje. Visi skirtinges formos, tačiau jų gamybos principas tas pats. Vienintelis sveikas 89 cm ilgio ir 8,5 cm pločio 1B gyvenvietėje išlikęs butinis buvo labai paprastas (pav. 27 : 3), padarytas iš pusapvalio pjūvio lentos plonėjančiais (nulūžusiais) galais. Netoli abiejų galų iš to paties krašto matyti įrantumas ir aiškios virvės įveržimo žymės. Per vidurį išskobta ir išdilusi skylė. Šalia gulėjo blogai išlikęs, aptrupėjęs basliukas su išdrožtu gale kyšulėliu (pav. 27 : 4), tikriausiai vartotas šiam butiniui pamauti. Išlikusi tik 33,5 cm ilgio ir 4,5 cm storio jo dalis. Basliukas beveik statmenai stovėjo dumble; jis padarytas iš kitokio medžio, negu butinis.

Kiti butiniai dažniausiai lūžę per skylę ir vietoj įveržimo turi ryškią užbarzdą. Sveika tokio butinio pusė išlikusi taip pat 1B gyvenvietėje (pav. 27 : 1). Visas jis turėjęs būti apie 206 cm ilgio, nes aptikta pusė 103 cm ilgio. Skylė plati ir viršutinėje pusėje išdilusi. Užbarzda išpjauta per 44,5 cm nuo skylės vidurio ir ties ja įrankis yra 6,7 cm pločio. Toliau galas plonėja ir yra plokščio ovalo pjūvio, atrodo, labai nuzulintas. Jis rastas begulis statmenai antram labai panašiam, tik kiek blogiau išsilaikiusiam butiniui (pav. 27 : 6). Rasta dalis buvo 60 cm ilgio ir 7 cm pločio. Butinis plokščio keturkampio pjūvio, kiek iškilialis placiaisiais šonais, su didele skyle. Per 47 cm nuo skylės vidurio išpjauta stambi užbarzda, ties kuria butinis yra 5,5 cm pločio. Plonasis galas ovalus ir nulūžęs. 1B gyvenvietėje rasti dar trys butinių gabalai (pav. 27 : 2, 7). Labai dailaus darbo vieno galas beveik ovalaus pjūvio, užriestu smaigaliu (pav. 27 : 2). 23-oje gyvenvietėje aptikti labai

prastai išlikę aštuoni fragmentai taip pat greičiausiai bus butinio.

Nuo etnografinių butinių, išlikusių Kuršių marių apylinkėse, jie mažai kuo skiriasi (pav. 26 : 1). Krinta į akis kai kurių Šventosios butinių galų ilgumas. Galbūt jie skirti tam, kad velkamasis tinklas negrimztę į dumblingą senvagės dugną. Išsikišę galai dumblą tik sudrumsdavo ir išbaidydavo žuvį. Etnografiniai butiniai būdavo tik apie 1 m ilgio, tai yra maždaug tokio ilgio, kaip mūsų akmens amžiaus butinių tarpas tarp abiejų užkabų. Tarp butinių būdavo įstatoma maždaug 5 m ilgio kartis, kuri, be abejos, akmens amžiuje turėjusi būti trumpesnė, nes ir valtis, traukusi tinklą, buvo prastesnė. Velkamojo tinklo viršuje būdavo kelios eilės plūdžių, o apačioje — pasvarų. Ji tempdavo už užkabų užkabintomis virvėmis, kurių sujungimo vietoje pririšdavo didelį akmeninį pasvarą (Morkūnas V., 1975, p. 103—105, pav. 1 : 2).

Be gerų įrankių, sėkmingai žuklei būtinės ir svarbiausios pagalbinės priemonės — luotas su įrklais.

Luo tū gabalų rasta bent keliose Šventosios gyvenvietėse, tačiau jie paprastai būdavo taip sutrešę, kad nepavykdavo net išimti. Matyt, neįreikalingi luotai ilgai metydavosi pakrantėje, o į vandenį nuplauti tik visai sutrupėję gabalai. Iš rastų fragmentų galima kai ką pasakyti apie buv. luotų formą. Viena didesnė dalis rasta 1B gyvenvietėje netoli rāstelio (liepto?) po šakomis, matyt, su visokiu šlamštu atplauta nuo kranto. Aptikta lenta — luoto šonas — buvo 140 cm ilgio ir 23 cm pločio. Ji visa sutrūkinėjusi, sulūžusi ir sutrešusi, tad pavyko išimti tik kelias jos liekanas. Matyt, luoto briauna, kad būtų tvirtesnė, palikta storesnė, su išorėje padarytu rumbu.

Iš šių fragmentų vargu ar galima būtų susidaryti viso luoto vaizdą. Tačiau tai padaryti mums padeda rasta gelda — tikslus skobtinio luoto modelis. Ji aptikta 2B gyvenvietėje, dumblo sluoksnyje stovinti stačia (pav. 28). Gelda išskobta iš ąžuolo rāstelio; 96 cm ilgio ir apie 25 cm pločio. Jos pakraščiai plonejantys, dugnas apvalus, priešakys smarkiai pakeltas į viršų, užpakalys — mažiau. Priekis, matyt, buvęs paupuotas skulptūra, nes išlikęs dar seniai nulūžęs išpjautystas galas. Gelda buvo gerokai sutrešusi ir sutrupėjusi, dugno šone matyti pailga skylė, ištrupėjusi pagal medžio pluoštus, jos kraštai nuzulinti vandens. Nuo žemės slégimo (rasta 180 cm gylyje) gerokai deformuota, suplota į vieną pusę, tačiau restauruojant pavyko beveik visai atstatyti.

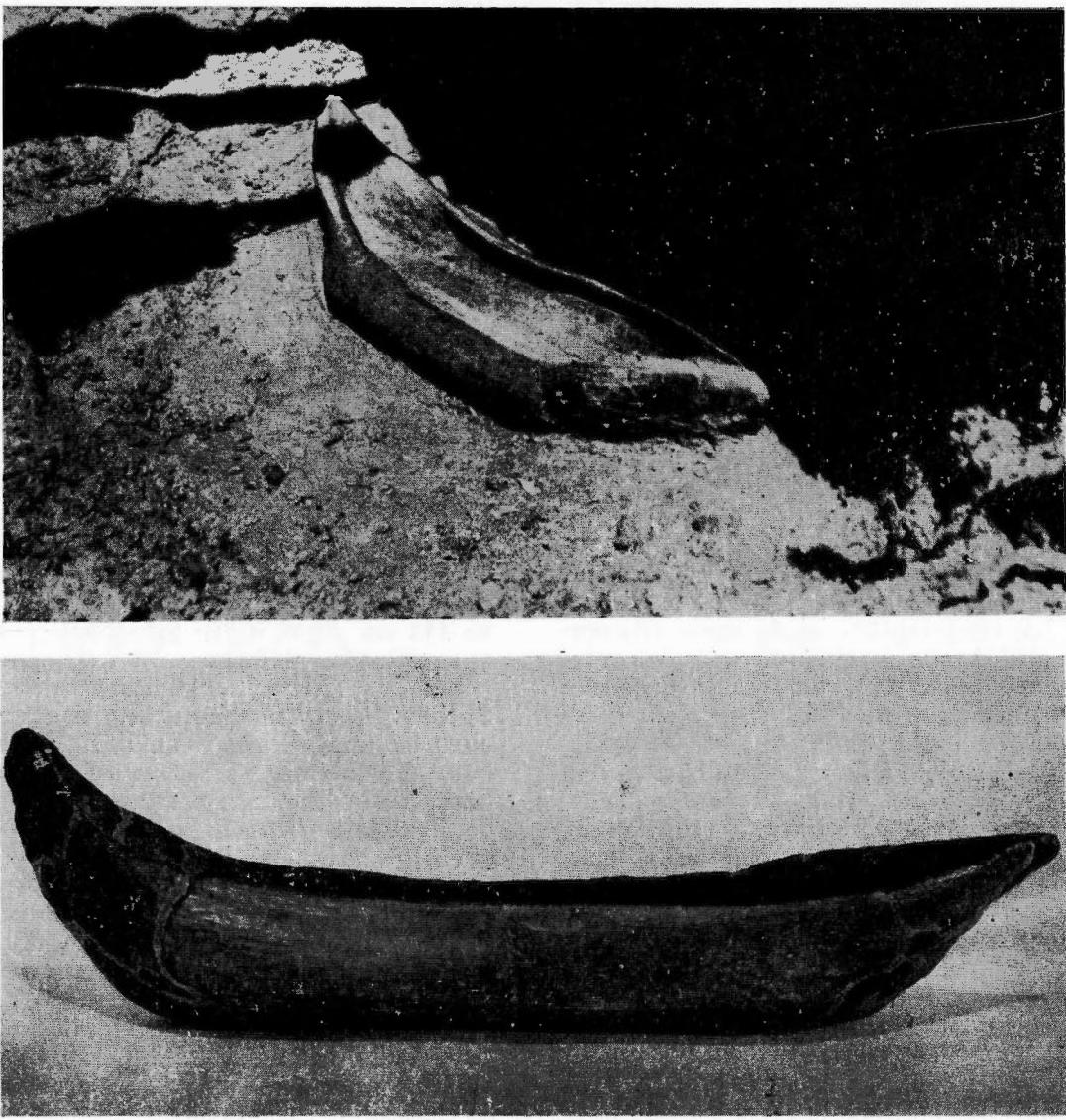
Pagal geldos-luoto modelio smaigalių galime ir atskirai rastą neaiškų fragmentą laikyti buv. luoto priešakio dalimi.

Skobtinis luotas, kaip ir tinklas, priklauso prie tokijų žmonijos išrastų daiktų, kurie beveik ne-

pakite nuo jų išradimo dienos iki pat XX a. išsi-
laikė Šiaurės, Vidurio ir Pietryčių Europoje. To-
dėl daugybė akmens amžiaus luotų atitikmenų
galime rasti ir etnografinėje medžiagoje.

Luotų Šiaurės Europoje atsirado pačioje me-
zolito pradžioje. Paleolito uolų piešiniuose jų

рис. 154; Brøndsted J., 1960, p. 218—219), Rytų Pabaltijo — Serovo (buv. Cedmaro, Kaliningra-
do srities) (Stadie K., 1921, p. 151; Grigat F.,
1927, p. 34), Latvijos gyvenvietėse (Šturm E.,
1940, p. 53—54; Ванкина Л. В., 1970, с. 92),
Ladogos ežere (Иностраницев А. А., 1882, с. 15),

28 pav. 2B gyv. luoto modelis in situ ir restauruotas luotas (restauratorė B. Pinkevičiūtė). IEM

dar niekur nėra. Tačiau iš ankstyvojo mezolito (preborealinio laikotarpio, VIII tūkstantmetis pr. m. e.) jau turime irklų (taigi turėjė būti ir luotų), pvz., iš Star Carr (Star Carr) stovyklos Anglijoje. Luotai rečiau išlieka. Ankstyviausias, datuotas radiokarboniniu metodu 6250 ± 295 m. pr. m. e., žinomas iš Presės (Presse) vieto-
vės Olandijoje (Clarck J. G. A., 1964, p. 80). Daug luotų žinoma neolitinėse Anglijos, Danijos, Vokietijos, Šveicarijos (Paret O., 1930,
p. 76—116; Кларк Дж. Г. Д., 1953, с. 283,

taip pat ir toliau į Rytus, pvz., Plechanovo neoli-
tinėje gyvenvietėje prie Okos upės (Федо-
ров В. В., 1953, с. 305, рис. 7:1, 2); jų turėjo
būti ir Šigiro bei Gorbunovo durpyninėse gyven-
vietėse, nes ten rasta irklų, ir kitur.

Iš likusio luoto modelio matyti, kad luotas bū-
davo skobiamas iš medžio kamieno tokio storio,
kokio pločio turėjės būti ir pats luotas. Iš to pa-
ties medžio būdavo išskobiamas ir pakilusi jo no-
sis. Šitoks pats primityviausias skobimo būdas
buvo paplitęs visoje Europoje neolite ir daug

kur išliko ir etnografinėje medžiagoje. Tačiau etnografinėje medžiagoje dažniau pasitaiko luotų, skobtų iš plonesnių medžių kamienų, labai plonomis sienelėmis, paskui išplėstų, iš vidaus kaitinant (Bielenstein A., 1918, p. 620; Manninen J., 1927, p. 4—17).

Luoto dugnas, kaip ir mūsų turimos geldos, be abejo, turėjo būti bent per vidurį apvalus. Galuose, kaip matyti iš Sarnatės radinio, jis greičiausiai būdavo plokšciai aptašytas. Tokiai plokšciai nuleistais dugno galais buvo ir kiti vėlesni (geležies amžiaus) luotai, rasti Lietuvos durpynuose. Iš tiksliai datuotų radinių paminiettina luoto dalis, aptikta Judrėnuose, Telšių raj., Mastupio krante netoli Masčio ežero, priklausanti VIII a. (1200 ± 50 Vib 23) ir padaryta iš ažuolo kamieno. Išlikęs 4,25 m ilgio gabalas. Kitas luotas, rastas Biržulio ež. Telšių raj., buvo 3 m ilgio ir 60 cm pločio, priklauso X—XIII a. (pagal į tinklą įsiveliusią sege). Buves ir irklas, kuris nusimėtė pas žmones (Kuncienė O., 1975, p. 53). Greičiausiai dar senesnis už minėtuosius buvęs nedatuotas luotas, iškastas Norušiuose, Kelmės raj. (ilgai laikytas nekonseruotas subyrėjo). Jis buvęs 3,70 m ilgio ir 60 cm pločio, abu galai smailūs, tačiau nepakelti. Luotas gulėjęs 2 m gylyje (Vitauskas A., 1939, p. 471).

Iškelta į viršų nosis — taip pat jau neolitui būdingas bruožas. Tai rodo abu Šventosios radiniai ir Sarnatėje aptikta luoto nosis (Bankienė L. B., 1970, tabl. VIII : 2). Kruopšciai aptašytos nusmailintos nosys buvo ir Omosene (Aamosen) (Danijoje) bei Federzéje (Federsee) (Vokietijoje) rastųjų luotų (Paret O., 1930, p. 112). Greičiausiai kai kurių nosys būdavo dar ir sudėtingiai puoštos. Mūsų turimos geldeles nosyje matyti aiškūs užkirtimai, viršūnė nulūžusi. Greičiausiai ten turėjusi būti išskaptuota kokia nors galvutė. Aukštai iškeltomis ir dažnai žvérių galvutėmis puoštomas nosimis luotai vaizduojami Skandinavijos neolitiniuose uolų raižiniuose (Vogel W., 1912, p. 4—5, pav. 1a, b). Nors šių raižinių prasmė kultinė-simbolinė, tačiau, be abejo, luotai pavaizduoti tokie, kokie vartoti, žinoma, kiek pagražinti (nosys galėjo būti išraižyti aukštėsnės ir puošnesnės).

Luotai daryti iš jvairiausių storų ir tiesių miško medžių. Geldele buvo ažuolinė, o kiti luotų gabalai iš jvairių lapuočių. Ir iš archeologinės, ir iš etnografinės medžiagos matyti, kad ir kituose kraštuose vartotas labai jvairus medis. Peržvelgus Vakarų Europos muziejųose saugomus luotus, susidaro įspūdis, kad didžioji dalis buvusi iš ažuolų, o mažoji — iš guobų, tuopų, eglių bei pušų. Tačiau tai neatspindi tikrosios padėties, nes ažuoliniai geriausiai galėjo išlikti muziejųose net nekonseruoti. Tuo tarpu etnografinėje medžiagoje ažuoliniai luotai — retas dalykas; dažniausiai jie daryti iš pušų, tuopų ir kitų lapuočių.

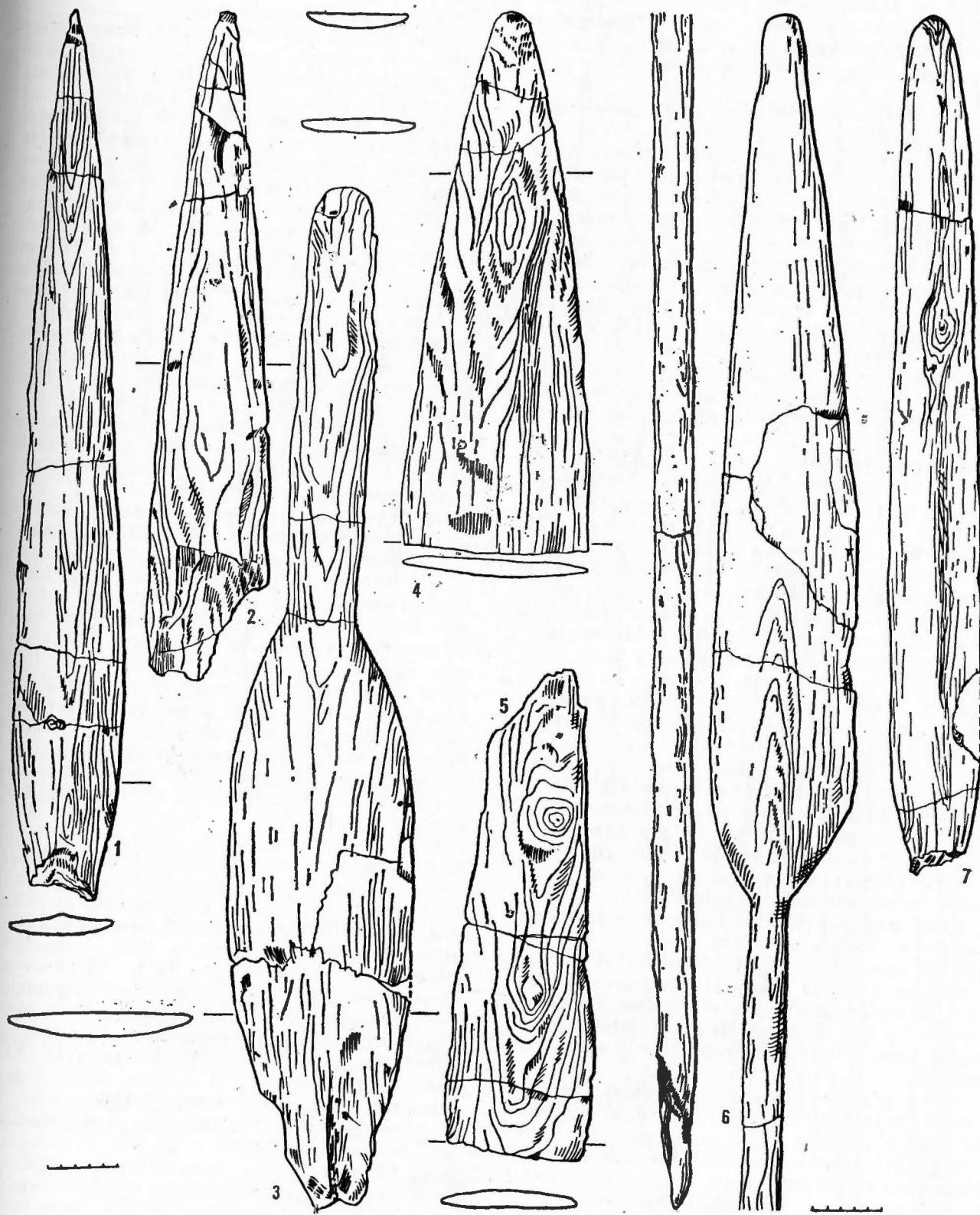
Prie luoto priklauso ir medinis samtis vandeniu išsemti. Atrodo, tam reikalui galėjo būti vartotas beveik trikampis samtelis, aptiktas 23-oje gyvenvietėje (žr. p. 62). Jis visa kuo skyrėsi nuo kitų samčių ir rastas apsemtoje pakrantės dalyje.

Luotai būdavo varomi kartimis ir i r k l a i s, pakeldavo porą — trejetą žmonių. Iš etnografinės medžiagos žinoma, kad užankančiuose ezeruose tokios kartys būdavo lenktu galu arba su skersiniu gale, kartais prityvindavo plokščią lentelę arba jas storai apsukdavo beržo tošimi, kad per giliai negrimztų į dumblą (Rasmussen H., 1953, p. 36). Tad galima manyti, jog ir akmens amžiaus gyvenvietėse randamos pliauškų — baldokų — galvos kartu buvo ir atsispriamujų lazdų galvos, o gal tai ir buvo pirminė jų paskirtis (Troels-Smith J., 1959, p. 118).

Atsistūmus nuo kranto, giliau ežere luotas buvo varomas irklais. Ankstyvosiose Šventosios gyvenvietėse rasti 22 irklai bei jų fragmentai. Irklai gana jvairūs, tačiau pagal formą ir pa skirtį juos galima sujungti į dvi dideles grupes. Tai smailūs ir buki irklai.

Smailūs paprastai būna siauri ir ilgi, ilgu ko tu. Jų galas kartais visiškai smailus, o kartais tik siaurėjantis ir nukirstas. Pagal išlikusius sveikus irklus galima spręsti apie jų ilgį, pvz.: irklas, rastas 1B gyvenvietėje (pav. 30 : 8), buvo 144 cm ilgio, o 2B gyvenvietėje aptiktasis (pav. 29 : 6) — 169 cm.

Smailūs irklai ypač būdingi ankstyvosioms Šventosios gyvenvietėms, kurios, kaip kalbėta, buvo įsikūrusios prie užankančių senvagių. Jie būdavo reikalingi ne tiek irtis, kiek praskleisti nendrėms ar meldams ir atsispirti į dugną. Todėl dauguma fragmentų rasta smaigaliais įsmigusiu į dugną ir nulūžusiu. 1B gyvenvietės irklas (pav. 29 : 1) aptiktas bestovis pasviręs sapropelio sluoksnyje, nulūžęs ties perejimu į kotą. Rastoji dalis 65 cm ilgio ir 8,2 cm pločio. Irklas buvo plokščio ovalo pjūvio, 1,3 cm storio. Panašaus antro irklo gabalas (pav. 29 : 5) rastas netoli ese. Jis jmestas į vandenį jau sulūžęs, nes gulėjo sapropelio sluoksnio dugne; vienas galas aplūžęs, antrasis — apdegęs. Visas fragmentas 36 cm ilgio ir 10,5 cm pločio. Dar platesnio irklo smaigalys (pav. 29 : 4) rastas taip pat 1B gyvenvietėje. Smailių irklų aptikta ir 2B gyvenvietėje. Čia buvo ir jau minėtas visas sveikas išlikęs irklas, begulis visai netoli buv. ežero kranto, smaigaliu į jį, pačiame sapropelio sluoksnio dugne (pav. 29 : 6). Irklas 169 cm ilgio; 64 cm sudarė 7,5 cm pločio visai plona ir plokščia mentė. Kotas apvalus, galas apdegęs. Nuo anksčiau minėtų skyrėsi ryškesniu perejimu iš mentės į kotą. Visas išlikęs irklas buvo ir pats pirmasis medinis radinys Šventosios gyvenvietėje (deja, ekskavatorius, kasdamas atvirą kanalą, jį išvertė). Koto galas buvo nulūžęs. Mentė 55 cm ilgio

29 pav. Irklai:

1, 3–5, 7 — iš 1B gyv., 2, 6 — iš 2B gyv.

ir 10,5 cm pločio, taip pat plokščio ovalo pjūvio. Tokio paties tipo irklo mentės smaigaly (pav. 29 : 2) rastas jau giliau nuplautas į ežerą, ant dugno. Fragmentas 49 cm ilgio ir 8 cm pločio.

Išsiskyrė tam pačiam tipui priklausantis irklas su ilgu liežuviu smaigalyje (pav. 29 : 3). Jis buvo nulūžęs ties mentės perėjimu į kotą. Visa mentė 74 cm ilgio ir 13 cm pločio, tačiau 32 cm sudarė viršūnėje išsikišęs 5,5 cm pločio plokščias liežuvis. Irklo dalelė šone buvusi nuskilusi ir sutaisyta — išgręžtos dvi skylutės ir, aišku, pririšta virvutė. Irklas rastas stovintis beveik statmenai, nulūžusio koto galu viršuje siekiąs beveik sapropelio sluoksnio paviršių. Kiek kitoks 2B gyvenvietėje aptiktas irklas (pav. 27 : 8): siauras, ilgas, trikampio pjūvio mentele, vienu plonėjančiu kraštu. Jis numestas gulėjo dumblo dugne, nulūžęs nuo koto. Išlikusi dalis 69 cm ilgio, 5 cm pločio, storajame pakraštyje 1,8 cm storio.

Atsispirti naudoti ir ne visai smailūs irklai, net nukirstu smaigaliu. Tokio pereinamojo tipo ne visai smailus irklas aptiktas taip pat tarp 1B gyvenvietės radinių (pav. 29 : 7). Jo mentė 62 cm ilgio ir 5,7 cm pločio. Kaip ir dauguma smailiųjų irklų, jis rastas bestovis įstrižai dumblo sluoksnje, tarp meldų ir nendrių, 20 cm aukščiau ežero dugno, smaigaliu į pietus, t. y. į buv. krantą. Kitas taip pat 1B gyvenvietės irklas visai buku galu irgi vartotas atsispirti (pav. 30 : 8). Jo mentė 49 cm, kotas 95 cm ilgio. Mente plokščia, tik arčiau koto išlgai per vidurį matyt neryški briauna. Irklo paskirtį paaiškina jo radimo aplinkybės. Jis aptiktas visai netoli buv. ežero kranto. Smaigaly stovėjo pakrypes 45° kampu, įstrigę į dumblą ir nulūžęs per mentės vidurį. Nulūžus smaigaliui, matyt, čia pat numesta ir likusi irklo dalis, kuri gulėjo apie 50 cm toliau į ežerą (į rytus). Irklas ilgai vartotas, nes jo kotas smarkiai nuzulintas ir pajuodęs.

Labai panašus, tik dar bukesniu galu irklas rastas ir 3B gyvenvietėje (pav. 30 : 9). Jis 126 cm ilgio ir 9 cm pločio. Mente labai dailaus darbo, su neryškia briauna arčiau koto. Irklas buvo nesulūžęs ir gulėjo ežero dugne. To paties tipo turėjo būti ir antras 3B gyvenvietėje rastas irklas (pav. 30 : 4) kiek trumpesne ir siauresne mentele.

Antra grupė — buki, poriniai irklai. Jie paprastai trumpesni, mentelė ovali. Šitokių pasitaike rasti ir po porą. Tokia pora (pav. 30 : 1, 2) aptikta 2B gyvenvietėje. Irklai beveik vienodi: vieno mentelė 32 cm ilgio ir 8 cm pločio, o antro — 34 cm ilgio ir 9 cm pločio. Menteles plokščios, su šiokia tokia briauna per vidurį išlgai. Abiejų kotų galai nulūžę, tad, matyt, kaip netinkami irklai išmesti. 1B gyvenvietėje rasta tokio pat tipo irklo mentė (pav. 30 : 6). Ji

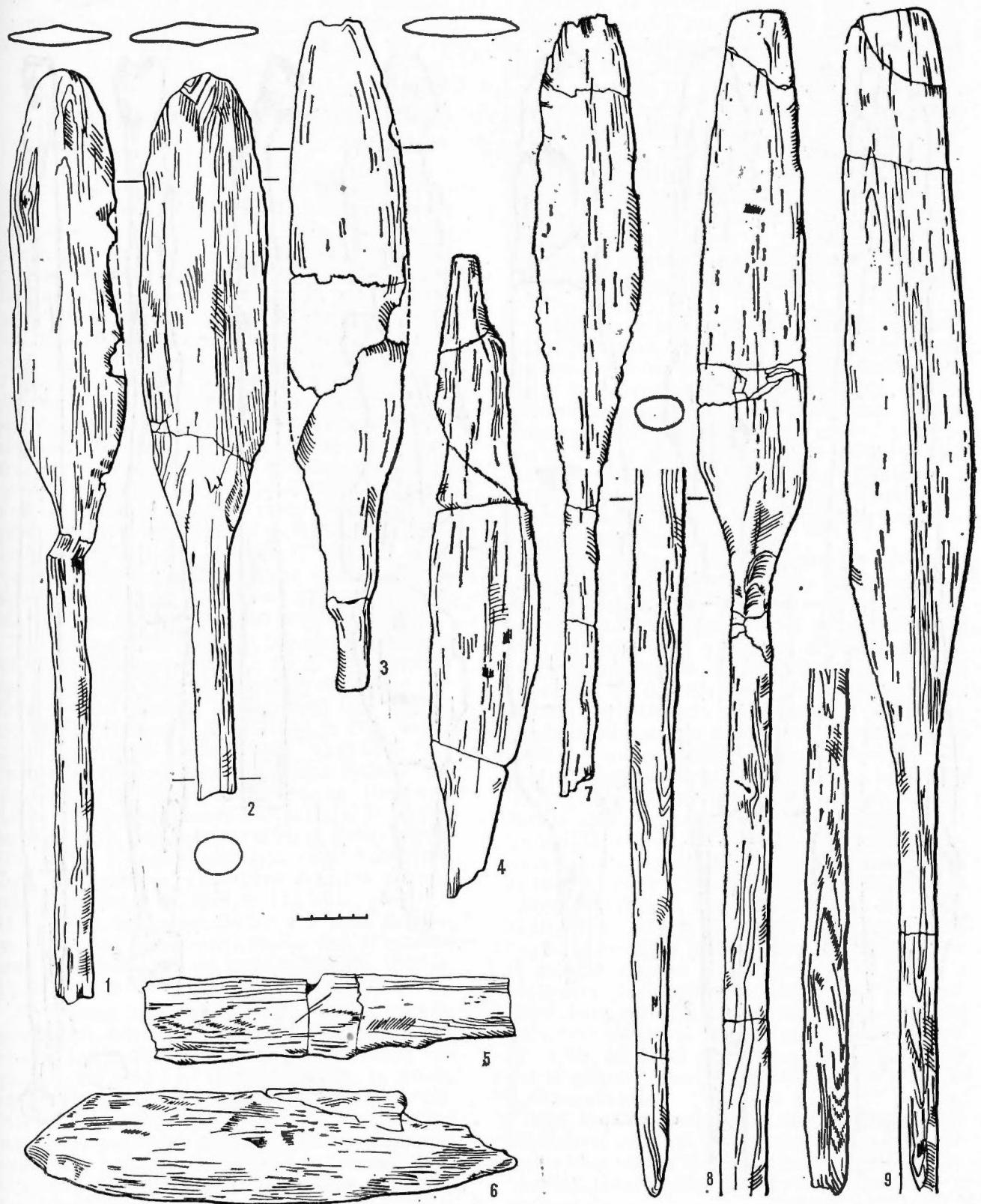
35,2 cm ilgio ir 8,2 cm pločio, labai nedailaus darbo, tartum tik kirveliu aptašyta.

23-os gyvenvietės irklai, matyt, buvo universalūs — jų viršūnės smailesnės, negu šių 2B ir 1B gyvenvietėjų porinių irklų. Ir jų randama kartais po porą. Pora aptikta 23-os gyvenvietės vakariname krašte (pav. 31 : 3, 4). Irklai blogai išlikę, nes gulėjo numesti buv. ežero pakrantėje ir vandens augalų šaknys juos peraugo. Vienas išlikęs 61 cm, kitas 57 cm ilgio, mentė 9 cm pločio. Visi kiti šios gyvenvietės irklai labai panašūs, tačiau rasti po vieną. Su visu kotu išlikęs irklas 5-oje perkasoje (pav. 31 : 2). Jis 130 cm ilgio, mentė 55 cm ilgio ir 8,5 cm pločio. Kitų šios gyvenvietės irklų (pav. 30 : 3, 7; 31 : 1) kai tai neišlikę, irklai rasti pakrantėje, matyt, išmesti kaip nevartojami. Be šių, 3-oje perkasoje rasta viena galbūt pav. 30 : 3 irklo porininko 18,5 cm ilgio ir 5 cm pločio viršūnė, kita, 10,7 cm ilgio ir 5,3 cm pločio, aptikta 4-oje perkasoje.

Be to, Šventosios gyvenvietėse rasta nemaža irklų fragmentų, iš kurių negalima nustatyti irklo tipo. Tai dažniausiai tarp kitų liekanų numestos mentelių nuolaužos (pav. 30 : 5).

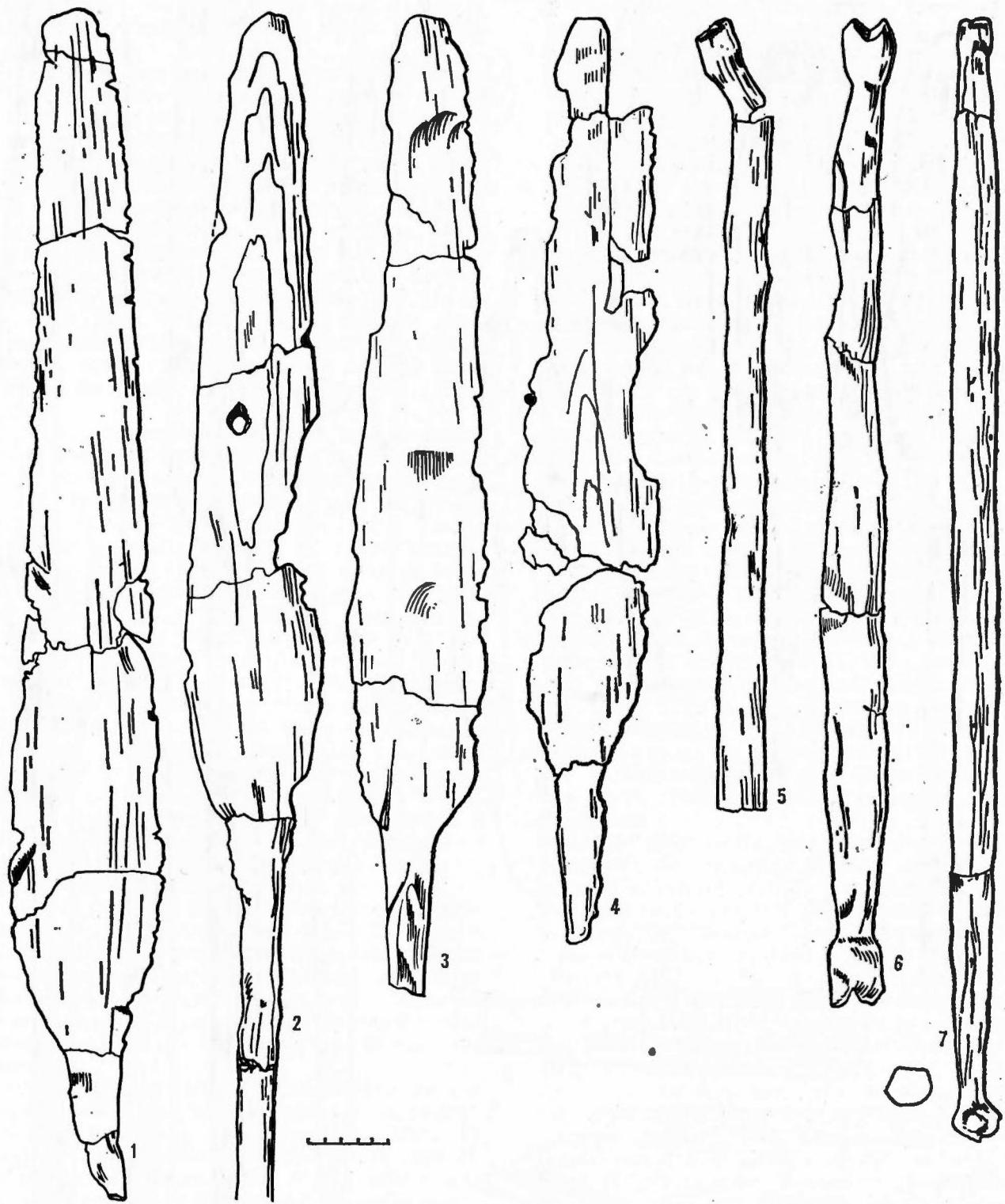
Irklai yra toks pat senas išradimas, kaip ir luotai, ir taip pat mažai pakitę išliko iki mūsų dienų. Akmens amžiuje Europoje buvo žinomas abidvi minėtos irklų formos. Ankstyvųjų irklų aptikta mezolito pradžioje stovyklose — Star Kar Anglijoje (Clarc J. G. D., 1964, p. 80), kiek vėlesnis rastas Duvenzės (Duvensee) stovykloje prie Liubeko (Schwantes G., 1934, pav. 101, 102), Holmegorde (Holmegård) Zelandijos saloje (Clarc J. G. D., 1936, p. 107, pav. 39), Okermirėje (Okermire) ir kt. Mezolitu (VI—V tūksiantmečiu pr. m. e.) datuotas irklas 1954 m. rastas ir Sigiro durpyne prie Uralo (Раушенбах В. М., 1959, c. 130). Tai trumpi irklai bukais galais.

Neolito gyvenvietėjų irklai gana įvairūs, ir jų rasta nemaža. Lenkijoje žinomi buki medinių irklai iš ankstyvojo neolito piltuvėlinės keramikos kultūros gyvenvietės (Kostrzewski J., 1936, p. 81, pav. 6). Vakarių Europoje irklų aptikta Danijos (Brøndsted, J., 1960, p. 128), Vokietijos (Reinert H., 1929, p. 141), Sveicarijos (Кларк Дж. Г. Д., 1953, c. 284) neolito paminkluose. Rytų Pabaltijuje daugiausia jų rasta Sarnatėje (36 irklai ir jų fragmentai, 3 nebaigtai) (Ванкина Л. В., 1970, c. 92—93, табл. IX, X). Be to, Tarybų Sąjungoje akmens amžiaus gyvenvietėse irklų rasta Komių ATSR — Viso I durpyne (Буров Г. М., 1968, рис. 5 : 6), Modlonoje (Брюсов А. Я., 1951, c. 39, рис. 11 : 1), Usviatų IV gyvenvietėje, Pskovo srityje (Микляев А. М., 1969, c. 28), Uralo srityje — Sigiro bei Gorbunovo durpynuose ir prie Andrejaus ežero (Эдинг Д. Н., 1940, c. 47, рис. 3, 4; Дмитриев П. А., 1951 б, c. 55—57, 78, рис. 4 : 21; Раушенbach B. M., 1956, рис. 1 : 15). Jų būna

30 pav. Irklai:

1, 2 — iš 2B gyv., 3, 7 — iš 23-os gyv., 4, 5, 9 — iš 3B gyv., 6, 8 — iš 1B gyv. IEM

31 pav. Irklai ir branktai:

1—4, 6 — iš 23-os gyv., 5 — iš 2B gyv., 7 — iš 1B gyv. IEM

bukų ir smailių. Tik vienašonis — retas radinys; žinomas mezolitinėje Holmegordo I. stovykloje Danijoje (Brøndsted J., 1960, p. 72, pav. b.).

RANKIOJIMAS IR GAMYBINIO ŪKIO PRADŽIA

Rankojimas — pati seniausia žmonijos ūkio forma. Nuo seniausių laikų iki pastarojo meto renkamos uogos, vaisiai, grybai, moliuskai, smulkūs gyvai, paukščių kiaušiniai ir kitokios gamtos teikiamos gėrybės. Sunku nustatyti, kada pradėtos sudarinti jų atsargos, nes labai retai jų išlieka. Dauguma augalų, kuriuos Šventosios gyventojai vartojo maistui, išnyko be pėdsakų. Gyvenvietėse gana daug liko tūkstančių augarų riešutų. Iš senvagė suplautose gyvenvietėse riešutai, žinoma, išskaidyti visame plote, tačiau 23-oje gyvenvietėje, kurios kultūrinis sluoksnius buvo mažiau nukentėjęs, rasta ir krūvelėmis. 1-oje perkasoje aptiktas sutrupėjęs molinis puodelis, buvęs pilnas miško riešutų. 3-oje perkasoje prie židinio rasta primetyta daugybė riešutų kevalų, čia pat gulėjo keturios medinės kultuvės jiems skaldyti; iš jų medžių buvo matyti įstrigusių riešutų, ypač agarų, kevalų atplaišelių. Matyt, riešutais ne vien smaguriauta, bet iš jų gaminti ir kokie nors patiekalai.

Labai daug miško riešutų bei agarų aptikta ir kitose III tūkstantmečio pr. m. e. gyvenvietėse aplink Baltijos jūrą. Sarnatės gyvenvietėse riešutų kevalai dažnai sudarydavo net storus sluoksnius (Ванкина Л. В., 1970, c. 17). Matyt, ūkinė jų reikšmė buvo didelė. Skandinavijoje neolite lazdynų riešutų aptinkama rytinėje pakrantėje iki pat Botnijos įlankos, kai tuo tarpu dabar jie teauga Skonės pusiasalyje. Ir agarai buvo paplitę tose srityse, kuriose dabar seniai jau išnykę: Skonės pusiasalyje, pietų Suomijoje, Estijoje, Latvijoje, pietiniame Baltijos pakraštyje (Schwantes G., 1934, p. 114—115, pav. 111, 113). Visur, kur augo, jie buvo laikomi skanestu. Lietuvoje paskutinieji iššalo dar praeitame amžiuje ir bandomi vėl reaklimatizuoti (Bielukienė S., 1958).

Pirmiausia kultivuoti pradėta, atrodo, ne valgomuosius, o techninius augalus. Vidurinajame neolite jau aptinkamas pirmasis kultūrinis augalas — kanapės. Gerai išlikusių jų grūdų rasta Šventosios 3-oje ir 23-oje gyvenvietėse. Mikroskopu tiriant sėklų luobeles (branduolys sutrešęs), pastebėta visų trijų dabar Lietuvoje auginančių kanapių požymių, t. y. šiukšlininės, sėjamosios ir indiškosios (*Cannabis ruderalis* Jan., *C. sativa* L., *C. sativa* L. var. *indica* Lam.), tačiau nuo dabartinių jos dar skiriasi. Ypač ankstyvesnėse gyvenvietėse pasitaiko gana primityvių puskultūrių sėklų.

Kanapės ne vietinis augalas, jos kilusios iš Azijos ir iš Lietuvą galėjo patekti per mainus arba kartu su klajokliais kaip šiukšlinis augalas (Бахтеев Ф. Х., 1960, c. 279—289). Jos bus atėjusios antrojoje III tūkstantmečio pr. m. e. puseje greičiausiai iš Juodosios jūros pakrančių.

Tos pačios kilmės turėtų būti ir soros, kurių žiedadulkių (nors ir kiek abejotinų) aptikta 23-oje gyvenvietėje. Galima būtų tikėtis ir kitų kultūrinų augalų liekanų, nes to paties kultūrinių lygio Danijos Muldbjergo I gyvenvietėje (datuota 2620 ± 80 m. pr. m. e.) jau yra kultūrinų augalų auginimo pėdsakų, net kviečio grūdo atspaudas puodo šukėje (Brøndsted J., 1960, p. 144—145).

Rankojimas ir primityvusis žemės dirbimas artimi ne tik tuo, kad pastarasis išriedėjo iš rankojimo, bet ir vartotais tais pačiais darbo įrankiais, kurie archeologinėje mėdžiagoje dažnai būna vieninteliai ūkio formos liudininkai. Iš rankojamojo ūkio palikimo turime medinius kaplius, vėliau pritaikytus žemei purenti, taip pat kultuvės, vartotas iš pradžių riešutams, o vėliau greičiausiai ir kokiems nors laukiniams grūdams kulti. Paskui jos pritaikytos įvairiems pakitusio ūkio reikalavimams.

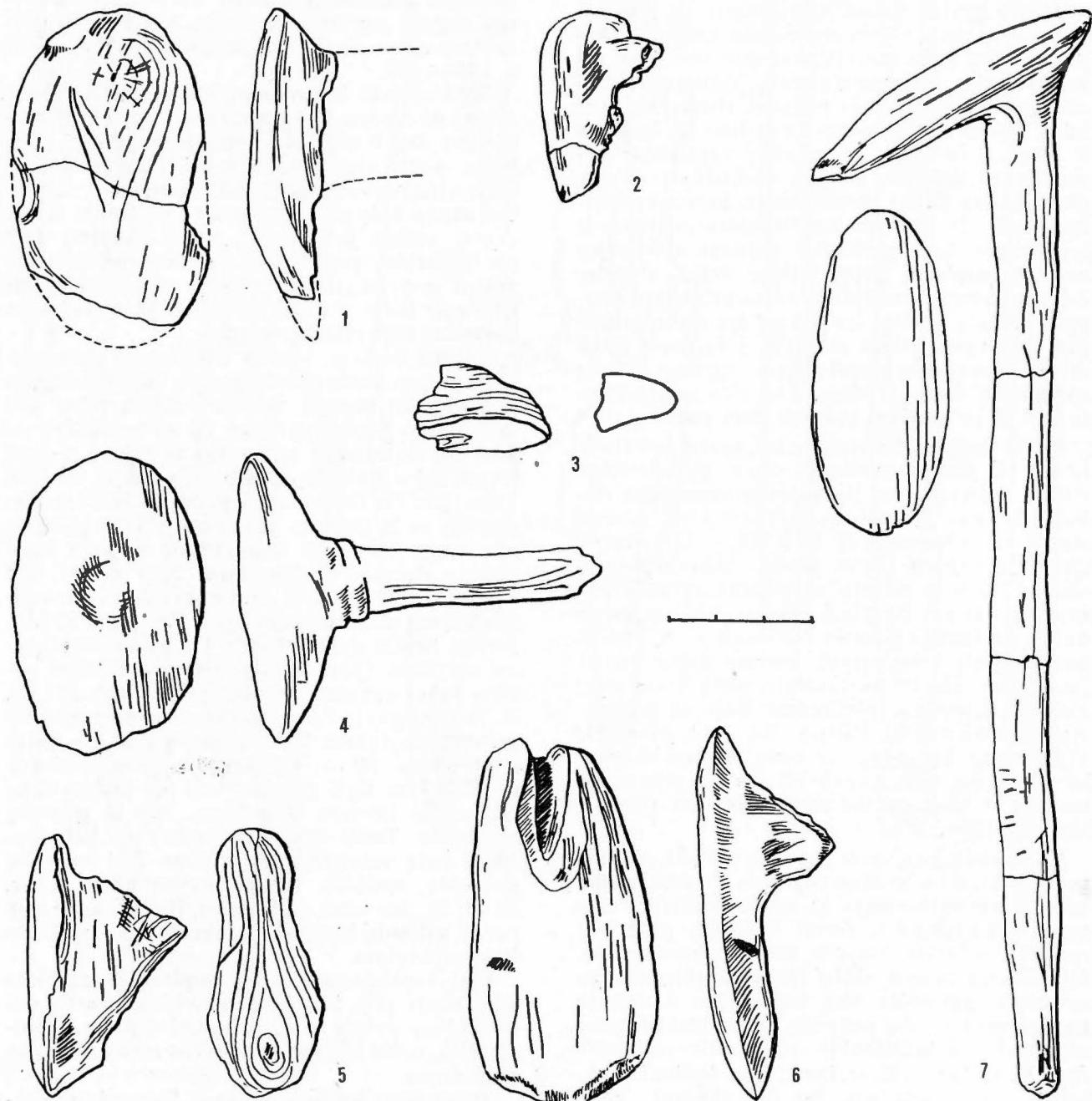
Kapliai būdingi visoms Šventosios gyvenvietėms — nuo pačių ankstyviausių iki vėlyviausių; iš viso rasti septyni. Beveik sveikas, labai dailaus darbo kaplys aptiktas 1B gyvenvietėje. Jo 46,5 cm ilgio kotas padarytas iš šakos, o ovali 14 cm ilgio galvutė išskelta iš medžio liemens (pav. 32 : 7). Dažniausiai galvutės būna suformuotos ne iš liemens paviršiaus, bet iš gilesnių sluoksnių; taigi ties susijungimu su kotu būna palikta storesnė medžio dalis. Taip daryta, kad kaplys būtų tvirtesnis. Šitaip išskobtu kotu kaplio galva rasta 2B gyvenvietėje (pav. 32 : 5). Antras kaplio gabaliukas iš 1B gyvenvietės gana neryškus (pav. 32 : 3). 3B gyvenvietėje aptikta labai panašaus kaplio galva (pav. 32 : 6). Ji 16 cm ilgio ir 7,5 cm pločio, su plokščia koto prijungimo dalimi. Visai kitoks antras čia rastas kaplys (pav. 32 : 4) statmenai kotui išskaptuota ovalia 13 cm ilgio galvute, taip pat padaryta ne iš medžio liemens paviršiaus, bet iš gilesnių sluoksnių. Todėl ties susijungimu su kotu paliktas kota sutvirtinantis rumbas. Dvi kapliukų galvutės aptiktos 23-oje gyvenvietėje (pav. 32 : 1, 2). Jos labai aplūžusios, išskaptuotos taip pat iš gilesnių kamieno sluoksnių ir su plokščiu koto sujetimiu.

Visi kapliai rasti arba suplauti sapropelio sluoksnyje (1B, 2B, 3B gyvenvietėse), arba numesti kaip sulūžę ir nevarojami (23-oje gyvenvietėje), todėl radimo aplinkybės nepaaiškina jų vartosenos.

Abiejų tipų kaplių žinoma ir Sarnatės gyvenvietėse (Ванкина Л. В., 1970, c. 95, рис. 8a, табл. XIX). Išlenktu kotu ir keturkampio pjūvio

galva didelis medinis kaplys rastas Viso II durypeno gyvenvietėje Komijų ATSR (Буров Г. М., 1968, рис. 15 : 3), Usviatų IV gyvenvietėje (Микляев А. М., 1969, с. 28, рис. 6 : 2). Lietuvoje dažniausiai atsitiktinai aptinkama akmeninių kaplių galvų iš mažai apdirbtų, tam tikslui parinkto plokščio akmens, kuriam kartais išgręžiama skylė kotui. Be abejo, jos turėjo būti vėlesnės už minėtus medinius kaplius, o be skylių kotui galėjo būti pritvirtinamos prie panašių medinių kaplių.

Kapliai dažnai laikomi pagrindiniu primitiviosios žemdirbystės įrankiu, tačiau etnografiniai duomenys ir eksperimentinis tyrimas rodo, kad jie netiko dirvonams plėsti. Dirvonai turėjo būti plėšiami lazdomis, o kapliais žemė galėjo būti tik purenama (Семенов С. А., 1974, с. 183). Žmonės kaplius išrado ne žemei dirbtii. Tai rodo ir ta aplinkybė, jog kaplių aptikta ir tose gyvenvietėse, kur dar nepastebėta kultūrių augalų auginimo pėdsakų. Be to, jie paprastai būna labai ploni ir siaurais ašmenimis, tad vargu ar

32 pav. Kapliai:

1, 2 — iš 23-os gyv., 3, 7 — iš 1B gyv., 4, 6 — iš 3B gyv., 5 — iš 2B gyv. IEM

tiko žemei dirbtì. Todél kai kurie tyrinètojai, pvz., E. Fogtas, medinius kaplius iš Šveicarijos ankstyvojo neolito Egolcvilio (Egolzvil) gyvenvietës laiko neaiškios paskirties dirbiniais, nes, matyt, tie verslai, kuriems kapliai vartoti, iki mūsų dienų neišliko net primityviose tautose (Vogt E., 1951, p. 208).

Panaši į kaplių, matyt, buvo ir kastuvės iš paskirtis. Šventosios gyvenvietėje rastasis pagamintas iš briedžio rago (pav. 33), nupjauto mis šakomis. Kastuvas gerokai subraižytas dirbant; 27 cm ilgio ir 16 cm pločio. Panašių raginių kastuvų galvų žinoma iš neolitinės Sigiro duryno gyvenvietės (Дмитриев П. А., 1951, c. 54). Kitose neolito gyvenvietėse būna ir medinių kastuvų (Müller-Beck J., 1965, pav. 116).

Kitas rankiojamojo ūkio palikimas — kultuvės. Jų rasta tikta viduriniojo neolito gyvenvietėse — 3B ir 23-oje. Paprastai darytos iš medžio šakumos — tvirčiausios dalies. Dažniausiai né neslepiami įvairūs šakų iškrypimai. Visos kultuvės gana vienodos, kiek skiriasi tik viena iš 23-os gyvenvietės.

3B gyvenvietėje aptiktos trys kultuvės. Viena (pav. 34 : 6) 26 cm ilgio ir 9 cm pločio, kotelis apvalus ir nulygintas, tačiau galvutėje paliktos seniai nulaužtų ir apaugsusių šakų vietas, nesistengta labai aptakiai išbaigti mentelės. Antroji (pav. 34 : 3) 20 cm ilgio ir 7 cm pločio, į viršų pagal šakumą platėjanti. Daugiau apdoročia trečioji (pav. 34 : 7). Ji taip pat iš medžio šakumos, 18 cm ilgio ir 11 cm pločio, vėduoklės padaldo galva.

23-oje gyvenvietėje beveik vienoje vietoje, prie židinio, 3-oje perkasoje, rastos keturios kultuvės. Aplinkui buvo daug riešutų kevalų. Trys kultuvės padarytos iš medžio šakumos (pav. 34 : 1, 4, 5), su ryškiu šakų išsiskyrimu viršuje. Jos 31, 22 ir 23 cm ilgio, pirmoji 15,5 cm, o kitos dvi po 9 cm pločio. Visų paviršiuje matyti išmuštos duobelės, o pirmojoje kultuvėje buvo net įstrigusių miško riešutų bei agarų kevalų atplaišelių. Ketvirtoji, aptikta šioje grupėje (pav. 34 : 2), labai mažai apdirbta, jai panaudota atitinkamai apkapota atsitiktinė lentelė. Si kultuvė taip pat 21 cm ilgio ir 8 cm pločio. Dar dvi rastos atskirai. Viena, aptikta 5-oje perkasoje, 23 cm ilgio ir 6 cm pločio, aplūžusi. Išsiskyrė 4-oje perkasoje rasta kultuvė (pav. 34 : 8); ji 27 cm ilgio ir 6,5 cm pločio. Galvutė beveik tai-syklinga keturkampė, aptakiais kampais, kotelis pakeltas į viršų, panašiai kaip dabartinių kultuvui.

Kultuvės labai būdingos Sarnatės gyvenvietėms. Ten rastos net 23 (Ванкина Л. В., 1970, c. 95, табл. XX). Jos niekuo nesiskiria nuo Šventosios radinių. Kiek kitokios Pskovo sritys Usviatų IV durypyninės gyvenvietės kultuvėlės — jos nedidelės, ovalia mentele, taip pat

smarkiai išmušta per vidurį (Микляев А. М., 1969, c. 28, рис. 6 : 3).

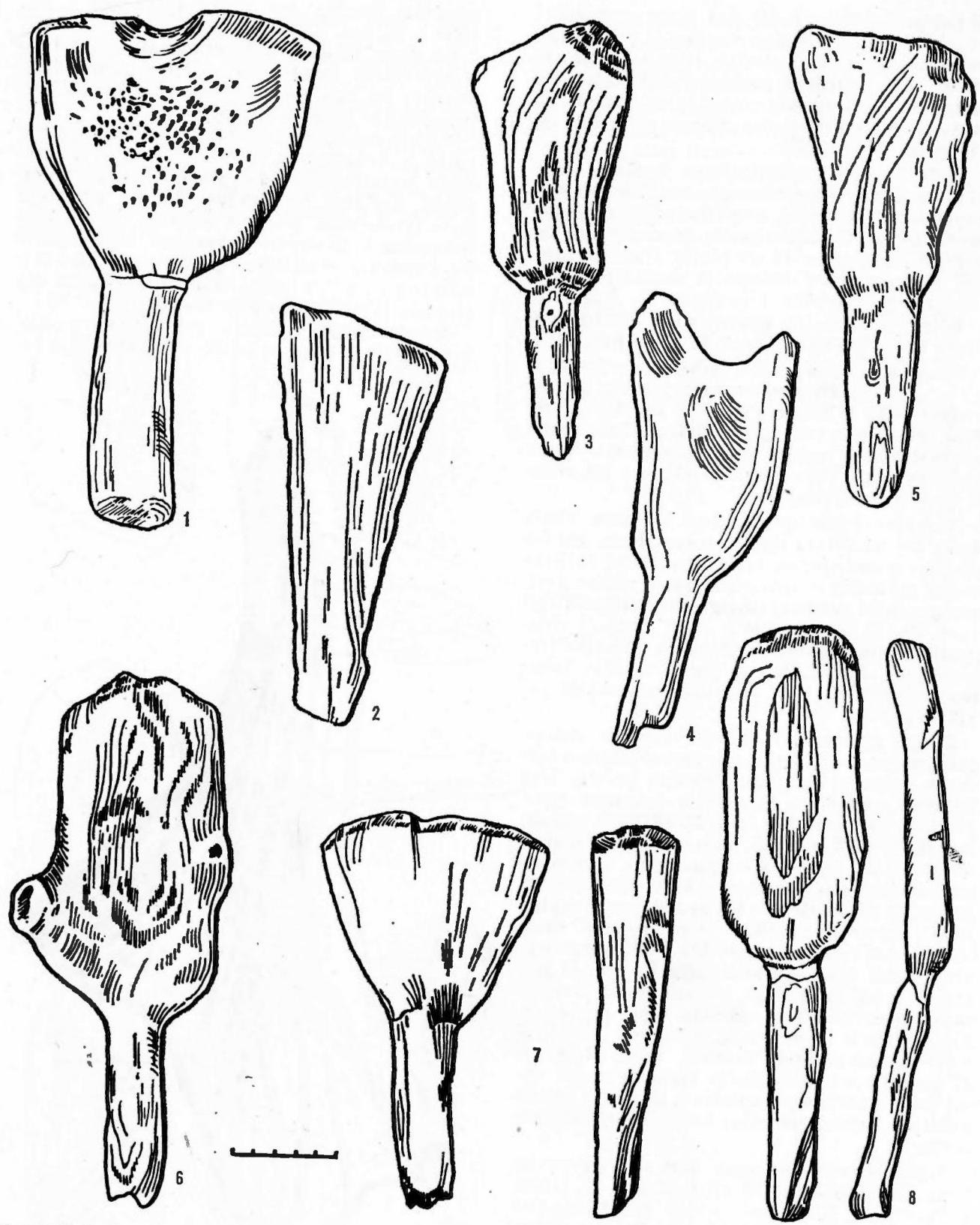
Be abejo, tokiomis pat kultuvėmis apdirbdavo ir pirmuoju kultūrinius augalus, numušdavo kanapių bei linų galvutes, kol mūsų dienas kultuvė pasiekė kaip velėjimo įrankis.

Vyravo nuomonė, kad Pabaltijo (ir rytų, ir vakarų) gyventojus su žemės ūkiu ir gyvulininkyste supažindino tiktais atėjė virvelinės keramikos kultūros gyventojai. Tačiau pastarojo meto tyrinėjimai, didesnis dėmesys organinėms liekanoms ir tikslesnis datavimas kiek pakeitė šią nuomonę. Paaškėjo, jog pirmieji naminiai gyvuliai bei kultūriniai augalai čia atsirado jau vidurinajame neolite.

Ankstyviausias naminis gyvulys buvo šuo. Seniausioje — Šventosios 2B — gyvenvietėje šu-

33 pav. 3B gyv. raginis kastuvėlis. IEM

34 pav. Kultuvės:

1, 2, 4, 5, 8 — iš 23-os gyv., 3, 6, 7 — iš 3B gyv. IEM

ny kaulai, atmetus ruonių, sudaro beveik 12% visų kaulų. Tiek pat jų kaulų ir 1B gyvenvietėje. Mažesnis procentas viduriniojo neolito gyvenvietėse turbūt atsitiktinis. Šunys žinomi ir iš kitų ankstyviausių Narvos kultūros gyvenviečių, pvz., Uosos Latvijoje (6,6% kaulų) ar Kepos Estijoje (1,8% kaulų) (Паавер К., 1965, c. 437—438). Tarp naminių gyvulių šuo užémė savitą vietą — jis neteikė nei mėsos, nei pieno, bet buvo laikomas kaip pagalbininkas medžioklėje. Tad naminius šunis turėjo jau ir medžiotojai, dar nesivertę gyvulininkyste. Pabaltijyje šuo žinotas jau viduriniojo mezolito stovyklose, pvz., Kundos — Estijoje.

Be šunų kaulų, viduriniojo neolito Šventosios gyvenvietėse jau pasitaikė vienas kitas namino gyvulio kaulas, tačiau tai sudarė dar nedidelį procentą. III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos 23-oje gyvenvietėje naminių gyvulių kaulai (kartu su šunų) sudarė 9% visų gyvulių kaulų (o be šunų — 2,16%). Tarp jų buvo šeši galvijų kaulai, dar gana artimi tauro Patelės kaulams. Iš kitų minėtinės avies ar ožkos kaulas. Abejotini du galvijų kaulai (1 metapodium be galvutes) aptikti ir 3B gyvenvietėje.

Jaučio kaulų šalia tauro kaulų rasta ir Narvos I, II, III gyvenvietėse, priklausančiose Narvos (I ir III) ir šukinės keramikos (II) kultūroms (Гурина Н. Н., 1967, c. 159—162). Sie nemaža abejonių sukėlę (Янитс Л. Ю., 1959, c. 93, зам. 2) radiniai, atrodo, visai tiketini, sugretinus juos su Šventosios ir kai kuriais Pietų bei Vakaru Pabaltijo III tūkstantmečio pr. m. e. gy-

venviečių radiniais. Pvz., Ertebėlės (Ertebølle) tipo gyvenvietėje Slezvige-Holsteine (Satrupholmo (Satrupholm) durpyne) aptikti jaučio kaulai (Schwabedissen H., 1966, p. 415—416). Muldbjergo gyvenvietėje Zelandijos saloje, priklausiusioje pirmajai III tūkstantmečio pr. m. e. pusei, iški rasta ne tik jaučio, bet ir avies kaulų (Troels-Smith J., 1953, p. 577—601).

Pirmieji Europoje prijaukinti gyvuliai, be šuns, ir buvo jautis, kiaulė, avis bei ožka. Du pirmieji Vidurio Europos šiaurės kraštuose ir Pabaltijyje buvo vietiniai: prijaukinti laukinių žvérių jaunikliai. Galima būtų manyti, kad tiek Narvos, tiek ir kitų Pabaltijo kultūrų gyventojai šią pakopą galėjo pasiekti savaime. Tačiau laukinių avių ir ožkų šioje geografinėje platumoje neaptinkama. Tad reikia manyti, jog gyvulių jaukinimo idėja bus atėjusi iš kitur — iš dalies nusižiūrėjus, iš dalies gavus naujų naminių gyvulių rūšių.

Kultūrinų augalų auginimo bei naminių gyvulių laikymo pradžia Narvos kultūroje ükinės struktūros nepakeitė, jos reikšmė buvo dar labai nedidelė. Tačiau visa tai mums svarbu kitu požiūriu. Nauji ūkio poslinkiai rodo, jog to laikotarpio Lietuvos gyventojai bendravo su kitomis, jau gamybinio ūkio gentimis ir galėjo tai-kyti naujas ūkio formas. O netaikė todėl, kad, kaip matyi iš laukinių žvérių bei žuvų kaulų liekanų, medžioklės bei žvejybos ūkis šiuose kraštuose dar buvo pakankamai rentabilus ir pereiti prie kitos ūkio formos nebuvo prasmės.

NAMŲ ŪKIO INVENTORIUS

Namų ūkio inventorius — tai visi tie dirbiniai, kuriuos šeimos gaminosi savo poreikiams tenkinti. Sie įrankiai buvo pavienių žmonių ar šeimų asmeninė nuosavybė. Tai medžio — kirviai, kaltai, kūlės, galastuvai, aprangos daiktų — kailių bei audinių — apdirbimo įrankiai, taip pat ir smulkesnių reikmenų bei papuošalų — kaulo bei gintaro — apdirbimo įrankiai. Negalima griežtai skirti, kurie dirbiniai naudoti visuomenės poreikiams (pvz., kirviai statybai ar tinklai žvejybai), o kurie vien namų reikalams (pvz., audiniai, indai). Todėl šis skirstymas iš dalies sąlyginis. Be to, dalis įrankių tais laikais buvo labai įvairios paskirties.

Ryškiai skiriasi dvi grupės: 1) kietų medžiagų — medžio, kaulo, gintaro — apdirbimo įrankiai (šalia kurių aptarsime ir šiu medžiagų apdirbimo techniką, taip pat ir kai kuriuos namų apyvokos reikmenis — peilius, šaukštus, dubenius) ir 2) minkštų medžiagų — kailių, pluošto — apdirbimo įrankiai (kartu aptarsime ir pačių tų dirbinių liekanas).

MEDŽIO, KAULO IR GINTARO APDIRBIMO ĮRANKIAI

Visoms šioms medžiagoms apdirbtį paprastai naudodavo akmeninius ir greičiausiai ne siauros paskirties įrankius. Akmeniniu kirveliu būdavo nutašomas ir kuolo smaigalys namui statyti, ir paruošiamas ruošinys irklui, taip pat juo galėdavo būti perskeliamas ir kaulas ar ragas. Titnaginiams peiliais droždavo kaulo, rago ir gintaro dirbinius. Jais galėjo būti ir pjaustoma mėsa, oda arba užmuštam žvériui diriamas kailis. Grąžteliais pragréždavo skylutes kaulo, gintaro ir medžio dirbiniuose. Tokiai pat grąžteliais gréždavo skylutes, taisydam i sudužusius pudus. Galastuvais apdirbdavo ir kaulo, ir gintaro dirbinius, galédavo galasti ir atšipusius kirvius. Tačiau yra dirbinių, kuriais neapdirbsi kietų medžiagų, tai, pvz., kaulo peiliai. Juos aptarsime prie namų apyvokos daiktų, nors galbūt jie vartoti audimui. Turėdami omenyje įvairiapusę šios grupės dirbinių paskirtį, pirmiausia apibūdinsime juos, o toliau, kiek galima spręsti iš Sventosios radinių, pasistengsime pasekti kai kurių medžiagų — medžio, kaulo, gintaro — apdirbimo techniką.

Kirviai yra vienas iš pagrindinių akmens amžiaus žmonių įrankių. Narvos kultūros gyventojai iki pat vėlyvųjų laikų žinojo tik įtvieriamaji akmeninį arba titnaginių kirvelių. Patys seniausi, dar iš mezolito paveldėti, buvo apskaldyti, negludinti kirveliai. Gero titnago pajūryje nebuvo, tad jie gaminti iš prastų rieduliukų, buvo labai mažyčiai, menkai apdirbtii ir toli gražu neprilygo, pvz., pietų Lietuvos mezolito pabagos ar neolito pradžios ovaliems apskaldytiems kirveliams. Tai greičiau į rago ar medžio movelę įstatomi kirvelių ašmenys. Neaiškių tokų ašmenų liekanų rasta įvairiose Šventosios gyvenvietėse, tačiau tai vis viduriniojo ar vėlyvojo neolito paminklai.

Ankstyviausias šio tipo dirbinėlis aptinktas 3B gyvenvietėje (pav. 35 : 1). Tai netaisyklingas trapezinis kirvio ašmenėlis. Jis gana plonas, iš abiejų pusių apskaldytas, o šonai truputį retušuoti. Visai mažiuko (2,8 cm ilgio ir 2,2 cm plotio) kirvelio ašmenėlis rastas 13-oje gyvenvietėje (pav. 35 : 2). Galbūt kirvelis dar nevertotas, nes ašmenys tik skersai nuskelti, o šonai iš abiejų pusių retušuoti. Panašus mažas kirvelio ašmenėlis rastas ir 23-oje gyvenvietėje (pav. 35 : 3). Ašmenys truputį siaurėja, retušuoti iš abiejų pusių, o pentis statmena. Be to, šioje gyvenvietėje aptinkti dar keli ne tokie ryškūs kirveliai.

Beveik trapezijos formos kirvelis-ašmenėlis rastas ir 23-oje gyvenvietėje (pav. 35 : 4). Plačiąjame gale dirbinėlis storokas, vienas šonas retušuotas iš abiejų pusių, antras — iš vienos. Ašmenys siaurėjantys, išaštrinti nuskeliant skersai skeltę. Panašus dirbinėlis aptinktas ir 28-oje gyvenvietėje (pav. 35 : 5). Jis trapezijos formos, iš prasto vietinio titnago, net su kvarco intarpu; penties galas gana storas ir neišlygintas, dirbinėlis aptašytas iš abiejų pusių, ašmenys kiek retušuoti, matyt ir darbo žymės.

Tokie apskaldyti kirveliai neturi vietinių tradicijų. Narvos kultūroje nei ankstyvajame neoliite, nei juo labiau mezolite. Matyt, šis tipas kartu su kitais kultūros laimėjimais bus atejęs iš pietų Lietuvos, tačiau visi minėti kirveliai gaminti vietoje.

Būta ir titnaginių gludintų kirvelių, tačiau jų likusios tik nuoskalos. Ryškiausias 28-os gyvenvietės radinys (pav. 43 : 12) — iš gludinto keturkampio pjūvio kirvelio (išlikusi briauna) nuo-

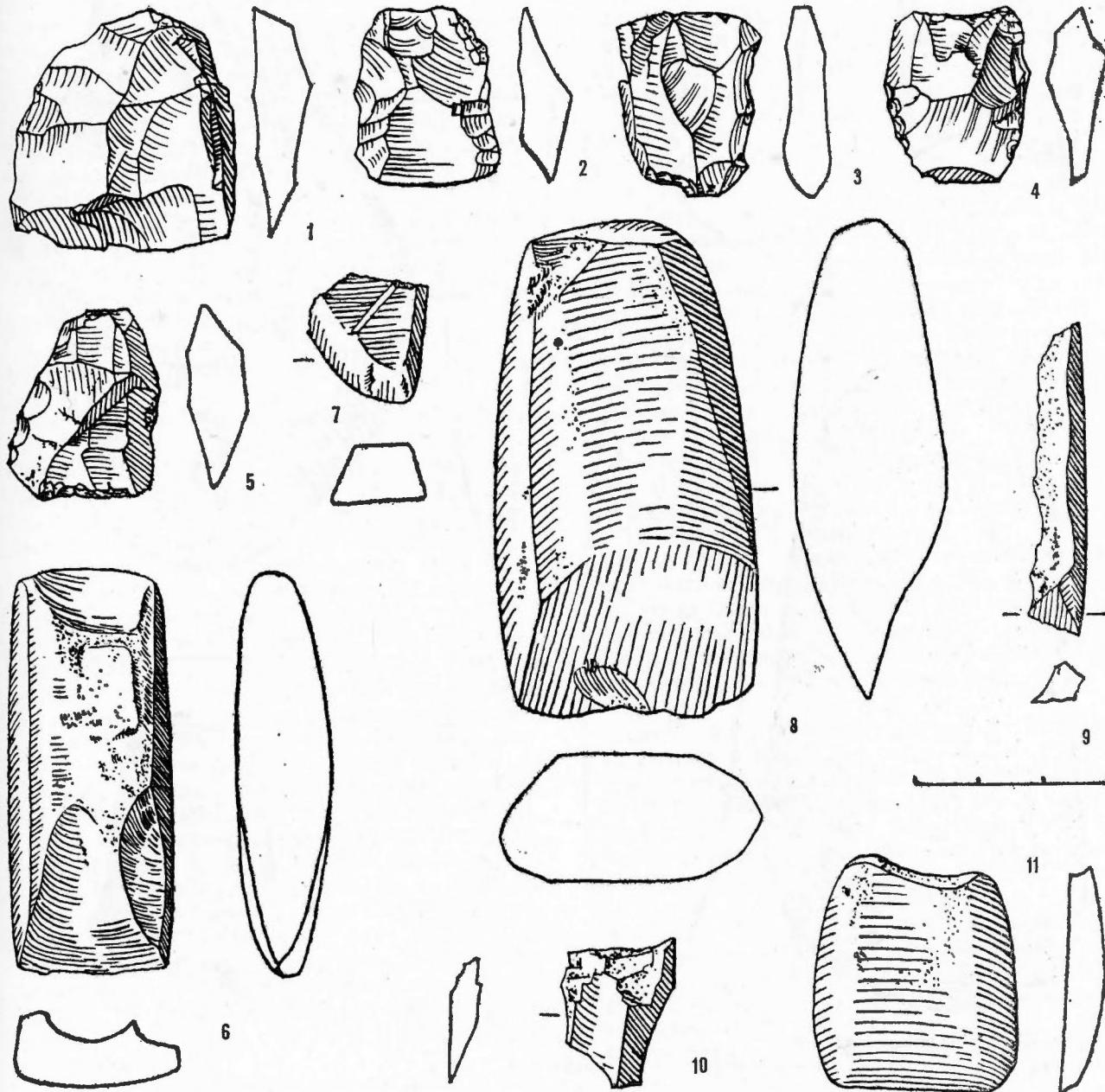
skalos pagamintas peilis. Keturkampio pjūvio titnaginis kirvelis jau aiškus virvelinės keramikos kultūros atstovas.

Kaip ir kiti Narvos kultūros Latvijos ir Estijos gyventojai, Sventosios žvejai, vos spėjė vidurinajame neolite susipažinti su šiaurės kaimynais, tuoj ēmė mainais iš jų gauti gero skalūno dirbinių.

Skalūno kirvelių bei skobtelų Sventojoje rasta daugiau negu titnaginių. Ankstyviausias skalūno skobteliš aptiktas 3B gyvenvietėje (pav. 35 : 6). Jis 6,5 cm ilgio, 2,5 cm pločio, ketur-

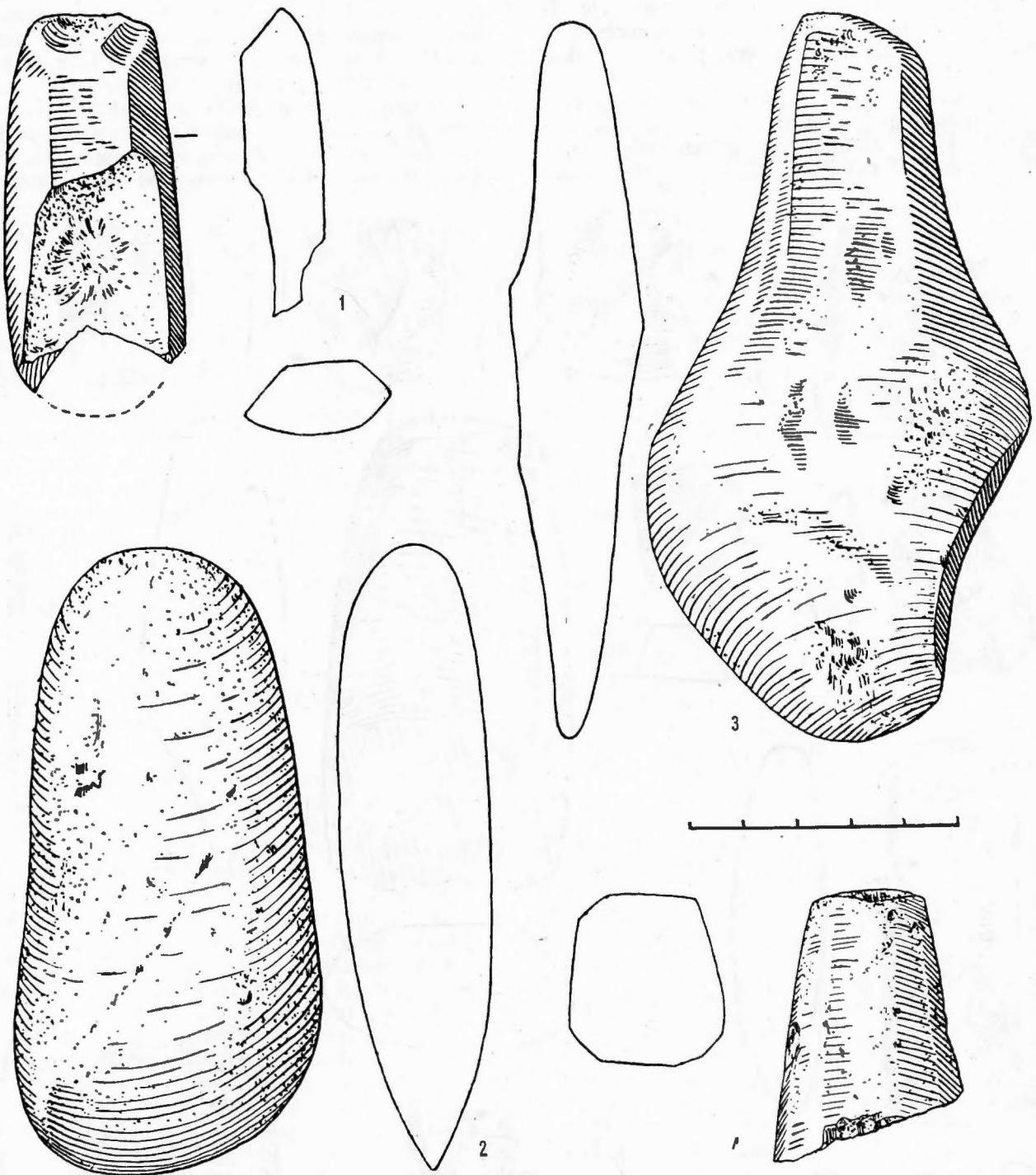
kampio pjūvio. Ašmenys giliai išduobti. Viena briauna kiek išdužusi.

Keletas skobtelų rasta 23-oje gyvenvietėje. Du iš jų buvo visai maži ir ploni — tik įstatomieji ašmenėliai. Vienas beveik trapecijos formos, kiek gaubtas, plokščio segmento pjūvio (pav. 35 : 11). Antras beveik keturkampio formos, paviršius gaubtas, gerai gludintas, ašmenys riesti, tik blogoji pusė plokščia ir nuskilusi, išlikęs vien gludinimas prie ašmenų. Vienas stambesnis skobteliš (pav. 35 : 8) iš kambrio argilito (nuo skalūno skiriasi tuo, kad Jame daugiau

35 pav. Titnago ir skalūno kirveliai:

1, 6 — iš 3B gyv., 2 — iš 13-os gyv., 3, 7—11 — iš 23-os gyv., 4 — iš 26-os gyv., 5 — iš 28-os gyv. IEM

36 pav. Kirveliai ir galastuvai:
1 — iš 28-os gyv., 2 — iš 6-os gyv., 3 — iš 23-os gyv., 4 — iš 13-os gyv. IEM

molio) buvo beveik ovalaus pjūvio, šiek tiek facetuotu paviršiumi, išduobtais ašmenimis. Be to, rasta keletas skalūno skobtelio nuolaužų. Vieno išlikusi tik siaura, ilga šono juostelė su ašmenų kampeliu (pav. 35 : 9). Matyt, buvęs storo lėšio pjūvio skobtelis ryškiai išduobtais ašmenimis. Antras skalūno skobtelio gabalėlis netoli ašmenų (pav. 35 : 10), gerai gludintas, aiškiai matyti ašmenų įlinkimas. Be to, aptikta nedidelė nudužusi skalūno skobtelio dalis, kurioje matyti gerai gludintas plotelis. Paskutinis gabalėlis — trapecinio pjūvio (pav. 35 : 7) neaiškaus dirbinio fragmentas.

Pačioje vėlyviausioje, 28-oje gyvenvietėje, rastas irgi gerokai apdužęs putnago (šiaurės Lietuvos dolomito) skobtelis (pav. 36 : 1). Jis pilkos spalvos, viena pusė apvaliai gaubta, antra kertuota, pjūvis primena šešiakampį. Išlikusios sveikos dalys labai gerai gludintos. Ašmenys plačiai išdužę. Išlikusi dalis 6,7 cm ilgio, 3,4 cm pločio ir 1,8 cm storio.

Skalūno skobteliai Lietuvoje — retas radinys. Vienas žinomas iš Kretingos muziejaus rinkinių (greičiausiai Kretingos rajono), antro radimo vieta tepažymėta Kauno gubernija, trečias trapecinio pjūvio dirbinys greičiausiai iš Sūvalkių, o ketvirtas, pradėtas greti, rastas Šakių raj. Lūšnos k. (Rimantienė R., 1973, p. 22—23, pav. 9).

Daug daugiau jų aptikta Latvijoje (Banki- na L. B., 1970, c. 99) ir — ypač Estijoje (Янитс Л. Ю., 1959, c. 209—225), kurios arčiau skalūno radimo vietų. Visi šie dirbiniai nevietinių formų, atitinkmenų jiems galima rasti Karelijos, Suomijos ir Leningrado srityse. Pagrindinė žaliojo Oloneco skalūno kasimo vieta buvo prie Onegos ežero. Iš ten dirbiniai keliauto į Kareliją, pietų Suomiją ir į Pabaltijį (Äyräpää A., 1940, p. 100, pav. 11). Estijoje įvairių tipų skalūno skobteliai gyvenvietėse randami kartu su šukinės-duobelines keramikos kultūros medžiaga. Tačiau kai kurie tipai, pvz., storo lėšio pjūvio, suapvalintomis briaunomis skobteliai, vartoti ir tose gyvenvietėse, kur šalia šukinės jau randama virvelinės ir kitokių tipų vėlyvojo neolito keramikos (Янитс Л. Ю., 1953, c. 225).

Vėlyvosiose gyvenvietėse rasta ir vietinių akmens gludintų kirvelių, kuriems ieškota atitinkamos formos riedulio, kad mažiau būtų darbo. Labai gražus tokis kirvelis aptiktas 6-os gyvenvietės bandomojoje perkasoje (pav. 36 : 2). Jam panaudotas vandens nulygintas jūros gargždo akmuo (kvarcitas) natūraliai siaurėjančia pentimi, tik įstrižai nugludintais aštriais ašmenimis. Kirvelis 11,6 cm ilgio, 6 cm pločio ir 3,2 cm storio.

Kirveliai būdavo įtvirtinami prie medinių kablių pavidalo kotų. Ypač daug jų išlikę 23-oje gyvenvietėje. Sveikesni daugiau kaip 40 cm ilgio (pav. 37 : 4), o atšaka, prie kurios tvirtintas kir-

velis, 13—17 cm (pav. 37 : 3). Tačiau dauguma kotų nulūžę arba net apdegę (pav. 37 : 5), matyt, buvę numesti. Ir 3B gyvenvietėje rasta sulūžusių bei apdegusių kirvių kotų dalių.

Pats kirvelis būdavo dedamas į medinę iš dviejų pusų sudarytą m o v e l ē, kuri iš vidaus išskobta viename gale kotui, antrame — ašmenims įdėti. Šios moveles galuose su rumbeliais, neleidžiančiais nuslysti jas suveržiančiai virvutei.

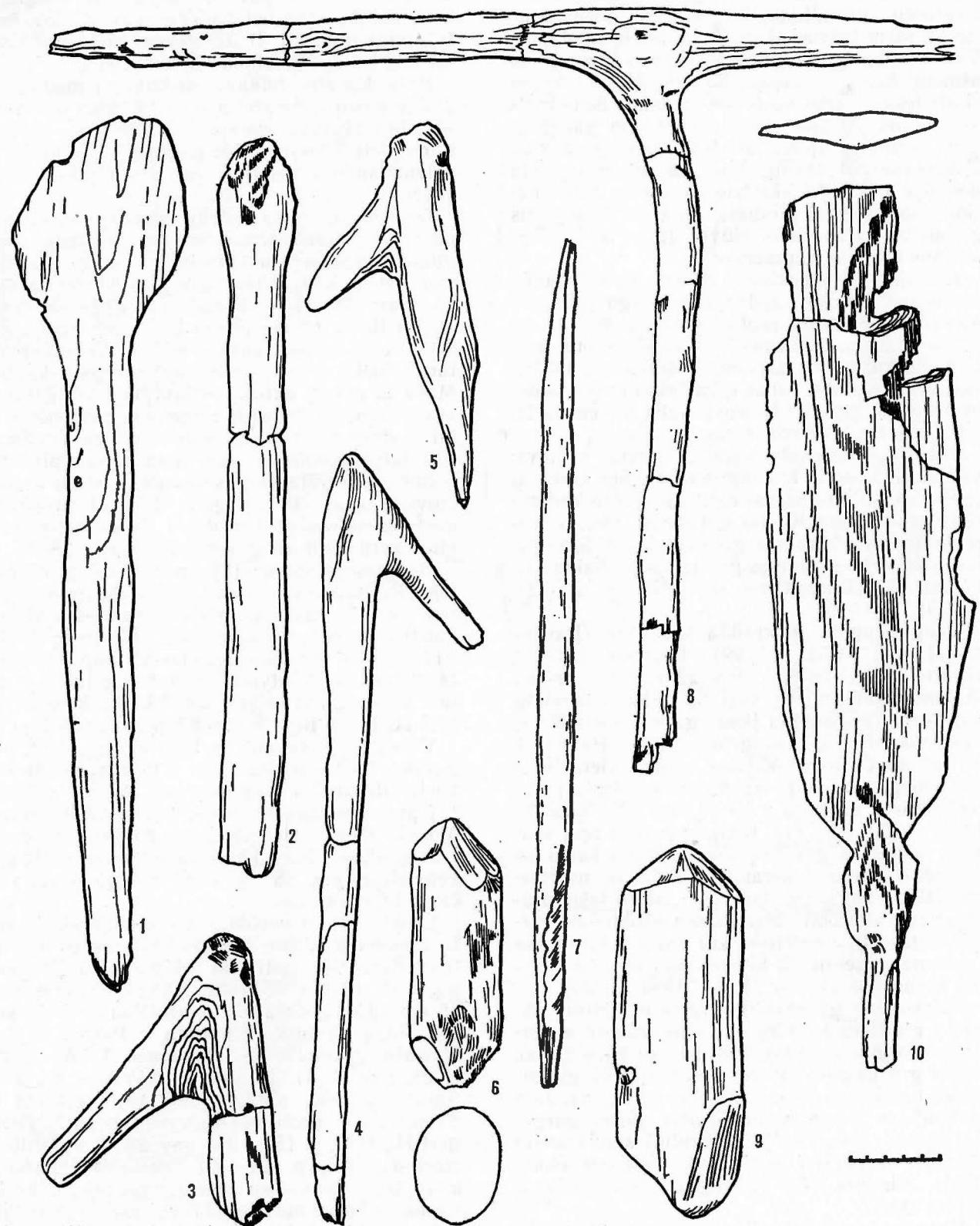
Daugiausia rasta didelių movų, savo išvaizda labai primenančių rites. Jos būdingos daugumai ankstyvojo ir viduriniojo neolito Šventosios gyvenviečių. Vienintelė išlikusi sveika mo-va (pav. 38 : 1) priklauso 1B gyvenvietei. Ji 16 cm ilgio, 9,5 cm pločio ir 7,5 cm storio, gal kiek suplota nuo žemės slėgimo. Rasta dumble tarp didelių puodų šukių ir suvirtusių karčių. Mova iš dviejų dalių, kurių abiejuose galuose yra išskobos koteliui ir ašmenims įtvirtinti. Galai iš viršaus užrantyti nevienodo ilgio rumbais. Abi dalys sujungtos: apvyniota karnos pluoštu, o virš jo suveržta karnos virvutė. Rasta ir antros moveles (pav. 38 : 2) gerai išlikusi pusė. Dvi medinės movos (17 cm ilgio) pusės viena šalia kitos aptiktos ir 2B gyvenvietėje (pav. 38 : 6).

Daugiausia movų (12) rasta 23-oje gyvenvietėje. Pasitaikyavo aptikti šalimais abidvi pusės, bet dažniausiai būdavo numestas vienas gabalas ar net nuoskala (pav. 38 : 3—5, 7—9). Vidinė pusė išskobta nevienodai, taip pat įvairaus ilgio ir užrantymai abiejuose galuose. Kartais vienas galas be jų (pav. 38 : 9). Movos nuo 14,5 iki 18 cm ilgio ir nuo 6,5 iki 9 cm pločio.

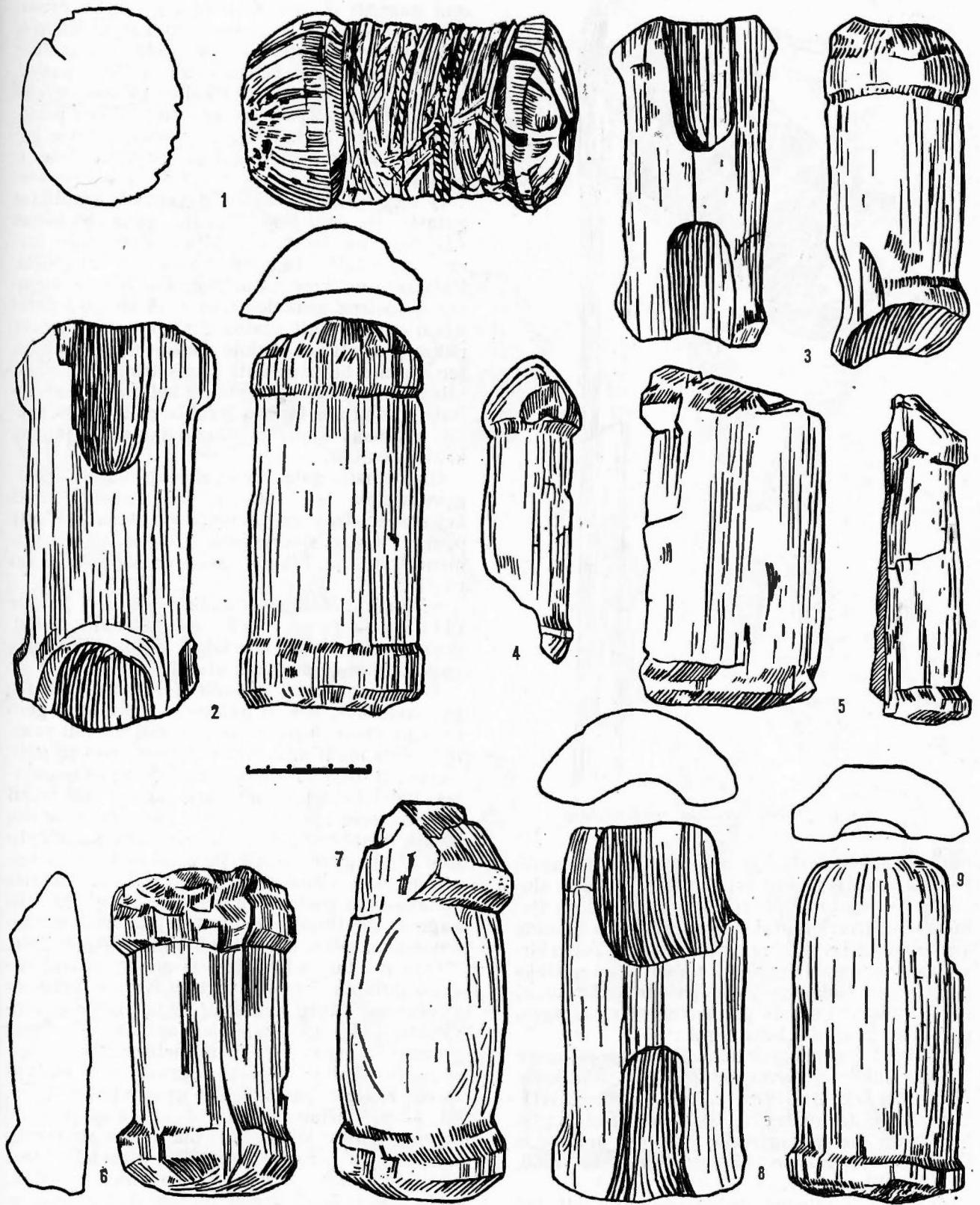
Viso įvertoto kirvelio su kotu aptiki, deja, nepavyko, tačiau rekonstruoti jį mums padeda kai kurie kitų kraštų radiniai (pav. 39).

Į panašias moveles būdavo įstatomi ir kaltai. Moveles išskobdavo viename gale ir nejdėdavo į kotą. Pusė tokios kalto moveles rasta 1B gyvenvietėje (pav. 46 : 6). Ji 10 cm ilgio, 4 cm pločio ir 1,6 cm storio.

Lenktos kablio pavidalo įtveriamojos kirvio kotų žinoma ir kitose Narvos kultūros gyvenvietėse. Sarnateje rasti šeši tokie kabliai (Bankina L. B., 1970, c. 95, tabl. XXI : 1—3). Jie 25—45 cm ilgio, greičiausiai vartoti kaip kirvių kotai. Tokių kirvių kotų aptikta ir Pskovo sritys Usviatų gyvenvietėse (Микляев А. М., 1969, c. 28, рис. 6 : 1), Danijos durpynuose (Troels-Smith J., 1960, p. 125, pav. 16), pasitaikė ir Sveicarijos neolitinėse gyvenvietėse (Reinert H., 1932, p. 153—154, pav. 28 : 1, 2; Müller-Beck J., 1965, p. 13—38), nors čia dažnesnis kitas koto tipas — su buože viršūnėje, į kurią tiesiog arba su movele įstatomi ašmenys ar kirvelis. Į tokius kablio pavidalo kotus vėliau tvirtinti ir žalvariniai kirviai (Petzsch W., 1926, p. 235—236; Brøndsted J., 1960, pav. p. 53 a), tik žalvarinė jų movele gaminta išvien su ašme-

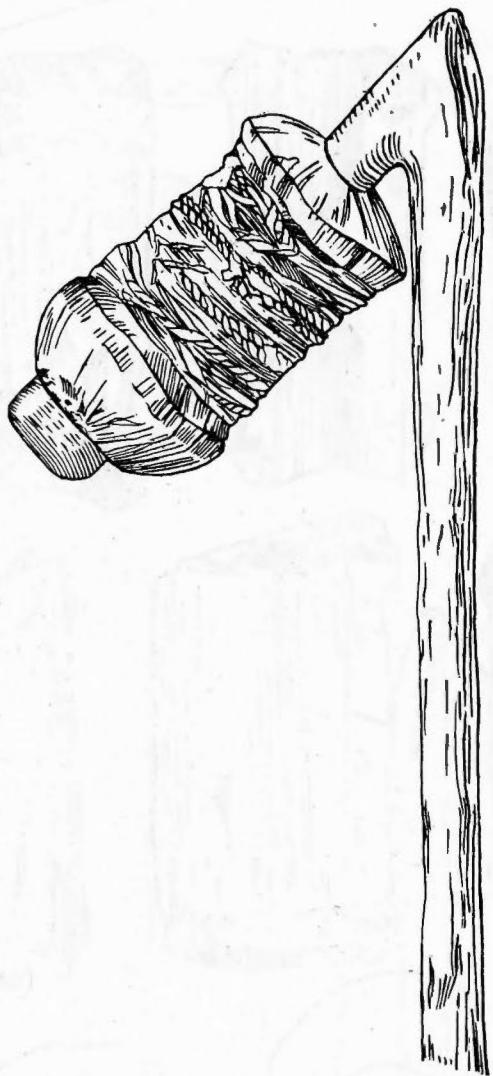

37 pav. Mentelės, varpstė, kirvių kotai ir kiti dirbiniai:
1–6, 9 – iš 23-os gyv., 7 – iš 3B gyv., 8 – iš 1B gyv., 10 – iš 2B gyv. IEM

38 pav. Kirvių modelės:

1, 2 — iš 1B gyv., 3, 4, 7—9 — iš 23-os gyv., 5 — iš 3B gyv., 6 — iš 2B gyv. IEM

39 pav. Kirvelio įtvėrimo rekonstrukcija

nimis. Toks kotas labai būdingas primityviajai technikai, kuriai stengtasi panaudoti gamtos siūlomas formas. Pritaikyti šaką rankenai, o liemens dalį įtvėrimui labai praktiška, nes šakuma yra labai tvirta, diržinga medžio dalis. Tokio kirvio rankenos galas greičiau nulūš, negu nutrūks galvutė per linkimą. Sitaip įtvirtintas kirvukas, nors ir pagamintas iš gana trapios medžiagos, galėjo būti vartotas labai ilgai.

Lygiai tokų movų ir movelių rasta ir kitose Narvos kultūros gyvenvietėse, pvz., Sarnatėje (Ванкина Л. В., 1970, с. 96, табл. XXIII), Usviatuose (Микляев А. М., 1969, рис. 6 : 4). Neolitinių medinių movelių (kaltui) aptikta ir Danijos durpynuose (Troels-Smith J., 1960, p. 110—112, pav. 7).

Kirviams ir kitiems dirbiniams gludinti bei galasti vartoti galastuvai. Jie gana įvairūs, priklausomai nuo to, kokiam darbui taikyti.

Patys paprastieji, rupesniams paviršiaus gludini-mui gaminti iš didelio, išilgai perskelto grani-to, o smulkesniams — iš smiltainio su išskobta ir išgludinta duobute. Vienas toks galastuvas (matyt, sudužęs ir vėliau naudotas kaip pasva-ras, nes ant briaunų yra iškaltos įdubos virvelei pririšti) rastas 23-oje gyvenvietėje. Jame paste-bimas ryškus išgludintas įdubimas. Šitokie ga-lastuvai žinomi visų kultūrų gyvenvietėse ir vartoti labai ilgai.

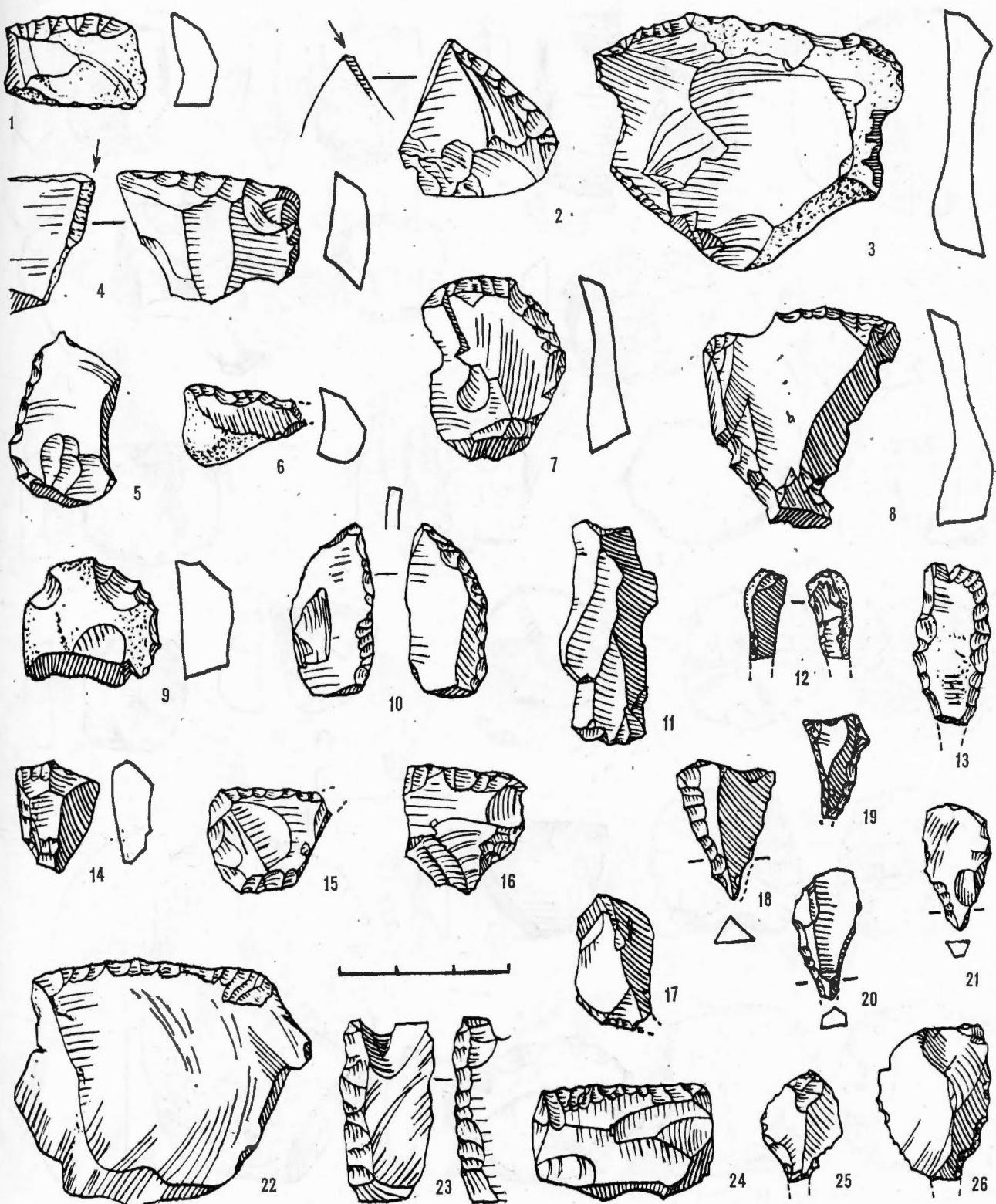
Iš visų išsiskiria 23-oje gyvenvietėje aptiktas galastuvas (pav. 36 : 3). Jis gana plokščias (2,6 cm), padarytas iš smiltainio, mentelės formos, su koteliu; 13,2 cm ilgio ir 7,2 cm pločio. Paviršius paliktas natūralus. Tik trijose vieto-se — viename mentelės šone ir iš abiejų kotelio pusiu — išgludinti platūs įlinkimai. Galastuvą patogu paimti bet kurioje padėtyje, ir, be abejo, juo galima buvo galasti visais trimis išgludin-tais kraštais. Toks galastuvas netipiškas, tai vietinis atsitiktinės formos irrankis, pritaikytas, matyt, mažiems dailiems dirbinėliams, tikriausiai kaulo, gludinti.

Greičiausiai galastuvo galas aptiktas ir 13-oje gyvenvietėje (pav. 36 : 4). Galastuvas buvo iš šviesios spalvos smiltainio, gana stora (3,8 cm) pentimi. Galas siaurėjantis ir bukas, pjūvis pri-mena trapeciją. Likusi dalis 5 cm ilgio ir 3,2 cm pločio.

Kietoms medžiagoms apdirbtį naudoti įvairūs titnago įrankiai: gremžukai, peiliai, grąžteliai, įvairūs specialūs dirbinėliai, kurių paskirties nė neįmanoma atsekti.

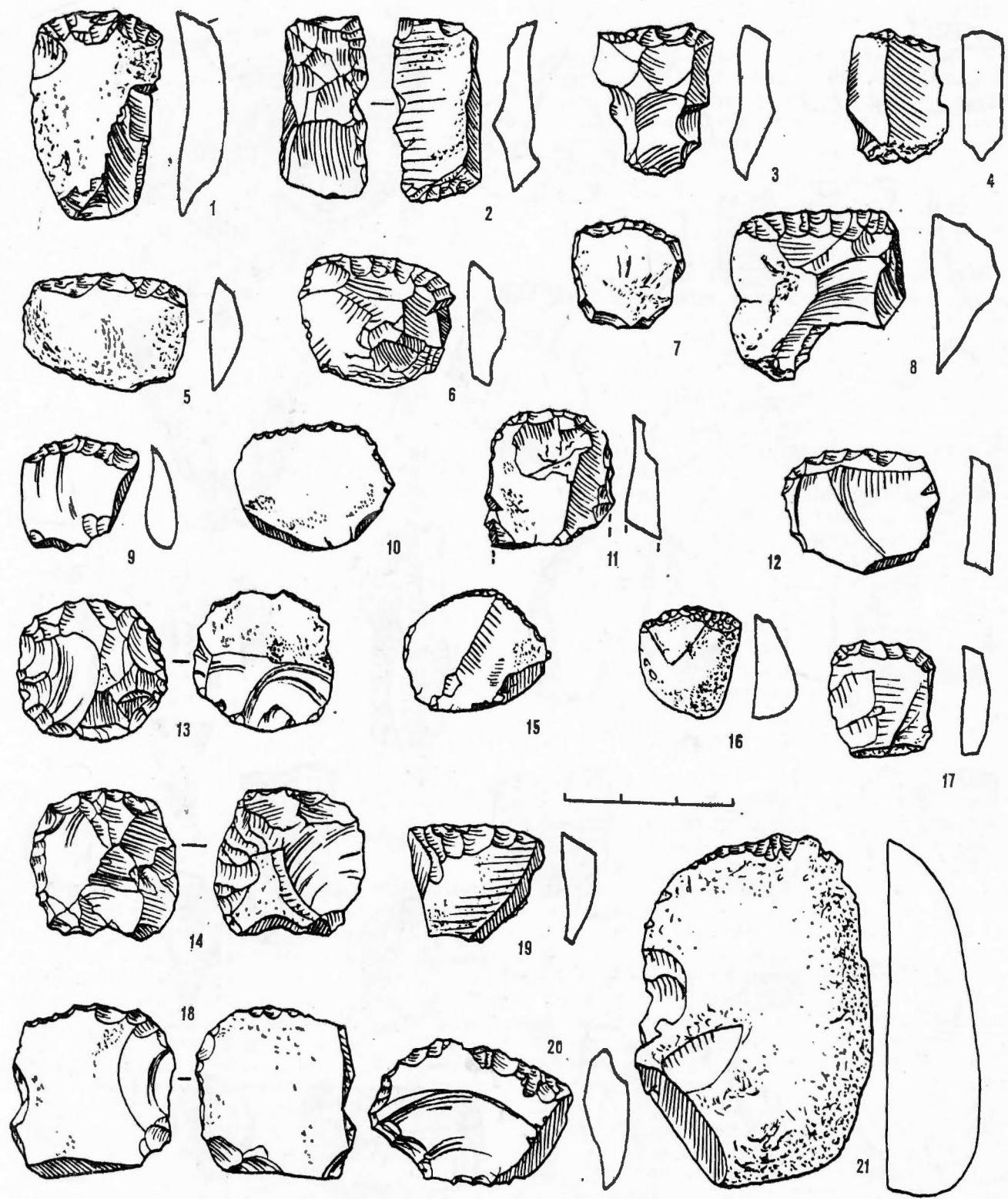
Titnago dirbiniai nebūdingi Narvos kultūros gyvenvietėms, nes jų paplitimo plote nėra gero titnago. Gyventojai buvo priversti vartoti pras-tą vietinę medžiagą — rieduliukus. Nuo jų galiama skelti tik nedideles ir netaisyklingas nuoska-las, todėl beveik nerandama skelčių. 1B ir 2B gyvenvietėse aptikta iš tokų rieduliukų likusių beveik neparuoštų, visai netaisyklingų skaldytinių. 23-oje gyvenvietėje jie retai kada būna tai-syklingesni, vienagalai. Bet čia šalia vietinės žaliaivos jau pasirodo ir įvežtinės. Įvežtinio titnago skaldytiniai — paprastai jau visai sunau-dotos liekanėlės. Pasitaikė ir kvarco skaldytinių.

Grēmžukai — vieni iš ankstyviausių titnago dirbinių, kuriuos vartojo Narvos kultūros gyventojai. Mažų netipiškų rasta visose gyven-vietėse. 1B gyvenvietėje aptiktas trumpas gremžukas (pav. 40 : 1) iš vietinio geltono titnago nuoskalos, kurios pagrinde dar išlikusi žievė. Keletas pasitaikė 3B gyvenvietėje (pav. 40 : 4—6), tačiau visi jie daugiau atsitiktinių formų: vienas iš plonos nuoskalos su retušu krašte, kitas — mažas retušuotas gabalėlis labai nudirbtu galu, trečias — gremžukas-rėžukas, padarytas iš šonų pastatytos nuoskalos, su tvirtais gremžtuko ašmenimis ir rėžtuko nuoskala išsikišusiamė kampe (pav. 40 : 4). 6-oje gyven-

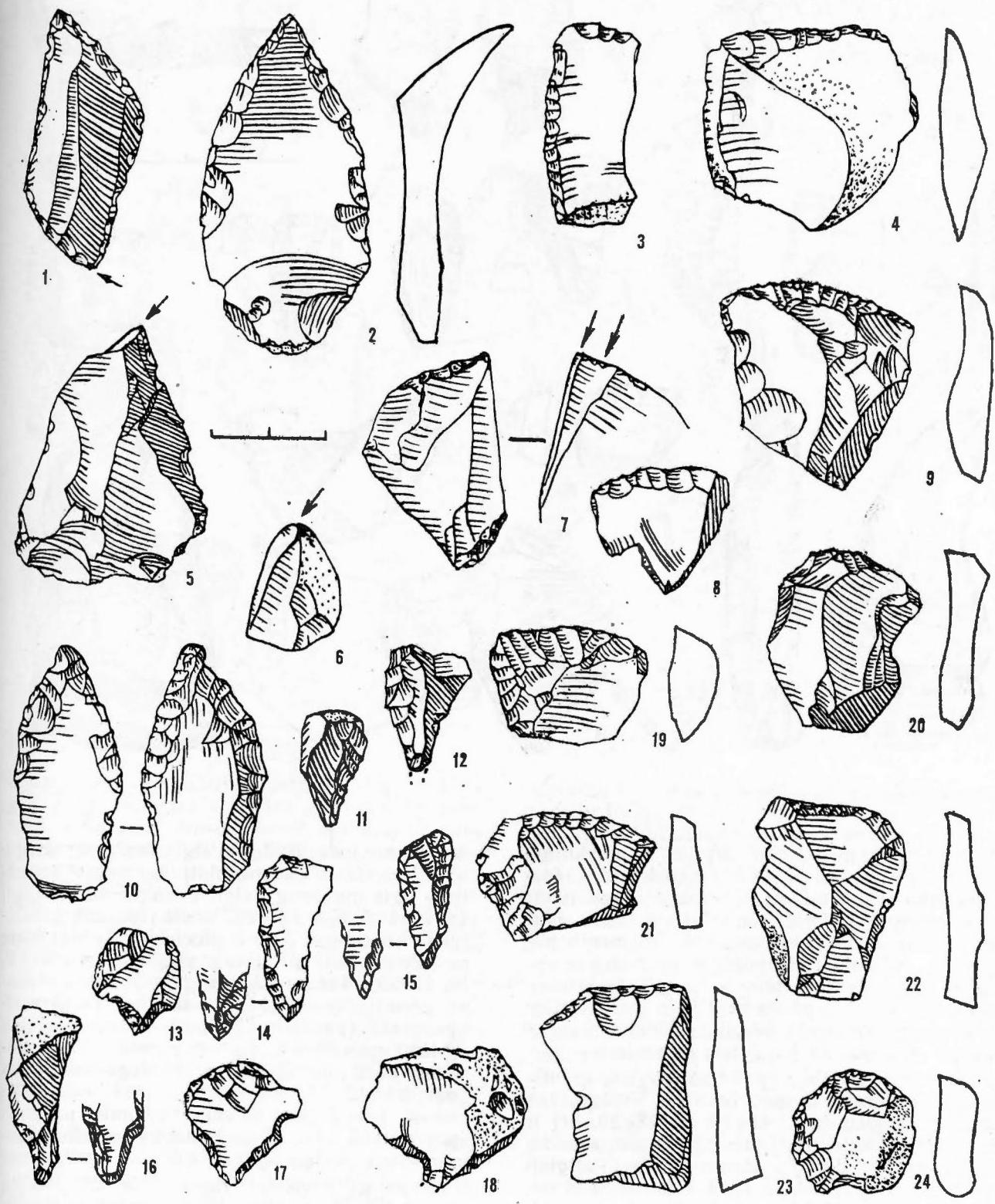

40 pav. Titnaginiai gremžtukai, rėžtukai, grąžteliai:

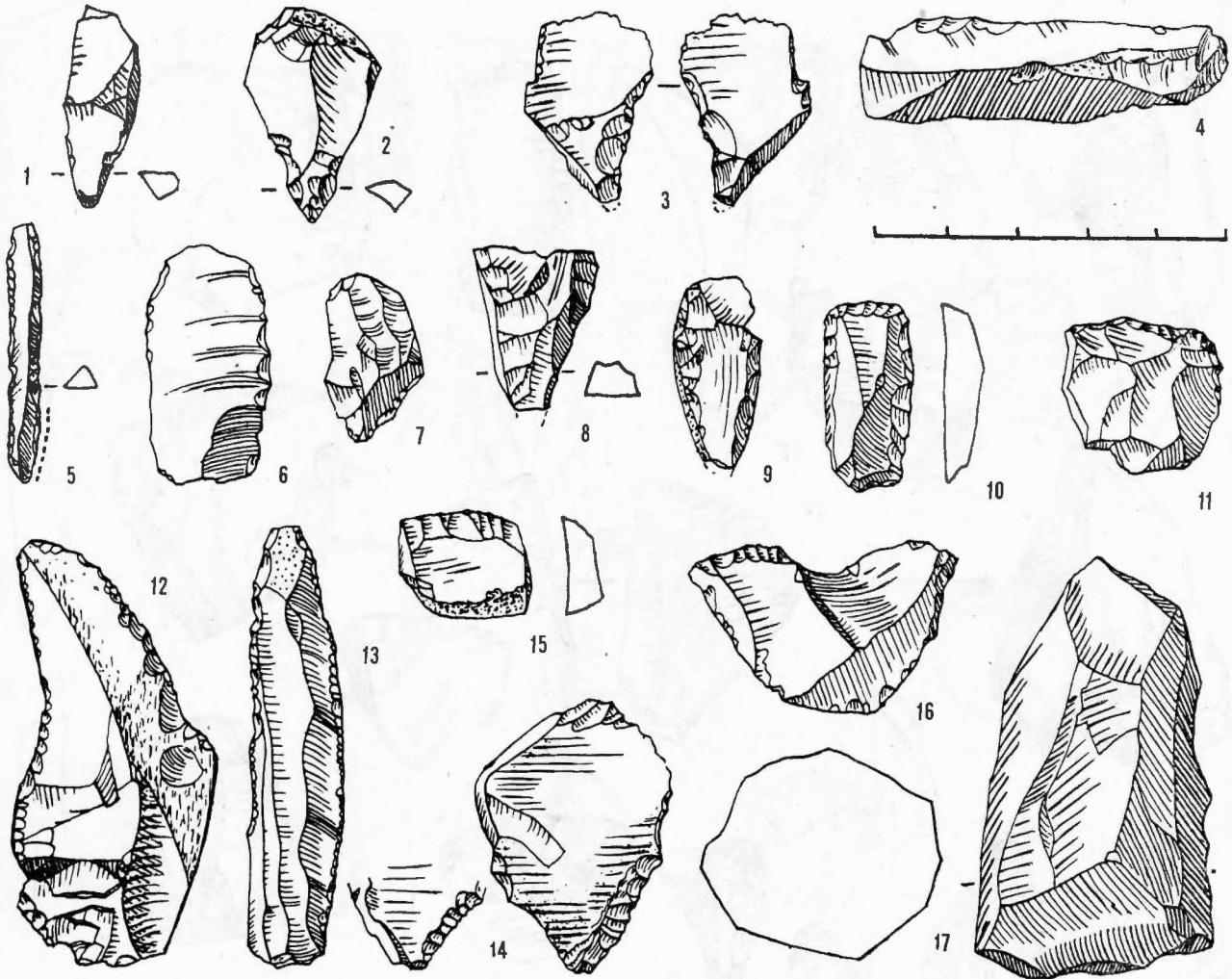
1 — iš 1B gyv., 2, 3, 7, 8, 12, 13, 19 — iš 6-os gyv., 4—6 — iš 3B gyv., 9, 10 — iš 12-os gyv., 11 — iš 14-os gyv., 14 — iš 13-os gyv.,
15—18, 20—26 — iš 23-os gyv. IEM

41 pav. 23-os gyv. titnaginiai gremžtukai. IEM

42 pav. 26-os gyv. titnago dirbiniai, IEM

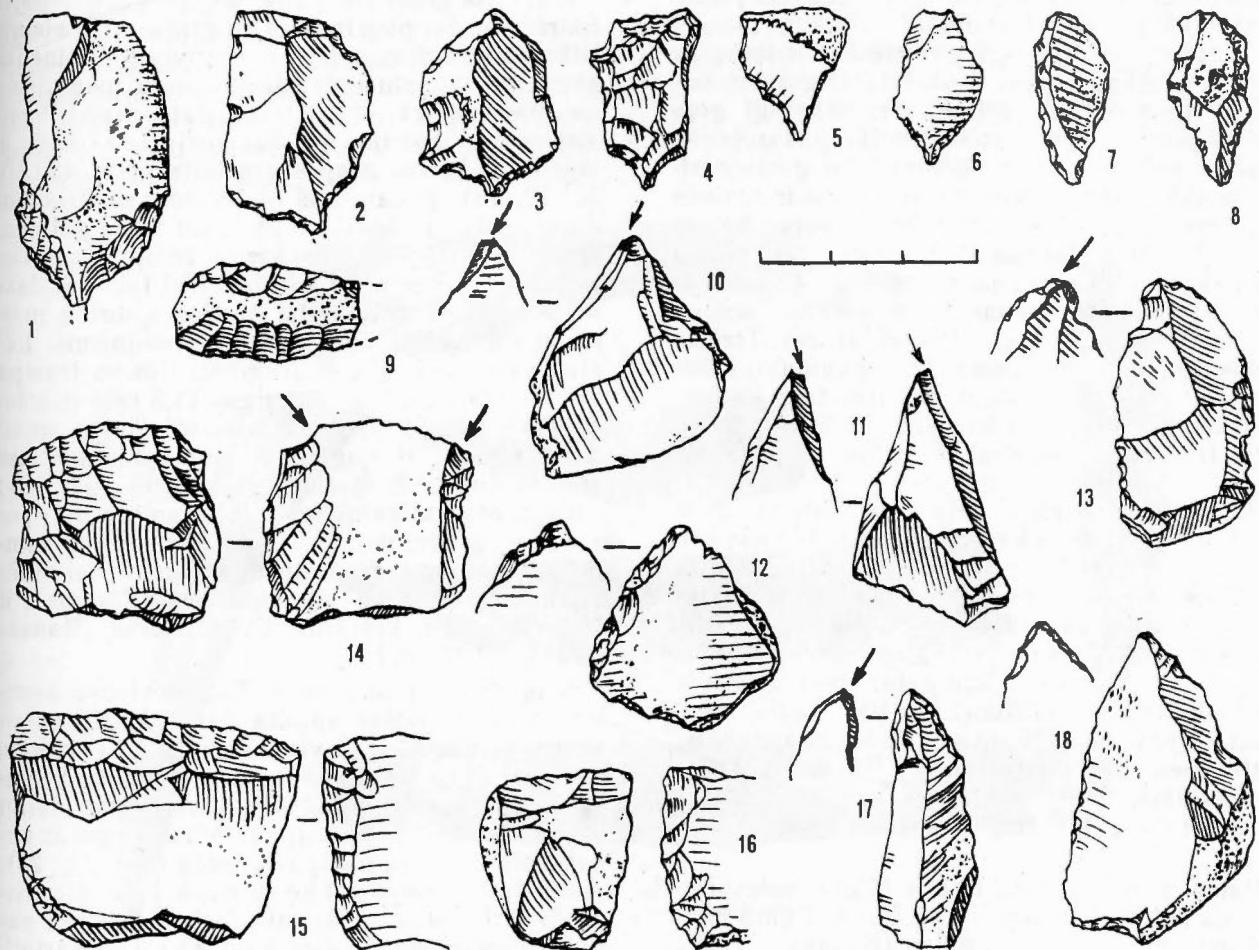
43 pav. 28-os gyv. titnago dirbiniai. IEM

vietėje rasti gremžtukai irgi iš netaisyklingų nuoskalų (pav. 40 : 3, 7, 8). Nuoskalos dažnai trikampio ar ovalo formos, netaisyklingos, tiktai ašmenys gražiai išriesti ir retušuoti tvirtu retušu. Storas, iš vietinio rieduliuko segmento padarytas, nekrupščiai apdirbtas gremžtukas aptiktas 12-oje gyvenvietėje. Keli atsitiktinių nuoskalų gremžtukai pasitaikė 13-oje gyvenvietėje (pav. 40 : 14). Vienas beveik trikampis, statmenais ir smarkiai apspaudojantis ašmenimis.

23-oje gyvenvietėje ypač daug įvairių gremžtukų. Jie gaminti iš gero įvežtinio titnago, vietinių rieduliukų (pav. 41 : 10, 15, 18, 20, 21) ir net iš kitokių vietinių i titnagą panašių akmenų (pav. 41 : 6). Ryškių formų maža. Pailgieji gremžtukai (pav. 41 : 1—4, 11) padaryti iš neilgų skeltės pavidalo nuoskalų, beveik tiesiais ir statmenais ašmenimis. Kiek skiriasi gremžtukas (pav. 41 : 2) iš pailgos nuoskalos, iš gerosios pusės retušuotas gale ir šone, iš blogosios —

antrajame gale. Pailgijų ilgis maždaug dvigubai didesnis už ašmenų plotį. Trumpujų gremžtukų ilgis maždaug dvigubai mažesnis už plotį (pav. 41 : 5, 6, 8, 12, 20). Yra ir vidutinių gremžtukų — tokio pat ilgio ir pločio; jie dažnai būna padaryti iš nuskelto titnago iškilimo (pav. 41 : 9, 16, 17, 19). Tačiau tokiių proporcijų būna ir plonų gremžtukų — plokštelių su siauru pakraštiniu retušu (pav. 41 : 7, 10, 15). Trumpi, beveik apskriti gremžtukai dažnai paretušuojami kuriame nors pakraštyje ir iš blogosios pusės (pav. 41 : 12, 17, 18). Pasitaiko ir beveik disco formos gremžtukų abiem iškiliomis pusėmis (pav. 41 : 13, 14), aptašytų paviršiumi. Retušuota iš abiejų pusių pakaitomis.

26-oje gyvenvietėje rasta apie 30 įvairių gremžtukų. Dažniausiai jie pagaminti iš plačių netaisyklingų vietinio titnago nuoskalų. Nors nuoskala mažai apdorota, tačiau ašmenys dažniai išriesti ir retušuoti tvirtu retušu. Paviršius

44 pav. 23-os gyv. grąžteliai ir rėztukai. IEM

būna visai neapdailintas, kartais nelygi ir blogoji pusė. Ašmenys statmeni ir aštrūs. Gremžtukų būna visai mažų, beveik apskritų ar priemonančių ovalų, tačiau skirstyti juos į tipus néra prasmės, nes visi jie atsitiktiniai (pav. 42 : 4, 8, 9, 19—24).

Panašūs ir 28-os gyvenvietės gremžtukai (pav. 43 : 10, 11, 15) iš atsitiktinių nuoskalių. Ašmenys būna gale arba šone, dažniausiai neaukšti. Taisyklingesnis tik tvirtai retušuotu galu ir šonu gremžtukas (pav. 43 : 10).

Mažų netaisyklingų gremžtukų rasta visose Narvos kultūros gyvenvietėse (Гурина Н. Н., 1967, с. 114—115; Ванкина Л. В., 1970, с. 99—101). Tai viena iš pagrindinių titnago dirbinių formų.

Tuo tarpu rėztukai i Narvos kultūros gyvenvietėms nelabai būdingi, nors įvairių laikotarių paminkluose šiek tiek pasitaikė ir jų (Ванкина Л. В., 1970, табл. XXX : 10). Rėztukas, kombinuotas su gremžtuku, aptinktas Šventosios 3B gyvenvietėje (pav. 40 : 4), kitas — 6-oje (pav. 40 : 2). 23-oje gyvenvietėje rėztukų

nedaug, tačiau yra ir ryškių mezolitines primeinančių formų. Iš jų išsiskiria du ryškūs vidurinių nuskeltiniai rėztukai (pav. 44 : 10, 11) visai be retušo ir keli šoniniai (pav. 44 : 12, 13, 17, 18), kurių rėžiamajį kampą sudaro nuskėlimas iš vienos pusės ir retušas — iš antros. Saviti trys kombinuoti dirbiniai — gremžtukai su rėztuku. Vieno rėžiamieji kampai sudaryti viename gale iš abiejų kraštų (pav. 44 : 14), kitų — retušu iš blogosios pusės, atrodo lyg antras gremžtukas (pav. 44 : 15, 16). 26-oje gyvenvietėje rasti keturi rėztuko tipo dirbiniai. Trys iš jų viduriniai: vienas kiek paretušuotas (pav. 42 : 5), du be retušo (pav. 42 : 6). Ketvirtas taip pat neretušuotas kampinis rėztukas (pav. 42 : 7).

P e i l i a i irgi vienas iš pagrindinių titnago dirbinių tipų, tačiau ankstyviausiose gyvenvietėse jų nerasta, nes, matyt, naturėta geros medžiagos tiesioms ir placioms skeltėms atskelti. 12-oje ir 14-oje gyvenvietėse aptinktos skeltelės yra labai nedailios (pav. 40 : 11). Geresnių atsirado vidurinijo neolito pabaigos gyvenvietėse, nors 23-oje gyvenvietėje skeltės dar vietinio

titnago, kreivos, netaisyklingos, panašios į nuoskalas, kai kurios retušuotos.

Tik 26-oje ir 28-oje gyvenvietėse, kur daugiau jvežtinio titnago, rasta ir skelčių, ir gerų peilių. 26-oje gyvenvietėje aptikti trys skirtinės gero darbo peiliai. Vienas (pav. 42 : 1) padarytas iš platių geltono titnago skeltės, abu galai įstrižai nusklembti ir retušuoti; retušuotos ir šoninės briaunas, o kampe — rėžtuko išskala. Antras (pav. 42 : 3) padarytas iš pilko vietinio titnago nuoskalos, kurios vienas galas paliktas natūralus, o kitas statmenai nuretušuotas; šoninė briauna kiek išriesta ir dailiai retušuota. Trečias peilis (pav. 42 : 2) lauro lapo pavidalas, labai panašus į ietigalių, tačiau dirbinys taip išsilenkės, kad negalėjo būti ietigalis. Jis iš gero jvežtinio titnago; pakraščiai iš abiejų pusių retušuoti.

28-oje gyvenvietėje taip pat aptikta gero jvežtinio titnago skelčių (pav. 43 : 4); yra ir retušuotų pakraštyje. Viena, nuo titnago konkrecijos paviršiaus (pav. 43 : 6), blogoje pusėje retušuota lyg pjūklelis. Ryškesnis pavyzdys yra tiesus gero pilko titnago peilis (pav. 43 : 13) smailėjančiu galu; abu pakraščiai smulkiai tvirtai retušuoti. Antras peilis buvo lenktas (pav. 43 : 12). Jo pagrindas neapdirbtas, matyt, peilis buvęs įvertas į kotą. Kiti pakraščiai smulkiai retušuoti. Padarytas iš šviesiai pilko gludinto keturkampio pjūvio kirvelio nuoskalos.

Panašių peilių randama ir kitose vėlesnėse Narvos kultūros gyvenvietėse, kur jau imta vartoti geresnį, jvežtinį, titnagą (Banksina L. B., 1970, c. 101).

Gana dažnai aptinkama titnaginių net kelių tipų grąžtelės. Visi žinomi iš vėlesnių Narvos kultūros gyvenviečių. 6-oje gyvenvietėje rastos dviejų pailgų grąžtelės trikampiais smailgaliais apatinės dalys (pav. 40 : 12, 19) ir specialios paskirties beveik ovalo formos dirbinėlis tvirtai retušuotas kraštais, viršunėje, atrodo, nulūžes grąžto smailgalys (pav. 40 : 13). 12-oje gyvenvietėje aptiktas grąžtelis iš pailgos nuoskalos (pav. 40 : 10) su šone buvusių smailalių. 23-oje gyvenvietėje rasta labai daug ir dailių įvairių tipų grąžtelės. Tai stori grąžtai ilgais stambiais smailgaliais; paprastai trikampio pjūvio. Išlikusi dalis vieno didelio grąžtelio tvirtai retušuotas šonais, nulūžiusi smailaliu (pav. 44 : 9). Rasti dar penki nedideli, pailgi trikampiai grąžteliai trumpu storuku trikampio pjūvio smailaliu (pav. 40 : 18, 20, 21). Du grąžteliai visai siauri, plokšti, ilgais smailgaliais. Iš platių plonų plokštelių daromi maži grąžteliai trumpais, staigiai susiaurintais, dažnai tik iš vienos pusės retušuotais smailaliukais (pav. 40 : 17, 25, 26; 44 : 1—8). Retkarčiai tokie smailgaliai būna nusukti į šoną (pav. 40 : 17; 44 : 2).

Apie 20 grąžtelėlių rasta 26-oje gyvenvietėje. Skiriamos dvi pagrindinės jų grupės. Tai siauro trikampio formos ir trikampio pjūvio dirbinėliai stora, tvirtai retušuota, dažnai nulūžusia viršune (pav. 42 : 11, 12, 14—16). Jais, matyt, buvo dirbama be kotelio, nes kai kurių retušuotos ir briaunas. Antros grupės grąžteliai (pav. 42 : 10, 13, 17, 18) padaryti iš plokštelių su trumpu, daugiausia į šoną atsikišusiu smailaliuku. Daugiau kaip 10 jų aptikta ir 28-oje gyvenvietėje (pav. 43 : 1—3, 7—9, 14). Tai taip pat dažniausiai stori trikampiai mažai apdirbtų nuoskalų dirbinėliai tribriaunėmis viršünėmis. Rečiau pasitaiko padarytų iš plokštelių su trumpu viršune. Išsiskiria vienas ilgas (3,5 cm) grąžtelis (pav. 43 : 5). Jis visas vienodo storio, smailgalys išlikęs, o pagrindas nulūžęs. Minėtinis savitas dirbinėlis iš šios gyvenvietės (pav. 43 : 16), matyt, taikytas labai įvairiam darbui: per vidurį — gramduko tipo įlinkimas, vienas kampelis iš abiejų pusių retušuotas, matyt, tai nulūžes grąžtelis. Visų šių tipų grąžtelėlių rasta ir kitose Narvos kultūros gyvenvietėse (Banksina L. B., 1970, c. 101).

Kitų dirbinių tipų nėra. Tačiau visose Sventosios gyvenvietėse aptikta daug įvairių netaisyklingų, dažniausiai vietinio prasto titnago nuskalų; pasitaikė ir gana stambių. Nemaža jų dalis retušuota, kai kurios net dailiu gremžtuko tipo retušu (pav. 40 : 24); yra ir pakaitomis iš abiejų pusių retušuotų (pav. 40 : 23).

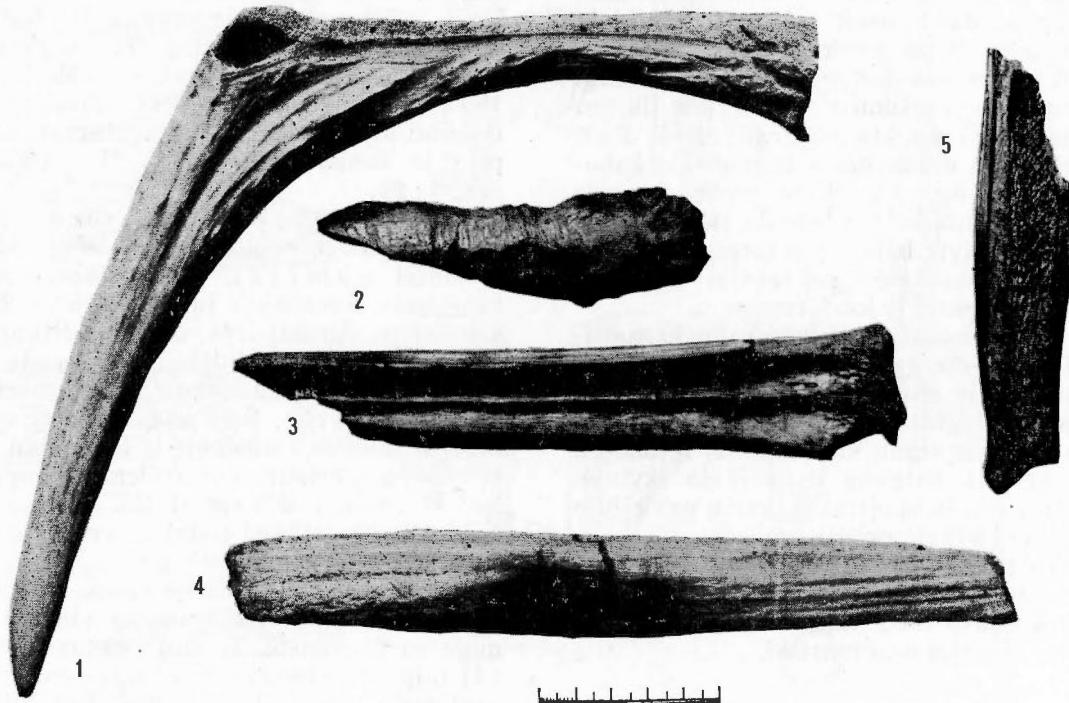
Be darbo įrankių, likę nemaža įvairių ruošinių ir dirbinių su ryškiomis darbo žymėmis, pagal kurias galima spręsti, kaip ir kam jie vartoti.

M e d i s būdavo a p d i r b a m a s iš pradžių kirveliu. Siauraašmeniu ir dar į movele jidėtu kirveliu kapota kitaip, negu plieniniu kirviu. Juo greičiau drožta nei kapota. Kirsta labai tankiai, trumpais kirčiais, laisvai laikant kirvį rankoje taip, kad byrėtu tik trumpos ir plonas skiedrelės. Tokio kapojimo pėdsakai ypač ryškūs kieto medžio dirbiniuose, pvz., kalstų smailaliuose. Labai dailiai mažomis plokšteliėmis nukapoti keiliuosiniai 23-os gyvenvietės kalstai (pav. 66 : 23).

Toliau dirbinyse būdavo drožiamas titnago peiliu. Kartais tokio drožimo žymės matyti paslėptose vietose. Dailūs, pailgi drožimo pėdsakai pastebėti 2B gyvenvietės mažosios geldelės apatinės pusės galuose. Pagaliau dirbinyse lyginamas. Reikia manyti, jog šiam darbui vartotas gremžtukas, kurio siauri ašmenys pasiekdavo visus įlinkimus ir kampelius, panaikindavo peilio žymes. Paskui dirbinyse turėjo būti poliruojamas, nes dažniausiai jis randamas toks lygus, kad paviršiuje nematyti jokių skobimo pėdsakų. Tam galėjo būti vartojamas smėlis, o galiausiai koks kailio ar odelės gabaliukas ir galbūt vaškas ar taukai.

Sulūžę plonesni mediniai dirbiniai kartais būdavo taisomi: lūžusios vietos kraštuose išgręžiamos skylutės ir tos vietas surišamos virvute. Galima būtų manyti, jog pirmiausia jie būdavo sulipdomi kokia nors derva, o tik paskui surišami, kad būtų tvirčlau. Šitaip turėjo būti pritvirtintas nuskilęs 1B gyvenvietės īrklo pakraš-

Kai kuriuose dirbiniuose (žeberkluose, kabuciouose) gręžtos skylutės. Mažosios dantų šaknyse gręžtos titnaginiu grąžteliu iš abiejų pusių, tad jos būdavo dygubo kūgio formos. Didžiosios (žeberkluose) atrodo beveik cilindriškai gręžtos. Jos sujungtos, o iš pradžių jų vietoje galėjo būti šalimais išgręžtos kelios.

45 pav. Rago bei kaulo dirbinių ruošiniai:
1 — iš 3B gyv., 2—5 — iš 23-os gyv. IEM

tys (pav. 29 : 3). Nulūžusi samtelio rankenėlė su lingės galvute irgi buvo kažkada prityrtinta virvele (pav. 89 : 1). Rasta ir daugiau dabar neaiškios paskirties lentelių dalių su išgręžtomis skylutėmis.

Apie kaulo ir rago apdirbimą taip pat galima spręsti iš likusių ruošinių, nebaigtų dirbinių ir atliekų. Kaului perskelti vartotas kirvelis, juo labiau, kad rasta labai plonų ir mažų kirvių ašmenelių. Tačiau pagrindiniai įrankiai buvo peilis ir gremžtukas. Gaminant įrankį, pirmiausia būdavo išpjaunamas ruošinys (iš abiejų kraštų iрéžiami ilgi grioveliai, paskui plona vidinė dalis perpjautama). Paviršius kietas, tad, matyt, tekdavo ilgai zulinti. Daugybė ilgo pjovimo pėdsakų matyti 3B gyvenvietės nebaigtos apeiginės lazdos nugarėléje. Toje pačioje gyvenvietėje aptikta ir nupjauto rago dalis (pav. 45 : 1). 23-oje gyvenvietėje rasta atpjautų kaulo plokštelių su dar ryškiu pjovimo rumbu (pav. 45 : 3, 5). Šioje gyvenvietėje taip pat aptiktos kelios rago plokštélés, nupjautos nuo rago paviršiaus (pav. 45 : 2, 4). Tai, be abejo, ruošinai.

Kaulo bei rago dirbinių forma taikyta prie medžiagos, stengiasi kaip galima panaudoti jos formą. Geras formos pritaikymo pavyzdys yra abi apeiginės lazdos, išpjautos iš briedžio rago (pav. 85). Briedžio galvutei panaudota pagrindinė šaka, einanti nuo kaktos; iš akinės atšakos išpjautos ausytės, o lazdos liemuo padarytas, nupjovus ragą iki kiek storesnio apatinio pakraščio. Kailių grandikliai (pav. 54 : 1, 2, 4) visada daromi iš ruonio užpakalinį galūnių kaulų. Viena pusė nupjaunama, vidurys išgludinamas, o sąnarinės galvutės lieka kaip rankenos abiem rankoms.

Gintaro dirbinių formos taip pat tai-
kytos prie žaliavos. Natūraliausia forma — įvairūs trapeciniai bei ovalūs kabučiai. Jieems nau-
dotos natūralios gintaro plokštélés (Катинас B.,
1971, рис. 8—10). Labai nedaug pastangų te-
reikėjo, kad tokia plokštélė virstų paprastu, ne
visai taisyklingu trapeciniu, dažniausiai apta-
kių formų kabučiu. Ruošinai rodo, kad kabu-
čiams būdavo kruopščiai parenkamos atitinka-
mo dydžio bei formos plokštélés. Labai akivaiz-
džiai tai matyti iš gintaro dirbinių ruošinių

lobio, rasto 30-ame plote (pav. 74). Jame aptiktas vamzdelinio karolio ruošinys, 53 trapečinių kabučių ruošiniai ar jų fragmentai (tikslū skaičių nustatyti sunku, nes kai kurie sutrupinti ariant) ir apie 110 neapdirbtų gintaro gabalų.

Zaliava — tai natūralios plokštelių su žieve, tik keletas yra išilgai perskeltų, matyt, buvo per storos, ir iš jų galėjo būti pagaminti keli ruošiniai. Ruošiniai dažniausiai retušuoti iš abiejų plokštelių pusiu, tačiau paviršiuje pastebėtos žievės liekanos rodo, kad nulyginti reikėjė nedaug. Visų briaunos neretušuotos, retkarčiais tik nuskeltos, paprastai palikta natūrali žievė. Ruošiniai skirti gana dideliems ir vienodiems kabučiams: 5—6 cm ilgio, 2—3 cm pločio ir apie 0,5 cm storio. Gintaras daugiausia skaidrus, tik kai kuriuose matyti balkšvų intarpų. Raudona gintaro spalva susidarė greičiausiai veikiamas durpių, kurių sluoksnyje lobis rastas.

Daug labai panašių retušuotų kabučių ruošinių aptikta ir 23-oje gyvenvietėje, kur būta gintaro dirbtuvės. Jie abiem retušuotais paviršiais, tačiau mažai telygintais pakraščiais (pav. 71). Dauguma 3—6 cm ilgio; kai kurie tik retušuoti, kituose pragrežta dviguba vavidalo skylutė. Yra ir nugludintų bei poliruotų, kurių paviršiuje dar pastebima buvusių nelygumų.

Iš gintaro plokštelių būdavo stengiamasi padaryti kuo didesnį papuošalą. Tačiau medžiaga retai pasitaikydavo taisyklingos formos, todėl ir kabučiai dažniausiai nesimetriški.

NAMŲ APYVOKOS REIKMENYS

Daugiausia namų apyvokos reikmenų — įvairių indu, šaukštų, samčių ir pan.— daryta iš medžio*. Š a u k š t ę liekanų aptikta ir ankstyvojo, ir viduriniojo neolito gyvenvietėse. Šaukštai gana dideli, tačiau ploni, todėl prastai išlieka. Ankstyviausias radinys žinomas iš 1B gyvenvietės (pav. 46 : 4). Išlikusi tik dalis šauksto galvos — ovalios formos, 12,5 cm ilgio ir 5,5 cm pločio. Galvutė labai plonai išskobta ir mažai gaubta (o gal išsiplėjusi?), dalis išlūžusi. Antراسis šaukšteliis iš tos pačios gyvenvietės (pav. 46 : 2) padarytas, taikantis prie medžio šakos krumplio.

Du šaukštai rasti 3B gyvenvietėje. Vieno likęs tik 4 cm ilgio ir 3 cm pločio fragmentas, antras (pav. 46 : 1), nors ir gerokai sukiužęs, išlikęs visas. Labai plonai išskobtas, galva nuo kotelio nuleista žemyn. Šaukštasis 18 cm ilgio ir 5 cm pločio.

Daug medinių šaukštų — beveik kiekviename pastate — aptikta Sarnatės gyvenvietėse. Kaip ir

* Atskirai reikės kalbėti tik apie keramiką, nes jos labai daug ir ji nagrinėtina kitaip aspektais.

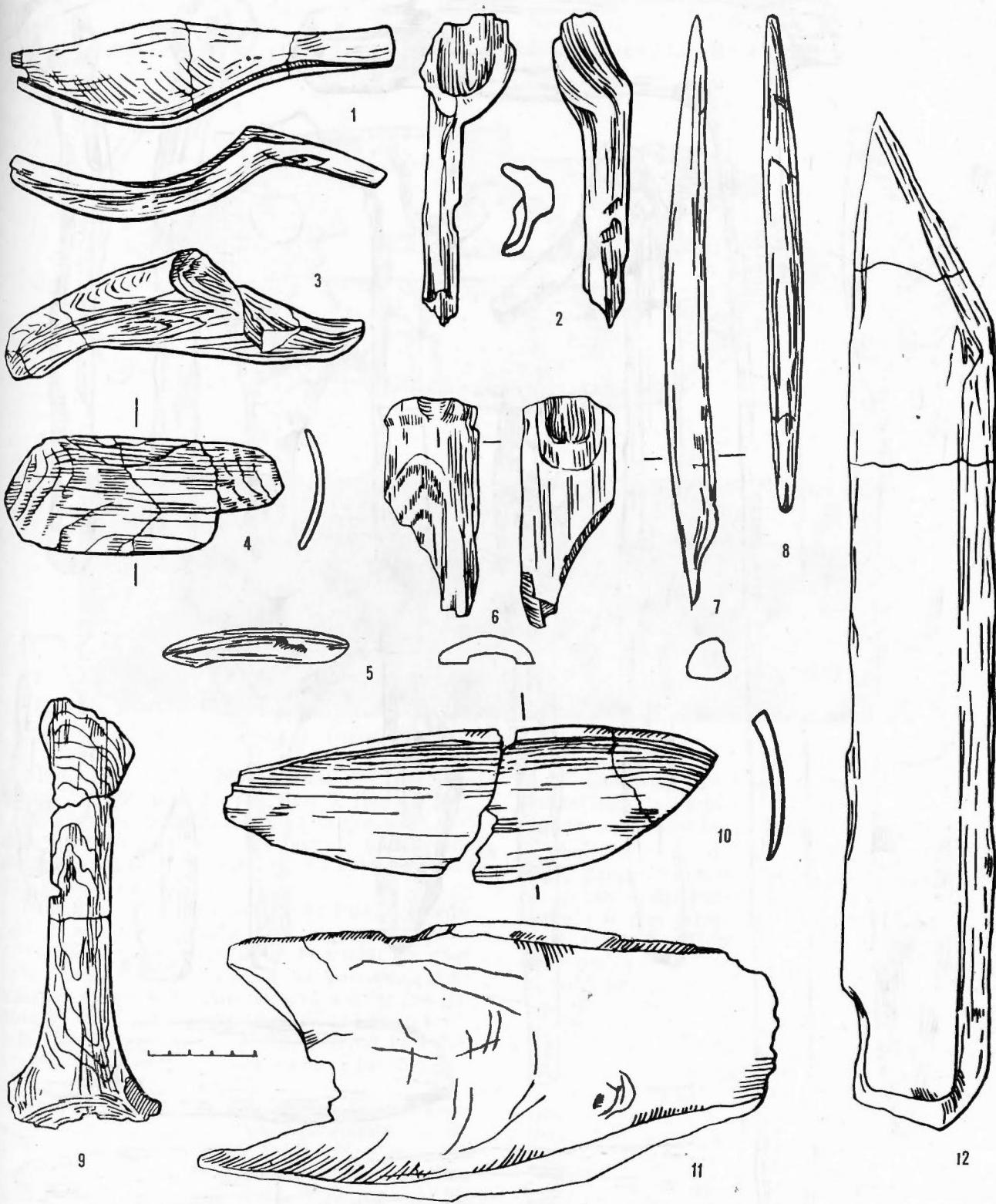
Šventosios, jie labai dailaus darbo, sienelės kartais vos 1 mm storio (Ванкина Л. В., 1970, c. 96, табл. XXXVIII : 1, 2, 4). Medinių šaukštų fragmentų dažnai pasitaiko įvairose durpyninėse neolito gyvenvietėse. Šaukštų forma visur panaši. Kotelai kartais būna vienoje plokštumoje su galva, kartais užriesti į viršų. Šaukštų rasta Danijos neolito, ypač ankstyvojo (Müller S., 1896, pav. 76; Brøndsted J., 1938, pav. 81 c; Troels-Smith J., 1960, p. 134—135, pav. 26), Sveicarijos neolito gyvenvietėse (Müller-Beck J., 1965, p. 103—109, pav. 244—248). Jie kartais išskobti irgi iš medžio šakos krumplio, taikantis prie jo formos (Guyan W. U., 1966, p. 24, pav. 4 : 2).

Labai būdingas įvairių Šiaurės ir Rytų Europos durpyninių neolito gyvenviečių radinys yra mediniai s a m č i a i, ypač dekoruotomis rankenėlėmis. Šventojoje jų pasitaikė tik 23-oje gyvenvietėje. Aptiki trys, ir visi skirtini, išsilaike prastai. Išlikusi didžioji dalis mažo samtuko rasta pačiame vakariname gyvenvietės pakraštyje (pav. 46 : 3). Samtukas buvo trumpas, kiek žemyn nuleista rankenėle ir trikampiu storu išskaptuotu kaušeliu, kurio vienas kampus nuskilięs; 18 cm ilgio ir 6 cm pločio. Antrojo samtuko (pav. 46 : 9) išlikusi tiktais 21 cm ilgio plokštia, tiesi rankena, paplatinta gale. Antrajame gale matyti 7 cm pločio išlikusi kaušo dalelė. Samtelis, atrodo, buvo išskaptuotas vienoje plokštumoje su rankenėle. Trečiojo samtelio (pav. 89 : 1) taip pat išlikusi tiktais lingės galvute pūošta rankenėlė, apie kurią bus kalbama toliau (žr. p. 110).

Galbūt samtelis yra buvęs ir 1B gyvenvietėje rastas dirbiny (pav. 51 : 2) su apvalia, plona, kiek išlenkta rankenėle ir siaura, beveik neišgaubta galvute (gal dalis nuskilusi?).

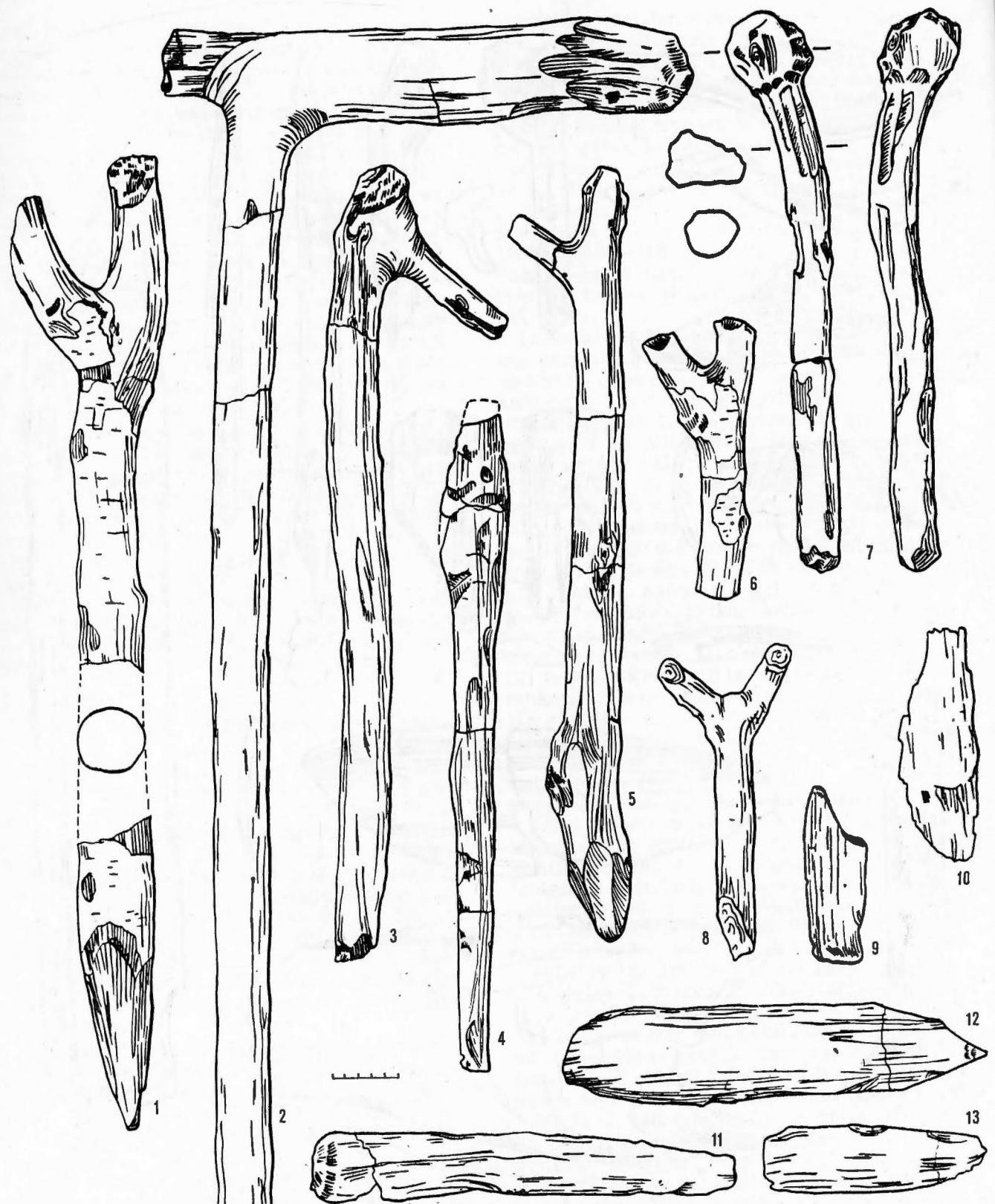
Visos liekanos priklausė skirtinių formų samteliams. Jų ir paskirtis turėjo būti nevienoda. Pirmasis (pav. 46 : 3) stambumu ir išgaubta rankenėle su trikampiu kaušeliu primena samtelius vandeniu iš luoto išsemti, nes jo galvutė neuždara ir tinka ne pernešti vandeniu ar gerti, bet greit išpilti. Panašaus tipo kaušelius iki šiol vartoja žvejai. Tačiau ir namų ūkyje toks samtelis galėjo praversti. Iš mažos antro samtelio (pav. 46 : 9) liekanos matyti, kad jis greičiausiai buvęs skirtas vandeniu semti, o ne pilti; tai namų ūkio įrankis. Taip pat ir ketvirtasis (pav. 51 : 2) (jeigu tai iš viso buvęs samtelis) galėjo būti vartotas tik vandeniu išpilti.

Manoma, kad samčiai, kurių rankenos papuoštos paukščių ar žvérių galvutėmis, vartoti apeiginiams reikalams (žr. p. 109—111). Daugumojė mums žinomų durpyninių gyvenviečių aptikta ir paprastų ūkinų samtelių, be pagražinimo, tiesia arba kiek pakelta rankenėle. Įvairių rasta Sarnatės gyvenvietėje (Ванкина Л. В., 1970, c. 96, 103, табл. XXXVIII : 6, 8; XXXIX : 2, 4,

46 pav. Šaukštai, samčiai, dubenys ir kiti dirbiniai:

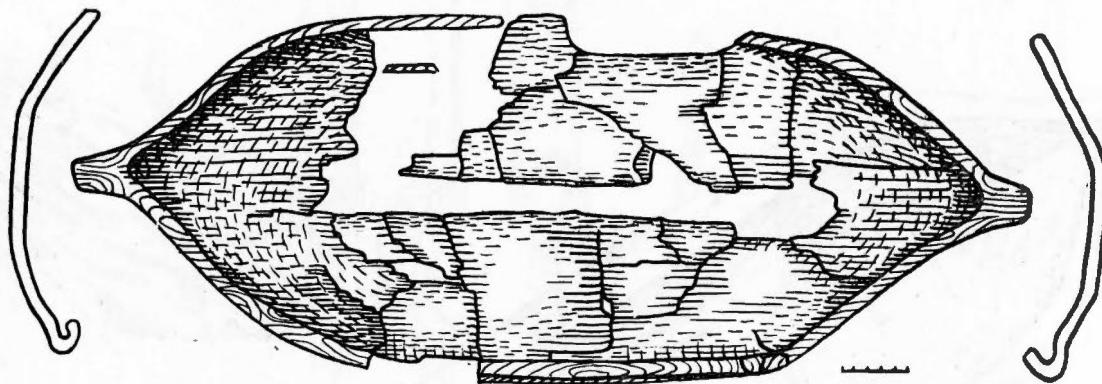
1 — iš 3B gyv., 2, 4—8 — iš 1B gyv., 3, 9, 11, 12 — iš 23-os gyv., 10 — iš 2B gyv. IEM

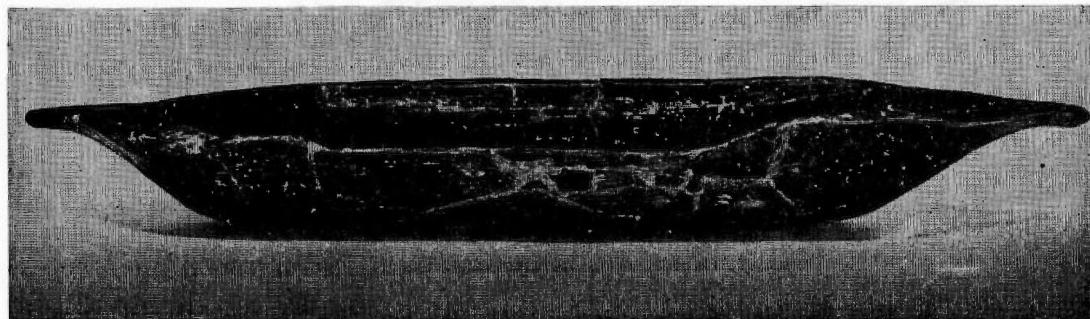
47 pav. Kūlės, dvišakiai ir kiti medžio dirbiniai:
1–3, 6 – iš 2B gyv., 4, 5, 10–13 – iš 23-os gyv., 7, 9 – iš 1B gyv., 8 – iš 3B gyv. IEM.

5), prie Uralo (Раушенбах В. М., 1956, с. 14, рис. 3 : 4, 10 : 8), Usviatų (Микляев А. М., Минасян Р. С., 1968, с. 10), Modlonos (Брюсов А. Я., 1951, с. 39, рис. 11 : 3, 5), Šveicarijos neolitinėse gyvenvietėse (Müller-Beck J., 1965,

Beveik tokios pat medinės mentelės Lietuvoje bei Latvijoje išliko iki mūsų dienų ir vartoamos tešlai užmaišyti (Bielenstein A., 1918, p. 269, pav. 213).

48 pav. 2B gyv. mažoji geldelė

49 pav. Restauruota geldelė (restauratorė B. Pinkevičiūtė). IEM

p. 104, pav. 239—241), Danijoje (Troels-Smith J., 1960, p. 111—118, pav. 9, 10) ir kt.

Samteliai vandeniu išsemoti etnografinėje medžiagoje žinomi visur, geriamieji būdingesni Šiaurės kraštams (Bielenstein A., 1918, p. 314—315, pav. 264—267).

Prie namų apyvokos reikmenų tinka ir medinių mentelių, rasta 23-oje gyvenvietėje (pav. 37 : 1). Ji 47 cm ilgio, plokščia, ne visai taisyklinga ovalia 9 cm pločio galvute, keturkampio pjūvio kotu. Atrodo, kad ir kitas tos pačios gyvenvietės įrankis (pav. 47 : 4) buvo mentelė. Jo kotas ovalaus pjūvio, galvutė plokščia. Galbūt čia priklauso ir dar vienas į mentelę panašus įrankis (pav. 37 : 2).

Analogiškų medinių mentelių rasta ir ankstyvosose Sarnatės gyvenvietėse (Ванкина Л. В., 1970, с. 96, табл. XXII : 1—3). Modlonos gyvenvietėje aptikta dalis mentelės, primenančios įrkliuką (Брюсов А. Я., 1951, с. 39, рис. 11 : 2). 25 cm ilgio nesiekiantis ir į įrkliuką panašus dirbinys, rastas Gorbunovo durpyne (Эдинг Д. Н., 1940, с. 51, рис. III : 1), greičiausiai irgi buvo mentelė valgui maišyti.

Akmens amžiaus žmogus, dar nepažistantis keramikos, vartojo medinius indus — dubenis, geldas ir net puodus.

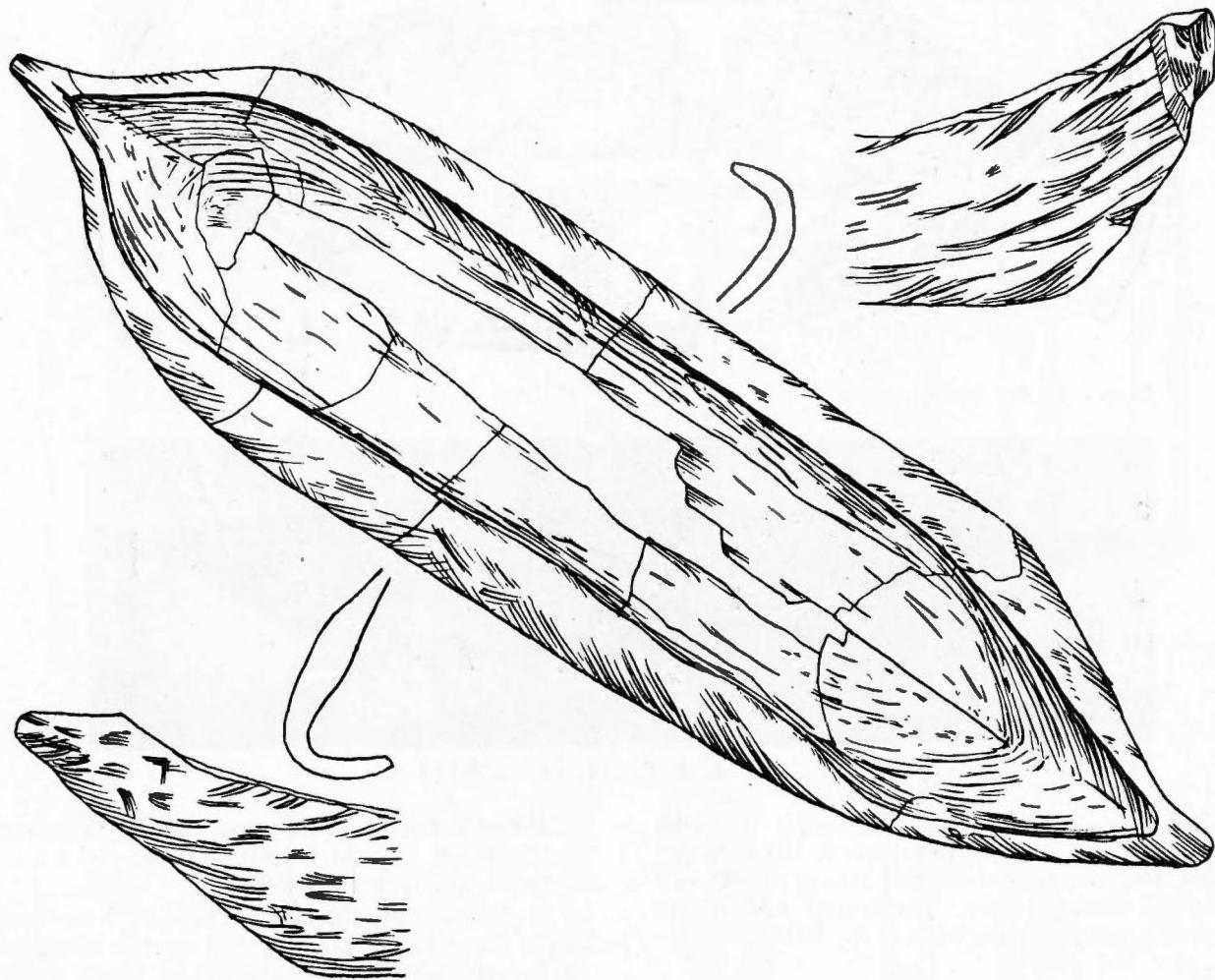
Medinių indų liekanų, kaip ir Šventojoje, rasta daugelyje įvairių kraštų durpyninių neolito gyvenviečių. Indai išskobti iš vieno medžio gabalo ir paprastai labai plonomis sienelėmis, todėl lengvai dūžtantys. Medinių dubenų ir geldų Šventojoje aptinkama nuo pačių ankstyviausių iki pačių vėlyviausių gyvenviečių. Geriausiai išlikusios dvi geldos 2B gyvenvietėje. Vie na (pav. 48, 49) buvo žema, 8,5 cm tepakilusiais šonais, plokščiu dugnu, abiem siaurejančiais ir į siauras rankenėles sueinančiais galais. Geldelė 75 cm ilgio ir 19,5 cm pločio. Briaunos labai plonai išskaptuotos ir išriestos į vidų. Ji gulėjo buv. ezero dugne dugnu į viršų, smarkiai sutrupėjusi, su plyšiu dugne.

Antra gelta (pav. 28, 50) didesnė, 96 cm ilgio ir 25 cm pločio, išskobta kaip skobtinis luotas (žr. p. 36). Jos dugnas gaubtas, vienas galas gerokai pakeltas aukštyn, antras — mažiau. Briaunos plonėjančios ir kiek įgaubtos. Ji stovė-

jo buv. ežero dugne, buvo gerokai aptrešusi, šone su plyšiu. Tiesą sakant, abejotina, ar tai būtiniam reikalams skirta gėlė (žr. p. 116), tačiau ją reikia paminėti ir šiame skyriuje, nes pagaminta iš medžio stuobrio visai taip pat, kaip ir ūkinės. Be to, 2B gyvenvietėje aptikti dar

Tai, be abejo, irgi paprastos tiesios geldos sienelė, išskobta iš rastelio.

Sunkiau rekonstruoti dubenų pavidalą, nes jie paprastai blogai išlieka. Trijų dubenų dalys rastos 23-oje gyvenvietėje. Viena dalelė labai plono indo, kiek gaubta, antra — ovalaus du-

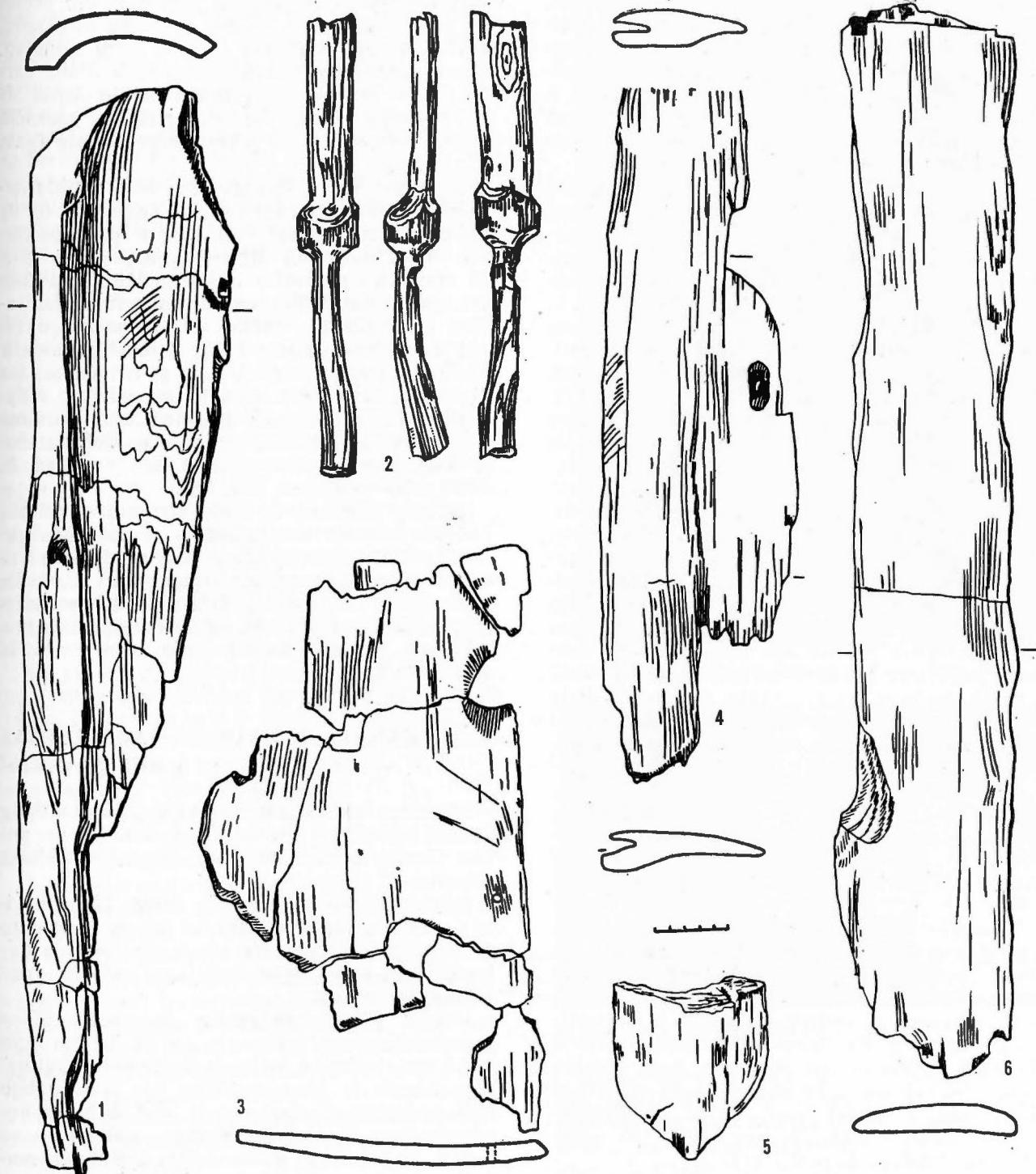
50 pav. 2B gyv. gėlė — luoto modelis

du gabalai medinės geldos ar dubens (pav. 46 : 10) labai plonytėmis gaubtomis sienelėmis.

Keletas geldų dalių rasta ir 1B gyvenvietėje. Vienas turbūt paprastos geldos fragmentas (pav. 51 : 1) išskobtas iš perskelto medžio kamieno, kiek gaubtu dugnu ir storėlesnėmis sienelėmis. Iš likusios vieno galio dalies matyti, kad galai greičiausiai buvo apskriti (o gal smailūs). Fragmentas 71 cm ilgio ir 14 cm pločio. Tos pačios gyvenvietės antros geldos dalis (pav. 51 : 3) rodo buvus gilesnių indų, nes sienelės gana plonos ir aukštos. Netoli pakraščio yra skylutė. Fragmentas 38 cm ilgio ir 21 cm pločio. Dar vienas gana ilgus, kiek gaubtos geldos gabalas (pav. 51 : 6) buvo 70 cm ilgio ir 12 cm pločio.

bens dugno dalis. Ji 25 cm ilgio ir 12,5 cm pločio, gerokai gaubta ir labai plonai išskobta (pav. 46 : 11). Kitos geldos ar dubens (pav. 46 : 12) aptiktas irgi paplatintas pakraštys ir abiejų galų liekanos. Vienas galas buvęs bukas, o antras — smailus. Fragmentas 47 cm ilgio. Atrodo, nedaug ilgesnis buvęs ir visas sveikas indas.

Situ geldų bei dubenų forma yra išlaikiusi tam tikrų pirmykščių, turbūt prieškeramikinių bruožų, tačiau čia pat pastebima jau ir kito pobūdžio dirbinijų įtaka. Pirmykštė yra forma, pritaikyta prie paties medžio kamieno gabalo. Perskeltas per pusę ir išskobtas medžio kamienas be dideilių pastangų tapdavo ovalia ar beveik keturkam-

51 pav. Geldų liekanos, samtelis (?):
1–3, 6 — iš 1B gyv., 4 — iš 2B gyv., 5 — iš 23-os gyv. IEM

pe geldele. Panašios formos geldelių išliko ir iki mūsų dienų. Tačiau nėra tokio apdailinimo, rankenelių formos, kokią matome 48-ame paveiksle. Vėliau, vis labiau įsigalint keramikai, geldos forma tampa daug paprastesnė. Pirmykštę išlaikė ovalių dubenų gaubtu dugnu liekanos (pav. 46 : 11). Mažosios geldelės pakraščiai labai primena molinių puodų briaunas, o didžiosios geldelės forma mėgdžioja luotą, net buvo su skulptūriu pagražinimu ant nosies (žr. p. 38).

Kaip ir Šventojoje, dailių, savitų formų geldų dalių rasta ir Sarnatės gyvenvietėse. Tai buvę sudėtingi dirbiniai: vienos plonos geldelės galuose buvo išpjautos kiauros rankenėlės, antra — laivelio pavidalo, nusmailintais galais (Bankska L. B., 1970, c. 96, tabl. XXIV : 1; XXXVIII : 9). Medinių dubenų gaubtais dugnais aptikta ne vienoje Danijos ankstyvojo ir viduriniojo neolito gyvenvietėje (Brøndsted J., 1938, pav. 81 h; Troels-Smith J., 1960, p. 126, pav. 17).

Gana daug medinių indų aptikta neolitinėse Sveicarijos gyvenvietėse. Kaip ir Pabaltijje, jie savitų formų, nemėgdžiojantys molinių puodų. Indai paprastai būna apvaliais dugnais, dažniausiai nedideli, kartais su rankenėlėmis (Müller-Beck J., 1965, p. 109—117, pav. 253—258).

Būdami skirtinges formos, negu moliniai, mediniai indai turėjo kitą ir paskirtį. Geldos greičiausiai vartotos maistui ruošti, tačiau galėjo būti tinkamos ir kitiems tikslams. Pvz., Australijos aborigenai jas vartoja valgomiesiems vandens augalamams bei moliuskams tinkti: geldelė plaukia, moteris nardo, renka gėrybes ir deda į ją. Tas pačias geldeles, išklotas drožlelėmis, o mūsų sąlygomis — kailiuku, vartojo ir kūdikiams guldyti.

Mediniai dubenys skirti viralui, košei valgyti, nes molinių indų tam reikalui neturėta. Be to, mediniai indai geriau, negu neglazūruoti moliniai, tiko kai kuriems greičiau gendantiemis maisto produktams — mėsai, kraujui, medui — laikyti.

Virtuvėje vartoti ir mediniai grūstuvai. Ryškiausias grūstuvo pavyzdys rastas 1B gyvenvietėje. Tai 41 cm ilgio kiek lenkta lazda su apvalia buožele viršuje (pav. 47 : 7). Panašių įrankių žinoma iš neolitinių Danijos ir Sveicarijos gyvenviečių. Kai kurie galėjo būti vartoti ir kitokiam darbui ar net, manoma, kaip ginklai, tačiau didžioji dalis, be abejo,— kaip grūstuvai (Brondsted J., 1960, pav. 72 a, d; Müller-Beck J., 1956, p. 33—55, pav. 102—105; Guyan W. U., 1966, p. 30, pav. 7 : 1).

Panašūs grūstuvai (kartais vadinami menturiais) ne taip seniai vartoti Lietuvoje taukams — užkului — trinti (Bielenstein A., 1918, p. 268, pav. 208). Kiek ilgesnes, taip pat lenktas lazdas su apvalia, truputį paplotą buožė gale atsilikusių Estijos salų gyventojai iki XX a.

vartojo javams kulti (Manninen J., 1933, p. 102—107, pav. 86).

Be čia minėtų medinių įrankių, kuriems dar turime ryškių etnografinių paralelių, yra nemaža įvairių nuolaužų ar net ir sveikų dirbinėlių, kurių paskirtį šiandien atsekti daug sunkiau. Vienų įvairose gyvenvietėse pasitaiko daug kartų, kitų — vos po vieną ar net detalę. Antai 3B gyvenvietėje rastas apvalus pagalys plokščiu galu, kuriame iškalta keturkampė skylutė (pav. 14 : 6).

Įvairose Šventosios gyvenvietėse aptikta nedidelių apvalių trinkelius (pav. 37 : 6, 9) abiem dailiai aptašytais galais ir lygiu, be žievės paviršiumi. Jų ilgis svyruoja tarp 12 ir 20 cm; visos gamintos iš kukmedžio. Tai, žinoma, galėjo būti kokių nors dirbinių ruošiniai, tačiau greičiausiai — mums dar nežinomų dirbinų sudėtinės dalys. Tokių trinkelius rasta ir Sveicarijos ankstyvojo neolito gyvenvietėse. Jos visada būna iš kieto medžio, rūpestingai nulygintos, tad manoma, jog galėjo būti vartotos kaip branktai, įpintos į virves, o galbūt statyboje kaip jungiamosios dalelės (Müller-Beck J., 1965, p. 99—100, pav. 228, 229).

Iš kitų neaiškių medinių dirbinių minėtinios įvairios lentelės nusmailintais ir plokščiais galais (pav. 47 : 10, 12, 13) ir įvairūs dvišakukiai nupjautais galais (pav. 47 : 1, 5, 6, 8), kurie namų ūkyje galėjo būti vartoti visokiemis reikalams. Rasta dalelių su aiškiomis užkirtimo žymėmis, tačiau viso dirbinio forma neaiški (pav. 47 : 9).

KAILIŲ IR PLUOŠTO APDIRBIMAS BEI ĮRANKIAI

Minkštос medžiagos, iš kurių gaminta daug buičiai reikalingų daiktų, tai kailiai ir oda, pušies žievė ir beržo tosis, liepos karna bei kitoks pluoštas.

Natūraliausia ir šilčiausia danga buvo kai 1 i s, žmonių vartotas apdarui jau nuo paleolito atšalimo laikotarpio. Neolite kailis bei oda dar turėjo būti pagrindinė medžiaga apdarui, ypač šiltam, žieminiam.

Odos gabaliukas rastas Šventosios 23-os gyvenvietės 1-oje perkausoje. Jis tik 7,2 cm ilgio ir 5,5 cm pločio, su keliomis durtinėmis skylutėmis pakraštyje. Visai neaišku, kas iš jo galėjo būti padaryta. Tačiau matyti, kad dirbinys buvę susiūtas iš odos gabaliukų — gal tai apavo dalelė. Toje pačioje gyvenvietėje aptiktas ir mažytis odos gabaliukas. Jo pakraštėlis atlenktas į blogą puse, o paviršius apklotas kažkokio smulkiaus žvėrelio dantimis (pav. 83 : 8). Greičiausiai tai kepuraitės kraštas.

Odos vartotos drabužiams, apavui ir įvairiems maišeliams siūti. Odiniai maišeliai nešiojo

vandenį prieškeramikiniais laikais ir jau ēmus gaminti molinius puodus, kurie vis dėlto tam reikalui nelabai tiko. Odinius maišus skysčiams dar iki šiol vartoja įvairios tautos. Tačiau odos dirbinių, ypač akmens amžiaus, labai retai randa (Cassau A., 1935, p. 199—209).

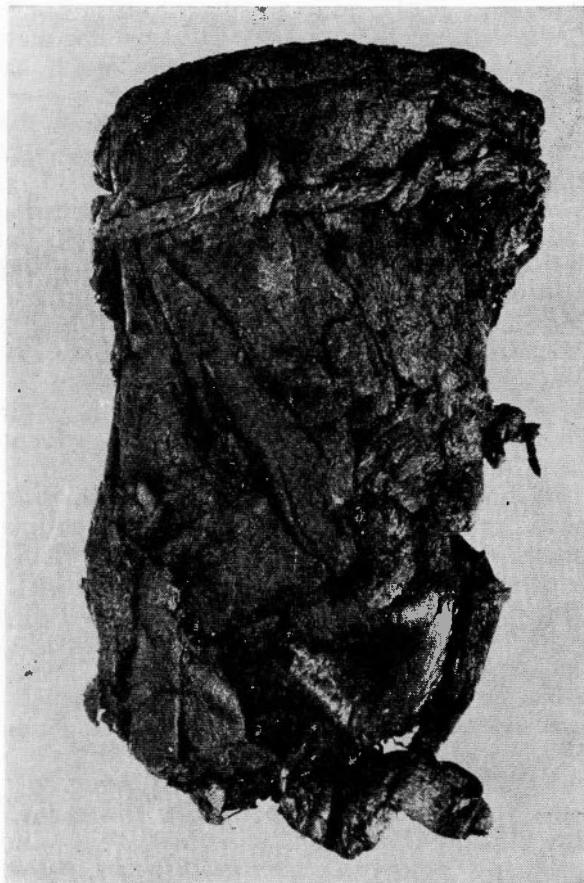
Viena iš tarpinių medžio ir pluošto formų yra medžio žievė, iš kurios akmens amžiaus gyventojai daug ką pasigaminėdavo. Ypač vartota beržo tošis. Jos kraitelės liekana rasta 2B gyvenvietėje (pav. 52). Ji labai sutrupėjusi, sunku atsekti formą. Geriau išlikusi viena dalelė, iš kurios matyti, kad tošis susiūta liepos karnos siūlu dviguba siūle, apatiniu siūlu apsukant viršutinį.

Beržo tošies apdirbimas žinomas jau nuo paleolito laikų. O iš mezolito gyvenviečių, pvz., Maglemosės stovyklos Danijoje, turima paruoštę susuktų beržo tošies juostų (Sarauw G. F. S., 1903, p. 191). Nepaprastai dailūs Sveicarijos sijiniuose pastatuose rasti tošiniai dirbiniai — kraitelės, déžutės — taip pat leidžia spręsti, jog šis menas žinomas jau nuo seno (Vogt E., 1949, p. 5). Déžutės paprastai būdavo susiuvamos. Gorbunovo durpyne prie Uralo aptikta beržo tošies gabalų su siuvimo skylutėmis ir dalis beržinės kraitelės ochra su riebalais dažytu ornamentu, labai panašiu į keramikos ornamentus (Раушенбах В. М., 1956, c. 24, рис. 8 : 9). Viso durpyne prie Vičegdos rasta net mezolitinių indų ir déžučių iš beržo tošies (Буров Г. М., 1968, c. 40, рис. 6 : 2). Tošinių indų ar kraitelėlių liekanų aptikta ir neolitinėse Sarnatės gyvenvietėse, tačiau jų formos, kaip ir Šventosios radinio, nepavyko nustatyti. Viename pastate rasta kelias sluoksniais sudėta beržo tošis, susiūta iš dviejų gijų susukta virvute (Ванкина Л. В., 1970, c. 97). Įvairiausią kraitelėlių, déžučių ir indelių iki pat šių dienų aptinkama visų tautų etnografinėje medžiagoje. Sie dirbiniai susiuvami.

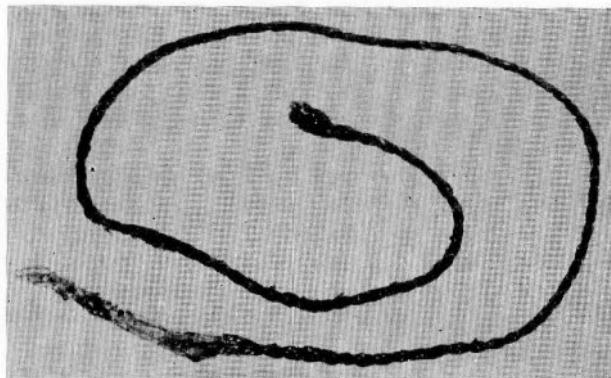
Sventojoje rasta nemaža dirbinių iš pluošto, daugiausia — iš liepos karnos. Sis pluoštas akmens amžiuje ir vėlesniais laikais buvo plačiai žinomas Europoje. Kai kur vartotas guobos, beržo ar karklo karnos pluoštas. Tuo tikslu pavasarį būdavo nukertamos storesnės liepos šakos ir merkiamos į tekantį vandenį. Išmirkusi žievė lengvai atšoka, ir iš vidaus juostomis nuplēsiama gleivėtā karna. Paskui vandenyje ji ir išgrandoma, saulėje balinama ir džiovinama. Virvutės vejamos iš šlapios, suminkštintos karnos, o išdžiūvusios išlaiko sukrumą (Pfeiffer L., 1920, p. 158).

Pasitaikė virvelių ir iš dilgelių pluošto; be to, pasvarams parišti šalia liepos karnos vartota ir karklo.

Vidurinijame neolite atsirado jau kultūrinis pluoštinis augalas — kanapės. Jų grūdų aptikta Šventosios 3B ir 23-oje gyvenvietėse.

52 pav. 25-os gyv. tošinės kraitelės dalis. IEM

53 pav. 23-os gyv. kanapinė virvelė. IEM

Rastos kanapių sėklas dar nejrodo, kad kanapės naudotos pluoštui. Manoma, kad iš pradžių tai buvo apeiginis svaiginamasis augalas (gana anksti pastebėtas raminantis jų kvapo veikimas). Kadangi Azijos tautų raštuose minimas sanskritiškasis kanapės pavadinimas, yra nuomonė, jog tai buvęs būdingas indoeuropiečių apeiginis augalas. 23-oje gyvenvietėje rasta ir vienintelė 21 cm ilgio kanapinė iš dviejų pluoštų susukta virvelė (pav. 53). Ji labai dailiai suverpta, lygi, atrodo, specialiai gludinta. Galbūt pir-

miausia ji irgi turėjo apeiginę prasmę, tačiau žmonės greit galėjo ją pritaikyti tinklams megzti. Kanapės turėjo būti apdirbamos taip pat, kaip ir karna.

Akmens amžiuje kanapės žinotos tiktais Rytų Europoje. Vidurio ir Vakarų Europos neolito paminkluose rasta vien linų (Кларк Дж. Г. Д., 1953, c. 234—235), bet linų pluošto ir sėmenų aptikta ir Šiaurės bei Rytų Europoje. Nekalbant apie Modlonos gyvenvietėje aptiktus linų sėmenis (Брюсов А. Я., 1951, c. 21—24), dėl kurių kilo daug ginčų, vis dėlto vėlyvojo neolito Vitėbsko sritys Krivinos gyvenvietėje tikrai rasta linų sėmenų (Чернявский М. М., 1969, c. 87). Visai gali būti, kad, neolitui baigiantis, ir linų pluoštas buvo pažįstamas Lietuvos gyventojams.

Kailių ir pluošto apdirbimo įrankiai, matyt, buvo universalūs. Titnaginiai ir kauliniai gremžtukais apdirbdavo ir kailius, ir pluoštą; įvairiais adikliais siūdavo ir kailius, ir tošį, ir demblius bei audinius. Kiti šios grupės įrankiai irgi galėjo būti vartoti įvairiomis medžiagomis apdoroti, todėl apžvelgsime juos kartu.

Nors kailių ir odų archeologinėje medžiagoje reta, tačiau odų apdirbimo įrankių pasitaiko dažnai. Nemaža jų ir Šventosios gyvenvietėse.

Svarbiausios kailių bei odų apdirbimo operacijos yra nuvalymas nuo riebalų (jei reikia, ir nuo plaukų) ir jos suminkštinimas. Pagrindinis įrankis — titnaginis g r e m ž t u k a s, aišku, tikės ir medžiui gludinti (pav. 40—43).

Iš kurių Onegos ežero Elnių salos kapinyno radinių matyti, kad gremžtukais neolite būdavo dirbama ne tik viena ranka, juos jidėjus į įtvarą, bet ir abiem, įtvirtinus per vidurį į lenktą kaulą (Гурина Н. Н., 1956, c. 111, рис. 68 : 2). Tuo pačiu principu dirbta ir vien kauliniai gremžtais.

K a u l i n i u g r e m ž t u ū Šventojoje rasta visų laikotarpį gyvenvietėse. Jie pagaminti iš to paties kaulo — užpakalinį ruonio galūnių. Jo blaždikaulis ir šeivikaulis galvutėse yra suaugę. Šeivikaulis nupjaunamas ar nukertamas, o likusio išlenkto blaždikaulio aštriai nugludinama vidinė briauna. Galuose likusios sąnarinės galvutės — rankenos. Dalis tokio įrankio rasta 1B gyvenvietėje (pav. 54 : 4). Sveikų jų aptikta 23-oje gyvenvietėje. Vienas 25,2 cm ilgio (pav. 54 : 1); ryškiai matyti išgludinta vidinė briaunos pusė. Antras (pav. 54 : 2) 18 cm ilgio dirbinys taip pat iš ruonio galūnės atskelto kaulo, tik jo galas nulūžęs. Trečio išlikusi vien 11 cm ilgio dalis (pav. 54 : 11).

Panašius gremžtus, dažniausiai padarytus iš didžiujų žvérių šonkaulių, iki pastarojo meto vartoja šiaurės medžiotojų tautos. Jie skirti ypač tvirtoms odoms grandyti, jais galima nugremžti nuo kailio storą sluoksnių mėsos ir riebalų liekanų. Ašmenys aštrūs kaip peilio. Tokių gremžtų

rasta daugelyje neolinių gyvenviečių visoje Tarybų Sąjungoje — Žemutinėje Veretėje, Lados gyvenvietėse, Urale, Volgos aukštupyje (Фосс М. Е., 1941, c. 230, табл. II : 6—8; Семенов С. А., 1968, c. 160—161, рис. 52). Šis įrankis būdingas tik neolitui, mezolitinėse stovyklose neaptiktas.

Neolito gyvenvietėse dažnai randama gana įvairių atsitiktinių formų d i r b i n i u b u k a i s nugludintais g a l a i s. Jie daryti iš ragų viršunių, kaulų nuolaužų, vamzdinių kaulų dalių. Šiuos dirbinius vienija buka plokšcia viršūnė. Manoma, kad jie vartoti odai minkštinti bei jos siūlėmis išlyginti (Фосс М. Е., 1941, c. 230; Гурина Н. Н., 1956, c. 118—121). Tokios rūšies įrankiai reikėtų laikyti, pvz., 23-oje gyvenvietėje rastas rago viršunes viena plokščia puse (pav. 54 : 12—14) ir mažą lyg ovalų, kiek persimetusį dirbinėlių bukais kraštais (pav. 54 : 3).

Kailiai ir odos būdavo pjaustomas titnaginiai peiliai, tokiai pačiai, kaip ir medžiui, kaului ar gintarui apdirbtai.

Kailiams, odai, tošiai, žievei ir kitokioms medžiagoms siūti vartotos kaulinės y l o s - a d i k l i a i ir liepos karnos siūlai. Ylos atstojo adatas, kurių ankstyvojo ir vidurinio neolito Baltijo gyvenvietėse nerasta. Jos dažniausiai darytos iš įvairių kaulų nuoskalų arba nedidelių, ypač paukščio, kauliukų su sąnarėliu. Paprastai būdavo gludinamas tiktais smaigalys. Pagal smaigalio formą ylas galima suskirstyti į keletą grupių. Turėtume keturias pagrindines ylų grupes: 1) ilgu apvaliu smaigaliu, 2) ilgu plokščiu smaigaliu, 3) trumpu, staigiai užkirstu smaigaliu ir 4) trumpas, lenktas.

Ylos ilgu smaigaliu darytos iš nedidelio kaulo nuoskalos, paliekant dalį sąnarinės galvutės. Jų smaigalys dažnai būna kiek lenktas, matyt, taikytasi prie kaulo formas, nors tokiu smaigaliu ir dirbtai patogiau. Ylos įvairaus storio, priklausomai nuo to, kokiai medžiagai siūti skirtos.

1B gyvenvietėje rastos dvi ilgu smaigaliu ylos. Viena 12,4 cm ilgio (pav. 55 : 19), padaryta iš perskelto vamzdinio kaulo. Sąnarinė galvutė perskelta, ylos smaigalys tolygiai plonėjantis ir kiek lenktas, dailiai nugludintas. Antra yla (pav. 55 : 20) — iš siauros vamzdinio kaulo nuoskalos. Jos briaunos apzulintos, smaigalys ilgas, trikampio pjūvio. Kiek storesnė, tačiau to paties tipo yla aptikta ir 3B gyvenvietėje (pav. 55 : 10). 23-oje gyvenvietėje taip pat rastos kelios šio tipo ylos. Viena kiek lenkta, gerai apdorotu kaulo sąnariu, tačiau ilga ir apystore, beveik apvalaus pjūvio viršūne išlikusi bėmaž sveika (pav. 55 : 1). Kitos padarytos iš tuščiavidurių kaulų su sąnariu, jų tik galas nuskeltas įstrižai ir nusmailintas. Viena beveik sveika yla (pav. 55 : 5) labai ilgu ir plonu, į adatą panašiu apvaliu smaigaliu. Kitų (pav. 55 : 2—4) smaiga-

54 pav. Kauliniai gremžtai, peiliai, lygintuvai:

1–3, 5–7, 8, 9, 11, 12–14 — iš 23-os gyv., 4 — iš 1B gyv., 10 — iš 2B gyv. IEM

55 pav. Kaulinės ylos:

1—9, 13, 18 — iš 23-os gyv., 10—12, 14—17 — iš 3B gyv., 19—21 — iš 1B gyv. IEM

liai kiek plokštesni, tačiau išlikusios viršūnės taip pat visai aštrios.

Sio tipo ylų žinome jvairių laikotarpių ir jvairių kultūrų gyvenvietėse.

Antra ylų grupė yra plokščiu ovalaus pjūvio smaigaliu. Sveika išlikusi (pav. 55 : 16) 3B gyvenvietėje buvo padaryta iš vamzdinio kaulo, viršūnė ovalaus pjūvio, toliau vienoje pusėje išilgai eina griovelis. Yla 12 cm ilgio ir 0,9—1,4 cm storio. Antra plokščia yla (pav. 55 : 11) padaryta iš plokščios didelio kaulo nuoskalos. Ji ne visai tiesi, smaigalys plokščias keturkampis, antras galas susiaurintas ir apdailintas; 10,2 cm ilgio. Trečioji (pav. 55 : 15) taip pat iš 10 cm ilgio kaulo nuoskalos. Smaigalys plokščias, nugludintas, viršutinis galas kiek susiaurintas ir tik apskaldytas. Išlikusi dar viena plokščios ylos dalis (pav. 55 : 17); 5,8 cm ilgio, ovalaus pjūvio smaigaliu, tačiau be viršaus.

Iš 23-os gyvenvietės turime neblogai išlikusią 10,5 cm ilgio šio tipo ylą, gal kiek aptrupėjusi drūtgaliu (pav. 55 : 6). Ji, kaip ir kitos, iš storoko kaulo nuoskalos, lygiu viršumi, o antroje pusėje matyti griovelis. Viršūnė apystorė, ovalaus pjūvio. Atrodo, iš šio tipo ylas panaši buvo ir yla, kurios išlikusi tik smaigalio dalis (pav. 55 : 9). Ji irgi buvo padaryta iš storo perskelto kaulo.

Trečia ylų grupė yra trumpu, staigiai užkirstu smaigaliu. Jos darytos iš kaulo nuoskalų, kauliukų su sveika sąnarine galvute, iš ilčių bei kitų dantų. Smaigalys neplonėjantis ir aštrus, todėl tokios ylos ypač tiko pradurti vienodo dydžio skylutėms. Iš kaulo nuoskalos padaryta tokia yla aptikta 1B gyvenvietėje (pav. 55 : 21). Ji 7,7 cm ilgio, tik pats smaigalys apdirbtas — staigiai susiaurintas, be to, trumpas ir labai aštrus. Ryškus tokio tipo ylos pavyzdys aptiktas 3B gyvenvietėje (pav. 55 : 12). Ji 12,3 cm ilgio, padaryta iš stambaus žasinių paukščio (gulbės?) kaulo, beveik neapendorota 5,8 cm skersmens sąnarine galvute. Kaulas per vidurių buvo įstrižai perskeltas ir truputį pagludintas. Jame išryškinta tik trumpa, staigiai užkirsta viršūnėlė.

23-oje gyvenvietėje irgi yra šio tipo ylų iš plokščios kaulo nuoskalos (pav. 55 : 7), mažai apdailintu, apgludintu, tik staigiai susiaurintu ovalaus pjūvio smaigaliuku.

Ketvirta grupė — nedidelės aštrios ylutes, dažnai lenktos, trumpu smaigaliu, padarytu, įstrižai nuskėlus kaulą. Jos neretai gamintos iš ilties. Tokia ylute iš šerno ilties rasta 3B gyvenvietėje (pav. 55 : 14). Labai panaši, taip pat iš ilties padaryta lenkta ylute aptikta ir 23-oje gyvenvietėje (pav. 55 : 18). Antros tokios ylos šioje gyvenvietėje išlikęs tik nedidelis gabaliukas. Rasta to paties tipo yla ir iš kaulo nuoskalos (pav. 55 : 13). Apdirbtas tik įstrižai nuskeltas ir nugludintas smaigalys. Antra ylute visai maža ir plona, 6 cm ilgio (pav. 55 : 8), padaryta iš plo-

no vamzdinio kaulo nuoskalėlės; apdirbtas tik įstrižai nuskeltas ir labai smailus smaigalys. Prie šios grupės ją priskyrėm dėl to, kad smaigalys nusklembtas į vieną pusę. Šiaip visa kuo ji artima yloms staigiai užkirstu smaigaliu (trečiai grupei).

Šių ylų smaigaliai kiek kertuoti ir labai aštrūs. Tiko storai odai ar tošiai, taip pat medžiui pradurti.

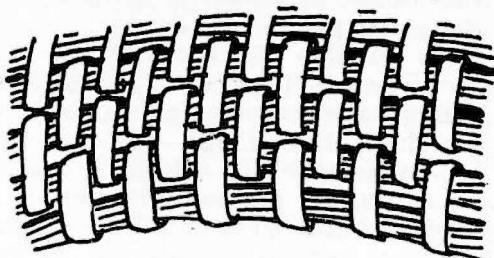
Nors ylos paprastas įrankis, tačiau paleolitui ir mezolitui nebūdingas. Matyt, tik neolite daug daugiau imta siūti, pinti ir kitaip gaminti sudėtingesnių odos bei tam tikra prasme tekstilės gaminių, kad prieikė tokios daugybės jvairių ylų. Ankstesnėse epochose jas atstoja greičiausiai titnaginių grąžteliai. Neolite kaulinių ylų aptinkama jvairose viso Pabaltijo Narvos kultūros gyvenvietėse (Гурина Н. Н., 1967, c. 138—141), Elnių salos kapinyne prie Onegos ežero (Гурина Н. Н., 1956, c. 121—123, рис. 73 : 1—9) ir kt. Jos išsilaike visą žalvario ir ankstyvajį geležies amžių, kol jas pakeitė geležinės ylos. Ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose dar randama visai panašių kaulinių ylų. Tik jos paprastai darytos iš kaulo skelčių, o ne iš viso kauliuko, kaip neolitinės. Kadangi smaigalys toks pats: ir plonas, apvalus, ir ilgas, plokščias, ovalaus pjūvio arba trumpas, staigiai užkirstas ir vienodo storio per visą ilgi, tai jomis buvo atliekami tie patys darbai, kaip neolite (Grigaličienė E., 1975, p. 74—77, pav. 1, 2).

Gali būti, kad Šventojoje rastos ylos plokščiu smaigaliu vartotos ir kaip adikliai jvairiems pynimams. Sitokių adiklių, tik dažnai kiek stambesnių, randama ir piliakalniuose (Grigaličienė E., 1975, lent. 3 : 6—8, 20; 4 : 7—9, 19—20), jie pažystomi ir iš etnografinės medžiagos. Adikliai, galima sakyti, nepasikeitę gyvavo nuo paleolito bei ankstyvojo mezolito (Indreko R., 1948, p. 339) beveik iki pat dabartinijų laikų.

P y n i m a s pirmynkštės bendruomenės ūkyje, kaip ir dabartinių primityvių tautų gyvenime, užemė labai svarbią vietą. Jam paprastai būdavo vartojamas nesuktas pluoštas arba plaušai. Vytelės vartotos kartu su pluoštu, o pintinių iš vienų vytelių akmens amžiuje dar nežinota.

Pintos kraitelės turėjo būti vartotos visose Sventosios gyvenvietėse, nors jų liekanų rasta tik 2B, matyt, todėl, kad ten buvo geriausios sąlygos joms išsilaiatyti. Ryškiausias pavyzdys yra ovalios 15 cm skersmens pintinėlės dugno dalis. Pintinėlė pinta įvijiniu pynimu, dedant pluoštą apsukui sraigės pavidaļu ir jį prisiuvant prie ankstesniojo pluošto. Taigi apvyniojantis pluoštasis visalaik apima dvi pagrindo eiles (pav. 56). Toje pat gyvenvietėje aptiki ir dviejų pintinėlių pakraščiai — karnia apipinti vytelių gabaliukai (pav. 57).

2B gyvenvietėje rastos ir labai aiškiai vytiniu būdu supintos kraitelės dalys (pav. 58); ji iš ne-

56 pav. 2B gyv. ovali pintinėlė ir jos pynimo schema. IEM

suktų plaušų, kraštė įverta stora suktą virvelę. Plaušų pluoštai eina išilgai kraitelės. Ką 3 cm jie perpinti dviem besikryžiuojančiais pluoštais. Pirma tokia perpynimų eilė yra tuoj pat po briauna. Sitaip pinti galima rankomis.

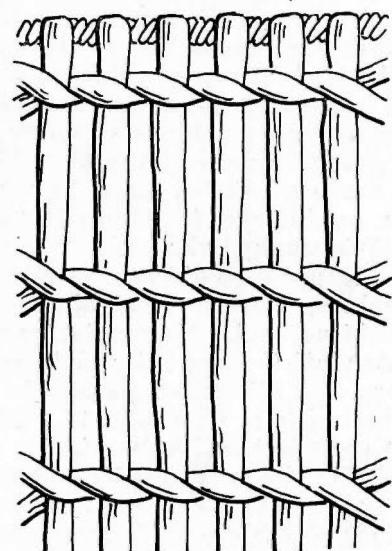
Pinama greičiausiai tuo pačiu principu, kaip ir audžiamos vytinės juostos. Susikryžiavę pluoštai yra apmatai, kurie gali būti įveriami ir į lenteles su dviem skylutėmis. Pluoštus sukryžiavus arba pusiau persukus lentutes, susidaro žiotys, pro kurias peršaunami tiesieji siūlai, aplenkiamas kraštinė virvelė ir vėl grįztama atgal¹.

Iš šitokio keturkampio sulenkto pinto gabalo, reikėtų manyti, būdavo daroma kraitele.

Abudu pynimo būdai — įvijinis ir vytinis — žinomi ir kituose akmens amžiaus paminkluose. Įvijinis pynimas — naujos juostos prisiuvimas prie apatinės (meldų arba šiaudų) — žinotas Egipte. Tokių neolitinių pintinių atspaudų puodų šukėse rasta Jerichone, Palestinoje, pintinių aptikta laidojimo urve Pietų Ispanijoje (Cueva de los Murciélagos) (Serra-Ràfols I. de C., 1925, pav. 170), Pietų Vokietijoje, Šveicarijoje. Paplitęs jis visoje Europoje ir, matyt, jau buvo pažystamas prieš neolitą (Vogt E., 1937, p. 8—12;

57 pav. 2B gyv. pintinėlės dalis — vytelės, perpintos karna. IEM

58 pav. 2B gyv. pintinėlės dalis ir pynimo schema. IEM

¹ A. Gecė (Götze A., 1908) ir, juo sekdamas, A. Briusovas (Брюсов А., 1950) kitaip aiškina tą pynimo būdą; esą, pakabinami tiesūs siūlai, o susikryžiavę pluoštai — tai ataudai, kurie suveriami į lenteles. Pusiau persukus lentelę, kiekvienas pluoštas atskirai pro žiotis esąs ištraukiamas kabliuku. Sitoks aiškinimas atrodo labai nenatūralus. Beje, ir tam reikalui kabliukų archeologinėje medžiagoje nežinoma.

Кларк Дж. Г. Д., 1953, с. 228—229). Etnografinėje medžiagoje tokis pynimas išlikęs iki pastarojo meto. Juostoms vartojamos vytelės, šiaudai, o perpinama dažniausiai perskeltomis medžių, ypač pušų, šaknimis, susiuvinama šaknies drūtgaliu. Kartais supinama taip tankiai, kad nematyti juostų įviju (Bielenstein A., 1918, p. 364, pav. 356; LEB, 1964, pav. 11, 224).

Vytinis pynimas neolite taip pat buvo pažystamas visoje Europoje. Danijoje rastas neolitis puodas, buvęs įvyniotas į pintinį demblį iš beveik neapdirbtos karnos (Becker C. J., 1948, p. 11—13). Vytinis pynimas dažnai matyti atsiplaudęs įvairoje neolito ir ankstyvojo metalų laikotarpiu puodų šukėse (Брюсов А. Я., 1951, рис. 6 : 2; Laul S., 1966, p. 96—101). Šiuose atsiplauduose kartais galima pastebeti gana didelius tarpus tarp apmatų eilių, kaip ir Šventosios pintinėleje. Tokio paties tipo pintų daiktų rasta Šveicarijos sijinėse neolito gyvenvietėse (Götze A., 1927, p. 268—269; Vogt E., 1937, p. 19—20). Jau minėtame laidojimo urve Ispanijoje aptikta gerai išlikusių šitaip pintų pintinių (Serra Ràfols I. de C., 1925, pav. 169).

Vytinis pynimas etnografinėje medžiagoje irgi išliko iki pat mūsų dienų.

Audimui, mezgimui bei siuvimui vartojami suverpti ir susukti pluoštai. Pluoštai būdavo verpiami, pritvirtinus juos prie varpstės ir sukant ant varpstelio. 2B gyvenvietėje rastas dirbinys (pav. 37 : 10), kurį galima būtų laikyti tik varpste. Tai plokščia, į iirką panaši lentelė trumpu koteliu. Visas dirbinys 48 cm ilgio ir 10,5 cm pločio. Kotelis išlikęs sveikas, tad aiškiai matyti visas ilgis. Kaklelio jsmaugimas rodė, kad sunkesniams darbui ši lentelė negalėjo būti vartota, nes iškarpa ją labai susilpnina. Kuodelis prie tokios varpstės turėjo būti prišamas.

Varpstė retas, tačiau ne vienintelis radinys akmens amžiaus gyvenvietėse. Neolito gyvenvietėje prie Modlonos upės irgi aptikta medinė varpstė trumpu koteliu, tik su dviem skylutėmis netoli kotelio (Брюсов А. Я., 1951, c. 24, рис. 7 : 4). Ir etnografinėje medžiagoje turime varpsčių su skylute, prie kurių kuodelis (linų) smeigiamas, ir be skylutės, prie kurių kuodelis (vilnos) pririšamas. Iš etnografinės medžiagos žinomas seniausias verpimo įrankis — ilga lazda, prie kurios būdavo pririšamas kuodelis, o lazdos kotas užsikišamas už juostos. Viršūnėje būna trumpa (apie 30 cm ilgio ir 9 cm pločio) lentelė pluoštui pririšti. Troboje verpiant, kartais tokią lazdą įspausdavo į sąsparą, tačiau dažniausiai į ją įspausdavo trumpąsias varpsteles (Bielenstein A., 1918, p. 380). Greičiausiai ir akmens amžiaus varpstės būdavo įspraudžiamos į kokį stovelį.

Kaip atrodė varpstukas, tikru duomenų neturim. Kai kurios lazdelės nusmailintais ga-

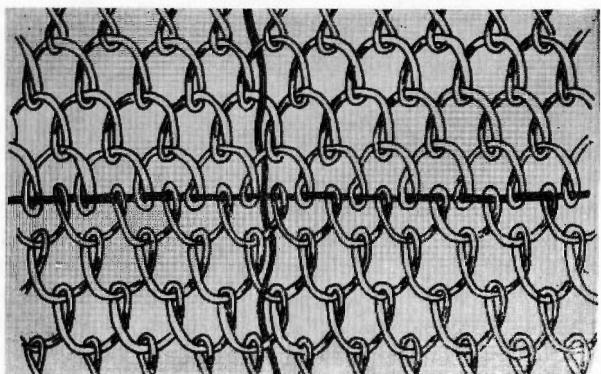
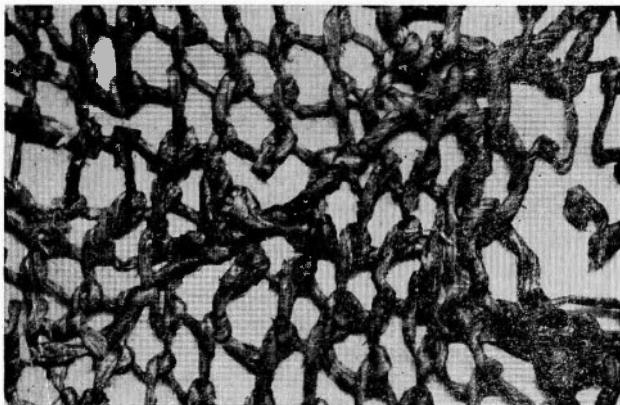
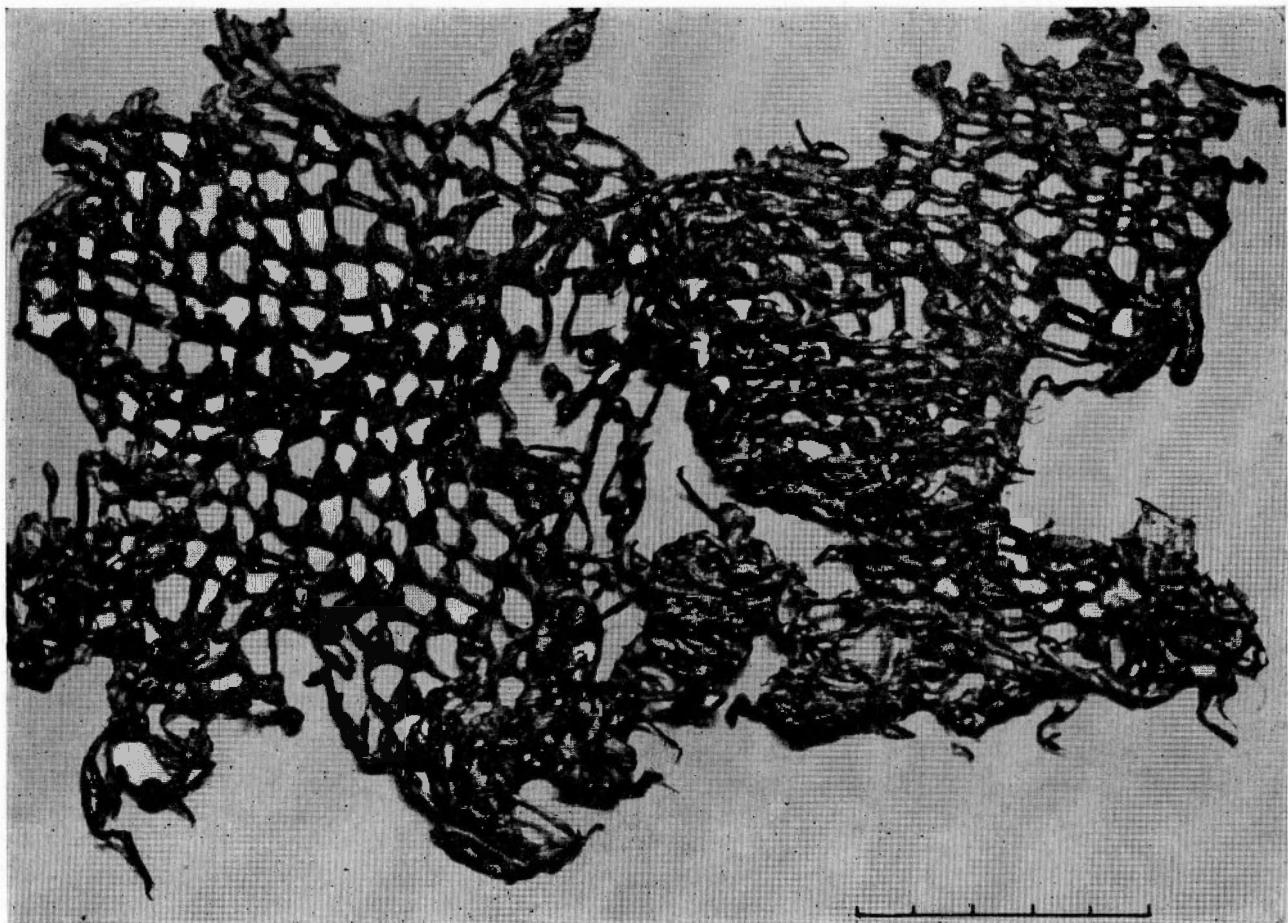
lais, jei tai ne strėlių koteliai, galėjo būti varpstukų šeivos (pav. 37 : 7). Ant tokios lazdelės, jeigu buoželė nebūdavo išdrožiama iš vieno medžio gabalo, turėdavo būti užmaunamas smagratis. Smagračiai — visų kraštų geležies amžiaus paminkluose labai dažnas radinys — akmens amžiuje buvo retenybė, pasitaikydavo ne bent velyvajame neolite, kai juos darydavo iš puodų šukų. Labai retai aptinkamas akmeninis smagratis. Jis žinomas iš Sigiro durpyno gyvenvietės prie Uralo (Дмитриев П. А., 1951 6, c. 48). Iš etnografinės medžiagos sprendžiama, kad sunkiai varpstukais verpdavo apmatų siūlus, o lengvais — ataudų (Kimakowicz-Vinnicki M., 1911, p. 14). Varpstukų smagračiai būna nuimami, nes vartojami tik darbo pradžioje, toliau pasunkėjusi šeiva pati pradeda trauktis siūlą.

Yra du verpimo varpstukai būdai. Pirmas — greitasis verpimas, kai varpstė laikoma po kairę pažastimi, stovint, o siūlą susuka (ne suvynioja) krisdamas varpstukas. Ir antras būdas — létasis, kai verpiama atsisėdus ir žemai nuleista ranka sukamas varpstukas. Abu būdai atsiradę greičiausiai nepriklausomai vienas nuo kito, tačiau manoma, kad senasis gali būti pirmasis (La Baume W., 1929, p. 2—4). Mūsų varpstė suponuotu antrajį būdą.

S i ū l a i austi vartojami tiesiog nuo varpstuko-šeivos arba suvejami iš dviejų pluoštų. Sukamos ypač tinklams megzti skirtos virvelės ir siūlai. Šventosios radiniuose galima pastebeti dvejopą sukimą — ir į kairę, ir į dešinę. Ar toks dvejopas sukimimas turėjo kokį tikslą, sunku spręsti; gal vieni siūlai skirti apmatams, kiti — ataudams, o galbūt tai tik atsitiktinumas. Sukimas ir į vieną, ir į antrą pusę žinotas visoje Europoje (Сидоров А. С., 1930; Vogt E., 1937, p. 49).

Virvutėms bei siūlams vynioti vejant galėjo būti vartotas ne vienas Šventosios gyvenvietėse rastas dvišakutis (pav. 47 : 6, 8).

Turbūt pagrindinė verpalų paskirtis buvo t i n k l ę m e z g i m a s . Kaip jau minėta, Šventojoje rasti šeši tinklų gabalai ir vienas primegtas prie bučiaus lankelio. Jie numegztai iš dviejų pluoštų suvytu virvelių, surišiant iki dabar vartojamais žvejų mazgais. Tik vienas iš tų tinklų numegztas be mazgų (pav. 59), be to, vienintelis iš nesuktos virvelės. Mezgant jį, pirmiausia buvo ištiesta kiek storesnė virvelė (matyt, buvusi ištempta), o nuo jos sukamos paprasčiausios kilpos pirma į vieną ištiestos virvelės pusę, paskui — į kitą. Tinklas buvo ir šiek tiek sustiprintas per vidurį einančia virvele (antra įverta skersai). Jis gana tankus, akutės tikrai apie 1 cm skersmens. Tinklas be mazgų — labai retas radinys ir kitose neolito gyvenvietėse. Pvz., Šveicarijos ežeruose, kur aptikta nemaža tinklų gabalų, minimas vos vienas tokis paslankus tinklas, visa kuo panašus į mūsiškį, tik numegztas

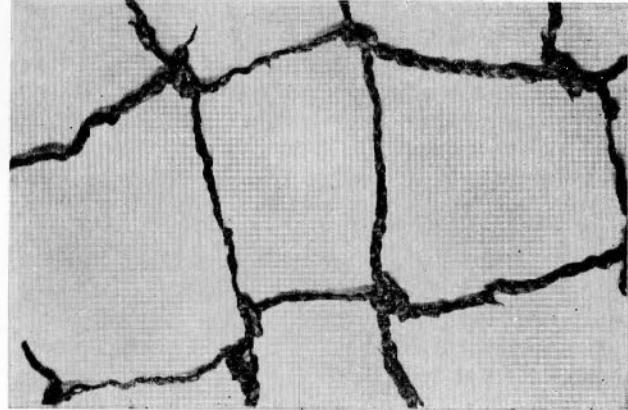
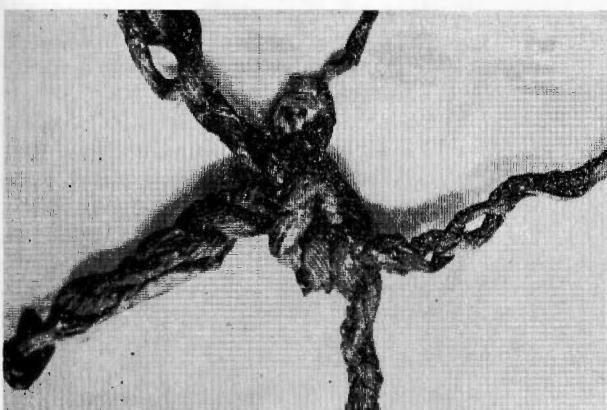
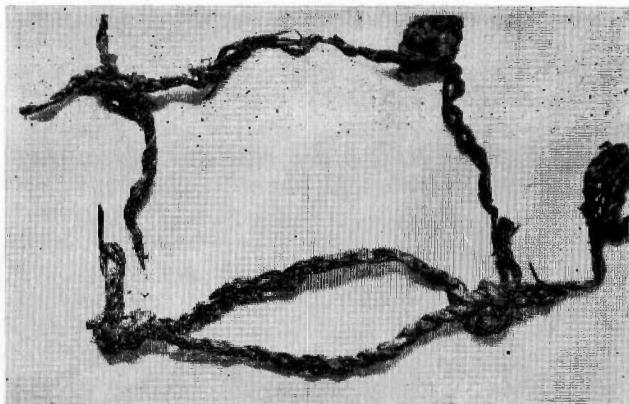
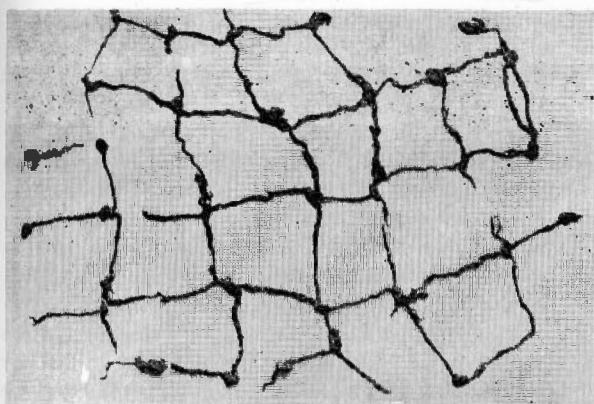

59 pav. 2B gyv. neristišas tinklas, jo fragmentas ir pynimo schema. IEM

iš lininių siūlų (Vogt E., 1937, p. 33—35, pav. 55). Kiek sudėtingesnis tinklas be mazgų žinomas iš Danijos Ordrupo (Ordrup) durpyno neolitinio sluoksnio (Müller S., 1897, p. 70; Matthiassen Th., 1934, pav. 24).

Kiti Šventosios tinklelii sumegzti nepaslankiu žvejų mazgu (pav. 60), kaip ir visi Šiaurės Europoje rastieji. Tuo tarpu Pietų Europos žvejų tinklelii būdavo daromi ne tik iš kitokios medžia-

gos — lino, bet ir sumezgami paprastu paslankiu mazgu (Reinert H., 1926, pav. 39 : 13, 14; Vogt E., 1937, p. 35—37). Žvejų mazgas, matyt, labai senas Šiaurės Europos gyventojų išradimas, nes taip sumegztas ir seniausias — ankstyvojo mezolito — tinklo mazgas iš Korpilahčio (Pälsi S., 1920 b, pav. 7). Taip pat sumegzti ir Viso (iš Komijų ATSR) durpyno gyvenvietės tinklo mazgai (Буров Г. М., 1968, пuc. 6 : 6).

60 pav. 2B gyv. tinklo fragmentas ir jo detalės. IEM

Iš išlikusių Šventosios tinklų pakraščių galiama spręsti, kad tinklai buvo mezgami dvejopai, matyt, priklausomai nuo paskirties. Žinotas mezgimas iš kampo. Mezgant tuo būdu, pakraščiuose susidaro dvigubos kilpos, kaip matyti išlikusiam stambių akių tinkle (pav. 60 : 2); per jas perveriamą stora pakraščio virvę. Mezgant bučių, akys, atrodo, buvo tiesiog užmetamos ant lankelio ir mezgama aplinkui; gali būti, kad lankelis būdavo suriečiamas ir vėliau, jau primegus tinklą.

Tinklų akys labai įvairaus pločio — nuo 2 iki 12 cm. Suplyšę jie būdavo taisomi, įmezagant naujas akis ar sumezgant sutrūkusias virvutes. Taip susidarydavo ir kreivų, netaisyklungų akių (pav. 60 : 1—4). Tinklui megzti reikia įvairių įrankių. Etnografinėje medžiagoje jie išliko iki mūsų dienų — tai mezgimo šakės, lentelė akių dydžiui nustatyti, megztuvė ir pasvarėlis (Bielenstein A., 1918, p. 646—648; Manninen J., 1931, p. 220—223; LEB, 1964, p. 110).

Tinklo šakės — tai pastatomas arba prisėdamas medžio dvišakis. Akmens amžiuje tokie dvišakiai būdavo smeigiami į žemę. Tam tikslui galėjo būti vartota nemaža dvišakių dailiai nukaptoais galais ir pasmailinta apačia, rastų įvairose Šventosios gyvenvietėse (pav. 47 : 1). Prie-

dvišakio būdavo pririšamas pradėtas megzti tinklas, o gabalą numezgus, užkeliamas toliau ant šakės. Viso durpyne aptiktos net specialios šakės (Буров Г. М., 1966, c. 161, рис. 4 : 3). Tinklams megzti ir vienodam akių dydžiui išlakyti būdavo vartojamos tam tikros lentelės ar lazdelės. Toks būdingas įrankis rastas 1B gyvenvietėje (pav. 46 : 7). Tai pusapvalio pjūvio 2 cm storio lazdelė smailėjančiais galais (vienas nulūžęs). Išlikusi dalis 27,2 cm ilgio. Tačiau gali būti, kad ir ne viena kita nusmailinta lazdelė ar lentelė (pav. 46 : 5, 8) vartota tinklams megzti arba kaip audimo peiliukas.

Turėjo būti ir megztuvė — lentelė siūlams apvyti mezgant. Šventosios gyvenvietėse jos nepavyko rasti. Tačiau Sarnatėje aptiktas kaulinis panašus į megztuvę įrankis (Ванкина Л. В., 1970, c. 97, табл. XXV : 3). Kiek kitokia, sudėtingesnė medinė lentelė, rasta Gorbunovo durpyne, taip pat, manoma, greičiausiai vartota tinklams megzti (Раушенбах В. М., 1956, c. 24, рис. 8 : 5). Panašią turėjo vartoti ir Šventosios gyventojai.

Vienintelė audeklo skiautelė, išlikusi 2B gyvenvietėje, buvo tik 6 cm ilgio ir 2,5 cm pločio, nuplyšusiais pakraščiais (pav. 61). Ji išaussta iš labai plonų liepos karnos siūlų. Audimas,

matyt, apmestas ant lentelių su dviem skylutėmis, kuriąs pusiau persukant, susidaro žiotys. Audžiant buvo persukama kas antra lentelė, todėl audinys labai tankus, nematyti ataudų. Iš tokios mažos skiautelės, žinoma, neįmanoma spręsti, kam audinys buvo skirtas. Gal tai tik juostelės dalis drabužiui papuošti, o galbūt jau buvo austi ir didesni audeklo gabalai. Apie tai galėtume spręsti iš puodų šukėse rastą audinių atspaudų, kurių pastebėta ypač ankstyvosiose Šventosios gyvenvietėse. Jie išlikę gana prastai, nes ir puodo molio masė labai akyta, tačiau geresniuose galima aiškiai skirti į viršų išsimušius persuktus apmatus ir visai nematyti giliai tarp jų pasislėpusių ataudų. Atspaudai dengė gana didelį plotą, tad, matyt, turėta jau ne tik vytinių juostelių, bet ir nemažų audinių. Jie tyčia išpausti puodo paviršiui pagražinti. Tokių atspaudų pastebėta visų gyvenviečių puoduose, nors daugiausia — ankstyvųjų (pav. 62). Šitokio audinio atspaudas panašus į mezginio atspaudą, nes visi apmatai siūliai persuktis.

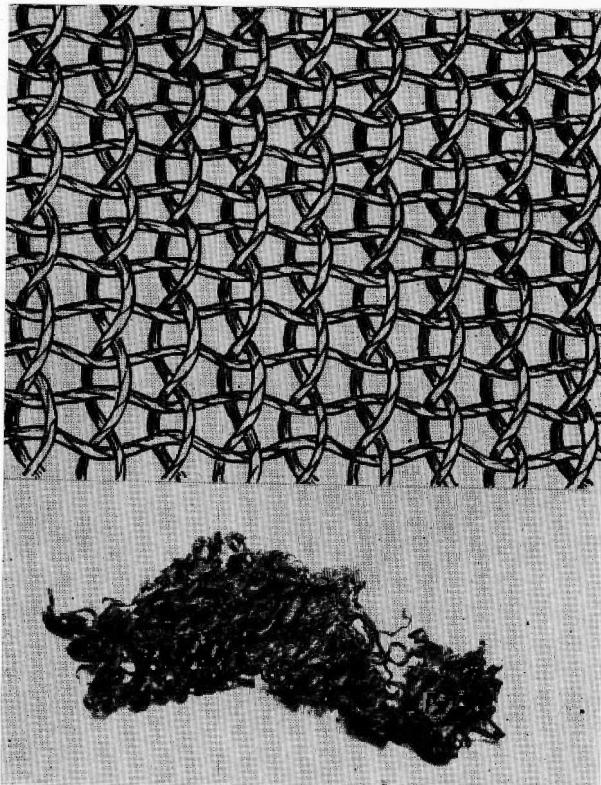
Maskvos istorijos muziejuje saugoma audinių iš Šveicarijos velyvojo neolito gyvenvietės — Robenhauzeno. Tai vytinio ir dvynito audinio skiautelės (Брюсов А. Я., 1950, c. 288). Panašių audinių atspaudų pastebėta ir kitų velyvojo neolito bei žalvario amžiaus pradžios puodų šukėse. Juose taip pat ryškūs tik apmatai. Daug kerami-

kos su tekstilės atspaudais rasta prie Muromo, Riazanės srityje, Kalinino srityje, prie Rostovo, Karelijoje, Vologdos ir Archangelsko srityse (Брюсов А. Я., 1950; 1951, c. 24—26, рис. 6 : 1, 2).

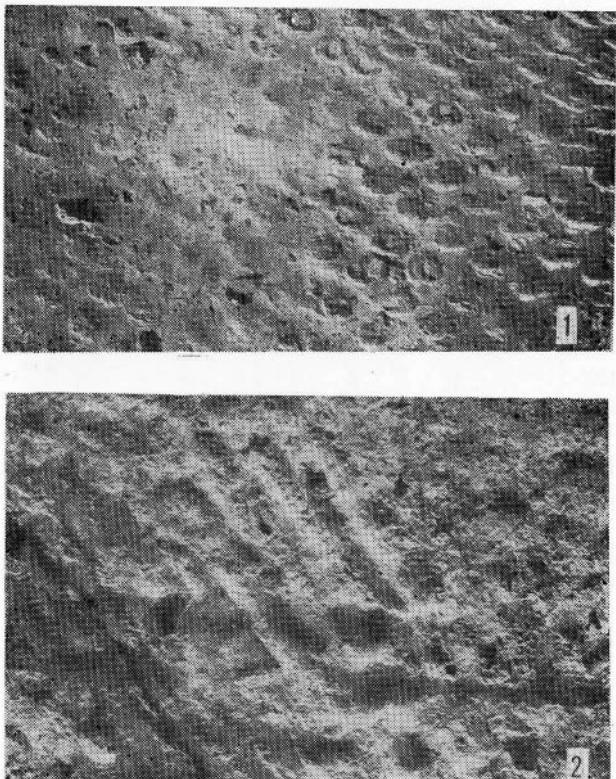
Vijimo technika etnografinėje medžiagoje išlikusi beveik iki šių dienų, tačiau lentelės su dviem skylutėmis jau nevartojamos. Dabartinės, kaip ir geležies amžiaus, lentelės yra su keturiomis ar net šešiomis skylutėmis; jomis galima išausti gana sudėtingų raštų juosteles. Vytinės juostelės etnografinėje medžiagoje paprastai būna siauros, nes audžiant visos lentelės laikomas vienoje rankoje. Velyvajame geležies amžiuje kartais tik skaros pakraštys apaudžiamas vytine juosteles.

Nieko negalima pasakyti, kokius audimo įrankius vartojo Šventosios gyventojai. Galbūt turėtas koks nors staklių prototipas. Šeivą atstojo paprasta lazdelė — varpstukas.

Prie audimo įrankių reikėtų priskirti keletą medinių peiliukų, labai panašių ir į dabar vartojamus juostoms austi. Ryškiausias bene bus peiliukas, rastas 1B gyvenvietėje (pav. 46 : 8). Tai 24 cm ilgio ir 1,6 cm pločio, plokščias, siaurėjančias ir bukais galais, labai gražiai nulygintomis briaunomis įrankis. Galbūt tam pačiam reikalui tiko ir savo išvaizda labai panašus į ji visai mažas dirbinėlis (pav. 46 : 5) abiem siaurėjančiais, tačiau nesmailiais galais. Jis tik

61 pav. 2B gyv. audeklo skiautelė ir audimo schema

62 pav. Audeklų atspaudai puodų šukėse:

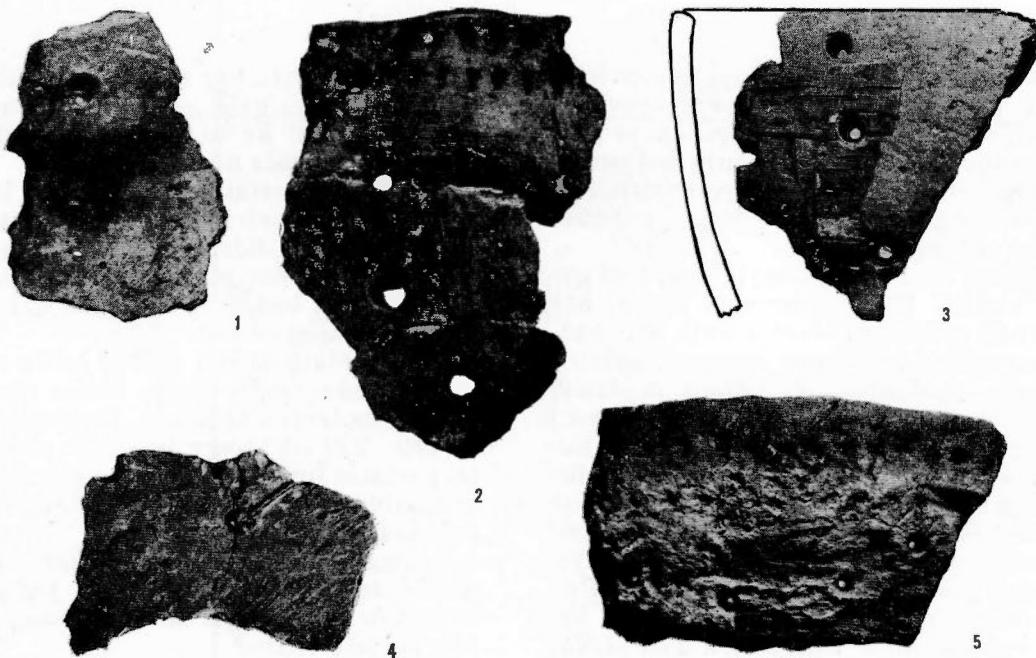
1 — iš 2B gyv., 2 — iš 3B gyv. IEM

8,7 cm ilgio ir 1,4 cm pločio, plokščias ir labai nudailintomis briaunomis. Audimui galėjo būti vartoti ir kai kurie kauliniai peiliai, ypač gana bukais ašmenimis.

Ryškiausi kaulinių peilių pavyzdžiai rasti 23-oje gyvenvietėje (pav. 54 : 5, 6, 8, 9). Tai la-

kant jį vienokio ar kitokio tipo žukle), kaip tai daro ir dabartiniai žvejai.

Virvutėmis būdavo taisomi jvairūs sudužę mediniai ir moliniai dirbiniai. Puodų šukėse bei medinių dirbinių nuolaužose randame išgręžtų skylučių, o kartais — ir virvelių. Sitoks puodų

63 pav. 2B gyv. puodų taisymas virvutėmis. IEM

bai ploni ir gerai gludinti įrankiai iš nuskeltos kaulo plokštelių. Kotas dažniausiai tik tiek aplygintas, kad būtų patogu paimiti į ranką. Tik vieno (pav. 54 : 6) koto galas labai dailiai modeliuotas.

Audimui galėjo būti vartota medinė 2B gyvenvietėje rasta lentelė. Ji 57 cm ilgio ir 5 cm pločio, viena briauna aštri, antra kiek storėlesnė. Tam pačiam tikslui galėjo būti vartotas ir medinis pėlio pavidalo dirbinys (pav. 47 : 11), aptiktas 23-oje gyvenvietėje. Jis 30,5 cm ilgio ir 4,5 cm pločio, plonas, plokščias, beveik keturkampio pjūvio nuapvalinta galvute. Gal ir kitos medinės plokštelių apskritais siaurėjančiais galais (pav. 47 : 10, 12, 13) buvo medinių audimo peilių dalys?

Siūlai bei virvelės buityje vartoti ir jvairiems kitiems reikalams, pirmiausia — pasvarams bei plūdėms prie tinklų pririšti. Dažniausiai būdavo rišama vien išdirbtą karna (pav. 23), tačiau kartais tam vartota ir virvelė. Ja paprastai būdavo apjuosiamai ir surišami į beržo tošį įvyniotų pasvarėlių galiukai (pav. 24). Tam vartota viena ištisinė virvelė. Matyt, jos galai būdavo paliekami laisvi, kad prireikus pasvarus būtų galima nuiinti (pvz., džiovinant tinklą arba pritai-

taisymas labai būdingas jvairioms, ypač ankstyvosioms, gyvenvietėms. Molio masę su daug organinių priemaišų ir išdegta būdavo lengva gręžti. Randama daug išskilusių šukių, kurių pakraščiuose prigręžiota skylučių (pav. 63). Keiliose 1B gyvenvietės šukėse matyti ne kartą pervertos virvutės liekanų. Ryškiausias tokio taisymo pavyzdys yra puodas, aptiktas 3B gyvenvietėje (pav. 108 : 1). Sio didžiulio, 42 cm skersmens, puodo sienelės dalis netoli dugno buvo išdužusi ir sutaisyta virvelėmis, kurios gerai išlikusios skylutėse ir ant sienelių. 2B gyvenvietėje rastas dar įdomesnis pavyzdys (pav. 63 : 3): sutrūkusi puodo vieta aplipdyta beržo tošimi ir susiūta virvele. Šitaip puodai taisyti ir kitose Narvos kultūros gyvenvietėse. Pvz., Narvos (miesto) gyvenvietės puodų su skylutėmis plyšiuose buvo išlikę net dervos. Turbūt, sulipdžius derva, dar būdavo suraišojama virvelėmis (Гурина Н. Н., 1967, c. 34). Šitaip taisyti ir mediniai dirbiniai. 1B gyvenvietės irklas (pav. 27 : 3), nuskilus jo kraštui, per išgręžtas skylutes buvo surištas (matyt, ir prilipdytas). Taip pat išgręžus skylutes ir surišus virvutėmis, buvo sutaisytas ir medinis samtukas su lingės galvute iš 23-os gyvenvietės (pav. 89 : 1).

Labai maža duomenų išlikę apie gyvenvietės įrengimą ir pastatus. Ąnksstyvosios gyvenvietės (1B, 2B, 3B, 4B) vakarinėje ežero pusėje be pėdsako nušluotos į vandenį. Kai kurių liekanų — pastatų šulų bei židinių 23-oje gyvenvietėje ir židinių 26-oje ir 28-oje gyvenvietėse — pastebėta rytiniame senvagės krante.

Iš šių liekanų galima susidaryti šiokj tokj gyvenvietės vaizdą. 23-a gyvenvietė (pav. 64) buvo įskūrusi rytiniame ežero krante. Per kažkurią transgresijos fazę buvo apsemta, kultūrinis sluoksnis paplautas, iš židinių duobučių išnešti angliukai ir pelenai ir paskleisti toliau į rytus. Atsitraukdamas vanduo vėl į vakarus nunešė lengvesnius daiktus — karteles, medžio dirbinius, gintarų. Taip vakarinėse perkasų dalyse buvo suplautas tasai sąšlavų ruožas. Čia nuplaukė ir visos pastatų liekanos — sienų kartys, stogų (o gal grindų?) mauknos ir žievės. Pirmykštėje vietoje ar bent netoli jos liko tik keiliolika kuoliukų rytinėse 1-os, 3-os ir 2-os perkasų dalyse (pav. 65). Kiek ryškiai skyrėsi triju pastatų kontūrai. Pastatai, matyt, buvę keturkampiai, su dvišliaičiu stogu, kuris rėmėsi į pėdžių eilę pastato viduryje. Nelabai aiškūs tokio pastato pėdsakai atsekami 1-os perkasos 12—14 kvadratuose. Pastatas turėjęs būti apie 5 m plotio. Jo vidury išilgai ējo storą ir tvirtą pėdžių eilę. Soninės sienos sustatytos iš plonesnių kartelių. Židiniai gerokai paplauti ir išskydyę. Be to, šios perkasos rytiniame krašte matyti vėl kuolų eilutę ir išskydės židinys. Galbūt tai jau kito, neišlikusio, pastato pėdsakai.

Ryškiausiai pastato planas buvo matyti 3-oje perkasose. Pastatas taip pat buvęs su pėdžių eile per vidurį išilgai, apie 5 m plotio ir 6 m ilgio. Ties šiaurine siena apie vidurį išlikę židinio pėdsakai su kai kuriomis kuolų konstrukcijos liekanomis (nuo jo į rytus išplauti degesiai).

Neaiškūs kito pastato pėdsakai matyti į rytus nuo aptartojo — galima pastebėti dvi kuolų eilutes ir išskydusio židinio pėdsakus.

Toje pačioje eilėje panašaus pastato liekanų rasta ir 2-oje perkasose. Galima atsekti taip pat tris lygiagretes plonų kuoliukų eilutes ir židinio dėmę. Visų pastatų kuolų smaigaliai ryškiai aptašyti akmeniniu kirvuku (pav. 66). Pastatas, atrodo, turėjęs apie 6 m plotio ir tiek pat ilgio.

Kur buvo šių pastatų durys — sunku pasakyti, nes kuoliukų likę nedaug. Greičiausiai vis dėl-

to reikėtų manyti, jog anga buvo siaurajame rytiniame pastato gale, nes vakariniam kuoliukų išlikę daugiau. Be to, ši kryptis pajūryje daugiausia apsaugota nuo vėjo.

Dvišliaičiai pastatų stogai turėjo būti dengti velėnomis ar nendrėmis virš eglių mauknų ar pušų žievų, kurių didžuliai gabalai rasti suplauti sąnašose, taip pat gulėjo ir prie pastato pėdsakų. Spėjama, kad pušų žievėmis galėjo būti išklojama ir drėgna asla.

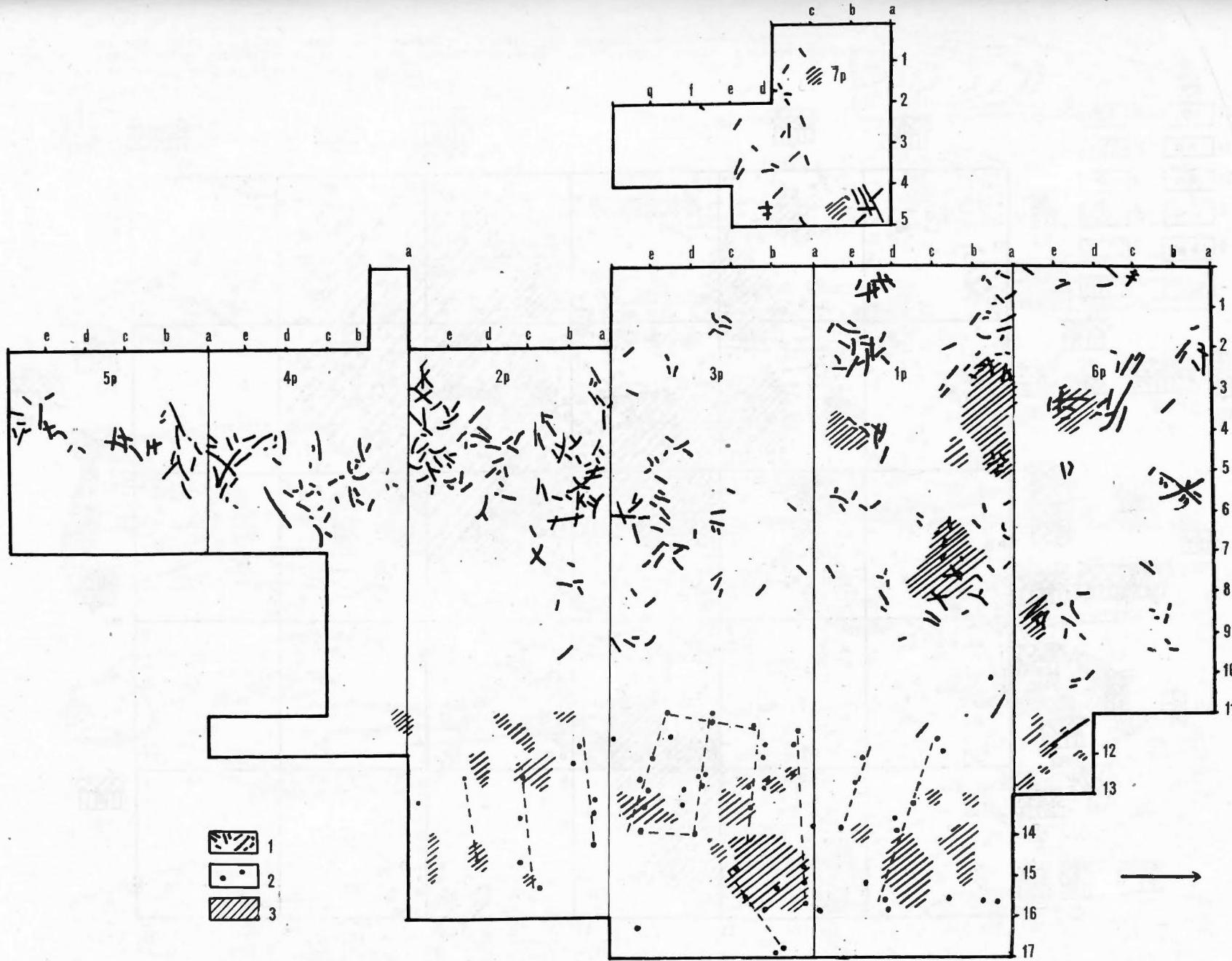
Apie pastatų aukštį galbūt leistų spręsti kai kurios tiesios, ilgos kartys abiem nusmailintais galais, suplautos sąnašose. Ilgiausios iš jų siekė 230—250 cm. Jeigu jos rėmė stogo šelmenį, tai pastatas turėjęs būti platus ir žemas, su labai neaukštomis sienelėmis, sukrautomis iš šulelių palaikomų šakų.

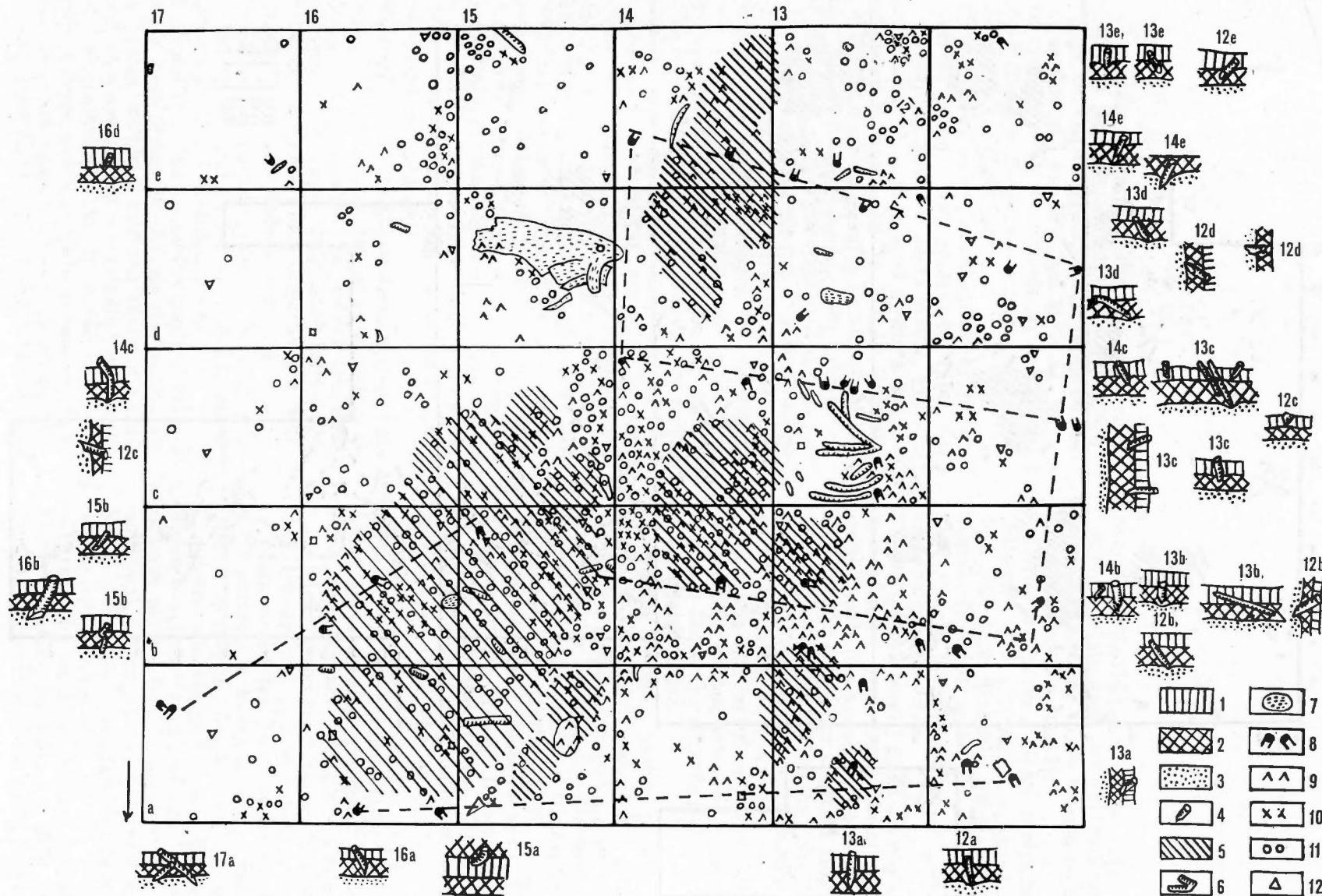
Pavieniai židiniai toliau į vakarus nuo kalbosios trijų pastatų eilės rodo, jog galėjo būti židinių ir lauke. O gal tai be pėdsakų išnykusios kitų pastatų vietas?

Siek tiek ryškesnių pastatų pėdsakų aptikta ir 26-oje gyvenvietėje (pav. 137). Kultūriniam sluoksnaje medžio konstrukcijų nei medinių radinių neišliko. Po kultūriniu sluoksniniu, perkasos dugne kai kur buvo matyti lėkštos duobelės bei židinėliai. Grupė lėkštų (iki 20 cm gylio) 70—210 cm skersmens duobelė buvo išsirikiavusi perkasos šiaurės rytuose, tačiau jos pripildytos to paties sluoksnio žemės. Tik pietrytiname kampe aptikti keli maži židinėliai (?) su anglukais.

Ryškesni židiniai į vakarus nuo bandemosios perkasos. Tai trys viena į kitą pereinančios duobutės, kartu sudarančios apie 1 m ilgio plotą, pilną angliukų bei perdegusiu kauliukų. Salmišas buvo dar dvi nedidelės duobelės su anglukais. Į šiaurę nuo jų apie 2 m ilgio netaisyklings formos plotelyje buvo išsibarsčiusių angliukų ir perdegusiu kauliukų, tačiau radinių šioje dėmėje neaptikta. Matyt, angliukai vėliau nuplauti nuo jau minėto židinio. Į šiaurę nuo šios dėmės — vėl mažytis židiniukas duobutėje ir didokame plote į šiaurės vakarus iš jo išplaukę angliukai. Toliau perkasa tėsta už 4 metrų į vakarus, paliekant kanalo sunaikintą ruožą. Čia anglui nei židinių nelike.

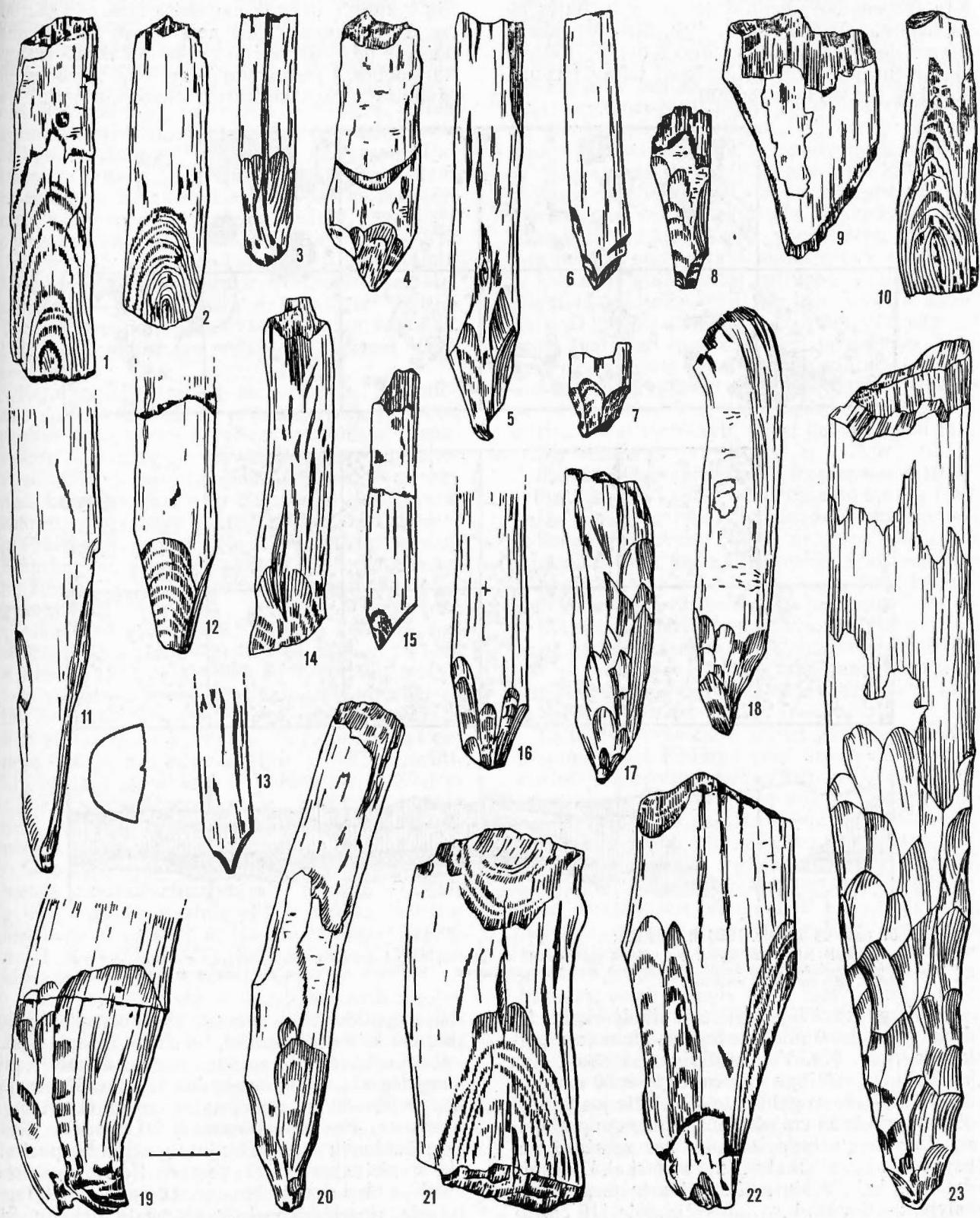
Perkasose į pietus nuo uždarо drenažo kanalo beveik per viduri išryškėjo 3 m ilgio duobė, pietiniame gale siekusi 20 cm gylio. Joje buvo daug

65 pav. 23-os gyv. 3-os perkaso rytinės dalies planas:

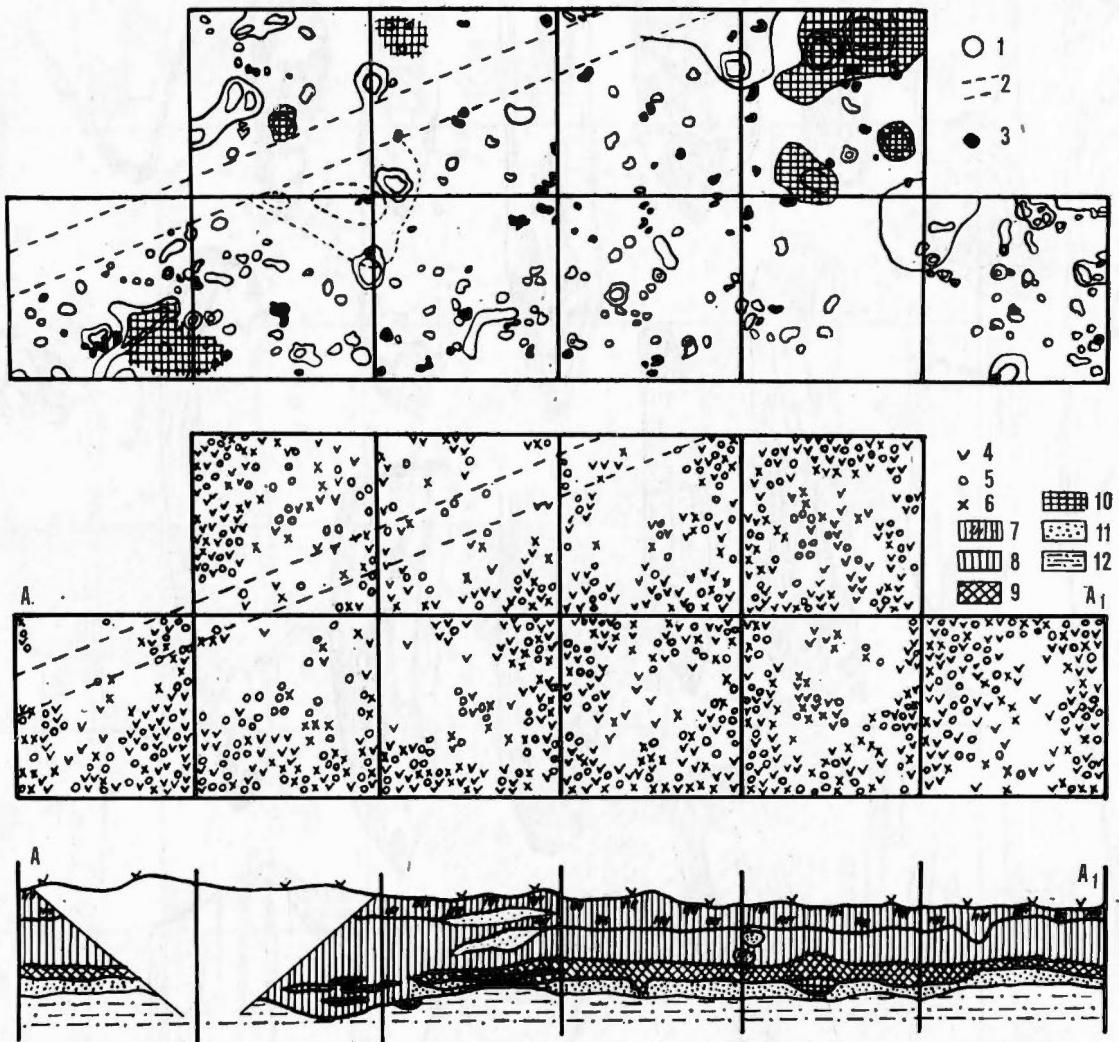
1 — durpės, 2 — sapropelings durpės, 3 — smėlis, 4 — šulai, 5 — anglėtos démės, 6 — gulinčios kartys, 7 — pušų žievės, 8 — statmeni šulai, 9 — puodų šukės, 10 — titnagai, 11 — gintarai, 12 — pasvarai

66 pav. 23-os gyv. aptašyti pastatų šulai

radinių. Pietrytinėje pusėje aptikta tamsi anglėta 185 cm skersmens démė, nors duobutės po ja nebuvo. Daugiausia radinių šiaurės vakariame démės pakraštyje. Antra duobė, 150 cm skersmens ir 25 cm gylio, buvo toliau į rytus. Joje taip pat nemaža radinių.

dirbtą gintaro — žaliavos lobis. Ryškių duobeliių ir židinių liekanų pastebėta šiaurės vakaruose. Visą kampą užėmė apie 15 cm gylio įduba, kurioje buvo dar kelios ryškesnės iki 25 cm gylio duobės. I pietus nuo jų aptiktas lyg ir smėlio pylimas, siekės kultūrinio sluoksnio viršų. Ke-

67 pav. 28-os gyv. 1966 m. perkasa:

1 — duobelė iki 10 cm gylio, 2 — vėlesni perkasimai, 3 — akmuo, 4 — puodo šukė, 5 — gintaras, 6 — titnagas, 7 — smėlingos dūrpės, 8 — dūrpės, 9 — molinis smėlingas sapropelis — kultūrinis sluoksnis, 10 — anglys ir suodžiai, 11 — smėlis, 12 — smėlis su aleuritais

28-oje gyvenvietėje irgi rasta duobučių bei židinių, ypač 1966 m. iškastoje bandomojoje perkausoje (pav. 67). Vienas židinys išryškėjo 1 a kv. Tai netaisyklinga 120 cm ilgio ir 50 cm plotio bei 15—17 cm gylio duobelė, šalia jos kita — 35 cm ilgio ir 25 cm plotio. Tarp jų daug akmenų. Duobelės pripildytos suodinos žemės. I vėkarus nuo židinio matyti šulo pėdsakai. Didesnių duobelių bei židinių aptikta šiaurinėje perkasos dalyje. 5—6 a kv. buvo plokščia apie 110 cm ilgio duobelė ir šalimais kelios gilesnės su daugiau radinių. Čia, be kitko, rasta krūvelė neap-

liose duobėse buvo nemaža angliukų, puodų šukų bei kitų radinių. Tai, be abejo, židinio liekanos. I rytus nuo jų aptiktos dar dvi duobelės, pilnos degesių. Viena ovali, 70 cm ilgio, 50 cm plotio ir 25—30 cm gylio, antra beveik taisyklinga apskrita, 40 cm skersmens ir 20 cm gylio. Ryškių duobučių ir iš jų išplautų angliukų pasitaike ir pietvakarinėje kampe. Be to, įvairiose vietose tarp duobių buvo mažų duobelės statmenomis sienelėmis — šulų ar kalstų liekanų. Sitokų nedidelių šulelių eilė sudarė galbūt sienelę rytinėje perkaso krašte. Tačiau ryškesnio

plano atsekti nepavyko. Galima pasakyti tik tiek, kad sienos greičiausiai buvusioms tiesios, taigi pastatas turėjės būti keturkampis.

Šiuos duomenis papildo Sarnatės ankstyvojo tipo gyvenviečių tyrinėjimai (Bankina L. B., 1970, c. 125—131). Ištirtos šešių pastatų liekanos. Pastatai labai panašūs į Šventosios, tačiau geriau išlikę. Visi keturkampiai, paprastai centre būdavo židinys, tik viename jo nerasta. Pastatai be grindų. Jėjimas greičiausiai buvo siaurajame gale. Sienų karkasą taip pat sudarė statmeni 3—12 cm storio šuleliai, dažnai, ypač kampuose, sustatyti grupėmis. Pastatai buvę 4—9 m ilgio ir 4—5 m pločio. Tarpai tarp pagrindinių kuolų ir jų grupių, kaip ir Šventosios pastatų, dideli — 1—1,5 m. Pastatai 16—35 m² dydžio. Tarp jų buvo ir vienas dviejų patalpų pastatas. Išilgai per vidurį ėjo pėdžių eilė, rėmusi stogo šelmenį.

Keturkampių pastatų su sienomis, paremtomis statmenais šulais, pėdsakų rasta įvairiose neolito gyvenvietėse, tačiau dažniausiai nepavyksta išaiškinti jų plano. Ryškesni pastatai, ypač velyvojo neolito, būna dvejopi: vienų sienas, kaip Šventojoje ar Sarnatėje, greičiausiai sukrautas iš žabų ir karčių, laikė atskiri statmeni šulai, kiti — iš dviejų eilių tankių šulelių. Keturkampių pastatų dvieilėmis sienomis liekanų žinoma iš velyvojo neolito Pamarių kultūros gyvenviečių Lenkijos pajūryje — Tolkmicko (Tolkmicko) (Ehrlich B., 1940, p. 44—56), Suchačiaus (Suchacz) (Ehrlich B., 1936, p. 51—52; Kilian L., 1955, p. 60—61). Jų dvišlaičius stogus taip pat turėjo remti išilgai einančios pėdžių eilės. Suchačiaus pastatai buvo apie 10 m ilgio ir 5 m pločio, iš 1—3 patalpų, su židiniais kiekvienoje. Tokios pat konstrukcijos ir dydžio neolitiui pastatų aptinkama ir Vokietijoje, ir Šveicarijoje. Federzės durpyninėje gyvenvietėje rasta net įkritusių nendrinių stogų liekanų (Reinert H., 1928, p. 216—220).

Visos Europos neolitiniuose pastatuose nėra vienos išprastinės durų krypties (Radig W., 1930, p. 66). Sarnatės pastatų angos, atrodo, dažniausiai būdavo šiaurėje ar šiaurės rytuose (Bankina L. B., 1970, c. 127), Suchačiaus — įvairiausiose pusėse (Ehrlich B., 1936, p. 51).

Keturkampio plano stulpinės konstrukcijos su dvišlaičiu stogu ant vienos eilės pėdžių yra plačiai paplitusi pastato forma ir nesietina su viena kuria kultūra, nors šiaip ar taip daugiau aptinkama vakarinėse srityse. Ji, atrodo, būdinga ir Narvos kultūrai, nors pačioje šiaurinėje srityje, pvz., Narvos I gyvenvietėje, atkasta ir ovalaus pusiau žeminio pastato liekanų (Guriša H. H., 1967, puc. 15). Nors ovalūs pastatai atrodo būdingesni šiaurinėms kultūroms, tačiau jų pasitaiko net vakaru virvelinės keramikos kultūros srityje (Radig W., 1929, p. 95). Tad reikia manyti, kad abu pastatų planai galėjo atsirasti

īvairiose kultūrose. Tai rodytu ir Lietuvoje aptiktos net žalvario amžiaus ovalaus pastato liekanos Samantonyse (Rimantene P. K., 1960, c. 118—121; Rimantienė R., 1960, p. 56—65).

Būtina pastato dalis yra židinys. Beje, būta židinių ir ne pastatuose. Šventojoje rasta tik pa- prastų neapsaugotų židinių apskritose ar ovaliose duobutėse. Tokie židiniai Lietuvoje žinomi daugelyje mezolitinių ir net paleolitinių stovyklų (Rimantene P. K., 1971, puc. 119, 122, 130).

Kapai neolite dažniausiai būdavo prie pat gyvenvietės ar net gyvenvietėje. Tokių kapų pėdsakų aptikta tiktai 23-oje gyvenvietėje. 14 ē kv., 1 m į pietus nuo pastato, kultūriniam sluoksnyje krūvelėje gulėjo visai sutrupėjė kaukolės viršugalvio kauliukai, o netoli jų — smakro kaulo dalis. Duobelė neišlikusi. Kitų kaulų pėdsakų nebuvo, žemė, kur rasti kauliukai, be degesių. Tarp kauliukų aptiktas labai menkas gintaro kabutis, du sagacių ruošiniai ir 19 apskaldytų gintaro gabaliukų. Vargu ar tai įkapės, nes jie gulėjo gana placiai išblaškyti, tiktai kabutis buvo tarp pačių kauliukų.

Kiti du vieno žandikaulio fragmentai rasti išjudinti iš savo vietas, tarp suplautų karčių 1-oje perkausoje, 9 b—c kv., tarp puodų šukių ir gintaro nuoskalų, kurios, atrodo, neturėjo jokio ryšio su kaulais. Tai buvo suaugusios, maždaug 30—35 metų, moters ir 6—7 metų vaiko žandikauliai. Keliose vietose rasta žmonių pavienių dantų.

Berods, tai buvo kapų pačiose gyvenvietėse, šalia namų, pėdsakai. Be to, atrodo, čia palaidotos tik žmonių galvos, nes tarp daugybės kaulų, surinktų šioje gyvenvietėje, kitų žmogaus kaulų nerasta.

Laidoti gyvenvietėje ar net pačiame gyvenamajame name būdinga ypač ankstyvajam ir viduriniam neolitui, tačiau taip laidota dar dažnai būdavo ir velyvajame neolite. Abiejų Narvos I gyvenvietės pastatų asloje, apie 30—40 cm gylyje nuo židinio viršaus buvo įkasta kapų, antrojo pastato vietoje irgi rasta žmonių kaulų. Ir kitų kultūrų, paplitusių neolite TSRS mišku zoноje, paminkluose labai dažnai kapų būdavo aptinkama pačioje gyvenvietėje, pvz., Jazykovo, Karavajichos, Kubenino, Volodarų (Guriša H. H., 1967, c. 166). Kai kur gyvenvietės, palaidojus vieną šeimos narį, matyt, būdavo paliekamos (Luho V., 1961, p. 32). Tačiau dažniau, reikia manyti, gyventa ir toliau, nes kapų randama įvairiose gyvenvietės vietose ir tikriausiai laidota juose ne vienu metu. Pvz., Estijoje, Valmos gyvenvietėje, aptiki trijų žmonių kapai, be to, įvairiose kultūrinio sluoksnio vietose pasitikė žmonių pavienių dantų, matyt, iš seniai surardytų kapų (Янитс Л. Ю., 1959, c. 38—39). Net velyvajame neolite randama kapų gyvenvietėje, pvz., Suchačiuje, Pamarių kultūros gyvenvietėje (Ehrlich B., 1936, p. 53); rytų Latvijoje ankstyvojo neolito Zveiniekų (Zagors-

kis F., 1974, p. 7—24) ir vėlyvojo — Kreičių kapinynai (Zagorskis F., 1961, p. 3—18) buvo visai šalia gyvenvietės. Siuo atveju tai jau tikri kapinynai, turj atskirą teritoriją. III tūkstantmetyje pr. m. e. labai retai pasitaiko visai nuo gyvenvietės atskirtas kapinynas, kaip, pvz., Onegos ežero Elnių salos kapinynas (Гурина Н. Н., 1956; 1970, c. 136).

Pačiose neolitinėse gyvenvietėse dažnai būdavo randama tiktais kaukolių dalių. Kadangi tokie radiniai kartojasi ir nėra atsiskirtinis dalykas, matyt, ir buvo laidota tik žmogaus dalis — galva. Šio amžiaus pradžioje ankstyvojo neolito Serovo (Cedmaro) gyvenvietėje, Kaliningrado srityje, rasta žmonių kaukolių viršugalvių ir buvo spėjama, kad tai iš nudobtų priešų kaukolių padarytos taurės (Stadie K., 1921, p. 152, 155). Kaukolių dalių aptinkama ir kitose ankstyvojo neolito gyvenvietėse, pvz., Elerbeke (Ellerbeck) prie Kylio, Lycove (Lyzow) Riugeno saloje, Danijoje, Norvegijoje, Švedijoje (Weber C. A., Mestorf I., 1904, p. 20; Klinghardt F., 1924, p. 41; Ekholm G., 1935, p. 55). Ir Estijoje, pvz., Akalio gyvenvietėje, rasta žmogaus kaukolės fragmentų (Янитс Л. Ю., 1959, c. 35). Pamarių kultūros gyvenvietėje Suchačiuje prie trijų pastatų duobelėse aptikta žmonių

kaukolių liekanų. Tai tikrai kapai. Šitai rodo prie jų padėtos vertingos ikapės. Antai į rytus nuo XIV pastato angos duobutėje rastas apatinis žmogaus žandikaulis su dantimis, o šalia mažas titnago kaltelis ir puošni gintaro vamzdelių ir ovalių sagučių apvara (Ehrlich B., 1936, p. 53).

Zmogaus galva laikyta svarbiausia jo kūno dalimi, nors vargu ar jau galėjo būti vaizduojamas iš esant dvasios buveine, nes iš įvairių pozymų galima spręsti, kad ir geležies amžiuje dar ilgai tikėta gyvajį lavoną, o ne nuo kūno atsiskiriančią vėlę. Tačiau vienas tikėjimas į kitą pereina labai ilgais ir sudėtingais keliais. Galvą laidoti atskirai nuo kūno pradėta jau mezolite, ir tas paprotys išliko kai kur ir daug vėliau; žinomas jis ir iš etnografinės medžiagos (Wilke G., 1923, p. 37—39). Vien kaukolės (galvos?) laidojimas sietinas ir su magiškais papročiais, nes ir tų laikų mene — kulto figūrose, amuletuose — dažnai tenkinamas tik galvos atvaizdu (žr. pav. 90). Laidojimas namuose ar prie namų apibūdina neolito gyventojų požiūrį į mirusiuosius. Mirusysis laikytas bendruomenės nariu, gyvenančiu ir toliau kartu su giminė. Laidodami į jo kapą dėdavo papuošalų ir galbūt aukodavavo maisto ir gérimo.

Akmens amžiaus medžiagos gausybėje meno dalykai, be keramikos ornamentikos, sudaro tik labai nedidelę dailelę. Tačiau pasitaiko tikrai tobulų formų dirbinių, rodančių, kad prieš juos turėjusi būti dar daugybė ankstesnių, nors mums ir neišlikusių kūrinių. Be to, meno kūriniai būdavo gerbiami ir saugomi, gyvenvietėse paprastai kaip sulužes irklas ar gelda nenumetami. Tobulas meno kūrinių tik atsitiktinai pasiekia archeologo rankas. Tokie atsitiktinumai, matyt, ir išgelbėjo mums negausius, tačiau labai iškalbingus Šventosios meno kūrinius.

Akmens amžiaus meno paminklai negali būti traktuojami, kaip kiti meno kūriniai, vien esetiniu požiūriu, nes kiekvienas kūrinių yra atsiradęs, veikiamas daugybės veiksniių. Bandymai atitrauktai spręsti apie meninę jų vertę kartais privesdavo tyrinėtojus prie išvados, jog akmens amžiuje vaizduojamojo meno lygis buvęs labai žemas. Todėl, kaip jokio kito laikotarpio, akmens amžiaus meno nuotrupas galime nagrinėti tik susieję jas su visa tuometinio žmogaus pasaulėjauta ir socialine organizacija. Griežtai ribojamas giminės papročių ir poreikių menininkas kūrė visuomeninį — liaudies — meną, tame atskleisdamas savo nebent tik techninius sugerbėjimus. Atskiro dailininko fantazijos ar individualybės tuo metu ir dar ilgai veliau nebuvo. Tie patys siužetai būdavo labai plačiai paplitę, o atskirų kultūrų ypatybes galima įžiūrėti dažnai tik detalese.

Meno kūrinius galima suskirstyti į dvi dideles grupes — tai papuošalai ir vaizduojamojo meno dalykai. Beveik visi mums žinomi Šventosios papuošalai yra iš gintaro arba žvérių dantų. Tuo tarpu negausiems vaizduojamojo meno dalykams vartota įvairiausia medžiaga — ragas, medis, molis, gintaras.

PAPUOŠALAI

Papuošalai yra miniatiūriniai meno kūrinėliai, kuriems svarbiausia forma, spalva ir paviršiaus apdorojimas, dažniausiai blizgesys, išskiriantis juos iš drabužio, kuriam pagražinti jie skirti. Papuošalamas pritaikytais gamtos teikiamos formas, o menas prasideda tada, kai žmogus stengiasi sustiprinti efektą, pašalindamas nereikalingas dalis ir kartu suteikdamas papuošalui geometriškesnį pavidalą, dabindamas paviršių,

nublizgindamas jį ar net ornamentuodamas. Tokie gamtos teikiamai gražios formos ir blizgantys daiktai buvo ypač gintaras ir žvérių dantys, taip pat kaulų, rago ar akmens gabaliukai.

Gintaro apdirbimas — atskira meno šaka. Didžioji dalis papuošalų yra savitū, tik gintarui būdingų formų. Be to, gintaro dirbiniai vietinio, Pabaltijo, stiliaus, nes čia daugiausia randama šios medžiagos.

Rytų Pabaltijyje gintaras pradėjo rastis tik Litorinös jūros laikotarpyje — ankstyvajame neolite, paplovus Sambijos pusiasalyje vadina-mają „mėlynąją žemę“. Gintaro gabalus srovė ēmė nešti pagal visą pakrantę ir aplink dar nebaigusios formuotis Kuršių nerijos kyšulį į Kuršių marias ir toliau į pajūrį (Katičas B., 1971, c. 143—144).

Vakarų Pabaltijyje, Jutlandijos pusiasalyje bei salose, turime ir senesnių gintaro radinių, negu Lietuvoje. Ankstyviausia laikoma gintaro plokštélė su išrežta briedės galvute iš paleolitinių Mejendorfo stovyklos prie Hamburgo (Rust A., 1937, pav. 55 : 1; 56), nors vargu ar čia sąmoningai pavartotas gintaras. Bet jau mezolite Danijoje turime ir gintaro kabučių (Brøndsted J., 1935; 1938, p. 61, 63; Mathias-sen Th., 1959; 1960). Gintaras čia vartotas ir toliau per visą neolitą, nors Jutlandijos atsargos greitai išseko.

Gintaro dirbinių formos visame tame plote, kur jis buvo apdirbtas, labai neįvairios. Daug jų galėjo savaimė atsirasti skirtingose srityse, formas taikant prie natūralių medžiagos gabalu.

Lietuvos, konkretiai Šventosios, gintaro papuošalus galima sugrupuoti į keletą stambių grupių: 1) kabučiai, 2) sagutės, 3) vamzdeliai, 4) skridiniai ir 5) grandys.

Kabučiai — natūraliausia ir todėl labiausiai paplitusi gintarinio papuošalo forma, kurią dažnai išlaiko natūralūs gintaro sakų intarpai (Katičas B., 1971, puc. 9). Natūralių formų būna net kelių skirtingų rūsių kabučiai. Paprasčiausia yra trapeciniai; dažnai net patys gražiausiai esti ne visai taisyklingos formos, nes, matyt, taikytasi prie turimos gintaro plokštélės. Netaisyklingų trapecijų formos kabučių rasta visų laikotarpiai Šventosios gyvenvietėse: pačioje ankstyviausioje — 2B (pav. 68 : 2), 12-oje (pav. 70 : 3, 7), 23-oje (pav. 73 : 13), 28-oje (pav.

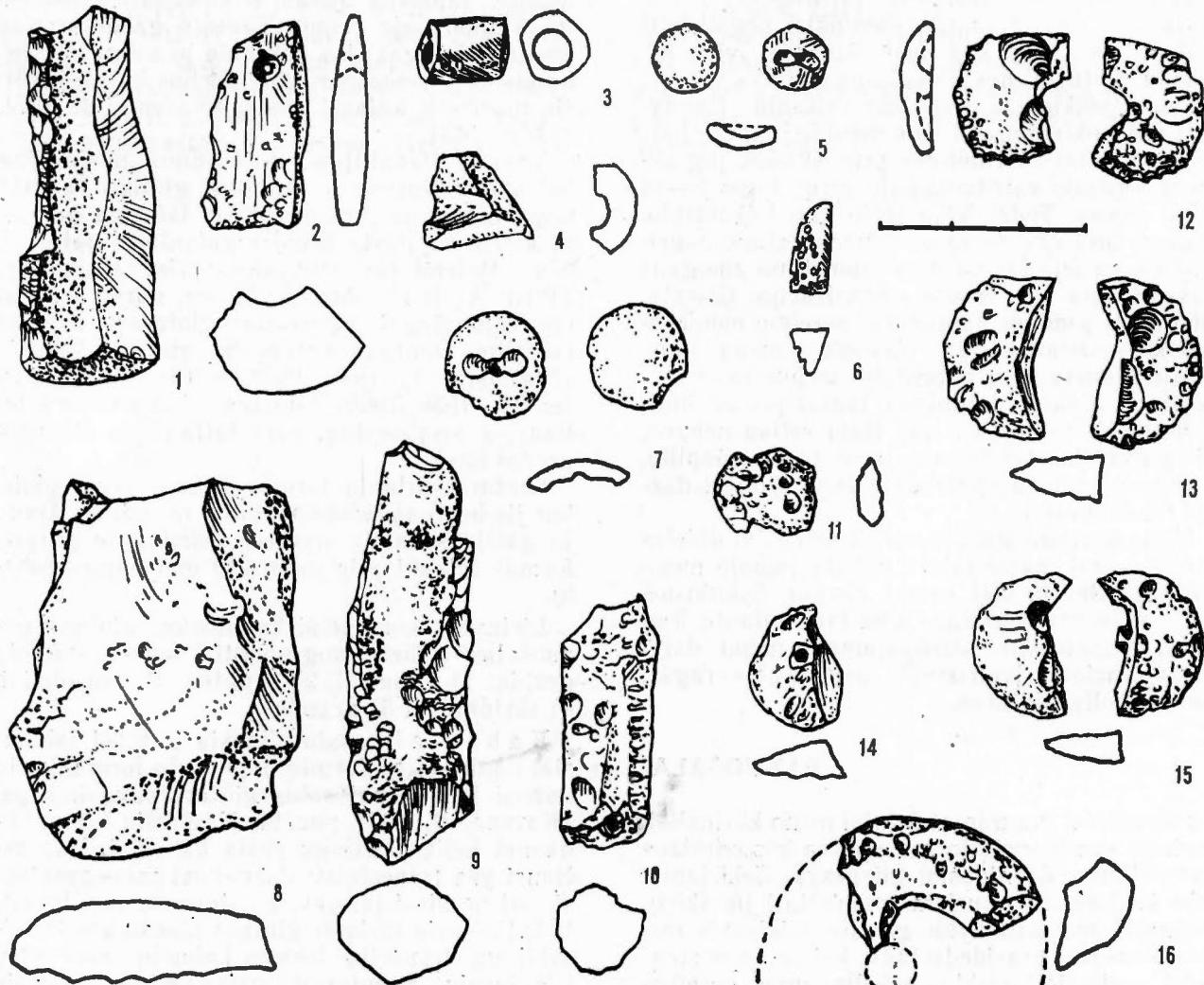
77 : 1—3, 9—10) ir kt. Jų ruošiniai paprastai nenutolę nuo natūralios formos (pav. 68 : 8; 71 : 1—20; 80 : 8; 81 : 7). Dažniau pasitaiko kabučių smarkiai paplatinta apatinė dalimi ir siauresne viršutine. Jie būna padaryti iš storesnės gintaro plokštelių. Liekanų rasta 23-oje gyvenvietėje (pav. 73 : 3); būdingiausiai pavyzdžiai iš 26-os gyvenvietės (pav. 75 : 3—4).

Iš siaurų, ilgų natūralių varvekių daromi pa-ilgi kabučiai kiek susiaurinta apskrita viršutine dalimi. Dažnai šie iš pažiūros nelabai taisyklin-gi kabučiai būna labai gerai nopoliruoti, pvz., iš 10-os (pav. 69 : 1), 12-os gyvenviečių (pav. 70 : 1, 2, 6, 10) ar ruošinys iš 26-os gyvenvietės (pav. 75 : 17). Iš natūralių formų rečiau pasitai-ko ovalių kabučių (pav. 75 : 1, 11).

Apdorojant natūralias formas, susidarė kele-tas ryškesnių geometrinių kabučių tipų. Tai ne-dažnai pasitaikantis stačiakampis kabutis. Ryš-kiausias pavyzdys, nors ir gerokai aprupėjęs,

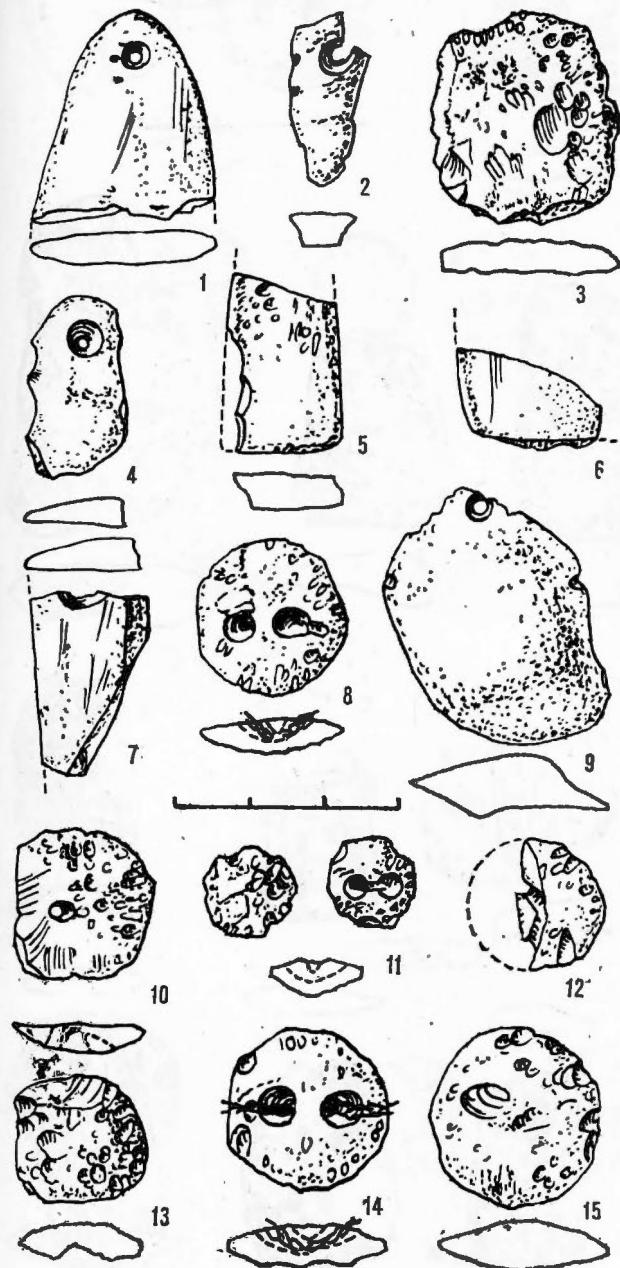
rastas 26-oje gyvenvietėje (pav. 75 : 24), antras išlikęs be ąselės (pav. 75 : 5). 15-oje gyvenvie-tėje aptiktas visai mažytis stačiakampis, gerai poliruotas, tik dar be skylutės kabutis. Beveik keturkampis ruošinys buvo 25-oje gyvenvietėje (pav. 78 : 5).

Antra forma yra mažiau ar daugiau išmaug-tais šonais stačiakampiui artimas kabutis. Ryš-kiausiai pavyzdžiai yra tokį kabučių lobis iš Sventosios 30-o ploto (pav. 79; 78 : 9). Lobyje 23 kabučių ruošiniai ir žvėries (briedės?) galvu-tės ruošinys. Visi kabučiai siauri ir ilgi, beveik tiesiais pagrindais ir truputį išmaugtais šonais; suploto ovalo pjūvio, tik šoninėmis statmenai nulygintomis briaunomis. Statmenai nulyginta būna ir apatinė briauna. Visų paviršius retušuo-tas, kai kurių daugiau ar mažiau gludintas, bet nė vieno nepoliruotas. Tarp jų buvo ir natūrali plokštėlė visai tokios pačios formos, kaip šie kabučiai. Ilgiausiai kabučiai yra 5,3 ir 4,8 cm, trum-

68 pav. Gintaro papuošalai:
1—3, 9—iš 2B gyv., 4—8, 10, 11 — iš 1B gyv., 12—16 — iš 3B gyv. IEM.

piausi — 2,7 ir 3,1 cm; apatiname gale — 1,3—2,6 cm pločio. Jie iš gana įvairaus gintaro: yra skaidrių, bet daugiausia neskaidrių su ryškiais baltais intarpais. Dauguma jų taisyklingi, simetriški, bet pasitaikė ir į vieną pusę nutijsusių apatiniu kampu, matyt, priklausomai nuo gintaro gabaliuko formos. Be to, vėliau lobio radimo vietoje kasant, rastas dar vienas šio tipo kabutis, buvęs su skylute, per kurią jis ir lūžęs (pav. 78 : 9). Šio tipo kabučių liekanų rasta 10-oje gyvenvietėje (pav. 69 : 5—7). Keli tokie pasitaikė 12-oje gyvenvietėje (pav. 70 : 5, 8). Buvo jų ir Palangos lobbyje; vieno pakraštėliai karptyti

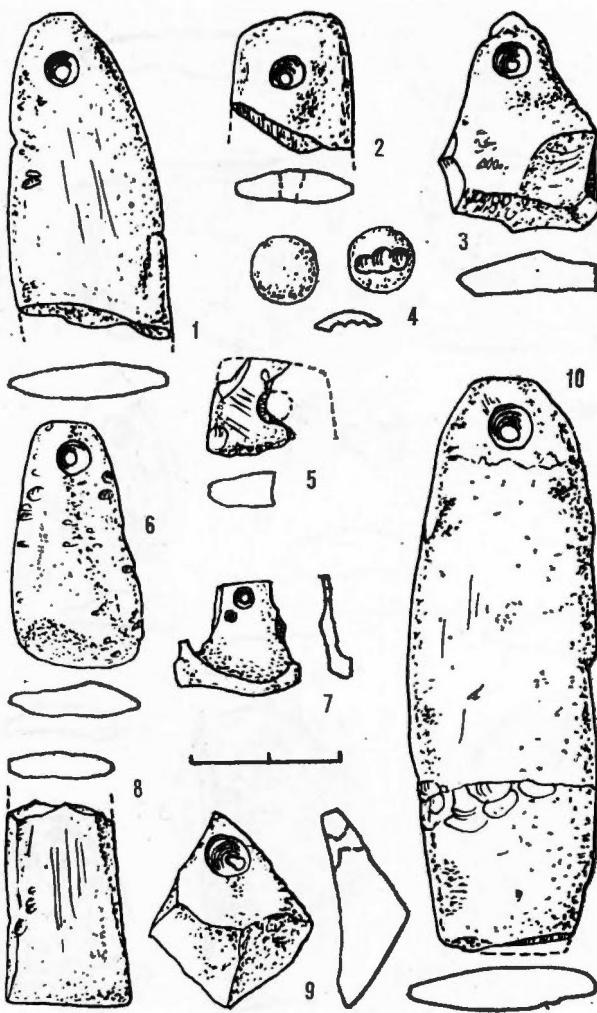

69 pav. 10-os gyv. gintaro papuošalai. IEM

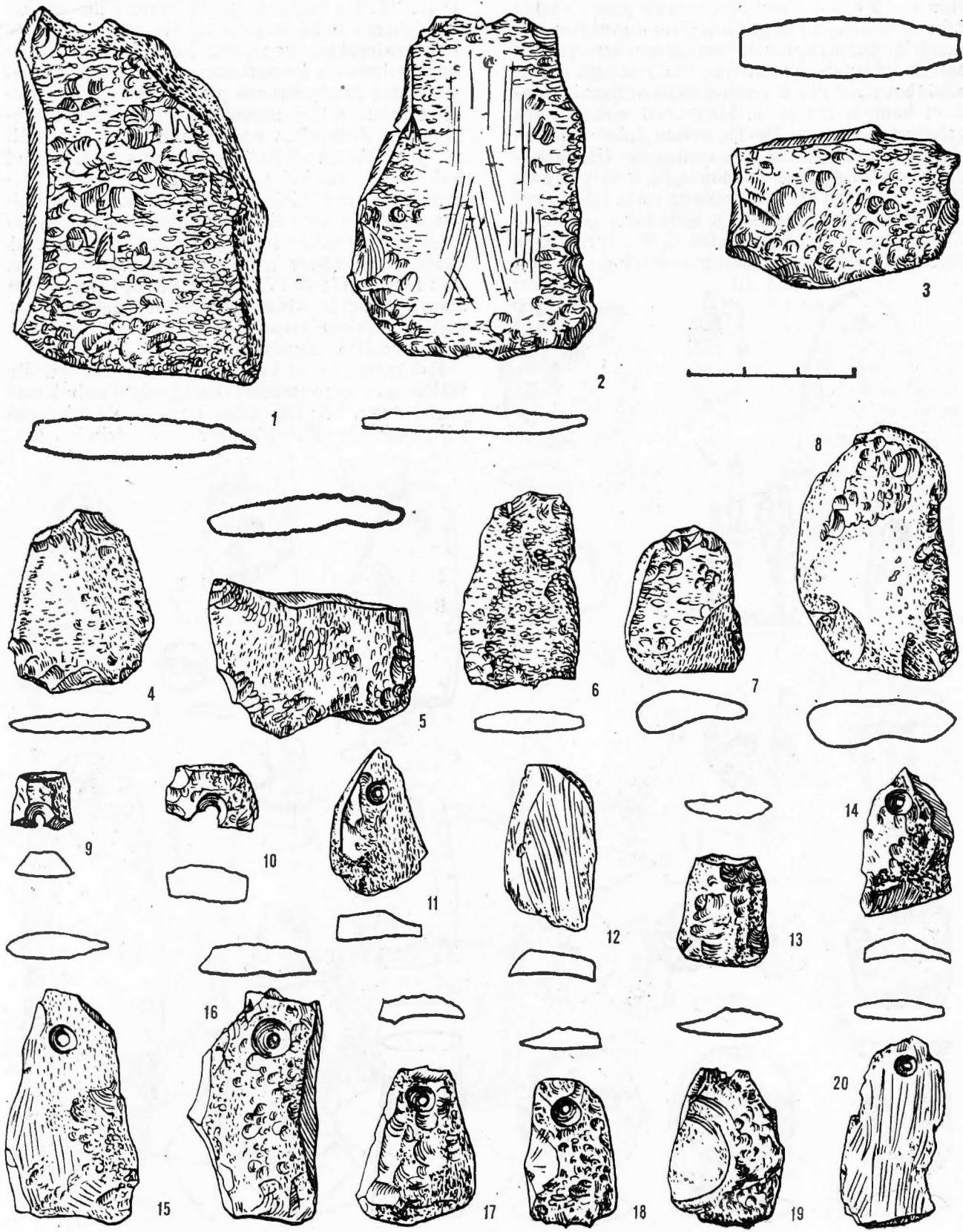
(pav. 80 : 1). Nedaug geometrinių kabučių, kokių žinoma iš 26-os gyvenvietės (pav. 75 : 2, 9, 12), yra ryškios trapezinės formos. Greičiausiai nuo jų likusios kampuotos ąselės (pav. 73 : 4).

Atskirą grupę sudaro ploni, labai dailiai gludinti kabučiai kiek išgaubtomis šoninėmis briaunomis ir įlinkusiais pagrindais. Nors pagrindinis jų nešiojimo laikas — vėlyvasis neolitas, bet kai kurios nuoskalos rodo, kad jie pradėti gaminti jau vidurinajame neolite. Pvz., labai dailiai gludintų kabučių dalij įlinkusiais arba išpūstais pagrindais (nors dar aptakiai kampais) rasta 6-oje, 23-oje ir 26-oje gyvenvietėse (pav. 73 : 1, 2, 8, 11; 75 : 7, 10, 15; 81 : 2, 3). O viena siaura kabučio vidaus nuoskala, pakraštėlyje puošta taškiukais (pav. 73 : 9), visai artima vėlyvojo neolito kabučiams.

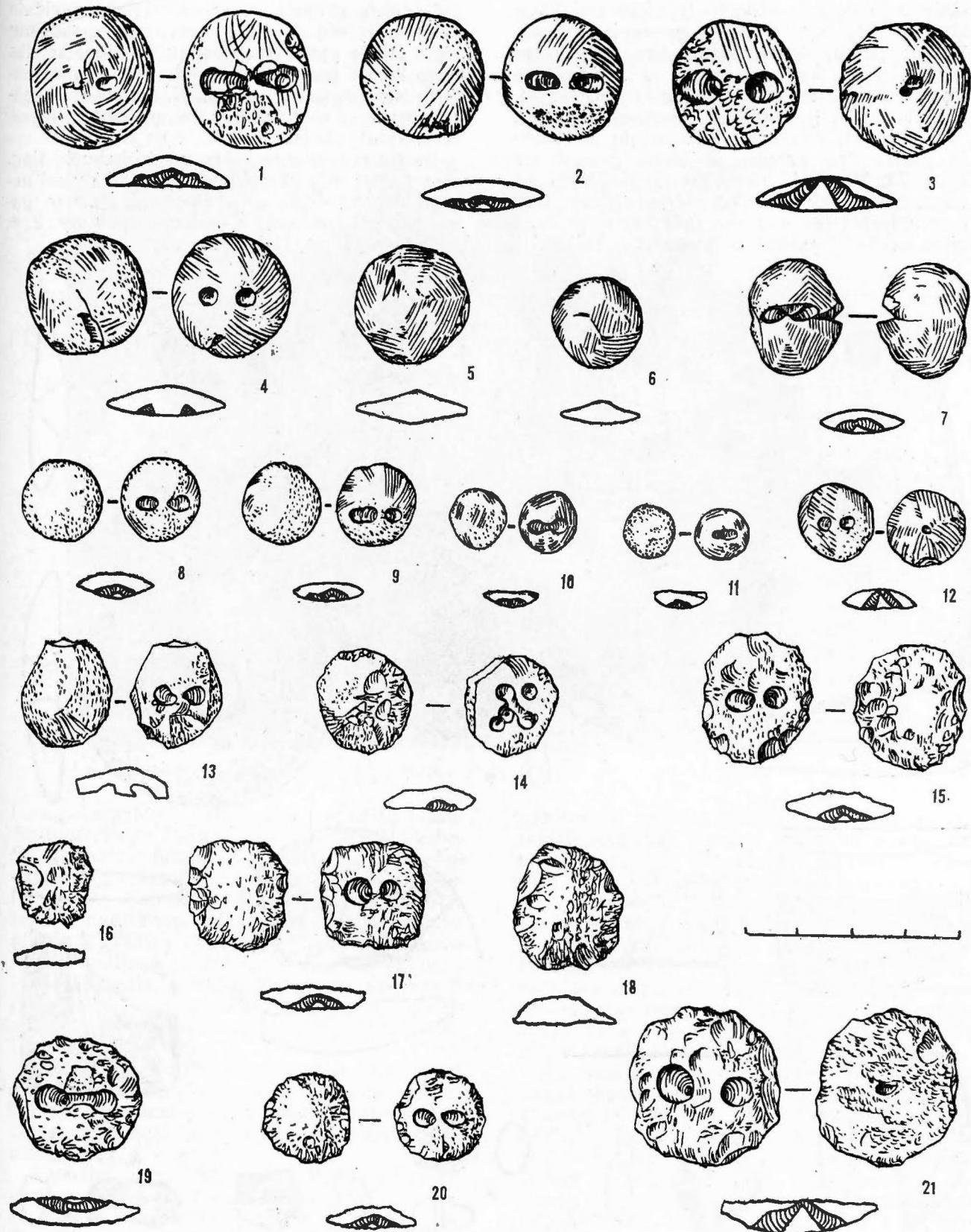
Kai kurie plokšti kabučiai yra vienodai puošti taškučių ornamentais: taškučių eilutė aplink pakraštį (pav. 75 : 10) arba skersai einančiomis trijų taškučių eilučių grupėmis. Su trimis sker-

70 pav. 12-os gyv. gintaro papuošalai. IEM

71 pav. 23-os gyv. gintaro kabučių ruošiniai. IEM

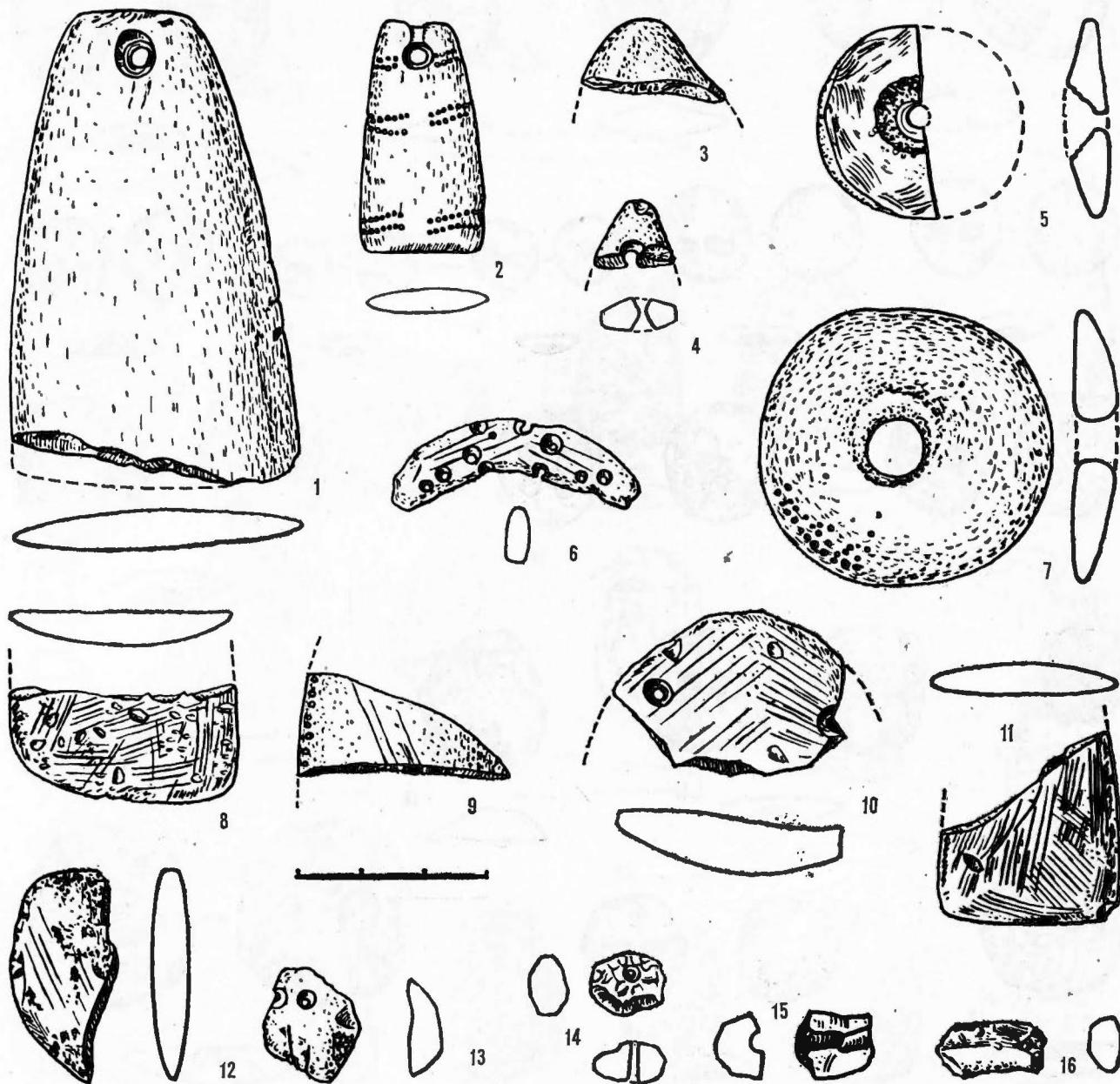
72 pav. 23-os gyv. gintaro sagutės. IEM

sinėmis juostelėmis išlikę tik trys kabučiai. Sveikiausias pavyzdys iš 23-os gyvenvietės (pav. 73 : 2); kabutis ilgai nešiotas: ties ąsele nuzulintas virvelės. Sunku pasakyti, ar kabučiai, kurių aptinktos tik liekanos su taškučiais prie briaunos (pav. 73 : 9), turėjo ir skersines juosteles.

Gal truputį vėlesniams laikotarpiui priklauso to paties tipo kabutis iš 26-os gyvenvietės (pav. 75 : 7), tik juostelės čia, matyt, buvusios be pertrūkio viduryje. Dar vėlesnis galėtų būti 6-os gyvenvietės kabutis (pav. 81 : 1), kurio visas paviršius papuoštas išbarstytais taškais.

Nedidelę grupelę sudaro stori lašo pavidalo kabučiai iš vėlyviausių gyvenviečių. Jų ruošinių rasta 26-oje gyvenvietėje (pav. 75 : 16); keletas buvo 28-oje (pav. 77 : 5, 6, 14—16). Pirmas kabutis, tik retušuotu paviršiumi, nulūžęs per ąselepę. Antras — vienintelis toks egzempliorius — turi skylutę skersai iš šono, o ne iš priekio.

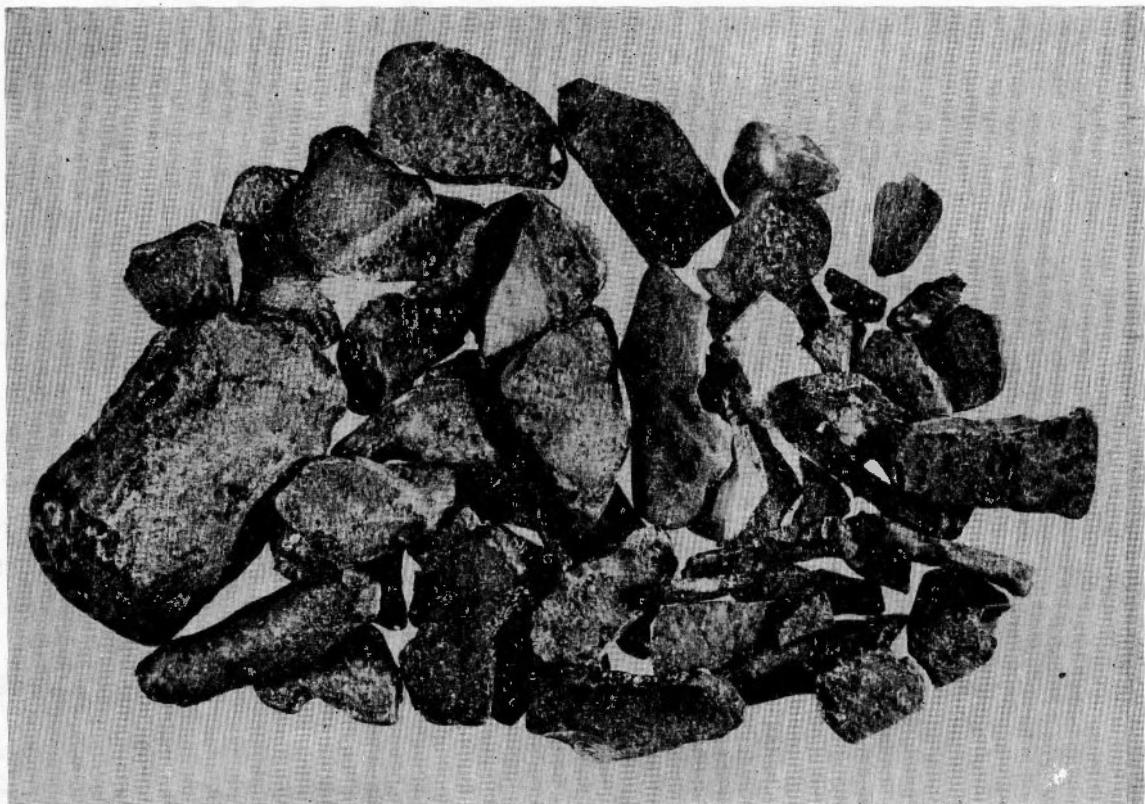
Be šių ryškių ir ne tokų ryškių kabučių tipų, visų laikotarpių gyvenvietėse pasitaikė visai neapdorotų nuoskalų arba natūralių gintaro gabaliukų pragréžtomis skylutėmis (pav. 69 : 2, 4, 9; 70 : 3, 9; 77 : 4, 11—13).

73 pav. 23-os gyv. gintaro kabučiai, skridiniai ir kiti papuošalai. IEM

Gintarinių kabučių rasta ne tik Šventojoje, bet ir Juodkrantės lobyje (Klebs R., 1882, lent. IV—VI). Cia kabučiai beveik tą pačią formą, kaip Šventosios gyvenvietėse, įvairūs trapeciniai: ilgi ir siauri, taisyklingi ir istrižu pagrindu, beveik stačiakampiai, ovalūs. Yra ir griežtesnių

p. 61—63, pav. 36, 37; Mathiassen Th., 1948, Nr. 227—231). Rutulinių amforų kultūroje kabučių aptinkama retai, bet vis dėlto pasitaiko ir trapecinių, ir trikampių, ir netaisyklingų (Šturm E., 1956, p. 13). Vakaru Latvijos anksstyvesnėse neolito gyvenvietėse rasta daugiausia

74 pav. Gintaro papuošalų ruošinių lobis iš 24-o ploto. IEM

formų, karpytomis briaunomis, papuoštų taškučių juostelėmis. Pasitaikė liekana plokščio kabučio išgaubtais šonais su išgaubtu pagrindu. Aptikta daug natūralių pragréžtų gintaro plokštelių. Be to, Klaipėdos raj. Kalnuvėnų k. rastas beveik natūralaus gintaro gabalėlio kabutis (Klebs R., 1882, p. 35). Net iš pietyričių Lietuvos žinomas pailgas, plokščias, ne visai taisyklingos formos kabutis, aptiktas Margių k., vadinamajame Salos kalne, kuriame buvo įvairių akmens amžiaus laikotarpį radinių (Szukiewicz W., 1907, lent. XIII : 31).

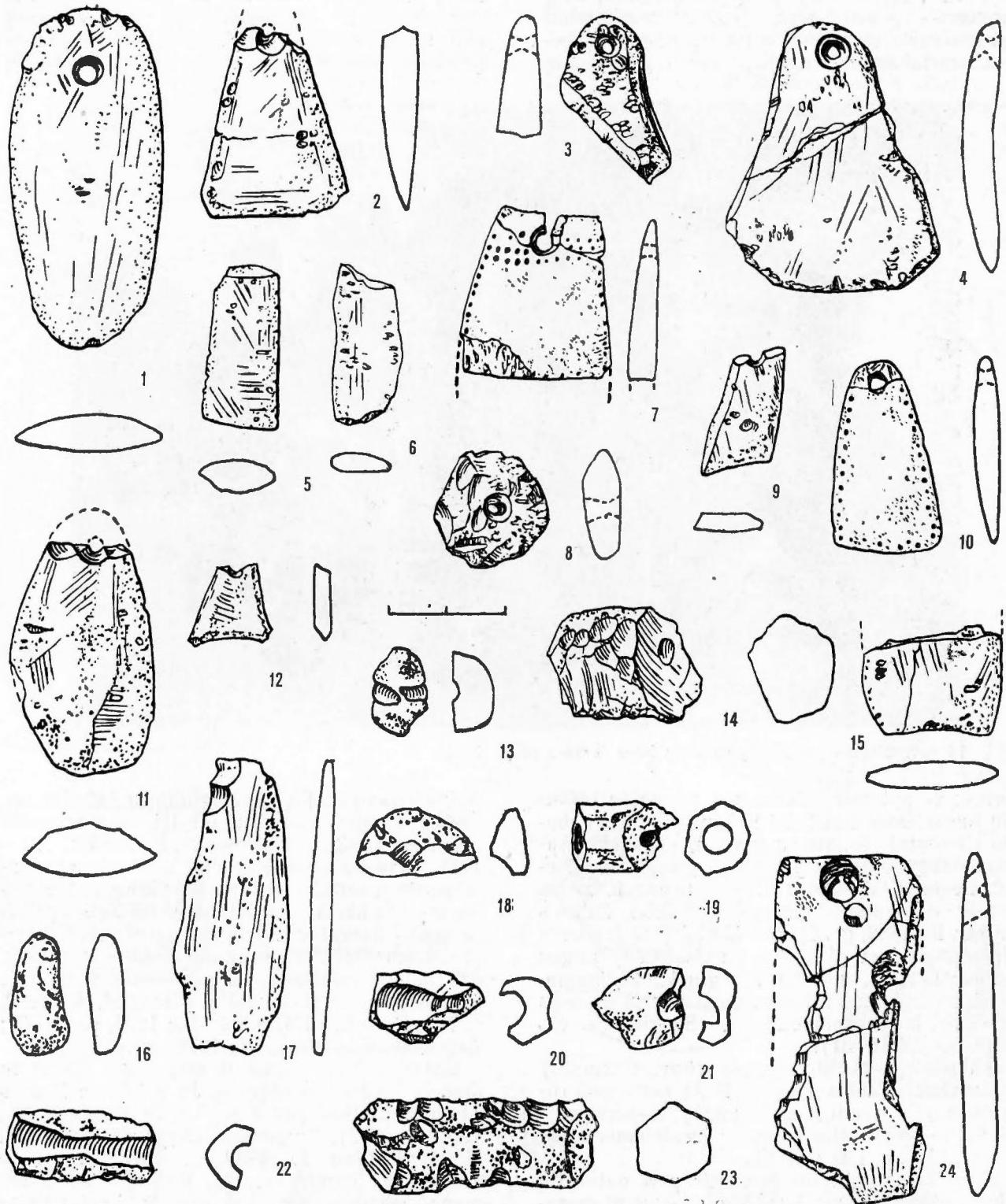
Viduriniojo neolito Serovo (buv. Cedmaro) gyvenvietėje (salos gyvenvietė A) rasta visų rūsių kabučių: ovalių, keturkampių, trapecinių, o vienas net papuoštas taškučių juostelėmis (Stadie K., 1921, p. 155, pav. 5).

Kabučiai, pagaminti taikantis prie natūralių gintaro formų, visur, kur buvo gaminami gintaro dirbiniai, atsirado savaimė ir net labai panaušūs. Danijos akmens amžiaus paminkluose jie žinomi jau nuo mezolito (Brøndsted J., 1938-

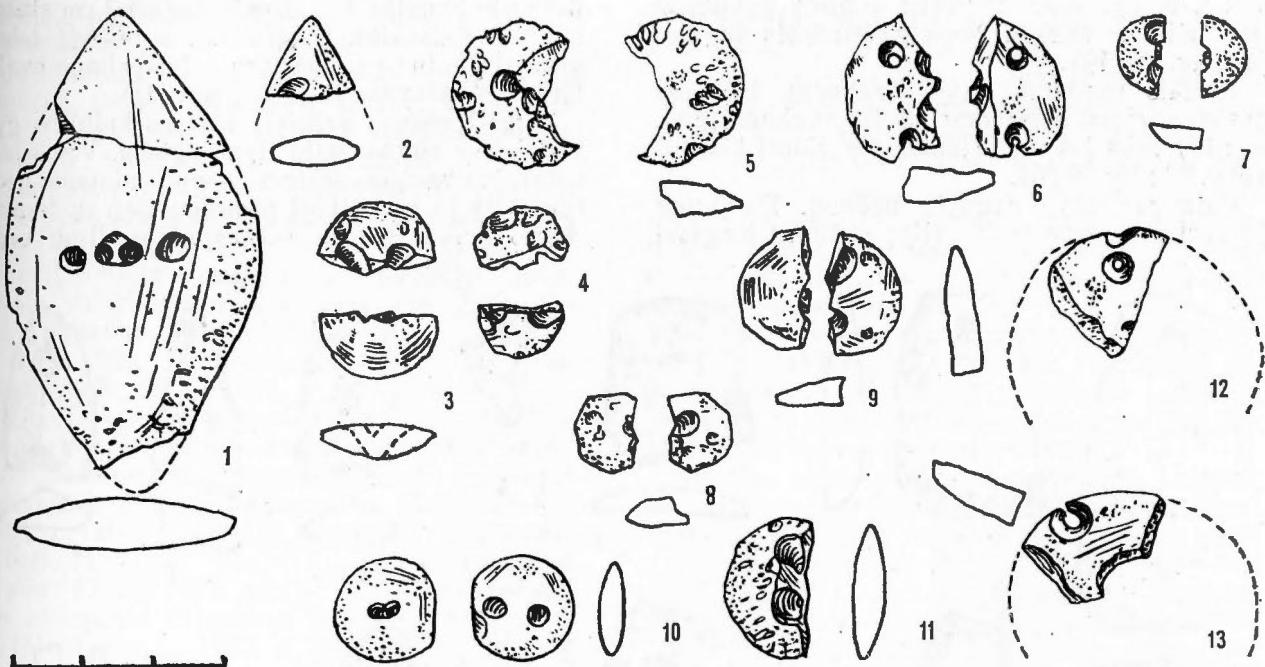
ž) trapecijas panašių gerai gludintų kabučių apatikais kampais, žinomų iki III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos (Ванкина Л. В., 1970, c. 110—111). Rytų Latvijoje kabučiai būdingiausi viduriniam neolitui. Jie būna taisyklingos trapecijos formos, kartais karpytais pakraščiais, apskrita ąselės dalimi ir beveik lygiagretėmis šoninėmis briaunomis. Velyvajame neolite jų rečiau, dažniausiai pasitaiko tik gaubtomis šoninėmis briaunomis, retai — ovalių (Лозе И. А., 1969, c. 129; Loze I., 1974, p. 54—55; 1975, p. 51—61; Zagorskis F., 1965, p. 45; 1974; p. 16).

Kabučiai buvo vienas iš mėgstamų mainų su šiaurės kaimynais objektų. Jų randama Estijos (Jaanits L., 1957, pav. 3:3—5, 7, 19; Янитс Л. Ю., 1959, c. 282), Suomijos (Äyräpää A., 1945, p. 14; Edgren T., 1959, p. 18), Novgorodo (Ebert M., 1926, pav. 13), Kalinino sričių akmens amžiaus gyvenvietėse ir kapinynuose (Урбанюк Ю. Н., 1973, c. 110, рис. 4 : 2, 4—6, 10).

Antras populiarusias gintaro papuošalų tipas yra vadinamosios apskritos sagutės. Tai

75 pav. 26-os gyv. gintaro kabučiai ir karoliai. IEM

76 pav. 26-os gyv. gintaro sagų ir skridinių liekanos:
1, 2 — GM, 3—13 — IEM

paprastai lėšio formos dirbinėliai su blogojoje pusėje pragréžtomis v pavidalo skylutėmis. Sagutės būna visokiausią apdirbimo stadijų: iš abiejų pusiu retušuotos be skylučių ir su skylutėmis, iš abiejų pusiu nugludintos ir poliruotas be skylučių ir su skylutėmis. Taigi atrodo, kad tai vieno dirbinio (atseit, poliruotas sagutės su skylutėmis) įvairios gamybos stadijos. Tačiau gal ne visos jos būdavo poliruojamos — dalis nešiota tik retušuotų. Tai patvirtintų, pvz., 10-oje gyvenvietėje rastos dvi retušuotos sagutės, i kurių kilpeles įverti siūlai (pav. 69 : 8, 14). Paprastai gamybos papročiai ir jos eiga būna nusistovėję, todėl atrodytų neįtikėtina, kad toje pat gyvenvietėje vienas sagutės pragréždavo tik retušuotas, o kitas jau nopoliruotas. Žinoma, ir retušuotos, ir poliruotos yra tų pačių formų, ir mes jas aptarsime kartu.

Pačios paprasčiausios, anksčiausiai pasirodžiusios ir ilgiausiai išsilaikiusios yra lėšio formos sagutės vienodomis iškiliomis abiem pusėmis. Dvi gludintos rastos ir 1B gyvenvietėje, pamestos, matyt, ištrūkus kilputei (pav. 68 : 5, 7). Sitokios paprastos vidutinio dydžio lėšinės sagutės vartotos visą vidurinijį neolitą ir jų rasta, pvz., 3B, 10-oje, 12-oje, 15-oje, 23-oje, 25-oje, 26-oje, 28-oje ir kitose gyvenvietėse (pav. 68 : 11—15; 69 : 3, 8, 11, 13—15; 70 : 4; 72 : 1—21; 76 : 3—6, 8—11; 77 : 19—24; 78 : 4). Dažniausiai jos būna 1,5—2 cm skersmens, tačiau pasitaiko ir visiškai mažyčių — 0,7—0,8 cm skersmens, labai dailiai iš abiejų pusiu nopoliruotų. Vidurinia-

jame neolite šalia lėšio pjūvio sagučių ēmė rasti ir segmento pjūvio. Tokioje sagutėje skylutė gręžiama dvejopai — nesvarbu, ar iš plokščiosios, ar iš iškiliosios pusės. Kartais neaišku, ar sagutė tyčia daryta segmento pjūvio, ar tai tik atsitiktinai taip nuskilęs jos paviršius, pvz., 3B gyvenvietėje rastos sagutės (pav. 68 : 12, 15). Ir tik viduriniojo neolito pačios pabaigos gyvenvietėse rasta aiškiai gludintų segmentinių sagučių arba jų dalii. Gludintų beveik segmento pjūvio sagučių aptikta 10-oje gyvenvietėje (pav. 69 : 10, 12), keletas segmento pjūvio 23-oje (pav. 72 : 1, 10—13, 18, 21), nors dauguma jų lėšinių. Tarp daugybės lėšinių sagučių tik kelios segmentinės pasitaikė ir 26-oje gyvenvietėje (pav. 76 : 7). Be to, čia rasti keli plokšti ruošiniai, iš kurių galėtų išeiti tik segmento pjūvio sagutės. 28-oje gyvenvietėje šalia daugybės lėšinių aptiktos tik kelios segmentinių sagučių liekanos.

Kelios baigtos ir nebaigtos segmentinės sagutės rastos ir 6-oje gyvenvietėje (pav. 81 : 4, 8). Vienos skylutė išgręžta gaubtoje pusėje. Toje pat gyvenvietėje aptikta ir didokos keturkampės sago ruošinio dalis. Tai vienintelis ryškesnis radinys Narvos kultūros gyvenvietėse, nors panašus i keturkampį ir 23-oje gyvenvietėje rastas ruošinys (pav. 72 : 17).

Retkarčiais viduriniamame neolite pasitaiko sagučių kūgeliu nugludintu paviršiumi. 23-oje gyvenvietėje rasta tokią sagučių, tačiau tas gludinimas tarsi atsitiktinis, labai nežymus (pav.

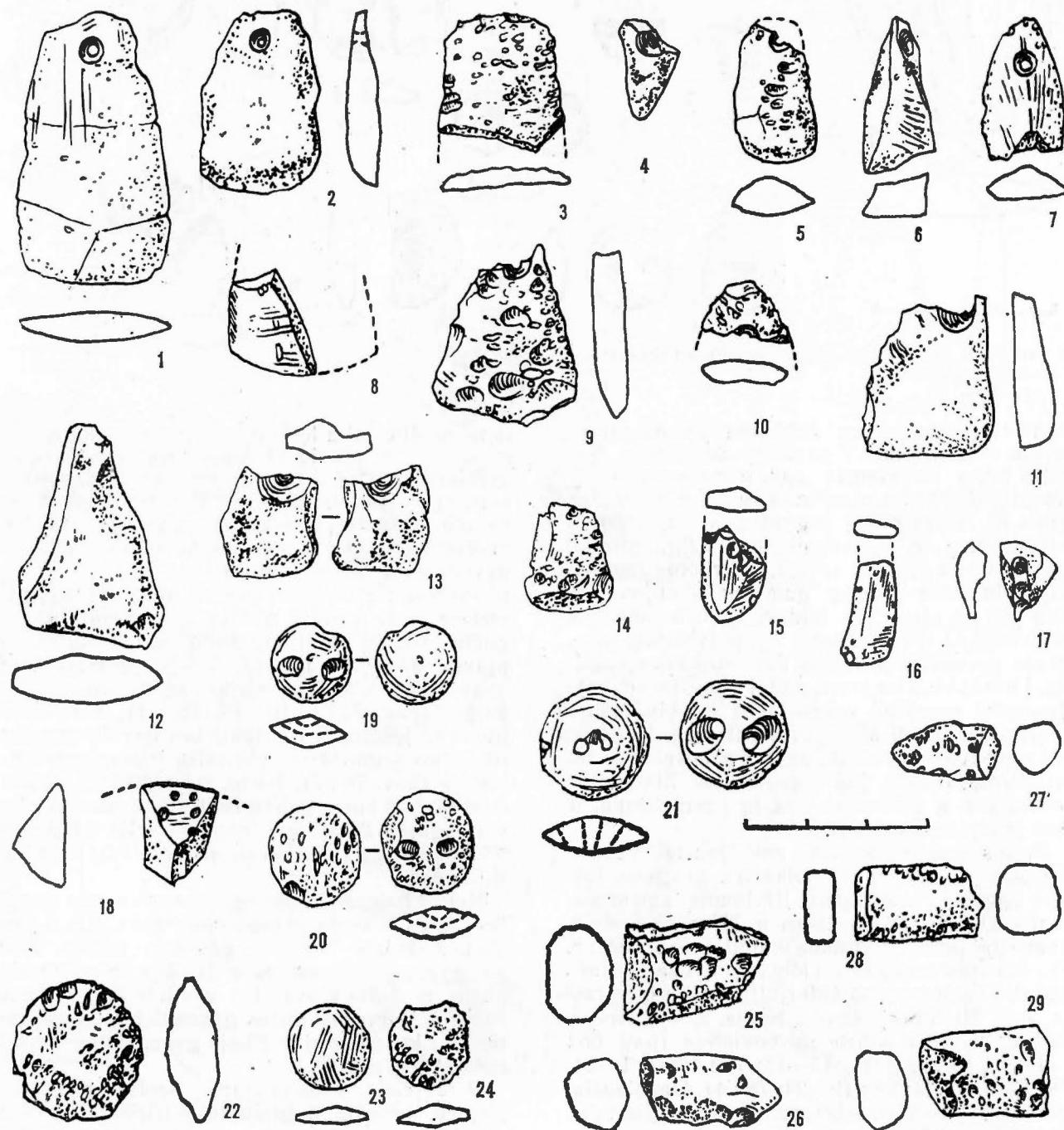
72 : 1, 5, 6). Toks neryškus kūginis pakilimas pastebėtas ir vienoje 28-os gyvenvietės sagutėje (pav. 77 : 19).

Kartais randama taisytų sagučių. Ištrūkus ąselei, kryžmai gręžiamos naujos skylutės (pav. 72 : 14) arba jos išgręžiamos per vidurį kiaurai (pav. 69 : 10; 76 : 6).

Palangos lobyje sagučių nedaug. Dauguma jų apskritos, lešinės, tik trijų viršūnės baigiasi

neryškiu kūgeliu. Didžiausia saga 4,7 cm skersmens, netaisyklingai apskrita, o mažytė labai gražiai gludinta sagutė yra netaisyklingo ovalo formos (Tarydas B., 1937, pav. II).

Taigi Lietuvos pajūryje Narvos kultūros gyvenvietėse žinota kelių tipų sagučių. Visus laikotarpius vartotos lešinės, o viduriniajame neolite šalia jų po truputį pasirodo visų tų formų, kurios bus būdingos vėlyvajam neolitui: seg-

77 pav. 28-os gyv. gintaro papuošalai. IEM

mentinio pjūvio, kūgeliu nugludintu paviršiumi ir keturkampių.

Juodkrantės lobyje buvo nedidelių apskritų sagučių, tačiau pasitaikė ir ovalių, iki 4,5 cm ilgio, rasta taip pat ir taškučiais puoštų (Klebs R., 1882, lent. II: 1—18, 22, 23).

Sagutės paplitusios visame Pabaltijyje, kur buvo gaminami gintaro dirbiniai, ir visame tame plote, kur vidurinajame neolite jais buvo mai-noma. Latvijoje sagučių aptikta daugelyje ankstyvojo, viduriniojo ir vėlyvojo neolito gyvenviečių (Ванкина Л. В., 1970, c. 108—109; Лозе И. А., 1969, c. 126, рис. 2; Loze I., 1974, p. 56; Zagorskis F., 1974, p. 16).

Rytų Europoje jos paplito vidurinajame neolite ir vėlyvojo neolito pradžioje: Estijoje aptinkama su šukinės keramikos II stiliaus 2 stadijos radiniai ir su virveline keramika (Янитс Л. Ю., 1959, c. 280, 282). Jų pasitaikė Novgorodo (Ebert M., 1926, pav. 13), Kalinino srityse (Урбан Ю. Н., 1973, рис. 4: 1, 3, 7—9), Suomijoje asbestosinės keramikos kultūros gyvenvietėse (Siiriäinen A., 1967, p. 37). Tačiau vėlyvojo neolito gyvenvietėje prie Modlonos upės visai nebuvvo lešio pjūvio sagučių, o tik segmento (Брюсов А. Я., 1951, c. 33, рис. 9: 8—11), kaip dažniausiai pasitaiko ir kitose to krašto gyvenvietėse.

Nedaug sagučių rasta rutulinių amforų kultūros kapuose Lenkijoje — Kujavijoje (Chmielewscy M. i W., 1953, pav. 3).

Vienas dailiausių viduriniojo neolito pabaigos ir vėlyvojo pradžios papuošalų — laivelio pavidalo sagų. Didelė rasta vienoje iš vėlyviausių viduriniojo neolito gyvenviečių — 26-oje, kasant kanalą, todėl ji kiek nukentėjusi. Tai buvęs apie 7 cm ilgio (likusi 6,3 cm ilgio dalis), 3,8 cm pločio ir 0,8 cm storio dailiai poliruotas papuošalas (pav. 76: 1). Blogojoje pusėje matyti išilginio gludinimo ruoželiai ir išgręžtos dvi v pavidalo skylutės, viduryje susieinančios į idubą. Briaunos beveik aštrios. Gintaras raudonos spalvos, nelabai skaidrus. Rastas ir antros tokios pat sago iš balkšvo, neskaidraus gintaro kampas (pav. 76: 2). Pjūvis ovalus, paviršiuje nežymi briauna.

Netoli ese, 28-oje gyvenvietėje, aptikta pusė turbūt to paties tipo dirbinio (pav. 77: 7) iš balkšvo gintaro. Jis trikampio pjūvio, aptakiomis briaunomis, paviršiuje matyti gana ryškus, tik į galą plokštėjantis gubrys. Nors gale išgręžta skylutė, bet visa forma primena ne kabutį, o laivelio pavidalo sagutę, matyt, nulūžusią per skylutę.

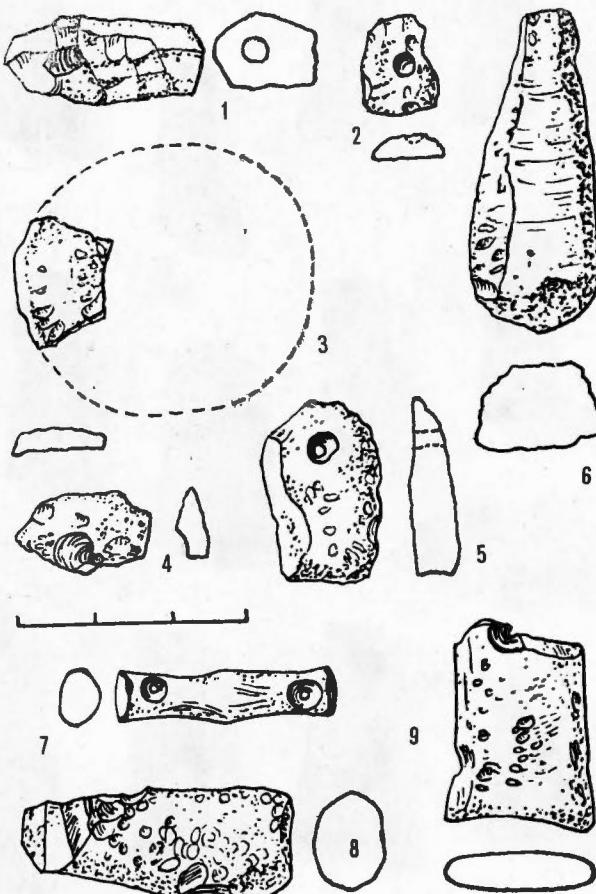
Sveika išlikusi tokia pat saga yra Palangos lobyje (pav. 80: 2). Ji apie 6 cm ilgio (likusi 5,4 cm), neskaidraus gintaro, greičiausiai pagal panašius kabučių papuošimus dabinta dvigubomis skersinėmis taškučių juostomis. Paviršiuje matyti gana ryški išilginė briauna, blogojoje pusė

kiek gaubta, joje išgręžta v pavidalo skylutė (Taryvydas B., 1937, pav. II: 12).

4—6-os gyvenviečių rajone rastos laivelio pavidalo sago dalis labai primena vėlyviausius Narvos kultūros radinius iš 28-os gyvenvietės. Saga buvusi iš visai šviesaus, neskaidraus gintaro, apskritu galu, paviršius nugludintas stogelio pavidalu, su neryškia išilgine briauna, blogojoji pusė kiek gaubta. Joje matyti v pavidalo skylutių liekanos. Atrodo, jos nebuvo praežtos kiaurai (pav. 81: 5).

Didelių laivelio pavidalo sagų rasta Juodkrantės lobyje (Klebs R., 1882, lent. III: 3; VII: 2, 3). Viena plokščia, lygiu paviršiumi, o dviejų išlikę tik po pusę. Iš vienos puselės, puoštose taškučiais, irgi buvęs padarytas kabutis.

Šio tipo sago paplitusios neplačiai, žinomas tik pajūryje, kur jos gamintos. Latvijoje, Sarnatės gyvenvietėje, rasta tik pora laivelio pavidalo sagų (Ванкина Л. В., 1970, c. 109—110, табл. XLIV: 1, 2). Viena, aptikta Stegnoje (Stegna), netoli Gdansko, taip pat, kaip ir didžioji Šventosios 26-os gyvenvietės saga, turi dvi v pavidalo skylutes blogojoje pusėje (Ki-

78 pav. Gintaro papuošalai:
1—6 — iš 25-os gyv., 7—9 — iš lobio šalia 30-o ploto. IEM

lian L., 1955, p. 57, pav. 274); rasta gintaro dirbinių lobyje.

Visuotinai paplitęs gintaro papuošalų tipas yra v a m z d e l i n i a i k a r o l i a i , aptinkami ir ankstyviausiose, ir pačiose vėlyviausiose gyvenvietėse.

Ankstyviausiose— 1B ir 2B — gyvenvietėse šalia labai nedaugelio gintaro dirbinėlių vamzdeliai užima svarbią vietą. Iš 1B gyvenvietės turime nulūžusį beveik apvalų šviesiai gelsvo gintaro vamzdelį smulkiai retušuotu paviršiumi ir viename gale pradėta gręžti skylute (pav. 68 : 10); antro išlikęs tik išilgai perskilęs galas (pav. 68 : 4). Pats vamzdelis taip pat buvęs tik retušuotu paviršiumi, tačiau gal tai ne ruošinys, o jau baigtas dirbiniς, nes galas statmenai nugaludintas.

2B gyvenvietėje gintaro dirbinių buvo dar dažiau, bet ir čia rasta pora vamzdelinių karolių ruošinių (pav. 68 : 1, 9) ir karolio gabalėlis (pav. 68 : 3).

Ryškiausiamame viduriniojo neolito pavyzdyje, 23-oje gyvenvietėje, vamzdelinių karolių, palyginti su gausybe sagučių ir kabučių, aptikta mažai. Bet tai, matyt, šios gyvenvietės specifika. Yra tik kelios retušuotų vamzdelių dalys, iš kur ių vienoje labai aiškai matyti, jog iš abiejų galų gręžtos skylutės (pav. 73 : 15). Labai artimoje 25-oje gyvenvietėje rastas irgi retušuotu paviršiumi vamzdelis su skylute, bet perlūžęs, ir antras nebaigtas vamzdelinio karolio ruošinys. Jis beveik keturkampio pjūvio ir dar siaurėjantis į vieną galą (pav. 78 : 1, 6).

26-oje gyvenvietėje aptikta daugiau jvairių apdirbimo stadijų vamzdelinių karolių (pav. 75 : 14, 19—23). Cia, kaip ir 1B gyvenvietėje, rastas vamzdelis retušuotu paviršiumi ir gludinta tik galine plokštuma (pav. 75 : 19). Be to, pasitaikė visai nugludintas trumpas vamzdelis kiek siaurėjančiu galu. 27-oje gyvenvietėje buvo vien nebaigtas vamzdelinio karolio ruošinys ir antras išilgai perskilęs nebaigto gręžti, taip pat

79 pav. Gintaro kabučių ruošinių lobis iš 30-o ploto. GM

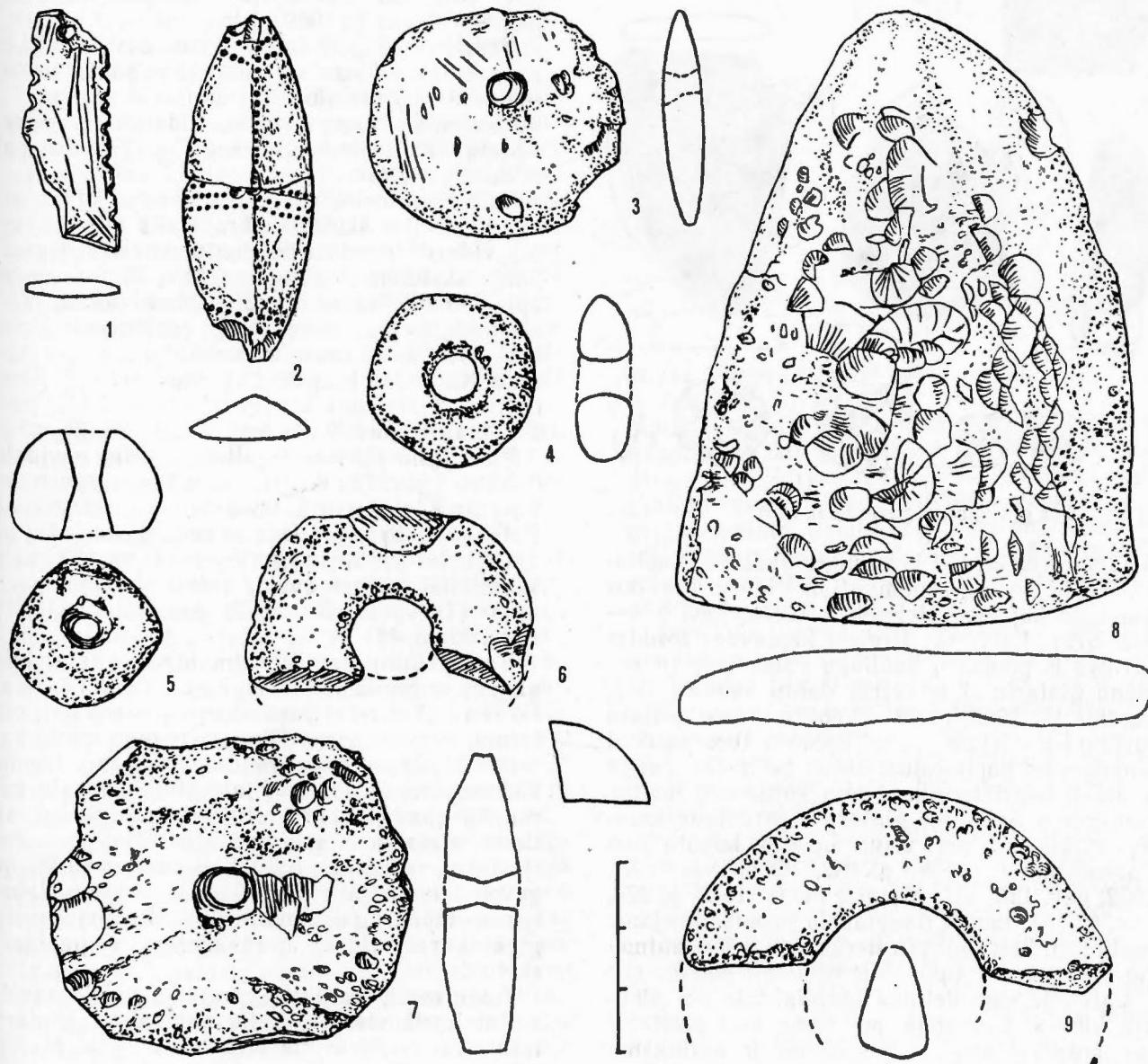
retušuotu paviršiumi vamzdelio gabaliukas. 28-oje gyvenvietėje aptikta keletas retušuotų vamzdelinių karolių ruošinių nepragréžtomis skylutėmis (pav. 77 : 25—29) ir taip pat pusiau skilusių pragréžtomis. Šalia jų aptikti du labai dailiai nugludinti ploni vamzdelių fragmentai.

Vamzdelinio karolio ruošinys dar be skylutės rastas atskirai į šiaurę nuo 30-o ploto lobiai. Viena jo pusė plokščiai nuskelta, kita retušuotu paviršiumi. Gal jis nebaigtas dėl nevykusio — netaisyklingo — pjūvio (pav. 78 : 8). Gražiai gludintu plono vamzdelio dalis rasta 31-oje gyvenvietėje, ruošinys — šeštoje (pav. 81 : 6). Palangos lobyje nedaug vamzdelių ruošinių (Tarydas B., 1937, pav. I : 3, 4, 6—13).

Ar ankstyvojo bei viduriniojo neolito gyventojai nešiojo ir negludintus, tik retušuotus vamzdelius, dėl medžiagos stokos tuo tarpu sunku pasakyti. Bet iš kelių vamzdelių statmenai nugludintais tik galais gal ir galėtume spręsti, jog dabintasi ir vien retušuotais papuošalais.

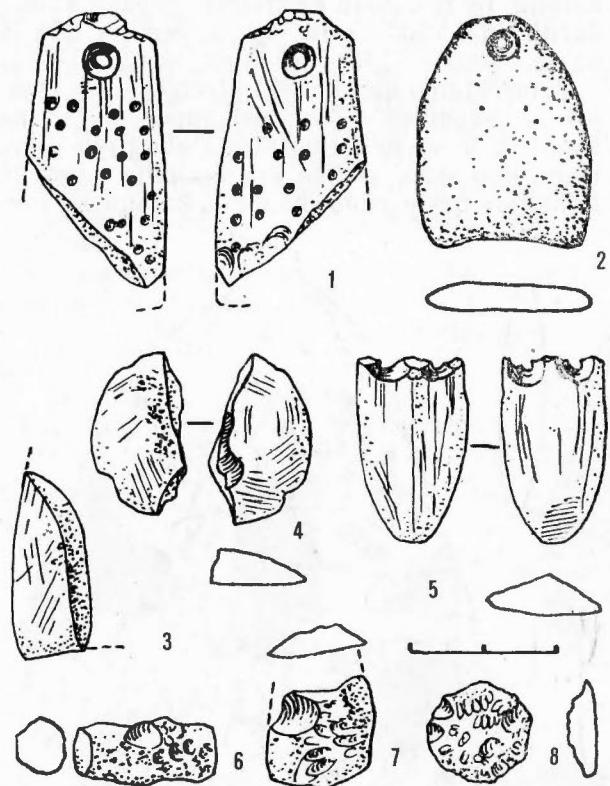
Juodkrantės lobyje rasta įvairių vamzdelinių karolių: tik retušuotu paviršiumi, gerai gludinti, dažniausiai visai tiesių, bet pasitaikė ir kiek išpūstais šonais (Klebs R., 1882, lent. I : 1—15).

Vamzdeliniai karoliai yra plačiai — nuo Danijos iki Suomijos — paplitusi papuošalų forma. Danijoje ir visame Pietryčių Pabaltijuje ji žinoma nuo seno, vietinė, o į Suomiją pateko iš Pabaltijo, nes vartota tuo metu, kai intensyviau-

80 pav. Kai kurie „Palangos lobio“ radiniai. GM

siai prekiauta gintaru. Vamzdelinių karolių gaminėti iš gintaro nepatogū, nes retai pasitaiko natūralių gabaliukų, kurie galėtų duoti mintį pagaminti iš jų šiuos dirbinius (kaip, pvz., plokšteliniai kabučiai). Tačiau, matyt, visur nuo seno buvo įprasta darytis vérinius iš kitų me-

81 pav. 6-os gyv. gintaro papuošalai. IEM

džiagų, greičiausiai iš smulkijų paukščių kauliukų. Tokių vérinių randama jau Vidurio Europos paleolito kapuose (Jelínek J., 1975, pav. 671—673, 679). Latvijoje, Kreicių kapinyne, aptinktas vérinys iš paukščių kauliukų vamzdelių (ir net vieno gintarinio) ir žvérių dantų kabučių (Zagorskis F., 1963, p. 32). Neolite visose gintaro turtingose vietose imta gaminti tuos sunkiai apdirbamus papuošalus, kurie, be abejo, galėjo atsirasti nepriklausomai nuo kultūrinių mainų. Danijoje ir Švedijoje gintaro vamzdelinių karolių aptinkama per visus neolito laikotarpius (Brøndsted J., 1938, p. 162, 225; Glob P. V., 1952, pav. 136, 137; Malmer M. P., 1962, p. 274, pav. 60 : 6), tačiau daugiausia jų ankstyvajame neolite. Ankstyvieji yra tiesūs, o III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos — ir išpūstais šonais.

Latvijoje vamzdeliniai karoliai taip pat vietinės kilmės. Sarnatėje po vieną kitą pasitaikę jau ankstyviausiuose pastatuose ir aptinkama iki pačių vėlyviausių. Tipiškos šukinės keramikos laikotarpiu atsirado ir išpūstais šonais

vamzdelių (Вайкина Л. В., 1970, c. 108, 111, 112, табл. XLIX : 23—26; LII : 1—3, 5—8; LIII : 20, 21, 23). Gyvenvietėse prie Lubanos ežero vamzdelių, kaip ir kitų gintaro dirbinių, aptikta tik vidurinajame ir vėlyvajame neolite — tipiškosios šukinės ir virvelinės keramikos laikotarpiu (Лозе И. А., 1969, c. 126, 128, 129, рис. 2—4; Zagorskis F., 1965, p. 46, pav. 5 : 8; 8 : 25; Loze I., 1974, p. 56; 1975, p. 65—66). Šie karoliai nebuvu megstamas mainų objekto; tik pavieniai ir dažniausiai ne patys būdingiausiai bus patekė į šiaurę kartu su kitais gintaro dirbiniiais. Po vieną kitą pasitaikė Estijos vėlyvojo neolito paminkluose (Jaanits L., 1957, pav. 3 : 10, 11; Янитс Л. Ю., 1959, c. 280, 282, рис. 61 : 8), Novgorodo srityje (Ebert M., 1926, pav. 13), net Suomijoje (Äyräpää A., 1945, pav. 5; Edgren T., 1959, p. 18).

Vamzdeliniai karoliai buvo ne savarankiškas papuošalas, o kartu su kitokiais papuošalais turėjo sudaryti vérinius. Tai matyti iš vėlesnių — Suchačiaus — kapų vérinio, sudaryto iš vamzdelinių karolių ir lešinių sagučių. Vérinius pildo skirstikliai.

Tarp Šventosios radinių skirstiklių nedaug. Savitas skirstiklis-branktelis kiek storesniu viduriu ir dviem nelabai simetriškai išgręžtomis skylutėmis galuose (pav. 78 : 7) rastas apie 300 m į šiaurę nuo 30-o ploto (lobio). Tieša, tokia forma, nors retai, pasitaiko ir kitur. Pvz., minėtos formos vamzdelinių karolių aptikta Nainiekstėje, prie Lubanos ežero, o skirstiklis — Zvidzienos kruoge (Loze I., 1974, pav. 2 : 23; 1975, pav. 9 : 4; lent. I : 20—24, 28—29).

Pora lešio pjūvio ir galbūt laivelio pavidalo dirbinių (pav. 73 : 6, 10), rastų 23-oje gyvenvietėje, greičiausiai irgi buvo vérinio skirstikliai. Palangos lobyje yra keletas radinių, turinčių po dvi skylutes, kurie greičiausiai vartoti kaip skirstikliai; vienas ovalo, antras skydelio pavidalo (Tarvydas B., 1937, pav. I : 1; III : 7) (pav. 82 : 3, 4).

Vamzdelinių karolių atmaina, o gal vérinių galų sujungimas yra trumpi rutuliniai ikaroliai. Tai retai pasitaikanti gintaro dirbinių forma; nėra nė vieno išbaigto ir nugludinto karolio. Iš 23-os gyvenvietės tyrinėjimų turime kiek suplotą ir ne visai taisyklingą apvalų karoliuką (pav. 73 : 14) retušuotu paviršiumi, sustiesia, maža skylute, išgręžta ne visai per vidurį. Antro, ryškesnio, karoliuko pusė rasta 26-oje gyvenvietėje (pav. 75 : 13). Jo paviršius labai lygus, tačiau gal ir natūralus. Iš abiejų pusų gręžtos per vidurį nesusiėjusios v pavidalo skylutės.

Tokių mažų rutulinų karoliukų galėjo savame atsirasti visur, nes tai natūralaus gintaro lašai. Tačiau ši forma reta ir nemėgta. Matyt, prieš pradedant vartoti gintarą, nebuvu veriami apvalios formos gamtos teikiami daiktai.

Tad rutuliniai karoliukai nelabai prigijo. Ne daug jų ir Latvijoje. Pvz., Sarnatėje aptikta tikai su tipiškaja šukine keramika. Kai kurie jų — tik trumpasis cilindrinių karolių išpūstais šonais variantas (Ванкина Л. В., 1970, c. 112, табл. LII : 4, 6). Prie Lubanos ežero aptiktieji taip pat priklauso antrajai III tūkstantmečio pr. m. e. pusei (Лозе И. А., 1969, c. 126, рис. 2; Loze I., 1974, p. 57; 1975, p. 67). Dar vienas variantas — apskriti, plokšti, ploni karoliukai. Jie nevienodo storio, statmenomis kraštinėmis. Nerestuotų tokijų karoliukų su v pavidalo skylute, gręžta iš abiejų pusiu, turime iš 26-os gyvenvietės (pav. 75 : 8, 18). Nelabai aiškus, neužbaigtas (skylutė nekiurai pragręžta) karoliukas aptiktas 25-oje gyvenvietėje (pav. 78 : 2). Daugiau Šventojoje jų nerasta. Si forma būdingesnė jau virvelinės keramikos kultūros laikotarpiui (pvz., Nida, 1974—1978 m. tyrinėjimai). Pora panašių radinelių žinoma iš Juodkrantės lobio (Klebs R., 1882, lent. IV : 11, 13).

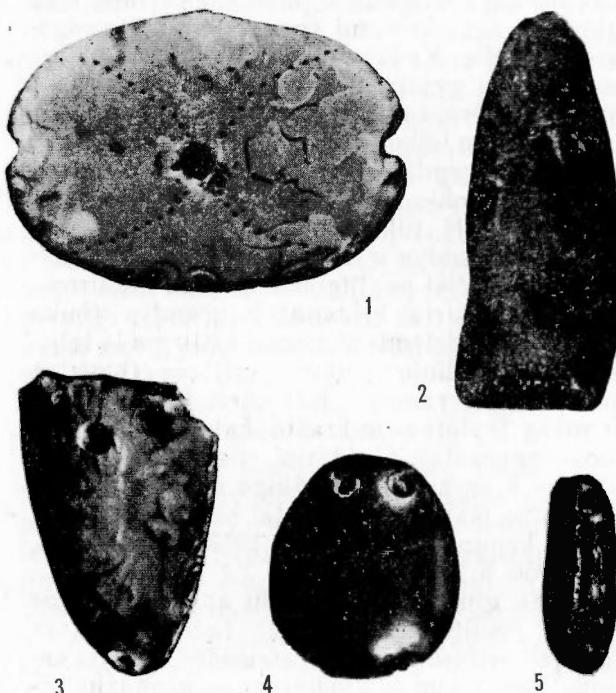
Vakaru Latvijoje plokščių karoliukų dažniau pasitaiko su vėlyvesne Narvos kultūros keramika, o rytų Latvijoje — III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos paminkluose su Piestinios tipo keramika (Ванкина Л. В., 1970, c. 112, табл. XLIX : 20, LI : 19; Лозе И. А., 1969, c. 128, рис. 3; Loze I., 1974, p. 57; 1975, p. 66—67). Tam laikotarpiui priklauso ir Estijoje rasti panašūs karoliukai (Jaanits L., 1955, p. 184, pav. 51 : 8). Skandinavijoje jie būdingi vėlyvajam neolitui — laivinių kovos kirvių kultūrai (Malmber M. P., 1962, p. 273—274, pav. 50 : 5—11; 60 : 11—30).

Papuošalai, o kartu ir aiškūs kulto atributai, yra gintariniai skridiniai bei grandys. Ankstyviausiose Šventosios gyvenvietėse jų nerasta, nors Sarnatės ankstyviausios grupės gyvenvietėse grandžių pasitaikė (Ванкина Л. В., 1970, c. 111). Šventojoje aptikti skridiniai ir grandys yra gan įvairaus dydžio, pjūvio ir nevienodos skylutės formos. Dažniausiai pasitaikė plokščių ovalo ar lėšio pjūvio dirbinių plonėjančiomis briaunomis, labai gerai poliruotu paviršiumi. Skylutė daugiausia nedidelė, v pavidalo, išgręžta iš abiejų pusiu. Gražiausias ir didžiausias skridinys rastas 23-oje gyvenvietėje (pav. 73 : 7). Jis gulėjo dumblo sluoksnyje, vakarinėje (7-oje) perkasoje, taigi pačioje ežero pradžioje. Kiek netaisyklingai apskritas, viduryje su nedidele skylute, labai gerai poliruotomis briaunomis ir visu paviršiumi. Viename pakraštyje pastebimos dvi nelabai ryškios netaisyklingos taškučių eilutės. Antras šioje gyvenvietėje rastas skridinys (pav. 73 : 5) kitoks: jo užpakalinė pusė plokščia, v pavidalo skylutė išgręžta tik iš viršaus, neskaidraus gintaro; paviršius gludintas, bet dar nepoliruotas (matyt, sudužo bedirbant).

Mažytė lėšio pjūvio grandelė rasta 25-oje gyvenvietėje. Ji 3,7 cm skersmens, iš neskaid-

raus gintaro, gerai gludintu paviršiumi. Tos pačios gyvenvietės antros grandelės ruošinio retušuotu paviršiumi išlikusi tikai dalelė (pav. 78 : 3), ir toji dar perskilusi išilgai.

26-os gyvenvietės grandis, kurios rastas irgi tik fragmentas, buvo plokščio ovalo pjūvio, su

82 pav. Keletas „Palangos lobio“ dirbinių. GM

didesne skylute; jos briaunos apvalesnės, nors nopoliruota dar negalutinai. Antra panašaus dydžio grandelė (pav. 76 : 13) iš šviesaus balkšvės gintaro turėjo dar papildomą pakraštyje išgręžtą skylutę. Briauna ne visai plona, tad pjūvis primena keturkampį. Gal panašios grandies fragmentas buvo ir dalis plokštelės su skylute pakraštyje (pav. 76 : 12).

Ruošinio liekana 1966 m. rasta ir 28-oje gyvenvietėje. Apatinė grandelės pusė buvusi plokštesnė, viršutinė iškilesnė. Rastas čia ir gerai gludinto panašaus dirbinio (gal grandies, o gal skridinio?) fragmentas (pav. 77 : 18) taip pat plokščia apatinė ir iškilia viršutinė puse. Paviršiuje arti krašto, matyt, buvusi gilių taškų eilutė, iš kurių išlikę tik keli.

Iš visų kiek skiriasi 3B gyvenvietės grandies liekana (pav. 68 : 16), gerokai storesnė už kitas grandies. Ji padaryta iš šviesaus, neskaidraus gintaro, retušuotu, bet negludintu paviršiumi.

Nemaža gintaro grandžių Palangos lobbyje (Taryvydas B., 1937, pav. V, VI; Puzinas J., 1938, pav. 9 : 1, 3). Tarp jų yra storų, iš abiejų pusiu gręžta v pavidalo skyle (pav. 80 : 4—6), taip pat ir labai didelių bei plonėjančiais kraštais (pav. 80 : 9). Siame lobbyje yra ir skridinių su

daug mažesne skylute. Ryškiausias vienas ne visai taisyklingas, 3,9 cm ilgio, 3,7 cm pločio ir 0,8 cm storio lešio pjūvio, gražiai gludintu ir apdilusiu paviršiumi (pav. 80 : 3). Jo skylutė grėžta beveik cilindriškai, arčiau vieno krašto. Tame lobyje yra ir antras panašus 5,5 cm skersmens dirbinys dviguba v pavidalo skylute, kiek artimesnis keturkampiui (pav. 80 : 7), ir apskritas skridinėlis. Kadangi tiksliai datuotose Narvos kultūros gyvenvietėse ryškių šių skridinių atitinkmenų nėra, tai, galimas daiktas, jie priklauso ir vėlesniams laikotarpiui.

Nemaža grandžių bei skridinių žinoma iš Juodkrantės lobio (Klebs R., 1882, p. 15—18).

Antrojoje III tūkstantmečio pr. m. e. pusėje gintarinės grandys ir skridiniai (saulės atvaizdai) buvo plačiai paplitę bent keliose kultūrose. Skridiniai (aštaria briauna) ir grandys (buka briauna) su didelėmis skylėmis viduryje — labai būdingas rutulinių amforų kultūros (i pietus nuo Lietuvos) radinys. Kai kurie turi taip pat dar mažą skylutę prie krašto, kaip ir keli Šventosios papuošalai. Skridiniai, dabinti taškučių linijomis ir kryžiumi,— būdinga rutulinių amforų kultūros įkapė. Jų paprastai randama po vieną vyrų kapuose (Šturm E., 1953, p. 171; 1955, p. 24; 1956, p. 13—15).

Nemaža gintarinių grandžių aptikta Danijos vėlyvojo neolito paminkluose. Tačiau abiejose paplitimo srityse šis tipas atsiraðes, matyt, savaimė, nes tarpe — Vokietijoje — grandžių beveik nėra. Meklenburgo srityje žinoma viena (Schuldt E., 1974, p. 112, pav. 14). Tuo tarpu Danijos neolito paminkluose jų pasitaiko gana dažnai. Danijoje taip pat aptinkamas ir saulės skridinys su taškučiais, vaizduojančiais spindulius (Brøndsted J., 1938, p. 162, pav. 103; Glob P. V., 1945, p. 152; 1952, Nr. 395—396). Dar toliau į šiaurę gintarinių grandžių vėl nebéra, iš Svedijos paskelbtas vienas kapo radinys Skonėje (Malmer M. P., 1962, p. 271—272).

Pabaltijo Narvos kultūros paplitimo sritij saulės skridinio idėja ir jos reiškimo priemonės greičiausiai bus pasiekusios iš kiek pietesnės žemdirbių kultūros, konkretiai — rutulinių amforų kultūros. O vėliau, neolito pabaigoje, iš Pabaltijo gintariniai saulės atvaizdai vėl pateko į sritis, kur tos idėjos jau seniai buvo prigijusios (Jutlandija, Padnepėrė).

Tačiau buvo ir antra kultūrinė sritis, kurioje tuo pačiu metu labai plačiai buvo paplitusios grandys,— tai šukinės keramikos kultūros sritis. Cia gamintos skalūno grandys didelėmis skylėmis ir siauromis sienelėmis, dažnai pakraščiuose puoštos įkartėlėmis. Ankstyviausios yra keturkampio pjūvio ir randamos su ankstyvaja, o vėlesnės — ovalaus pjūvio ir aptinkamos su II ir III : 1 stiliaus šukine keramika (Äyräpää A., 1945, p. 18; Kopisto A., 1959, p. 5—17, pav. 2). Ankstyvajame šukinės kera-

mikos kultūros laikotarpyje suomiai dar nepalaikė ryšių su Pabaltiju. Tik tipiškos šukinės keramikos metu užsimezgė gyvi kultūriniai mai-nai. Tuomet į Pabaltiją pateko ir skalūno grandys, kurių rasta ne vienoje Estijos (Янитс Л. Ю., 1959, c. 285, 287, рис. 62 : 4) bei Latvijos (Ванкина Л. В., 1970, c. 105) viduriniojo ir vėlyvojo neolito gyvenvietėje.

Sie du įvaizdžiai — skridinys iš pietų bei grandis iš šiaurės — ir susiliejo Pabaltijo gintaro apdirbėjų mene, sudarydami tipus, kuriuose sumišę abu variantai. Todėl Lietuvos radijuose atskirti, kur skridiniai, o kur grandys, ne visuomet įmanoma ir, be abejo, nėra prasmės.

Grandžių gaminimo idėja, atėjusi į Lietuvą iš šiaurės, vėl grąžinta šiaurės kaimynams, tik jau kaip gintaro grandys. Latvijoje, kur šalimais gyveno ir senieji Narvos kultūros gyventojai, ir šukinės keramikos kultūros nešėjai, tiek vieni, tiek ir kiti nešiojo gintaro skridinius bei grandis. Sarnatėje, kaip ir Šventojoje, yra dvejopų skridinių, t. y. segmentinio ir lešio pjūvio, su skylute ir be jos. Sie dirbiniai būdingi Sarnatės šukinės keramikos kultūros gyvenvietėms, tačiau jų rasta ir senosiobe — Narvos kultūros — gyvenvietėse (pastatuose G, E) (Ванкина Л. В., 1970, c. 112, табл. LI : 8, 9; LIII : 9—11). Rytų Latvijoje grandžių aptikta su tipiška šukine maždaug III tūkstantmečio pr. m. e. vidurio keramika (Loze I. A., 1969, c. 126, рис. 2; Loze I., 1975, p. 72—74) ir su vietine hibridine — Piestinios tipo — keramika (Zagorskis F., 1965, p. 46, pav. 5 : 9—12). Tačiau jų galėjo atsirasti ir anksčiau, nes trikampio pjūvio gintarinė grandis Suomijoje aptikta su Jekerlės (Jäkärlä) tipo keramika, pagal C₁₄ datuota antruoju IV tūkstantmečio pr. m. e. ketvirčiu (Edgren T., 1960, p. 14, pav. C). Vėlesniuose Latvijos paminkluose, pvz., Abuoroje, grandys keturkampio pjūvio (Loze I., 1974, p. 57; 1975, p. 74). Gintaro grandelės dalis rasta net žalvario amžiaus Reznių (Reznés) kapinyne (Graudonis J., 1961, p. 37, pav. I : 25). Estijoje gintaro grandžių taip pat aptikta su įvairaus tipo keramika. Su Narvos kultūros keramika rastoms grandims būdinga statmena išorinė briauna ir įstrižai nupjautas vidurinis pakraštys (panaši į pav. 73 : 5); vėlesnių grandžių išorinė briauna apvaliai nugludinta ir kartais puošta įkartėlėmis; vidinės sienelės statmenos (Янитс Л. Ю., 1959, c. 280—283). Gintaro skridinėliai su mažomis skylutėmis ir grandys su didelėmis skylėmis tipiškosios šukinės keramikos laikotarpiu yra pasiekę ir Suomiją, Kareliją, net Novgorodo ir Kalinino sritis (Äyräpää A., 1945, pav. 3, 4, 8, 10; Edgren T., 1959, p. 18, pav. 5; 1960, pav. 5a, c, d; Luho V., 1961, p. 22, pav. 12; Панкрушев Г. А., 1973, c. 69; Ebert M., 1926, lent. 13). Šiaip šiose vietose dažniausiai aptinkama skalūno grandžių. Buvo net pareikšta nuomonė, kad su bū-

dingu puošimu — įkartomis — jos atsiradusios pagal gintaro dirbinių pavyzdžius (kol šie radiniai nebuvo tiksliai datuoti). Tačiau dabar visai aišku, kad akmeninės grandys atsirado daug anksčiau, negu gintarinės. Jau su ankstyvaja šukine keramika aptikta keturkampio pjūvio skalūno grandžių, kokių gintarinių nė nebūna, o minėta ornamentika tokia primityvi, kad visur galėjo savaime atsirasti (Ayräpää A., 1945, p. 18).

Antrą didelę Šventosios gyvenvietių papuošalų grupę sudaro kabučiai iš pragrēztų žvérių dantų. Jų rasta visų laikotarpių gyvenvietėse, tačiau jie išsimetė po vieną ir nepavyko susekti kokios nors jų nešiojimo sistemos. Dažniausiai vartoti elnio arba briedžio priekiniai dantys su šaknyje išgrēžta skylute (pav. 83 : 1—7, 12; 84 : 4, 6, 8, 16—19). Kartais pasitaiko labai susenusių žvérių dantų. Krūminiai būdavo skeliami (pav. 83 : 11). Sių dantų amuletų rasta 1B, 3B, 23-oje gyvenvietėse. Dviejose pastarosiose dažnai aptinkama pragrēztų priekinių šerno dantų (pav. 83 : 21, 22; 84 : 1, 2). Vartotos ir nudilusios apatinės iltys, tačiau jos paprastai negrēžtos, o tik panaudotas natūralus sustorėjimas šaknies gale (pav. 83 : 24, 25; 84 : 9). Taip pat negrēžtos ir lokio iltys (pav. 83 : 23, 26). Rečiau pasitaiko priekinių tauro ar stumbro dantų su skylutėmis (pav. 83 : 13, 14; 84 : 3) ir šunų bei ruonių iltinių dantų (pav. 83 : 10, 16—20; 84 : 5, 7, 15). Kitų žvérių dantys, matyt, irgi vartoti papuošalam, tačiau kiek kitaip. Rasta plokštelių gabalėlių iš iltinių bebro dantų (pav. 83 : 15). Jos tikriausiai buvo prisiūtos prie drabužio. Aptiktas nedidelis odos gabaliukas, kurio pakraštys užlenktas į blogą pusę, o jis visas nuklotas greičiausiai prilipdytomis kažkokio nedidelio žvėrelis dantų plokštélémis (pav. 83 : 8).

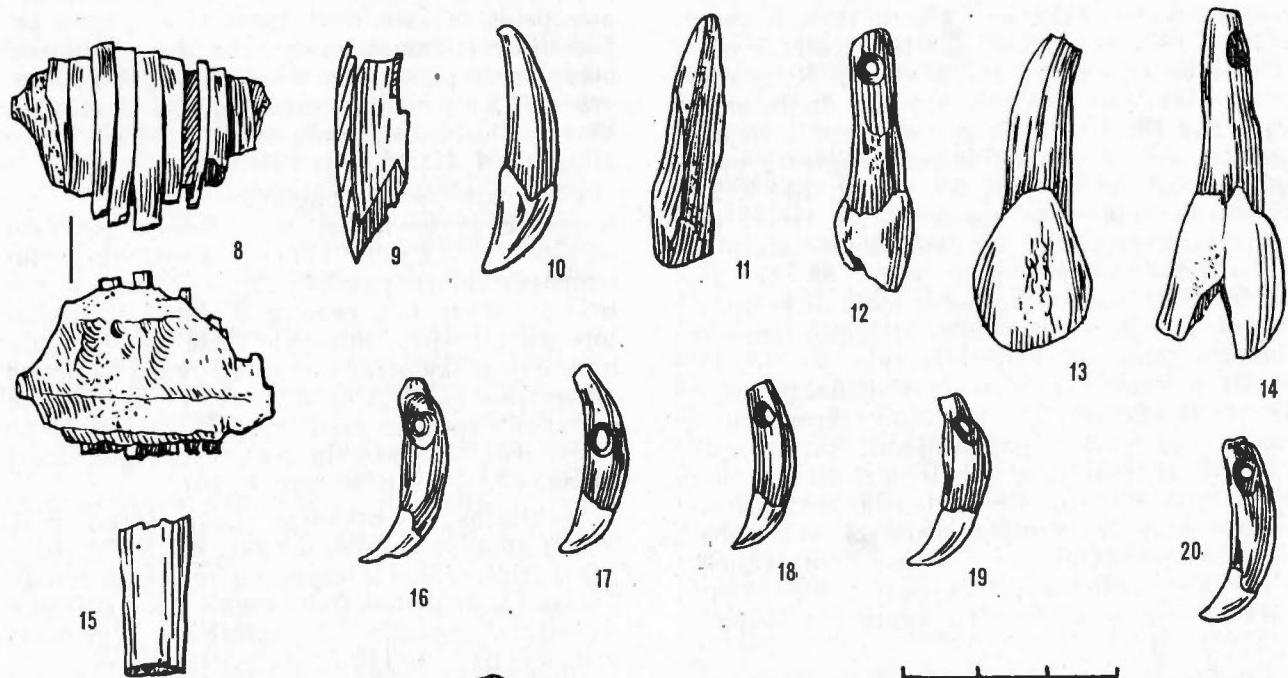
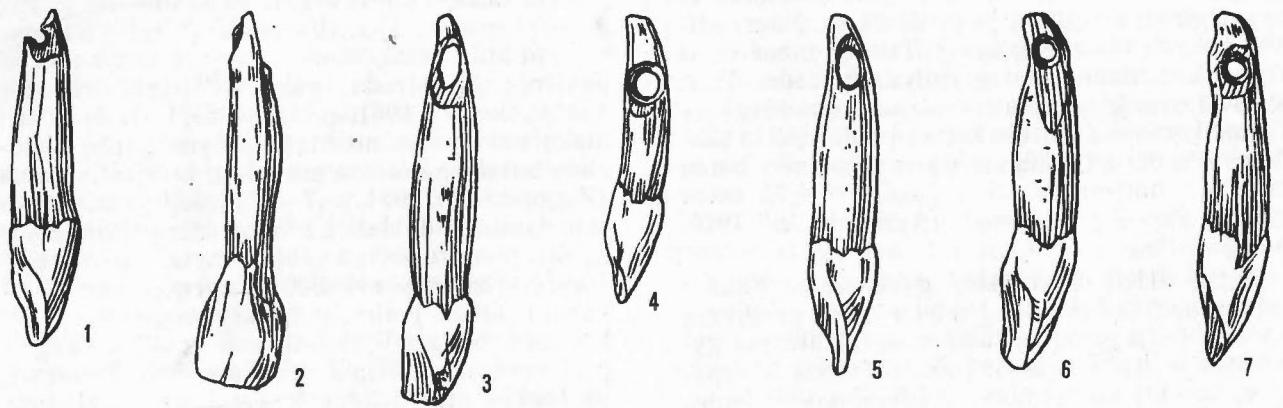
Puošimasis pragrēžtais žvérių dantimis nuo paleolito laikų žinotas visame pasaulyje (Jelínek J., 1975, pav. 320, 321, 670, 674, 736). Tai būdingas medžiotojų papuošalas; žvérių dantys šiaurės medžiotojų tautose iki pastarojo meto išlikę ir kaip papuošalas, ir kaip amuletas. Baltijos pajūryje jų žinota jau ankstyviausiose mezolitinėse stovyklose vakaruose nuo Maglemozės tipo stovyklų ir per visą neolitą (Gandert O. F., 1939, p. 71, pav. 77—79, 82, 86), o rytuose — nuo Kundos stovyklos (Indreko R., 1948, p. 356—357, pav. 78 : 9—11) ir taip pat per visą neolitą, žalvario amžiu; pavieniai radiniai siekia net piliakalnių laikotarpį. Akmens amžiuje vartoti tų pačių žvérių dantys, ypač mėgti priekiniai briedžio bei elnių dantys, šuns, lokio iltys. Piliakalniuose dažniausiai pasitaiko tik lokio ilčių (Tarasenka P., 1956, pav. 7 : 20; 10 : 12; Grigalavičienė E., 1976, p. 76—77, pav. 2 : 8).

Kaip nešioti dantys, gali paaiškinti tik jų radiniai kapuose. Pvz., Latvijoje, Kreičių kapinyne, aptikta žvérių dantų vėrinių ant kaklo, o pavienių jų, atrodo, galėjo būti prie drabužių (Zagorskis F., 1961, p. 11, pav. II : 1, 3). Zveiniekų ankstyvojo neolito kapinyne dantų kabučiais buvusi papuošta mirusiojo krūtinė ir galva (Zagorskis F., 1974, p. 7—21). Nepaprastai gausiai dantimis dabinti Ladogos ežero Elnių salos kapyno mirusieji: kapuose rasta po keliądesimt, o viename net 300 pragrēztų dantų. Jie vartoti labai įvairiai: sudarydavo vėrinį ant krūtinės, būdavo prisiūti prie galvos dangos, prie rankoviu, eilėmis nuo juosmens iki žemės, puslankiu prie dubens kaulų sudarė gal diržo papuošimą ar prijuostės kraštą, jais dabino apavą, peilių makštis ir kt. Be to, drabužiai ir kepuraitės minėtame kapinyne būdavo apsiuvami bebro dantų plokštélémis. Tokių papuošalų žinoma ir iš kitų neolito paminklų — iš Žemutinės Veretės, Kubenino, Elnių salos Barenco jūroje (Гурина H. H., 1956, c. 134—142).

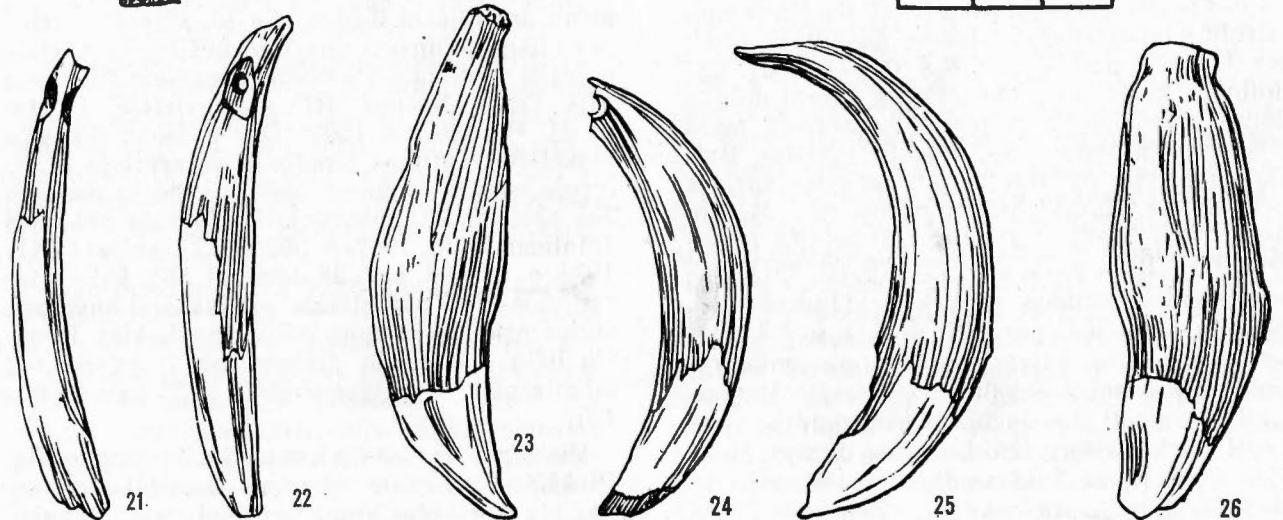
Vienintelis savitas papuošalėlis, rastas Šventosios 1B gyvenvietėje, buvo lašelio pavidalo plokštélė iš šerono ilties su dvieju skylutėmis per viduri (pav. 84 : 13). Ją galėtume gretinti su keletu kitų radinių iš Pabaltijo. Latvijoje panaši šerno ilties plokštélė smailiu galu ir su dvieju skylutėmis aptikta Kreičių kapinyne (Zagorskis F., 1963, p. 32, pav. V : 7). Estijoje Tamulos kapinyne rasti trys kabučiai iš šerno ilties vienu smailiu galu ir su skylute per viduri (Jaanits L., 1957, p. 86, pav. 4 : 15).

Šventosios gyvenvietėje rasta šernų ilčių lenktų smailių plokštelių (pav. 83 : 9; 84 : 10—12), kurios dažnai interpretuojamos kaip peiliai. Tačiau tai ne peiliai (nors mums jos ir primena dabartines geležtes su skylutėmis kriaunoms prikniegdyti), nes šitaip pritvirtintų peilių akmens amžiuje neaptikta. Be to, šios plokštélės yra nusigludinusios nuo ilgo nešiojimo, kartais puoštos ranteliais. Plonomis įraižėlėmis dabinta iltis rasta Narvos III gyvenvietėje (Гурина H. H., 1967, c. 150). Dar ryškiau puoštos plokštélės, aptiktos Švedijoje viduriniojo ir vėlyvojo neolito kapuose, aiškiai rodo jų paskirtį. Jos aptiktos ant mirusiojo kaklo kaip ankaklės (Malmer M. P., 1962, p. 305—312; Janzon G. O., 1974, p. 88—98, pav. 28, lent. 39, 56); kai kurios rantytos ar su skylutėmis greičiausiai buvo prisiūtos prie kokios nors odinės apykalės. Panašių ilčių papuošalų žinoma net iš piliakalnių laikotarpio (Grigalavičienė E., 1976, pav. 2 : 9—12).

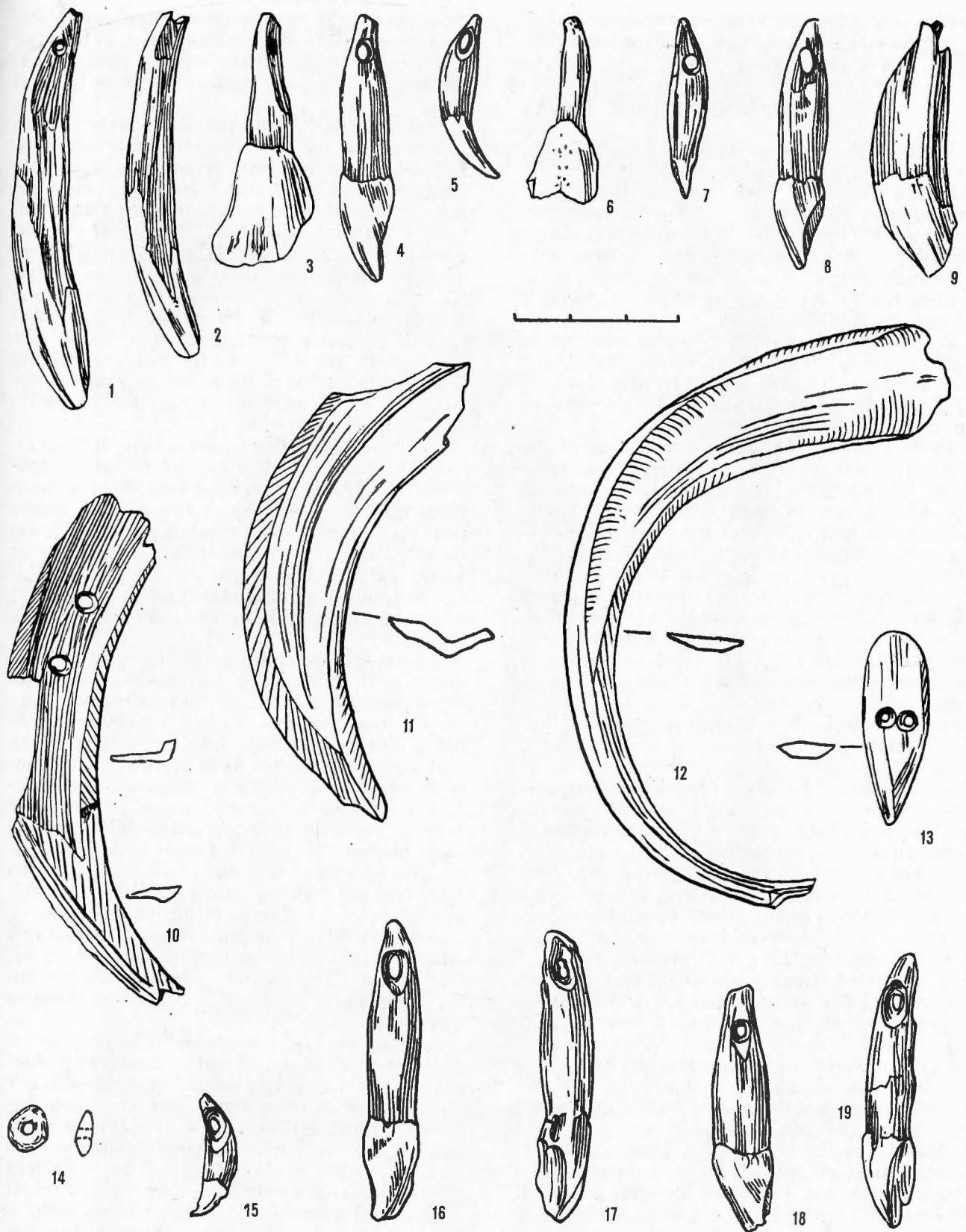
Visai mažai rasta akmensinių papuošalų. Plokštčias apskritas skalūno karoliukas (pav. 84 : 14) aptiktas 26-oje gyvenvietėje. Panašių papuošalėlių pasitaiko įvairose kultūrose, tačiau retai. Dažniau jų būna vėlyvojo neolito pa-

Scale bar: 1 mm

83 pav. 23-os gyv. žvérių dantų kabučiai. IEM

84 pav. Zvérių dantų kabučiai, šerno ilčių papuošalai ir skalūno karoliukas:
 1–9, 11, 12 — iš 23-os gyv., 10 — iš 3B gyv., 13, 15–19 — iš 1B gyv., 14 — iš 26-os gyv. IEM

minkluose: akmeninis karoliukas žinomas iš Kalingrado sritys Pamarių kultūros kapo (Kilian L., 1955, pav. 297 d.).

VAIZDUOJAMASIS MENAS

Vaizduojamojo meno objektų nedaug, jie būdavo kartojami įvairiais pavidalais ir gaminti iš skirtingų medžiagų. Kiekvienas visiškai kitoks, individualus kūrinys, nors vaizduojamasis menas, kaip ir ornamentika bei papuošalai, šiam laikotarpyje negalėjo būti nepriklasomas. Galima skirti keletą ryškių vaizduojamojo meno grupių, tai: 1) žvérių, 2) paukščių, 3) roplių ir 4) žmonių atvaizdai.

Zvérių atvaizda. Pagrindinis žvéris, kurį vaizdavo Šventosios gyventojai, buvo briedis. Ryškiausi pavyzdžiai — dvi apeiginės briedžio rago lazdos iš Šventosios 3B gyvenvietės (pav. 85 : 1, 2).

Pirmai aptikta 140 cm gilumoje, sapropelio sluoksnyje. Matyt, stichinės nelaimės metu kartu su kita buities daiktais ji buvusi nuplauta nuo kranto, nes aplinkui mėtėsi puodų šukių, pasvarų bei kitų dirbinių. Lazda 44 cm ilgio, keturkampio pjūvio kotu ir kiek apvalesne bei storesne, iš rago dalies prie pat kaktos padaryta galvute (pav. 86). Ausytės išpjautos iš akinės atšakos, dvi, perskirtos išskobtu grioveliu. Galvutė nuo ausų galiukų iki šnervių 14 cm ilgio. Išskaptuota labai gerai žvėries anatomiją pažįstančio menininko, pabrėžiant būdingiausias savybes ir kai kuriomis smulkmenomis suteikiant visai figūrai gyvumo. Tai, pvz., nežymus, tačiau toks charakteringas ir taip visą galvą pagyvinąs gūbrelis ant kaktos, beveik tarpuakyje. Akys apvedžiotos migdolo pavidalo grioveliu, po jomis — nedidelis nuolaidumas per visą ilgą kuprotą nosį. Snukis beveik keturkampis, šnervės pažymėtos ipjovomis. Ryški briedžiui būdinga atvipusi apatinė lūpa, virš kurios išraižyti dantys su dideliu žolédžiui charakteringu tarpu vietoj iltinių dantų. Pasmakrėje reikėjo pavaizduoti mésinę ataugą ir barzdą. Jas reiškė per visą ilgi einas dviejų eilėmis giliai įrežtas eglutės ornamentas, pereinantis į pažančius ir siekiantis ausis; po pat kaklu išskaptuota išsikišusi apvali karpa. Visas galvutės paviršius labai dailiai poliruotas, o nosies gūbrys ir ausys dar išraižyti plonytėmis susikertančiomis linijomis. Apeiginės lazdos kotas plokščio keturkampio pjūvio, į apačią kiek siaurėjantis, gale išgręžta cilindrinė skylutė.

Apie 10 m nuo šios lazdos, visai netoli buv. ežero kranto, 80 cm gilumoje, pačiame ežero dugne rasta antra panaši apeiginė lazda. Ji 42 cm ilgio, galvutė iki ausų galiukų 23 cm ilgio. Padaryta tokiu pat principu, kaip ir pirmoji: galvutė iš pagrindinės šakos prie kaktos, ausytės — iš akinės atšakos (pav. 85 : 2). Tačiau lazda liko

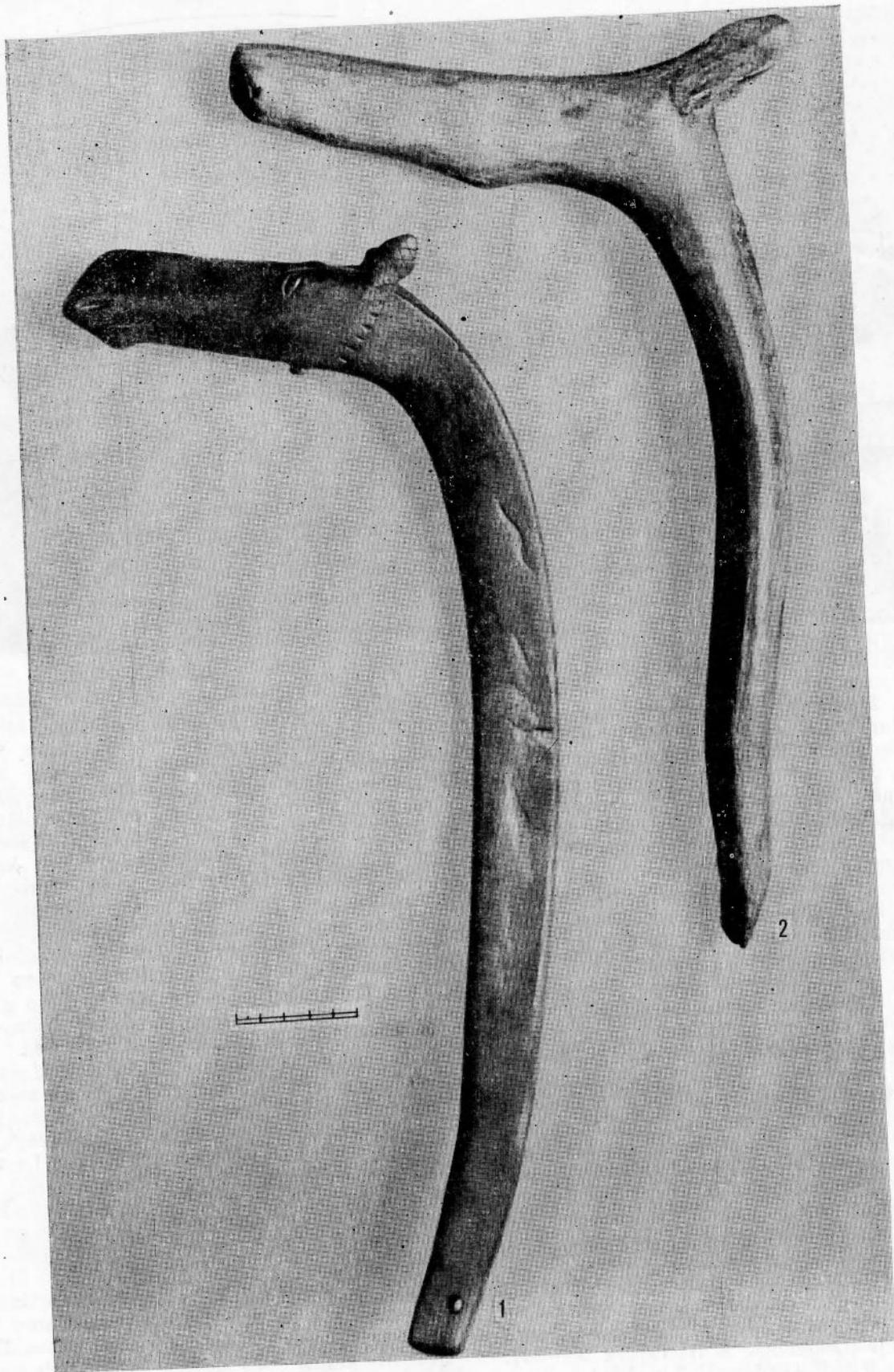
nebaigta — koto nugarėlėje neužlygintos pjovimo žymės, visai nedetalizuota galva. Iš būdingų briedžio požymių belikęs ryškus gūbrelis pasmakrėje — atauga. Paviršius gludintas tiktai iš dalies.

Be šių dviejų figūrų, yra dar keletas gintaro figūrėlių, taip pat turėjusių vaizduoti briedžius. Ryškiausia galvutė rasta Šventosios 30-o ploto lobyje šalia 24 trapecinių kabucių. Tai ruosinys labai kruopščiai retušuoti paviršiumi ir kampuočiais apibendrintais kontūrais (pav. 87 : 5). Figūrėlė plokščia, beveik lešinio pjūvio, 4,2 cm ilgio, snukis paplonintas ir susiaurintas, matyt lyg ir lūpų praprovą pėdsakai. Taip išryškėja ir briedžiui būdinga plati atvipusi lūpa. Ant sprando matyt nežymus kaklo užkirtimas. Dar dviejų, taip pat tik retušuotų plokščių dirbinių liekanos, rastos Šventosios 26-oje gyvenvietėje (pav. 87 : 6, 8), greičiausiai irgi buvo briedžio ar elnio galvučių ruošiniai.

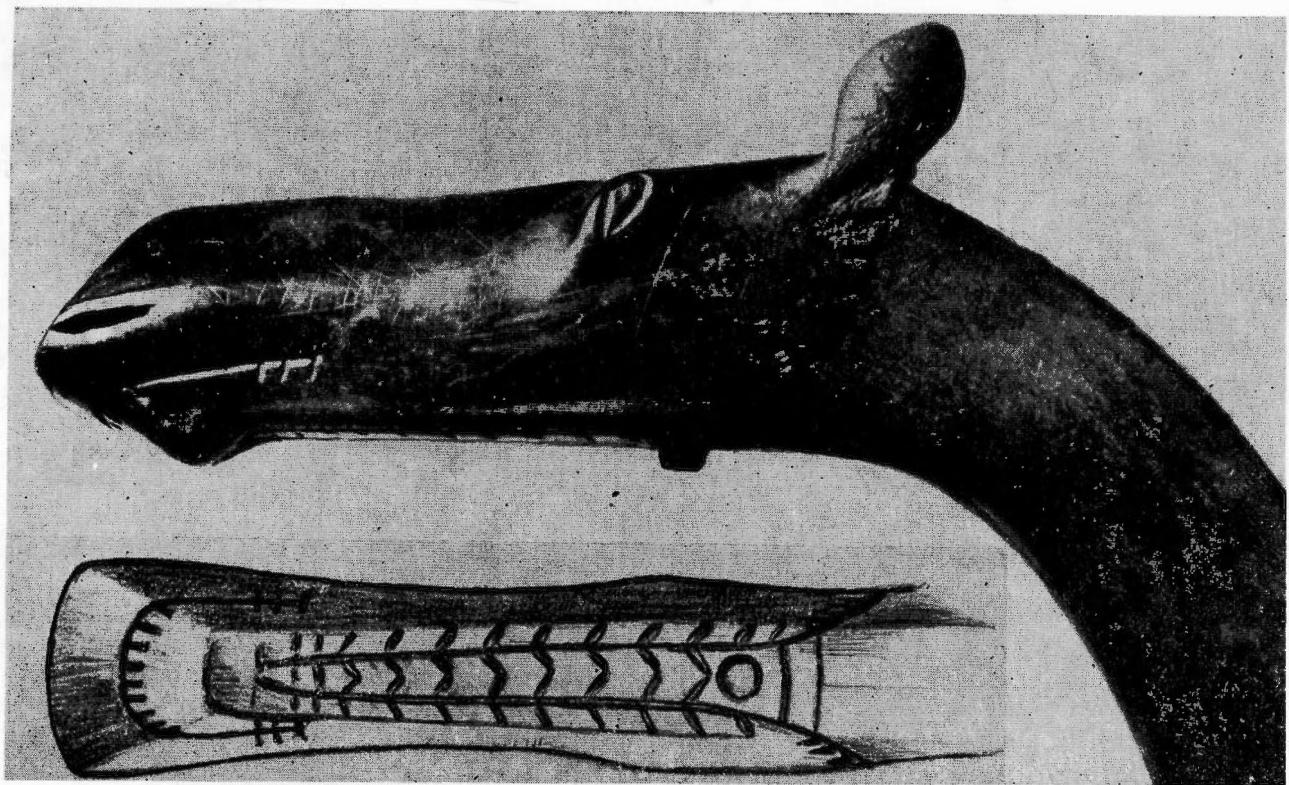
Galbūt elnio snukučio dalis buvo ir Šventosios 23-oje gyvenvietėje aptikta gintarinė figūrėlė (pav. 87 : 1) iš raudono skaidraus gintaro gerai gludintu ir poliruotu paviršiumi, rombo formos, iš profilio kiek palenkta, su iškilia briauna paviršiuje. Tuo ji kiek primena gyvatės ar žalčio galvutę, bet toliau staigiai platėja. Kadangi galiukas smailus, tai turėjo būti ne briedžio, o greičiau elnio ar kito žvėrelio snukučio dalis.

Keletas greičiausiai žvérių figūrėlių pavaizduota ir 3B gyvenvietės puodų sienelėse. Deja, išlikę tik keli fragmentai, tad nežinoma, kaip atrodė visas piešinys. Pastebėta badytinė duobučių juostelių. Vienoje šukelėje išlikusi beveik visa figūrėlė (pav. 88 : 3) iš profilio, pavaizduota dviem eilėmis duobučių. Nusileidžiančios žemyn linijos reiškė keturias kojas. Išlikusi ir iš keturių duobučių sudaryta kaklo dalis. Antroje (kito puodo) šukelėje tekstiliniais atspaudais padengtu paviršiumi matome užpakalinę žvériuko dalį, taip pat žymimą dvimi duobučių juostelėmis (pav. 88 : 2). Tačiau ką turėjo vaizduoti kitose trijose šukėse neornamentiškai išdėstytose eilučių juostelės, sunku spręsti (pav. 88 : 4, 5). Gal keliose 1B gyvenvietėse šukėse taip pat buvo kokios nors figūrinė kompozicijų liekanos (pav. 88 : 6).

Briedžio bei elnio atvaizdas ankstyvojo ir viduriniojo neolito mene aptinkamas daug dažniau, negu kokių kitų žvérių, nes briedžiai ir elniai tuo metu buvo vienas iš svarbiausių medžioklės objektų. Pasibaigus paleolitui ir pasitraukus šiaurės elniams, briedžiai atstojo juos visą mezolitą ir neolitą. Tie patys rago dirbinių tipai, atkeliau iš paleolito, — žeberklai, durklai ir kt. — imti gaminti jau nebe iš šiaurės elnių, o iš briedžių ragų. Paleolito pabaigoje briedžio atvaizdų, išraižytų kaule, turime iš Prancūzijos (Breuil H., Lantier R., 1959, lent. VI : 2). Bet,

85 pav. 3B gyv. apeiginės lazdos. IEM

86 pav. Apeiginės lazdos briedžio galvutės ir pasmakrės piešinys

plintant žemdirbystei ir gyvulininkystei, Pietų bei Vidurio Europoje pamirštas ir pirmynkštis realistinis menas. Tačiau dar beveik visą neolitą briedžių atvaizdai liko Šiaurės rytų Europoje, kur iki pat žalvario amžiaus nebuvo reikalo pereiti į gamybinį ūkį. Tad šioje srityje daugiausia ir reikia ieškoti analogijų mūsų turimiems atvaizdams.

Apeiginės lazdos su briedžių galvutėmis — retas radinys archeologinėje medžiagoje. Pačios artimiausios yra dvi, aptiktos Onegos ežero Elnių salos kapinyne (Гурина Н. Н., 1961, рис. 24). Lazdos, žinoma, priklausomai nuo natūralaus rago dydžio irgi tokios pat, kaip mūsiškės — viena 42,5 cm, antra — 40 cm ilgio. Galvutės pirmynkštio realistinio stiliaus, gal tik kiek daugiau stilizuotos — akys apjuostos dideliais iškiliais ratilais, smarkiai pabrėžta nosies kupra ir atvipsi lūpa, vieno dargi karčiai išpjautyti. Paviršius gerai gludintas, kotas net nuzulintas. Panašiai ratilais apvedžiotomis akimis, o kartais ir šnervėmis yra ir kiti visoje Šiaurės Europoje rasti briedžių atvaizdai. Beje, Šiaurės rytų Europos šio tipo apeiginės lazdos nuo pabaltiliškųjų dažniausiai skiriasi tuo, kad jos sudėtinės. Iš rago daroma tikta pati galvutė, o kotas turėjęs būti medinis. Tokia galvutė su trumpa įtvara rasta vėlyvojo neolito Modlonos gyvenvietėje (Ошибкина С. В., 1976, c. 33—34); dvi, tik be įtvarų (18,5 ir 15,2 cm ilgio), žino-

mos iš Uralo, rastos greičiausiai Šigiro durpyne. Jų gerklės vietoje yra trikampė išpjova; Pabaltijo dirbiniuose jos niekad nebūna (Эдинг Д. Н., 1940, рис. 41, 42, 44; Дмитриев П. А., 1951б, с. 54, рис. 4:6; Мошинская В. И., 1976, с. 65, 107, рис. 10). Kitas būdingas Pabaltijo skulptūrų bruožas, kad jos dažnai puošiamos grafiškai — plonomis įrežtomis linijomis. To niekad nepastebėta prie Uralo nei Sibire (Мошинская В. И., 1976, с. 106—107). Be to, Šigiro bei Gorbunovo radiniai vėlesni — metalų laikotarpio (Мошинская В. И., 1976, с. 61). Su labai panašia briedžio galvute buvo ir apeiginio kiauro samčio rankena, aptikta Šigiro durpyne (Мошинская В. И., 1976, с. 84, табл. 13). Volosovo kultūrai priklausančių apeiginių lazdų galvučių, kurios tik mažesnės už Šigiro galvas, rasta Volodaruose, Okos baseine (Цветкова И. К., 1973, с. 423—428). Nedidelių apeiginių lazdų galvučių aptikta Latvijoje, Malmutose upės žiotyse (Loze I., 1970, pav. 6 : 19), prie Piestinios upelio — Lubanos ežero srityje (Лозе И. А., 1969, с. 37, рис. 3 : 1), Estijoje — Vilos (Villa) ir Narvos-Rygikiulos III gyvenvietėse (Jaanits L., 1961, pav. 1 : 1). Latvijoje ir Estijoje rastos galvutės artimesnės Sventosios, o ne Rytų Europos radiniams. Beje, estų radiniuose briedžių akys neiškiliros, Latvijoje Malmutose upės žiotyse aptikto briedžio nedidelės ir neišryškintos, niekur nėra išpjovos

pabarzdėje, o Viłos gyvėnvietaje rasta galvutė turi tokią pačią, kaip ir Sventojoje, gana ryškią karpą.

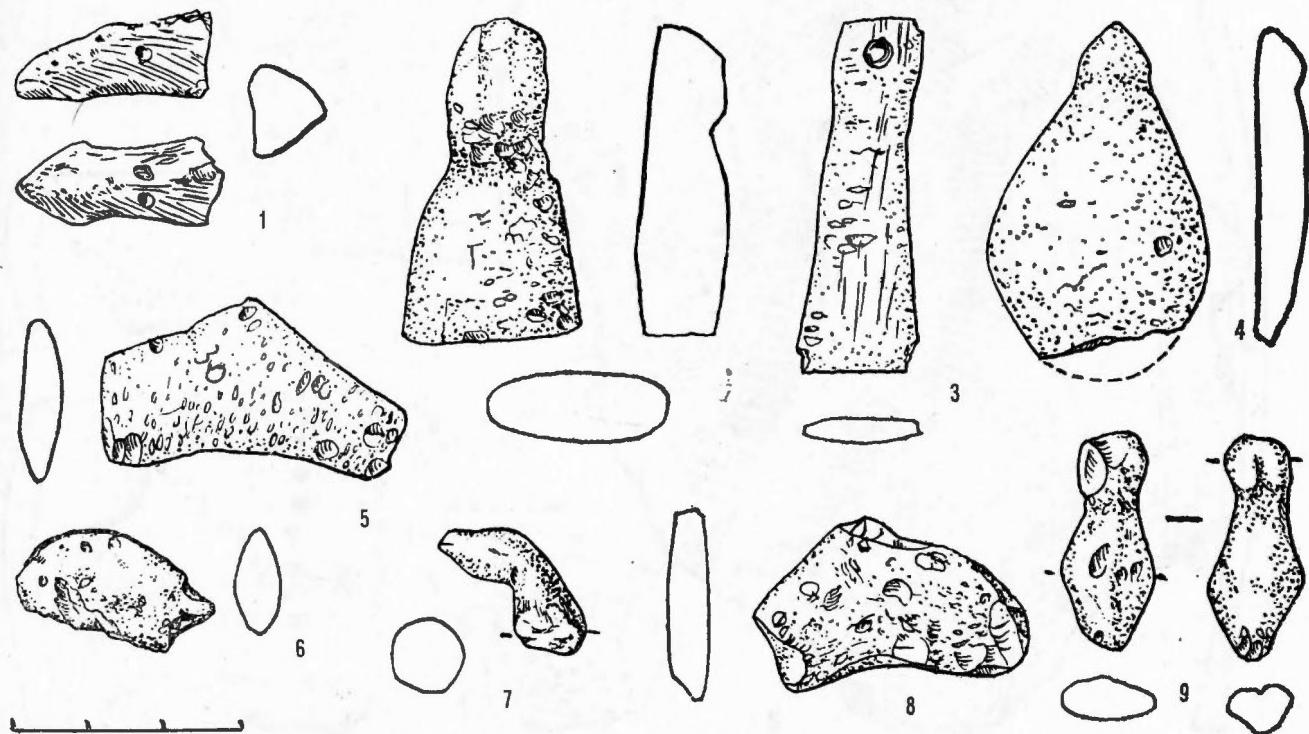
Siaurės kraštuose briedžių arba elnių galvutės kartais būdavo skaptuojamos kovos kirvių pentyse ir galėjo turėti tokią pat prasmę, kaip ir raginės apeiginių lazdu viršunės. Tokių ginklų rasta Karelijoje, Suomijoje, Švedijoje. Kai kurie jų priklauso viduriniajam neolitui, daugiausia — vėlyvajam, bet yra ir dar vėlesnių laikų (Frödin O., 1912, p. 198, pav. 6b; Meinaender C. F., 1954, p. 85—92, pav. 48, 51; Гурина Н. Н., 1961, c. 144, рис. 22: 5).

Daug kur žinoma ir mažų amuletinį šių žvérių figūrelių. Dažnai jos būna iš kaulo ar rago, o kartais ir iš gintaro. Artimiausia mūsų radiniams gintarinė galvutė iš Juodkrantės lobiai (Klebs R., 1882, lent. VIII : 21); ji tik glu-dinta ir kakle yra skylutė pakabinti, o briedžio (gal elnio) požymiai menkai išryškinti. Briedžių aiškių figūrelių žinoma iš Latvijos gyvėnvietai: plokščia kaulinė rasta Malmutos upės žiotyse (Лозе И. А., 1964, c. 115—117; 1969, c. 37, рис. 3 : 3; 5 : 1), antra žinoma iš Abuoros gyvėnvietai briedžio galvutė aptikta Piestinios gyvėnvietaje ir taip pat Riniukalnyje (Лозе И. А., 1969, пuc. 3 : 2, 4, 7). Gintarinė labai dailaus darbo briedžio galvutė rasta Sarnatėje (Ванкина Л. В., 1970, c. 111, рис. 144, табл. LV : 2). Ji irgi artima Šventosios radiniams.

Danijoje, Želandijos saloje, gintarinių briedžių galvučių žinoma net iš mezolitinės Maglemozės kultūros gyvėnvietai (Brøndsted J., 1938, p. 75; 1960, p. 88; Mathiassen Th., 1952).

Be to, briedžių mažų galvučių ar dalinių figūrėlių aptikta daugelyje akmens amžiaus gyvėnvietai, pvz., Suomijoje, Lehtojervyje (Lehtojärvi), 9 km į šiaurę nuo speigiračio rasta medinė galvutė, Kitileje (Kittilä) — šaukštasis su briedžio galvute (Kivikoski E., 1936, p. 8—14). Labai seniai literatūroje žinomas kaulinės šukos su žmogaus ir briedžio galvutėmis, rastos Gotlande, Gulrume (Gulrum) (Hansson H., 1926, pav. 185). Kaulinių figūrėlių aptikta prie Barento jūros (Гурина Н. Н., 1953, c. 373—376), prie Bajkalo ežero (Окладников А. П., 1950, рис. 90) ir kt. Siaurės Europos uolų raižiniuose taip pat daugiausia briedžių atvaizdų. Beje, visos jų figūrėlės be ragų. Ragai būtų vienintelis požymis nustatyti lyčiai, nes kitkuo briedžių patinų ir patelių galvos nesiskiria. Net ir mėsinė atauga su barzda būdinga abiejų lyčių žvėrimi. Patelės tik lūpa ne tokia atvipesi, tačiau iš drožinio šito atskirti negalima. Gali būti, kad tiesiog buvo neįmanoma atvaizduoti trapių ragų, juo labiau, kad neolito uolų raižiniuose randame raguotų briedžių.

Paukščių atvaizdai archeologinėje medžiagoje paprastai būna ne atskiro figūrėlės, o dažniausiai puošia samčių galvutes. Visai lo-

87 pav. Ivairios stilizuotos gintaro ir molio (7) figūrėlės:

1 — iš 23-os gyv., 2, 3, 9 — iš „Palangos lobio“, 4, 6—8 — iš 26-os gyv., 5 — iš 30-o ploto lobio. 1, 6—8 — IEM, 2—5, 9 — GM

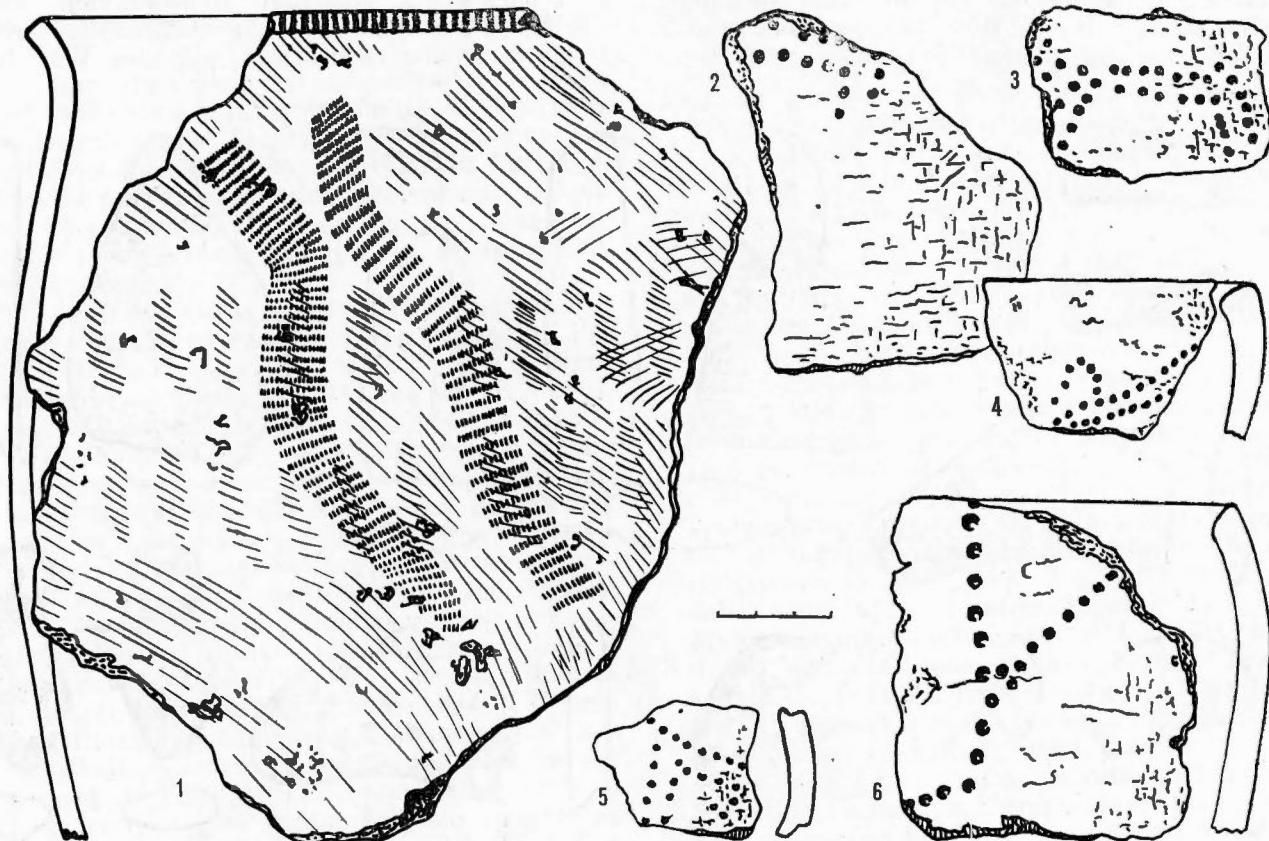
giška, kad samtis vandeniu semti dabintas vandens paukščio galvute.

Sventosios 23-os gyvenvietės pietinėje tyrinėto ploto dalyje tarp suplautų karčių, jau pačioje buv. ežero pakrantėje rasta samčio liekana su paukščio galvute. Samtis sudužęs ir buvo taisytas. Tai rodo dvi pragrėžtos skylutės. Pati galvutė, nuo snapo galo iki sprando, yra 12,5 cm ilgio. Ji kiaušinio formos, šonuose su apvaliomis išskobomis pažymėtomis akutėmis. Snapas ilgas ir smailus, ryški žiomenų linija (pav. 89 : 1). Antras paukščio galvutę primenantis kotelis rastas 1B gyvenvietėje (pav. 89 : 2). Trečias fragmentas aptiktas 26-oje gyvenvietėje. Tai molinė negrabių nulipdyta mažytė (2,7 cm ilgio) antis galvutė (pav. 87 : 7), galbūt irgi kokio molinio samtuko dalis.

Labai daug paukščio atvaizdų žinoma iš Latvijos neolito paminklų. Iki 1969 m. aptikta daugiau kaip 30 kaulinių bei raginių skulptūreliai, iš kurių 16 vaizdavo paukščius (Лозе И. А., 1969, c. 33). Tai atskiros figūrelės arba peilių rankenos. Sarnatės gyvenvietėse rasta samtukų ar jų dalių su laukinių žąsų, ančių, gulbių galvutėmis (Šturm E., 1940, p. 56, 57, pav. 13, 14; Ванкина Л. В., 1970, c. 103, табл. XXXIX). Es-

tijoje irgi žinomas paukščių motyvas (Янитс Л. Ю., 1959, c. 282, рис. 59 : 5). Suomijoje aptiktas samtukas iš kedro su anties galvute (Äyräpää A., 1930 b, p. 8, pav. 2); manoma, kad jis galėjo būti atgabentas iš Uralo. Keletas samtukų su paukščių galvutėmis rasta ir Sigiro bei Gorbunovo durpyninėse gyvenvietėse (Райшенбах В. М., 1956, рис. 3 : 4; 10 : 8; Гурина Н. Н., 1972, пис. 9; Мошинская В. И., 1976, c. 81). Ukrainos tripolinės kultūros gyvenvietėse aptikta molinių samteliai, kurių rankenos su paukščių galvute (Бибиков С. Н., 1953, табл. 52). Vandens paukščių motyvų dažnai pasitaiko Siaurės Europos petroglifuose, kaulinėse bei titnaginėse skulptūrelėse (Замятнин С. Н., 1948, c. 107, рис. 5 : 1—12), taip pat kaip puodų puošybos elementas (Фосс М. Е., 1952, c. 36, рис. 9; Гурина Н. Н., 1951, c. 108—112, рис. 21). Beje, ir puodų puošyboje tai nebuvo įprastas ornamento motyvas, nes atskirose gyvenvietėse randama tik po vieną taip dekoruotą puodą.

Dažniausiai, kaip minėta, būdavo vaizduojama antis, rečiau žasis, dar rečiau gulbė. Lingė, kiek tuo tarpu žinoma, pasitaikė tiktais Šventojoje. Bet greičiausiai svarbiausia buvo ne tai, koks paukštis vaizduojamas, o tai, kad vandens

88 pav. Puodų šukės, papuoštos figūrinėmis kompozicijomis:
1—5 — iš 3B gyv., 6 — iš 1B gyv. IEM

paukštis. Ypač akivaizdi sasaja su vandeniu tada, kai paukštis yra samtuko rankena arba jis puošia puodą.

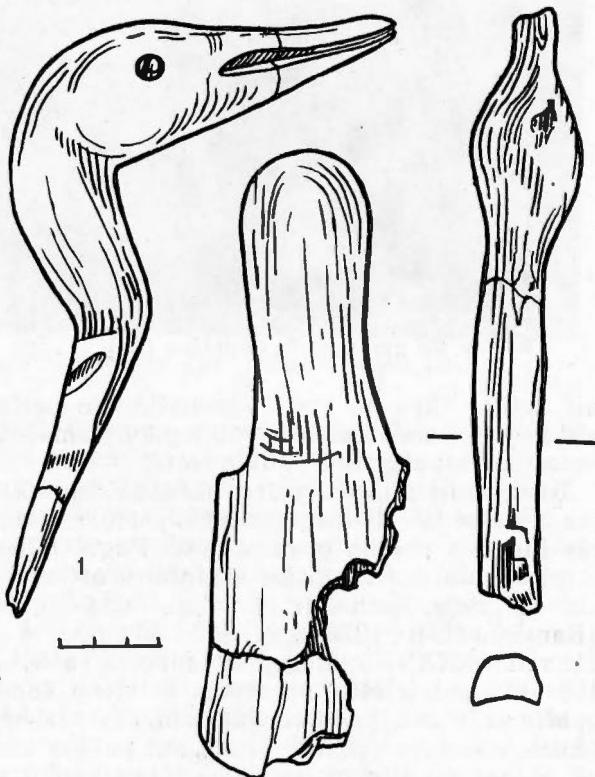
Paukščių atvaizdų samčių kotuose Pabaltijyje ir Karelijoje daugiausia pasitaikė viduriniojo ir vėlyvojo neolito gyvenvietėse. Toliau iš šiaurėjų aptinkama žalvario ir net geležies amžiaus paminkluose, pvz., Komu ATSR Viso durpynė (Гурина Н. Н., 1972, c. 43—45, puc. 11), Sigiro bei Gorbunovo durpynuose (Мошинская В. И., 1976, c. 88, 99). Nors paukščių skulptūros visur panašios, tačiau pastebima kai kuriai stilistinių skirtybų. Vakarinėse srityse, t. y. Pabaltijyje bei Okos baseine, paukščių akys žymimos išskobtomis duobutėmis, o už Ūralo bei Obės žemupyje rastos skulptūros be akių (Мошинская В. И., 1976, c. 105).

Ropliai taip pat vienas iš būdingų Rytų Europos neolito vaizduojamųjų gyvūnų, todėl šią grupę reikia išskirti, nors Šventosios radiuose medžiagos jai apibūdinti turime labai maža. Tėra viena puodo šukė, kurioje matyt iš ornamentikos sistemą neiejinantis motyvas — dvi įstrižai vingiuojančios juostos (pav. 88 : 1). Puodas buvęs apie 40 cm skersmens, S formos kakleliu; paviršius gana ryškiai brūkšniotas ir puoštas keliomis juostomis pirštų išpaudų. Puodo briauna ir vidinė kaklelio pusė dabinta statmenomis, labai plonomis apvajinio ornamento juostelėmis. Iš tokų pat skersų juostelių sudaryti du žalčių (?) atvaizdai, einantys įstrižai puodo sienelės. Radinys nelabai aiškus, tačiau galime jį šitaip interpretuoti, nes roplių, ypač gyvačių bei žalčių, atvaizdai būdingi Šiaurės rytų Europos neolito medžiagai, nors jų aptinkama daug rečiau, negu paukščių ar žinduolių. Žalčiai ar gyvatės dažniausiai daryti iš kaulo ar rago. Estijoje žinomas net mezolitis tokis atvaizdas iš Tervalos (Tõrvala) (Moora H., 1957, p. 225—232), o Latvijoje — iš vėlyvojo neolito Abuoros gyvenvietės (Лозе И. А., 1969, c. 40, puc. 5 : 4). Vėlyvajam neolitui priklauso ir Estijos Tamulos gyvenvietės gyvatė (Jaanits L., 1957, pav. 4 : 10). Gyvačių atvaizdų rasta Onegos ežero Elnių salos kapinyne ir petroglifuose, o Gorbunovo durpyno gyvenvietėje aptikta didžiulė medinė gyvatė (Гурина Н. Н., 1961, puc. 19 : 1, 2; Раушенбах В. М., 1956, puc. 8 : 11). Tačiau būna ir puodų sienelėse išrežtų gyvačių ar žalčių, pvz., Pskovo srities Usviatų gyvenvietėje (Микляев А. М., 1969, puc. 3 : 5, 6). Šventosios raižinių labai primena ir vieną Dnepro-Doneco kultūros puodas (Телегин Д. Я., 1968, puc. 13 : 1).

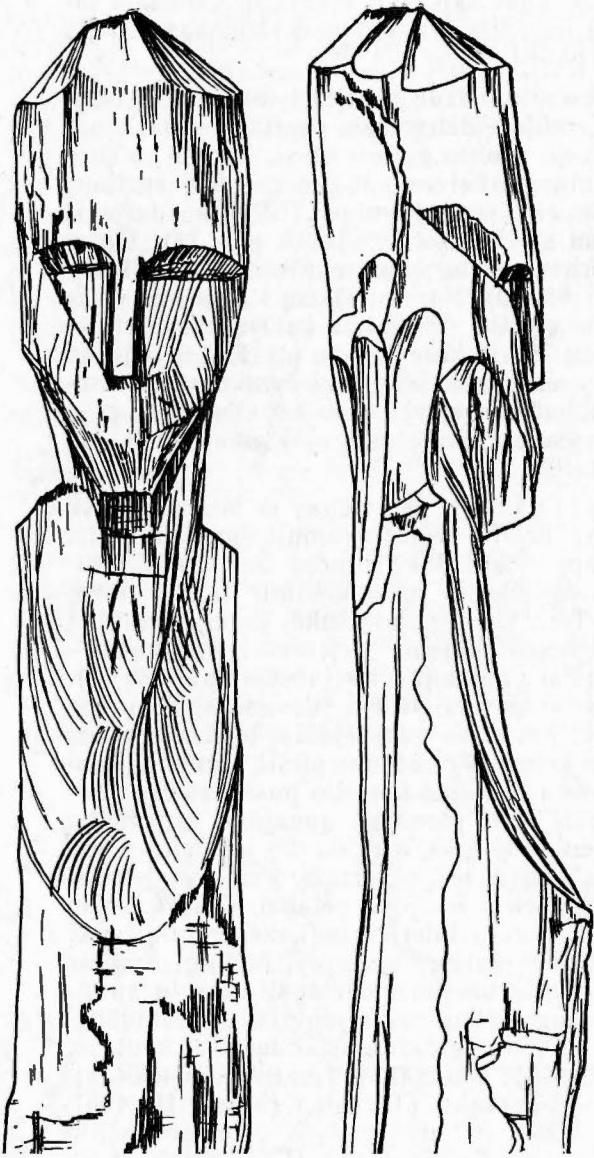
Zmonių atvaizdai Šventosios gyvenviečių mene užima svarbią vietą. Kaip ir kituose Šiaurės bei Rytų Europos kraštuose, jie net labai įvairūs. Galima skirti trejopus žmonių atvaizdus, tai: 1) didelės stulpinės figūros, 2)

smulkios figūrelės-amuletais ir 3) raižiniai bei lipdiniai ant puodų sienelių.

1969 m. Šventosios 2B gyvenvietėje, pačiame buv. senvagės-ezerėlio krašte, kuris toje vietoje staigiai gilėjo, rasta stulpinė skulptūra (pav. 90, 91). Ji gulėjo ant nugaros smaigaliu iš krančią. Iš jos padėties atrodė, kad skulptūra turėjusi stovėti ant paties kranto. Figūra gerai išlikusi, nesutrešusi, net žievė nenusilupinėjusi. Matyt, neilgai ji stovėjo ore ar plūduriavo vandens paviršiuje, labai greitai nugrimzdo į dumblą. Gulėjo kiek atokiau nuo visų kitų radinių gausybės, nors šalia irgi rastos kelios šukės. Skulptūra padaryta iš tiesaus juodalksnio rąstelio; drūgalys negrabiai pasmailintas, o viršūnėje išskaptuotas veidas. Visas stulpas 195 cm ilgio ir 10 cm storio per vidurį. Nulupta žieve ir paprasčiausiomis priemonėmis išskaptuota tik 32 cm ilgio galvutės ir krūtinės dalis. Kakoje paliktas rąstas apvalumas, kuris siaura juosteles eina ir per neatsikišusią nosį. Akiduobės ir skruostai nuo žulnai nuskaptuoti nuo antakių lankų žemyn. Antakiai išriesti, tačiau akys nepažymėtos. Burnų rodo tik neryškus pakilimas. Smakras trikampis. Kaklas ir krūtinė, kiek leido akmeninio kirkuko ašmenys, nutašyti nedidelėmis plokštumėlėmis. Nelabai stengtasi išlyginti ar ištaisyti nesimetriškus iškirtimus, nors naudotas ir titnagi-

89 pav. Samčių rankenos su paukščių galvutėmis:
1 — iš 23-os gyv., 2 — iš 1B gyv. IEM

90 pav. 2B gyv. stulpinė skulptūra. IEM

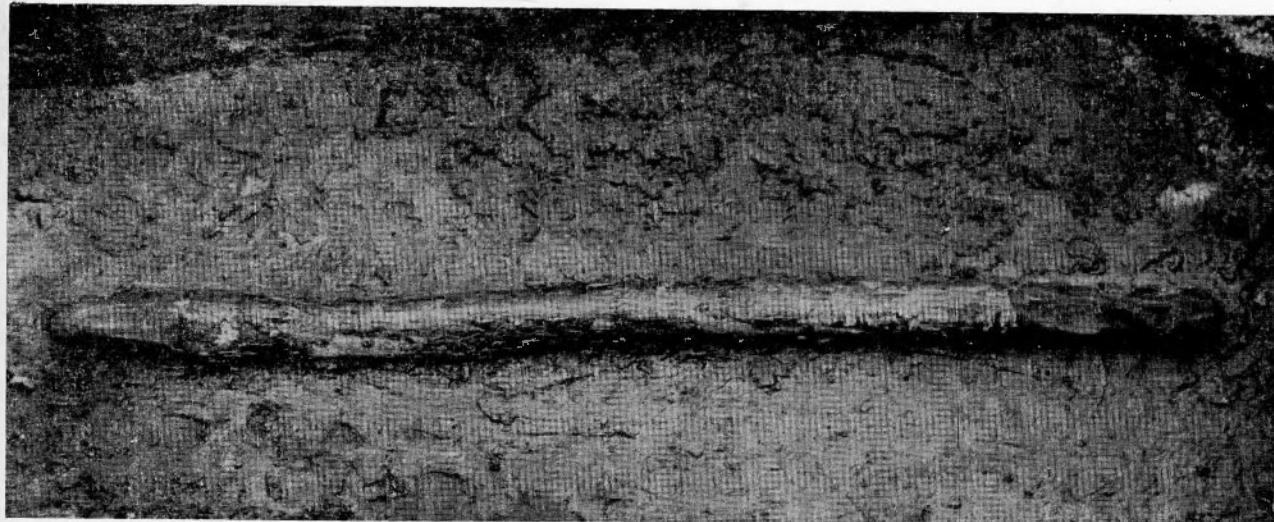
nis peilis. Akys ne visai simetriškos, o pečiai aiškiai nevienodo aukščio. Viršugalvis smailiai nutašytas, o pakaušyje palikta žievė.

Tokių stulpinių skulptūrų nedažnai aptinkama ir kitose IV—II tūkstantmečio pr. m. e. Siaurės Europos neolito gyvenvietėse. Pagal laikotarpį ir kultūrą Sventosios skulptūrai artimiausia Latvijoje, Sarnatėje, 1959 m. rasta figūra (Ванкина Л. В., 1970, c. 24, 102—103, рис. 18—21, табл. XXXVII). Ji irgi iš lapuočio rastelio, 168 cm ilgio; viršus aptašytas iš vieno šono, apačia — iš dviejų. 46 cm nuo viršūnės išskaptuotas veidas, o pakaušyje taip pat palikta žievė. Kadangi aplinkui pastebėta daug karčių, o po ja buvo tuo metu augusio medžio šaknys, L. Vankina mano, kad figūra stovėjusi aptverta

po medžiu ir prie jos buvusi kūrenama ugnis, nes netoli ese rasta smėlio su angliukais.

Nedidelės, bet, matyt, taip pat stulpinės figūrėlės galvutė, priklausanti ankstyvajam neolitui, 1969 m. ištraukta iš vandens Malmutos upės žiotyse (Loze I., 1970, pav. 3 : 1; Лозе И. А., 1970, c. 57—61).

Vakariniame Baltijos pajūrio kampe, Slezvi-ge-Holšteine, IV tūkstantmečio pr. m. e. viduriui ($C^{14} = 5645 \pm 135$) priklausanti stulpinė skulptūra žinoma iš Hopfenbacho (Hopfenbach) (Rust A., 1958, p. 141—145, pav. 55). Tai 3,5 m ilgio kiek kreivas stulpas su labai primitviai išskaptuota galvute, be veido detalių. Iš radimo aplinkybių galima spręsti, kad jis stovėjęs tarp dviejų trumpesnių karčių.

91 pav. Stulpinė skulptūra in situ. 1969 m.

Kiek vėlesnės yra pagarsėjusios Šigiro ir Gorbunovo (Uralas) durpyninių gyvenviečių stulpinės skulptūros. Šigiro durpyne atsitiktinai rasta į 10 gabalų sutrupėjusi figūra iš pušies lentos su keliskart pakartotu žmogaus veidu ir antros panašios figūros galvutė (Эдинг Д. Н., 1937, c. 138—140; Дмитриев П. А., 1951 б, c. 58—59). Beje, tai nėra tikra to žodžio prasme stulpinė skulptūra (ji daugiau kaip 5 m ilgio), greičiausiai dūrų (apeiginio sandėliuko?) puošmena, priklausanti geležies amžiui (Мошинская В. И., 1976, c. 45, 47, рис. 7). Artimesnės mums kai kurios stulpinės jau metalų laikotarpio figūros iš Gorbunovo gyvenvietės (Эдинг Д. Н., 1937, c. 133—146; 1940, c. 41—57; Мошинская В. И., 1976, c. 60); čia jos rastos net septynios. Ypač panašus 1,06 m ilgio stulpas neišlikusia viršūne su veidu, atlikuoti dvieju išskobimais per viduri figūros, ir antra 1,23 m ilgio figūra plokščia pailga galva, prastai išlikusi veidu ir į smailumą susieinančiomis kojomis.

Mažosios žmonių figūrėlės-amuletai, rastos Šventojoje, dar schematiškesnės; visos gintarinės. Bene ryškiausia iš Palangos lobio (Тарвидас Б., 1937, pav. I : 5). Tai dvikojis kabutis (vienna kojytė nulūžusi) paplatinta galvute ir suskyle (pav. 92). Jis 5,2 cm ilgio, plokščio lėšio pjūvio. Antro lygiai tokio pat kabučio archeologinėje literatūroje nežinoma. Antropomorfiniai buvo ir trapeziniai kabučiai, puošti trimis skersinėmis juostelių grupėmis (pav. 73 : 2). Ryškesni kabučiai, kurių skersinės juostelės per viduri nesusieina (rankos ir kojos?) (Индреко Р., 1957, p. 72—73).

Galbūt prie šios grupės turėtų priklausyti ir kai kurie visai neornamentuoti, tik ryškiai išmaugtu kakliuku po keturkampe galvute kabučiai taip pat iš Palangos lobio (pav. 87 : 3). Zi-

92 pav. „Palangos lobio“ gintaro figūrėlė. GM

nomos dar trys gintarinės figūrėlės — viena iš 26-os gyvenvietės ir dvi iš Palangos lobio, sudarančios savitą grupelę ir taip pat turėjusios vaizduoti žmogų. Šventosios 26-oje gyvenvietėje, kasant uždarą drenažo kanalą, rasta storos lėšios pjūvio ne visai taisyklingo suploto kiaušinio pavidalo figūrėlė kiek aptrupėjusi galu (pav. 87 : 4). Viršūnėje iš priešakio išskirta kūginė galvutė. Paviršius gerai gludintas, poliruotas ir, atrodo, nuzulintas nuo ilgo nešiojimo. Figūrėlė 4,5 cm ilgio, 2,9 cm pločio ir 1 cm storio. Antra panaši, tik nulūžusių drūtgalių yra iš Palangos lobio (pav. 87 : 2). Ji ovalaus pjūvio, visu retušuotu paviršiumi; galvutė gludinta nežymiomis briaunomis, o visas korpusas — tik šiek tiek

šonuose. Ji 1,1 cm storio, išlikusi dalis 4,3 cm ilgio. Prie šių figūrelėi tinka dar vienas radinėlis iš Palangos lobio (pav. 87 : 9). Jis tik 2,9 cm ilgio ir 1,3 cm pločio; kiek netaisyklingo pjūvio, iškilius, matyt, taikytasi prie rasto gintaro gabalėlio formos. Viršuje tik iš vienos pusės iškilusi galvutė su išilginiu grioveliu.

Šios trys figūrelės galėtų būti interpretuojamos tiesiog kaip labai stilizuotos žmogaus figūros su išryškinta galva. Tačiau ypač trečioji rodytų, kad čia galbūt falinės figūrelės, kurios, kaip matyt iš Senojo pasaulio ankstyvųjų žemdirbių kultūrų radinių (Gimbutas M., 1974, p. 216—220), būna labai išvairios — ir su natūralistinėmis detaliemis, ir kartais fantastiškai suderintos su žmogaus galva. Galbūt čia ir yra toks atvejis?

Aišku, palyginti su visame pasaulyje žinomis gintarinėmis Juodkrantės lobio žmonių figūrelėmis, šios labai menkos (Klebs R., 1882, lent. IX : 1—5).

Molinė schematiška figūrelė, artima pavaizduotai pav. 87 : 4, rasta Latvijoje, Purciemio gyvenvietėje (Šturm E., 1937, pav. 2a). Panaši į ją kaulinė (nebaigtą?) žinoma iš Karelijos, Kubenino neolitinės gyvenvietės (Фосс М. Е., 1952, рис. 66 : 1). Rytų bei Šiaurės Europos neolito mažosios gintaro, kaulo ar molio žmonių figūrelės labai išvairios (Loze I., 1967, p. 22—27). Pvz., Latvijoje Abuoros gyvenvietėje ir Lagažoje (Lagaža) (Лозе И. А., 1969, c. 40, пuc. 1 : 4; 1973, c. 180—181, рис. 1), Estijoje Pernu (Pärnu) (Moora H., 1932, pav. 13) ir Tamuloje (Jaanits L., 1957, pav. 4 : 11, 12), Vitebsko sritys Osoveco II (Чернявский М. М., 1967 б, c. 291—293), Pskovo sritys Usviatų IV (Микляев А. М., 1967, c. 287—291), Onegos ežero Elnių salos kapyno (Гурина Н. Н., 1961, рис. 19 : 10—12) ir Aukštutinės Veretės (Фосс М. Е., 1952, рис. 11, 66 : 5) ir kt. gyvenvietėse aptikta gana realistinių. Tačiau yra ir visai schematiškų, ypač titnaginių, figūrelėi. Viena tokia žinoma ir iš Rudnios akmens amžiaus gyvenviečių senųjų rinkinių (Szukiewicz W., 1907, lent. XI : 11). Yra jų Baltarusijoje ir kitur (Замятин С. Н., 1948, c. 102—103, рис. 2; Брюсов А. Я., 1951, c. 43; Урбан Ю. Н., 1973, рис. 5 : 1). Suomijoje, Metsepirčio (Metsäpirtti) vietovėje (Äyräpää A., 1945, p. 11, pav. 2), aptiktas gintarinis trapecinis kabutis su išskaptuotu žmogaus veidu. Žinomas ir akmeninis kovos kirvis su žmogaus galvute pentyje (Meinander C. F., 1954, p. 90, pav. 50). Jis, matyt, buvęs apeiginis, kaip ir minėtos šukos iš Švedijos — Gulrumo, kurį viename kampe išdrožta briedžio galvutė, antrame — žmogaus (Hansson H., 1926, pav. 185). Olandijoje, Volkerake (Volkerak), Naujajame Brabante, aptikta nedidelė žmogaus figūrelė, datuota neolito pabaiga (4450 ± 85 m. pr. m. e.) (Монгайт А. Л., 1973, c. 191).

Trečia grupė žmonių atvaizdų yra išraižyta puodo sienelėje arba nulipdyta. Iš Šventosios turime du tokius puodus. Vieno puodo šukės rastos 1B gyvenvietėje. Tai buvęs paprastas, beveik statmenomis sienelėmis smailiadugnis puodas priplota briauna, apie 30 cm skersmens anga. Netoli briaunos labai schematiškai — išpaudėlių eilutėmis — pavaizduoti du žmonės. Visas kūnas yra pailgo stačiakampio pavidalo, o apatiniuose jo kampuose įstrižai į abi puses eina kojos (pav. 104). Tokio pat (jei ne to paties) puodo šukų rasta toje pačioje gyvenvietėje, tik apie 10 m nuo minėtųjų.

To meto Šiaurės ir Rytų Europos keramikoje žmogaus atvaizdas — retas radinys, kiek dažniau pasitaiko žvérių ir ypač vandens paukščių atvaizdų, atlirkty ta pačia visuotinai paplitusia technika. Figūrelės labai schematiškos, jas žymi išpausti taškučiai, todėl visos panašios. Šventosios radiniui artima žmogaus ir anties figūrėlė iš Litvino I gyvenvietės Polesėje (Исаенко В. Ф., 1969, c. 46—47; 1971, c. 211—213), išpausta ant Dnepro—Doneco kultūros puodo. Dvi žmonių figūrelės, išpaustos ilgais apvajiniiais spaudais, rastos Osoveco gyvenvietėje (šiaurės Baltarusijoje), priskiriamos vėlyvajai Narvos kultūros fazei (Чернявский М. М., 1973, c. 26). Kita figūrėlė, išpausta ant šukinės keramikos puodo, aptikto Perini vietovėje prie Novgorodo, taip pat yra žmogaus ir plaukiančios antelės (Peredolski W. W., 1905, lent. 15)¹. Panaši žmogaus figūrėlė puodo sienelėje rasta Riazanės sritys šukinės keramikos kultūros gyvenvietėje Ciornaja Gora. Ji išpausta apvajine virvele. Salia geriau išlikusios matyt ir antros figūrelės dalis (Цветкова И. К., 1959, c. 116, рис. 38 : 10). Figūrelės kiek panašios į Karelijos petroglifų figūras (Савватеев Ю. А., 1973, c. 284—300).

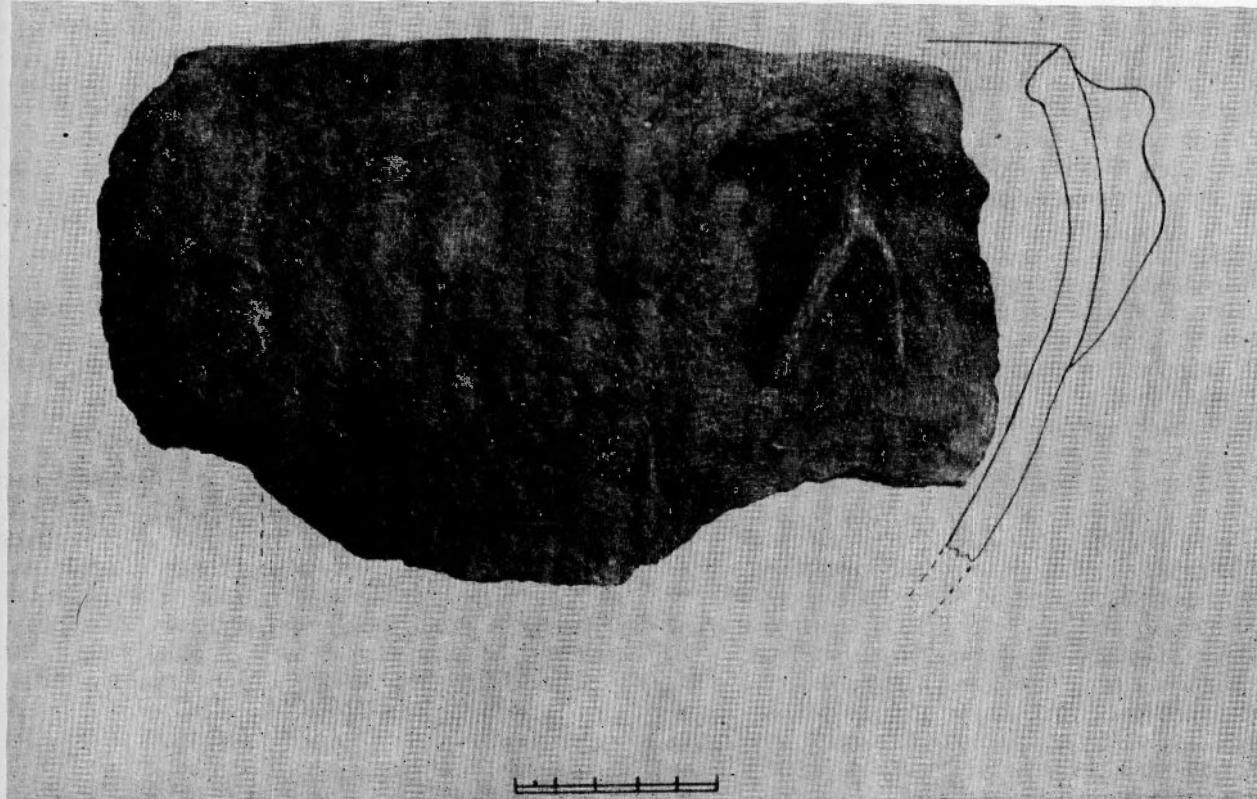
Antras Šventosios radinys (pav. 93) Šiaurės ir Rytų Europos neolito gyvenvietėse analogijų neturi. Šukė kartu su kitomis aptikta Šventosios 3B gyvenvietėje. Ji turėjo priklausyti gana žemam smailiadugniams puodui apie 40 cm skersmens anga. Jo briauna nusklembta ir pastorinta į vidų. Paviršius puoštas dviem eilėmis nelabai ryškių pirštų išpaudų. Virš jų vienoje (?) vietoje užlipdyta reljefinė žmogaus figūrėlė. Ji labai negrabi ir neproporcinga — išskėstomis rankomis ir kojomis, rankos lyg išaugusios tiesiai iš galvos. Salia šios šukės reikia paminėti dar keletą Šventosios puodų šukų su reljefiniais paupuošimais, neaišku, ką turėjusiais vaizduoti. Dvi tokios šukės rastos 23-oje gyvenvietėje. Viena iš jų (pav. 115 : 18) su iškiliu rateliu

¹ Nors šis puodas paprastai skiriamas Kolomcu gyvenvietei, tačiau, A. Formozovo nuomone, jis iš Perini gyvenvietės (Формозов А. А., 1966, c. 46—47).

netoli briaunos, o antroje tebuvo matyti lyg kiekios kojos ar žvėries uodegos galas. Panašaus reljefinio papuošimo dalelė aptikta ir vienoje 26-os gyvenvietės šukelėje. Antroje tos pačios gyvenvietės šukelėje matyti du kūginiai gūbreliai.

teises jau turėjo ir iš svetur atėjusi nauja — schematiškoji. O jų abiejų sintezė sukūrė dar vieną — pereinamąjį stiliją, kuris, matyt, to meto žmogui irgi buvo priimtinas.

Pats ankstyviausias menas visada siekė realizmo. Realistinis buvo ir paleolito menas. Tik

93 pav. Žmogaus figūrėle papuošta puodo šukė iš 3B gyv. IEM

Siaurinių sričių puodų sienelėse lipdytinių figūrų aptinkama retai. Iš Salechardo žinoma tik reljefinė šliaužiančio sabalo ir ant dangtelio gulinčio lokio figūrėlė. Vakarų Sibiro keramikoje dažniausiai pasitaiko tik labai redukuotų žvérių galvučių ant puodo briaunos (Мошинская В. И., 1972, c. 56—60; 1976, c. 26). Neolito laikų reljefinių žmonių atvaizdų žinoma tik pačioje pietinėje Europos dalyje — Jugoslavijoje, Vengrijoje (Gimbutas M., 1974, pav. 172, 180).

Apžvelgę negausų vaizduojamosios dailės pažinkimą Šventojoje, pastebime nepaprastą stilių įvairumą: skiriasi to paties laikotarpio ir tos pačios kultūros, net tos pačios gyvenvietės radiniai. Priežastys čia įvairios. Pirmiausia Šventoji yra beveik vienintelis akmens amžiaus paminklas, kuriame aptikta tiek meno kūrinių. Neturėdami palyginimui ankstesnės medžiagos, taip pat labai maža ir vėlesnės, negalime pasekti vienos meno raidos. Tačiau iš Šventosios radinių vis dėlto galima pastebėti didelio stilių lūžio laikotarpi. Tuo metu prieš pat žlugdama suklestėjo senoji pirmykštė realistinė dailė, bet lygias

tokį galėjo suprasti primityvus akmens amžiaus medžiotojas. Kada Lietuvos gyventojai pradėjo kurti meno kūrinius, tuo tarpu nežinome. Bet iš tobulos briedžio galvutės galima spręsti, kad čia sukauptas ne vienos medžiotojų kartos skonis, pastabumas, išmanymas bei įgūdžiai menkais įrankiais apdirbtai kietą medžiagą. Tačiau to meto realistinis vaizdavimas yra labai savitas — pabrėžiamos išskirtinės žymės ir kartu dažnai sudarkomos proporcijos. Todėl V. Ravdonikas siūlė šį stilių vadinti pirmykštū realizmu (Равдоникас В. И., 1937, c. 3).

Realizmo siekė ir žmogaus atvaizdų, pvz., Šventosios 2B gyvenvietės stulpinės skulptūros ar Juodkrantės gintaro figūrėlių kūrėjai. Tačiau, kai atsirado poreikis vaizduoti žmogų, menininkai nebuvo įgiję per amžius kaupiamo patyrimo. Neturėdamas gilių tradicijų, žmogaus paveikslas, jėjes į meną, nė nesuspėjo tapti realistišiu — již bematant paveikė nauja abstrakti srovę, kuri atsinešė savo žmogaus paveikslą — simbolio — supratimą. Abstrakčiai žmogus imtas vaizduoti laipsniškai, nes šis vaizdavimo būdas,

matyt, retai tebuvo vartojamas. Vis dėlto turime duomenų, kad Rytų Pabaltijyje tokį piešinių būta net vėlyvajame mezolite. Latvijoje, Zvidzienos kruogo vietovėje, mezolito kultūriniam sluoksnyje tarp kitų radinių aptikta ir trikampė kaulinė plokštėlė, kurios centre įgręžtomis duobutėmis taškais pavaizduota labai stilizuota žmogaus figūrėlė (Лозе И. А., 1976, c. 453). Taigi neolite šalia gana realistinės žmogaus figūrėlės, turimos iš Juodkrantės, aptiktas ir visai stilizuotas kabutis su trimis taškučių juostelėmis (pav. 73 : 2). Meną, atėjusį iš kitur ir neturėjusį vietoje gilių šaknų, žmonės, kurie jį priima, labai dažnai subarbarina, blogai supranta. Todėl, pvz., vietoj skersinių juostelių kabutyje, reiškiančiam žmogų, pasitenkinama taškučių eilute pakraštyje ir pan. Toks dviejų meno srovių susiliejimas veda į išsigimimą — imamos gaminti pusiau realistinės, dažnai natūralistinės ir pusiau simbolinės figūros. Šitaip galėjo atsirasti amuleta, matomi, pvz., pav. 87 : 2—4,9.

MENO PRASMĖ

(Pirmynkštį meną galėtume traktuoti vien estetiniu požiūriu, nes jis atspindi pirmynkštį genčių meninius sugebėjimus ir estetinius poreikius. Tačiau, be estetinės funkcijos, jis turėjo ir gilią prasmę. Pasakyti, kokia kurio kūrinio paskirtis, neįmanoma, nes paprastai visas paskirtys būna susipynusios. Svarbiau, ką galime suvokti iš neolito žvejo bei medžiotojo dvasinio gyvenimo, nagrinėdami jo meno kūrinius. Beje, tai vienintelis šaltinis pažinti bent nedidelę dalelę to meto žmogaus dvasinio gyvenimo, jo pasaulėvaizdį, tikėjimus.

Mene nėra tikėjimų tiesioginių įrodymų. Tėra kultų atributai, suponuojantys tam tikrus kultus, pagal kuriuos bandome bent iš dalies rekonstruoti neolito tikėjimus. Žinoma, čia nena-grinėsime paties tikėjimų kilmės klausimo, kuris nejeina į mūsų temą, svarbu tik pasekti, ką Šventosios gyvenviečių medžiaga davė baltų protėvių tikėjimams pažinti. Atkuriant kultų ir tikėjimų vaizdą, būtina pasitelkti etnografinę medžiagą, pirmiausia nuvalius nuo jos amžių apnašas.

Akmens amžiuje dar negalime skirti religinio ir nereliginio meno. Pvz., pasakyti, kurie kabutai buvo amuleta, o kurie ne — nėra jokios prasmės, nes tai būtų mūsų individuali nuomone, o priemonių nustatyti objektyviai nėra. Reikia turėti omenyje savitą pirmynkštę žmogaus galvosenu, kurioje susipyne realios patirties ir fantazijos elementai. Žmogus turėjo kurti savo pasaulėžiūrą ir mokslą — tuo jis, beje, ir skyrėsi nuo gyvulio. Tačiau, nesuvokdamas aiškių priežastinių reiškiniių ryšių, kūrė pseudomokslą, t. y. magiją, kuri rėmėsi keliomis logikos klaidomis.

Iš turimų meno dalykų galima suvokti; kokį jie turėjo magišką tikslą. Sunkiau iš aptiktų liekanų spręsti apie kultą, nors, tiesą sakant, atskirti magiškas apeigas nuo kultinių dažnai neįmanoma, juo labiau kad jos jeina vienos į kitas.

Rekonstruoti neolito gyventojų tikėjimus — vien hipotezių sfera. Aišku, kad vėlyvajame paleolite ir Šiaurės Europoje būta tam tikrų apeiginų-kultinių papročių, kurie rodo, kad žmogus jau buvo priaugęs iki tikėjimų. Hamburgo kultūros stovyklose jau būdavo aukojamai šiaurės elniai: nuskandinami ežere ir prislegiami akmenimis. Aukojimas yra viena iš svarbiausių kulto apeigų. Stelmore, Šlezvigo-Holsteino vėlyvojo paleolito stovykloje, rasta net alkavietės su stulpu liekanų; ant stulpo buvusi pamauta šiaurės elnio galva su ragais. A. Rustas šį radinį lygina su Šiaurės Sibiro lokių ir šiaurės elnių medžiotojų apeigų vietomis (Rust A., 1943, p. 127 ir kt.).

Kai kurie Šventosios radiniai irgi leidžia daryti prielaidą apie aukojimą. Ryškesniu aukų liudininku galima būtų laikyti tik vieną radinį — jau minėtą luoto modelį (žr. pav. 28). Jis stovėjo ant dugno stačias, atrodė lyg tyčia paskandintas, be to, netoliu gulėjo didokas akmuo (gal buvęs pririštas vietoj inkaro?). Tokios mintys kyla ypač todėl, kad jvairiai laikotarpiai luotai ar jų modeliai būdavo aukojamai — skandinami. Danijoje iš neolito laikų žinoima nemaža prie akmenų pririštų paskandintų ir tikrų luotų, o žalvario amžiuje aukoms gaminti maži auksiniai luoteliai; maži mediniai skobtiniai luoteliai aukoti Latvijoje (Brendikių pelkės lobis) net XI m. e. a. (Müller S., 1897, p. 431, pav. 233; Brøndsted J., 1960, p. 240; Urtans V., 1977, p. 180, pav. 89).

Sventojoje aptiki pėdsakai rodo kelių pasaulėjautų, kaip ir kelių meno stilių, sandūrą. Todėl reikia manyti, kad Šventosios gyventojų praktikuotas kultas jau buvęs gana sudėtingas, glaudžiai siejosi su pagrindiniais ūkinio gyvenimo siekimais ir su nauju ūkio formų pranašais — pasaulėžiūra, ateinančia iš labiau ūkiškai pažengusių sričių.

Pagrindinę vietą užėmė žvérių kultas. Medžiotojas savo primitivia galvosena žvėrimis priskyrė daugybę žmogiškų ypatybių, netgi vi-suomeninę organizaciją. Nueidamas dar toliau, jis priskyrė ir tas ypatybes, kurias pats tik sava-juo turėti. Taip žvėris iškilo aukšciau už žmogų. Iš amžių glūdumos šitokie vaizdiniai nuotrupo-mis išliko mums tautosakoje. Deja, labai seniai perėjusį į gyvulininkystę ir žemdirbystę, lietuvių tauta savo folklore mažai teišlaikė medžio-tojų tautosakos. Tačiau jos pėdsakų yra jvairių Šiaurės tautų folkloro: kai kurių žvérių rūšių, tartum genčių vadų, jvaizdžiai — tai briedžių briedis, elnių elnias, vilkų vilkas ir t. t.

Visa tai byloja, kad įvairios tautos yra pergyvenusios žvérių kulto stadiją (animalizmą), bet jis išnyko, palikdamas ryškesnius ar ne tokius ryškius pėdsakus. Tik Šiaurės Sibiro tautose, kur iki pastarojo meto gajūs medžioklės papročiai, išliko ir medžiotojų tautosaka. Turėdami šį nepertraukiamą ryšį nuo akmens amžiaus, galime dristi retrospekyviai pažiūrėti ir į akmens amžiaus tikėjimus. Daugybė Sibiro medžiotojų tautų (evenkai, jukagyrai, dolganai) išivaizduoja medžiojamujų plotų ir žvérių „šeimininkus“ — tai didžiulė briedė arba elnė, sauganti bandą ir malonėjanti tam tikrą jos dalį skirti žmonėms.

Greičiausiai šitokia idėja ir slypi tose briedžių skulptūrose iš Šventosios 3B gyvenvietės. Magiška galvosena, tai nebuvo briedžio atvaizdas, tai buvo pats briedis — briedžių briedis; nereikiėjo ir visos briedžio figūros, užteko vien jos dailies — šiuo atveju galvos atvaizdo.

Magišku požiūriu, toks pat senas, jeigu ne dar senesnis, yra tam tikrų kūno dalių laikymas visuma. Mums likę tik pragréžti žvérių dantys — amuletais, kurie ne tik reiškė tam tikrą žvérį, bet ir buvo žvėrys. Tokių amuletų aptinkama jau paleolito kapuose, o Šiaurės tautose išlikę iki dabar. Visi rasti dantys dažniausiai yra stambių, kilnių žvérių: briedžio ar elnio, tauro ar stumbro, lokio, šerno, kai kurių mažesnių plėšrūnų arba ruonių, kartais — šunų.

Taigi, kaip jau minėta, mažų figūrėlių ir pragréžtų dantų-amuletų būta įvairių žvérių, o apeiginės lazdos visur, kur jų aptikta, buvo tik su briedžio galvutėmis. Be abejø, tai jau visų žvérių žvēris. Apie apeiginius lazdų paskirtį galime spręsti tik iš Onegos ežero Elnių salos kapyno radinių, nes tai vienintelė vieta, kur jos ne numestos, o padėtos. Viena tokia lazda buvo trigubame — vyro ir dviejų moterų — kape Nr. 55—57, padėta prie vyro galvos ir pečių. Jos kotas, matyt, nuo dažno laikymo rankoje smarkiai apzulintas. Antra lazda aptikta dvigubame vyro ir moters kape Nr. 152—153 taip pat ant vyro krūtinės ir prie galvos (Gurina H. H., 1956, c. 302—305, 378—381). Tai rodytų, kad jos nešiotos rankoje iškeltos aukštyn ir tai tik ypatingų žmonių privilegija, nes lazdų rasta ypatinguose kapuose. Koks jų vaidmuo apeigose, tegalima spėti pagal šių dienų Šiaurės medžiotojų (eskimų, dolganų, evenkų, itelmenų ir kt.) papročius, kuriuose ypač svarbią vietą užima šokai prieš medžioklę. Tai buvo magiška ir ritulinė apeiga, vedama, mūsiškai tariant, žynio, galbūt to paties, kuris turėjo „antgamtišką“ sugebėjimą sukurti neeilinį meno kūrinį.

Antra grupė kultinių meno siužetų yra vienaip ar kitaip susijusi su vandeniu — tai vandens paukščių (dažniausiai ančių, žąsų, gulbių), ir roplių atvaizdai. N. Gurina kelia mintį, kad vandens paukščiai, ypač antys, turėję labai didelę

reikšmę žmogui, nes aprūpindavę jį maistu pačiu badmečiu — pavasarj. Tačiau iš visų paukščių žmogus išskyrė vieną, paprastai ančią, nes, sprendžiant iš „Kalevalos“ I runos, ji tiesiogiai siejasi su mitologiniais įvaizdžiais (Gurina H. H., 1961, c. 144—150). Vandens paukščių mitai yra labai paplitę ir seni. Egipto, Balkanų pusiasalio žemdirbių pasaulyje mitiniai paukščiai išaugo į paukščiagalves dievybes (Gimbutas M., 1974, p. 132 ir kt.).

Dar vienas svarbus kulto objektas yra gyvatė, žaltys ar koks kitas roplys. Tautosakoje jų įvaizdžiai dažniausiai būna smarkiai paveikti vėlesnių (biblinių) įvaizdžių. Ropliai mene atsirado daug vėliau, negu žvėrys, tačiau neolitui jie jau būdingi. Reikia priminti, kad ir Onegos ežero Elnių salos kapynyne šalia vyru su apeiginėmis lazdomis (žynių?) palaidotos moterys turėjo gyvačių ar žalčių amuletus. Retkarčiais gyvačių aptinkama Kareljos petroglifuose. Kokias asociacijas kélė žaltys ar gyvatė, dabar atsakyti sunku. Tačiau iš tautosakos, ypač užkalbėjimų ir panašių apeiginių liekanų, matyti, jog jie siejosi su gyvybingumu ir saugojo žmones. Pvz., estų tautosakoje išliko motyvų, kad gyvatė surenkanti iš žemės nuodus ir taip apsauganti žmones (Moora H., 1957, p. 229—232).

Galima būtų daryti prielaidą, kad ir vaizduojami paukščiai, ir ropliai tam tikra prasme siejosi su vandeniu ir gyvybės atsiradimu bei palankumu. Vanduo neolito žvejui buvo labai svarbus, nes pagrindinis jo pragyvenimo šaltinis buvo žūklė. O tuo tarpu neturime žuvų atvaizdų arba jie retenybė. Tiesa, Latvijoje, Malmufose upės žiotyse, ir Abuoroje, prie Lubanos ežero, rasta žuvų pavidalo figūrėlių, tačiau tai buitių įrankių dalys (Loze I. A., 1969, c. 39, puc. 4 : 1, 2; 5 : 2, 3). Kaulinė žuvelė aptikta ir Narvos I gyvenvietėje, tačiau ji taip nuzulinta, kad manoma, jog tai turėjęs būti darbo įrankis — adata tinklams megzti arba blizgę, nors kartu ji buvo ir magiška (Gurina H. H., 1967, c. 168—169). Ir Sibire rastos neolitinės kaulinės žuveilių figūrėlės greičiausiai vartotos kaip blizgės (Okladnikov A. P., 1941, c. 193—202; 1950, c. 242—259).

Galbūt visa tai rodo, kad vandens paukščio ar roplio įvaizdžiu aprépiama visa vandens stichija su įvairia jos gyvūnija? Gal tuo paaškintina, kodėl beveik nėra tokios svarbios žuvies atvaizdo? Tuomet šiuos paukščius ir roplius reikėtų laikyti jau abstraktesnės galvosenos padariniu.

Dar abstraktesnę galvoseną liudija žmogaus pavidalo figūros ir papuošalai-amuletais. Kodėl tokie schematiški (nesakysime primityvūs) žmonių atvaizdai, meniniu požiūriu aptarėme ankstesniame skyrellyje. Tačiau šis aiškinimas ne vienintelis. Įasmenindamas žmogaus pavidalu gamtą valdančią jégą, medžiotojas jau turėjo sugebėti abstrakčiai galvoti. O čia dar priside-

da naujas meno stilius; taip maždaug vienu laikotarpiu — per kelis šimtus metų — žmogaus pavidalas sugeba pakisti: buvęs tariamai realistinis tampa abstrahuota figūra. Tačiau iš palyginamosios etnografinės medžiagos galėtume pasitelkti ir kitą interpretavimo variantą — galto reikalavo papročiai, gal žmogus tyčia vaizduotas tolimas realybei kaip tik dėl to, kad tai žmogus, kuris turi būti kitaip traktuojamas. Štai, pvz., chantai ir mansiai žvėris vaizdavagna schematiškai, bet vis dėlto panašius į žvėris, o žmones — lazdele su tašku gale. Žmogaus atvaizdas laikytas ne šiaip papuošalu ir jam galėjo būti taikomi griežtesni, negu kitiems, kanonai. Vargu ar neolito dirbiniai, papuošti žmogaus figūra arba galvute, buvo būtiniai — ir durklelis, rastas Lagažoje, Latvijoje, prie Lubanos ežero (Loze I., 1970, p. 19, pav. 2:9), ir kaulinės šukos iš Gulrumo, Gotlando salos (Hansson H., 1926, pav. 185a). Šitoks motyvas, kad ir kokiomis priemonėmis būtų išreikštasis, magišku požiūriu buvo pats žmogus. Remdamiesi palyginamaja etnografine medžiaga, archeologai paprastai mano, kad žmogaus vaizdavimas tikrojo realizmo nepasiekė daugiausia dėl draudimo jį taip vaizduoti (Эдинг Д. Н., 1937, c. 140).

Žmonės ankstyvuosiuose paveiksluose — tai belytės būtybės. Pvz., stulpinė skulptūra iš Sventosios 2B gyvenvietės ar Juodkrantės figūrėlės būdingos medžiotojų bei žvejų, kurie nesirūpina žverių ir žuvų dauginimuisi, o tik jų sugavimui, kultui. Tik vėlyvajame neolite susirūpinta gyvulių veisimu, ir žmogaus atvaizdas, nespėjės tapti realistiniu, įgauna naują paskirtį — tampa vaisingumo simboliu. Ir čia pat vietoj žmogaus atvaizdo atsiranda labai stilizuotų lytinių organų atvaizdų, pvz., Juodkrantės lobbyje (Klebs R., 1882, lent. VIII:13) ar kitose Kuršių nerijos gyvenvietėse (Gaerte W., 1929, pav. 31 c), Latvijos neolito paminkluose (Loze I. A., 1969, рис. 5; Ванкина Л. В., 1970, табл. XXXVII : 3). Greičiausiai šio tipo ir mūsų minėti Sventosios amuletais (pav. 87:2—4, 9).

Šiaurės petroglifuose turime ir belyčių būtybių, ir su aiškiais lyties požymiais. Teoriškai pirmosios turėtų būti ankstesnės, o antrosios vėlesnės, tačiau gyvenime tokio ryškaus schematiškumo bent tose srityse, kurios siejasi su idėjų pasauly, nėra. Dažnai įvairios idėjos plinta kartu, nepriklausomai nuo kultūros, kitaip sakant, pralenkdamos kultūros plitimą.

Literatūroje neolito meno žmonių atvaizdai dažnai būna dar kitaip interpretuojami — kaip protėvių atvaizdai. O figūrų netobulumas siejamas ne vien su neįgudimu ir atlikimo sunkumais, bet ir su dar menku to kulto laipsniu (Гурина Н. Н., 1961, c. 152). Tačiau, sprendžiant iš laidosenos (žr. p. 85), vargu ar galėtume galvoti apie protėvių kultą ir dar tokio masto, kad

reikėtų skaptuoti specialiai nerealistinius žmonių atvaizdus. Reikėtų manyti, kad žmogaus atvaizdai rodo tolesnę gyvulių kulto raidą, paveikta aplaukiančią naujų idėjų.

Greičiausiai Šventosios 2B gyverivietės žmogaus figūra buvo, kaip ir briedžiai, vandenų šeimininkas bei globėjas. Tai patvirtintų kai kurie šiaurės suomių etnografijos duomenys, išlikę net iki XIX a. pradžios. Prie žuvingų vietų būdavo statomi tokie stulpai su žmogaus galva, kuriuos vadindavę didžiaisiais šeimininkais — tévais (Isoisānta), juos labai gerbdave, aukodavę žuvų (Vilkuna K., 1975, p. 410—413, pav. 196).

Remiantis palyginamaja etnografine medžiaga, galima manyti, jog tuo metu turėjės būti ir medžių, ir akmenų kultas. Juo labiau kad akmenys įvairose tautose dažnai siejami su apvainimo galia. Be to, būdavo garbinami ir kai kurie augalai, turintys gydomosios arba magiškos galios. Cia galbūt priklausys ir daugelyje mūsų gyvenviečių (Šventosios 3B, 23-oje) rasti kanapių grūdai. Daugumos naminių augalų tyrinėtojų nuomone, kanapė pirmiausia buvusi įgabenta kaip svaiginantis, apeigoms reikalingas „šventas“ augalas ir tik vėliau susidomėta jos pluoštinėmis ypatybėmis (Бахтеев Ф. Х., 1960, c. 279—289).

Kulte ir apeigose svarbią vietą turėjo užimti ir ugnis. Pasakyti, ar kurios nors iš rastų ugniviečių buvo kultinės, deja, negalime. Tačiau Sarnateje šalia stulpinės skulptūros aptiki lažo likučiai (Ванкина Л. В., 1970, c. 24) lyg ir sietuvi su apeigomis. Be to, ugniai (ar kraujui) atstovauja jų imitacija — raudonoji ochra, kurios gabaliukų rasta įvairose Šventosios gyvenvietėse. Puoštis ochra ir apibarstyti ja mirusius yra senas paprotys, žinomas jau iš paleolito laikų (Taute W., 1968, p. 210—211).

Paukščių ir roplių, juo labiau žmogaus įvedimas į meną, o kartu ir į kultą rodo, kad atklydo naujos abstrakčios idėjos. Medžiotojo ir žvejo pasaulėjauta remiasi labai konkretčiais magiškais įvaizdžiais, tad vietoje kultas negalėjo šitaip staiga pakisti. Mažojoje Azijoje ir Pietų Europoje daug anksčiau, negu Šiaurėje, kūrėsi naujos ūkio formos ir su jomis plito nauja pasaulėjauta: dangaus kūnų, pirmiausia — saulės ir mėnulio garbinimas. Nauja pasaulėjauta iš Senojo pasaulio plito daug sparčiau, negu nauja ūkio forma. Jos atributas — saulės skridinio ženklas. Ir egiptiečių saulės hieroglifas Ra buvo išreikštasis skrituliu su tašku viduryje. Gintarinių skridinių, nors jie su skylute viduryje, atsirado jau viduriniojo neolito gyvenvietėse. Matyt, tuo pat metu čia susidūrė du įvaizdžiai: skridinys, ateinės iš pietų, ir grandis, ateinanti iš Šiaurės. Beje, grandys žinomas ir kitose neolito kultūrose; paprastai jos darytos iš pusbrangių akmenų (pvz., skalūno, žadeito).

Ką reiškia skridiniai (su skylute), paaiškina pastarojo meto radiniai Zveiniekų kapinyne Lietuvoje (Zagorskis F., 1974, p. 16), kur tokie skridiniai keturiuose kapuose rasti padėti mirusiam ant akių. Gal jie reiškė akių šviesą? Akies ir saulės įvaizdžiai indoeuropiečių tikėjimuose yra visai susipynę. Todėl ir Pabaltijyje dažniausiai, kaip minėta, nėra nei tikro skridinio, nei tikros grandies, tėra pereinamasis vietinis tipas. Matyt, jie reiškė beveik tą patį. Tai ne papuošalas, o amuletas. Šitai įrodytų Suomijoje viename moters kape rasta gintarinė grandis, aplipdyta moliu (Luho V., 1961, p. 33).

Prie žemės ūkiui būdingų kulto įvaizdžių priklausė ir ménulio įvaizdis, tačiau jo gintarinis atvaizdas retai randamas. Sunku, žinoma, tvirtinti, bet galbūt ménulij reiškė 23-oje gyvenvietėje aptiktas lenktas gintaro dirbinėlis su daugybė skylučių (pav. 73 : 6).

Saulės ir kitų dangaus kūnų bei gamtos reiškinių kultas III—II tūkstantmetyje pr. m. e. paplinta labai plačiai, pasiekdamas net speigratį, kur niekad nebuvvo žemdirbystės, tačiau, matyt, ir ten žmogaus galvosena jau buvo priaugusi priimti šį abstrakčių kulto simbolį (Формозов А. А., 1970, c. 203—204).

Svarbus ir keltinas dar vienas klausimas — kiek akmens amžiaus menas gali atspindėti etnines ypatybes. Atrodo, nelabai daug lieka aspektų, kuriais galėtume vertinti meną kaip etninį požymį. Idėjos keliauja, siužetai griežtai pajungti vyravjančiai visuomeninio ūkio formai, net ornamentika priklauso nuo medžiagos ir

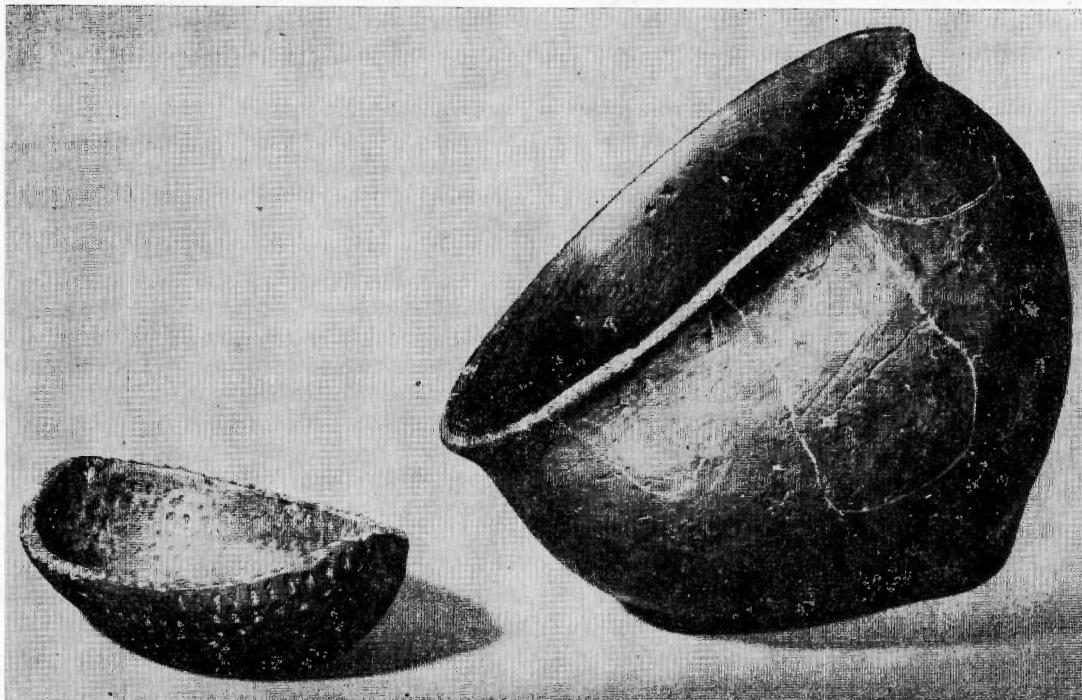
įrankių. Ir vis dėlto menas kaip visuma yra svarbus etninis požymis. Pagal ornamentikos motyvus, jų grupavimą ir kiekį atskyrėme Narvos kultūrą nuo kitų — finougriškų — Šiaurės bei Rytų Europos kultūrų. Tuo tarpu realistinis ar abstraktus vaizduojamojo meno siužeto traktavimas — tai jau ne etninis požymis, o ūkinio gyvenimo padiktuotas bruožas. Tačiau stilius, vienos detalės, kurios siužetą padaro meno kūriniu, yra įvairios. O tai ir yra kultūriniai, kartu ir etniniai požymiai. Pvz., plačiai paplitusios žmonių skulptūros Pabaltijyje kai kuriais bruožais ryškiai skiriasi, pvz., nuo Uralo, net nuo suomiškų: Pabaltijo skulptūros stulpinės, galva be kaklo, jos be rankų ir kojų (Лозе И. А., 1973, c. 179—180). Matėme, kaip skirtingai briedžio galva traktuojama Pabaltijyje ir prie Uralo (žr. p. 108). Bendras tiktais pirmynkštis realizmas.

Tais laikais, kai apie paminklus, kuriuose rasta pirmynkštį realistinių kūrinių, žinota labai mažai, kai dar nebuvo aiški jų vieta Eurazijos archeologijoje, pirmieji radiniai padarė pritrenkiantį įspūdį. Ir tuoju bandyta rasti genetinį ryšį tarp Pabaltijo ir Uralo (Šturm E., 1948, p. 362—364; Брюсов А. Я., 1952, c. 175). Vėliau daug kas paaikėjo — aptikta visai kita kultūrinė priklausomybė, skirtinga chronologija ir net nevienodos stilistinės savybės. Šiandien aiškinama, kad šis menas atsiradės konvergentiškai, priklausomai nuo kultūros bei ūkio lygio, kurį įvairios gentys pasiekė ne tuo pačiu metu (Гимбутас М., 1955, p. 276; Мошинская М. И., 1976, c. 54—55, 83—84).

KERAMIKA

Šventosios keramika paprasta ir gana vienoda, tik iš detalių išryškėja tipologiniai bei chronologiniai jos skirtumai. Tačiau ji skiriasi iš kitų neolito laikais Pabaltijyje plitusių keramikos rūsių (šukinės ir virvelinės). Narvos kultūros puodų molio masė lengva, nes joje labai daug organinių priemaišų: dumblo, grūstų sraigiu

Ovalūs dubenėliai — tai, be abejo, taukiniai šviestuvai. Jie paprastai ypač gerai įanglinti, žinomi aplink visą Baltijos jūrą, kur neolite buvo medžiojami ruonai. Visai panašios etnografinės eskimų lemputės su samanų arba šiaip kokio pluošto dagčiais. Danijoje chemiškai ištirpus panašius dubenėlius, priklausančius ankstyvojo

94 pav. Pagrindiniai 2B gyv. puodų tipai (restauratorė B. Kunkulienė). IEM

kiautelių, kartais ir sukapotų augalinių priemaišų, kurios bent iš dalies išdega ar ištirpsta rūgščioje pelkės dirvoje. Nors puodai ir lengvi, jie buvo gerai degti ir taip stipriai įanglinti, kad nepraleisdavo nei vandens, nei riebalų.

Puodai tik dviejų pagrindinių formų — smailiadugnis plačiaangis puodas ir ovalus arba apskritas dubenėlis (pav. 94). Didžiuosiuose puoduose būdavo verdamas maistas. Ant ugnies jų nestatydavo nei kabindavo — jų dugnai neaprūkė. Virdavo greičiausiai įkaitintais akmenimis. Sitokie puodai gana gerai stovi visai negiliai įleisti į smėlį. Juose būdavo laikomos ir maisto atsargos. Pasitaiko ir mažų, matyt, geriamųjų puodukų, kurių forma panaši į didžiųjų

neolito Ertebėlės kultūrai, rasta taukų ir vaško pėdsakų (Mathiassen Th., 1935, p. 139—152).

Puodai lipdyti iš 3,5—6 cm pločio juostų trejopu būdu (pav. 95). Ankstyvosiose gyvenvietėse dažniausiai būdavo jungta įskroda. Šitaip jungiant, viena juosta užbaigiamā apvalia briauna, o antroje yra griovelis — įskroda. Antras jungimo būdas — maždaug per 1,5 cm užleisti vieną ant kito paplonintus juostų kraštus. Rečiau pasitaiko kombinuotas sujungimas, kai užleidžiama juosta ant juostos ir dar paliekama įskroda. Nuo sujungimo būdo nepriklauso nei puodo forma, nei sienelės storis.

Nors iš pirmo žvilgsnio keramika atrodo tokia vienoda, tačiau, išgyvenusi apie pusantro,

galimas daiktas, ir du tūkstančius metų, ji kito iš dėl vidinės raidos, ir dėl kitų kultūrų įtakos. Šiuos pakitimus dažnai galime apčiuopti tik statistiškai. Kadangi, kaip minėta, Narvos kultūros paminklų dar nedaug tyrinėta, tai nėra etalonų, pagal kuriuos galėtume, vien statistiniais duomenimis remdamiesi, skirstyti paminklus į chronologines ar teritorines grupes. Šventosios radiniai galėtų būti etaloniniai, nes visos aptiktos gyvenvietės yra trumpų, be to, tiksliai datuotų ir skirtingu laikotarpiu.

Nagrinėdami puodus, atsižvelgsime į daugelių požymiu: 1) puodų kaklelių formas, 2) dugnelių formos, 3) puodų dydžius ir proporcijas, 4) ornamentikos elementus, motyvus ir jų kompozicijas, 5) ornamentikos motyvų santykius. Atskirai panagrinėsime dubenelius ir mažus puodus.

Nors puodų kaklelių profiliai iš pažiūros labai neįvairūs, tačiau juos galima suskirstyti į keturias didelės grupes. Vaizdumo dėlei pavadinsime jas didžiosiomis raidėmis, kurias kakleliai savo profiliu primena,— tai I, C ir S. Be to, išsiskiria pereinamieji tarp C ir S pavidalo kaklelių tipai, kuriuos pavadinsime CS. Šiose grupėse skiriame dar du variantus (pav. 95).

I pavidalo puodų kakleliai yra tiesūs, statmeni arba beveik statmeni: I₁ grupės puodų briauna apvali, I₂— priplota. C pavidalo puodų kakleliai įgaubti: C₁ briauna yra tokio pat ar beveik tokio pat storio, kaip ir sienelės, apvali arba priplota, C₂— ryškiai nutijsusi į vidų. CS pavidalo puodų kakleliai panašūs į abiejų — C ir S — tipų: CS₁ artimesnis C pavidalui, tačiau briauna nutijsusi ne tik į vidų, bet ir į išorę, todėl iš vir-

šaus puodų kakleliai atrodo išriesti kaip S raidė; tuo tarpu CS₂ pavidalo puodų kakleliai panėsni į S pavidalo, nes jų briaunos aptakios, viršutinė net pastorinta. Puodas atrodo kaip su atversta lūpa. S pavidalo puodų kakleliai išriessti: S₁— tolygiai, S₂— tik iš išorės tolygiai, o iš vidaus ties kakleliu matyti aiški briauna. Puodas atrodo lyg su aukštu atloštu kaklu, kuris, beje, iš vidaus dažnai net ornamentuotas.

Statistikos pagrindą sudaro minimalus puodų skaičius gyvenvietėje. Jis nustatytas pagal išlikusius puodų kaklelius su briaunomis.

Skirstydamis keramiką į tipologines bei chronologines grupes, atsižvelgsime tik į keletą ryškių požymiu, kurie atsispindi puodo formos raiadoje ir ornamentikoje. Taigi Šventosios keramiką skiriame į tris grupes.

ANKSTYVOJI GRUPĖ

Ankstyvajai Šventosios keramikos grupei būdingi keli svarbūs požymiai: smailūs puodų dugneliai, molio masė su daug organinių priemašų, gana gausi puodų ornamentika, puošimas tik vietiniais motyvais be kitų keramikos tipų įtakos. Ryškiausiai pavyzdžiai — Šventosios 2-os gyvenvietės apatinio (B) sluoksnio ir 1-os gyvenvietės taip pat apatinio (B) sluoksnio keramika. Abiejų šių gyvenviečių radiokarboninė data yra III tūkstantmečio pr. m. e. pirmoji pusė ir vidury (žr. p. 9). Ar dar kurias Šventosios gyvenvietes, kuriose ne tiek daug radinių, galėtume skirti šiai grupei, sunku pasakyti. Tačiau ryškių požymiu, pagal kuriuos galėtume skirti šiai grupei, kitose gyvenvietėse nepastebėta.

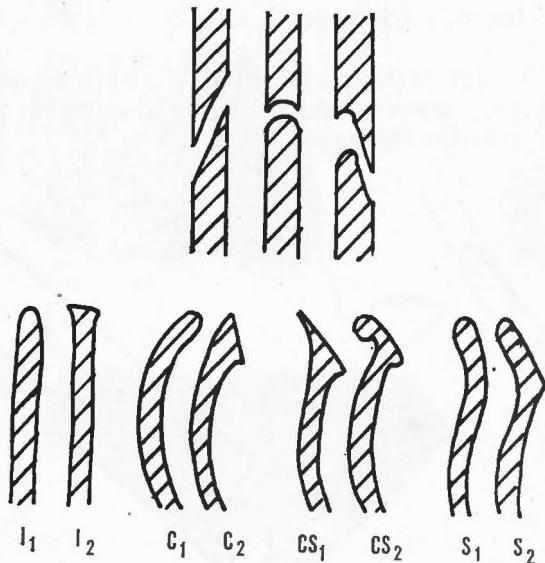
2B GYVENVIETĖS KERAMIKA

2B gyvenvietėje minimaliai būta 116 indų, iš jų 108 buvę smailiadugniai puodai ir 8 — dubeneliai.

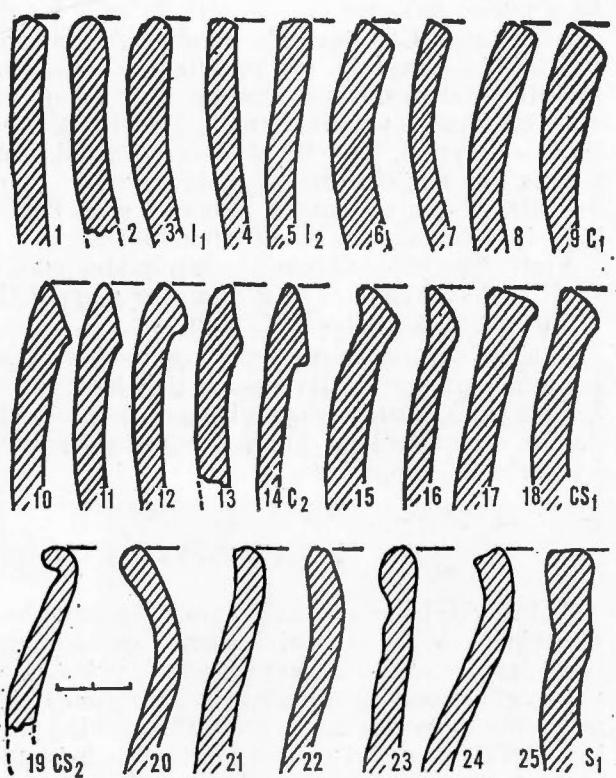
Puodų kaklelių forma (pav. 96). Puodai I pavidalo kakleliu (be dubenelių) sudarė kiek daugiau negu 22% puodų. Iš jų beveik pusė (46%) — puodai apvalia briauna (I₁), kita pusė — priplota briauna (I₂), kuri kartais būna truputį pastorinta ar paploninta.

Daugiausia puodų C pavidalo kakleliu — beveik 44,5% visų. Iš jų puodai nepaplatinta, nors dažniausiai kiek priplota briauna (C₁) sudarė tik apie 15%, o likusiu 85% briauna paplatinata į vidų (C₂), nors dažniausiai tas paplatinimas dar gana neryškus. Kartais atrodo, lyg briauna paplatėjusi tik įstrižai ją nupjaunant, bet pasitaikė ir iki 2,3 cm pločio nuleistų briaunų, ypač puodų labai plonomis sienelėmis.

Daug mažiau puodų CS pavidalo kakleliu. Jie tesudarė 9%; beveik visi CS₁ tipo, gal tik vieną

95 pav. Keramikos molio juostų sujungimo būdai ir pagrindinės puodų kaklelių formos

96 pav. 2B gyv. puodų kaklelių pjūviai:
1—3 — I₁, 4—5 — I₂, 6—9 — C₁, 10—14 — C₂, 15—18 — CS₁, 19 — CS₂,
20—25 — S₁

puodelį galima būtų priskirti CS₂ tipui. Be to, CS tipo puodų pjūviai nelabai būdingi — į vidų briauna būna ryškiai nuskembta, o į viršų atskišusi tik truputį.

Mažiau kaip ketvirtadalį visų, t. y. 24%, sudarė puodai S pavidalo kakleliu; visi tik S₁ formos. Paprastai jie vienodo storio sienelėmis, apvalia ar beveik statmenai priplota briauna. Prie jų priskirtini ir du puodai kiek kitokio pjūvio, dar kaip reikiant nesuformuotais kakleliais: vieno kaklelyje pirštais išpausta plati juosta

(pav. 96 : 25; 98 : 2), o antro — dvi eilutės apvalių duobučių (pav. 96 : 23; 98 : 17).

Puodų, kurių būtų išlikusi dalis nuo viršaus iki pat dugno, nepavyko rasti. Tačiau sveikų dugnelių ar jų fragmentų aptikta nemaža (14). Visi dugneliai smailūs, tačiau, kaip matyti iš sveikų išlikusių (pav. 97) ir šukių, jie būna įvairūs: susiaurėję staiga, kartais beveik apvalūs, bet dažniausiai vidurinėje dalyje pasitaiko iki 3 cm storio išsikišes smaigalys.

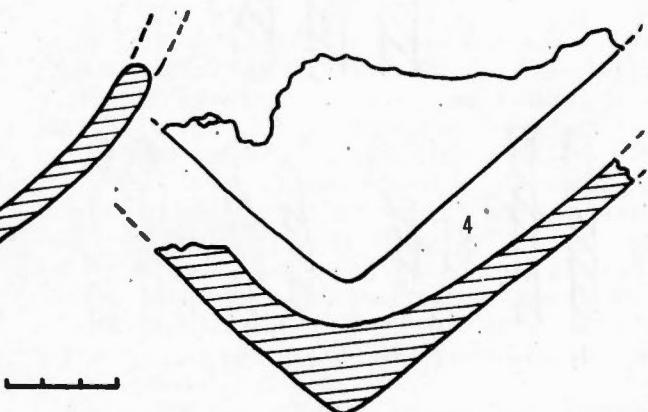
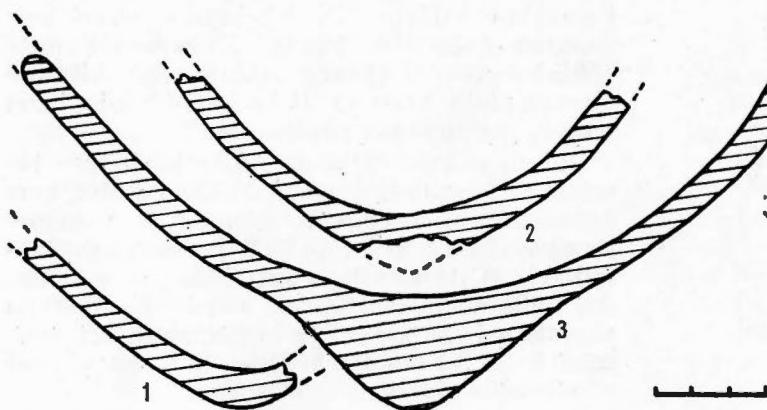
Puodų dydžiai ir proporcijos. Dauguma puodų su maždaug 30 cm skersmens anga, daug mažiau 23—25 cm, bet taip pat mažai ir su 40 cm skersmens anga. Tikslų skaičių nustatyti sunku, nes ne visus pavyko išmatuoti. Derinant sienelių ir dugnelių pasvirimo kampą, buvo matyti, kad puodai daugiausia turėjo būti platūs ir žemi. Mažesnio skersmens būdavo beveik tokio pat aukščio, kaip angos skersmuo, tačiau retkarčiais pasitaikė ir nedailių, ištisusių puodų dalių, kurių aukštis turėjęs būti beveik dvigubai didesnis už skersmenį.

Ornamentika. 58% puodų briauna ornamentuota. Dažniausiai pasitaikė apvajinių išpaudų; jie sudarė 60% briaunų ornamentikos. Šitaip papuošta apie pusę visų I pavidalo puodų briaunų ir daugiau kaip pusė — C pavidalo. Paprastai tai įstriži apvajiniai pailgi atspaudai (pav. 98 : 7, 8, 10, 11), o kartais tik trumpos kat-pėdėlės — mazgeliai (pav. 98 : 2).

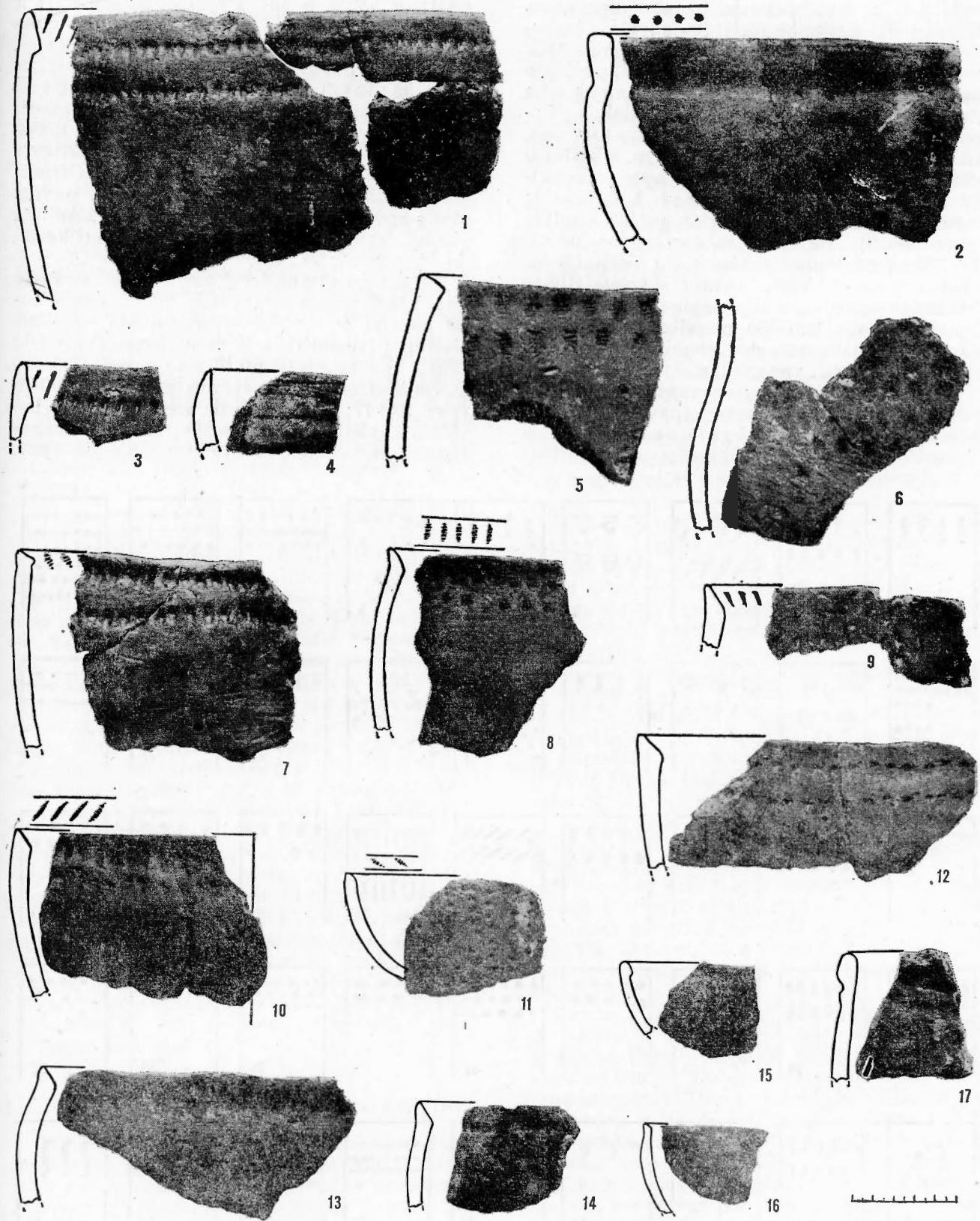
Puodų įkartomis ornamentuota briauna yra mažiau — 24%. Taip papuoštas tik vienas I pavidalo, 4 — C ir 10 — S pavidalo puodų. C pavidalo puodų briaunos ornamentuotos ir pleištuvo pavidalo išpaudėliais (11%), ypač su plačiu, į vidų nutijsiu pakrašteliu (pav. 98 : 1, 3, 9).

Ir tik trys puodai, nesudarę nė 5% puodų ornamentuotomis briaunomis, puošti išpaustomis duobutėmis (po vieną I, C ir S pavidalo kakleliu).

Atlošas (atlošta vidinė kaklelio dalis) papras-tai neornamentuotas, tik vienas S₁ pavidalo puodas puoštas zigzagine įraiža.

97 pav. 2B gyv. puodų dugnelių pjūviai

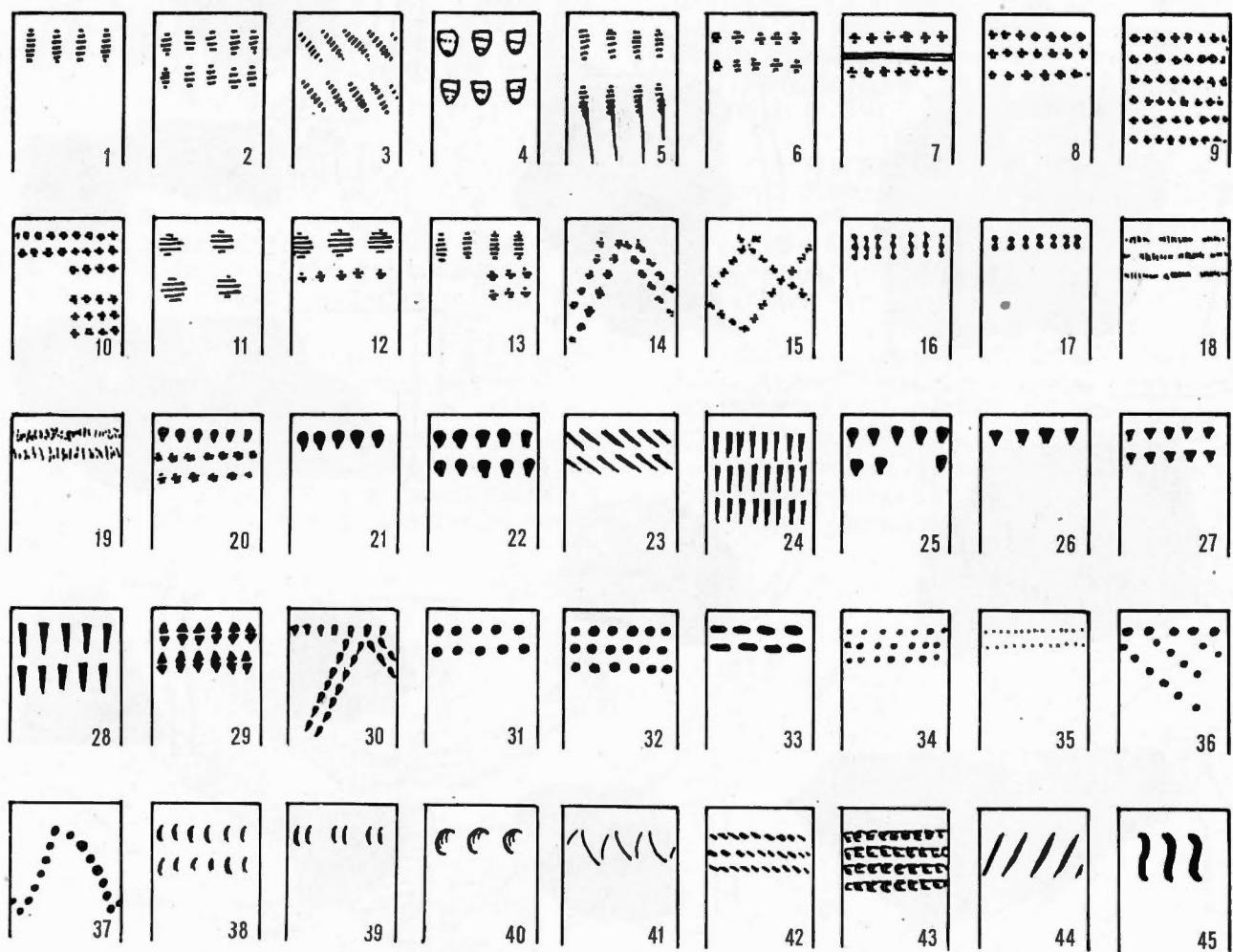
98 pav. 2B gyv. keramikos pavyzdžiai

41% visų puodų paviršius ornamentuotas. Dažniausiai pasitaikė pleištuko pavidalo įspaudėlių (pav. 99 : 21—28), kurie puošė beveik 48% visų ornamentuotų puodų (tiktais I ir C pavidalo kakliuku). Įspaudėliai sukomponuoti viena arba dviem eilutėmis viršutinėje puodo dalyje. Paprastai eilutės prasideda 1 cm žemiau briaunos, tik labai retai šis tarpas siekia 2 cm. Pleištukai dailūs ir taisyklingi, dažniausiai apie 1 cm, retkarčiais iki 2 cm ilgio (pav. 98 : 1, 3, 7, 12, 13); labai retai pasitaiko netaisyklingų bei smulkių (pav. 98 : 9). Be to, rasta dar keletas puodų (neišlikusia briauna) šukiu, kurių pleištukų ornamentai kiek skiriasi: vienoje šukelėje išlikęs trikampis įspaudas, o kita papuošta pleištukais, įspaustais labai smailiu pagaliuku; dar viena pagražinta pailgomis duobelėmis, įspaustomis nestropiai nudrožtu pagaliuku.

Taip pat dažnai (43% ornamentuotų puodų) pasitaikė apvajinis įspaudas (pav. 99 : 1—18). Įspaudai paprastai eina irgi viena ar dviem horizontaliomis eilutėmis po pačia puodo briau-

na (pav. 98 : 5, 8, 10). Papuošti puodai tik I ir C pavidalo kakleliu. Apvajiniai įspaudai būna statmeni ar kiek jstriži, dažniausiai ovalūs, stambūs ir pailgi, kartais panašūs į pleištukus (pav. 98 : 10). Tačiau buvo mėgti ir trumpi, katpédelių pavidalo įspaudai, greičiausiai įspausti mazgeliai (pav. 98 : 8). Vienoje šukelėje tokios katpédėlės visai priminė žvaigždutes. Išsiskyrė puodas CS pavidalo kakleliu, papuoštas trimis horizontaliomis eilėmis nelabai ryškių, pailgų, plonų apvajinių įspaudų (pav. 98 : 14). Aptikta puodų, dabintų pirštų įspaudų juosta ant kaklio (pav. 98 : 2; 99 : 40).

Kiti ornamentų motyvai pasitaikė tik po kartą kitą. Viena puodo S₁ pavidalo kakleliu šukė buvo gausiai ir tankiai ornamentuota negiliais pleištukų įspaudėliais ir duobutėmis (pav. 99 : 20), kita beveik neprofiliuoto puodo šukė — dviem horizontaliomis eilėmis apvalių duobučių (pav. 98 : 17; 99 : 31). Ir tik viena puodo S₁ pavidalo kakleliu šukelė puošta ryškesne kompozicija — iš duobučių sudėta kripucių eilute (pav.

99 pav. Pagrindiniai 1B ir 2B gyv. ornamentikos motyvai

99 : 37), o jos briauna dabinta apygilių mazgelių atspaudais. Skyrėsi puodo C₁ pavidalo kakleliu šukė, papuošta dviem horizontaliomis eilutėmis virvelių įspaudų (pav. 98 : 4; 99 : 42), taip pat ir briaunos forma — į pakraštį ji visai suplonėjo. Be šių, rastos dar dvi puodų S₁ pavidalo kakleliu be briaunų šukės, papuoštos daugybe plokščių, ovalių duobučių (pav. 98 : 6).

Ornamentikos motyvų santiukiai. Dažniausiai tokiu pačiu ornamento motyvu būna papuoštas ir puodo paviršius, ir jo briauna. 40% puodų neornamentuotu paviršiumi ir briaunos neornamentuotos, maždaug po 25% briaunų ornamenteuota apvajiniaių įspaudais ir įkartomis, ir tik kelios — duobutėmis. Daugiau kaip 60% puodų apvajiniu ornamente papuoštu paviršiumi ir briaunos taip pat įspauostos; kitos lygios, ir tik dvi briaunos pasitaikė su įkartomis. Pleištukais dabinti puodai dažniausiai turi taip pat puoštą briauną, tačiau pasitaikė ir apvajinis įspaudas arba lygi briauna. Retesniais motyvais (įkartelėmis, duobutėmis) puošti puodai turi arba lygią briauną, arba su apvajiniu įspaudu.

Be to, rasti 8 dubenėlių fragmentai. Visi skirtini, tačiau, atrodo, buvę pailgi, ovalūs. Geriausiai išlikusi pusė dubenėlio, kurį buvo galima restauruoti (pav. 94). Dubenėlis turėjo būti 26,5 cm ilgio ir 17,3 cm pločio. Abudu galai pakilę ir į viršų smailėjantys. Todėl per viduri jis 6—8 cm, galuose — 9 cm aukščio. Iš abiejų pusių ištisai puoštas įspaustais mazgeliais ar trumpais apvajinių įspaudėliais; taip pat ir briauna. Galuose ir šonuose yra keturios nedidelės skylutės, matyt, virvelei perverti, kad galima būtų ji pakabinti. Dubenėlis labai gerai įanglintas, tad visiškai nepralaidus. Antro taip pat gerai įanglinto, tankios struktūros dubenėlio aptikta tik nedidelė liekanė (pav. 98 : 11). Briauna papuošta neryškiu apvajiniu įspaudu, paviršiuje matyti nedidelės duobutės, sudėstyti tartum spinduliais; matyt, čia buvo pats ovalaus dubenėlio galas. Kiti du ornamenteuoti dubenėliai nusklembta ir kiek į vidų pastorinta briauna, gana purios struktūros, daug storesnėmis sienelėmis. Vieno paviršius puoštas pleištukais, antro — katpėdėlėmis. Be to, rastos dar keturių neornamenteuotų dubenėlių liekanos (pav. 98 : 15, 16); jų sienelės plonus, lygios, briaunos kiek priplotos.

1B GYVENVIETĖS KERAMIKA

1B gyvenvietės keramikos didžioji dalis labai artima 2B gyvenvietės keramikai. Mažai skiriasi ir puodų formų kiekiu santiukiai, ir ornamentika, nors čia puodų beveik trigubai daugiau: 273 puodai ir 16 dubenėlių bei mažų puodelių liekanų.

Puodų kaklelių formos (pav. 100). Puodai I pavidalo kakliuku sudarė 11% visų gyvenvietės puodų (be dubenėlių). Iš jų kiek daugiau negu pusė buvo apvalia briauna (I₁) (53%), kiti tiesiai, tik iš viršaus priplota. Sio tipo puodų paviršius paprastai neornamenteuotas, ant briaunos tik kartais būna apvajinių įspaudėlių. Antros grupės (I₂) taip pat tiesiu kakleliu, tik iš viršaus ryškiai statmenai priplota briauna (47%); šioje gyvenvietėje dažnai ji būna net paplatėjusi į išorę. Briaunos paprastai puoštos tankiais apvajinių įspaudėliais, puodų paviršius irgi dažniausiai ornamenteuotas. Šiam puodų tipui būdingos dvigubų įspaudėlių eilių kriputės.

Didžioji dalis puodų yra C pavidalo kakleliu. Jie sudarė 52% visų puodų: iš jų apie du trečdalius (69%) — C₁ pavidalo, likusieji — C₂. Puodų C₁ pavidalo kakleliai dažnai būna nelabai ryškiai gaubti, retai pasitaiko apvalia briauna, paprastai ji statmenai priplota ar kiek įstrižai nusklembta, tik nepastorinta. Briauna kartais būna visai lygi, bet dažniausiai ornamenteuota apvajinių įspaudėliais, duobutėmis, įraižomis.

Puodai C₂ pavidalo kakleliu būna į vidų nusklembta, daugiau ar mažiau pastorinta briauna. Tik keleto ji ryškiai įlenkti ir su aštriu vidiniu iškyšuliu. Briaunos būna nepuoštos arba ornamenteuotos apvajinių, apskritais, taškučių ar pleištukų pavidalo įspaudėliais ar įstrižinėmis įkartelėmis.

Puodai CS pavidalo kakleliu sudarė 22%. Iš jų beveik $\frac{3}{4}$ yra CS₁ formas ir tik ketvirtadalis — CS₂. Tačiau ir CS₁ forma nelabai charakteringa ir artima C₂ formai, nes paprastai abidi vi pakraščio briaunos tik truputį išsikišusios į išorę ir į vidų. Išsikišimas į išorę dažnai būna suformuotas tik giliai įspaudžiant raštus ant kaklelio. Tipiški tik keli pavyzdžiai. Tarp jų yra ir tokius kaklelių, kurių briauna į išorę atsikišusi daug daugiau, negu į vidų. Netipiški ir CS₂ pavidalo puodų kakleliai. Briauna paprastai labai apvali, iš išorės kaklelis įsmaugtas mažai, iš vidaus kiek daugiau, tačiau užkirtimas irgi apvalus. Tik vieno puodelio matyti iš vidaus gana platus užkirstas kraštas, nors briauna į išorę neišsikišusi.

Puodai S pavidalo kakliuku sudarė tik 15%, ir didžioji jų dalis (90%) buvo S₁ pavidalo — grakščiai išriestu vienodo storio kakliuku, retkarčiais truputį pastorinta briauna (ypač kai ji ornamenteuota). Tik keturių puodų kakliukus galima būtų priskirti S₂ pavidalui. Gana ryškus vos vienas pavyzdys, kurio ir paviršiaus ornamentika išsiskiria iš kitų. Atlošas papuoštas taip, kaip būdinga puodų S₂ pavidalo kakleliams. Dar du nebūdingi pavyzdžiai yra mažai profiliuoti kakliuku, pastorinta viršutine briauna. Siai grupei jie skirtini dėl to, kad viduje matyti

aukštasis atloštas kaklas. Šis ketvirtas pavyzdys beveik klasikas — ornamentuotu atlošu ir lygia briauna. Rastas ir antras panašus puodas, taip pat apvajiniaijs spaudai puošti atlošu ir ornamentuota briauna.

Dugneliai bei jų fragmentai šioje gyvenvietėje likę nemaža. Visi jie smailūs, tačiau nevienodi. Gana daug yra labai mažai smailėjančių, beveik apvaliu dugnelių (pav. 101: 1, 2). Tik pačioje viršūnėje matyti nedidelis išsikišimas (pav. 101: 3, 4). Paprastai pati dugno smailuma būna kiek storesnė už sieneles, bet kartais beveik nė nestorėja. Antroji dugno forma yra ne tokia plokščia, su ryškiu iš vidaus pastorintu smaigaliu (pav. 101: 5). Yra keletas dugnelių liekanų, iš kurių matyti, kad būta smailia pastorinta apačia ir toliau į šonus staiga išsiplečiančių dugnelių.

Puodų dydžiai ir proporcijos. Dauguma puodų buvo apie 30 cm skersmens, retai pasitaikė apie 25 cm, dažniau — iki 35—40 cm. Procento nustatyti negalima, nes ne visų puodų dydį pavyko išmatuoti. Kaklelio profili derinant su galimais dugnelių išlinkimo kampanais, galima spręsti, kad puodų aukštis ir skersmuo turėjo būti maždaug vienodi.

Ornamentika. 58% puodų briaunos buvo ornamentuotos. Dažniausiai pasitaikė motyvas — apvajiniaijs spaudai, puoše 74% ornamentuotų briaunų. 13% briaunų dabinta istrižinėmis įkartomis, 11% — duobučių išspaudėliais ir tik 2% kitokiais motyvais: ant poros briaunų pasitaikė susikertančios jraižos ir viena buvo gnaibyta.

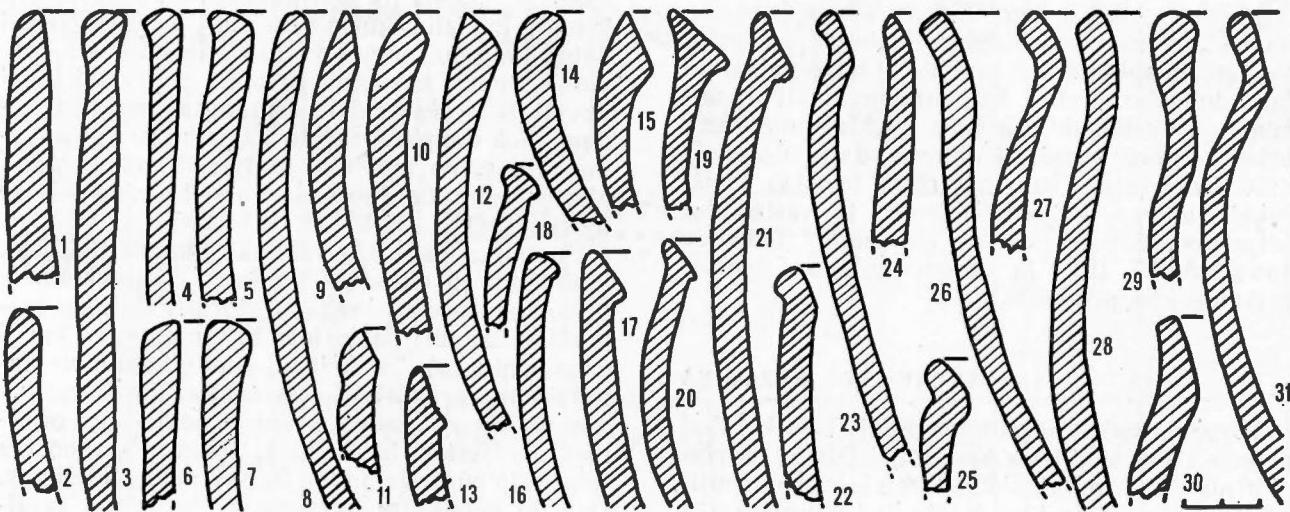
Tik kelių puodų, ir tai pačių velyvųjų tipų, nešokiai ornamentuota vidinė kaklelio pusė — atlošas. Vienas puodas buvo CS₂ tipo kakleliu. Iš viršaus ant kaklelio matyti aiškūs simetriški

pirštų, ant briaunos — maži grūdelio pavidalo išspaudai, o iš vidaus ties kaklo linkiu — istrižos pleištuko pavidalo įkartėlės. Vienas S₁ pavidalo puodo kaklelis puoštas pirštų išspaudais, briauna — duobutėmis, o ant atlošo matyti ilgi apvajiniaijs spaudai. Vieno S₂ pavidalo puodo atlošas dabintas plokščiais, statmenais, ovaliais išspaudais, o antro to paties tipo puodo atlošas puoštas ilgais, stambiais apvajiniaijs spaudais; jo ir paviršius gražintas apvajiniaijs, bet visai kitokiais išspaudais.

47% visų puodų ornamentuotu paviršiumi. Daugiausia puošta apvajiniaijs ornamentais (pav. 99: 1—19): 30% visų puodų, arba 64% ornamentuotų. Apvajos susuktos dažniausiai iš vidutinio storio virvelių. Vienas puodas gražintas visai plonų virvelių, tiesiog siūlų, apvajomis. Apvajos paprastai suvyniotos tankiai (pav. 102: 1), tik vienas puodas dabintas išspaudu su retomis plonų virvelių apvajelėmis (pav. 99: 4; 103: 1). Prie tos pačios grupės priskirtini ir mazgeliai išspaudėliai (pav. 99: 5—10; 102: 3, 8). Retkarčiais jie gana ryškūs, tačiau dažniausiai sunku atskirti, kur išpausti mazgeliai, o kur trumpos apvajos (pav. 103: 17). Visų šių išspaudų principas tas pats — išpausta apvyta arba mazgu surišta virvelė. Kartais mazgai būna gana stambūs (pav. 99: 11, 12; 103: 4).

Šių motyvų kompozicijos labai paprastos. Dažniausiai pasitaiko dvi eilutės išspaudų aplink puodo kakleli, 1—2 cm žemiau briaunos (pav. 99: 2, 3, 6; 102: 1). Neaišku, ar buvo viena išspaudų eile puoštu puodų, nes taip gražintos šukės išlikusios tik labai nedidelės. Sitaip puošti visų formų puodai.

Antra kompozicija — dvi trys eilės (retai viena) apvajinių išspaudų aplink kakleli, o nuo jų keturiose (?) vietose žemyn leidžiasi 4—6 išspau-

100 pav. 1B gyv. puodų kaklelių pjūviai:

1—2 — I₁, 3—6 — I₂, 7—11 — C₁, 12—17 — C₂, 18—21 — CS₁, 22—25 — CS₂, 26—28 — S₁, 29—31 — S₂

du pagražinimai (pav. 99 : 10, 13; 102 : 15). Įspaudėliai būna tokie patys, kaip ir pagrindinės juostos, kartais smulkesni arba smulkesnė tik apatinė eilutė.

Trečia kompozicija — dvigubų apvajinių eilučių trikampiai ant puodo kaklelio ir pilvelio (pav. 99 : 14) — pasitaiko dažnai. Kompozicijos gana vienodos, nelabai rūpestingai sudarytos, retkarčiais eilutės susikryžiuoja (pav. 99 : 15; 102 : 10).

Apvajiniai ornamentų motyvai retai komponuojami su kitokiais; net briauna paprastai būna arba lygi, arba puošta irgi apvajiniu įspaudu. Kiek skiriasi trijų puodų papuošimas. Vieno (CS_1) kaklelis gražintas dviem eilutėmis mazgelių įspaudų, o tarp eilių buvo negilus ruoželis (pav. 99 : 7; 102 : 3). Antras puodas (CS_1) papuoštas dviem mazgelių ar trumpų apvajinių įspaudelių eilėmis, o po pat briauna yra pleištuko pavidalo įspaudų eilutė (pav. 99 : 20; 102 : 5). Trečias (C_1) pagražintas dviem apvajinių įspaudų eilėmis, o per apatinę eilę dar įrežtos nelabai taisyklingos linijos (pav. 99 : 5; 102 : 9).

Antrą, didesnę, ornamentų motyvų grupę sudarė duobutės, kuriomis puošta 9% visų puodų, arba 19% ornamentuotų. Duobutės gana plokščios — apskritos, pailgos, netaisyklingos. Kompozicijos tokios pačios, kaip ir apvajinio ornamento, — 2—3 eilės įspaudų aplink kakleli (pav. 99 : 31—34; 103 : 3, 8, 9) arba trikampių kompozicijos iš vienos ar dviejų eilių duobelėlių (pav. 99 : 37; 103 : 5). Retkarčiais iš duobučių būna sudarytos ir sudėtingesnės figūrinės kompozicijos (pav. 88 : 6), lengviau ar sunkiau (ypač iš fragmentų) išsifruojamos (žr. p. 114).

Apie 10% ornamentuotų puodų sudaro pleištukų motyvais puošti (pav. 99 : 21—30; 102 : 2, 11). Pleištukai būna siauri, ilgi ir statmeni, kartais gana platūs ir taisyklingos apversto lašo formos, kartais primena mažus trikampelius, išstrižai įspauistas ovalias duobutes. Kompozicijos tokios pačios, kaip ir anksčiau minėtų ornamentų motyvų: 1—3 skersinės eilutės ant kaklelio. Pasitaikė puodų, netoli briaunos puoštų pilna eilute įspaudelių, o apatinė — su pertrūkiais (pav. 102 : 11). Be to, likusi viena šukelė be briaunos, kurioje pleištukų motyvai išdėstyti penkiakampiu.

Kitų motyvų pasitaikė daug mažiau. Minėtiniai maži grūdelio ar taškelio pavidalo įspaudėliai smailiu pagaliuku, kuriais papuoštos šukės pasitaikė daugiausia be briaunų, todėl sunkiau pasiekti visą jų išdėstymą. Turime ir trikampių kompozicijų (pav. 99 : 30; 102 : 4). Keletas šukų pagražinta katpédélémis išdėstytomis durtinėmis duobutėmis, bet vargu ar jos sudarė kokias taisyklingesnes ornamento kompozicijas (pav. 102 : 13). Pasitaikė šukų, papuoštų apvajinėmis juostomis (pav. 99 : 19).

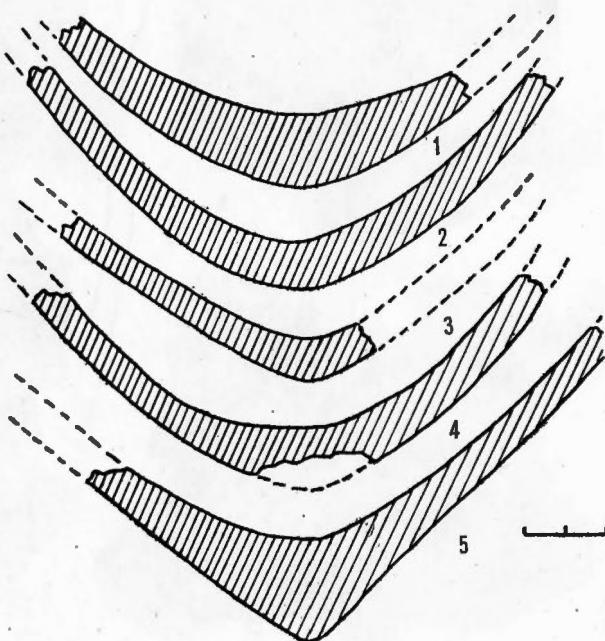
Trys šukės (visos $\hat{C}S_1$) pagražintos skersiniais virvelių įspaudėliais (pav. 99 : 42; 103 : 10, 20). Vieno puodo kaklelis puoštas dviem, kitų dviejų — trimis eilėmis horizontalių virvelių, briauna gražinta apvajiniais įspaudais. Du puodai (C_2) dabinti skersinėmis terasinėmis juostelėmis (pav. 99 : 43; 103 : 15, 16), vieno briauna — apvajiniu ornamentu, antro — pleištukais.

Kelių šukelių paviršius puoštas pirštų įspaudais (pav. 99 : 40; 102 : 12, 14). Kelios pagražintos nagų įspaudais, kurie, matyt, éjo juosteles skersai kaklelio arba sudaré trikampes kompozicijas (pav. 99 : 38, 39; 102 : 6; 103 : 7); vieno puodo paviršiuje matyti ignybimas (gal ne ornamentas?). Trys puodai dabinti smulkiais trikampių įspaudimais, taip pat išdėstytais skersinėmis eilutėmis (pav. 99 : 27, 29).

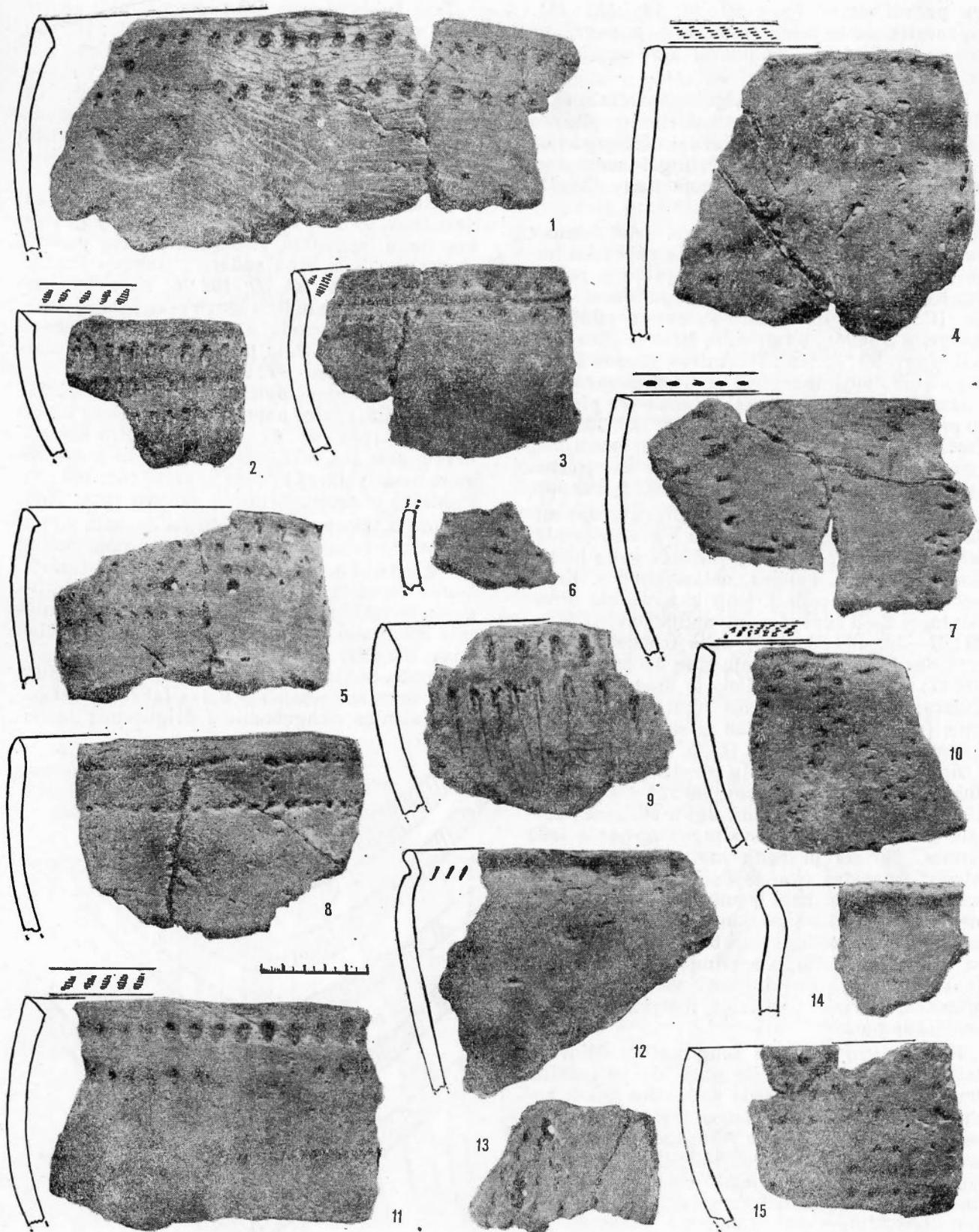
Visiškai skiriasi dviejų puodų šukės. Vienas puodas (CS_1) buvo papuoštas gilių riestų įspaudų eilute (pav. 99 : 45; 103 : 14), antro kaklelis beveik prie pat briaunos pagražintas įraižomis gana netaisyklinga kripute (pav. 99 : 41; 103 : 2). Pasitaikė ir neornamentinių motyvų (pav. 104).

Nors didžiosios ornamentų dalies bûta po pacia puodo briauna, bet pasitaikė ornamentuotų ir dugnelių. Jie paprastai puošti koncentriškomis įspaudų eilutėmis. Vienas pagražintas gana taisyklingomis duobutėmis, kurių eilutės prie smaigalio sudėtos tankiau, o į viršų rečiau (pav. 103 : 23).

Atrodo, aukščiau sienelė nepuošta. Antro dugnelio trys susieinančios dalys labai nekruopščiai dabintos viengubomis ir dvigubomis duobu-

101 pav. 1B gyv. puodų dugnelių pjūviai

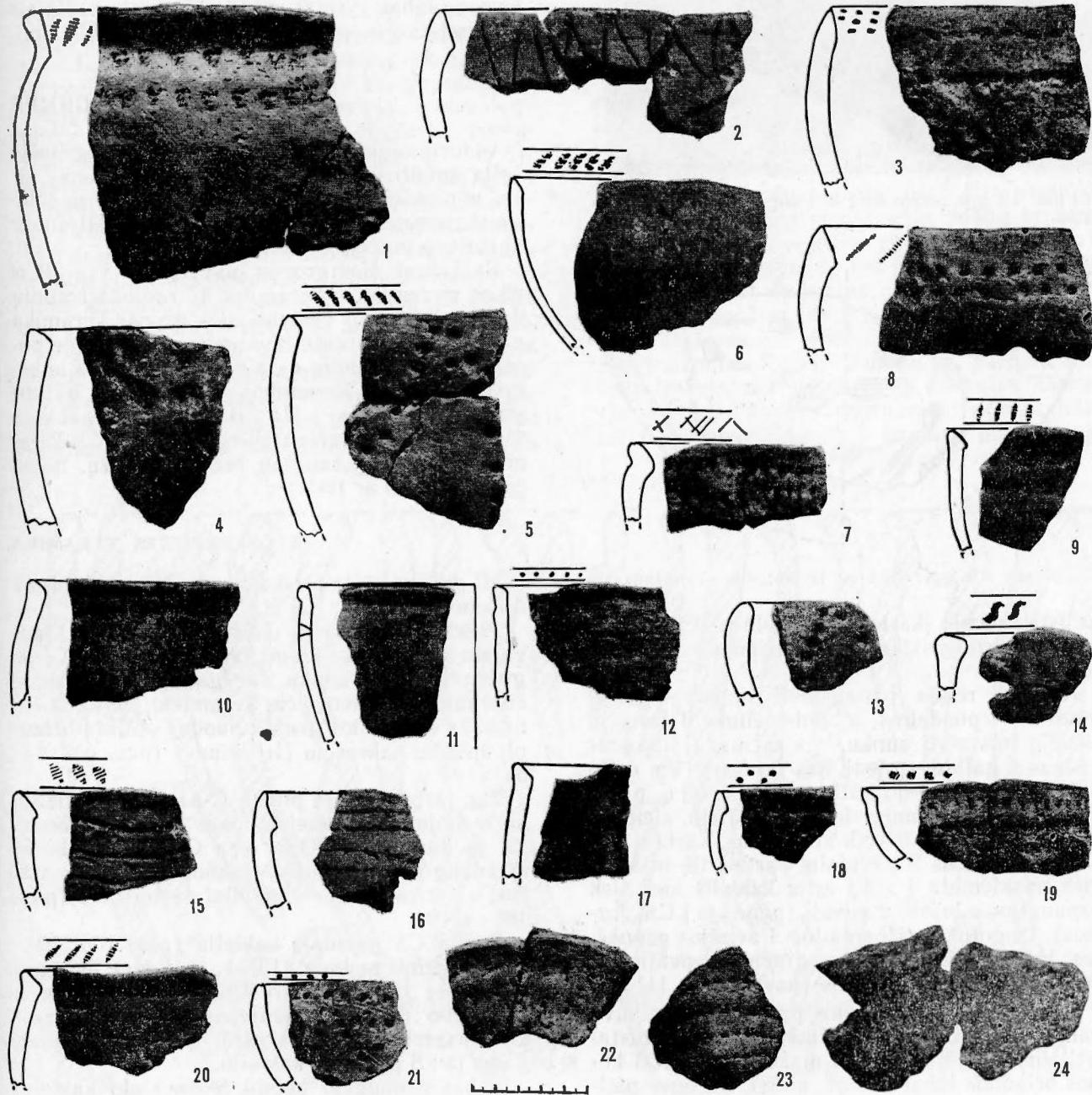

102 pav. 1B gyv. keramikos pavyzdžiai. IEM

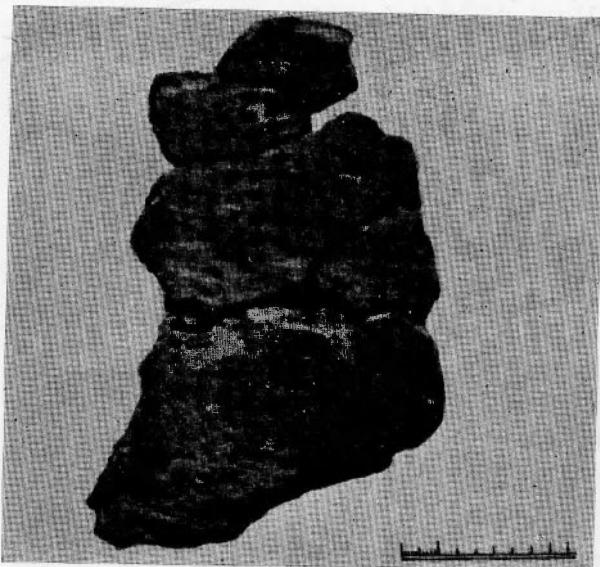
tėmis-taškais (pav. 103 : 24). Taip pat matyti, kad daugiausia puošta apie patį smaigali, tik vienoje pusėje dabinta kiek aukščiau. Trečio dugnelio likusios dvi susieinančios šukės irgi labai nekruopščiai papuoštos tridančiu ar atskirais trimis dūriais (pav. 103 : 22). Šis dugnelis turėjęs būti gana plokščias. Ketvirto dalis taip pat ne nuo paties smaigilio, tačiau šukės ir ornamento išgaubimas rodo, jog tai buvusi dugnelio šukė. Jis papuoštas eilute žemyn nubrauktų taškų.

Visai skiriasi vieno dugnelio dalis su skylutėmis (koštuvas?) (pav. 105). Jis turėjęs būti beveik apvalus, skylutės išpjautos dar minkštame molyje.

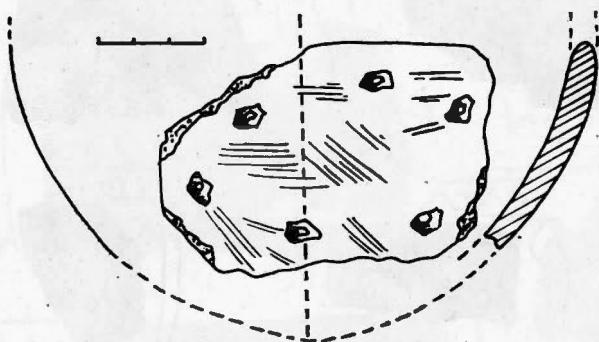
Jei panagrinėsime puodo paviršiaus ir jo briaunos ornamentikos motyvų s a n t y k į , tai pamatysime ant briaunos besikartojantį paprastai tą patį motyvą (nors dažnai atlikta kitu spauduku) arba briauna bus lygi. Puodų lygiu paviršiumi briauna daugiausia būna lygi arba ornamentuota apvajiniais bei duobelė motyvais

103 pav. 1B gyv. keramikos pavyzdžiai. IEM

104 pav. 1B gyv. puodo šukė su žmogiuku (?) figūrėlėmis.
IEM

105 pav. 1B gyv. šukė su išpjautomis skylutėmis

ar įstrižinėmis įkartomis. Nepilnus 3% sudaro puodai skirtingais kaklelio ir briaunos ornamentų motyvais.

Atskirai reikia panagrinėti mažus — geriamuosius — puodelius ir dubenėlius. Tikslų jų skaičių nustatyti sunku, nes iš mažų šukų ne visuomet galima spręsti, kas tai buvę. Vis dėlto 8 šukės tikrai turėjo būti geriamūs — puodai. Jų skersmuo siekė 12—15 cm, sieneles plonytės, kaklelis beveik statmenas, kartais truputį profiliuotas S pavidalu, kartais tik briauna kiek nusklembta į vidų arba kaklelis šiek tiek išmaugtas, o briauna apvali (panašus į CS₂ formas). Dugniukai visi smailūs. Paviršius nepuoštas, kartais tik briauna pagražinta apvajiniiais arba duobučiu išspaudėliais (pav. 103 : 6, 11, 12).

Dubenėliai, kuriuos pagal briauną buvo galima atsekti, taip pat aštuoni. Jų formą nustatyti sunku, nes rastos tik mažos šukės. Kai kurios briaunos labai riestos, matyt, tai buvę pailgū dubenėlių galai (pav. 103 : 13, 18, 19, 21). Be to, aptikta ir pailgū dubenėlių dugninių šu-

kių. Dubenėliai dažniausiai plonomis sienelemis (0,5—0,7 cm), nors kai kurių sieneles siekė iki 1 cm storio. Briaunos tiesios ir apvalios, bet pasitaikė pastorintų ir nusklembtų į vidų. Visi puošti skirtingai: vieno kaklelis ir briauna — apvajinių išspaudų eilute, trys pagražinti dviem lygiagretėmis duobučių, taškų ar trikampelių eilutėmis (pav. 103 : 18, 19), vienas — trikampe duobučių kompozicija (pav. 103 : 13) ir vienas lyg spinduliais išdėstytomis duobutėmis ir trikampelieliais (pav. 103 : 21).

Puodų paviršius dažniausiai brūkšniuotas, kartais labai ryškiai, pasitaikė su tekstiliniais atspaudais (žr. p. 78) ir visai lygiu paviršiumi.

VIDURINIOJI GRUPĖ

Vidurinijoje Šventosios keramikos grupėje šalia smailiadugnių puodų pasirodė vienas kitas ir plokščiu dugneliu, nors dar labai nedidelio skersmens; šalia pailgo dubenėlio atsirado ir apskritas, mažėjo ornamentuotų puodų.

Ryškiausiai šios grupės pavyzdžiai yra 3B ir 23-os gyvenviečių keramika. Iš radiokarboninių datų matyti, kad viduriniosios grupės keramika vartota III tūkstantmečio pr. m. e. antrojoje pusėje. 3B gyvenvietės data dar visai artima ankstyvosios grupės keramikos datai, o 23-os gyvenvietės jau artėja į III tūkstantmečio pabaigą (žr. p. 11—12), tačiau abiejų gyvenviečių keramika turi daug daugiau bendrų bruožų, negu, pavyz., 3B ir 2B ar 1B.

3B GYVENVIEȚĖS KERAMIKA

3B gyvenvietėje priskaičiuota 567 puodai ir 41 dubenėlis.

Puodų kaklelių formos. Puodų I pavidalo kakleliu skaičiumi (20% visų puodų) šios gyvenvietės keramika dar gana artima ankšciau minėtų gyvenviečių keramikai, be to, ir čia nemaža (26% šios grupės puodų) aptikta briaunu apvaliu pakraščiu (I₁ formas) (pav. 106 : 1—3).

Tuo tarpu mažėja puodų C pavidalo kakleliu, kurie šioje gyvenvietėje sudarė 20% visų puodų. Iš jų dauguma (83%) yra C₂ formas, kurių maždaug pusės vidinės briaunos kraštas yra aštrus, o antros pusės — apvaliai pastorintas (pav. 106 : 4—9).

Puodų CS pavidalo kakleliu (pav. 106 : 10—20) palyginti nedaug (13%), iš jų kiek daugiau kaip pusę (53%) sudarė CS₂ pavidalo kakleliu (pav. 106 : 15—20), dažniausiai siauru, bet ryškiai atverstu apvaliu kraštu, labai artimi puodams jau S pavidalo kakleliu.

Labai padaugėjo puodų S pavidalo kakleliu (pav. 106 : 21—34) (48%), o sudėjus su labai artimais jiems puodais CS₂ pavidalo kakleliu, jie

sudarytų daugiau kaip pusę visų gyvenvietės puodų. Tai jau labai ryškus chronologinis požymis. Tarp šių puodų didžiąją dalį (80%) vis dar sudarė puodai S₁ pavidalo kakleliu (pav. 106 : 21—26). Tačiau ir S₂ pavidalo kakleliu, ankstesnėse gyvenvietėse buvę retenybė, čia sudaro 20% visų puodų S pavidalo kakleliu (pav. 106 : 27—34).

Tarp puodų šukiu yra nemaža gerai išlikusių dugniukų ir jų dalių (pav. 107; 110 : 13, 14). Daugiausia smailių dugniukų, tačiau ir jų kelios pagrindinės formos. Vieni ryškiai smailėjantys (pav. 107 : 5—8; 110 : 13). Pats smailgalys pastorintas ir nutęstas žemyn. Antra grupė — beveik visai plokštūi dugneliai, tik pačiame viduryje iš apačios sudarytas žemyn nutęstas smaigalys (pav. 107 : 1, 2; 110 : 14). Trečia dugniukų grupė — beveik apvalūs dugneliai, pastorinti iš vidinės puodo pusės (pav. 107 : 3, 4). Rasta ir viena plokščio dugnelio dalis (pav. 107 : 9). Šis dugnelis apie 8 cm skersmens, puodo sienelės į viršų staigiai platėjančios. Smailieji dugneliai padaryti iš molio su organinėmis ir mineralinėmis priemaišomis, plokščiasias — su mineralinėmis priemaišomis, tačiau jo apačia nei spalva, nei sudėtimi nuo sienelių nesiskyrė.

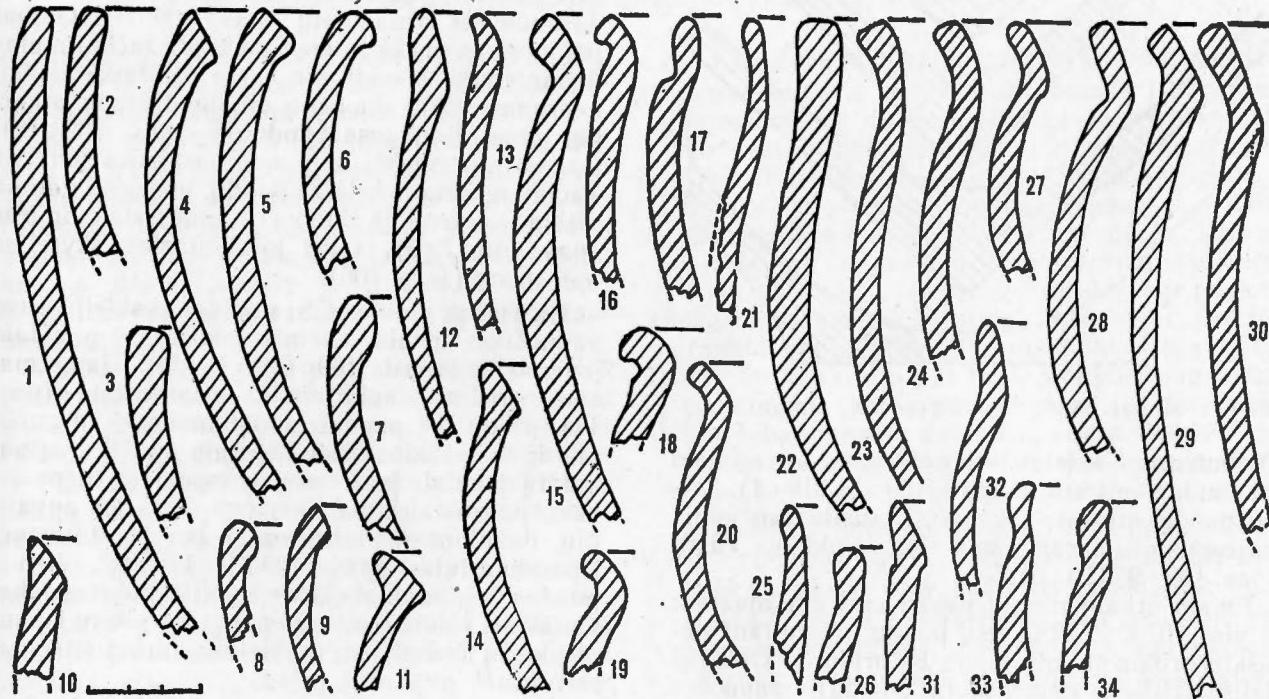
Puodų dydžiai ir proporcijos mažai skyrėsi nuo ankstesnių gyvenviečių puodų. Dažniausiai puodai 30—40 cm skersmens anga, tačiau buvo siekiančių beveik pusės metro skersmens ir kiek daugiau aukščio. Pats di-

džiausias restauruotas puodas, kurio išlikusi labai didelė dalis su dugnu (pav. 108 : 1), buvo 41 cm skersmens anga ir 45 cm aukščio. Iš dugnelių pasvirimo kampų ir puodų angos dydžių matyti, kad dauguma puodų buvo maždaug tokio pat aukščio, kokio skersmens ir jų anga. Antrasis gerai išlikęs puodas (pav. 108 : 2) yra 21 cm aukščio ir 20,5 cm skersmens anga.

Sios ir ankstyvų gyvenviečių puodų ornamentika labai skiriasi: jos pastebimai mažėja. Visai neornamentuoti (pav. 109 : 11) sudarė 44% visų šios gyvenvietės puodų, o pridėjus prie jų ir tuos, kurių tik briauna ornamenteuota, susidarys 88%.

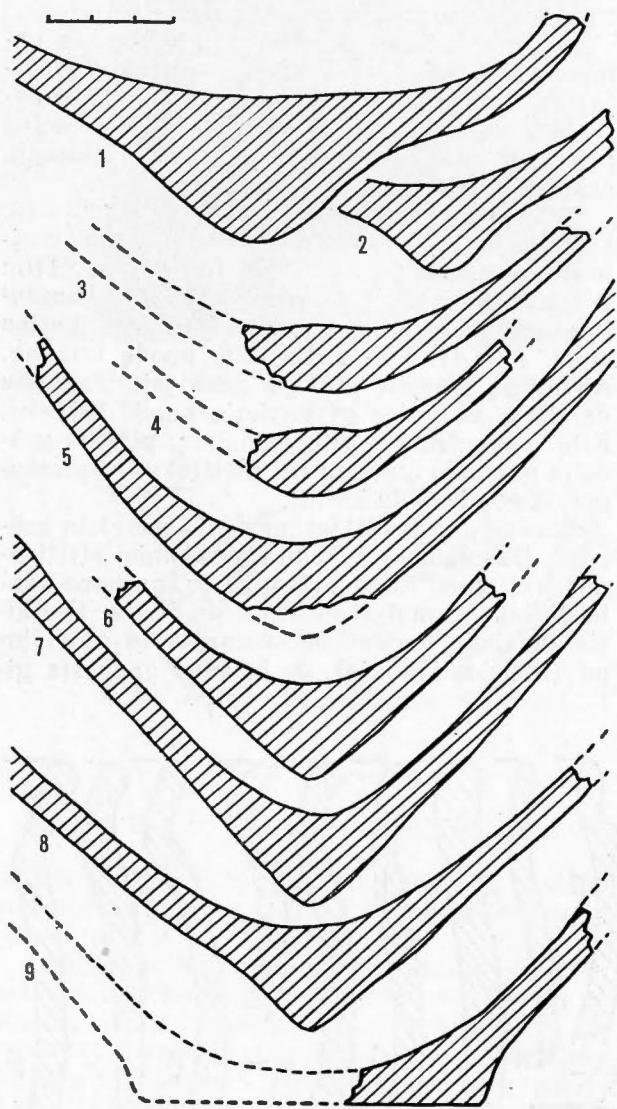
56% visų puodų briauna neornamentuota. Dažniausiai pasitaikantis briaunos papuošimas — apvalios išpaustos duobutės (pav. 110 : 2, 9, 12), kuriomis pagražinta 38% ornamenteotų puodų briaunų. Toliau eina istrižinės įkartos (pav. 110 : 4); jos puošia 35% puodų briaunų. Apvajinių išpaudų mažėja, nors jais papuošta dar 25% visų šios gyvenvietės puodų briaunų. Kitų papuošimų — gilių išpaudų, pirštų, grūdelių pavidalo išpaudų bei pleištukų — aptinkama tik po vieną du kartus.

Atlošas tuo pačiu pavidalo kakleliu. Dažniausiai gražinta ryškiomis istrižinėmis jraižomis. Kartais žemiau jų, pačiame kaklelio linkyje, matyti durtinės duobutes. Išsiskiria didžiulis puodas neornamentuotu paviršiumi (likusioms 3 šukės). Jo briauna papuošta gi-

106 pav. 3B gyv. puodų kaklelių pjūviai:
1—3 — I, 4—9 — C, 10—19 — CS, 20—30 — S

liomis durtinėmis, padarytomis lyg dvidančiu štampu, duobutėmis, kurios pakraštį padaro banguotą: vidinėje atlošo pusėje yra įstrižų įraižų, o kaklo linkyje — gilių įstrižų, ovalių duobučių (pav. 109 : 8). Keletas puodų papuošta tik vidinėje pusėje ties linkio linija įspaustomis

107 pav. 3B gyv. puodų dugnelių pjūviai

duobutėmis, keletas — įstrižiniai apvajiniai atspaudais ant atlošo (pav. 109 : 5; 110 : 1). Trijų puodų atlošai pagražinti susikertančiomis įraižomis, sudarančiomis lyg tinklelio raštą (pav. 109 : 9; 110 : 5).

Puodų ornamentuotu paviršiumi dar mažiau: iš viso 70, t. y. 12% visų puodų, neskaitant neaiškių ornamentuotų šukų be briaunų. Didžioji dalis (76% ornamentuotų puodų) papuošta įvairiomis duobučių kompozicijomis. Paprasčiausia yra eilutė arba dvi nedidelių duobelii,

dažnai visai smulkučių durtinių įspaudelių ant kaklelio (pav. 110: 1, 2, 11; 111: 7—9). Šitaip puošti visų pavidalų puodai. Vienas puodas pagražintas aukščiau duobučių, visai netoli briaunos, įstrižinėmis įraižėlėmis (pav. 111: 10), o puodo S₂ pavidalo kakleliu ornamanto juostelės staiga nutrūksta (pav. 110: 1). Kartais nuo šių dviejų juostelių žemyn eina įstrižinės duobučių eilutės (pav. 109: 3, 4; 111: 11, 12), taip pat būdingos puodams S₁ pavidalo kakleliu.

Antra dažniausiai pasitaikanti duobučių kompozicija yra trikampiai, paprastai ryškiai lenktomis linijomis (pav. 109: 5; 110: 10; 111: 13—15). Jie būdingi įvairaus tipo puodams, tačiau būdingiausi C₂ pavidalo kakleliu. Duobutės durtinės, įvairaus dydžio, išdėstyotos gana nerūpestingai. Tik vieno puodo aukščiau trikampių, pačia briauna, dar éjo dvi eilės durtinių duobučių (pav. 110: 12; 111: 14), bet neaišku, kaip toliau buvo išdėstyti trikampiai.

Kartais vietoj apvalių duobučių būna trikampiai įspaudeliai, taip pat sukomponuoti dviem eilutėmis skersai ar trikampiu. Dvi atskiros šukės (briaunas neišlikusios) buvo papuoštos į trikampelius panašiais pusmėnuliukų įspaudėliais. Retkarčiais pasitaikė ovalių ar pailgūs duobelėlių, o viena puodo CS₁ pavidalo kakleliu šukė ir iš viršaus, ir iš vidaus pagražinta įspaustais skrituliukais (pav. 110: 3; 111: 9).

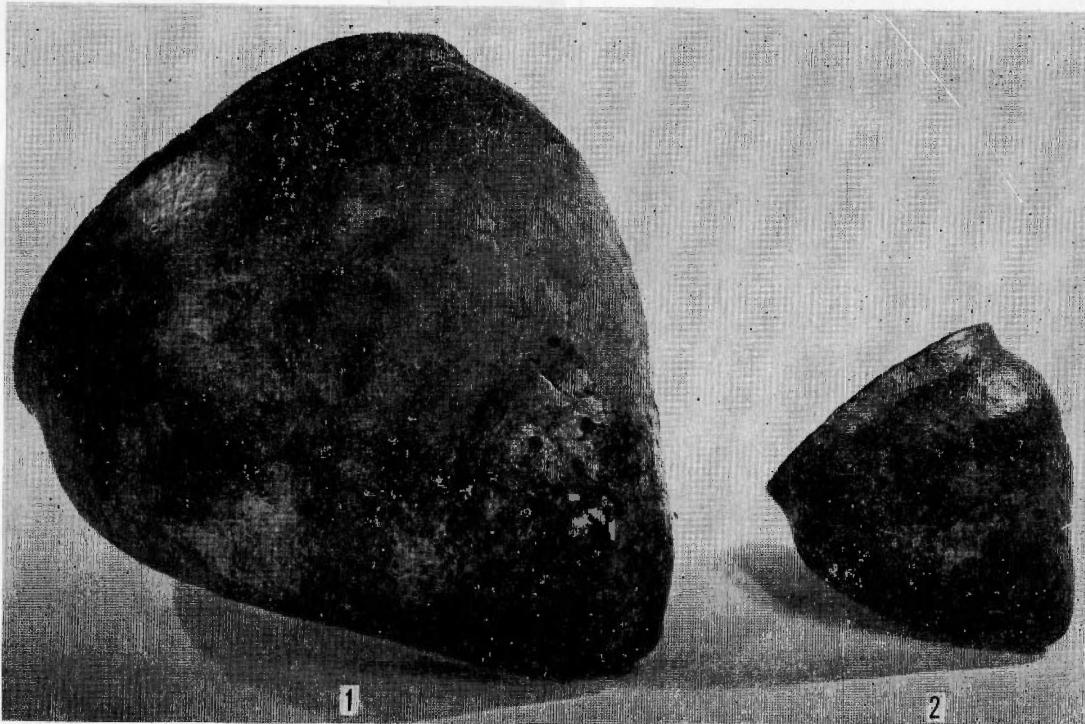
Be to, 3B gyvenvietei būdinga tai, kad jos keramikos taškų ar duobučių įspaudai kartais netenka ornamentinės prasmės. Smulkiosios duobelės būna ypač išbarstytos grupelėmis, nesudarančiomis ornamentų (pav. 109: 9). Galbūt jos ką nors reiškė to meto žmogui, tačiau mums dabar sunku atsekti. Ne kartą pasitaikė aiškiai neornamentinių duobelėlių eilucių trumpų atkarpu, ypač dideliuose puoduose (pav. 109: 12). Gal tai nuosavybės ar puodo paskirties ženklai? Tačiau aptikta ir keletas puodų, kuriuose galima aiškiau jįžiūrėti iš duobučių sudėtytas figūras (pav. 110: 7, 8), todėl jos aptartos skyrellyje apie meną (žr. p. 106).

Tik vienas puodas CS₁ pavidalo kakleliu buvo papuoštas trimis eilėmis pleištuko pavidalo įspaudelių (pav. 109: 6; 111: 5). Daug mažiau gražinta apvajiniai ornamentais (pav. 111: 1—4) (7 puodai su išlikusiomis briaunomis ir 4 neaiškios šukės). Šitaip puošti visų pavidalų puodai. Įvairesnių kompozicijų nepastebėta, paprastai būna tik viena ar kelios apvajinių, dažniausiai statmenų ar beveik statmenų, įspaudų eilutės (pav. 109: 1; 110: 6). Vienas puodas CS₁ pavidalo kakleliu buvo puoštas labai panašiai — dviem eilėmis paprastų pirštų įspaudų, kurių techniškai (kakleliui suformuoti) neįreikėjo.

Pasitaikė trys puodai S pavidalo kakleliu, pagražinti pailgomis dvidančių įspaudelių duobu-

tėmis. Tik trys puodai papuošti įraizomis ar įkartomis. Vieno puodo CS₁ pavidalo kakleliu paviršius dabintas dviem eilėmis įstrižų įkartų (pav. 109 : 7, 111 : 6), ant abiejų briaunų buvo trumpos įraizėlės i priesingas puses. Antro puodo S₂ pavidalo kakleliu brūkšniuotas paviršius

mentuotų tik vieno likę bent trys ketvirtadaliai, ir jis lengvai restauruojamas. Dubenėlis 19 cm ilgio, 12 cm skersmens ir per vidurį 3,2 cm aukščio. Abu galai pakilę iki 4,5 cm aukščio. Molio masė gana puri, juosva, paviršius nežymiai brūkšniuotas.

108 pav. Du restauruoti 3B gyv. puodai (restauratorė B. Kunkulienė). IEM

dar išraižytas įstrijomis linijomis (pav. 109 : 10; 111 : 4). O trecio likusi tik šukelė, iš kurios matyti buvusios trikampiu sudėtos įraizos.

Puodo paviršiaus ir briaunos ornamentų motyvus anksčiau skiriasi nuo ankstesnių gyvenviečių puodų. Labai retai tas pats motyvas aptinkamas paviršiuje, ant briaunos ir ant atlošo. Vienas puodas ornamentuotas 2—3 štampais; kartais dar prisideda ir įraizos, paviršiaus brūkšniavimas arba bangavimas, tankus įspaudimas pirštais.

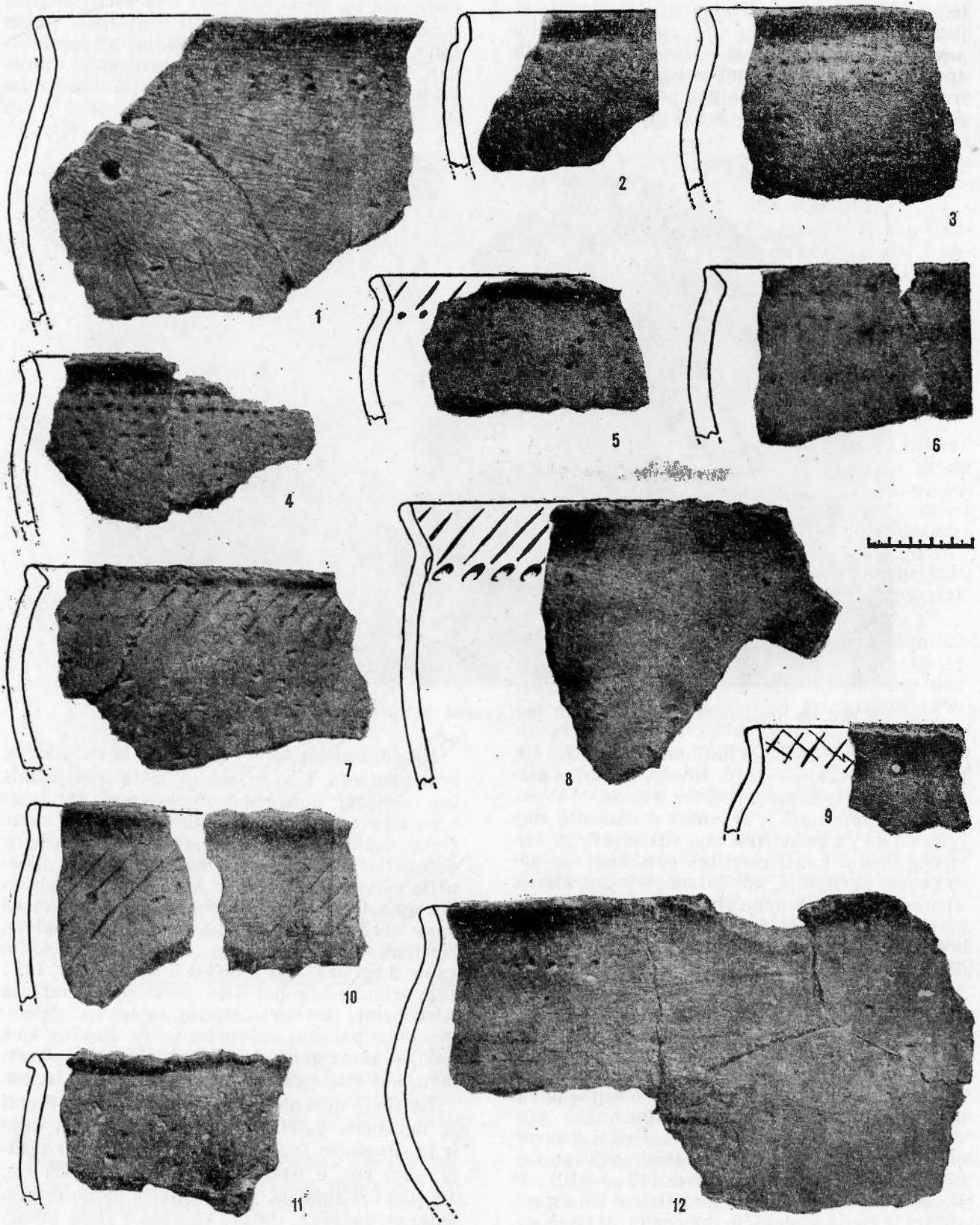
Dubenėliai taip pat labai būdingas šios gyvenvietės radinys. Iš šukelių su briauna buvo galima atsekti 41 dubenėli, dar dvi šukės buvo ryškios pailgo dugnelio dalys. Dubenėliai sudarė 7% visų atkurtų indų. Nustatyti, kiek buvo pailgų dubenėlių ir kiek apskritų, — neįmanoma, tačiau, matyt, dauguma buvo pailgu.

Didžioji dubenėlių dalis (60%) visai neornamentuota. Jų briaunos dažniausiai apvalios, tiesios arba kiek įgaubtos (pav. 112 : 1—10). Iš sienelės palinkimo kampo matyti, kad būta gana aukštų ir visiškai plokščių dubenėlių. Mažiau neornamentuotų dubenėlių (ar mažų puodelių) apvalia, kiek į išorę atriesta briauna. Iš neorna-

mentuotų tik vieno likę bent trys ketvirtadaliai, ir jis lengvai restauruojamas. Dubenėlis 19 cm ilgio, 12 cm skersmens ir per vidurį 3,2 cm aukščio. Abu galai pakilę iki 4,5 cm aukščio. Molio masė gana puri, juosva, paviršius nežymiai brūkšniuotas.

Kita dubenėlių dalis (apie 40%) buvo šiek tiek ornamentuota, t. y. briauna puošta įstrijinėmis ipjovomis ar durtinėmis duobelėmis; dar koks nors kitas ornamentėlis aptinkamas labai retai. Galai dažniausiai daugiau ar mažiau pakile, ir dubenėliai primena luotelius. Vieno tokio dubenėlio išlikęs pats galas, iš kurio matyti, kad buvęs apie 4 cm aukščio ir apie 8,5 cm skersmens (pav. 112 : 12); dubenėlis tiesia, kiek paplotą, įkartomis puošta briauna. Kito visai plokščio (apie 2 cm aukščio) likusios 6 šukės (pav. 112 : 13); briauna taip pat tiesi, plokščia, pagražinta įstrijinėmis įkartomis. Be šių, rastos dar dešimties labai panašių dubenėlių šukės. Aukštis kiek pakilusiouose galuose siekia vos 3 cm, o skersmuo, kur buvo galima išmatuoti, — 11—14 cm.

Išsiskyrė dubenėlis, kurio išlikusi pusė. Pagal ją dubenėlis galėtų būti maždaug 25 cm ilgio ir 14 cm pločio (pav. 112 : 14); aukštis per vidurį — 4,5 cm, o pakilusiouose galuose — 6,5 cm. Jis juosvos spalvos, gana sunkios molio masės. Dugnas apvalus, storas, sienelės į viršų plonėja, o pakraštėlis kiek atriestas. Paviršius nežymiai brūkšniuotas. Ant briaunos matyti įstrijos

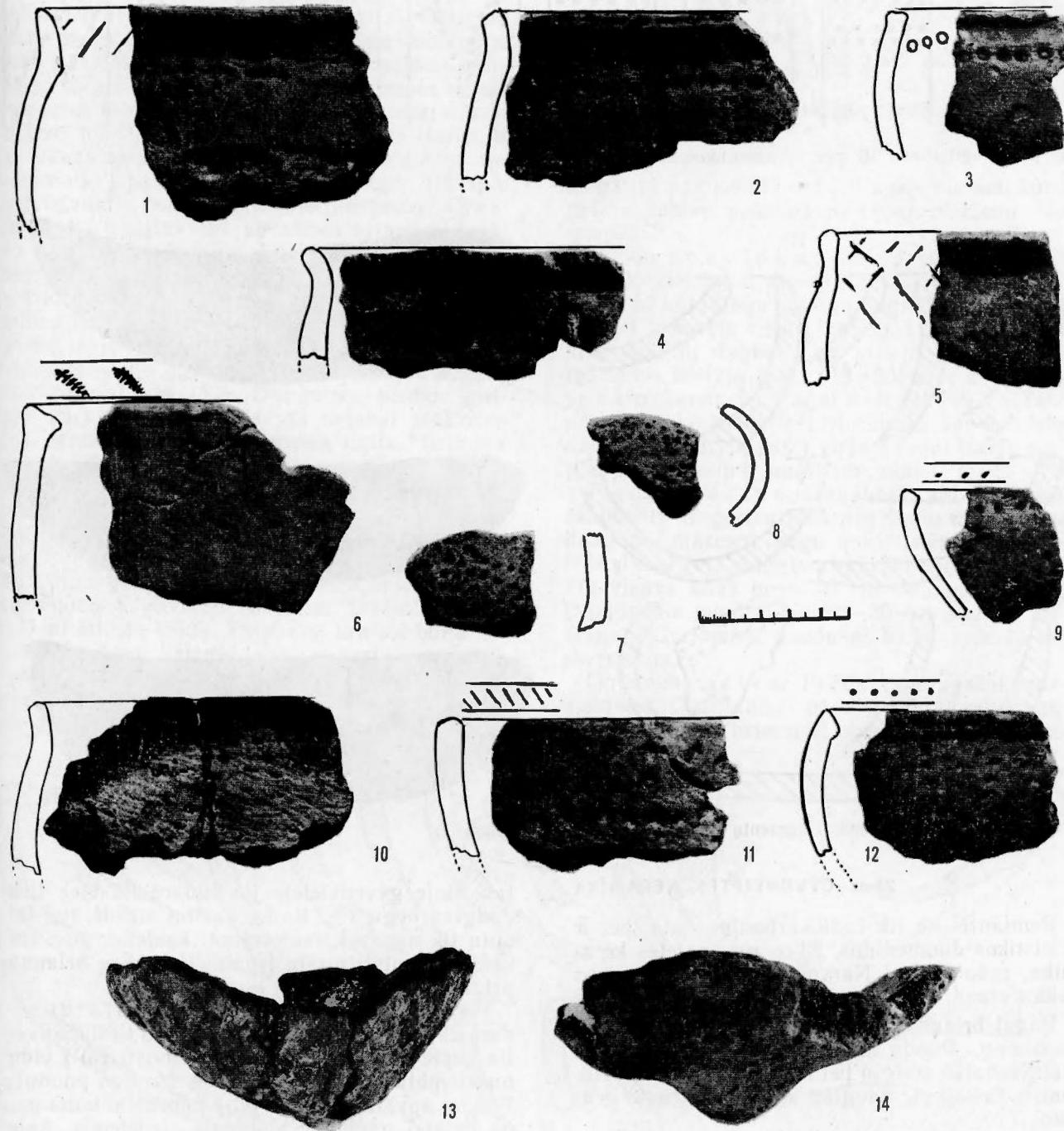

109 pav. 3B gyv. keramikos pavyzdžiai. IEM

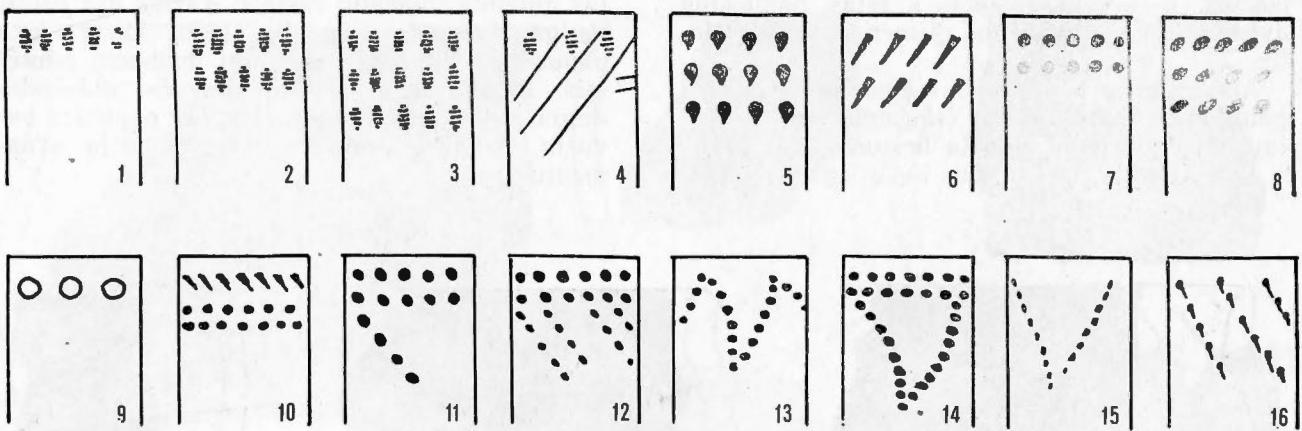
ikartos, o iš vidinės pusės kraštas papuoštas dviem eilutėmis grūdelius primenančiu įspaudėliu.

Atskirą grupelę sudarė 8 dubenelių šukės kiek gaubtomis sienelėmis ir į vidų nusklembta, durtinėmis duobelėmis puošta briauna (pav. 110 : 9, 12). Kelių iš jų paviršius buvo irgi pagražin-

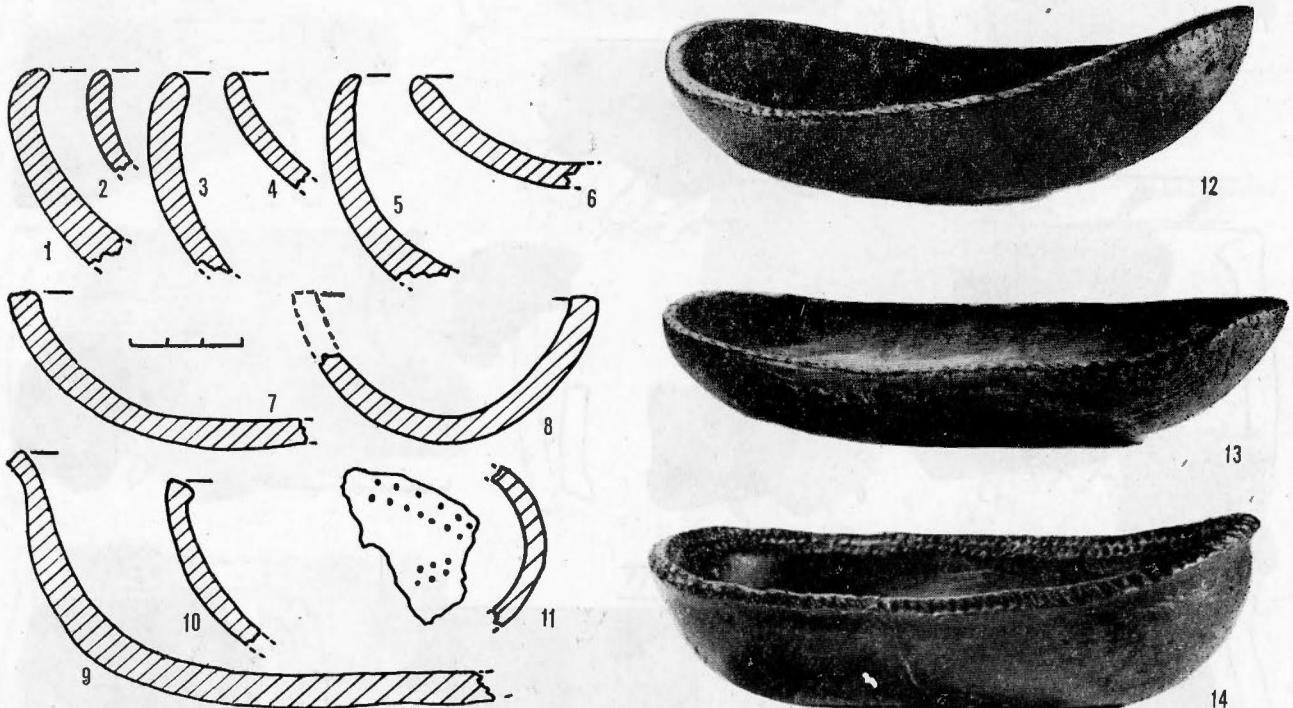
tas durtinių duobelių raštais. Rastos dar kelios pailgū dubenelių dugnelių šukės, kurių viena papuošta dvigubomis durtinių duobučių eilutėmis. Be to, viena taip pat mažyčio dubenėlio dugno šukė (pav. 110 : 8; 112 : 11) papuošta būvusi sudėtingesniu durtinių duobučių ornamentu.

110 pav. 3B gyv. keramikos pavyzdžiai. IEM

111 pav. Pagrindiniai 3B gyv. ornamentikos motyvai

112 pav. 3B gyv. dubenelių fragmentų pjūviai ir restauruoti dubeneliai

23-os GYVENVIETĖS KERAMIKA

Remiantis ne tik radiokarbonine data, bet ir statistikos duomenimis, 23-os gyvenvietės keramika rodo tolesnį Narvos kultūros keramikos raidos etapą.

Pagal briaunas čia išskirti 593 puodai ir 114 dubenelių. Puodų molio masė įvairi: dažniausiai pasitaikė sraigų bei kitokių organinių priemaišų, tačiau vis daugiau aptikta ir grūsto grainto.

P u o d u k a k l e l i u f o r m o s. Puodų I pavidalo kakleliu (pav. 113:1) aptikta labai re-

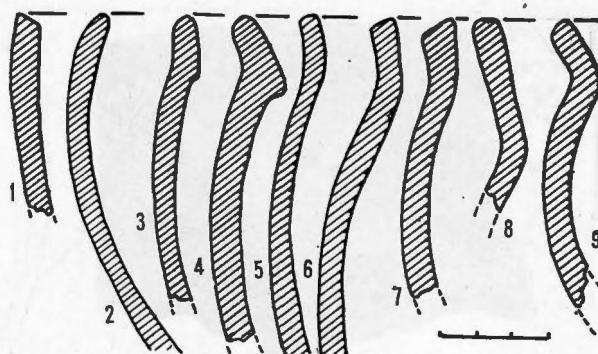
tai. Šioje gyvenvietėje jie sudarė tik šiek tiek daugiau negu 1 %. Be to, dažnai atrodė, lyg tai būtų tik nepavykę suformuoti kakleliai, nes ant kaklelio matyti pirštų įspaudėliai. Visų briauna priplota ir papuošta.

Puodai C pavidalo kakleliu (pav. 113:2) sudarė 23% visų puodų. Tarp jų buvo tiesia, apvalia (apie 40% šio tipo puodų) ir įstrižai į vidų nusklembta briauna (apie 60% šio tipo puodų). Puodai apvalia briauna (C_1) paprastai būna gana ryškiai gaubti ir plonomis sienelėmis. Apie pusę puodų yra gana plona, apvalia, neornamentuota briauna. Antra pusė yra dažnai kiek pa-

storinta ir priplota, paprastai puošta briauna. Puodai į vidų nusklembta briauna (C_2) kartais būna beveik tiesūs, o kartais labai gaubti, dažnai primena net gilų dubenį. Apie 60% tokio tipo puodų briaunos neornamentuotos, likusių — puoštos.

Nemažą dalį — 18% — sudaro puodai CS pavidalo kakleliu (pav. 113 : 3, 4). Abiejų (CS_1 ir CS_2) pavidalų puodų maždaug vienodai. Formuojant CS_1 pavidalo briauną, išorėje po ja dažnai matyti ryškūs pirštų įspaudai. Daugiau kaip pusės šių puodų briauna neornamentuota. CS_2 pavidalo artimesni S, tačiau ryškaus skirtumo tarp šios ir anksčiau minėtos grupės beveik nepastebima. Puodų išorėje po briauna aiškiai matyti pirštų įspaudai. Briaunos ir iš išorės, ir iš vidaus apvalios, paprastai ornamentuotas apvajiniaių įspaudais arba duobutėmis, tik apie ketvirtadalio puodų jos neornamentuotos. Ornamentas įspaustas ant viršutinio briaunos krašto, ir tik 4 puodų pakrašciai (vidinė atlošo pusė) papuošti apvajiniais įspaudais.

Didžioji puodų dalis (58%) S pavidalo kakleliu (pav. 113 : 5—9). Jie kai kuo skiriasi. Daugumą, apie 80%, sudarė paprasti puodai S pavidalo kakleliu (S_1), apie 20% išsiškyrė atlošu išryškintu kaklu (S_2). Daugumos pirmos grupės (S_1) puodų kaklelis yra nelabai profiliotas, grakščiai išriesta sienelės linija. Briauna apvali arba truputį iš viršaus priplota. Apvaliös dažniausiai neornamentuotos. Iš viso puodai neornamentuotomis briaunomis (išskaitant ir tuos, kurių briauna kiek aprupėjusi ir todėl neįžiūrima) sudarė daugiau kaip pusę visų šio tipo puodų. Antra grupė (S_2), kuri sudarė apie 20% visų puodų S pavidalo kakleliu, turėjo aukštą, ryškiai atloštą kaklą. Paprastai kraštai būna atlošti 2—3 cm kartais labai, o kartais nelabai ryškiu lūžiu. Trečdallo šios grupės puodų neornamentuota nei briauna, nei paviršius. Tačiau daugumos puodų papuošta vidinė atlošo pusė.

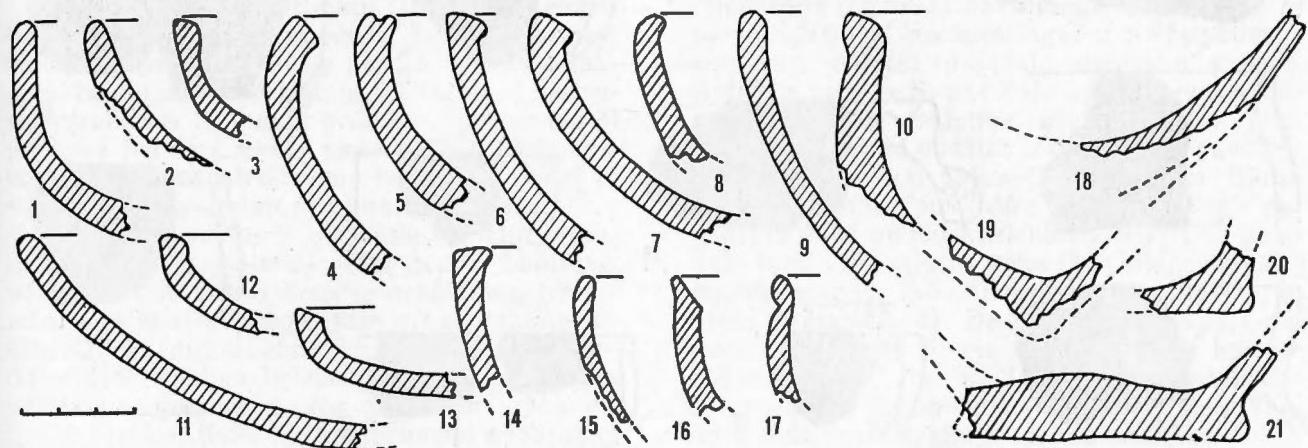
113 pav. 23-os gyv. puodų kaklelių pjūviai:
1 — I, 2 — C, 3—4 — CS, 5—9 — S

Pagal tą papuošimą net kai kurie puodai, kurių pjūvis labiau primena S_1 pjūvį, skiriami šiai grupei.

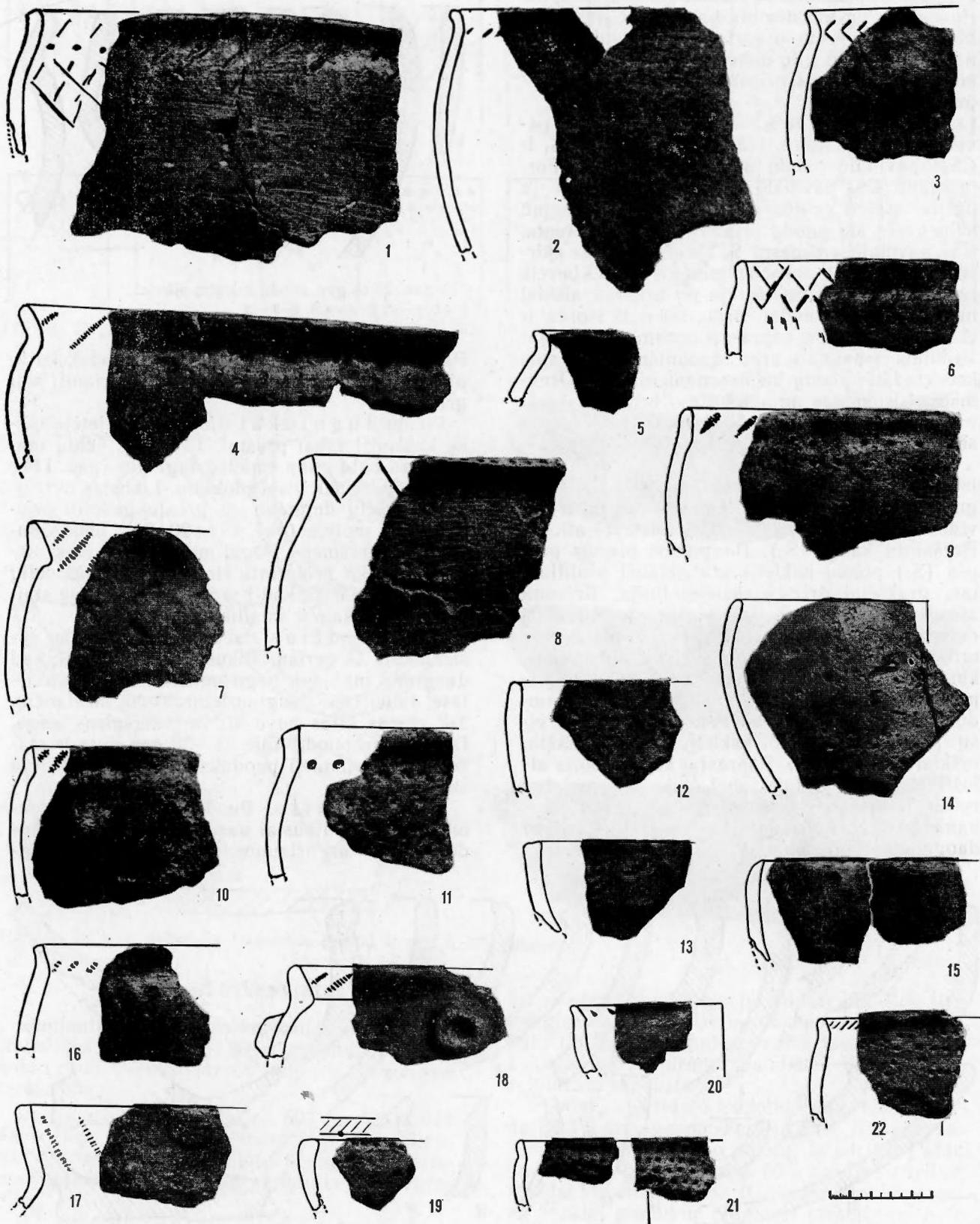
Puodų dugnialiukai šioje gyvenvietėje išlikę kažkodėl labai prastai. Tačiau iš šukių matyti, kad būta gana smailių dugnelių (pav. 114 : 18, 19) ir beveik visai plokščių. Likusios dvi šukės plokščių dugnelių su grūsto granito priemaišomis molyje (pav. 114 : 20, 21); abudu buvę 8 cm skersmens. Pagal molio sudėtį ir išvaizdą nepavyko priderinti viršutinės šių puodelių dalies, tik matyti, kad i viršų puodai turėjė straigai platėti, kaip ir smailiadugniai.

Puodų dydius dažnai taip pat sunku apskaičiuoti. Iš geriau išlikusių šukių matyti, kad dauguma mažesni, negu ankstesnėse gyvenvietėse; labai reta daugiau kaip 30 cm siekiančių. Tik vienas kitas buvo 40 cm skersmens anga. Daugiausia puodų apie 25—30 cm anga ir mažesnių. Geriamieji puodukai būna apie 15 cm skersmens.

Ornamentika. Puodai labai mažai ornamentuoti. Dažniausiai pasitenkinama tik įspaudelių eilute ant briaunos, nors 45% visų gyven-

114 pav. 23-os gyv. dubenelių ir puodų dugnelių pjūviai

115 pav. 23-os gyv. keramikos pavyzdžiai

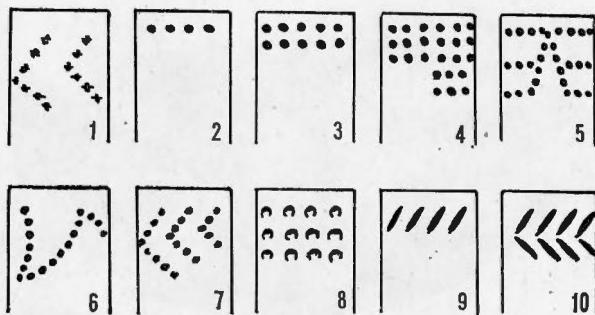
vietės puodų briauna papuošta. Dažniausiai pasitaikantis puošimas — mažos duobutės, kuriomis pagražinta net 53% visų papuoštų puodų (pav. 115: 1, 2, 8). Duobutės paprastai gana smulkios ir ryškios, tik vienoje šukėje pasitaikė didokos, plokščios. Retkarčiais jos panašios į katpédéles, netaisyklingos, padarytos greičiausiai nulaužtu pagaliuko galu, kartais — pailgos, išpaustos plokščiu pagaliuko galu. Duobutėmis papuošta ir dauguma ornamentuotų puodų I, taip pat C pavidalo kakleliu, o CS puodų briauna duobutėmis gražinta rečiau. Puodų S₁ pavidalo kakleliu briauna duobutėmis puošta dažnai, net 55 puodų, t. y. 20% visų šio pogrupio. Jomis dabinta ir 22 puodų S₂ pavidalo kakleliu briauna.

Antrą vietą briaunų ornamentikoje — 30% visų ornamentuotų puodų briaunų — užima apvajiniai išpaudai. Daugiausia jais puoštos puodų C pavidalo kakleliu briaunos. Net 33 puodų S₁ pavidalo kakleliu (12%) briauna pagražinta apvajiniais išpaudėliais. Dažniausiai išpaustos kelios stambių virvelių apvajos, todėl pati briauna būna labai ryškiai iš viršaus priplota. Tik vienas puodelis plonomis sienelėmis pagražintas plonų virvelių apvajėlėmis. Tuo tarpu tik 4 puodų S₂ pavidalo kakleliu briaunos puoštos apvajiniai išpaudai.

Tačiau CS₂ ir S₂ tipo puodų atlošo vidinė pusė labai mėgta puošti istrižiniais apvajiniai išpaudais (pav. 115: 4, 7, 9, 10, 16—18). Išpaudėliai visai trumpučiai ir eina vidinėje pusėje kartais tikrai per patį linkę (pav. 115: 16), bet dažniausiai dengia visą atlošą, kartais siekiantį net 3,5 cm pločio (pav. 115: 17). Vieno puodelio atloše, kurio išlikusios tik dvi nuolaužos, irgi matyti istrižų apvajinių išpaudėlių, tačiau skersiniai brūkšneliai tokie ryškūs, jog atrodo, kad imituotas apvajinis ornamentas, o tai labai retai pasitaiko. Dviejų puodelių atlošas ties linkimu papuoštas dvimis eilutėmis eglute sukomponuoto apvajinio atspaudo.

Dar mažiau puodų briaunų (16,5%) ornamentuota istrižinėmis iraižomis. Taip retkarčiais puoštos puodų I ir C, taip pat CS pavidalo kakleliu briaunos. Istrižinėmis iraižomis dažniausiai gražintos S₁ puodų briaunas, nors ir ten ši puošyba teužima trečią vietą (10%). Briaunas būna gražintos istrižinėmis įkartomis, ir dėl to jos atrodo dar labiau priplotos iš viršaus.

Tik penkių puodų S₂ pavidalo kakleliu briaunas puoštos įkartėlėmis. Šiai grupei būdingas vidinės puodo atlošo sienelės gražinimas iraižomis. Kiek mažiau negu pusė ornamentuotų atlošų (20 puodų) dabinta iraižomis. Keleto puodų vidinė linkimo briauna puošta trumpomis istrižomis išplovomis. Jos paprastai gana gilioms ir plačios, todėl kartais primena apvajinius išpaudus (pav. 115: 2). Antra pagražinimų grupė — kriputės pavidalo iraižos tik vidinėje

116 pav. Pagrindiniai 23-os gyv. ornamentikos motyvai

kaklelio pusėje, pasitaikančios ant viso atlošo (pav. 115: 8). Būdingas ir eglutės iraižų ornamentas taip pat tik ant kaklo linkimo arba platesnis už atlošą (pav. 115: 3). Kartais iš vidaus linkis pagražintas išpaustomis duobutėmis (pav. 115: 1, 11), dažniausiai kombinuotomis su iraižomis. Iraižos vidinėje atlošo puseje, ypač kombinuotos su išpaudėliais, dažnai labai nerūpestingai atliktos — linijos susikerta, jvairaus ilgio ir nevienodais tarpais (pav. 115: 1, 6). Ir tik vienintelio puodo C pavidalo kakleliu (ir 1 dubenėlio) briauna puošta gilia aplink einančia iraiža (pav. 114: 5).

Dar rečiau ornamentuotas puodų paviršius: iš 593 tik 20 buvo bent kiek pagražintu paviršiumi. Tai sudaro tik 3,4% visų puodų. Didžioji dalis, t. y. 12, papuošta jvairiomis, tačiau labai nesudėtingomis duobučių kombinacijomis (pav. 116: 2—7), du — iš kitų gyvenviečių žinoma lenktų linijų kripute. Puodo I pavidalo kakleliu šukės briauna pagražinta giliomis ir gana platiomis įkartomis (pav. 115: 12), o antro — S pavidalo — įkartomis papuošta briauna ir vidinė kaklelio pusė.

Du puodai pagražinti duobučių eglutėmis. Vieno CS₁ pavidalo kakleliu (pav. 115: 7; 116: 7) briauna papuošta apvajiniai ornamentais, o paviršiuje labai nerūpestingai ir netaisyklingai išpaustos eglutės pavidalo duobučių grupės. Antrasis puodas S₂ pavidalo kakleliu net neištisi pagražintas tokiomis eglutėmis (pav. 115: 2). Galbūt eglute puoštas ir puodas CS pavidalo kakleliu su netoli pakraščio prilipdytu iškiliu apskritu rumbu (pav. 115: 18). Duobutėmis pagražinti triju puodų kakleliai: vienas CS₂ pavidalo turėjo dvi eilutes gana taisyklingų apvalių duobučių (pav. 115: 9), o du S₂ pavidalo — po vieną (pav. 115: 4). Du puodai (CS₂ ir S₁) papuošti istrižomis dviejų eilių duobučių kompozicijomis. Dar du puodai papuošti neaiškios kompozicijos duobutėmis: vieno paviršiuje duobutės labai netaisyklingos ir nesimetriškai išdėstytyos (CS₂), kito (S₂) — matyti daug taisyklingų, pusmėnuliukus primenančių duobučių. Ta-

117 pav. Restauruotas apskritas dubuo iš 23-os gyv. (restauratorė B. Kunkulienė). IEM

čiau jų kompozicijos atsekti negalima, nes išliukusi tik maža šukelė (pav. 115 : 11; 116 : 8).

Apvajiniu ornamentu (pav. 116 : 1) papuošti vos trys puodai. Viename (C_2) matyti ilgų įstrižinių įspaudų juosta, antras (S_1) pagražintas neryškiais, trumpais, statmenais įspaudėliais, o dar ant vieno (S_2) kaklo matyti statmeni įspaudai.

Keturį puodų paviršius papuoštas giliomis įraižomis (pav. 116 : 9, 10). Visi jie S_2 formos; pagražinta briauna ir kaklas (pav. 115 : 1, 6). Trys iš jų papuošti ilgomis įstrižinėmis įraižomis, vienas — netaisyklingai susikertančiomis plokščiomis juostelėmis, o žemai irgi netaisyklingomis trumpomis, statmenomis atkarpėlėmis.

Išsiskyrė puodo (S_2) šukė gana ryškiai išmaugtu kakleliu, be jokių ornamentų, tik paviršiuje su jgnybimu.

Puodai kartais puošti ir tekstiliniais atspaudais. Be ryškių pirštų įspaudimų ant kaklelio, tuoj po briauna (pav. 115 : 5, 10), retkarčiais pasitaiko ir žemyn nueinančių pailgų pirštų įspaudų (pav. 115 : 16).

Tačiau be šitų puodų, kuriuos skirstėme pagal briaunas, rasta dar apie 50 daugiau ar mažiau ornamentuotų puodų šukui, kurių nepavyko niekur priskirti. 14 šukui buvo papuošta apvaliomis duobutėmis, einančiomis skersai puodo, kai kur buvo galima ižiūrėti dvi taisyklingas eilutes. Kitose (5) matyti duobutės, išdėstytyos gal trikampiu. Pora šukelių pagražinta mažų trikampelių kompozicijomis. Pasitaikė puoštų dviejų eilutėmis netaisyklingų trikampelių, įvairiais įdubimėliais bei stambesnėmis duobutėmis — vargu ar ornamentais.

Be to, šiai gyvenvietei labai būdingi dubenėliai, kurių pagal šukes pavyko priskaičiuoti 114, t. y. jie sudarė 16% visų atstatytų indų. Dubenėliai pailgi, dažniausiai apvaliu dugniuku, tačiau nemaža buvo ir apskritų, apvaliu arba plokščiu dugniuku. Kai kurios šukės priklauso greičiausiai ne dubenėliams, o mažiemis geriamiesiems puodukams. Šito nustatyti dažnai

neįmanoma, kaip neįmanoma iš šukui pasakyti apskritų ir pailgų dubenėlių skaičiaus.

Iš aptiktų liekanų vis dėlto matyti buvus keilių formų dubenėlius. Visai atstatyti pavyko tik vieną apskritą dubenį, kurio beveik visos šukės rastos kartu 1-oje perkasoje 8 c kv. židinyje. Jis buvo juodas, gana sunkios masės molio. Sienelės tiesios, į viršų platėjančios (pav. 117), briauna apvali, truputį į viršų plonejanti. Jis 26,5 cm skersmens ir 6 cm aukščio. Dugniukas šiek tiek priplotas, 15 cm skersmens. Ar buvo daugiau tokijų dubenelių, neaišku. Rasta dar apie trisdešimties dubenelių liekanų lygiu, apvaliu pakraščiu, kurių dauguma, atrodo, turėjo priklausyti apskritiems 20—30 cm skersmens dubenėliams.

Antrai grupei priklauso apvaliais dugneliai ir gilesni dubenėliai. Tai matyti iš jų sienelių palinkimo kampo (pav. 114 : 4—10). Molyje priemaišos paprastai būna organinės, tačiau vis daugiau pasitaiko ir mineralinių. Sienelės kartais beveik tiesios, bet dažniau jgaubtos arba nusklebtu pakraščiu. Retkarčiais pati briaunelė kiek atsikišusi (pav. 115 : 20).

Trečią grupę, kuriai priklauso 8 dubenelių šukės, sudaro labai plokšti ir vienodai nuolaidėjančios dubenys (pav. 114 : 11). Tačiau visai galimas daiktas, kad jie būdavo vartojami kaip dangčiai; iki 25—30 cm skersmens ir iki 5 cm aukščio.

Ketvirtai grupei priklauso ryškūs pailgi dubenėliai (pav. 114 : 1—3, 12, 13) apvaliais pastorintais dugniukais. Jie visai žemi, iš išorės siekia vos 2,5 cm aukščio, nors yra ir gilesnių — iki 6 cm. Briauna tiesi, apvali, kartais nusklebtai vidu.

Reikėtų skirti ir penktą grupele, kurią sudarytų maži geriamieji puodeliukai arba gilius dubeniukai (pav. 115 : 13, 15, 21, 22). Jų skersmuo paprastai siekia 10—12 cm, sienelės dažnai plynės, paviršius kartais smulkiai ornamentuotas, briauna tiesi arba truputį atriesta (pav. 114 : 14—17).

Šių dubenelių bei mažų puodelių ornamentika skiriasi nuo didžiujų puodų ornamentikos. Apie 60% briaunos neornamentuotos. Maždaug dviejų trečdalių jų briauna tiesi, lygi, apvali, o trečdolio nusklebtai vidu.

27% šių dubenelių bei puodelių briauna ornamentuota duobutėmis, kartais visai smulkiais grūdelio pavidalo įspaudėliais (pav. 115 : 21), 9% — įstrižinėmis įkartelėmis (pav. 115 : 19, 20). Kitokių ornamentų pasitaikė tik po kartą kitą. Tai vingeliu puošta briauna (pav. 115 : 15), neryškūs apvajiniai atspaudai ar gili, išilgai briaunos išrežta linija. Tris kartus pasitaikė dubenelių ar puodelių, truputį ornamentuotų iš vienos, netoli duobutėmis papuošto pakraščio: vienas — apvajiniai įspaudais, du — apskritomis akytėmis.

Daugumos dubenelių paviršius neornamentuotas, tik 10 (t. y. nepilni 9%) buvo šiek tiek puoštas. Daugiausia pasitaiko duobucių ornamentai. Tik dviejų šukų ornamentas neaiškus, visos kitos gražintos ryškai ir skirtingai. Poros dubenelių išorė papuošta tik viena eilute smulkų lyg grūdelio pavidalo įspaudelių (pav. 115 : 19). Kiti trys, greičiausiai geriamieji puodeliai, ornamentuoti labai dailiai. Iš jų vienas visas papuoštas taisyklingomis duobucių eilutėmis (pav. 115 : 21). Antras pagražintas sudėtingesnėmis duobucių kombinacijomis, sukomponuotomis trikampiais ir skersinėmis juostomis (pav. 115 : 22; 116 : 5). Trečio puodelio šukėje matyti dvi lygiagretės skersinės duobucių juostelės. Du dubeneliai papuošti netaisyklingai įrežtomis įstrižinėmis linijomis, vienas — labai neaiškiai apvajiniai įspaudėliai.

Be to, turime dar keletą gyvenviečių, kurių keramika priklausė greičiausiai šiai — vidurinių grupėi, tai 4B, 5-a ir 8-a gyvenvietės.

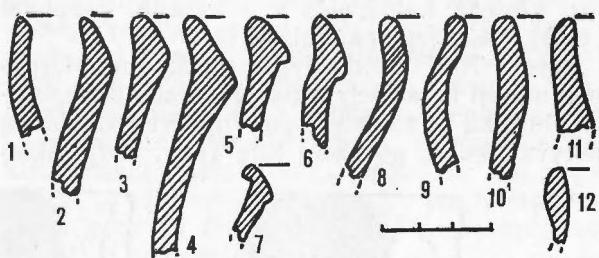
4B gyvenvietėje keramikos rasta maža. Molio masėje aptikta organinių ir mineralinių priemaišų. Ryškesnė buvo puodo brūkšniuotu paviršiumi šukė su organinėmis priemaišomis molio masėje, atloštu kraštu, kiek papuošta kriputės įraiža; briauna iš viršaus priplota ir papuošta įstrižais apvajiniai įspaudai. Rasta dalelių netoli dugnelio smaigalio, yra ir sausame molyje gręžtų skyliučių.

Šiai grupei gal reikėtų skirti ir 5-os gyvenvietės keramiką, nors čia aptikta tik smulkų ir gana plonų puodų šukelių, kurių molio masėje buvo matyti ir organinių, ir mineralinių priemaišų.

8-os gyvenvietės keramika greičiausiai priklausė irgi šiai grupei. Šukų buvo nedaug, ir jos smulkios. Priemaišų būta ir organinių, ir mineralinių. Pažymėtinės dviejų puodų šukės kiek priplota ir į vidų nusklembta, nors beveik nepaplatinta briauna, papuošta įstrižinėmis įkartomis. Viena šukė pagražinta duobutėmis. Minėtina gaubta šukė su mineralinėmis priemaišomis molio masėje — dubens dalis.

VĖLYVOJI GRUPĖ

Nors ši gyvenviečių grupė dar priklauso Narvos kultūrai, bet, kaip minėta (žr. p. 13), pagal laikotarpį sutampa su kita — Pamarių kultūros — vėlyvojo neolito paminklais. Vėlyvosios grupės paminklų keramika gana ryškiai skiriasi nuo viduriniojo neolito, net nuo 23-os gyvenvietės keramikos. Mineralinių priemaišų molio masėje pasitaiko daug dažniau, negu organinių, dažnesnis plokštčias dugnelis, puodų sienelės labai plonos, ornamentikoje ryški kitų kultūrų (šukinės ir virvelinės) įtaka, jos beveik išstumia vietinę ornamentiką.

118 pav. 26-os gyv. puodų kaklelių pjūviai:
1 — C, 2—7 — CS, 8—12 — S

Ryškiausiai pavyzdžiai yra 26-os ir 28-os gyvenviečių keramika. Tačiau šios grupės radinių buvo ir 10-oje, 19-oje, 25-oje, 27-oje, 31-oje gyvenvietėse. Dažniausiai keramika išlikusi labai prastai.

26-os GYVENVIETĖS KERAMIKA

Išlikusi prastai. Šukų kraštai dažniausiai taip nuzulinti, kad retai tepavykdavo jas sulipdyti. Pagal briaunas priskaičiuota tik 70 puodų.

Puodų kaklelių formos (pav. 118 : 1—12) tokios pačios, kaip ir kitose gyvenvietėse. Tačiau šioje visai maža puodų I, C ir daugiau CS ir S pavidalo kakleliu. I₂, C₁ ir C₂ kakleliu rasta po 1—3, o puodai CS abiejų pavidalu kakleliu sudarė net 35% visų, iš jų 28% — CS₁ ir 7% — CS₂ pavidalo kakleliu. Dažniausia puodų S pavidalo kakleliu — 56%. Iš jų S₁ kakleliu sudarė 34%, S₂ — 22%.

Puodų dugneliai įvairūs. Nors sveiko nėra išlikusio nė vieno, tačiau iš kai kurių detalijų matyti buvus plokščių, smailių ir apvalių dugniukų. Ryškiausia smailaus dugniuko šukė, papuošta dantukų įspaudėliais (pav. 119 : 8). Plokščio dugnelio išlikusi apie 6 cm skersmens dalis (nors ir be pakraščių) su daug grūsto granito priemaišų. Antra šukė su grūsto granito priemaišomis yra iš sienelės, netoli plokščio dugnelio, nes į apačią storėja.

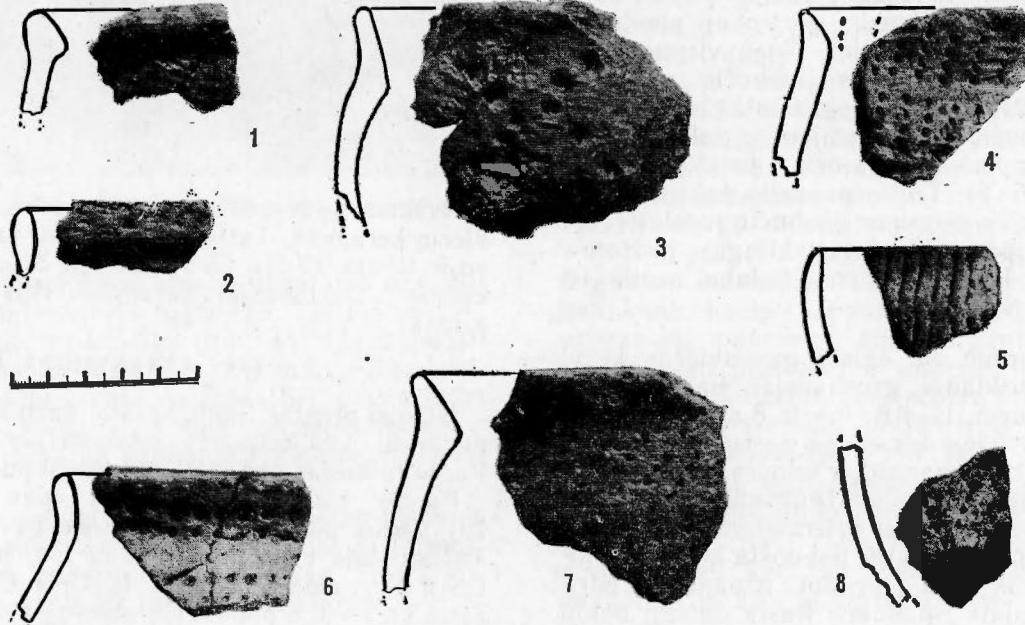
Puodų dydžiai yra kitokie, negu ankstyvojo ar viduriniojo neolito laikų. Sienelės paprastai plonos — nuo 0,5 iki 1 cm storio (ir didžiausių puodų, kuriuos pavyko išmatuoti), angos skersmuo siekė iki 20 cm, bet daugiau puodukų 10—12 cm skersmens anga. Puodai taip sutrupėję, kad neįmanoma atstatyti nei visos jų formos, nei proporcijų.

Ornamenteriai. 40% puodų briaunų ornamentuotos, iš jų ketvirtadalį puodų lygiu paviršiumi turi ornamentuotą briauną. Daugiausiai puošta mažomis ir giliomis duobutėmis (37%), o kadangi puodas plonomis sienelėmis, tai tas pagražinimas padaro briauną savotiškai banguočią (pav. 119 : 2), ko nepasitaikė ankstesnių grupių keramikos ornamentikoje. Toliau gal gausumą eina šie ornamentai: įstrižinės įrai-

žos (26%), katpėdėlės ir apvajiniai įspaudai (22%), dantukų įspaudai (15%).

Beveik 70% puodų lygiu paviršiumi. Ornamentuotieji labai neįvairūs. Dažniausiai pasitaiko dantukų (panašus į šukinį) arba duobučių motyvas, kiti — po kartą kitą (pav. 120). Skai-

Kai kuriosė šukelėse buvo matyti, kad protarpais vertikaliai (gal 4 vietose?) éjo tokius pačius įspaudus juostelės. Kiek stambesnės, truputį ovalios duobelės kartais būna išdėstomos ir tankesnėmis eilutėmis (pav. 119 : 6), iš net šachmatine tvarka. Didėnės šukės su ryškiomis organinė-

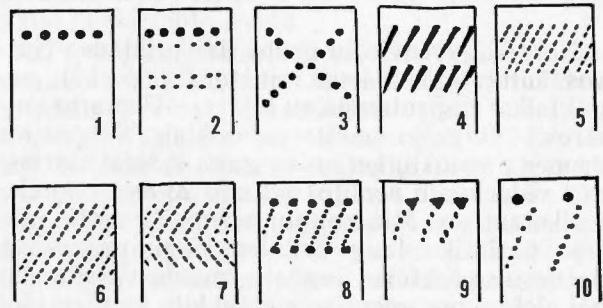
119 pav. 26-os gyv. keramikos pavyzdžiai. IEM

čiuojant pagal briaunas, daugiau kaip pusė (57%) ornamentuotų puodų puošta dantukų įspaudais, bet iš daugelio šukų be briaunų atrodo, kad šis skaičius galėtų būti ir didesnis. „Šukutės“, kuriomis įspausdinti dantukų ornamentai, buvo smailiaisiai ir gana retais dantimis. Būna trumpū įspaudėliai — maždaug 4 dantukų, ir ilgū — iki 10. Dantukai dažniausiai smailūs ir įspaudžia mažas apskritas durtines duobutes (pav. 120 : 5—10); kartais jie būna kiek įkypai, tuomet įspaudas atrodo panašus į virvutę. Sių įspaudų kompozicijos labai paprastos ir neįvairios; pvz., viena ar kelios horizontalios eilutės (pav. 119 : 1, 4, 7, 8). Jeigu tai viena eilutė ant kaklelio, dantukų juostelės kartais baigiasi viename ar abiejuose galuose įspaustromis mažomis duobutėmis, retkarčiais — ir trikampeliiais. Antra dažniau pasitaikanti kompozicija — verticalios dantukų įspaudų kripėtės, kai viena eilė spaudžiamą pakrypusi į dešinę, kita — į kairę (pav. 119 : 7). Retkarčiais ant puodo kaklelio būna statmenų įspaudėlių, lygiagrečių eilučių įspaudėlių kiek įkypais danteliais (pav. 119 : 4), gal imituojančių virvelės įspaudus.

Antrą didesnę grupę sudaro įvairūs duobučių įspaudėliai (pav. 120 : 1—3), kuriais papuošta 35% ornamentuotų puodų. Smulkios durtinės duobelės išdėstomos dviem eilutėmis gana retai.

mis priemaišomis molio masėje puoštos stambesnėmis netaisyklingomis duobutėmis: viena buvo pagražinta gana didelių retų duobučių eilute, kita (su briauna) — tokius duobučių kripėmis (pav. 119 : 3). Pasitaikė pora šukelių, papuoštų pailgų, ovalių duobučių eilutėmis. Vienoje iš jų matyti dvi gana tankios horizontalios eilutės ir nuo jų žemyn einančios dvi vertikaliros.

Kitų ornamentų pasitaikė daug rečiau — vieną du kartus. Vieno C₁ pavidalo puodo kaklelis buvo papuoštas tankiomis įkypų įraižų juostomis (pav. 120 : 4); kiekviena įraižėlė viršuje bai-

120 pav. Pagrindiniai 26-os gyv. ornamentikos motyvai

gėsi duobute (pav. 119 : 5). Dvi šukelės (be briaunų) pagražintos skersinėmis tankiomis išpaustomis juostelėmis, viena — terasinų išpaudų juostelėmis. Tarp kitų pažymėtinių nagų išpaudėliai, net ignybimai. Dviejose šukelėse pastebėta kažkokiu reljefinių pagražinimų liekanų.

Nors išlikusios šukės nedidelės, tačiau iš kai kurių aiškiai matyti, kad ornamentuota tik viršutinė puodo dalis, kaip buvo įprasta ir senesnėje Narvos kultūros keramikoje.

Aptiktos ir dvi ornamentuotų dugniukų šukės; abi pagražintos dantukų išpaudais. Vienoje išpaudai, atrodo, ējo spinduliais (pav. 119 : 8), kitoje — pluošteliais.

Puodų paviršius paprastai išlygintas. Retkarčiais pasitaikė labai ryškus brükšniaivimas net įvairiomis kryptimis, kartais matyti ir tekstiliui atspaudu.

Briaunos ir paviršiaus ornamentikos motyvų savykis gana įvairus. Puodų lygiu paviršiumi briauna ornamentuota įvairiai, tačiau apie pusę visų briaunų puošta duobutėmis. Pasitaikė gražintų ir įraižomis, apvajiniai išpaudėliai, katpédélėmis. Tačiau nė viena briauna nepuošta dantukų išpaudais. Tuo tarpu puodų dantukų išpaudais ornamentuoti paviršumi tais pačiais išpaudais gražinta ir briauna arba atlošas (pav. 119 : 4). Retkarčiais briauna puošta įraižėlėmis. Puodų duobutėmis gražintu paviršiumi ir briauna dažniausiai puošta duobutėmis, įraižomis ar apvajiniai išpaudais.

28-os GYVENVIETĖS KERAMIKA

Keramika labai artima 26-os gyvenvietės radiniams, tačiau jos šukės išlikusios dar prasčiau, todėl statistinių duomenų neturime. Šukelės taip pat dažniausiai plonus (0,5—0,6 cm storio sienelelis), lygiu paviršiumi, retkarčiais truputį brükšniuotos. Molio masėje daug mineralinių priemaišų, todėl šukės būna tankios konstencijos ir gana sunkios. Tačiau pasitaikė ir lengvų šukų su organinėmis priemaišomis molio masėje, apie 1—1,2 cm storio sienelelis, lygiu arba brükšniuotu paviršiumi.

Puodų kakleliai daugiausia S₁ pavidalo, nežymiai profiliuoti, dažnai iš viršaus priplota briauna. Mažiau puodų C₁ ir C₂ pavidalo kakleliu.

Puodų dugniukai neaiškūs. Rasta viena ir labai gaubta šukė, iš kurios matyti buvus ir smailių, ir apvalių dugnelių. Kai kurios plokščios šukės su daug grūsto granito priemaišų, atrodo, yra plokščių dugnelių liekanos.

Puodų ornamentika labai menka. Mažujų puodelių plonomis sienelelis briaunos dažnai apvalios ir nepuoštos, o stambesniųjų (apie 30 cm skersmens anga) pagražintos apvajinių

išpaudėliais. Vieno plono juošvo puodelio C₁ pavidalo kakleliu briauna iргi papuošta apvajiniai, tik labai plonyčiais išpaudėliais. Plonais, ilgais apvajiniai išpaudėliai dabintas ir šio puodo paviršius. Kitos puodų šukės puoštos mažai. Minėtina plonytė šukelė, pagražinta tankiais lygiagrečiais virvelių išpaudais. Ant S₁ pavidalo puodų kaklelių pasitaikė pirštų išpaudų, kurie greičiau atsiradę, gal formuojant puodo kaklelių, o ne puošiant.

Kaip ir 26-oje gyvenvietėje, čia maža rasta šukų su skylutėmis, pragrēžtomis sausame molyje.

D u b e n ė l i u bei mažų puodelių, be abejo, būta, tačiau dėl išlikusių šukų smulkumo negalima jų apibūdinti. Ryškesnė dubenėlio šukelė galėjo būti juosva, lygiu paviršiumi C₂ kakleliu šukė, kita — plona, S₁ pavidalo.

Dauguma šios grupės gyvenviečių susikoncentruvusių rytinėje buv. ežero pusėje, toje pačioje eileje, kaip minėtos 26-a ir 28-a gyvenvietės.

Šiai grupei priklausė ir 10-os gyvenvietės keramika — daugiausia nedidelės gelsvai rusvos ir tamsiai pilkos šukelės su organinėmis bei mineralinėmis priemaišomis molio masėje. Aptikta ir ryškesnė puodo S₂ pavidalo kakleliu dalis apvalia briauna ir pirštais išpaustu kakleliu. Rasta šukelių, spauduku papuoštų greičiausiai istrižais dantukais, imituojančiais virvelių išpaudus. Tokioje vienoje šukelėje juostelės net baigėsi duobute. Kitos juostelės išpaustos trikampiais dantukais. Tikriausiai ir 19-os gyvenvietės keramika priklausė šiai grupei, nors čia rasta tik labai išdūlėjusių smulkų šukelių; molio masėje būta organinių ir mineralinių (pastarųjų dažnai) priemaišų.

Negausi 25-os gyvenvietės keramika (taip pat ir kitas inventorius) labai artima kaimyninės gyvenvietės keramikai. Puodų šukelėse matyti grūsto granito pėdsakų, tačiau pačios šukės gana purios, matyt, būta ir organinių priemaišų. Ornamentai neišlikę, tik vienoje šukelėje buvo kelios mažos iđurtos duobelės, kurių, beje, pasitaiko tik šioje vėlyvojoje Narvos kultūros keramikoje.

Šiai grupei priklauso ir 27-os gyvenvietės keramika. Puodų šukų buvo nedaug, ir tos pačios labai išdūlėjusių paviršiumi, tad ornamentų beveik nematyti, tik vienoje pastebėta mažų durtinių duobucių eilės. Molio masėje aiškiai būta organinių priemaišų (ypač sraigų), bet labai ryškios ir smulkiai grūsto granito priemaišos. Išlikusi puodo briaunas, puoštos istrižinėmis įkartomis, šukė. Rasta ir smailaus, ir plokščio dugnelio liekanų.

Paskutinė iš ryškesnių yra 31-a gyvenvietė, kurioje rasta vėlyvojo tipo keramikos, nors šukės smulkios ir jų nedaug išlikę. Šukų paviršius

įsdūlėjės, grūsto granito priemaišos neryškios, pačios šukės plonus ir nelabai lengvos. Ketas papuošta dantukų ornamentu, sukomponuotu gal trikampiais, o gal kripute.

KERAMIKOS RAIDA

Apžvelgę pagrindinių gyvenviečių keramiką, galime pasekti visą jos raidą, nustatyti skirtumus tarp trijų mūsų išskirtų chronologinių etapų, taip pat pažiūrėti, kas jungia šią keramiką su kitų Narvos kultūros paminklų keramika ir kas skiria.

Puodų kaklelių formos raida Šventosios gyvenvietėse labai ryški. Palyginę penkių pagrindinių gyvenviečių puodų kaklelius (pav. 121), pastebime gana aiškų jų kaitos dėsninę. Ankstyviausiose gyvenvietėse (2B ir 1B) ryški persvara puodų I (11—22%) ir C (45—52%) kakleliu, nedidelis procentas — CS (9—22%) ir S (15—24%). Be to, dažniausiai pasitaiko CS₁ ir S₁ kakleliu, o antrajų šių tipų variantų nėra arba beveik nėra.

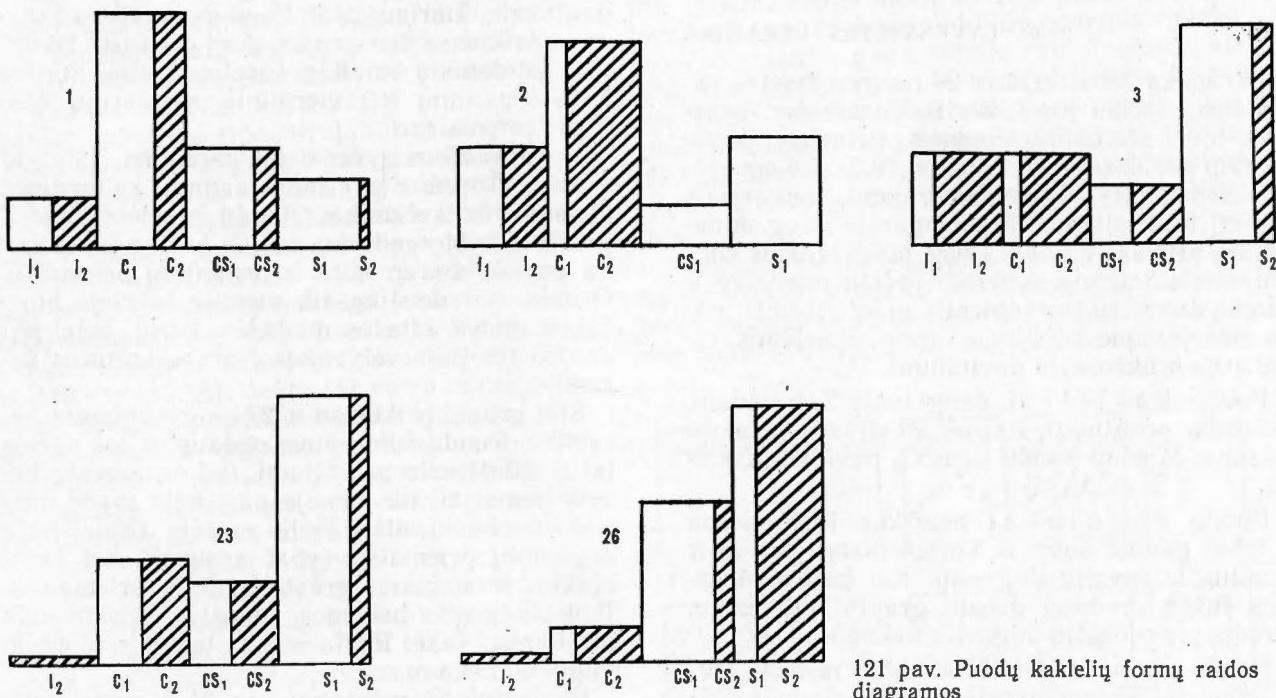
Viduriniojoje grupėje (3B ir 23-oje gyvenvietėse) labai padaugėjo puodų S pavidalo kakleliu (48—58%), ypač S₂. Puodų CS pavidalo kakleliu dar nedaug (13—18%), tačiau tarp jų labai daugėja CS₂ pavidalo kakleliu, kurių anksčiau beveik arba visai nebuvvo. Ir kartu sumažėja (20—23%) puodų I pavidalo kakleliu. Beje, tarp abiejų mūsų pateiktų viduriniosios grupės gy-

venviečių yra gana didelis chronologinis skirtumas (300—400 m.), ir štai matyti svarbiausia iš to, kad aiškiai mažėja puodų I pavidalo kakleliu ir daugėja S.

Vėlyvoji grupė, nors atstovaujama tik vienos gyvenvietės (26-os) radinių, be to, nelabai daug puodų, tačiau, atrodo, vis dėlto atspindi realią padėtį. Čia visiškai sumažėja puodų I (3%) ir C (6%) pavidalo kakleliu ir labai padaugėja CS (35%) ir S (56%). Ypač padidėja antrasis šių tipų pogrupis (CS₂ ir S₂).

Sitokių puodų formos raidą galima pastebeti ir kitose vakarinės Narvos kultūros grupės gyvenvietėse, ypač Sarnatėje. Statistinių duomenų palyginimui neturime (beje, dažnai tos keramikos tiek maža, kad neįmanoma išvesti procentų), tačiau galime bent pastebeti, kokių formų pasitaiko. Sarnatės gyvenvietėse aptinkami visie patys puodų kaklelių tipai, kaip ir Šventojoje (Bankina L. B., 1970, tabl. LXXVI), ir jų raida tokia pati.

Tuo tarpu šiaurinės sritys (rytų Latvijos, Estijos) gyvenvietėse tokios aiškios puodų formos kaitos nepastebime. Čia daug ilgiau išlieka puodai I ir C pavidalo kakleliu (nors C₂ pavidalas irgi retas). Tokie kakleliai būdingi ne tik Narvos III, I ir miesto gyvenvietėms, Kepai, Akaliui, Kulamegiui Estijoje (Янитс Л. Ю., 1956, c. 122—125; Jaanits L., 1965, pav. 5; Гурина Н. Н., 1967, рис. 41), Uosai — Latvijoje (Zagorskis F., 1970, p. 73), bet ir viduriniojo neolito pabaigos Piestinios gyvenvietei (Zagors-

121 pav. Puodų kaklelių formų raidos diagramos

kis F., 1965, p. 39). Dar vėlesnėje (II tūkstantmečio pr. m. e. antrojo ketvirčio) Lagažos gyvenvietėje, kurioje dar išlikę ir akytos masės keramikos, dauguma puodų statmenomis ar tik truputį S₁ pavidalu gaubtomis sienelėmis (Lozė I. A., 1972, c. 64). Toliau į rytus pagrindinė puodo forma taip pat ilgai išlieka I bei C pavidalo kakleliu. Vitebsko srities Krivinos durpyno gyvenvietės ankstyvajame sluoksnyje, priklausančiam III tūkstantmečio pr. m. e. pabai-gai, dažniausiai dar aptinkama stacių puodų kaklelių, tik jų briauna nuskembta į vidų, o vėlesnėje — II tūkstantmečio pr. m. e. pradžios — keramikoje šalia puodų I ir C pavidalo kakleliu ima atsirasti ir S₁ (Чернявский М. М., 1967 a, c. 375—377; 1969, c. 75). Dar toliau į rytus, pvz., Pskovo srities Usviatų IV gyvenvietėje, III tūkstantmečio pr. m. e. antrosios pusės puodai dažniausiai statmenu (I) ar kiek gaubtu (C pavidalo) kakleliu, retai pasitaiko S pavidalo kakleliu, kurių kiek padaugėja tik pačiuose vėliausiuose paminkluose (Микляев А. М., 1969, рис. 4).

Puodų dūgnelių raida procentais neišreiškiama, nes dūgnelių paprastai maža išlieka. Galima tik pastebėti, kad ankstyvojoje Šventosios gyvenviečių grupėje yra tik daugiau ar mažiau smailių dūgnelių, viduriniojoje grupėje atsiranda vienas kitas nedidelis plokštčias, o vėlyvojoje plokštčių dar padaugėja. Visų Narvos kultūros grupių keramikos būdingas bruožas — molio pripildytas dūgnukas su ryškiu smaigaliu. Yra ir plokštėnių bei plonesnių dūgnukų. Sių tipų aptinkama ne tik Sarnatėje (Ванкина Л. В., 1970, табл. LVI: I, LVII, LVIII, LXXIV, LXXV), bet ir šiaurinėje (Гурина Н. Н., 1967, c. 32, рис. 4) bei vėtinėje srityse (Микляев А. М., 1969, рис. 4). Kaip ir Šventojoje, visose šio tipo gyvenvietėse III tūkstantmečio pr. m. e. pabai-gioje retkarčiais pasirodo plokštcių dūgnelių. II tūkstantmečio pr. m. e. pradžioje jų padaugėja.

Šventosios gyvenviečių puodų dydžiai irigi kito. Ankstyvosios ir viduriniosios grupės puodai buvo dideli — 30—40 cm skersmens auga, šalia jų buvo šiek tiek mažų geriamųjų puodelių. Tuo tarpu vėlyvosios grupės dažniausiai daug mažesni — apie 20 cm skersmens; kartu būta nemaža 10—12 cm skersmens puodukų.

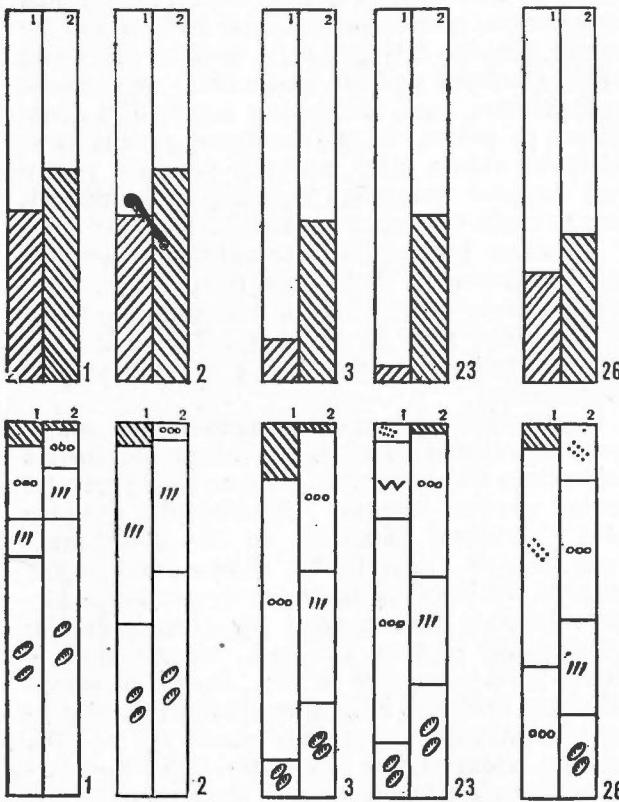
Ankstyvosios Narvos kultūros gyvenvietėse visur aptinkama daugiausia tokų pat didžiulių puodų, nors šalia jų, pvz., Narvos I gyvenvietėje, buvo ir visiškai miniatiūriniai (Гурина Н. Н., 1967, c. 72).

Šventosios gyvenviečių puodų paviršius labai dažnai brūkšniuotas žole. Kartais atrodo, lyg tai būtų daryta tam tikru įrankiu (paprastai jau viduriniajame laikotarpyje). Paviršiaus brūkšniavimas būdingas visoms Narvos kultūros sritims (Ванкина Л. В., 1970, c. 114—116; Гурина Н. Н., 1967, c. 173, рис. 19): vakarinėje ir vidurinėje jis pastebimas jau ankstyvojoje ke-

ramikoje, o vėtinėje atsirado vėliau. Krivinos gyvenvietės ankstyvoji (III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos) keramika paprastai gerai išlygintu paviršiumi, kartais padengta tariamais tekstiliniais atspaudais, ir tik vėlyvesnioji (II tūkstantmečio pr. m. e. pradžios) būna brūkšniuota arba kiek briaunota (Чернявский М. М., 1967 a, c. 375, 377). Pskovo srities Usviatų gyvenvietėje aptinkama puodų plakimu apdorotu paviršiumi (Микляев А. М., 1969, c. 22).

Viduriniojo laikotarpio Šventosios keramika kartais puošta pirštų įspaudais kartu su brūkšniavimu. Paviršius atrodo banguotas. Toks apdorojimas ypač būdingas Sarnatės gyvenvietėms, aptinkamas ir Saremos saloje (Ванкина Л. В., 1970, c. 115). Iš puodų kaklelių formų matyti, kad Latvijoje šitaip apdorojami vėlyvojo tipo puodai (daugiausia S₂ kakleliu).

Retkarčiais įvairių laikotarpiai tiek Šventosios, tiek ir Sarnatės (Ванкина Л. В., 1970, c. 120) puodai padengiami tekstiliniais atspaudais. Jie čia, matyt, atsitiktiniai, ypač būdingi kitoms Šiaurės kultūroms (Гурина Н. Н., 1963, c. 200—203).

122 pav. Puodų ornamentikos raidos diagrammos. Viršutinėje eilėje ornamentuotų ir neornamentuotų puodų kiekio santykiai. Apatinėje — ornamentikos motyvų kiekio santykiai ornamentuotų puodų grupėje:

1 — paviršius, 2 — briaunas

Sventosios keramikos ornamentikos motyvų aptinkama visose Narvos kultūros sričyse, tačiau jų kiekio santykiai, išdėstymas būdingas tik vakarinei sričiai. Sventojoje labai ryškiai galima pasekti, kaip kito įvairių motyvų kiekio santykiai per visus tris laikotarpius (pav. 122).

Ankstyvojoje grupėje apie pusę puodų buvo ornamentuoti paviršiumi (41—47%), vidurinijoje — visai maža (12—3%), tuo tarpu vėlyvojoje šis skaičius vėl išauga iki 30%¹.

Keičiasi ir ornamentų motyvai. Pleištukų motyvas būdingas ankstyvosioms gyvenvietėms (48—10%), vidurinijojo laikotarpio pradžioje dar aptinkamas (3B gyvenvietėje 6% ornamentuotų puodų), o vėliau jo visai nėra. Apvajinis bei mazgelį motyvas taip pat būdingas daugiausia ankstyvosioms gyvenvietėms, kur jis puošė 43—64% ornamentuotų puodų; vidurinijoje grupėje juo gražinta tik 10—15% puodų, vėlyvojoje visai nėra. Priešingai kinta kitų motyvų — duobučių, įraižų ir dantukų įspaudų — kiekio santykis. Ankstyvosiose gyvenvietėse duobučių pasitaikė palyginti retai (6—19%), vidurinijoje grupėje jų skaičius staiga pašoka iki 60—76%, o vėlyvojoje grupėje vėl sumažėja iki 35%. Viduriniajai grupei būdingas ir įraižų ornamentas, pasitaikę nuo 6 iki 20%, o ankstyvojoje grupėje (1B gyv.) jis aptinktas tik vieną kartą. Dantukų įspaudų rasta tiktai vėlyvosiose gyvenvietėse, pvz., 26-oje; jais puošta 57% ornamentuotų puodų. Be to, įvairose gyvenvietėse pasitaikė vienas kitas motyvas (virvelės įspaudas, terasinė juostelė, figūriniai įspaudėliai), nepriklausas tradicinei ornamentikai.

Briaunos (pav. 122) ornamentika nyksta ne taip pastebimai. Ankstyvojoje grupėje 58% briaunų buvo ornamentuota, vidurinijoje puoštų sumažėja nuo 56 iki 45%. Tačiau ir vėlyvojoje grupėje dar 40% puodų briaunų yra ornamentuota.

Pagrindinis briaunos ornamentikos motyvas — apvajiniai įspaudai bei mazgeliai, kuriais pagražinta 60—74% visų ornamentuotų ankstyvosių grupės briaunu. Vidurinijoje grupėje puoštų briaunų sumažėja iki 25—30%; maždaug tas pats kiekis (22%) išlieka ir vėlyvojoje grupėje. Toliau eina įkartų motyvas, kurio kiekis vėlesniais laikotarpiais tik truputį didėja: ankstyvojoje grupėje 13—24%, vidurinijoje — 16—35%, o vėlyvojoje — 26%. Duobučių įspaudėliai ant briaunos būdingiausi viduriniajai grupei. Ankstyvojoje duobutės puošė tik 5—11% briaunų, vidurinijoje — net 38—53%. Tuo tarpu vėlyvojoje grupėje jų kiek sumažėja (37%).

¹ Sių skaičių negalime palyginti su kitų tyrinėtų Narvos kultūros gyvenviečių duomenimis, nes visose publicacijose skelbiamas ornamentuotų šukų procentas, o ne minimalus puodų procentas, kuris yra skirtengas.

ir atsiranda dantukų įspaudėliai (15%). Kitais motyvais briaunos puoštis retai; dažniau pasitaikė tik pleištukų motyvas ankstyvojoje grupėje (11%).

Sventosios keramikos paviršiaus bei briaunos ornamentų motyvų santykis akivaizdus. Ankstyvosių grupės keramikos ir paviršius, ir briauna puošta paprastai tuo pačiu motyvu (nors kartais atliktu kitu spaudu), tik kelių procentų puodų briaunų ir paviršiaus pagražinimas skiriasi. Viduriniosios grupės puodai puošti dažniausiai 2—3 spaudais; tokis pat motyvas ant briaunų, kaip ir ant sienelėj, retai pasitaiko net 3B gyvenvietėje. Vėlyvojoje grupėje aptikta įvairių motyvų kombinacijų. Tiktai dantukų įspaudais papuoštų puodų taip pat gražinta ir briauna.

Ornamentikos negausumas, motyvų paprastumas ir puošybos elementų išdėstymas tik viršutinėje puodo dalyje yra bendras visų Narvos kultūros sričių bruožas (Гурина Н. Н., 1967, c. 173). Mūsų pateikti ornamentikos motyvai ir jų raida būdinga tik vakarinei sričiai. Sarnatėje apvajinis ornamentas puodų paviršiuje aptinkamas gal kiek rečiau, bet ant briaunos ir ant atlošo jis išlieka iki pat puodų S₂ pavidalo kakliui. Sarnatėi būdingas vadinamasis stulpukų ornamentas, labai artimas mūsų kiek įkypū pleištukų motyvui. Juo, atrodo, puošti daugiausia ankstyvojo tipo puodai — C₂ pavidalo kakliuku. Tuo tarpu apvalių duobučių ornamentais, kaip ir Šventojoje, gražinti dažniausiai vėlesnio tipo puodai — S₁ ir S₂ pavidalo kakliuku, nors taisyklingų eilučių pasitaikė ir puoduose C ar CS₁ pavidalo kakliuku. Dantukų motyvų, kaip ir Šventojoje, aptinkama vėlyvosiose gyvenvietėse arba kai kurių gyvenviečių viršutiniuose kultūrino sluoksniuose (Ванкина Л. В., 1970, c. 116—117).

Apvajinis motyvas daug rečiau pasitaiko šiaurinėje srityje, bet čia, nors ir pakitus, susiaurėjęs, išlieka daug ilgiau, pvz., vidurinijo neolito pabalgos Piestinios gyvenvietėje (Zagorskis F., 1965, p. 39), Krivinoje (Чернявский М. М., 1969, c. 71, рис. 1:3). Pačioje rytinėje srityje, sprendžiant iš Usviatų IV gyvenvietės radinių, šis motyvas tepasirodo vėlyviausiuose paminkluose (Микляев А. М., 1969, c. 25).

Dažniausiai keramika puošta smulkiais įspaudėliais, negiliomis įkartėlėmis, apvaliomis duobutėmis ir smulkiu dantukų įspaudu (Гурина Н. Н., 1967, c. 172—173; Микляев А. М., 1969, c. 35). Dantukų įspaudas šiaurinėje srityje atsirado jau pačiose ankstyvosiose gyvenvietėse, pvz., Uosoje, Kepoje (Zagorskis F., 1973, p. 57; Jaanits L., 1965, p. 14), ir tuo ši sritis ryškiai skiriasi nuo vakarinės, kurioje, kaip minėta, dantukų ornamentas pasitaiko tik vėlyviausioje fazėje.

Motyvų kiekis, vartotas vienam puodui puošti, taip pat yra gyvenvietės senumo rodiklis ir

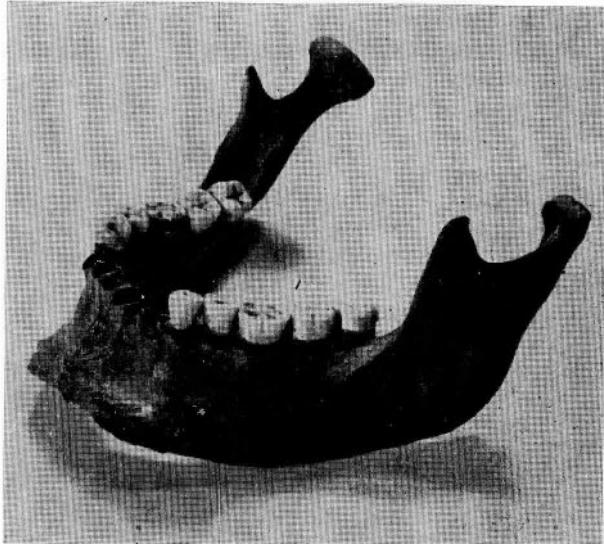
kitose Narvos kultūros srityse. Vienu motyvu paprastai ornamentuoti Uosos (Zagorskis F., 1973, p. 57), Akalio puodai (Янитс Л. Ю., 1956 a, c. 122—124), o daugiau motyvų matyti vėlesnėje Krivinos (Чернявский М. М., 1969, рис. 4, 6, 8, 9) ir Usviatų IV gyvenvietės keramikoje (Микляев А. М., 1969, рис. 4).

Visoms Narvos kultūros paplitimo sritims būdingi pailgi dubenėliai: jų nuolaužų ar ir didesnių šukių pasitaikė visose žymesnėse gyvenvietėse. Atrodo, kad pailgi dubenėliai buvo ir šviestuvai. Kaip ir Šventojoje, gausiai ornamentuotais dugnais dubenelių dažnai aptinkama ir vakarinėje srityje, ir šiaurinėje, ir turbūt ryti-

nėje (Банкина Л. В., 1970, табл. LVI : 2, 3; LXXVII; Гурина Н. Н., 1967, с. 173; Zagorskis F., 1973, pav. 1 : 2, 3; 3 : 1, 2; Микляев А. М., 1969, с. 23).

Taigi Šventosios keramikoje ryškūs ir tie bruožai, kurie ją jungia su visų Narvos kultūros grupių keramika, ir taip pat tie, kurie išskiria vakarinę šios kultūros sričį. Labai svarbu, kad Šventosios gyvenvietėse rasta tiek daug vienalaikės keramikos ir kad buvo galima išvesti pagrindinius statistinius duomenis; jie pravers toliau tyrinėjant šios rūšies Pabaltijo paminklus.

ETNINĖ PRIKLAUSOMYBĖ IR SANTYKIAI SU KITOMIS KULTŪROMIS

123 pav. Moters žandikaulis iš 23-os gyv. IEM

Apie kultūros etninę priklausomybę sprendžiame, daugiausia remdamiesi archeologijos duomenimis. Antropologijos duomenys gali juos tik papildyti, juo labiau kad kaukolės sandaros tyrinėjimai tegali padėti įjungti atskirą kultūrą į labai plačią kultūrinę-etninę grupę. Kalbant apie Šventąją, būtų svarbu, remiantis ne tik materialine kultūra, bet ir antropologijos duomenimis, atsakyti į vieną klausimą — ar jos gyventojai buvo europidai ar mongolidai. O jau tarp šių dviejų antropologinių tipų telpa daug etninių bei kultūrinių grupių.

Medžiaga antropologiniams tyrimams Šventojoje labai skurdi — 23-oje gyvenvietėje rasti du gerai išlikę žandikauliai (trečiojo téra nuotrupa). Juos tyrė Latvijos TSR MA Istorijos instituto vyr. mokslo darbuotoja dr. Raisa Denisova ir mokslo darbuotoja Rita Graverė¹, kurių darbu ir naudojamės.

Pirmasis (pav. 123) buvęs apie 30—35 metų moters žandikaulis. Pagal jo kampus bei atstumą tarp krumpilių sprendžiama, jog ši kaukolė buvusi dolichokraninė, t. y. ilga ir siaura. Ne-

maža požymiai — masyumas, žandikaulio kūno alveolinės dalies aukštis, dideli alveolinio lanko tarp dantų matmenys, dideli visų trijų krūminiu dantų rodikliai — patvirtina kaukolės senumą; jo požymis taip pat ir makrodontija. Dantys turi aiškių europidinių antropologinių ypatybių.

Antrasis žandikaulis buvęs 6—7 metų vaiko. Tai matyt iš prasikalusio pirmo pastovaus krūminio danties. Jo dantų sandaroje taip pat nėra rytių kilmės požymiai.

Nėra abejonės, kad abu Šventosios 23-os gyvenvietės žandikauliai ir odontologiniu požiūriu yra visiškai europidinio tipo. Šis gyventojų tipas Pabaltijoje yra vietinis. Ieškodami Narvos kultūros šaknį, kartu atsekame ir to antropologinio tipo šaknis.

Visame plote, kur ankstyvajame neolite buvo paplitusi Narvos kultūra, mezolite žinoma Kundos kultūra, savo kaulinių dirbinių tipais artima Pietų ir Vakarų Pabaltijoje paplitusiai Maglemozės kultūrai. Kundos kultūros gyventojų rasinis tipas neaiškus, tačiau Maglemozės kultūros kaukolės visai panašios į dabartinių europiečių, todėl sprendžiama, kad Kundos kultūros gyventojai irgi turėję būti ilgagalviai europidai (Äyräpää A., 1950, p. 43). Rusų antropologų nuomone, šis tipas bent šiaurės vakarinėje TSRS dalyje turėjęs būti pirmynkštis (Фосс М. Е., 1947, c. 32). Remdamasi naujausiais Latvijos mezolitinio Zveiniekų kapinyno tyrimais, R. Denisova prieina išvadą, kad Kundos kultūros gyventojų antropologinis tipas bus susidares iš metizacijos dviejų antropologinių tipų — senesnio europidinio ilgagalvio ir naujesnio ilgagalvio — vidutinio su plačiu priplotu veidu (Денисова Р. Я., 1975, c. 26—43).

Daug gausesnė archeologinė medžiaga geriau gali paaiškinti ryšį tarp Kundos ir Narvos kultūrų. Aiškiai galima pasekti įvairių kaulo bei titnago dirbinių tipų raidą per abi kultūras. Tolesnis Kundos kultūros likimas jau seniai domino archeologus. Nesékmingesni buvo bandoma rasti ryšį tarp Kundos ir šukinės keramikos kultūros (Äyräpää A., 1950, p. 40; Indreko R., 1948, p. 373—409; Šturmss E., 1957, p. 17). Panašumai dažnai būdavo pritempti arba geriausiu atveju — maža ką sakantys tarpkultūriniai elementai. Bandymas Kundos kultūrą kildinti iš Uralo (Брюсов А. Я., 1952, c. 34, 177—178;

¹ Tyrimų duomenys, matavimai ir palyginamoji lentelė yra LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos sektoriuje.

Раушенбах В. М., 1956, с. 145—147) rėmësi labai atsitiktiniais, kultūrinës-istorinës reikšmës neturinčiais požymiais ir neteisinga chronologija. Pastaruoju metu, išskyrus ir tiksliai datavus Narvos kultūrą, paaiskėjo, kad (bent Estijoje) tik per Narvos kultūrą ir šukinës keramikos kultūra galėjo paveldėti kai kuriuos vietinio mezolito elementus. Tik taip ir galima paaiskinti ryšį tarp mezolito ir šios iš esmës jau gana velyvos (III tūkstantmečio pr. m. e. antrosios pusës) nevietinës šukinës keramikos kultūros dirbinių tipų.

Neolite iš Kundos kultūros Pabaltijuje išriedėjo Narvos kultūra, apémusi sritį maždaug nuo Nemuno iki Ladogos ežero ir nuo Baltijos jūros iki Pskovo srities (Гурина Н. Н., 1967, с. 194). Tuo tarpu dar negalime atsakyti, kur jos centras, nes per mažą turime paminklų, be to, jie ne vieno laikotarpio. Greičiausiai atsitiktinumu galime pateisinti tai, kad, pvz., vakarinéje srityje dar nerasta pačių ankstyviausiu šios kultūros radinių, o juos žinome tik šiaurinéje srityje.

Antropologiniai duomenys rodo irgi tą patį. Ankstyvajame neolite visoje srityje nuo pietų Karelijoje ir Ladogos paežerės per visą Rytų Pabaltijų paplitusios europidinës ilgagalvës, gana plataus veido gentys, kurias reikėtų sieti su Narvos kultūros gentimis. Iš ryty į ši kraštą atklydusios giminës susimaišydavo su senaisiais gyventojais, ir šalia ilgagalvių tipų émë atsirasti vidutinių (Денисова Р. Я., 1975, с. 59—60). Ypač geros medžiagos išvadoms davę pastarojo meto šiaurės Latvijos Zveiniekų kapyno tyrinéjimai. Palyginti galime ir su kai kuriais kitų Narvos kultūros kapų antropologiniais radiniais. Narvos I ir III gyvenviečių kapų kaukoles tyrinéjusi estų antropologė K. Mark pastebėjo, kad šios kaukolës primenančios mezolitines kaukoles iš Lietuvos — Kirsnos bei Kebelių — ir yra aiškiai europidinës. Tuo tarpu Estijos šukinës keramikos kultūros gyvenvietėse aptinkamas tipas yra mongolidinis — plačiagalvis, plačiu ir žemu veidu, nors kai kurios kaukolës, pvz., iš Valmos II gyvenvietės, turinčios atskišusią europidinę nosį (Марк К. Ю., 1956, с. 224).

Tačiau antropologiniai duomenys toli gražu neišsprendžia visų etninių klausimų, nes antropologinis tipas dar nenusako etninës, o juo labiau kultūrinës priklausomybës. Pagrindinis etninës istorijos šaltinis vis dėlto yra archeologinë medžiaga.

Zmonių priklausomybë tam tikrai etninių grupių archeologai nustato, kaip jau minëta, remdamiesi ne meno siužetais, ūkio įrankiais ar kitais tarpkultūriniais dalykais, bet daugiausia keramika. Šis visų išbandytas kriterijus pasirodė pats patikimiausias, nes puodai toli nevežami ir jais nemainikaujama. Ornamentika giminėje turėjo, be abejo, ir magiškos reikšmës, tad

jos greit neatsisakoma ir nauja ne iš karto pasisavinama. Ornamentikos pasisavinimą kai kurie archeologai sieja su egzogaminëmis vedybomis (Брюсов А. Я., 1952, с. 65, 109), tačiau nemaža bus reiškës ir visuotinai plintas stilius — „laiko dvasia“. Kyla klausimas, kurie ornamentai, pasitaikę Šventosios Narvos kultūros keramikoje, turi reikšmës kultūros istorijai.

Visi ankstyvosios keramikos ornamentų motyvai yra labai paprasti ir juos galima laikyti bendra Šiaurės Europos ankstyvųjų keramikų nuosavybe. Ypač plačiai paplitęs virvelinis-apvajinis motyvas. Pasitaiko jis ir Danijoje, ir Ukrainoje. Tačiau vidurinéje bei šiaurinéje TSRS dalyje aptinkamas reliatyviai trumpą laikotarpį, nes jí čia nustelbës šukinis motyvas (Аilio J., 1922, p. 28—34). Toks pat bendras neolito kultūrų turtas yra duobučių, pleištuvių ir ikartelių motyvas. Tad visi šie keramikos puošimo motyvai nerodo ryšio su kitomis kultūromis. Taip pat ir kaulo bei akmens inventorius yra tik tai paveldëtas iš senesnių vietinių gyventojų. Taigi ankstyvajame laikotarpyje nepastebime bendravus su kitomis kultūromis. Toks izoliavimas nuo kaimynų, beje, bûdingas ir kitoms Narvos kultūros giminëms ar gentims. Visos jos gyveno netitnagingoje srityje ir vartojo tiktai savo vietinį prastą rieduliukų titnagą, nors višiskai netoliiese buvo gero titnago kasyklų. Lietuvoje visos panemunės nusėtos geru titnagu, jo nemaža pietvakarių ir pietryčių Lietuvoje. Šiaurės ryty gentims labai netolimos buvo gero Valdajaus titnago atsargos, bet jos juo nesinaudojo, kaip nesinaudojo ir visai netoliiese (Leningrado srityje ir Karelijoje) gausiai randamu geru skalūnu (Гурина Н. Н., 1967, с. 175—176). Taigi ryški ankstyvosios Narvos kultūros ypatybë yra jos izoliuotumas nuo kitų kultūrų. Tačiau pavienių Narvos kultūros gyvenviečių materialinė kultūra skiriasi daugiau, negu tai pastebėta kitose kultūrose.

Taip gimininës bendruomenës izoliuotos viena nuo kitos ir nuo kitų kultūrų gimininių bendruomenių buvo, matyt, dël labai ekstensyvios ūkio formos. Nedidelei gimininei bendruomenei išmaitinti reikėjo didžiulių miškų ir vandenų plotų (manoma, kad apie 10 km spinduliu).

Todël taip skiriasi pavienių gyvenviečių inventorius, dažnai net priskiriamas visai kitoms kultūroms.

Antrojoje III tūkstantmečio pr. m. e. pusëje iš to uždarumo išjudino naujai pasirodžiusios gentys, kurias iš savų kraštų vijo, matyt, irgi per daug ekstensyvus ūkis. Iš šiaurės ryty émë skverbtis mongolidinës žvejų bei medžiotojų gentys — šukinës keramikos kultūros gyventojai, iš pietų — gyvulii augintojai — iš pradžių rutulinių amforų, vėliau virvelinës keramikos kultūros gyventojai. Čia prasidėjo tiesioginiai mainai, kartu gal ir netiesioginiai keitimasis kul-

tūros bei ūkio pasiekimais. Daugybė to bendravimo pėdsakų iki mūsų neišliko, tačiau pagal kai kuriuos apčiuopiamus dalykus galime spręsti, kad mainų santykiai buvo platūs.

Latvijoje ir Estijoje mezolite ir ankstyvajame neolite vietiniai gyventojai dirbiniams gaminti vartojo kvarcą ir vietinius įvairaus akmens riedulius, kuriems, kaip ir Šventosios 6-os gyventvietės kirveliui, kartais prigludindavo ašmenis (Narvos I, III, Kepa ir kt.). Tik vidurinajame neolite labai padaugėjo dirbinių ir jų atliekų iš gero Valdajaus titnago (Jaanits L., 1965, p. 18). Ir finougriskuose kraštuose, pvz., Karelijos sāsmaukoje, tik vidurinajame neolite, t. y. tipiškosios šukinės keramikos egzistavimo laikotarpiu, imtas vartoti nevietinis (iš Rusijos titnagynų atgabentas) titnagas (Pälsi S., 1920 a, p. 185).

Iš šiaurės rytų kaimynų Narvos kultūros gyventojai ėmė gauti ir gražų žalią, lengvai apdirbamą skalūną.

Ankstyviausias finougriskas Šventosios radinys yra 3B gyvenvietės skalūno skobtelis, priklausantis maždaug III tūkstantmečio pr. m. e. viduriui. Jis patekės, aišku, mainų keliu, tačiau, ar per tarpininkus, ar tiesiog iš finougrų ir iš ką jis galėjo būti išmainytas, to šiandien ne tik atsekti, bet ir įspėti negalime.

Daugiau finougriskos kilmės dirbinių aptinkama jau 23-oje gyvenvietėje. Rasta skalūno skobteliai, antgalis. Labai svarbus vaidmuo tarpgentiniuose mainuose, žinoma, priklausė Pabalčio gintaro dirbiniams. Antrojoje III tūkstantmečio pr. m. e. pusėje mainų reikalams buvo įrengtos net ištisos gintaro dirbtuvės. Pati ryškiausia buvo Šventosios 23-os gyvenvietės, kurioje gaminti labai vienodi, sakytume, serijiniai dirbiniai — lėšinės sagutės ir trapeziniai kabučiai. Ji priskirtina paskutiniajam III tūkstantmečio pr. m. e. ketvirčiui. Tam pačiam laikotarpiui priklauso ir netoli ese (24-e ir 30-e plotuose) rastu mažiau ar daugiau apdorotų labai vienodos formos gintaro kabučių ruošinių lobai. Tuo pačiu metu iškilo reikalus steigti gintaro dirbtuvę net taip toli nuo jūros, kaip Latvijoje akmens amžiaus gyvenvietėse prie Lubanos ežero. Šios dirbtuvės egzistavo kartu su vėlyvojo Piestinios tipo, tekstilinė ir net virvelinė keramika (Loze I. A., 1969, c. 129). Gintaro dirbinių paplitimo vietas ir prekybos kelius Šiaurės rytų Europoje suregistravo L. Vankina (Ванкина Л. В., 1970, c. 113—114, ruc. 145). Jie rodo Lietuvos ir Latvijos ryšius su Estija, Suomija, Leningrado, Pskovo, Kalinino ir kitomis sritimis.

Rytų Latvijoje ir Estijoje gintaras jau yra įvežtinis. Pasitaikė jo su Narvos tipo ir ypač su šukine II ir III stiliaus keramika, tačiau Estijoje su vėlyvojo neolito virvelinė keramika jo visai sumažėjo (Янитс Л. Ю., 1959, c. 278—284). Suomijoje rasti gintaro dirbiniai priklauso

irgi tipiškosios šukinės keramikos paplitimo laikotarpiui arba laikotarpiui tarp tipiškosios ir degeneruotosios šukinės keramikos. Nėra jų su ankstyvaisiais keramikos tipais, taip pat ir su virvelinė keramika (Ayräpää A., 1945, p. 18, 24—25; Edgren T., 1959, p. 9—12, 18).

Taigi pagrindiniai gintaro dirbinių vartotojai buvo finougrų gentys, kurios III tūkstantmečje pr. m. e. pasistūmė labiau į vakarus ir priartėjo prie Narvos kultūros genčių. Tačiau santykiai tarp šių dviejų genčių grupių nebuvo tokie paprasti, tik prekybiniai. Tiesa, prekybinius santykius mums gana lengva apčiuopti tomis sąlygomis. Kokie buvo kiti ryšiai, gal ir ne taip lengvai nustatysime, tačiau galime konstatuoti, kad viena ir antra pusė darė įtakos net toms sritims, kurios laikomos jau pačia gryniausia etninės priklausomybės išraiška,— keramikai. Kaip pastebėjome, pačioje III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje (26-oje gyvenvietėje) pasirodė dantukų ornamentai, panašūs į vėlyvosios šukinės keramikos ornamentikos motyvus. Tačiau jau ir kiek anksčiau (23-oje gyvenvietėje), kai vyko patys intensyviausi mainai su finougrais gintaru ir skalūnu, puodų ornamentikoje kartais pasitaikė mėgdžiotas tariamasis šukinis motyvas — įstriža eilute sugrupuoti duobelės. Beje, patys savaimė motyvai padeda datuoti mūsų gyvenvietes, pvz., 26-ą ar 28-ą. Retomis eilutėmis išdėstyti smailiadančių šukučių atspaudų zigzagai būdingi pačiai paskutinei šukinės keramikos kultūros fazei, vadinamojo Piuhensiltos tipo keramikai, kuri laiko atžvilgiu sutampa su virvelinės keramikos (laivinių kovos kirvių) egzistavimo laikotarpiu (Meinander C. F., 1954, p. 156—158, pav. 92).

Tai tik laiko stiliaus mėgdžiojimas, o ne tikrai finougrų palikta keramika. Sitai matyti iš daugybės požymių, pirmiausia iš puodo formos, kuri niekuo nesiskiria nuo kitų Narvos kultūros vėlyvijų tipų puodų, taip pat iš profiliuoto kaklelio, nebūdingo finougriskai keramikai. Molio masė irgi vietinė — su daug organinių priemaišų, kai tuo tarpu šukinei keramikai būdingos mineralinės. Organinių pasitaikė tik vėlesneje, hibridinėje šukinėje, keramikoje, atsiradusioje dėl Narvos kultūros įtakos, pvz., Estijos gyvenvietėse — Tamuloje ar Akalyje. Be to, šukinės keramikos kultūros puodai visuomet gražinti gausais, puošnais ir sudėtingais raštais, kurie sudaryti skersinėmis juostomis komponuojant visus tuos pačius motyvus nuo pat briaunos iki dugnelio. Tuo tarpu mūsų turimų puodų dantukų motyvų kompozicija niekuo nesiskiria nuo vietinių ornamentikos motyvų kompozicijos. Vis gausėjančios grūsto granito priemaišos molio masėje galbūt irgi bent iš dalies sietinos su šukinės keramikos kultūros įtaka. Tuo pat metu galime pastebėti ir atvirkščią reiškinį. Kalinino srityje ir kitur, kur randama įvežtinė baltiškų

gintaro dirbinių, paplinta ir hibridinė šukinė keramika, t. y. šukinė keramika su organinėmis priemaišomis molio masėje (Урбан Ю. Н., 1973, c. 113—114). Tai Pabaltijo Narvos kultūros keramikai būdingas bruožas.

Taigi, kiek matyti iš Šventosios radinių, sanykiai su finougrais daugiausia buvo prekybiniai. Kitas dalykas — ornamentikos motyvų plitimasis, kuris, kaip ir visi kiti meno dalykai, paklūsta laiko dvasiai. Tačiau, žinoma, negalime gincyti, kad kur nors netoliese negalėjo būti išskiriasi finougrų gyvenvietė (Rimantienė R., 1973, p. 5—26).

I pietus nuo Narvos kultūros srities tuo pačiu metu buvo paplitusi jai giminiška Nemuno aukštupio kultūra, apimanti ne tik Nemuno aukštupio bei vidurupio sritį Lietuvoje ir Baltarusijoje, bet ir pietinę Kaliningrado srities dalį bei šiaurės rytų Lenkiją ir siekianti kai kur net iki Priepetės. Galime atsekti, kad su šia sritimi mainų sanykiai užsimenzgė taip pat tik viduriniame neolite. Iš pietų imta įgabenti gerą pilką titnagą, kurio dirbinių aptinkama Šventosios viduriniojo bei vėlyvojo neolito gyvenvietėse, nors neaišku, iš ką jie mainyti. Abiejų kultūrų gimininingumą rodo daug bendrų materialinės, kultūros bruožų: panašūs keramikos ornamentikos motyvai, jų kompozicijos, ornamentų išdėstymas tik viršutinėje puodo dalyje ir kt.

Šiais bruožais Narvos kultūra artima Nemuno aukštupio kultūrai, nors kai kuo nuo jos ir skiriasi. Nevienoda puodų forma — pietiniai paprastai ilgesni, ištestę proporcijų. Skiriasi ir priemaišos molio masėje — pietiniuose retai maišoma grūstų sraigiu ar dumblo, daugiausia kapotų augalinių priemaišų. Puodo paviršius dažnai būna ir nebrūkšniuotas. Tačiau ir šios keramikos ornamentuojamas tiktai puodo kaklelis. Puošbos motyvai panašūs, tačiau ypač būdingas dvidantis išpaudas, o vėlesnėje fazėje — gilūs išpaudai ant kaklelio iš vidaus, kurie kaklelio formą padaro labai savitą, niekad nepasitaikančią Narvos kultūroje; dantukų ir šukinis ornamentas pasitaikė taip pat tik vėlesnėje fazėje. Skylučių aptinkama daug rečiau.

Kaip matyti, keramika nelabai skiriasi, todėl kartais iš Narvos kultūrą bandoma ijjungti bent vakarinę Nemuno aukštupio kultūros paplitimo sritį, konkretiai Serovo (buv. Cedmaro) bei Semionkų (buv. Rester Vyzeno) gyvenvietes (Vankina L., 1970, p. 50, past. 52), nors, pastarųjų metų tyrinėjimų duomenimis, Serovo keramika priklauso Nemuno aukštupio (Nemuno) kultūrai (Долуханов П. М., Тимофеев В. И., 1970, c. 13—14), kaip ir didžioji dalis lenkų vadina mosios „šukinės“ iš šiaures rytų Lenkijos (Kempisty E., 1970, p. 232—295; Okulicz J., 1973, p. 75—87, pav. 30, 32; Kempisty E., Sulgostowska Z., 1976).

Skirtumai ypač išryškėja, kai šalia keramikos panagrindėjame ir visą kitą inventorių — titnago bei kaulo dirbinius. Visas šis palydimasis inventorius ir vienoje, ir kitoje kultūroje yra aiški vietinio mezolito tasa: Narvos kultūros srityje jis išsauges iš mezolitinės Kundos kultūros, o Nemuno aukštupio kultūros srityje — iš mezolitinės Nemuno kultūros.

I pietvakarius nuo šių dviejų giminiškų kultūrų antrojoje III tūkstantmečio pr. m. e. pusėje buvo išskiriasi rutulinių amforų kultūros gentys, kurių kultūra paplitusi šiaurinėje Vidurio Europos srityje — tarp Elbės ir Dnepro vidurupių. Šiaurėje ji siekė pajūrį; gyventojai gaudavo gintaro ir gaminosi iš jo savitus dirbinius — skridinius, papuoštus taškučių kryžmomis, išairių gyvulių figūrelės, dažnai pagražintas taškučiais. Gintaro dirbiniais, atrodo, neprekiauta, nes rutulinių amforų kultūros gyventojai turėjo savų reikalavimų — jiems reikėjo kitokių dirbinių, sudėtingesnių, nes jų pasaulėjauta buvo jau kitokia, pažangesnė. Ir jie juos gaminosi patys. Šie naujos pasaulejautos reiškėjai skverbési į šiaurę. Greičiausiai dėl rutulinų amforų kultūros išakos žvejų ir medžiotojų gentyse atsirado Saulės atvaizdai — skridinių su kryžma — ir visiškai stilizuoti kabučiai su taškų juostelėmis (Šturm E., 1953, p. 173—174; 1955, p. 21—26). Sunku pasakyti, ar iš rutulinių amforų kultūros gyventojų kartu su kulto įvaizdžiais gauta ir kai kurių naujos ūkio formos gėrybių — naminių augalų sėklų, prijaukintų gyvulių ar bent idėja juos jaukinti. Greičiausiai tarpininkai buvo iš pietų atklydė gyvulių augintojai — virvelininkai, irgi turėję pasirodyti antrojoje III tūkstantmečio pr. m. e. pusėje.

Pirmieji virvelininkai buvo gyvulių augintojai klajokliai. Pastoviau jie niekur nejsikürė, tačiau, nešdami naują, pažangesnę ūkio formą, darė labai didelę įtaką. Greičiausiai veikiant virvelinės keramikos kultūrai, antrojoje III tūkstantmečio pr. m. e. pusėje imami gaminti puodai kartais plokščiu dugniuku. Galbūt ir grūsto granito priemaišos molio masėje bent iš dalies yra virvelininkų įtaka. Gal su virvelininkais reikėtų sieti ir tai, kad vakarinėje Narvos kultūros srityje anksti pasirodė puodai S pavidalo profiliuotu kakliuku, o rytinėje ilgiau išliko I profilio puodų kakleliai, nes ten daug anksčiau ir ilgiau veikė šukinės keramikos kultūra, kurios puodų kakleliai dažniausiai tiesūs. Ir tik vėlyvajame neolite, kai ryties sritis tiesiogiai pasiekė virvelinės keramikos kultūros (o gal jau Pamarių kultūros) gyventojai, atsirado puodų ir S pavidalo kakleliu, be to, plokščiadugnių, kaip, pvz., Krivinos gyvenvietėje (Чернявский М. М., 1967 a, c. 377; 1969, c. 75, рис. 8 : 10).

Taigi Narvos kultūros gyventojai giminiavosi tik su Nemuno aukštupio kultūros gyvento-

jais, o su visomis kaimyninėmis gentimis nuo viduriniojo neolito, t. y. nuo III tūkstantmečio pr. m. e. vidurio, palaikė mainų santykius ir darė vieni kitiems kultūrinę įtaką. Tai buvo visa kuo svetimos gentys.

Neabejojama, kad antrojoje III tūkstantmečio pr. m. e. pusėje Pabaltijyje pasirodė nauji kaimynai — šukinės keramikos kultūros gyventojai — buvo finougrai. O kas buvo tie vietiniai Narvos kultūros gyventojai? Aišku, jie buvo europidai ir jų pėdsakai liko senųjų baltų kultūroje. Tiesa, E. Vale (Wahle E., 1941, p. 54) yra pastebėjęs, jog niekas nėra įrodęs, kad sąvokos „kultūrinė sritis“ ir „tauta“ (gentis) sutampa, tačiau jau šimtmetį kaupiamas patyrimas rodo, kad tokia prielaida priimtina. Žinoma, reikia skirti tai, ką davė mainų ryšiai, kultūriniai pasiekimai, geografinės, istorinės ar socialinės aplinkybės. Tiesioginiu būdu nepavyksta išvesti né vienos dabartinės tautos iš

ankstyvojo neolito kultūrą. Per daug jos tarpusavy maišési, keitėsi, ir jų įtaka viena kitai buvo labai įvairi. Tad galėtume kalbėti tik apie dabartiniai tautų (ar genčių) substratus. Toks svarbus baltų substratas ir buvo Narvos kultūros gyventojai. Pirmoji šią mintį iškélė N. Gurina, skelbdama Narvos gyvenviečių radinius ir Narvos kultūrą laikydama vienu iš komponentų, iš kurių susidarė dabartiniai baltai (Гурина Н. Н., 1967, c. 198; 1970, c. 155). Tos pačios nuomonės ir kiti šios kultūros tyrinėtojai (Микляев А. М., 1969, c. 40; Ванкина Л. В., 1970, c. 145—147).

Narvos kultūrai giminiška Nemuno aukštupio kultūra laikytina taip pat vienu iš komponentų, sudariusių baltų kultūrą. Reikės dar kelių komponentų, kol galėsime atsekti akmens amžiaus pabaigoje sritij, kurioje iki rašytinių šaltinių laikų gyveno vis tie patys gyventojai — baltai.

ŠVENTOSIOS NARVOS KULTŪROS PAMINKLŲ TYRINĖJIMAI

1-as PLOTAS, apatinis kultūrinis sluoksnis (1B)

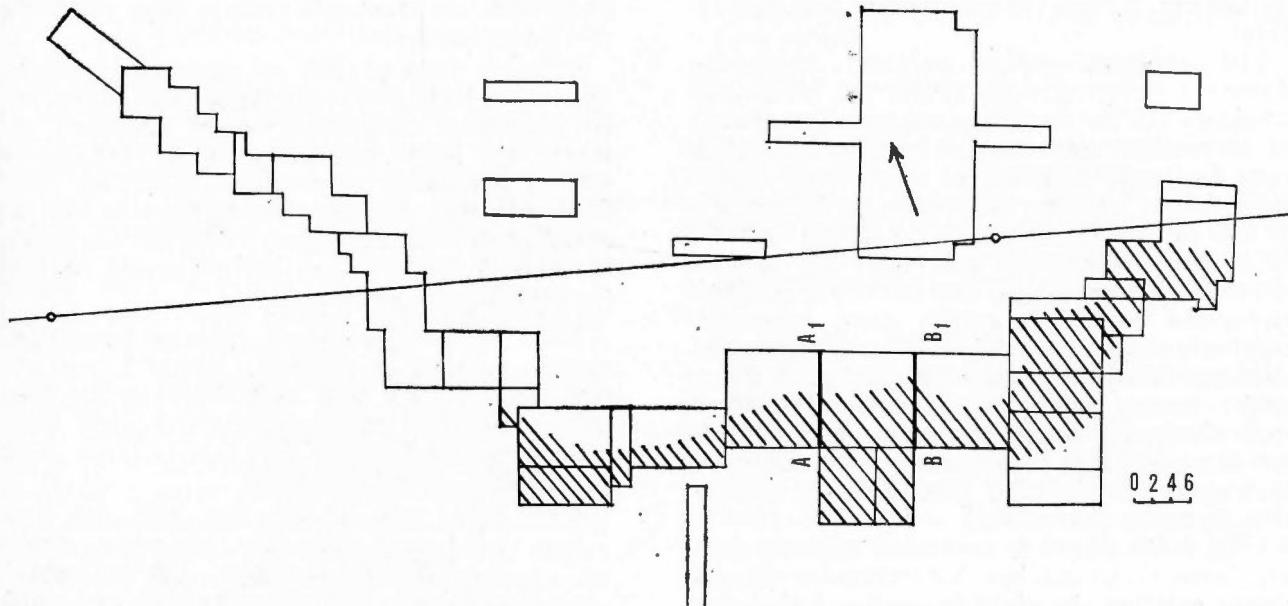
Tyrinėtas plotas buvo buv. ežero krante, dabar į P nuo M. Balčiaus sodybos ir į ŠV nuo pagrindinio kanalo susikirtimo su skersiniu, ties elektros stulpų linija (pav. 124) ir į Š nuo kelio, einančio iš pajūrio į žuvininkystės ūkio fermas. Plotas nuo seno ariamas, 1966 m. melioruotas. Tuo metu ir pastebėta gyvenvietė. Tyrinėta 1967, 1968 ir 1969 m. Iš viso atkastas 1860 m² plotas.

1967 m. tyrinėtoje dalyje (pav. 125) žemės paviršių dengė 20—30 cm storio durpių bei dirvožemio sluoksnis, po juo tarpais buvo matyti plonas pilko dirvožemio sluoksnelis, o žemiau slūgsojo rusvas durpių-sapropelio sluoksnis — viršutinis (A) kultūrinis sluoksnis su Pamarių virvelinės keramikos kultūros radiniais. Po juo — nestoras ir ne ištisai išlikę šviesesnis per einamasis 15—20 cm sluoksnelis kartais su ryškesniais tarpsluoksnėliais, be radinių. Apačioje buvo žalias ežero dumblo sapropelio sluoksnis — apatinis kultūrinis sluoksnis (B), priklaustantis Narvos kultūrai. Tai beužankančio ežero sluoksnis, kuris P krašte buvo visai plonas, vos 20 cm, o į Š gana staigiai gilėjo: iki 220 cm gylyje dar nesibaigė. Radinių aptikta daugiausia

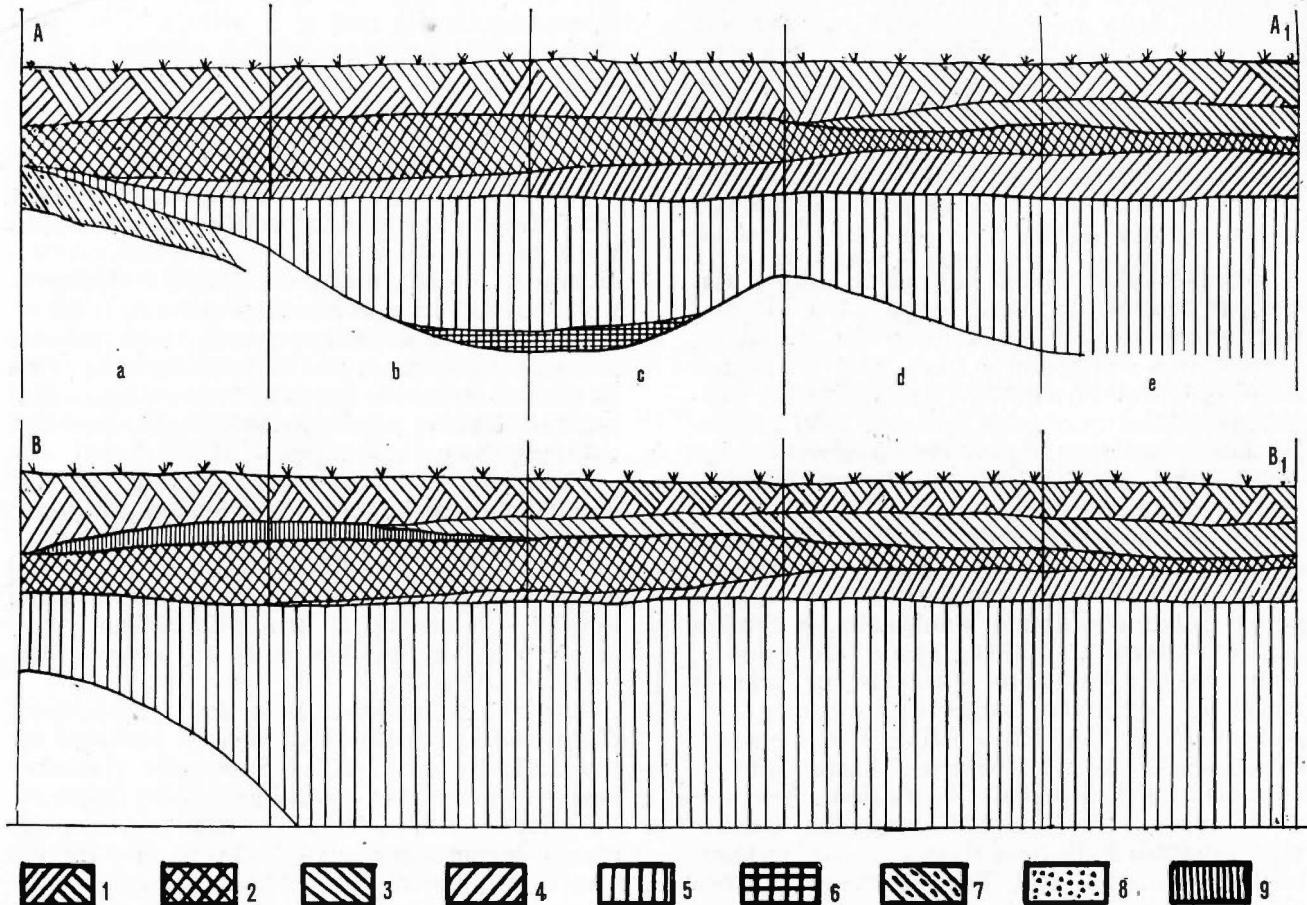
15 cm gylyje po viršutiniu kultūriniu sluoksniu, t. y. apie 100 cm nuo žemės paviršiaus, ir tik rečais atvejais ypač tinklų pasvarą rasta pačiame dugne, net įstrigusių į balto smėlio gruntą. Kiek toliau nuo kranto ir jie jau nesiekė dugno. Matyt, kai dirbiniai pateko į ezerą, jis jau buvo gerokai užpelkėjęs ir apaugęs.

Šiame plote aptikta daug svarbių radinių, daugiausiai įvairių žvejybos priemonių: pasvarų ir plūdžių, butinių, irklų. Pastarieji dažniausiai nulūžę ties kotu, kartais statmenai įstrigę į dumblą (pav. 126 : 1). Rasta ir įvairių namų apyvokos reikmenų, iš jų sveika išlikusi medinė kirvio mova, apsukta karna ir apvyniota virvele (pav. 126 : 2).

1968 m. tyrinėtame plote daugiausia nejudintų medžių liekanų buvo pietinės perkaso rytinėje dalyje (pav. 127). Sapropelio sluoksnis nestoras, matyt, čia buvusi pati ežero pakrantė. Po ariamos žemės, viršutinio rudo ir šviesesnio biraus durpių sapropelio sluoksniu, 80—100 cm nuo žemės paviršiaus gilumoje slūgsojo 20—25 cm storio tamsiai žalio sapropelio sluoksnis, kuris dengė maždaug 30 cm storio šviesesnio sapropelio sluoksnį. Apie perkaso vidurį tarp

124 pav. 1-os gyv. tyrinėtas plotas. Brūkšniuotoje dalyje buvo B sluoksnio radinių

125 pav. 1-os gyv. 1967 m. perkasos pjūviai:

1 — velėna ir dirvožemis, 2 — molingas sapropelis — kultūrinis sluoksnis A, 3 — humusinges smėlis, 4 — smėlinis sapropelis, 5 — detritinis sapropelis — kultūrinis sluoksnis B, 6 — durpės, 7 — aleuritai su smėlio intarpais, 8 — smėlis, 9 — molis

šių abiejų sluoksninių buvo intarpas, pilnas nendrių liekanų. Kitose vietose nendrių taip pat aptikta.

Visi radiniai gulėjo pačiame sapropelio sluoksnio viršuje, tad po apačia jau turėjo būti susidaręs tvirtas dumblo sluoksnis. Daugiausiai tai be tvarkos sumestos įvairios kartys, šakos, pušų žievės. Iš jų išsiskyrė apie vidurių rytinės ploto dalies, pačiame sapropelio paviršiuje guljis 225 cm ilgio ir 12 cm storio eglinis rąstelis. Jis priminė lieptą, nes gale rasti keli iš savo vietas iškrypę kuolai. I P nuo šio liepto, pačiame sapropelio paviršiuje gulėjo daug įvairiomis kryptimis suverstų karčių ir šakų. Nuėmus jas, atsidengė labai sutrešusios 140 cm ilgio ir 23 cm pločio lento gabalas, greičiausiai skobtinio luoto šonas. I Š nuo liepto gulėjo perlūžęs irklas. R plote daug kitokių medinių dirbinių bei jų fragmentų, šiek tiek puodų šukų ir eilutė vienodų tinklo pasvarėlių.

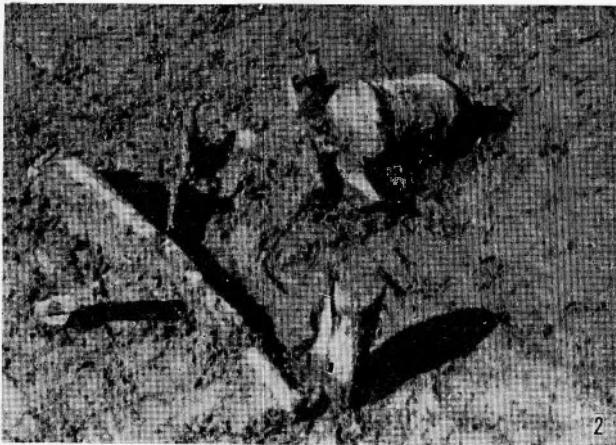
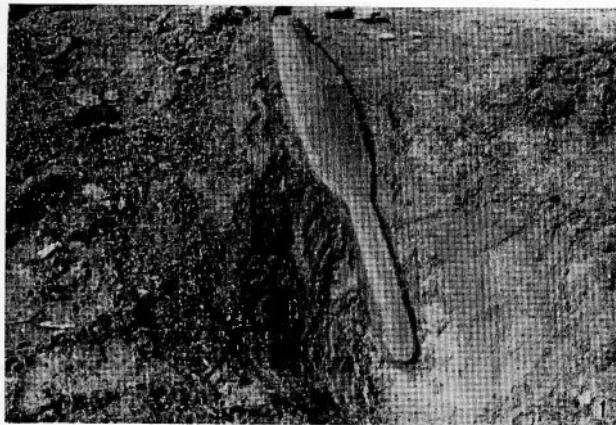
I ŠV ir SR iškastose perkasose medinių radinių buvo daug mažiau. Viršutiniuose sluoksniniuose aptiktas virvelinės keramikos laikotarpio aptvaras (I A), jleistas į apatinį sluoksnį. Pa-

žiliagus šis sluoksnis, matyt, judėjo, tad ir dauguma apatinio sluoksnio radinių buvo priplauta prie įkaltų kuolų.

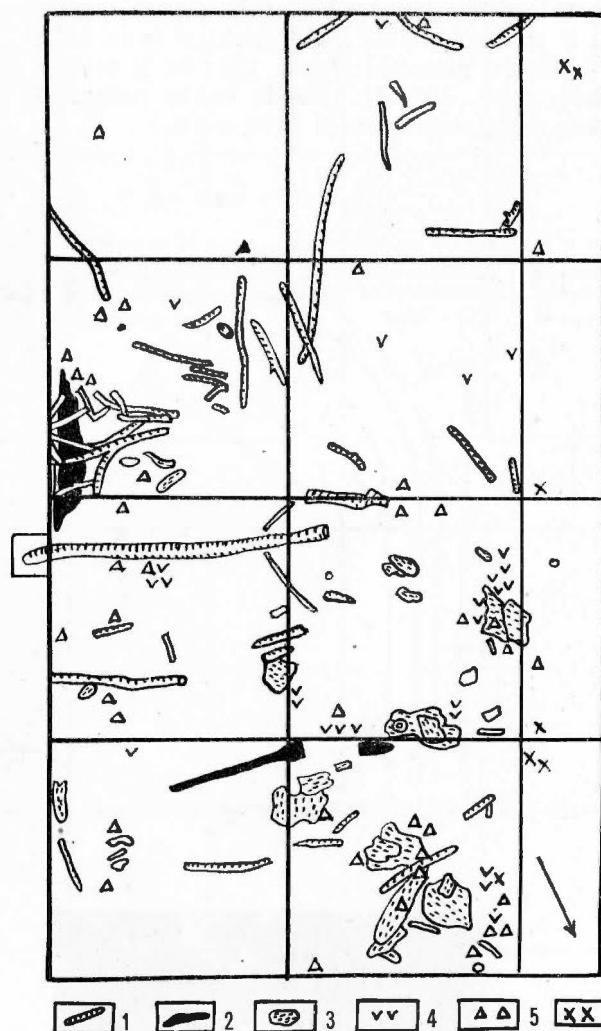
Rytinėse 1968 ir 1969 m. perkasose medinių dirbinių ir šiaip medžio kartelių labai maža, šukės suplautos daugiausia ties A sluoksnio aptvaru, be jokio tarpsluoksnio. Ir vakarinėse 1969 m. perkasose tarpsluoksnis mažai kur beišlikęs. Apatinio sluoksnio puodų šukės ir kiti radiniai pasirodydavo tuojo po viršutinio sluoksnio kartimis. Toliau į Š apatinio sluoksnio radinių jau beveik nepasitaikydamo.

Taigi apatinio sluoksnio radiniai buvo daugiausia sumesti ar suplauti į ežerą iš neišlikusių, kažkur į PV buv. pakrantės gyvenvietės tada, kai ežeras jau buvo gerokai užakęs. Bandomojiomis perkasomis į P nuo tyrinėto ploto gyvenvietės aptiki nepavyko.

Rad.: IEM, 2070 : 1—221, 296, 317—319, 437, 449—508, 513—519, 557—574, 591—599, 601, 603, 604, 624—636, 656, 659—662, 731—733, 752, 754a, 755, 757—761, 765—768, 775—780, 782, 784, 787, 788.

126 pav. 1B gyv. radiniai in situ:
1 — statmenai įstrigęs īrklos, 2 — kirvio movelė

127 pav. 1B gyv. 1968 m. pietinės perkaso rytinės dalies planas:

1 — gulintys rasteliai ir kartys, 2 — medžio dirbiniai, 3 — puodų žlevės, 4 — puodų šukės, 5 — tinklų pasvarai, 6 — titnagai

gilumoje ir apatinis (B) su Narvos kultūros radiniai aptiktas 180—200 cm gilumoje.

Visi radiniai atsitiktinai suplauti giliausioje vietoje, pagal ŠV buv. ežero krantą. Gyvenvietė turėjusi būti toje vietoje, kur dabar yra kanalų susikirtimas ir kelias, tačiau jos nelikę nė pėdasko.

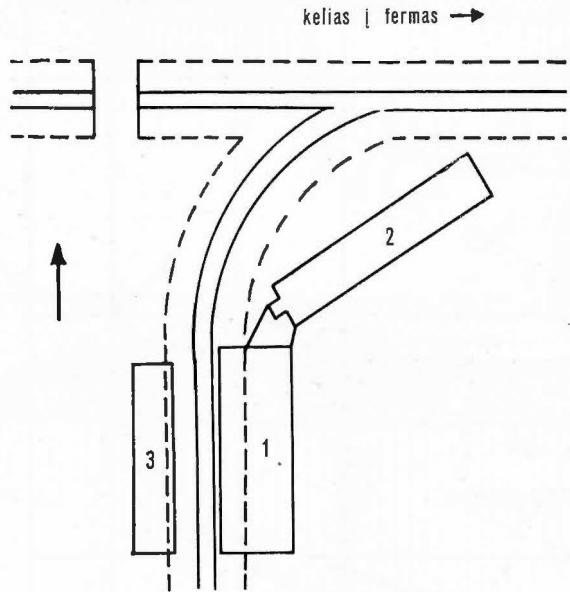
Iškastos trys perkaso. Turtingiausia radinių buvo 1-a perkasa, ėjusi pagal R kanalo krantą. Jų išsidėstymas rodė pagrindinę srovės kryptį: iš SR į PV. Maždaug į vieną vietą suplauta daugybė žvejojimo priemonių: tinklų, bučių gabalų, virvelių, žebroklo dalis, plūdė. Aptikta ir kraiteilių liekanų. Netoliuose gulėjo luoto pavidalo gelda (pav. 28), dar toliau į P — medinė kūlė ir kiti radiniai.

2-a perkasa (pav. 130) iškasta ties Š 1-os perkaso galu. Jų susikirtimo vietoje rastas medinis

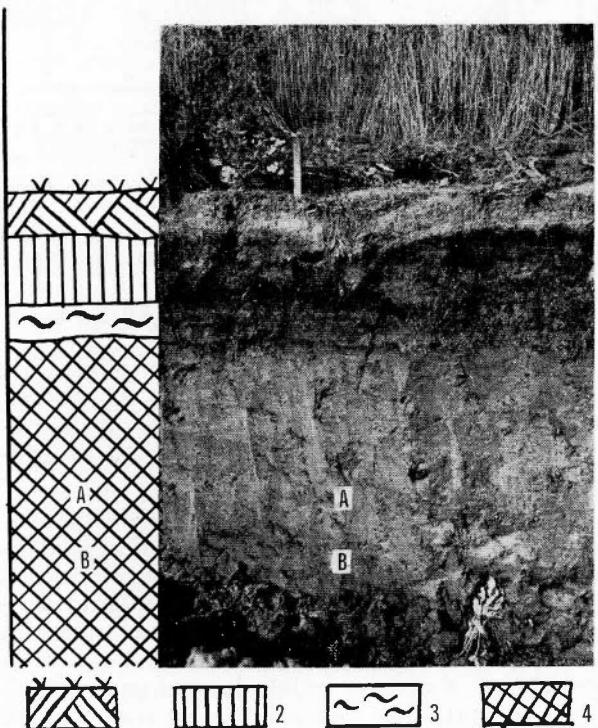
1967 m. prie antrojo iš V kanalo susikirtimo su skersiniu kanalu, dar neužvelėnuotoje kanalo sienoje iš aplinkinio smėlio išsiskyrė tamsi 77 m ilgio sapropelio juosta. Tai buv. ežero sasmauka (pav. 3). Kasdamas kanalą, ekskavatorius išvertė nemažą puodų šukių ir kitokių radinių. 1967 m. per 21 m nuo Š buv. ežero sasmaukos kranto buvo padaryta bandomoji perkasa, o 1969 m. atlikti pagrindiniai tyrinėjimai. Iš viso atkastas 552 m² plotas (pav. 128).

Apie buv. sasmaukos vidurių išryškėjо toks susisluoksniaivimas (pav. 129): paviršiuje 40—60 cm storio durpių sluoksnis, po juo 10—20 cm storio durpių sluoksnelis su smėliu, žemiau 10—15 cm rudo durpingo sapropelio sluoksnelis, po juo tokio pat storio sapropelingos durpės ir žalsvas sapropelis, siekės 220 cm gylį nuo žemės payiršiaus. Sapropelio sluoksnuje išsiskyrė du radinių horizontai: viršutinis (A) su virvelinės keramikos kultūros radiniai buvo 140—160 cm

stulpas su žmogaus galva, toliau gulėjo pora irklų ir vienas smailus irklas atskirai (pav. 131 : 2), lazda su pliauška (pav. 131 : 3) ir mažoji geldelė (pav. 131 : 1). Puodų šukių palyginti nedaug, bet gausu kaulų ir žuvų ašakų.

128 pav. 2-os gyv. 1967 ir 1969 m. tyrinėtas plotas

129 pav. 2-os gyv. 3-os perkaso pjūvis 1969 m.:
1 — velėna, 2 — smėlingos durpės, 3 — rudas molis, 4 — žalias sapropelis

3-a perkasa buvo ties 1-a, V kanalo pusėje. Joje radinių daug mažiau, tačiau buvo vertingū, pvz., kraitelė, kirvio mova.

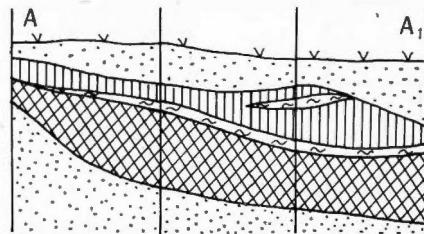
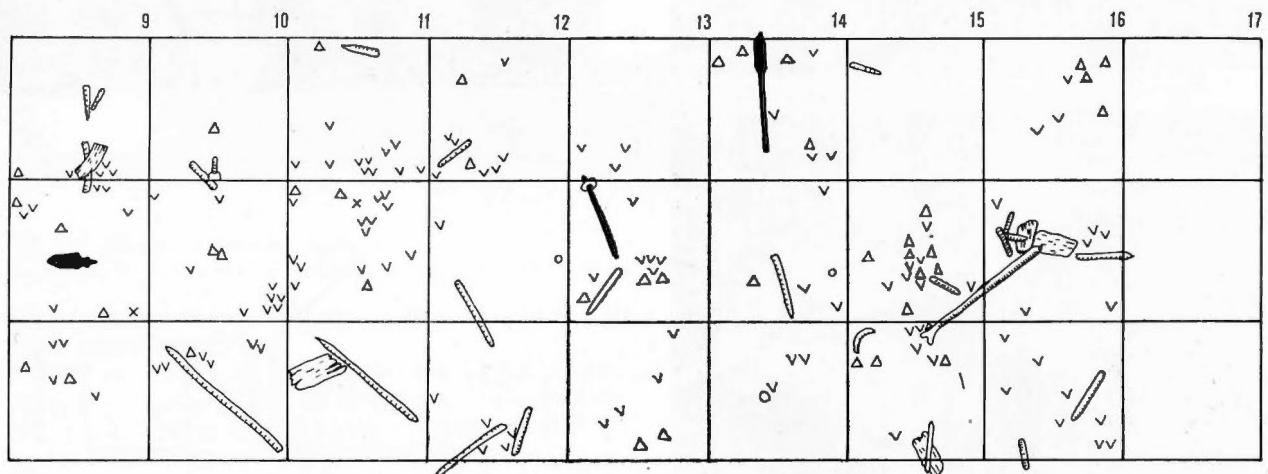
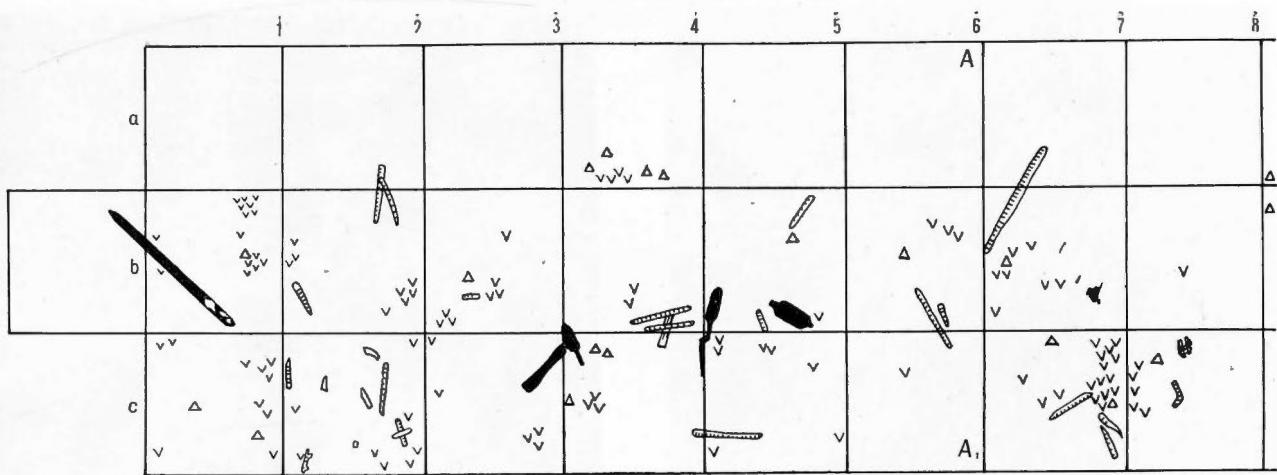
Rad.: IEM, 2135 : 1, 2, 4—28, 47—149, 151—167.

3-as PLOTAS, apatinis kultūrinis sluoksnis (3B)

Tarp 1-o ir 2-o plotų, tiesiai į P nuo Balčių námų ir apie 40 m į Š nuo kelio iš pajūrio į fermas buvo nedidelė aukštumėlė — maždaug 70 cm pakilusi nuo kelio — buv. ežero krantas. Anot žmonių pasakojimų, pakilimoje prieš karą ariant buvęs rastas didžiulis neapdirbtų gintarų lobis, be to, ariamoje dirvoje pasitaikė keletas gintaro dirbinelių (sluoksnis A). 1971 m. bandomojoje perkasoje, kur krantas ėmė ryškiai nuolaidėti ir apatinis sluoksnis perėjo į sapropelį, pasirodė radinių. Todėl 1972 m. šalia minėto krantelio kasinėta lomelė. Iš viso ištirtas 706 m² plotas (pav. 132), ir bent didžiojoje dalyje pasiekti kultūrinio sluoksnio pakraščiai. Visame plote judintas dirvožemio sluoksnis buvo 20—30 cm storio. Po juo, ypač PR dalyje, aptiktas 10—40 cm storio juodų durpių sluoksnelis, o žemiau ištisai visą plotą (ir krantą) dengė 20—50 cm storio durpingas rudos spalvos birus sapropelio sluoksnis (pav. 133). Po juo prasidėjo žalio sapropelio sluoksnis, kuris PR tyrinėto ploto pakraštyje siekė daugiau negu 220 cm gylio nuo žemės paviršiaus. Žemiau buvo baltais smėlis. Š tyrinėto ploto pakraštyje radiniai gulėjo maždaug 1 m gilumoje, pačiame sapropelio sluoksnio dugne, o P — 120—140 cm gylyje, ir po jais dar buvo storas sapropelio sluoksnis.

Sapropelyje gerai išliko medžiai, tačiau jie buvo atsitiktinai sumesti ar suplauti; dauguma apkapotų ar perskeltų. Tarp jų Š perkaso dalyje, įsmigęs į smėlį, gulėjo net 5 m ilgio ir 15—40 cm storio perskeltas per pusę apkapotomis šakomis juodalksnio rastas.

Iš medžio dirbinių minėtinas visas irklas buku galu, kelių irklų liekanos, trys kultuvės, dvi kaplių galvos (pav. 134 : 2), du šaukštai, trys žuvišakių dalys ir kt. Iš kaulo dirbinių minėtinos ylos, antgaliai, žeberklų liekanos, peiliukai, daugybė pragréžtų dantų-amuletų ir apeiginės lazdos iš briedžio rago su briedžių galvutėmis viršūnėse (pav. 134 : 1). Neapdirbtų, bet dažniausiai perskeltų gyvulių kaulų ir ragų, kaip ir daugybė žuvų liekanų, aptikta visame plote. Gintaro dirbinių rasta labai maža. Taip pat labai maža titnagų, iš kurių tik keli retušuoti. Daugiausia aptikta keramikos. Pati gyvenvietė buvusi pakilimoje. Ją nuplovė pakilę jūros vandenys. Ežeras jau buvo dumblėjantis, todėl PR dalyje radiniai patekė jau ant sapropelio sluoksnio.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8

130 pav. 2B gyv. 2-a perkasa:
1 — smėlis, 2 — dūrpės, 3 — molis, 4 — detritinis sapropelis — kultūrinis sluoksnis, 5 — gulinčios kartys, 6 — medžio dirbiniai, 7 — puodų šukės, 8 — pasvarai

Ežerui dar labiau dumblėjant, dumblas apsémė ir buv. pakrantes, kuriose radinių aptikta jau po sapropelio sluoksniu.

Rad.: IEM, 2132 : 1—403.

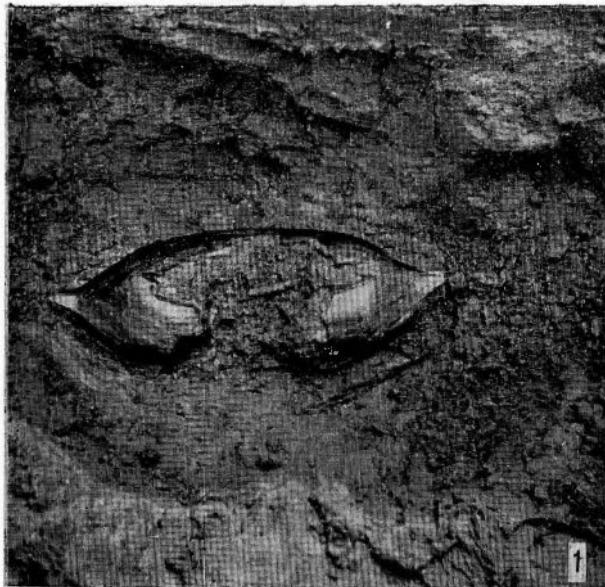
4-as PLOTAS, apatinis kultūrinis sluoksnis (4B)

Tame pat V buv. ežero krante, 100 m į V nuo 2-o tyrinėto ploto ir 150 m į P nuo skersinio kanalo, tarp dviejų išilginių V kanalų, ties elektros stulpų linija buvo matyti lėkštas buv. ežero krantas. V jo pusėje ariamos žemės paviršiuje

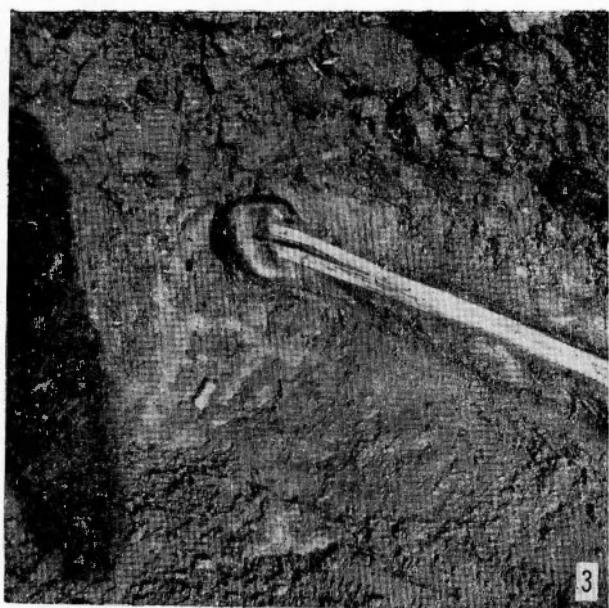
pasitaikė šiek tiek radinių, priklausančių virvelinės keramikos kultūrai (sluoksnis A).

1972 m. rudenį buv. kranto nuolaidumoje padaryta 16 bandomųjų perkasų. Paaiškėjo, kad paviršių dengia 20—40 cm storio dirvožemio sluoksnis. Po juo slūgso 40—60 cm storio durpingo sapropelio sluoksnis. Ties kranto linija šio sluoksnio dugne (3-oje ir 12-oje perkasoje) aptikta Narvos kultūros keramikos ir kitų radinių, daug žuvų ašakų. Toliau į PR po juo pasirodė žallo sapropelio sluoksnis. 12-oje perkasoje, 195 cm gilumoje (pats sluoksnis siekė iki 230 cm gylio) rasta Narvos kultūros puodų šukijų.

Bandomieji tyrinėjimai, kurių nebuvo galima tästti dėl labai aukšto grunto vandens lygio,

1

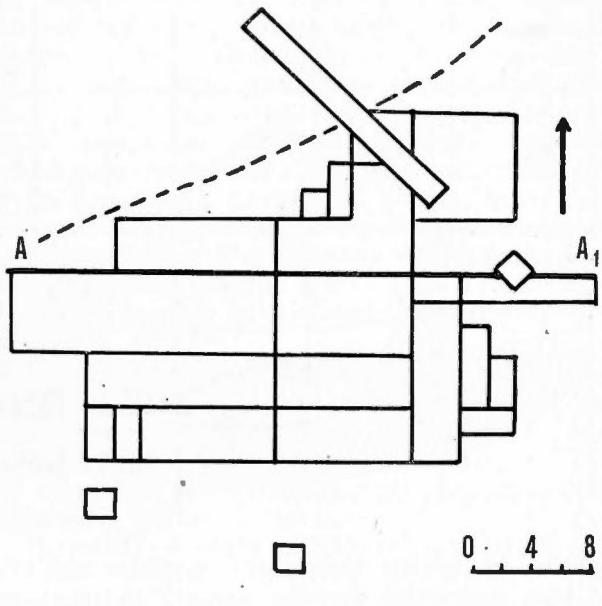

3

2

131 pav. 2B gyv. radiniai in situ 1969 m.:
1 — mažoji geldelė, 2 — atkasamas įrklas, 3 — atsispiriamoji lazda — pliauška

parodė, kad, kaip ir kitų gretimų gyvenviečių (1-os, 2-os, 3-os), kultūrinis sluoksnis sunaikintas, o inventorius galėtų būti išlikęs tik suplautas į buv. ežerą, t. y. į R nuo stulpų linijos, kur žemės paviršius kiek leidžiasi žemyn.

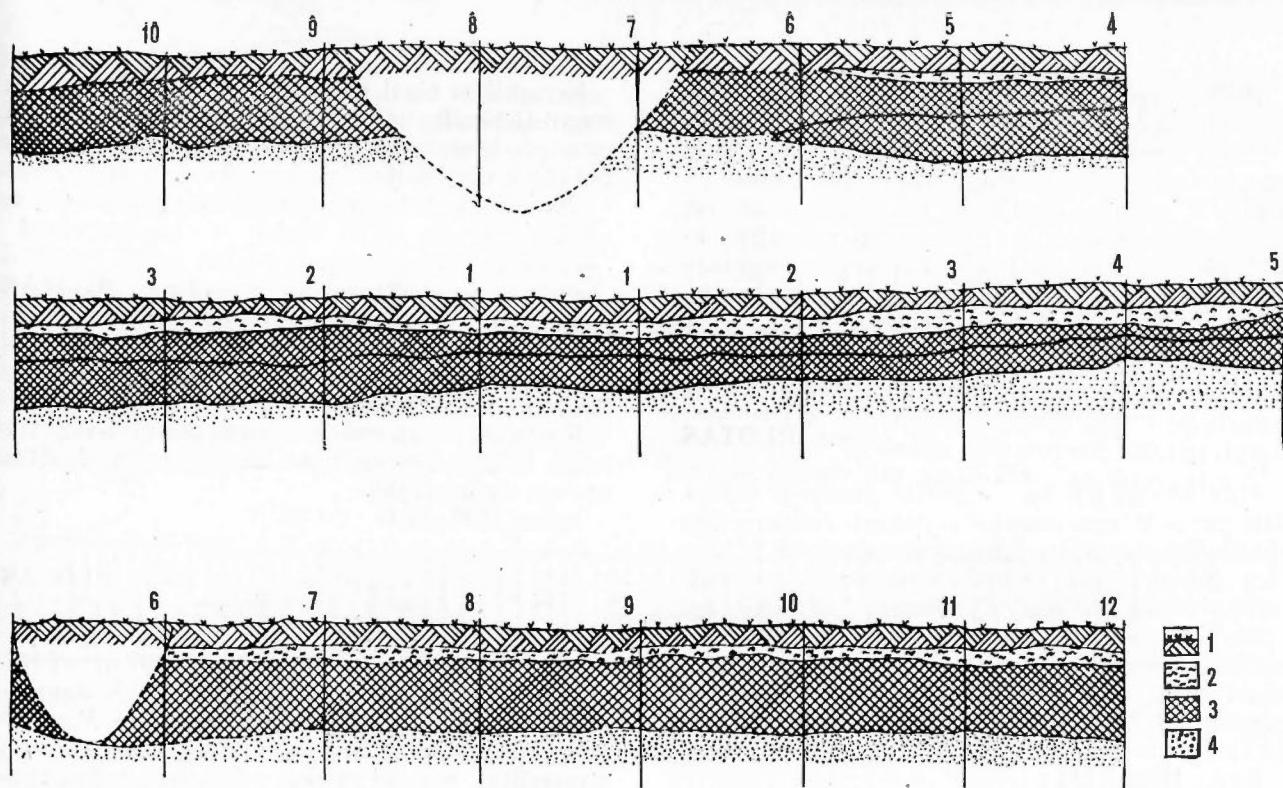
Rad.: IEM, 2136 : 23, 24.

6-as PLOTAS

Dar toliau į P, tame pat V buv. ežero pakraštyje, 35 m į Š nuo trečiųjų V kanalo žiočių ir paskui nuo šio taško stačiu kampu pasukus 50 m į R, netoli elektros stulpų linijos 1967 m.

132 pav. 3B gyv. 1971—1972 m. tyrinėtas plotas

aptikta šiek tiek jvairių radinelių (apie 70 m ilgio ir 10 m pločio ruože žemės paviršiuje trimis grupelėmis). Be to, apie 6 m į P nuo šio ruožo atskirame maždaug 40 m ilgio ir 10 m pločio plotelyje vėl pasitaikė panašių radinių. Atsitik-

133 pav. 3B gyv. pjūvis A—A₁:

1 — velėna ir dirvožemis, 2 — molis, 3 — detritinis sapropelis — kultūrinis sluoksnis, 4 — smėlis

tinai aptikta daug titnago, nemaža gintaro ir visai maža keramikos.

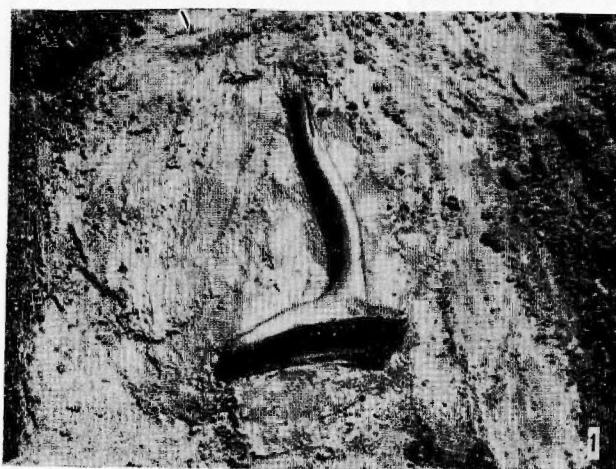
1972 m. padaryta 2 m pločio ir 6 m ilgio bandomoji perkasa. Ji yra 63 m į P nuo trečiųjų žiočių, paskui 55 m stačiu kampu pasukus į R. Pa-viršiuje buvo 40 cm storio dirvožemis, po juo — 20 cm storio sluoksniuotas durpingas sapropelis, dar žemiau — 8—10 cm storio birus sluoksnis ir po jais prasidėjo apie 30 cm storio žalias sapropelis. Ižemis — baltas smėlis. Kultūrinis sluoksnis yra durpingas sapropelis. Sluoksnis apnaikintas, tik V gale išlikusios suodinos dėmės ir aprūkės akmuo. Bandomojoje perkasoje taip pat labai maža keramikos, tačiau gana daug

titnago. Rasta pasvarų iš plokščių akmenų, iš parinkto akmens padarytas ir įtveriamasis kirvelis.

Rad.: IEM, 2071 : 13—14, 45—47; 2138 : 1—52; GM, neinv.; MB (34—36).

8-as PLOTAS

120 m į P nuo trečiųjų V kanalo žiočių 70 m stačiu kampu į R, ariamoje dirvoje 1967 m. rasta titnago ir gintaro nuoskalų, keramikos su sraigiu priemaišomis molyje.

134 pav. 3B gyv. radiniai in situ:

1 — apeiginė lazda, 2 — kaplys

1972 m. rugės mėn. padaryti du bandomieji šurfai (2×2 m 2). Vienas nuo paties V kanalo trečiųjų žiočių (skaičiuojant iš Š) 120 m į P ir nuo to taško 70 m stačiu kampu į R. Antras — 8 m į R nuo jo. Abiejuose pastebėtas tokis pat susisluoksniaiavimas: paviršiuje 20 cm dirvožemis, po juo — 40 cm storio durpingas sapropelis, žemiau iki 110 cm gylio — žalias sapropelis. Radinių abiejuose šurfuose nebuvu.

Rad.: IEM, 2139 : 1—5; MB (37).

10-as PLOTAS

Apie 150 m į Š buv. ežerėlio pusėje ir toliau tiek pat į V nuo senojo (rytinio) melioracijos kanalo P alkūnės, ariamoje dirvoje 1968 m. aptikta daug radinių, išverstų pelkiniu plūgu. Kultūrinis sluoksnis, buvęs paviršiuje, sunaikintas.

Keramikos išlikusios daugiausia tik smulkios šukelės. Nemaža vietinio titnago rieduliukų skaldytinių, nuoskalų, iš nevietinio titnago pagamintų trikampių antgalių. Nemaža gintaro dirbinių.

Rad.: IEM, 2141 : 1—44.

11-as PLOTAS

P pagrindinio melioracijos kanalo gale eina išstrižinis kanaliukas. 30 m į PV nuo šio kanaliuko ir 50 m nuo drenažo galio ties trečiosiomis skersinio kanalėlio žiotimis yra nedidelis plotelis, kuriame 1967 m. pastebėta buv. gyvenvietės pėdsakų. 1970 m. bandomojoje perkasoje, suartame sluoksnyje, rasta tik šiek tiek gintaro nuoskalų.

Rad.: IEM, neinv.

12-as PLOTAS

I Š nuo 11-o ploto, tarp II ir III skersinių kanalėlių, ties grioviu, skersai kertančiu šiuos kanalėlius, ariamos žemės paviršiuje 1967 m. pastebėta gyvenvietės pėdsakų.

Keramikos likę tik neaiškūs ploni trupinėliai. Daugiau vietinio titnago radinių, taip pat keletas paukščių kauliukų ir gyvulių dantų. Gausiausias gintaro dirbinių rinkinys. Bandomuojuose šurfuose, suartame sluoksnyje 1970 m. rasta tik smulkių gintaro nuoskalų.

Rad.: IEM, 2071 : 23—29, 37—39; 2142 : 1—9.

13-as PLOTAS

50 m nuo pagrindinio drenažo kanalo į R ir 90 m į Š nuo trečiųjų P kanalo galio žiočių 1967 m. suartame ir išlygintame lauke pastebėta gyvenvietės pėdsakų.

Keramikos visai neišlikę, nemaža vietinio titnago dirbinėlių ir vieno nežymiai facetuoto akmens dirbinio pentis. Gana daug buvo gintaro gabalų ir dirbinėlių.

Rad.: IEM, 2143 : 1—8; GM, neinv.

14-as PLOTAS

Apie 110 m į P nuo gelžbetoninio stulpelio, pagrindinio kanalo gale ir maždaug 60 m nuo 15-o ploto 1967 m. aptikta gyvenvietės pėdsakų.

Rasta tik viena šukelė keramikos, šiek tiek titnago. Gintarai neapdirbtai. Be to, aptikta keletas apdegusių kauliukų.

Rad.: IEM, 2144 : 1—3.

23-as PLOTAS

Plotas buvo apie 150 m į P nuo Mančiškės kelio, V pagrindinio kanalo pusėje. 1967 m. melioruojant šį plotą, 20 m į P nuo pirmųjų R pagrindinio kanalo žiočių (skaičiuojant nuo Mančiškės kelio) kasant uždarą kanalą, neišeinantį į pagrindinį, per 30 m nuo pastarojo kultūriniai sluoksnysje rasta šiek tiek puodų šukų ir neblogai išlikusio medžio.

Gyvenvietė tyrinėta 1970 ir 1971 m. Pirmaisiais metais kasinėta visa V ploto dalis, o antraisiais perkasos pratęstos į R. Pagrindinės perkasos buvo 10 m pločio ir iki 34 m ilgio. Kasinėjant jos numeruotos ta tvarka, kuria ir tyrinėtos (pav. 64). Toliausiai šiaurėje atsidūrė 6-a perkasa; į P eilės tvarka eina 1-a, 3-a, 2-a, 4-a ir 5-a perkasos. Atskirai šonuose padarytos mažos bandomosios perkasėlės — 7—12 (8—12 išeina iš pateikto plano). Ištirtas kone visas išlikęs gyvenvietės plotas — 1500 m 2 , kurio beveik nepaliestė drenažo sistema. Gyvenvietėje susidaręs vienas plonas kultūrinis sluoksnis (pav. 135).

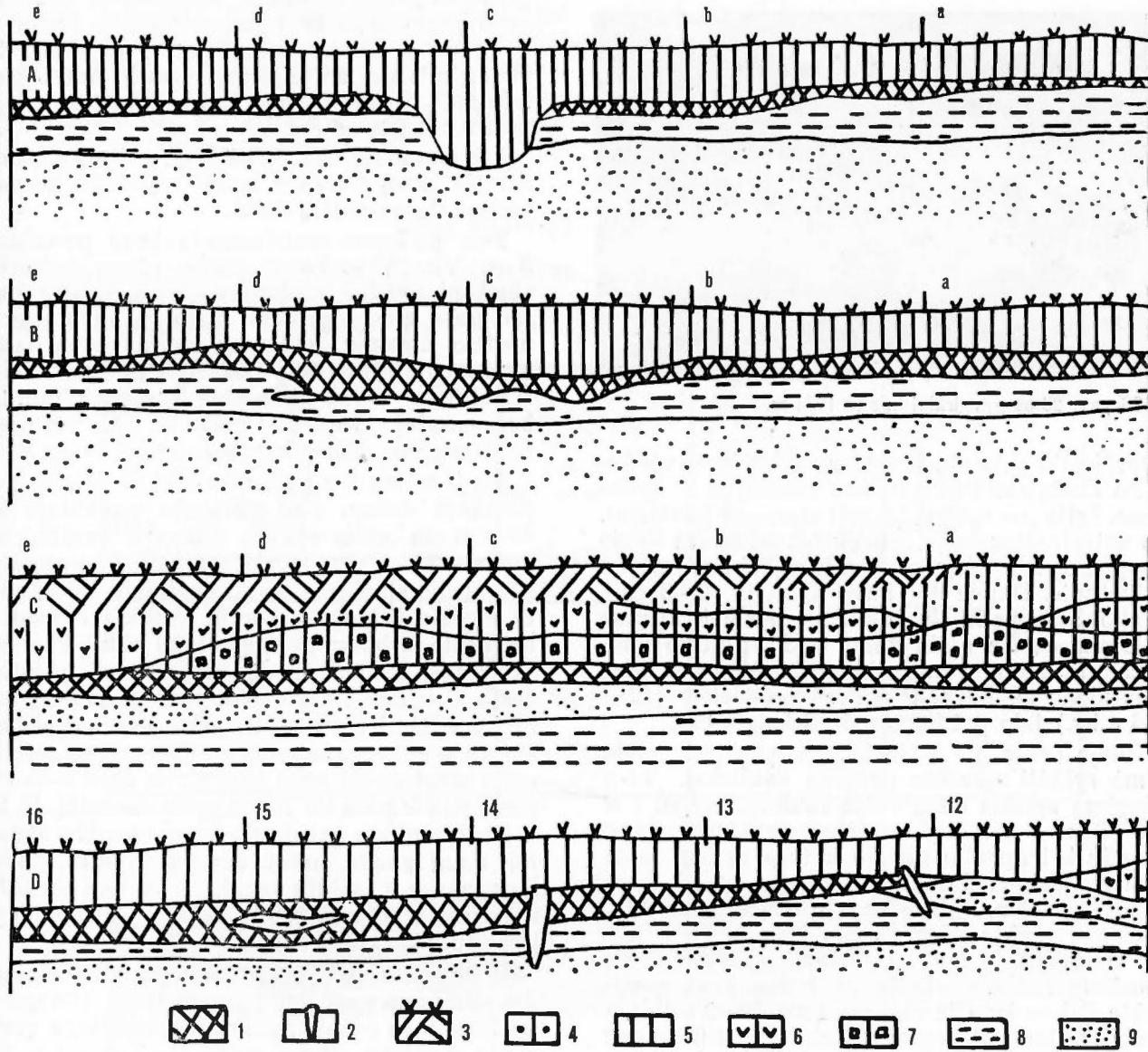
6-os perkasos V pusę beveik ištisai dengė iki 40—45 cm storio velėnos ir durpių sluoksnis. Po juo buvo 8—15 cm storio juosvas durpingo sapropelio sluoksnis. Žemiau — 20—40 cm storio žalsvai pilkas dumblinų aleuritų sluoksnis, kurio 10 cm storio apatiniai horizonte iki pat žemėlio — smėlio buvo šiek tiek anglukų, pušų žievii ir dirbinių. Toliau į R apatiniai horizonte kai kurie lengvesni dirbinėliai 4—5 kv. eilėje gulėjo jau ant 4—5 cm storio dumblo sluoksnėlio. Dar toliau paviršiuje buvo durpių su nendrėmis, po šiuo sluoksneliu pasirodė sapropelio sluoksnis, po juo — vėl durpės su medžių liekanomis. Jų dugne aptiktas visai plonas kultūrinis sluoksnis, gulintis ant plono sapropelio sluoksnio. 6-os perkasos V gale kultūrinio sluoksnio dugnas buvo lygus, o kartys išmėtytos. Tik vienoje vietoje, 5 d kv., smėlio pagrinde buvo apie 140 cm skersmens duobutė, kurios gi-

Ilėsios vietas siekė 20 cm. Joje nebuvvo degesių, tačiau į R nuo jos, 4 d kv., aptiktas plonas sluoksnelis smulkių degesių. Gal jie išplauti iš minėtos duobelės. Ryškesnių degesių dėmių pastebėta tik R perkasos gale — čia daugiau ir įvairių radinių, karčių liekanų.

1-os perkasos V pusėje buvo panašus susi-sluoksniaivimas, kaip ir 6-oje: paviršių iki 65 cm gylio dengė velėna ir durpės. Žemiau buvo iki 15 cm storio durpingo sapropelio — kultūrinis sluoksnis, po juo — smėlis. Toliau į R po smėliu atsirado aleuritų sluoksnis. Durpių sluoksnis darėsi labai įvairus: juodos durpės, žemiau durpės su nendrėmis, dar žemiau — durpės su medžiais ir tik tada — sapropelis. Tačiau nuo

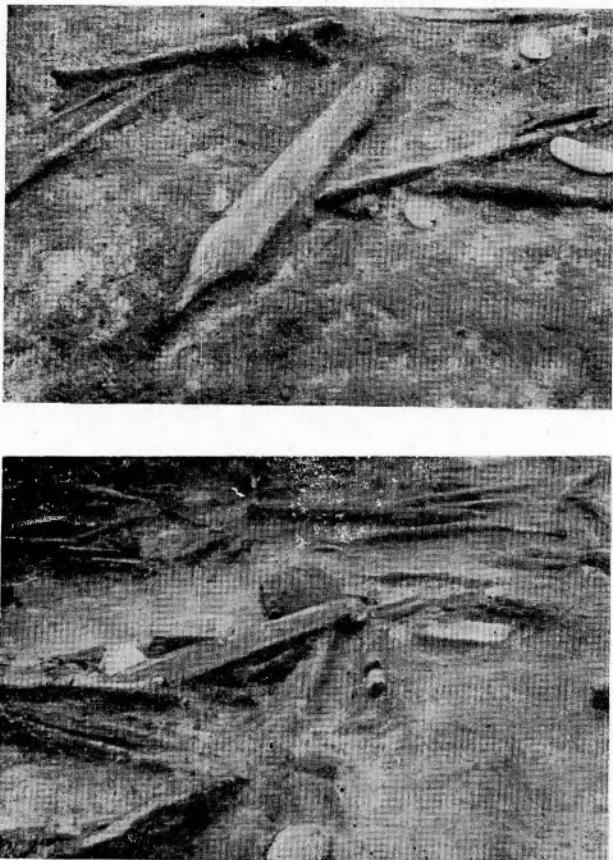
12 kv. eilės vėl liko tik juodo sapropelio sluoksnis po juodomis durpėmis, kuris gulėjo tiesiog virš aleuritų sluoksnio. Kultūrinis sluoksnis buvo virš sapropelio.

1-os perkasos kultūrinio sluoksnio V dalyje degesių aptikta tik būv. židinių vietose, t. y. duobutėse arba šalia jų. Dvi tokios duobutes-židiniai aptiktos P pusėje: viena pailga, netaisyklina, 190 cm skersmens (4—5 d—e kv.), antra beveik apskrita, 60 cm skersmens. Nuo šios į R gulėjo keli dideli aprūkė akmenys. Ši pusėje rasta keletas duobelės-židinių, iš kurių ryškiausios 7 b ir 8 b—c kv. Viena apie 1 m skersmens, beveik apskrita, antra ovali, 190 cm ilgio, keliose vietose dar pagilinta. Cia taip pat buvo

135 pav. 23-os gyv. pjūviai:

A — 6-os perkasos vakarinis pjūvis, B — 1-os perkasos pjūvis tarp 12 ir 13 kv. eilių, C — 1-os perkasos pjūvis tarp 12 ir 13 kv. eilių, D — pjūvis tarp 1-os ir 3-os perkasų rytiniaiame gale; 1 — sapropelingos durpės — kultūrinių sluoksnis, 2 — kuolai, 3 — dirvožemis, 4 — smėlingos durpės, 5 — durpės, 6 — nendrinės durpės, 7 — alksninės durpės, 8 — aleuritai, 9 — smėlis.

136 pav. 23-os gyv. irklai in situ 1971 m.

aprūkusių akmenų. 11—12 a—c kv. buvo vėl ke-
lios duobelės. Viena niekuo nesiskyrė iš aplinkos, šalia jos aptikti tik keli statmeni kuoliukai, o antroje, šiaurinėje, pastebėtas iki 50 cm storio angliukų ir perdegusių kauliukų bei žuvų ašakų sluoksnis. Dugne dar buvo plonytis (2—3 cm) žalio sapropelio sluoksnukas. Kaip ir kituose židiniuose, čia rasta daug šukių, gintaro nuo-
skalų ir kaulinė yla. R židinio pusėje buvo kele-
tas ploną kuoliuką. P perkasos sienelėje (12—
16 e kv.) taip pat buvo matyti kalstų eilė.

3-oje perkasose 5-oje kv. eilėje visame plote ėmė ryškėti smulkūs perdegę kauliukai. Tarp degesių aptikta daugiausia radinių. Toliau į R (5—8 c—é kv.) kultūriniam sluoksnuje daug karčių bei rastelių gabaly ir tarp jų išgi labai daug įvairių radinių, o duobutėse (pvz., 5 d—e, 6 c—d, 6—7 e, 8 d—e kv.) jų beveik neaptikta. Medžiai suvirtę į degesių sluoksnį, net iš dalies jo dengiami, tačiau visai neapdegt. Ypač daug medinių radinių — kultuvii, irklas ir kt. — ap-
tikta 7 d—e kv. Cia rasta ir daugybė riešutų ke-
valų. Toliau į R degintų kauliukų kultūriniam sluoksnuje po truputį mažėjo. Tik 10 c kv. buvo ryški 70 cm skersmens židinio duobutė, pilna angliukų ir sudegusių kauliukų, nuo jos į ŠR vėl buvo susikoncentravę daug radinių.

Toliau į PR radinių nebuvo, kultūrinis sluoksnis suplonėjo, išnyko degesių, kol galiasiai išnyko ir sluoksnis, tarpą iki pat smėlio užpildė samaninės dūrpės. Tačiau nuo 12 kv. eilės vėl atsirado kultūrinis sluoksnis, kuriame buvo matyti degesių ir perdegusių kauliukų dėmių, labai daug įvairių radinių — puodų šukių, gintaro dirbinių, pušų žievų, gulsčių karčių gabaliukų ir statmenų kuolelių. Š šio ploto dalyje maždaug keturkampiame apie 7 m ilgio ir 5,5 m pločio sklype išsibarstę angliukai, perdegę kauliukai ir labai daug radinių. Kai kur angliukų ploteliai daug juodesni, tačiau aiškaus židinio duobutės nematyti. Tiktai V ploto pakraštyje išsiskyrė duobutė, kurioje sluoksneliais susiklostę perde-
gusių kauliukų trupiniai. Aplinkui tą dėmę ne visai taisyklingu keturkampiu stovėjo kuolai — daugiausia ploni, negiliai įkalti, paprastai tik viršūnėmis siekiantys įžemį — smėli. Antra jų ei-
litė matyti vakariname 12 kv. eilės pakraštyje, nors ten degesių nėra.

I P nuo didžiosios dėmės matyti numestos di-
džiulės pušų žievės ir tamši neaiškios formos
180 cm ilgio suodžių dėmė.

2-os perkasos susisluoksninimas panašus į 3-os. Visą V perkasos pusės ploną kultūrinį sluoksnį užpildė suplautos kartys, išvirtę kuolai, pušų žievų gabalai. Tarp jų buvo įvairių medžio dirbinių nuolaužų: kirvių movų dalių,irklo mentė (pav. 136) ir kt. Apie perkasos vidurij kultūrinis sluoksnis beveik išnyko, radinių la-
bai sumažėjo. Tačiau R perkasos gale vėl pasi-
rodė anglėtų dėmių ir statmenų kuoliukų.

4-a ir toliau 5-a perkasos šliejosi prie V 2-os perkasos dalies. 4-os perkasos paviršiuje iki 40—50 cm gylio aptikta velėna ir durpės, že-
miau — 30—40 cm storio nendrėmis peraugusio sapropelio sluoksnis, kurio apatinėje dalyje ras-
ta medžio liekanų ir karčių. Aptikta ir medžio bei kaulo dirbinių, pvz., mediniai irklai, kaulinis žebeklas. Tačiau puodų šukių beveik nebuvo,
rasta šiek tiek tik gintaro, ypač S pusėje, kur tar-
p medžių buvo matyti ryškių degesių pėdsakai su perdegusiomis žuvų ašakomis ir didelių eglių mauknų bei pušų žievės. Cia 7—8 a—b kv.
pastebėta ir pora iki 15 cm gylio duobelė. R, be degesių, aptikta aprūkusių gana stambų akme-
nių, daug puodų šukių, didelių gyvulių kaulų,
žuvų ašakų ir riešutų kevalų. I ŠV nuo šio židi-
nėlio rasta krūvelė puodų šukių ir šalia daugy-
bė riešutų kevalų.

R perkasos dalyje buvo matyti ryškios juo-
dos dėmės su ypač daug puodų šukių, titnago ir
gintaro. Š jų pusėje aptikta netaisyklinga gana ploną kuoliukų eilutę; antra éjo lyg ir įstrižai šiaurinei. Be to, pavienių kuoliukų rasta įvai-
riose kitose šio ploto dalyse. Kartais jie stovėjo
po porą.

5-oje perkasoje, kaip ir kitose, medžio gabaliukai ir kartys, kartu ir kiti radiniai gulejo taip pat 3—4 m pločio ruožu.

Aplink šį pagrindinį tyrinėjimų plotą padarytose 5 bandomojose perkasoje tik vienoje (7-oje) rasta šiek tiek radinių.

Rad.: IEM, 2110 : 1—863.

24-as PLOTAS

Siame plotelyje 1967 m. ariant pelkiniu plūgu melioruotą dirvą, rastas gintaro ruošinių lobis. Plotelis yra į P nuo Mančiškės kelio, apie 80 m į R nuo pirmųjų kanalo žiočių, esančių nuo kelio į P. Visas lobis buvo durpių sluoksnuje, nedidelėje krūveleje, kiek išsklaidytoje ariant, kai kuriuos gintarus suskaldė plūgas. Lobų sudarė 53 trapezinių kabučių ruošinių arba jų nuoskalos, ilgo vamzdelinio karolio ruošinys ir apie 110 neapdirbtos gintaro gabalų. Kartu rastos keilių titnago nuoskalos.

Rad.: IEM, 2096 : 1—32.

25-as PLOTAS

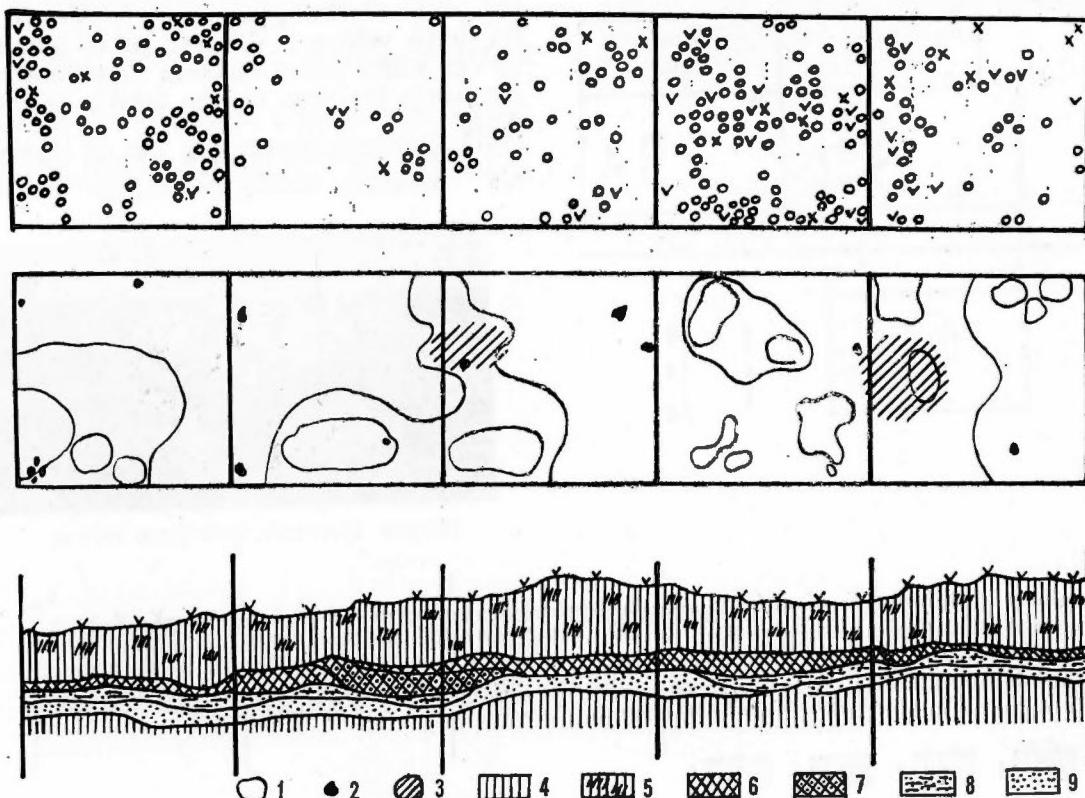
Suartame lauke abipus Mančiškės kelio, 50 m į R nuo pagrindinio kanalo 1967 m. aptikta išmėtytų radinelių. Keramikos likusios labai

smulkios išdūlėjusios šukelės. Šalia titnago nuoskalų rasta šiek tiek ir dirbinių. Gintaro daugiausia natūralūs gabaliukai ir nuoskalos, yra ir dirbinėlių liekanų. Sluoksnis buvęs pačiam paviršiuje ir sunaikintas.

Rad.: IEM, 2071 : 17, 49; 2151 : 1—13; GM, neinv.

26-as PLOTAS

Tai viena iš pirmųjų radimviečių, pastebėta 1966 m. pradėjus melioruoti R pelkės dalį, kasant uždarą skersinį kanalą, kurio žiotys (pirmosios į S nuo Mančiškės kelio) išėjo į pagrindinį atvirą kanalą. Iškastoje žemėje surinkta daug gintaro dirbinių ir šiek tiek smulkių puodų šukų. Tais pat metais į P nuo uždarо kanalo ir per 10 m nuo atviro padaryta 10 m ilgio ir 2 m pločio bandomoji perkasa (pav. 137). Paviršių 60—110 cm storio sluoksniu dengė durpės, po jomis buvo 10—15 cm storio juodas dumblinas kultūrinis sluoksnis, žemiau — 20 cm storio pilkas smėlis, o po juo — 10—20 cm storio gryno balto smėlio sluoksnis. Zemiau aptikta dar 40 cm storio vienų durpių sluoksnis, po juo — vėl juodas smėlis. 1970 m. į S nuo uždarо kanalo padaryta 14 m ilgio ir 2 m pločio bandomoji perkasa. 50 m į R nuo antrojo kanalo žiočių 1971 m. (pav. 139) tyrinėti du plotai, į abi

137 pav. 26-os gyv. 1966 m. bandomoji perkasa:

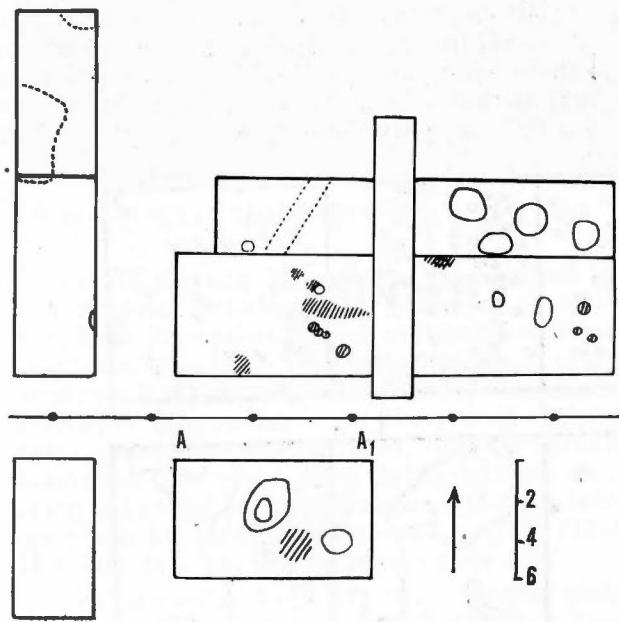
1 — duobele, 2 — akmuo, 3 — anglėtos dėmės, 4 — durpės, 5 — smėlingos durpės, 6 — molinis smėlingas sapropelis, 7 — detritinis sapropelis, 8 — aleuritinis smėlis, 9 — smėlis

27-as PLOTAS

puses nuo bandomosios perkaso paliekant tarpa arčiau kanalo, kurį apnaikino uždarasis. Antraje pagrindinio uždaro kanalo pusėje taip pat padarytos dvi perkaso. Iš viso atkastas 400 m² plotas (pav. 138). Ši perkaso sluoksnai ėjo taip: paviršiuje 25—30 cm velėna ir durpės, po to — 10—15 cm storio kultūrinis sluoksnis — dumblinas smėlis, kurio viršutinėje dalyje buvo matyti sudegusių kauliukų ir aptikta radinių, apatinėje dalyje nebuvo nieko. Po kultūriniu sluoksniu slūgsojo 20 cm storio balto smėlio sluoksnis, po juo — aleuritai. I P nuo uždaro kanalo padaryta 6 m pločio perkasa, kurioje susisluoksniavimas panašus.

Iš visko matyti, kad gyvenvietė buvusi paplauta, tad jos kultūrinj sluoksnij sudarė smėlis su dumblu. Todėl ir angliukai iš židinių duobucių išplauti ir pasklidę toliau. Radinių gana daug.

Rad.: IEM, 2071 : 43, 44, 48; 2152 : 1—278; GM, neinv.; MB (II pl.).

Netoli Mančiškės kelio, 70 m į PR nuo 26-os gyvenvietės, ties Žibų sodyba, ariamoje žemėje 1966 m. rasta sunaikintos gyvenvietės pėdsakų. Keramikos šukės labai išdūlėjusios; aptikta nemaža ir titnago nuoskalų, labai daug smulkios ir stambios gintaro skaldos, yra ruošinių ir dirbinių dalių.

Rad.: IEM, 2153 : 1—14.

28-as PLOTAS

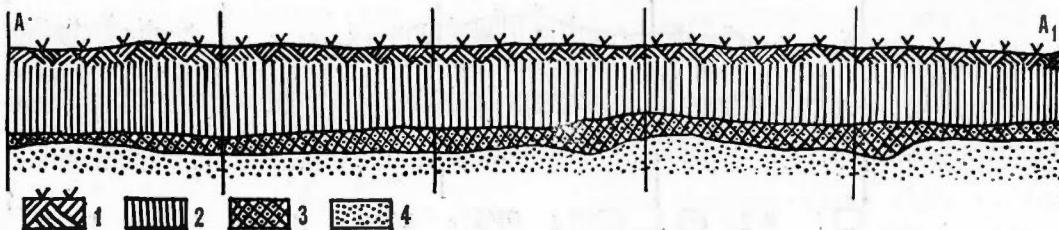
Tai pirmoji pradėta kasinėti Sventosios gyvenvietė. Bandomoji perkasa — 55 m į R nuo pagrindinio kanalo ir į P nuo antrųjų drenažo žiočių (skaičiuojant nuo Mančiškės kelio į P) (pav. 67) padaryta 1966 m. Atkastas 40 m² plotas, kurį krito uždaras drenažo kanalas. Paviršiuje buvo 60—65 cm storio durpių sluoksnis. Po juo gulėjo 10—20 cm dumblino juosvo smėlio sluoksnis, matyt, šiek tiek paplautas, nes jame kai kur buvo matyti plonų smėlio interpelių. Radinių buvo daug, tačiau jie visai smulkūs, kaupėsi prie duobucių ir židinių, išryškėjusių po kultūriniu sluoksniu.

1970 m. visas plotas aplinkui buvo iškasinėtas bandomosiomis perkasomis, ieškant gyvenvietės centro. Perkasų paviršiuje iki 50—70 cm gylio buvo velėna ir durpės, po to plonas apie 10 cm storio pilkai melsvas dumblinas sluoksnis, kurio įvairiose vietose aptikta šiek tiek radinių.

Plačiau nekasinėta, nes atrodė, kad kultūrinis sluoksnis didžiojoje dalyje sunaikintas,

139 pav. 26-os gyv. tyrinėjimai 1971 m.

138 pav. 26-os gyv. 1970 ir 1971 m. tyrinėtasis plotas ir pjūvis:
1 — velėna, 2 — durpės, 3 — smėlinis sapropelis, 4 — smėlis

ariant pelkiniu plūgu. Sluoksnis buvęs labai plonytis ir paplautas dar akmens amžiuje.

Rad.: IEM, 2070 : 334; 2071 : 20, 35; 2154 : 1—128; GM, neinv.; MB (I pl.).

29-as PLOTAS

Apie 50 m tiesiai į R nuo 28-o ploto, 1966 m. perkasos, ties Kaspalienės sodyba, ariamoje dirvoje rasta smulkų gintaro, kauliukų ir keramikos liekanų.

Rad.: IEM, neinv.

30-as PLOTAS

3 m skersmens plotelyje į R nuo 28-o ploto, 1966 m. kasinėtos vietas, 20 m į Š už antrų kanalo žiočių ir paskui 90 m į R stačiu kampu, priešais A. Dievinio sodybą, 1966 m. ariant pelkiniu plūgu, buvo išverstas gintaro dirbinių lobis. Rasti 24 nepoliruoti trapecinių kabučių ir 1 žvėries galvutės ruošiniai. A. Dievinis sakėsi netoli ese, apie 100 m nuo R kanalo, ties savo sodyba, dar seniai prieš karą radęs apie kibirą neapdirbtą gintarą.

Maždaug 300 m į Š nuo lobio atskirai aptikta įvairių gintaro dirbinelių.

Rad.: GM, neinv.; IEM, 2071 : 16, 30, 31.

31-as PLOTAS

130 m į R nuo 30-o ploto, o paskui stačiu kampu pasukus 25 m į Š, suartoje dirvoje 1966 m. pastebėta neryškių gyvenvietės pėdsakų. Rasta

smulkios, išdūlėjusi paviršiumi keramikos, šiek tiek vietinio titnago nuoskalų bei dirbinelių. Iš gintaro pagrindinė dalij sudarė gana smulkios nuoskalos ir gabalėliai, keletas retušuotų ruošinių.

Rad.: IEM, 2155 : 1—3; GM, neinv.

32-as PLOTAS

60 m į Š nuo 31-o ploto ir 30 m į R stačiu kampu nuo to taško, abipus uždaro kanalo (ketvirtas kanalas nuo Mančiškės kelio į Š), suartoje žemėje 1966 m. aptikta gyvenvietės liekanų. Radiniai labai menki. Keramikai atstovauja tik kelios plonus ir labai trapios šukeles, rasti keli dirbinėliai su titnago nuoskalomis, akmeninis pasvaras. Gintaro taip pat tik kelios nuoskalėlės.

Rad.: IEM, 2156 : 1—3.

33-as PLOTAS

Arti kelio į fermas, nuo pirmųjų (iš P) V kanalo pusės žiočių 100 m tiesiai į V, suartoje žemėje (gal buv. saloje) 1967 m. rasta gyvenvietės pėdsakų. Kultūrinis sluoksnis neišlikęs, po ariama žeme tuojo prasidėjо smėlis, kuriamo pasitaikė angliukų. Radinių labai maža: kelios puodų šukės, vietinio titnago nuoskalos ir keli apskaldyti gintaro gabaliukai.

Rad.: IEM, neinv.

ШВЯНТОЙИ

(Раскопки поселений нарвской культуры)

РЕЗЮМЕ

Введение. Поселения каменного века обнаружены в зоне ныне осушенного болота, которое простиравшееся узкой полосой вдоль побережья Балтийского моря, между деревнями Швянтойи и Кунигишкай, и занимало площадь 530 га (рис. 1—5). Эта территория в последнее время присоединена к курорту Паланга. В неолитическую эпоху здесь было приморское озеро — старица р. Швянтойи. Вокруг этого озера констатированы 42 памятника неолитической эпохи, которые изучались археологами Института истории АН Литовской ССР в 1966—1972 гг. под руководством автора. Основательно раскопано 7 поселений (1, 2, 3, 9, 23, 26, 28), в других проведены лишь шурфовка и сбор подъемного материала, так как там культурный слой оказался разрушенным.

Нарвская культура и неолит Литвы. В археологической литературе до 60-х годов памятники раннего неолита Литвы причислялись к культуре гребенчатой керамики Прибалтики, хотя уже в 30-х годах было высказано мнение (Э. Штурмс, А. Эуропеус), что, кроме культуры гребенчатой керамики, в Прибалтике должна была существовать какая-то местная, еще не изученная ранне-неолитическая культура. В 60-х годах выявлен особый тип нарвской керамики (Н. Гурина, Л. Янитс), а позднее выделена и особая культура. Нарвская, или нарво-неманская, культура охватывает территорию Восточной Прибалтики от Куршского залива на западе до Приладожья и Невельских озер на востоке (рис. 6). Пока эта культура представлена немногочисленными, но очень характерными памятниками. И уже можно выделить три территориально-культурных области. Швянтойи относится к западной области, которая простирается приблизительно до р. Лиелупе. Северная область занимает северо-восточную часть Латвии, Эстонию и Приладожье, а восточная — Невельские озера и Ильмень (?). В Швянтойи к нарвской культуре отнесены нижние культурные слои поселений 1, 2, 3, 4 (1B, 2B, 3B, 4B) и однослойные поселения 6, 23, 26, 28 и др. (рис. 5).

Расположение памятников, природные условия, хронология. Поселения возникли в III тысячелетии до н. э. во время очередной регрессии литоринового моря. Самые ранние (I группа) радиоуглеродные даты поселений: 1B — 2450 ± 90 г. до н. э. (4400 ± 90) /Ta/; 2150 ± 60 г. до н. э. (4100 ± 60) /Лэ/; 2B — 2450 ± 55 г. до н. э. (4400 ± 55) /Vs/; 2690 ± 60 г. до н. э. (4640 ± 60) /LJ/. Они перекликаются с ранними датировками поселений Сарнате (Латвийская ССР). По данным пыльцевого анализа (В. Дварецкас), поселение 2B принадлежит еще к атлантическому периоду, а 1B — к суб boreальному (рис. 9, 10). Поселения существовали во время оптимального климата. Найдки рыбных костей свидетельствуют, что рыбы были немалой величины, в основном пресноводные: щуки, судаки, лещи, сомы. Часто встречаются кости тюленя. Из зверей лесных пород той эпохи известны в основном кабан и лось. К среднему неолиту (II группа) относятся исследованные поселения 3B и 23, радиоуглеродные даты которых: 3B — 2460 ± 70 г. до н. э. (4410 ± 70) /Vib/; 23 — 2240 ± 80 г. до н. э. (4190 ± 80) /Vib/. По данным пыльцевого анализа (Н. Савукинене, рис. 11), эти поселения принадлежат к суб boreальному периоду. Их жители охотились в основном на кабанов; уменьшилась роль лося, но возросла роль оления, зубра (тура?). Если поселение 3B расположено вблизи моря, то 23 находится на восточном берегу бывшего озера, выше на несколько метров. К позднему неолиту (III группа) относятся главным образом исследованные поселения 26 и 28 на восточном берегу озера, но в конце этого периода (после трансгрессии?) поселения снова появляются на западном берегу (например, 6). Эти поселения, очень сходные по данным пыльцевого анализа с поселениями позднего неолита (Р. Кунскас, рис. 13), принадлежат к более позднему периоду суб boreала.

Общественное хозяйство жителей поселений Швянтойи, орудия труда. 1) Охота и оружие. Основным оружием жителей исследованных поселений были лук и стрела, хотя

это не полностью подтверждают приемы охоты, использовавшиеся в эпоху неолита. Части луков (рис. 14: 4) найдены в поселениях 1В и 23. Наконечники стрел изготавливались из дерева (рис. 14: 2), кости (рис. 17: 11, 16) и кремня. Найдены стержни стрел (рис. 14: 1, 3, 5). Многочисленные кремневые наконечники стрел появились лишь к концу среднего неолита (в поселениях 23, 26, 28 и др.). Основные формы наконечников — треугольники и ромбы, сделанные из местного и привозного кремня. Основа треугольных наконечников иногда не обрабатывалась (рис. 15: 1—3; 16: 2—12), иногда встречается обработанная совершенно прямая (рис. 15: 10—12; 16: 16, 17) и изредка с выемкой (рис. 16: 21—24; 15: 6, 13, 19, 21, 26, 28). Ромбовидные наконечники (рис. 15: 4, 5, 16, 24) встречаются реже, обычно с несколько суженным черенком. Типы наконечников заимствованные, появившиеся вследствие общения местных жителей с носителями культур гребенчатой и шнуровой керамики. Треугольные наконечники на необработанной основе являются, по всей вероятности, местным подражанием классическому треугольнику. Кроме того, найдены стержни копий длиной до 180 см и деревянные, костяные и кремневые наконечники. Деревянные наконечники ромбовидной формы, обожженные. Костяные обнаружены трех видов: с треугольным сечением (рис. 17: 1, 2), линзовидным или ромбовидным сечением (рис. 17: 3, 6, 7) и игловидные (рис. 17: 4, 5). Последние, по-видимому, предназначались для ловли рыбы. Все упомянутые типы известны из самых ранних памятников и характерны для всей Прибалтики. Кроме того, в поселении 23 найден один наконечник из фосильного дерева (рис. 16: 1). Самые ранние кремневые наконечники копий обнаружены также в поселении 23 и в более поздних (рис. 16: 13—15, 19, 20, 25, 26). Они большие, треугольной формы или толстоиволистные. Все эти формы каменных наконечников копий заимствованы у других культур.

Особенно была развита охота на тюленя, чьи кости обнаружены во всех поселениях (например, в поселении 2В кости тюленя составляют 76% общего количества обнаруженных костей зверей). В период неолита тюлени обитали еще во всей Балтике, а на побережье Латвии и Эстонии на них охотились и в начале XX в. Основное оружие людей описываемой эпохи — однозубый или с несколькими зубцами гарпун (рис. 17: 8, 12, 14, 15, 17—19). Фрагменты таких гарпунов найдены среди костей тюленей. Часто на основе гарпуна бывают отверстия. Такие гарпуны известны на всем побережье Балтики. Второй тип — поворотный гарпун. Найдена лишь основа такого гарпуна (рис. 17: 13). Это тоже широко изве-

стный тип. Третий тип — острый гарпун-крючок (рис. 17: 10) с зубцами, отточенными с одной стороны. Может быть, такие крючки прикрепляли на спину маленькому тюленю и, используя детеныша как приманку, ловили самок тюленей. В южной части Балтийского моря тюленей уничтожали таким способом.

2) Рыбная ловля и ее орудия. В неолитическом хозяйстве рыбная ловля занимает центральное место. Применяются еще способы, унаследованные от более ранних эпох: битье рыб гарпунами, возможно, охота на них при помощи лука со стрелами; зимой — при помощи особых мочуг (рис. 47: 2) рыб убивали сквозь тонкий слой льда, который затем раскалывали пешнями (рис. 17: 9), и извлекали добычу. В поселениях неолита (3В, 23) найдены своеобразные предметы, которые, пожалуй, следовало бы считать частями вилообразных приспособлений (рис. 18: 1—5) для ловли крупной рыбы. Очевидно, между боковых зубцов таких вил помещался острый, игловидный наконечник из рога. Найденные kostяные стерженьки (рис. 17: 11, 16) могли употребляться для ловли рыб с помощью удочки.

Основное орудие рыбной ловли — сеть (рис. 19, 20), в которой веревки из лирового лыка обычно связаны рыбакским узлом; лишь одна сеть была без узлов. Всего найдены фрагменты 6 сетей с ячейками диаметром от 2 до 12 см. Во всех поселениях обнаружено много поплавков. Самым ранним типом являются трапециевидные поплавки из сосновой коры (рис. 21: 1—4, 6, 8, 9) и скрученные из бересты. В среднем неолите у большинства поплавков овальная или почти четырехугольная форма и нарезки по концам. Самые поздние — ромбовидные поплавки с отверстиями посередине. Самые ранние грузила (рис. 23, 24) сделаны из обтесанных камней и перевязаны лыком или лыковой веревкой. Позже появились грузила из плоских камней с выемками с двух сторон. Во всех поселениях найдены грузила, обернутые берестой. В одном случае грузило еще смонтировано в кружок из лозы. К концам сетей крепились валки или распорки (рис. 31: 5—7) длиной 60—70 см, что помогает нам определить ширину сетей. Найдено много округлых деревянных пластин с продольговатым отверстием (рис. 22: 6, 13; 25: 1—3, 6). Эти пластины нанизывались на длинные жерди и в таком виде могли служить балдаками или применяться как жерди для толкания лодки, причем пластина не давала палке увязнуть в иле. Другим распространенным приспособлением для ловли рыбы были верши. Они встречаются двух видов (рис. 25: 4, 5, 7). Одни изготавливались из длинных (до 2 м) лучин хвойных деревьев. Эти лучины соединялись при помощи лыка. Они делались обычно

с «гортанью», конец которых был закрыт донышком. Другие верши покрывались сетью, лишь каркасы их изготавливались из жердей. Третье приспособление — «кюделис». Им пользовались лишь в приморских лагунах и заливах до XIX в. В поселениях 1В и 23 найдены доски длиной до 206 см с отверстиями посередине и зубцами на концах (рис. 27: 1—3, 6, 7), которые мало отличались от этнографических параллелей — «бутинис» (рис. 26). Такие доски, соединенные попарно жердью, составляют края своеобразного сеточного мешка. К зубцам привязывались веревки, которыми сеть прикреплялась к лодке, тянувшей приспособление.

На рыбную ловлю отправлялись в челнах с веслами. В поселении 1В найдена часть гнилого челна с утолщенным краем (рис. 127). Моделью челна (рис. 28) следует считать корыто, обнаруженное в поселении 2В: овальное днище, высоко поднятый нос, на котором еще, вероятно, имелось не сохранившееся украшение. Все куски от челнов — из деревьев лиственных пород. В поселениях найдено 23 весла (рис. 27: 8; 29: 1—7; 30: 1—9; 31: 1—4). Были весла остроконечные, которые применялись, должно быть, по одному. Они, более чем для гребли, приспособлены для обеспечения продвижения лодки в камышовых зарослях. Другие весла — короткие, с тупыми концами — применялись в паре для гребли. Встречаются и универсальные весла. Одно из найденных весел — с треугольным сечением.

3) Собирательство и начало производственного хозяйства. От собирательского хозяйства до наших времен сохранилось лишь большое количество скорлупы лесных и водяных орехов (найдены во всех поселениях). Из культурных растений жителям упомянутых поселений была знакома конопля, семена которой найдены в поселениях 3 и 23. Кроме того, в поселении 23 найдена и пыльца проса (рис. 11), конопли, а также веревка из конопли. Для рыхления земли использовались деревянные мотыги (рис. 32), унаследованные от собирательского хозяйства. Их рукоятка делалась из ветви, головка — из ствола, чаще всего из глубоких слоев ствола. Такие мотыги найдены в поселениях 1В, 2В, 3В и 23. Длякопки земли применялись и роговые лопатки, вроде найденной в поселении 3В (рис. 33). От собирательского хозяйства унаследованы и колотушки для колки орехов (рис. 34). Они обнаружены лишь в поселениях среднего неолита (пос. 3В и 23) и были длиной 20—31 см.

Самое древнее домашнее животное — собака. Ее кости найдены во всех поселениях. В поселениях среднего неолита обнаружено немно-

го костей домашнего крупного и мелкого рогатого скота.

Инвентарь домашнего обихода. 1) Орудия для обработки дерева, кости и янтаря в основном изготовлены из камня и имели широкое назначение. Все топорики без отверстий. От мезолита унаследованы малых форм, обтесанные кремневые топорики-вкладыши, найденные в памятниках среднего и позднего неолита (поселения 3В, 13, 26, 28) (рис. 35: 1—5). В самых поздних из этих памятников встречаются осколки лезвий и привезенных с юга шлифованных топориков с четырехугольным сечением (рис. 43: 12). В поселениях среднего и позднего неолита найдены также тесла из сланца, привезенные с севера (рис. 35: 6—11; 36: 1). Каждый топорик закреплен в деревянной муфте (рис. 38), а она соединена с крючковидной рукояткой (рис. 37: 3—5). Муфта была составной из двух частей и обматывалась лыком и веревкой (рис. 39). Тесла вставлялись в муфту с выемкой на одном конце (рис. 46: 6). Для шлифовки применялись шлифовальные камни из песчаника, иногда очень удобной формы (рис. 36: 3, 4). Кремневые изделия в ранних поселениях изготовлены лишь из местного валунного сырья плохого качества, в поздних поселениях все чаще встречается привозной кремень, а изредка и кварц. Широко использовались скребки (рис. 40: 1, 3, 7—9, 22; 41; 43: 11, 15; 42: 4, 8, 9, 19—24), обычно короткие, не очень правильной формы, лишь с хорошо округленными и сработанными лезвиями. Резцы (рис. 40: 2, 4, 10; 42: 1, 5—7; 44: 10—18) попадаются редко, причем нетипичные. Ножи (рис. 43: 12, 13; 42: 2, 3) изготавливались лишь в самых поздних поселениях, как правило, из привозного кремня. В поздних поселениях частые находки — сверла и проколки из кремня (рис. 40: 12, 13, 17—21, 25, 26; 42: 10—18; 43: 1—3, 5, 7—9, 14; 44: 1—9). Последние встречаются двух типов: с длинным шипом треугольного сечения и с коротким, резко выделенным шипом.

Следы обработки этими инструментами видны на изделиях из разных материалов. Деревянные изделия обтесывали очень узкими полосками при помощи узколезвийного топора (рис. 66), затем обтачивали ножом или скребком и шлифовали. Следы обработки видны лишь в некоторых местах изделия. Сломанные деревянные изделия связывали веревками, продетыми сквозь высверленные отверстия (рис. 29: 3; 89: 1) и, должно быть, склеивали. Для изделия из рога — кости, во-первых, вырезалась заготовка (рис. 45), которая высекалась, затем она обрабатывалась ножом и скребком. Таким же образом обрабатывался янтарь. Для изделия старались подобрать под-

ходящей формы материал — камень, рог, дерево или янтарь.

2) Предметы домашнего обихода делались из дерева. Уже в самых ранних поселениях находим ложки (поселения 1В, 3В). Ложки (рис. 46: 1, 2, 4) встречаются с большими головками, тонкие. В поселениях 3В и 23 найдены части различных ковшей (рис. 46: 3, 9; 89): треугольной формы открытых (возможно, для вычерпывания воды из челна), с прямой рукояткой и с рукояткой в виде головки птицы. В домашнем обиходе применялись и деревянные мешалки (рис. 37: 1, 2). Деревянные корыта и блюда найдены во всех болотных поселениях. Два корыта в довольно хорошей сохранности найдены в поселении 2В — челнообразное (рис. 28; 50) и суженными рукоятками (рис. 48; 49). От других корыт остались лишь части (рис. 46: 12; 51: 1, 3, 6), среди них — даже части от обыкновенного корыта. Три фрагмента блюд и корыт найдены в поселении 23: часть очень тонкого блюда, часть овального днища, боковина. У деревянных сосудов формы иные, чем у глиняных, хотя разрез венчика меньшего корыта из поселения 2В (рис. 48) очень напоминает разрез венчика некоторых горшков. Должно быть, деревянные сосуды имели другое назначение, чем глиняные. Деревянный пест тоже применялся в домашнем обиходе (рис. 47: 7). Найдено и несколько других изделий неизвестного назначения.

3) Орудия для обработки шкур и волокна. Из мягких материалов, обнаруженных в поселениях, следует назвать куски шкур животных, бересту, лыко липы и немного пряжи из волокон конопли. При обработке их, несомненно, применялись и некоторые из упомянутых кремневых орудий, особенно скребки. Но для мездревания больших шкур использовались и более крупные скребла, изготовленные всегда из костей задних конечностей тюленей (рис. 54: 1, 2, 4), и разные костяные предметы — гладильники с тупыми концами (рис. 54: 3, 8, 12, 14). Шкура снималась при помощи кремневого ножа. Для шитья одежды и прочего применялись костяные шила (рис. 55). Они бывали разными: с длинным округлым острием, с длинным плоским острием, с коротким и резко суженным острием и короткие изогнутые. Некоторые из них употреблялись и для плетения циновок из лыка. В поселении 2В уцелели фрагменты таких изделий. Плетение встречается двоякое: ленточное (рис. 56, 57) и перевитое (рис. 58). Ленточное плетение осуществлялось по спирали: волокно лыка или мочало прикладывалось и прикреплялось к предыдущему ряду. При плетении вторым способом основа раскладывалась на две пряди, которые перекрещивались и создавали

«зев» для протягивания утка. При изготовлении сетей и ткани, а также для перевязки требовались нити и веревки, которые делались из лыка липы. Их пряди, привязывая к прядке (рис. 37: 10), и скручивали из двух прядей. Пряжа в основном предназначалась для изготовления рыболовных сетей (рис. 19, 20, 59, 60). Из найденных лишь одна сеть была из некрученной пряжи, без узелков, остальные — из крученной веревки и связанны рыбацким узлом, характерным для всей северной части Европы. Для изготовления сетей применялись вилы (рис. 47: 1), дощечки, с помощью которых выдерживался размер ячеек (рис. 46: 5, 7) и, несомненно, початок. Сохранился и кусок ткани из лыка липы (рис. 61). Эта ткань изготовлена на дощечках, каждая из которых была с двумя отверстиями, причем перекручивалась каждая вторая дощечка — она образовывала зев. Такие же ткани отпечатаны и на стенках некоторых горшков (рис. 62) из разных поселений. Для ткания, наверное, применялись деревянные и костяные ножи (рис. 54: 5, 6, 8—10). Нити употреблялись рыболовами и для крепления грузил, для перевязки грузил с берестой, для исправления деревянных изделий и керамики (рис. 23, 24, 63).

Постройки и погребения. Поселения 1В, 2В, 3В и 4В были смыты в водоем, так что никаких следов от жилищ в них не сохранилось. Остатки жилищ обнаружены лишь на восточном берегу, в поселениях 23, 26 и 28, хотя и они в некоторой степени подвергались воздействию водной стихии (возможно, во время поздней литориновой трансгрессии). Поэтому часто уголь, зола и пережженные кости находятся не в яме очага, а возле нее, колья сдвинуты с мест, а распавшиеся жерди, из которых были сделаны жилища, обнаружены уже на самом берегу бывшего озера (рис. 64, 65, 66). Более ярко вырисовались в поселении 23 контуры трех жилищ в восточных частях 1, 2 и 3-го раскопов. Оказалось, что постройки были шириной около 5—6 м и приблизительно такой же длины с рядом стоек внутри для поддержания крыши — двухскатной (а может быть, и четырехскатной?). Пол (?) был покрыт кирой ели или сосны, большие куски которой найдены вокруг. Очаги в небольших углублениях обычно находились посередине постройки или же вне ее. В поселениях 26 и 28 сохранились лишь очаги в ямах длиной до 120 см и ямки, в которых, должно быть, закреплялись крупные колья (рис. 67). Постройки были, вероятнее всего, столбовой конструкции с редко расположенным основными опорами и переплетены жердями, которые в большом количестве найдены на участке, относившемся некогда к береговой зоне.

Умерших обычно хоронили в поселении. Погребали их, должно быть, неглубоко, так как все могилы со временем были разрушены. Раздавленный череп найден в 1 м к югу от стены постройки, вероятно, на месте захоронения. Две нижние челюсти (женщины и ребенка) были смыты к берегу. Так как других костей не найдено, следует предполагать, что имеем дело с частичным захоронением (лишь головы).

Первобытное искусство и следы культа.

1) Большинство украшений в исследуемых поселениях изготавливались из янтаря. В восточной части Прибалтики такие украшения начали делать, когда литориновое море подмыло янтарносную землю на Самбийском полуострове. В основном янтарные украшения можно разделить на 5 групп. Подвески сохраняют обычно почти натуральную форму натеков фосильных смол, поэтому геометрические пропорции в них подчас не выдержаны. Наиболее часто встречаются подвески с узкой верхней частью и резко расширенной нижней (рис. 69: 1; 75: 3, 4; 77: 1—3) и узкие длинные (рис. 70: 1, 6, 10; 75: 1, 11), обычно хорошо отполированные. Реже попадаются подвески геометрических форм, например, формы прямоугольника. Близка к нему, например, подвеска с несколько суженными боковыми гранями (рис. 70: 2, 5, 8; 75: 24; 78: 9). Самые яркие примеры дает найденный клад. В нем 24 подвески (рис. 74). Малочисленна группа правильных трапеций (рис. 69: 5; 73: 1, 2, 4, 8, 11; 75: 2, 7, 10; 80: 1, 8; 81: 1). Особую группу (рис. 73: 9; 75: 15; 77: 8; 81: 2, 3) составляют плоские подвески большого формата, хорошо отшлифованные, с выпуклыми боковыми гранями и выпуклым или вогнутым основанием. Такие изредка встречаются лишь в самых поздних поселениях. Некоторые подвески украшены рядами точек. Очень редко попадаются, и то в самых поздних поселениях, подвески в виде толстой капли (рис. 75: 16). В разных поселениях встречаются необработанные пластинки или осколки янтаря с отверстиями (рис. 68: 2; 69: 2—4, 9; 70: 3, 7, 9; 71: 9—20; 77: 4—6, 9—14; 78: 5; 81: 7).

Еще один наиболее популярный тип — так называемая пуговица. Большинство их отшлифованы и отполированы, но, по-видимому, применялись и лишь ретушированные. Например, в поселении 10 обнаружены нешлифованные пуговицы с нитями в отверстиях. Пуговицы найдены в разных стадиях их обработки. Большинство из них линзовидные и обычно диаметром 1,5—2 см. Интересно отметить, что в поселениях, относящихся к разным периодам, — 3В, 10, 12, 15, 23, 25, 26, 28 и др. (рис. 68: 5, 13, 15; 69: 8, 10—15; 70: 4; 72: 2—20; 76: 3—11; 77: 19—24) — находились одинако-

вые пуговицы. В поселениях, относящихся к концу среднего неолита, изредка встречаются сегментовидные пуговицы (рис. 68: 12; 72: 1, 21; 81: 4, 8) с отверстиями с различных сторон. Заготовки, близкие к четырехугольной форме (рис. 72: 17), найдены лишь в поселениях 23 и 6. Сломанные пуговицы поправлялись просверливанием новых отверстий (рис. 72: 14; 76: 6). Самые красивые — лодкообразные пуговицы, найденные лишь в позднейших поселениях — 4—6, 26, 28 — и в «Палангском кладе» (рис. 76: 1, 2; 77: 7; 80: 2; 81: 5).

Пронизки встречаются также в поселениях разных времен в различных стадиях изготовления. Они, наверное, были подражанием костяным пронизкам, так как форма эта вовсе не натуральна для янтаря (рис. 68: 1, 3, 4, 9, 10; 73: 15; 77: 25—29; 78: 1, 6, 8). Пронизкой являются и округлые бусинки из натуральных капель янтаря (рис. 73: 14; 75: 13), но эта форма встречается редко. Редко и лишь в самых поздних поселениях (26, 28) встречается и плоская маленькая бусинка (рис. 75: 8). Пронизки обычно бывали не самим украшением, а лишь составной частью его.

Шайбы и кольца (рис. 68: 16; 73: 5, 7; 77: 18; 78: 3; 80: 3—7, 9) находят лишь в поселениях среднего неолита (3В, 23, 25, 26, 28 и др.). Обычно это гибридная форма — нечто, имеющее общее и с тем, и с другим типом. Отверстия средней величины просверлены посередине. Некоторые из описываемых изделий — с дополнительным отверстием у края. Это широкоизвестные формы, по всей вероятности, имевшие обрядовое значение.

Вторую группу украшений составляют подвески из зубов животных (рис. 83, 84). Обычно встречаются подвески из передних зубов олена или лося, передних зубов и клыков кабана, клыков медведя, передних зубов тура и зубра, клыков собаки и тюленя. Изредка попадаются пластинки из резцов бобра (рис. 83: 15) и наклеенные на куске шкурки резцы неизвестного мелкого грызуна (рис. 83: 8). Из клыка кабана вырезана каплевидная пластинка с двумя отверстиями (рис. 84: 12). Пластинки из клыков кабана использованы в украшениях, имеющих форму полумесяца (рис. 84: 10—12), иногда эти украшения — с отверстиями. От украшений из камня сохранилась маленькая сланцевая бусинка (поселение 26, рис. 84: 14).

2) Изобразительное искусство. Его образцы представлены изделиями из различных материалов. Преобладают изображения зверей, в основном лося. Наиболее выразительны два жезла с головками лосей, изготовленные из лосиного рога. Они найдены в поселении 3 (рис. 85, 86). Заготовки для маленьких лосиных головок из янтаря (рис. 87: 5, 6, 8) находились в кладе 30 (поселение 26).

На глиняных горшках из поселения 3В была изображена точками фигурка зверя (рис. 88).

Изображения головок птиц, причем всегда водоплавающих, обычно украшают рукоятки ковшей. В поселении 23 в Швянтой найдена такая отломанная рукоятка с изображением головки кулика (рис. 89: 1), а в поселении 1В — конец стерженька с изображением головки птицы (рис. 89: 2). В поселении 26 обнаружена маленькая, грубо обработанная глиняная головка птицы (утки?) (рис. 87: 7). Реже встречаются изображения пресмыкающихся. Но, пожалуй, два извилистых пояса на поверхности горшка можно считать изображением ужей (рис. 88: 1). Художники эпохи неолита воплощали образ человека с большим разнообразием. В поселении 2В в слое ила неподалеку от древнего берега найден идол — столб из ствола черной ольхи длиной 195 см и шириной 10 см (по середине) со скульптурным изображением человеческой головы на верхушке (рис. 90, 91). Из янтаря делались маленькие фигурки людей — амулеты, очень схематичные: человека, должно быть, изображали и трапециевидные подвески с поясами точек поперек (рис. 73: 2; 75: 7; 81: 1) и трапеции с подчеркнутой «шеей» (рис. 87: 2—4). На черепке, найденном в поселении 2В, обнаружено очень стилизованное изображение двух человеческих фигурок, выполненное точечным способом (рис. 104), а в поселении 3В найден черепок с лепной фигуркой человека (рис. 93). Все дошедшие до нашего времени фрагменты произведений изобразительного искусства свидетельствуют, что изучаемый период был периодом большой смены стилей: достигает своей вершины уходящий в прошлое первобытно-реалистический стиль и укрепляются позиции пришедшего извне схематического искусства.

3) Содержание искусства. Кроме эстетической, это искусство выполняло и другую важную функцию — оно отображало мироощущение людей. Сохранившиеся предметы искусства позволяют реконструировать некоторые существовавшие в изучаемую эпоху культуры. Можно судить, что это было время значительных перемен в мировосприятии древних людей и связанной с этим смены художественных стилей. Вероятно, система культов была сложной. Основное место занимал кульп зверей. Жезлы в описываемую эпоху считались не изображением, а воплощением самого зверя; в представлениях человека того времени, например, зуб, клык олицетворяли самого зверя. В культе охотников, по-видимому, особое место занималось, которого считали главным среди всех зверей. Вторая группа изображений связана с водоплавающей птицей и пресмыкающимися. Для древнего человека они, должно быть, являлись представителями воды. Плоды более аб-

страктного мышления — образы существ с человеческим обличком, вероятно, обладавших в представлении обитателей описываемых древних поселений особой магической силой и являвшихся хозяевами лесов, водоемов и рек — хранилищ природных богатств. В поселениях среднего неолита встречаются некоторые элементы новых культов — почитание небесных тел. Это явление связано с занятием людей сельским хозяйством. Все упомянутые сюжеты распространены очень широко и не могут быть приняты как этнические признаки. Этнические особенности отражаются лишь в деталях.

Керамика — самая большая часть находок в поселениях Швянтой. Керамическая посуда встречается двух форм: это котлы с острым днищем и мисочки (рис. 94). Горшки лепились из лент, которые соединялись тремя способами (рис. 95: 1). Их можно разделить на 4 группы по форме горлышка, напоминающей латинские буквы I, C, CS и S, причем каждая из групп делится на две подгруппы (95: 2). Статистика выводится по минимальному количеству горшков, найденных в поселении. По статистике получаются 3 хронологических этапа, подтвержденных радиоуглеродными датировками (рис. 121).

В I (ранней) группе (рис. 96—105) явный перевес горшков с I-образной (22—11%) и C-образной (45—52%) шейкой и небольшой процент горшков с CS- и S-образной шейкой (соответственно 9—22% и 24—15%), в основном это формы CS₁ и S₁. Во II (средней) группе (рис. 106—117) повышается процент горшков с S-образной шейкой (48—58%), причем увеличивается количество формы S₂ при значительном уменьшении числа горшков с I- и C-образной шейкой (соответственно 20—1% и 20—23%). В III (поздней) группе (рис. 118—120) количество горшков с I- и C-образной шейкой максимально уменьшается, а горшки с S-образной шейкой составляют более половины. Такое явление характерно для западного варианта нарвской культуры, в северном и восточном вариантах гораздо дольше сохраняются I- и C-образные шейки. Днища горшков в I группе все острые, во II изредка появляются плоскодонные горшки (рис. 107, 114), а в III группе уже много плоских днищ. Сказывается тенденция к уменьшению размеров горшков. В I и II группах большинство горшков имеют отверстие диаметром 30—40 см, а в III группе — около 20 см. Поверхность значительного количества горшков штрихованная и лишь в некоторых случаях покрыта отпечатками ткани. Горшки II группы иногда украшались отисками пальцев, при этом поверхность становилась волнистой.

В I группе 41—47% горшков обильно орнаментированы (рис. 122: 1), но лишь в верхней

части. Во II группе резко уменьшается число горшков с орнаментированной поверхностью (12—3%), в III количество таких горшков увеличивается до 30%, но уже за счет новых мотивов орнаментики. Для I группы особенно характерны узоры перевитого шнура и каплевидных (клиновидных) наколов, позже растет число украшений поверхности ямочками и нарезками. Отиски зубчиков встречаются лишь в поздней группе. На венчике украшения (рис. 122: 2) сохраняются дольше. Основные мотивы — перевитой шнур и отиски узелков, для II группы более характерны ямки. В I группе обычно употребляется один штамп, а для более поздних — 2—3 штампа на одном горшке.

Для всех поселений характерны овальные удлиненные обильно украшенные миски (рис. 94; 112). Во II группе появляются и округлые миски (рис. 117).

В керамике из Швянтойи хорошо выражены не только черты, которые роднят ее со всей нарвской культурой, но и черты, по которым выделяется лишь западная группа.

Этническая принадлежность и взаимоотношения с другими культурами. Для антропологического изучения имелось очень мало данных — лишь 3 челюсти (рис. 123). По определению Р. Денисовой и Р. Гравере, они принадлежат к архаичному, явно европейскому типу долихокранных. Это еще раз подтверждает, что нарвская культура генетически связана с местной мезолитической культурой Кунда. Основные типы изделий тоже унаследованы у культуры Кунда. Это особенно ярко видно в раннем неолите, когда носители нарвской культуры не имели еще контактов с носителями соседних культур. Орнаментика керамики примитивная, местная. Лишь на II (среднем) этапе неолита появились обменные отношения с северными соседями — финно-угорскими племенами (сланцевые изделия) и с южными соседями — жителями Понеманья (кремень). В указанный период местные жители начали изготавливать для обмена серии янтарных украшений (поселение 23). В то время в область нарвской культуры проникли некоторые старинные формы кремневого инвентаря (например, овальные отесанные топорики, резцы) из южной Литвы, где они сохранялись в течение всего неолита.

Раскопки поселений нарвской культуры в Швянтойи. В монографии дается детальное описание раскопок описываемых поселений.

ПОДПИСИ ПОД ИЛЛЮСТРАЦИЯМИ

Рис. 1. Болота в окрестностях Швянтойи после мелиорации 1968 г.

Рис. 2. Первые работники, ведшие раскопки в 1966 г.

Рис. 3. В разрезе канала виден темный слой бывшей лагуны (озера).

Рис. 4. Раскопки в поселении 23 в 1971 г.

Рис. 5. Расположение исследованных участков в Швянтойи.

Рис. 6. Распространение культур раннего неолита в Прибалтике. 1 — нарвская культура (A — западный вариант, B — северный вариант, C — восточный вариант); 2 — днепро-донецкая культура; 3 — неманская культура.

Рис. 7. В пашне темным слоем выделяются контуры некогда существовавшего озера (1967).

Рис. 8. Разрезы некогда существовавшей лагуны (озера) (М. Кабайлене).

Рис. 9. Спорово-пыльцевая диаграмма на территории поселения 1 (В. Дварецкас).

Рис. 10. Спорово-пыльцевая диаграмма на территории поселения 2 (В. Дварецкас).

Рис. 11. Спорово-пыльцевая диаграмма на территории поселения 23 (Н. Савукинене).

Рис. 12. Рог тура *in situ*, поселение 23.

Рис. 13. Спорово-пыльцевая диаграмма на территории поселения 26 (Р. Кунскас).

Рис. 14. Стержни стрел, деревянный наконечник, фрагмент лука и палка с отверстием. 1, 3, 5 — поселение 1B; 2—6 — поселение 2B; 4 — поселение 23.

Рис. 15. Кремневые наконечники стрел и копий. 1—5 — поселение 6; 6—7 — поселение 10; 8 — поселение 12; 9 — поселение 13; 10—23 — поселение 26; 24 — поселение 31; 25—26 — поселение 32; 27—33 — поселение 28.

Рис. 16. Каменные наконечники. Поселение 23.

Рис. 17. Костяные и роговые наконечники копий, гарпуны, пешня. 1—3, 9, 12, 17 — поселение 1B; 4—6, 11, 15, 16, 18, 19 — поселение 23; 7, 8, 10, 13 — поселение 3B; 14 — поселение 2B.

Рис. 18. Части вилообразного приспособления для ловли рыбы. 1—3, 6—8 — поселение 23; 4, 5 — поселение 3B.

Рис. 19. Сеть, скрепленная рыбакским узлом, фрагменты. Поселение 2B.

Рис. 20. Реставрированные сети, поселение 2B (реставратор Б. Пинкявичюте).

Рис. 21. Поплавки из сосновой коры. 1 — поселение 2B; 2, 3, 5, 7—11 — поселение 23; 4 — поселение 3B; 6 — поселение 1B.

Рис. 22. Поплавки из сосновой коры и навершия палок (балдачков?). Поселение 23.

Рис. 23. Грузила. 1, 2 — поселение 3B; 3 — поселение 23.

Рис. 24. Грузик, обмотанный берестой. Поселение 23.

Рис. 25. Навершия балдачков (?) и остатки от вершины. Поселение 2B.

Рис. 26. Древнейшее рыболовное приспособление «кюделис» и «бутинис» XIX в.

Рис. 27. «Бутинис», весло и стержни. 1—7 — поселение 1B; 8 — поселение 2B; 9, 10 — поселение 3B.

Рис. 28. Модель челна *in situ* и реставрированный челн. Поселение 2B (реставратор Б. Пинкявичюте).

Рис. 29. Весла. 1, 3—5, 7 — поселение 1B; 2, 6 — поселение 2B.

Рис. 30. Весла. 1, 2 — поселение 2B; 3, 7 — поселение 23; 4, 5, 9 — поселение 3B; 6, 8 — поселение 1B.

Рис. 31. Весла и распорки. 1—4, 6 — поселение 23; 5 — поселение 2B, 7 — поселение 1B.

Рис. 32. Мотыги. 1, 2 — поселение 23; 3, 7 — поселение 3B; 5 — поселение 2B.

Рис. 33. Роговая лопатка. Поселение 3B.

Рис. 34. Колотушки. 1, 2, 4, 5, 8 — поселение 23; 3, 6, 7 — поселение 3B.

Рис. 35. Топорики из кремня и сланца. 1, 6 — поселение 3B; 2 — поселение 13; 3, 7—11 — поселение 23; 4 — поселение 26, 5 — поселение 28.

Рис. 36. Топорики и точила. 1 — поселение 28; 2 — поселение 6, 3 — поселение 23, 4 — поселение 13.

Рис. 37. Лопатки, прылка, рукоятки для топориков и другие изделия. 1—6, 9 — поселение 23; 7 — поселение 3В; 8 — поселение 1В, 10 — поселение 2В.

Рис. 38. Муфты для крепления топориков. 1, 2 — поселение 1В; 3, 4, 7—9 — поселение 23; 5 — поселение 3В; 6 — поселение 2В.

Рис. 39. Реконструкция крепления топорика.

Рис. 40. Кремневые скребки, резцы, проколки. 1 — поселение 1В; 2, 3, 7, 8, 12, 13, 19 — поселение 6; 4—6 — поселение 3В; 9, 10 — поселение 12; 11 — поселение 14; 14 — поселение 13; 15—18, 20—26 — поселение 23.

Рис. 41. Кремневые скребки. Поселение 23.

Рис. 42. Кремневые изделия. Поселение 26.

Рис. 43. Кремневые изделия. Поселение 28.

Рис. 44. Проколки и резцы. Поселение 23.

Рис. 45. Заготовки для роговых изделий. 1 — поселение 3В, 2—5 — поселение 23.

Рис. 46. Ложки, черпаки, миски и другие изделия. 1 — поселение 3В; 2, 4—8 — поселение 1В; 3, 9, 11, 12 — поселение 23; 10 — поселение 2В.

Рис. 47. Булавы, вилки и другие деревянные изделия. 1—3, 6 — поселение 2В; 4, 5, 10—13 — поселение 23; 7, 9 — поселение 1В; 8 — поселение 3В.

Рис. 48. Малое корыто. Поселение 2В.

Рис. 49. Реставрированное корыто. Поселение 2В.

Рис. 50. Корыто — модель лодки. Поселение 2В.

Рис. 51. Фрагменты корыт, черпак (?). 1—3, 6 — поселение 1В; 4 — поселение 2В; 5 — поселение 23.

Рис. 52. Фрагмент коробки из бересты. Поселение 2В.

Рис. 53. Конопляная веревка. Поселение 23.

Рис. 54. Костяные скребла, ножки, лощила. 1—3, 5—7, 8, 9, 11, 12—14 — поселение 23; 4 — поселение 1В; 10 — поселение 2В.

Рис. 55. Костяные проколки. 1—9, 13—18 — поселение 23; 10—12, 14—17 — поселение 3В; 19—21 — поселение 1В.

Рис. 56. Овальная корзинка и схема плетения ее. Поселение 2В.

Рис. 57. Фрагмент корзинки — жерди, переплетенные лыком. Поселение 2В.

Рис. 58. Фрагмент корзинки и схема плетения ее. Поселение 2В.

Рис. 59. Безузловая сеть, фрагмент ее и схема плетения. Поселение 2В.

Рис. 60. Фрагмент сети и детали ее. Поселение 2В.

Рис. 61. Фрагмент ткани и схема. Поселение 2В.

Рис. 62. Отпечатки тканей на керамике. Поселения 1В, 2В.

Рис. 63. Потинка горшков веревкой. Поселение 2В.

Рис. 64. Схематический план исследованного участка поселения 23.

Рис. 65. План восточной части 3-го раскопа поселения 23.

Рис. 66. Обтесанные коляя из поселения 23.

Рис. 67. Пробный раскоп 1966 г. в поселении 26.

Рис. 68. Янтарные украшения. 1—3, 9 — поселение 2В; 4—8, 10—11 — поселение 1В; 11—16 — поселение 3В.

Рис. 69. Янтарные украшения. Поселение 10.

Рис. 70. Янтарные украшения. Поселение 12.

Рис. 71. Заготовки янтарных подвесок. Поселение 23.

Рис. 72. Янтарные пуговицы. Поселение 23.

Рис. 73. Янтарные подвески, шайбы и другие украшения. Поселение 23.

Рис. 74. Клад заготовок для янтарных украшений. Участок 24.

Рис. 75. Янтарные подвески и пронизы. Поселение 26.

Рис. 76. Фрагменты янтарных пуговиц и колец. Поселение 26.

Рис. 77. Янтарные украшения. Поселение 28.

Рис. 78. Янтарные украшения. 1—6 — поселение 25; 7—9 — вблизи клада на 30-м участке.

Рис. 79. Клад янтарных заготовок с 30-го участка.

Рис. 80. Некоторые находки из «Палангского клада».

Рис. 81. Янтарные украшения. Поселение 6.

Рис. 82. Некоторые изделия из «Палангского клада».

Рис. 83. Подвески из звериных зубов. Поселение 23.

Рис. 84. Подвески из зубов зверей, украшения из клыков кабана и сланцевая бусинка. 1—9, 11, 12 — поселение 23; 10 — поселение 3В; 13, 15—19 — поселение 1В; 14 — поселение 26.

Рис. 85. Жезлы из рога лося. Поселение 3В.

Рис. 86. Головка лося и рисунок ее нижней части. Поселение 3В.

Рис. 87. Стилизованные фигурки из янтаря и глиняная головка утки. 1 — поселение 23; 2, 3, 9 — из «Палангского клада»; 4, 6—8 — поселение 26; 5 — клад с 30-го участка.

Рис. 88. Черепки с остатками фигурных украшений. 1—5 — поселение 3В; 6 — поселение 1В.

Рис. 89. Рукоятки черпаков с птичьими головками. 1 — поселение 23, 2 — поселение 1В.

Рис. 90. Столбовая скульптура — идол. Поселение 2В.

Рис. 91. Идол *in situ* (найден в 1969 г.).

Рис. 92. Янтарная фигурка из «Палангского клада».

Рис. 93. Черепок, украшенный лепной фигуркой человека. Поселение 3В.

Рис. 94. Основные типы горшков (реставратор Б. Кункулене). Поселение 2В.

Рис. 95. Основные типы соединений глиняных лент и основные формы шеек горшков.

Рис. 96. Разрезы шеек горшков. Поселение 2В. 1—3 — I₁; 4—5 — I₂; 6—9 — C₁; 10—14 — C₂; 15—18 — CS₁; 19 — CS₂; 20—25 — S₁.

Рис. 97. Разрезы днищ горшков. Поселение 2В.

Рис. 98. Образцы керамики. Поселение 2В.

Рис. 99. Основные мотивы орнаментики. Поселения 1В и 2В.

Рис. 100. Разрезы шеек горшков. Поселение 1В. 1—2 — I₁; 3—6 — I₂; 7—11 — C₁; 12—17 — C₂; 18—21 — CS₁; 22—25 — CS₂; 26—28 — S₁; 29—31 — S₂.

Рис. 101. Разрезы днищ горшков. Поселение 1В.

Рис. 102. Образцы керамики. Поселение 1В.

Рис. 103. Образцы керамики. Поселение 1В.

Рис. 104. Черепок с точечным изображением человеческих фигурок (?). Поселение 1В.

Рис. 105. Черепок с вырезными отверстиями. Поселение 1В.

Рис. 106. Разрезы шеек горшков. Поселение 3В. 1—3 — I₁; 4—9 — C₁; 10—19 — CS₁; 20—30 — S₁.

Рис. 107. Разрезы днищ горшков. Поселение 3В.

Рис. 108. Реставрированные горшки из поселения 3В.

Рис. 109. Образцы керамики. Поселение 3В.

Рис. 110. Образцы керамики. Поселение 3В.

Рис. 111. Основные мотивы орнаментики. Поселение 3В.

Рис. 112. Разрезы фрагментов мисок и реставрированные миски. Поселение 3В.

Рис. 113. Разрезы шеек горшков. Поселение 23. 1—1; 2 — C₁; 3—4 — CS₁; 5—9 — S₁.

Рис. 114. Разрезы мисок и днищ горшков. Поселение 23.

Рис. 115. Образцы керамики. Поселение 23.

Рис. 116. Основные мотивы орнаментики. Поселение 23.

Рис. 117. Округлая миска, реставрированная (реставратор Б. Кункулене). Поселение 23.

Рис. 118. Разрезы шеек горшков. Поселение 26. 1 — C₁; 2—7 — CS₁; 8—12 — S₁.

Рис. 119. Образцы керамики. Поселение 26.

Рис. 120. Основные мотивы орнаментики. Поселение 26.

Рис. 121. Диаграмма развития форм горшков (белая часть — 1-й вариант данной формы, заштрихованная — 2-й).

Рис. 122. Диаграммы развития орнаментики горшков. В верхнем ряду — взаимоотношение между орнаментированными и неорнаментированными горшками. В нижнем ряду — взаимоотношения между отдельными мотивами орнаментики горшков (1 — на поверхности, 2 — на ободке венчика).

Рис. 123. Нижняя челюсть женщины. Поселение 23.

Рис. 124. Исследованный участок поселения 1. Заштрихованная часть — распространение находок слоя В.

Рис. 125. Разрезы раскопа 1967 г. в поселении 1.

Рис. 126. Находки *in situ* в поселении 1В (1967): 1 —
прямо стоящее весло, 2 — муфта топорика.

Рис. 127. План южной части раскопа 1968 г. в поселе-
нии 1В.

Рис. 128. План раскопов 1967 и 1969 гг. в поселении 2В.

Рис. 129. Разрез 3-го раскопа поселения 2В в 1969 г.

Рис. 130. Находки в поселении 2В *in situ* (1969): 1 —
малое корыто, 2 — весло, 3 — палка с навершием.

Рис. 131. Западная часть 2-го раскопа в поселении 2В
(1969).

Рис. 132. План раскопов поселения 2В в 1971—1972 гг.

Рис. 133. Разрез А—А₁ в поселении 3В (1972).

Рис. 134. Находки из поселения 3В *in situ*: 1 — жезл,
2 — мотыга.

Рис. 135. Некоторые разрезы поселений 23 в 1971 г.

Рис. 136. Весла *in situ*. Поселение 23.

Рис. 137. Пробный раскоп 1966 г. Поселение 26.

Рис. 138. План раскопок 1970—1971 гг. в поселении 26.

Рис. 139. Раскопки 1971 г. в поселении 26.

ZUSAMMENFASSUNG

Einleitung. Die neolithischen Siedlungen befinden sich im Torfbruche „Pajūris“, am Ufer der Ostsee, zwischen den Dörfern Šventoji und Kunigiškiai (Abb. 1—5). Das ganze Gelände gehört jetzt dem Kurorte Palanga. Der Bruch umfaßt eine Ebene von 530 ha. Zur neolithischen Zeit soll hier eine Lagune, die wohl aus dem ehemaligen Flußbett Šventoji entstanden ist, gewesen sein. Rings um die ehemalige Lagune wurden 42 Fundplätze entdeckt, an denen in Jahren 1966—1972 unter der Leitung der Verfasserin des Buches von dem Historischen Institute der Akademie der Wissenschaften der Litauischen SSR Ausgrabungen durchgeführt wurden. Auf 7 Fundplätzen (1, 2, 3, 9, 26, 28) gelang es ausführliche Forschungen auszuführen. Die übrigen Fundstellen waren stets vernichtet und man mußte sich mit dem Fundabsammeln und Probegrabungen begnügen.

Die Narwa Kultur und das Neolithikum Litauens. Bis zu den 60. Jahren in der wissenschaftlichen Literatur pflegte man das Frühneolithikum Litauens samt allen Ostbaltischen Ländern in den Kreis der finno-ugrischen Kamm-Grübchenkeramischen Kultur einzurichten, obwohl schon in den 30. Jahren einige Archäologen (E. Sturms, A. Ayräpää) darauf aufmerksam machten, daß es neben der Kamm-Grübchenkeramik in Ostbaltischen Ländern noch eine ältere jungneolithische Kultur geben soll. In den 50. Jahren wurde ein neuer Typus der jungneolithischen Keramik ausgesondert (N. Gurina, L. Jaanits), der weiter den Namen der Narwa (oder Narwa-Neman) Kultur bekommen hat. Diese Kultur verbreitet sich von dem Kurischen Haffe bis zum Ladoge-See und den Seen Newel im Osten. Sie ist zur Zeit noch durch wenige, aber doch beträchtliche Denkmäler bekannt. Sie wird in drei Territorialgruppen eingeteilt (Abb. 6). Šventoji soll zu der westlichen Gruppe gerechnet werden. Die westliche Gruppe ist im ganzen westlichen Teil Litauens und Lettlands verbreitet, etwa bis zum Fluß Lieupe. Zur nördlichen Gruppe gehörten Ostlettland, Estland und die Umgebungen von La-

doga-See. Die östliche Gruppe soll in den Gebieten Witebsk und Pskov einheimisch sein. Zu derselben Zeit wird Ost- und Südlitauen, samt dem westlichen Teil des Belorusslands, des Kaliningrader Gebietes und der nördlichsten Ecke Polens, von einer anderen, obwohl auch einer verwandten Kultur, umfaßt, die Neman-Oberlauf-Kultur genannt wird. In der Umgebung von Šventoji rechnet man zur Narwa Kultur folgende Fundplätze: die untere Kulturschicht von 1, 2, 3 und 4 Wohnplätzen (1B, 2B, 3B, 4B), die 6, 23, 26, 28, nebst anderen schlechter erhaltenen Fundplätzen (Abb. 5), gesamt — 21 Fundplätze.

Die Situation, die Naturumstände und die Zeitstellung der Denkmäler. Die Fundplätze wurden in dem 3. Jahrtausende v. u. Z. besiedelt, zur Zeit eines Fazies der Litorina-Regression. Die allerältesten Daten der Wohnplätze lauten: für 1B — 2450 ± 90 v. u. Z. (4400 ± 90) /Ta/; 2150 ± 60 v. u. Z. (4100 ± 60) /Le/; für 2B — 2450 ± 55 v. u. Z. (4400 ± 55) /Vs/; 2690 ± 60 v. u. Z. (4640 ± 60) /LJ/. Sie kommen in Einklang mit den Daten, die aus Särnate (Lettland) bekannt worden sind. Laut der Pollenanalyse (V. Dvareckas) soll die Siedlung 2B noch dem Ende der atlantischen Periode (Abb. 9, 10) und die Siedlung 1B schon der subborealen Periode anhören. Die Siedlungen wurden zur Zeit optimaler klimatischer Umstände ange stellt. Die in großen Mengen gefundenen Fischgräten sind von solchen Fischen: Hechten, Welsen, Sandern, Brassen. Es wurden sehr viele Seehunde gejagt. Das Waldwild wird meistens vom Hirsch und Eber veranstaltet. Zu dem Mittelneolithikum gehören die Wohnplätze 3B und 23, an denen Ausgrabungen ausgeführt wurden. Die Radiokarbondaten lauten: für 3B — 2460 ± 70 v. n. Z. (4410 ± 70) Vibl; für 23 — 2240 ± 80 v. u. Z. (4190 ± 80) /Vib/. Laut der Pollenanalyse gehören sie zu der Subborealperiode (N. Savukynienė) (Abb. 11). Meistens wurde der Eber gejagt, weiter der Elch, die Zahl der Hirschen vermindert sich, aber es zeigt sich der Auerochs (Abb. 12) in entsprechender Menge. Der Wohnplatz 3B befindet sich immer noch am westlichen Ufer des Sees, doch

der 23. wurde schon an dem Östlichen eingerichtet, weil der Westliche schon zu feucht wurde. Dem Jungneolithikum gehören die an dem östlichen Ufer erforschten Siedlungen 26 u. 28, die laut der Pollenanalyse (R. Kunskas) (Abb. 13) einem späteren Abschnitte des Subborealis gehören. Nach dem Ende des angegebenen Fazies der Litorina-Transgression werden manche Siedlungen (z.B. 6) wieder am westlichen Ufer angerichtet.

Die gemeinschaftliche Wirtschaft und deren Werkzeuge. 1) Die Jagd und deren Waffen. Die Jagd ist durch Pfeil und Bogen veranstaltet, obwohl es auch die Funde nicht gänzlich das Benehmen schildern können. Stücke von sehr einfachen Bogen wurden in den Siedlungen 1B und 23 gefunden (Abb. 14 : 4). Die Pfeilspitzen wurden aus Holz, Knochen und Feuerstein angefertigt. Es wurden auch manche Pfeilstiele gefunden (Abb. 14 : 1, 3, 5). Hölzerne (Abb. 14 : 2) und knöcherne (Abb. 17 : 11, 16). Pfeilspitzen wurden in den ältesten Wohnplätzen gebraucht. Am Ende des 3. Jahrtausends v. u. Z. (Siedl. 23, 26, 28 u. a.) verbreiten sich Feuersteinspitzen, die aus einheimischem (sehr schlechtem) und aus Südlitauen importiertem Material angefertigt waren. Das sind dreieckige und rombische Spitzen. Die Dreieckigen haben meist eine unbearbeitete Basis (Abb. 15 : 1—3; 16 : 2—12), manchmals eine gerade (Abb. 15 : 10—12; 16 : 16, 17) und seltener eine leicht eingezogene Basis (Abb. 15 : 6, 13, 19, 21, 26, 28; 16 : 21—24). Die Rombischen sind seltener zu treffen, meistens haben sie einen verjüngten Stiel (Abb. 15 : 4, 5, 16, 24). Alle Feuersteinspitzen wurden nur in den allerjüngsten Siedlungen nicht früher als das letzte Viertel des 3. Jahrtausends v. u. Z. gefunden. Alle Typen dieser Spitzen sind nicht einheimisch und sind in Beziehungen zu anderswertigen Kulturen (der Schnurkeramischen und der Kamm-Grübchenkeramischen Kultur) entstanden. Der Typus der dreieckigen Spitzen mit unretuschierter Basis konnten wohl unter dem Einfluß der klassischen Dreieckspitzen (herzförmigen Spitzen) entstehen. Es wurden manche Speerstiele bis zur Länge von 180 cm nebst hölzerner und knöcherner Speerspitzen gefunden. Die hölzernen Speerspitzen waren rombisch und im Feuer gehärfet. Die knöchernen Speerspitzen sind dreier Haupttypen: von dreieckigem Querschnitte (Abb. 17 : 1, 2), von linsen — etw. rombiformigem Querschnitte (Abb. 17 : 3, 6, 7) und Nadelförmige (Abb. 17 : 4, 5). Die letzten waren wohl zur Fischjagd bestimmt. Alle diese Typen sind dem ganzen Ostbalktikum eigen. Außerdem war eine Speerspitze aus fosilem Holze gefunden (Abb. 16 : 1), die ganz den Schieferspeerspitzen ähnelt und ein Importstück ist. Die frühesten Feuersteinspeerspitzen

wurden in der Siedlung 23 gefunden (Abb. 16 : 13—15, 19, 20, 25, 26), die da von dreieckiger oder weidenblattförmiger Gestalt sind. Alle diese Formen sind aus anderwertigen Kulturen entnommen, obwohl zuhaus angefertigt sind.

Die Seehundjagd wurde sehr oft getrieben (z. B. in der Siedl. 2B machten Seehundknochen 76% aller Wildknochen aus). Die Seehundknochen findet man in allen Wohnplätzen. Der Seehund war im Neolithikum in der ganzen Ostsee heimisch. Das Hauptgerät der Seehundjagd war eine große Harpune mit einem oder mehreren Zacken (Abb. 17 : 8, 12, 14, 15, 17—19). Fragmente abgebrochener Harpunen wurden neben Seehundknochen gefunden. Der zweite Typus — eine Drehharpune (Abb. 17 : 13), deren nur ein Teil in der Siedlung 3 gefunden wurde. Das dritte Stück ist eine kleine scharfe Harpune mit den zu einer Seite abstehenden Zähnen (Abb. 17 : 10). Man könnte meinen, solche Harpunenspitzen wurden kleinen Seehunden auf den Rücken angebracht, um die Mutter anzurufen. Solcher Jagd halber sind die See-hunde in den meisten Teilen der Ostsee vernichtet worden.

2) Der Fischfang und dessen Geräte. Der Fischfang nimmt in der Wirtschaft des Neolithikums die allerwichtigste Rolle. Es wurden noch manche aus der Altsteinzeit ererbte Fischjagdmethoden verwendet, wie das Jagen durch Pfeil und Bogen und durch Speer, dazu die nadelförmigen Speerspitzen am besten sich geeignet haben (Abb. 17 : 4, 5). Durch das klare Eis wurden die Fische mit den hölzernen Keulen (Abb. 47 : 2) geschlagen und danach das Eis mit knöchernen Eispickeln (Abb. 17 : 9) durchgebrochen. Außerdem wurden in den mittelneolithischen Siedlungen 3B und 23 manche eigentümliche Gerätestücke gefunden (Abb. 18 : 1—5), die wohl als Teile von Fischgabeln gedeutet werden können. Zu ihnen gehörte wohl auch eine nadelförmige Spitz, die den großen Fisch durchstach, während die Gabeln ihn einklammerten. Vielleicht wurde es auch mit der Angel gefangen und dazu könnte man wohl manche knöcherne Spitzen (Abb. 17 : 11, 16) anwenden, auf denen ein Fischchen aufgesteckt wurde.

Aber das allerwichtigste Fischfanggerät sollte doch das Fischereinetz (Abb. 19, 20) sein. In der Siedlung 2B wurden Stücke von 6 Netzen gefunden, die alle aus Lindenbastfaden angefertigt wurden. Nur eines war ohne Knoten und aus ungedrehtem Bast, alle anderen waren durch Fischerknoten gebunden, aus zweifach gedrehtem Zwirn. Es wurden sehr viele Schwimmer in allen Siedlungen aufgefunden. Das waren manchmals Rollen aus Birkenborke, aber am meistens waren sie aus Kiefernrinde angefertigt. Die früheste Form sind trapetzför-

mige Schwimmer (Abb. 21 : 1—4, 6, 8, 9). Im Mittelneolithikum sind die Schwimmer meist von ovaler oder gerade fast viereckiger Form (Abb. 22 : 1—5, 7—12, 15—19) mit Einkerbungen an den Enden. Am jüngsten sind die rombischen und quadratischen Schwimmer (Abb. 22 : 14, 20—22), die schon mehr dem Jungneolithikum eigen sind. Die Senker wurden aus einfachen abgeschlagenen Steinen angefertigt und durch Bast oder Bastzwirn angebracht (Abb. 23 : 1, 2). Später wurden die Senker mehr aus flachen Meeresteinen angefertigt, die mittels zweier, seltener vierer, Einkerbungen befestigt wurden (Abb. 23 : 3). Sehr beliebt waren auch die Senker aus kleinen ovalen Steinchen, in die Birkenborke gewickelt (Abb. 24), manchmals wurden sie in einem Bogen befestigt. Die Enden des Netzes wurden durch Netzstrekker (Abb. 31 : 5—7) straff gehalten. Die gefundenen Netzstrekker waren 60—70 cm lang. Es sind ziemlich viele runde Scheiben mit einem länglichen Loch (Abb. 22 : 6, 13; 25 : 1—3, 6) gefunden worden, eine von ihnen war an einem langen Stocke gesteckt (Abb. 25 : 6). Sie möchten wohl zum Fischschrecken dienen, aber das könnten auch Abstoßstangen sein. Die Scheiben sollten dazu dienen, daß die Stangen nicht in den Sumpf zu tief sinken. Ein zweites wichtiges Gerät zum Fischfang waren Hammen, die zweiartig angefertigt waren. Die einen waren aus langen Spänen angefertigt, mit Bast verbunden und hatten einen kleinen Deckel am Ende (Abb. 25 : 7). Die anderen waren ganz aus Netz, nur deren Rahmen waren aus Holz (Abb. 25 : 4, 5). Das dritte Gerät war ein Keutelnetz, das noch bis zum 19. Jh. in der Haffnfischerei verwendet wurde (Abb. 26). Das sollte ein Netzbeutel sein, an deren Seiten je eine Stölze angefertigt war. Damit die Stölzen aubereinanderstanden, wurde zwischen ihnen durch die Löcher eine Stange eingestellt. Solch ein Keutelnetz wurde durch einen Kahn gezogen. In den Siedlungen 1B und 23 wurden solche Stölzen (Abb. 27 : 1—3, 6, 7) gefunden, bis 206 cm lang, mit ausgeklopften Löchern in der Mitte und je einem großen Zahn an den Enden. Dazu gehört noch ein Stück Stange (Abb. 27 : 4). Zur Fischerei gehören auch Kähne und Ruder. In der Siedlung 1B wurde das Stück eines Kahnnes (Abb. 127) aus Laubholz gefunden. Als Modell eines Einbaumes könnte wohl ein Trog sein, der in der Siedlung 2B, am Grunde der Lagune aufrecht gestanden hatte (Abb. 28). Es war aus Eichenholz angefertigt, mit rundlichem Boden und einer emporgehobenen Nase, die wohl mit einer Ritzfigur (abgebrochen) noch geschmückt sein sollte. Die Einbäume wurden mit Hilfe von Stangen oder Rudern vorwärts getrieben. Es waren spitzendige Einhandruder (Abb. 27 : 8; 29 : 1—7) oder kurze Paddelruder verwendet,

die zu zwei gebraucht wurden (Abb. 30 : 1—7). Es gab auch universelle Ruder (Abb. 30 : 8, 9; 31 : 1—4).

3) Sammelwirtschaft und Anfang des Ackerbaues. Die Sammelwirtschaft wird nur durch zahlreiche Funde von Hasel- und Wassernüssen bestätigt, die in allen Siedlungen gefunden sind. Von Kulturpflanzen soll Hanf und Hirse bekannt gewesen sein, dessen Körner in den Siedlungen des Mittelneolithikums 3B und 23 gefunden wurden. Dazu gehört noch eine Hanfschnur in der Siedlung 23 (Abb. 53). Zur Bearbeitung des Bodens wurden hölzerne Hacken gebraucht (Abb. 32), die gewiß noch aus der Sammelwirtschaft vererbt waren. Ihre Stiele bilden Baumäste, und die Köpfe sind meistens aus den inneren Teilen des Stammes ausgearbeitet. Sie sind in den Siedlungen 1B, 2B, 3B und 23 gefunden worden. Der Boden wurde auch wohl mit hörnerinem Spaten gegraben, wie solch ein in der Siedlung 3B gefunden wurde (Abb. 33). Aus der Sammelwirtschaft sind wohl auch die Klopfbleuel geerbt worden, die nur in den Siedlungen des Mittelneolithikums gefunden waren (Abb. 34) und zum Zerschlagen der Nüsse taugten, da an ihnen oft noch Nußschalenstückchen haften. Sie sind fast immer aus der Zweigstelle des Baumes ausgearbeitet und sind von 20—31 cm lang.

Das älteste bekannte Haustier ist der Hund, dessen Knochen in allen Siedlungen gefunden wurden. Aus dem Mittelneolithikum (Siedlung 3B und 23) wurden manche Knochen von Ochsen, Schafen und Ziegen gefunden.

Haushaltsinventar. 1) Werkzeuge zur Holz-, Horn-, Knochen- und Bernsteinbearbeitung waren meistens aus Stein und hatten wohl eine breite Verwendbarkeit. In den Siedlungen sind Beile nur ohne Schaftloch gefunden. Das Erbe von dem Mesolithikum sollen die kleinen Feuersteinbeile darstellen (Abb. 35 : 1—5), die in den mittelneolithischen und spätneolithischen Siedlungen gefunden wurden (Siedl. 3 B, 13, 26, 28). Aus dem Spätneolithikum sind auch manche Abschläge geschliffener Feuersteinbeile (Abb. 43 : 12) viereckigen Querschnittes (Importstücke aus Süden) gefunden. In den mittel- und spätneolithischen Siedlungen (Siedlung 3B, 23, 28) sind auch manche Schiefermeißel (Abb. 35 : 6—11; 36 : 1) gefunden worden. Das sind Importwaren aus Norden. Die Beile und die Meißel wurden an einem gebogenen Stiel (Abb. 37 : 3—5), mittels einer hölzernen zweiteiligen Muffe (Abb. 38), die mittels Bast und Schnur verbunden wurde (Abb. 39), befestigt. Die Meißel wurden in eine Muffe mit einer Höhlung (Abb. 46 : 6) eingelegt. Zum Schleifen benutzte man Schleifsteine aus Sandstein

(Abb. 36 : 3, 4), deren Form zur verschiedenen Schleifarbeiten geeignet war. Die Feuersteinwerkzeuge beruhen in den ältesten Siedlungen nur auf sehr ungeeignetem einheimischem Material, im Mittelneolithikum kommt noch eine beträchtliche Anzahl Feuersteins aus Südlitauen dazu. Sehr wenige Stücke sind aus Quarz angefertigt. Die meisten Schaber sind kurz, nicht alzu regelmäßig, nur mit kreisförmigen und sehr abgenutzten Schneiden (Abb. 40 : 1, 3, 7—9, 22; 41; 42 : 4, 8, 9, 19—24; 43 : 11, 15). Stichel sind selten und meist unregelmäßig (Abb. 40 : 2, 4, 10; 42 : 1, 5—7; 44—10—18). Messer kommen nur in den allerspätesten Siedlungen vor (Abb. 42 : 2, 3; 43 : 12, 13), da es schon eine Menge von guten Importfeuersteinklingen gab. Fast in allen Siedlungen sind Bohrer gefunden, die zweierlei sind: die einen haben eine lange Spitze dreieckigen Querschnittes, die anderen eine kurze, rasch sich verjüngende Spitze (Abb. 40 : 12, 13, 17—21, 25, 26; 42 : 10—18; 43 : 1—3, 5, 7—9, 14; 44 : 1—9). Die Bohrer findet man oftmals abgebrochen.

Die Spuren dieser Werkzeuge findet man auf Gegenständen aus verschiedenem Material. Das Holz wurde in kleinen Splittern (Abb. 66) mittels eines schmalschneidigen Beiles abgehauen. Dann wurde das Holz mit einem Messer, geschält und mit einem Schaber geglättet. Zunächst wurde der Gegenstand geschliffen, und jetzt können die Arbeitsspuren nur auf unsehbaren Stellen bemerkt werden. Zerbrochene Holzsachen wurden repariert, indessen man an den zerbrochenen Teilen Löcher bohrte (Abb. 29 : 3; 89 : 1), durch die mittels einer Schnur die Teile zusammengeheftet wurden. Für die Bereitung von Horn- und Knochengeräten schneidete man beliebige Halberzeugnisse (Abb. 45), die dann mit allen den höher beschriebenen Feuersteinwerkzeugen bearbeitet wurden. Dieselben Werkzeuge sollten auch zur Bernsteinbearbeitung gedient haben, wie man es aus vielen unbeendeten Stücken feststellen konnte. Dazu wurde immer ein entsprechendes Stück Rohmaterial gewählt, wie es aus dem Hortfunde 24 ersichtlich ist (Abb. 74).

2) Haushaltsgeräte wurden meistens aus Holz angefertigt. Schon in den ältesten Siedlungen (1B, 3B) kamen Stücke von Holzlöffeln vor (Abb. 46 : 1, 2, 4). Die Löffel waren dünn, mit großen Köpfen. In den Siedlungen 3B u. 23 wurden Schöpfkellen von dreier Typen gefunden: eine dreieckförmige Kelle (wohl zum Wasserausschöpfen aus dem Kahne) (Abb. 46 : 3), Schöpfkelle mit einer geraden Handhabe (Abb. 46 : 9), und eine Schöpfkelle, mit einem Vogelkopf (Abb. 89 : 1). Im Haushalt sollten auch hölzerne Spatel gebraucht werden (Abb. 37 : 1, 2). Zwei Holztröge aus

der Siedlung 2 B sind ganz gut erhalten geblieben (Abb. 28, 48—50). Der eine war einbaumförmig, der zweite flach, mit verjüngter Handhabe. Die anderen Tröge sind nur stückweise erhalten (Abb. 46 : 12; 51 : 1, 3, 6). In fast allen Siedlungen sind Stücke von Holzschalen gefunden worden (Abb. 46 : 10, 11). Die Holzschalen ahmen den Keramikgefäß nicht nach, obwohl der Rand des kleinen Troges aus der Siedlung 2B (Abb. 48) ganz in der Manier mancher Keramikstücke bearbeitet war. Sie waren auch wohl zu anderen Zwecken bestimmt. Zum Haushalt gehört auch die Holzkeule, die (Abb. 47 : 7) wohl zum Quetschen benutzt wurde. Außerdem sind manche weniger klare Gegenstände gefunden.

3) Pelz- und Bastbearbeitungswerkzeuge. Weiche Materialien, deren Reste in den Siedlungen gefunden wurden, sind Lederstückchen, Birkenrinden, Lindenbast und eine geringe Menge Hanf. Das Pelz wurde durch spezielle Beingsgegenstände bearbeitet, die ausschließlich aus Seehundsfußknochen hergestellt waren (Abb. 54 : 1, 2, 4). Das Pelz sollte auch durch Feuersteinschaber bearbeitet sein. Das Pelz, bzw. Leder, wurde durch Feuersteinmesser zurechtgeschnitten und mit Lindenbastfaden mittels knöcherner Pfriemen genäht. Die Pfriemen kann man in vier Gruppen einteilen: mit langem und rundem Schmalende (Abb. 55 : 1, 3—6, 10, 19), mit flachem Schmalende (Abb. 55 : 11, 15, 16), mit kurzem, plötzlich sich verjüngendem Ende (Abb. 55 : 7, 8, 12, 21), und kurze gebogene (Abb. 55 : 14, 18). Die Pfriemen taugten wohl auch zu Flechtarbeiten. Die Reste der Flechtarbeiten wurden in der Siedlung 2B gefunden. Das Flechten war zweierleiartig: die Bandflechterei (Abb. 56, 57) und die Windenflechterei (Abb. 58). Das Bast wird gesponnen, an ein Spinnbrett (Abb. 37 : 10) angefestigt und aus zwei Fasern gezwirnt. Die Gespinste wurden hauptsächlich zum Netzbinden gebraucht. In der Siedlung 2 B wurden Stücke von 6 Netzen gefunden (Abb. 19, 20, 59, 60). Ein Netz war aus ungedrehtem Bast und nicht gebunden (Abb. 59). Alle anderen sind in schottischen Knoten gebunden worden (Abb. 19, 60), wie es im ganzen Nordeuropa üblich war. Für die Anfertigung solcher Netze wurden Gabeln (Abb. 47 : 1), hölzerne Messerchen (Abb. 46 : 5, 7), und wohl Schiffchen benutzt. Es ist nur ein Stückchen Gewebe aus Lindenbastfaden erhalten (Abb. 61), das wohl durch das zweilöchige Webenbrettchen erstellt war. Eben solche Gewebeabdrücke sind auf manchen Topfscherben erhalten (Abb. 62). Zum Weben eigneten sich wohl auch hölzerne und knöcherne Messerchen (Abb. 54 : 5, 6, 8—10). Lindenbastfaden werden noch zum Anbinden der Schwimmer und Senker (Abb. 23, 24), zur Reparierung zerbro-

chener Holz- und Keramikwahren benutzt (Abb. 63).

Gebäude und Bestattungen. Die Reste der Siedlungen 1B, 2B, 3B u. 4B sind in die Lagune verspült worden, so konnten keine Reste von Gebäuden erhalten bleiben. Manche Überbleibsel sind nur in den Siedlungen 23, 26 und 28 aufgefunden worden, obwohl diese auch durch die späte Litorina-Transgression gelitten haben. Die Pfähle der Gebäude wurden nicht in geringen Fällen verrüttelt und der Inhalt der Herde aus den Gruben ausgeschüttet. Die zerfallenen Teile der Gebäude der Siedlung 23 waren zum ehemaligen Lagunenufer zugeschwemmt (Abb. 64, 65, 66). Doch konnte man die Umrisse dreier ein wenig besser erhaltenen Gebäude wahrnehmen. Die Gebäude sollten viereckig mit einer Pfostenreihe in der Mitte sein. So sollte der Dach zwei- (bzw. vier-) wandig gewesen sein. Der Fußboden war mit Kiefern- bzw. Tannenborken bedeckt gewesen. Große Borkenstücke lagen überall umher. Die Herde waren in einfachen flachen Gruben inmitten und auch auswärts der Gebäude eingerichtet. In den Siedlungen 26 und 28 sind nur manche Herdstellen nebst einzelnen Pfostenlöchern erhalten. Die Herdstellen waren bis 120 cm groß. Das waren Pfostenhäuser mit Flechtwerkwänden.

Die Gräber werden nur durch etwaige Schädelreste repräsentiert. In der Siedlung 23 nebst eines Gebäuderestes wurden an einem Platze Stücke zertrümmerten Schädels gefunden, das wohl da begraben war. Zwei andere Unterkiefer (einer Frau und eines Kindes) waren in den Trümmern der Gebäude zum Ufer verspült. Da es mehr keine menschliche Knochen gefunden wurden, könnte man vermuten, daß es hier Sitte nur Schädel (bzw. Köpfe) zu bestatten geherrscht habe.

Die Kunst und die Spuren vom Kultus.
1) Schmucksachen wurden meist aus Bernstein gemacht. Im Ostbaltikum fing man solche anzufertigen, als das Litorinameer bernsteintragende Schichten auf der Samlandsküste ausgespült hat. Die Schmucksachen ihrer Form nach können in 5 Gruppen eingeteilt werden. Anhänger sind die natürlichste Form der Einschläge fossilen Harzes. Am ähnlichsten den Naturformen sind Anhänger mit rundlichem Lochende und breiter Basis (Abb. 69 : 1; 75 : 3, 4; 77 : 1—3). Die zweite natürliche Form ist ein länglicher schmahler Anhänger (Abb. 70 : 1, 6, 10; 75 : 1, 11). Diese sind meistens sehr wenig an den Kanten bearbeitet und sehr gut an der Oberfläche poliert. Mehr geometrisierter Form sind viereckige oder fast viereckige Anhänger, die seltener vorkommen (Abb. 70 : 2, 5, 8; 75 : 24, 78 : 9). Als klarstes Beispiel könnte man ein Hortfund von

24 Anhängern nennen (Punkt 30) (Abb. 74). Ganz geometrisiert sind es eigentlich trapezförmige Anhänger (Abb. 69 : 5; 73 : 1, 2, 4, 8, 11; 75 : 2, 7, 10; 80 : 1, 8; 81 : 1). Eine Sondergruppe bilden Anhänger aus großen flachen Bernsteinplatten mit ausgewölbten Seiten und einige mit eingezogener Basis (Abb. 73 : 9; 75 : 15; 77 : 8; 81 : 2, 3), die nur in den jüngsten Siedlungen sporadisch vorkommen. Manche sind mit Bohrpunkten geschmückt. In den jüngsten Siedlungen trifft man manchmal Anhänger, die die Form eines dicken Tropfens mit der Durchbohrung von der Seite haben (Abb. 75 : 16). Außerdem kommen in allen Siedlungen Anhänger aus ganz unbearbeiteten Bernsteinplättchen oder Abschlägen vor (Abb. 68 : 2; 69 : 2—4, 9; 70 : 3, 7, 9; 71 : 9—20; 77 : 4—6, 9—14; 78 : 5; 81 : 7).

Der zweite populäre Typus des Bernsteinschmuckes sind die so genannten Knöpfe mit V-Bohrung. Wie es aus den Funden der Siedlung 10 zu ersehen ist, wurden sie poliert, aber auch unpoliert getragen, da in den Ösen retuschierte Knöpfe Bastfaden steckten. Sie sind in allerhand Stadien ihrer Bearbeitung gefunden. Meistens waren das linsenförmige Knöpfe mit Durchmesser von 2—1,5 cm, manche doch enthielten Durchmesser kaum 0,7 cm. Sie wurden in den Siedlungen 3 B, 10, 12, 15, 23, 25, 26, 28 u. a. vorgefunden (Abb. 68 : 5, 13, 15; 69 : 8, 10—15; 70 : 4; 72 : 2—20; 76 : 3—11; 77 : 19—24). Im Mittelneolithikum kommen neben den linsenförmigen segmentförmige Knöpfe vor (Abb. 68 : 12; 72 : 1, 21; 81 : 4, 8). Zerbrochene Knöpfe wurden repariert, indem man neue Löcher anbrachte (Abb. 72 : 14; 76 : 6). Die allerschönsten Knöpfe sind die Schiffsförmigen, die nur in den jüngsten Siedlungen getroffen wurden (Siedl. 26, 28, 6) (Abb. 76 : 1, 2; 77 : 7; 80 : 2; 81 : 5).

Die röhrenförmigen Perlen sind auch allen Perioden eigen. Sie hätten wohl knöchernen Röhrchen nachahmen sollen, denn diese Form eignet sich sehr wenig zu der natürlichen Form des Bernsteinrohmaterials. Die Röhrchen werden auch in allen Stadien ihrer Bearbeitung gefunden (Abb. 68 : 1, 3, 4, 9, 10; 73 : 15; 77 : 25—29; 78 : 1, 6, 8), doch das zeigt nicht, wie sie getragen wurden. Den röhrenförmigen Perlen ähneln auch fast kugelförmige Perlen, die aus natürlichen Bernsteintröpfen verarbeitet waren (Abb. 73 : 14, 75 : 13). In den jüngsten Siedlungen kamen manchmal ganz flache kurze Perlen vor (Abb. 75 : 8). Die röhrenförmigen Perlen sollten wohl mit den Knöpfen zusammen Halsbänder gebildet haben. Dazu gehörten wohl manche ganz absonderliche Zwischenstücke (Abb. 73 : 10; 78 : 7).

Linzen und Ringe kommen nur einzeln in den mittelneolithischen Siedlungen vor

(Siedl. 3 B, 23, 26, 28 u. a.) (Abb. 68 : 16, 73 : 5, 7; 77 : 18; 78 : 3; 80 : 3—7, 9). Meistens sind beide Formen gemischt: Linsen mit großem Loche. Manche haben noch ein Nebenloch am Rande (Abb. 76 : 12, 13). Das sind weitbekannte Formen, die wohl zu magischen Zwecken gefertigt wurden.

Eine zweite Gruppe der Schmuckgegenstände bilden Anhänger aus durchbohrten oder un-durchbohrten Tierzähnen (Abb. 83, 84). Das sind meistens Zähne von Elchen und Hirschen, Auerochsen, Bären, Hunden und Seehunden, manchmal Plättchen aus Biberzähnen (Abb. 83 : 15). Einmal ist auch ein Stück Leder mit aufgelegten Zähnen eines kleinen Nagetieres gefunden (Abb. 83 : 8). Aus Eberhauen schnitt man lange Platten (Abb. 84 : 10—12), die wohl als Halsschmuck dienten. Aus Eberhauen wurde auch eine kleine durchlochte geschnittene Platte gefunden (Abb. 84 : 13). Aus Steinschmucksachen soll nur eine kleine Perle genannt werden (Abb. 84 : 14).

2) Die bildende Kunst spiegelt sich in verschiedenen Materialien wider. Das sind Tier- und Menschenbilder. Aus dem Waldtierreiche sind die Elche besonders beliebt. Als klarste Vorbilder können zwei kultische Stäbe der Siedlung 3 B genannt werden (Abb. 85, 86). Eine Arbeit ist wohl unbeendet. Sie waren aus Elchhorn angefertigt und sind 42 und 44 cm lang. In der ursprünglich realistischen Manier der Ausführung werden große Kenntnisse der Anatomie des Tieres klar. Bernsteinhalberzeugnisse für Elchköpfchen sind im Hortfunde 30 und in der Siedlung 26 gefunden (Abb. 87 : 5, 6, 8). Ein Bruchstück aus der Siedlung 23 könnte wohl (Abb. 87 : 1) als eine Hirschschauze gedeutet werden. Manche Tierfiguren standen auf Tonscherben mit Punkteindrücken angefertigt (Abb. 88 : 2—6). Vögeliguren schmückten meistens Schöpfkellenhenkel. Es waren immer Wasservögelfiguren. In der Siedlung 23 war so ein Henkel mit einem Weiherköpfchen gefunden (Abb. 89 : 1). Noch ein hölzernes Vogelköpfchen war in der Siedlung 1 B getroffen (Abb. 89 : 2). In der Siedlung 26 befand sich ein kleines abgebrochenes Entenköpfchen aus Ton (Abb. 87 : 7). Seltener kommen Reptilien vor. Diese könnte man auf einer Scherbe bemerken, die durch zwei Zickzags-Bänder geschmückt ist (Abb. 88 : 1). Meistens kommen Menschenbilder vor. In der Siedlung 2 B auf dem Grunde der Lagune unweit vom Ufer lag im Schlamm ein Idol—ein gut erhaltener Pfosten von 195 cm Länge und 10 cm Dicke in der Mitte, mit einem Menschenkopfe gekröhnit (Abb. 90, 91). Es war aus einem Erlenstamm angefertigt. Am ganzen Leibe war noch die Borke stehengeblieben. Die kleinen Menschenfigürchen aus Bernstein sind sehr schematisch.

Man muß annehmen, daß Menschenfiguren durch manche trapezförmige Anhänger dargestellt sind, insbesonders solche, die mit durchbrochenen Punktihren geschmückt sind (Abb. 73 : 2; 75 : 7; 81 : 1), oder einen ausgearbeiteten Hals besitzen (Abb. 87 : 2—4). Auf einer Scherbe aus der Siedlung 2 B waren zwei Menschenfiguren in Grübchenreihen dargestellt, obwohl sie außerordentlich schematisch aussehen (Abb. 104). Auf einer Scherbe der Siedlung 3 B war eine reliefische Menschenfigur abgebildet (Abb. 93). Der Stil der ganzen bildenden Kunst zeigt, daß es die Zeit einer großen Stilwende war: vor dem Untergange erreichte die ursprünglich realistische Manier seine Höhe und die von auswärts gekommene schematische Manier kommt schon in volle Kraft.

3) Der Sinn der Kunst. Nebst der ästhetischen Wirkung spiegelt die Kunst des Neolithikums die Weltspürung des damaligen Menschen wider. Die Kunst läßt uns manche Aspekte des Kultus wiederherzustellen. Neben der konstatierten Stilwende können wir auch eine Weltanschauungswende bemerken und mögen denken, daß auch der damalige Kultus von ergiebiger Mannigfaltigkeit war. Den ersten Platz nahm noch der Tierkultus ein. Die genannten Kultusstäbe waren eigentliche Tiere, wie auch ihre Zähne-Amulette. Das war ein weitbekannter Jägerkultus, indem der Hirsch die Rolle des Tiermeisters erfüllte. Der zweite große Kultus war nach Wasser gerichtet, wie das die Wasservögel und Reptilien repräsentieren. Eine mehr abstrakte Mentalität zeigen Menschenbilder, die auch Meister (bzw. Wirte oder Väter) des Jagd-oder Fischfangreviers darstellen. Im Mittelneolithikum kommen aus dem Süden manche Elemente der Weltanschauung der Ackerbauleute —das ist die Verehrung der Himmelskörper, die in sonnenförmigen Amuletten den Ausdruck gefunden haben. Alle diese Sinnbilder haben einen sehr weiten Verbreitungsraum und können nicht in ethnischer Deutung Verwendung finden. Die ethnischen Stilsonderheiten können nur in Details erfaßt werden.

Die Keramik umfaßt den größten Teil der Funde. Im allgemeinen haben wir hier nur mit zwei Topfformen zu tun—einem weitmündigen und spitzbodigen Topf und einer länglichen Schale (Abb. 94). Die Töpfe werden aus Bändern verarbeitet, die in dreierlei Art zusammengefügt werden (Abb. 95 : 1). Man teilt die Töpfe nach ihrer Hals- und Mundrandform in 4 Typen ein, die den großen lateinischen Buchstaben gemäß I, C, CS und S-Typus genannt sind. Jeder dieser Typen wird noch in zwei Teile geteilt, die mit Ziffern 1 und 2 bezeichnet sind (Abb. 95 : 2). Der Ausgangspunkt der Statistik ist die minimale Zahl der Töpfe (nicht der Scherben).

Die Siedlungen, deren minimale Topfzahl zu klein war, gelangen in die Statistik nicht. Die Statistik bestätigt drei chronologischen Gruppen, die schon nach der Radiokarbons- und der Pollenanalyse ausgesondert wurden. Dazu korrigiert sie manches (z. B., der Statistik nach kommt die Siedlung 3B in das Mittelneolithikum, obwohl ihr Datum fast mit dem Datum der frühneolithischen Siedlungen zusammenfällt) (Abb. 121).

In der 1. Gruppe (Frühgruppe) (Abb. 96—105) werden meistens Töpfe mit I-förmigem (22—11%) und C-förmigem (45—52%) Halse vorhanden, dabei die CS (9—22%) und S (24—15%)-förmigen Töpfe einen viel geringeren Teil ausmachen. In der 2. Gruppe (Mittelgruppe) (Abb. 106—117) wächst erheblich die Zahl der S-förmigen Töpfe (48—58%), unter ihnen immer mehr die S₂-förmigen vertreten werden. Dabei vermindert sich beträchtlich die Zahl der I-förmigen (20—1%) und C-förmigen (20—23%) Töpfe. In der 3. Gruppe (Spätgruppe) (Abb. 118—120) vermindert sich ganz die Zahl der I- und C-förmigen Töpfe und die S-förmigen machen mehr als eine Hälfte aus. Dieser statistische Entwicklungsgang ist nur der Westgruppe der Narwakultur eigen, denn in der Nord- und Ostgruppe bleiben länger die I- und C-förmigen Töpfe in Kraft. Das hängt wohl von den Einflüssen benachbarten Kulturen ab. Die Böden der Töpfe der 1. Gruppe sind immer spitz (Abb. 97, 101). In der 2. Gruppe kommen einige Flachbodenköpfe vor (Abb. 107, 114) und in der 3. Gruppe gibt es schon viele solche Töpfe. Die Größe der Töpfe zeigt eine Tendenz zur Minderung. Die Mundöffnung der Töpfe der 1. und 2. Gruppe beträgt meistens 30—40 cm und die der 3. Gruppe beträgt meistens nur 20 cm. Die Oberflächen der Töpfe aller Zeitabschnitte sind meistens mit Besenstrichen bedeckt. Die Töpfe der 2. Gruppe werden manchmal mit Fingerabdrücken wellig gemacht. Manchmal werden die Töpfe mit Textilabdrücken beschmückt. In der 3. Gruppe erscheinen mehr und mehr Töpfe mit glatter Oberfläche.

Die Töpfe der 1. Gruppe werden reichlich ornamentiert (Abb. 122:1) (41—47%). In der 2. Gruppe vermindert sich die Zahl der ornamentierten Töpfe (12—3%), obwohl in der 3. Gruppe wächst die Zahl wieder bis zu 30% auf, das geschieht aber schon neuer Motiven halber. In der Frühgruppe sind die Motive von Wickelschnur und Keileindrücke am meisten beliebt, die Grübchenmotive setzen eine nur sehr kleine Zahl zu. Weiter wächst die Zahl der Grübchenmotive und kommen noch Einritz motive dazu. Die Zahnstempelmotive erscheinen nur in der Spätgruppe, dabei vermindern sich sehr beträchtlich die alttümlichen Motive. Die Orna-

mentik des Mundöffnungsrandes (Abb. 122:2) erhält länger die alttümlichen Motive. Die Töpfe der 1. Gruppe werden meist mit einem Stempel bedruckt (Hals wie auch Mundöffnung). Zum Schmücken der Töpfe der 2. Gruppe werden am meisten 2—3 Stempel benutzt.

Allen Siedlungen sind länglich ovale Schalen eigen, die manchmal reichlich verziert sind (Abb. 94; 112).

In der Keramik von Šventoji findet man reichlich solche Eigenschaften, die sie in die Narwa die Kultur einreihen, aber auch solche, die ihre Zugehörigkeit zur westlichen Gruppe dieser Kultur bestimmt.

Ethische Zugehörigkeit und Beziehungen zu anderen Kulturen. Einige wichtige Anschlußpunkte zur Bestimmung der ethnischen Zugehörigkeit bieten uns die anthropologischen Angaben. Zur antropologischen, bzw. stomatologischen Charakterisierung eigneten sich nur zwei Unterkiefer (Abb. 123): einer erwachsenen Frau (etwa 35 Jahre alt) und eines Kindes. Durch die ausführliche Darlegung von lettischen Forschern R. Denisova und R. Gravere wird es klargelegt, daß die Unterkiefer gewiß sehr alttümlich sind und ihren Ausmessungen nach einem reinen europidischen Typus, wohl einem langköpfigen, gehören. Das ist derselbe Typus, der schon von Mesolithikum an in Litauen heimisch gewesen ist.

Die Narwa-Kultur wird genetisch mit der heimischen mezolithischen Kunda-Kultur zusammengesetzt. Das bestätigen außer demselben anthropologischen Typus auch viele Werkzeuge, die von der Kunda-Kultur geerbt sind. Im Frühneolithikum hatten die Träger der Narwa-Kultur keine Beziehungen zu den Trägern anderer Kulturen. Sie benutzten nur einheimisches nicht allzu geeignetes Material für ihre Werkzeuge. Die Ornamentik der Keramik ist primitiv und auch eigen.

Das Mittelneolithikum sondert sich dadurch, daß allmählich der Tauschhandel die Ureinwohner mit auswärtigen Kulturen zusammenbringt. Von Anfang an (Siedlung 3 B) kommen schon Schiefergegenstände zum Vorschein, die aus dem Norden, aus den finno-ugrischen Stämmen gebracht werden. Aus Südlitauen bekommt man gut bearbeitbaren Feuerstein. Zu dieser Zeit werden große Bernsteinwerkstätten angestellt (z. B., Siedl. 23), wo serienweise Bernsteinanhänger und Bernsteinknöpfe zum Austausch verfertigt wurden. Über den Tausch zeugen auch zwei Bernsteinhortfunde (24. u. 30.). Zum Ende dieses Zeitabschnittes bemerkt man manche Ornamentmotive (Zahnstempel), die den finno-ugrischen Motiven nachahmen pflegen.

Eine sehr extensive Wirtschaft forderte für eine Familiengemeinschaft einen ganz beträchtlichen Raum. Darum waren die Gemeinschaften

isoliert, und die Kultur der mehr entlegeneren Siedlungen hat immer eigene Züge.

Die Grabungen der Steinzeitsiedlungen von Sventoži. Der Kapitel macht mit den Forschungen einzelner Siedlungen bekannt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

- Abb. 1.** Blick auf das ehemalige Moor Sventoži im Jahre 1968.
Abb. 2. Die ersten Ausgrabungssarbeiter im Jahre 1966.
Abb. 3. An frisch ausgegrabenem Kanalwänden zeichnet sich die schwarze Schicht der ehemaligen Lagune.
Abb. 4. Die Ausgrabungen auf der Siedl. 23 im Jahre 1971.
Abb. 5. Verbreitung der Fundorte in Sventoži.
Abb. 6. Die Ausbreitung der frühneolithischen Kulturen im Ostbalkan und dessen Nachbarschaft. 1. Die Narwa-Kultur (*A* — die westliche Variante, *B* — die nördliche Variante, *C* — die östliche Variante), 2. die Dnepr-Donec-Kultur, 3. die Neman-Kultur.
Abb. 7. An der Oberfläche des frisch geplügten Feldes sind im Jahre 1967 die schwarzen Konturen der ehemaligen Lagune noch zu erkennen.
Abb. 8. Durchschnitte der ehemaligen Lagune (M. Kabailiņš).
Abb. 9. Pollendiagramm vom Fundort 1 (V. Dvareckas).
Abb. 10. Pollendiagramm vom Fundort 2 (V. Dvareckas).
Abb. 11. Pollendiagramm vom Fundort 23 (N. Savukynienė).
Abb. 12. Horn eines Auerochs in situ. Siedl. 23.
Abb. 13. Pollendiagramm vom Fundort 26 (R. Kunkas).
Abb. 14. Pfeilstiele, Holzpfleißspitze, Bruchstück eines Bogens und ein Stiel mit einem Loch. 1, 3, 5 — Siedl. 1B, 2, 6 — Siedl. 2B, 4 — Siedl. 23.
Abb. 15. Feuersteinsspitzen. 1—5 — Siedl. 6, 6, 7 — Siedl. 10, 8 — Siedl. 12, 9 — Siedl. 13, 10—23 — Siedl. 26, 24 — Siedl. 31, 25—26 — Siedl. 32, 27—33 — Siedl. 28.
Abb. 16. Eine steinerne Lanzenspitze und Feuersteinspitzen. Siedl. 23.
Abb. 17. Knochenlanzenspitzen, Harpunen und Eispickel. 1—3, 9, 12, 17 — Siedl. 1B, 4—6, 11, 15, 16, 18, 19 — Siedl. 23, 7, 8, 10, 13 — Siedl. 3B, 14 — Siedl. 2B.
Abb. 18. Teile von Fischgabeln. 1—3, 6—8 — Siedl. 23, 4, 5 — Siedl. 3B.
Abb. 19. Fischernetz mit Details. Siedl. 2B.
Abb. 20. Restaurierte Netze (Restaurator B. Pinkevičiūtė). Siedl. 2B.
Abb. 21. Schwimmer aus Kiefernborke. 1 — Siedl. 2B, 2, 3, 5, 7—11 — Siedl. 23, 4 — Siedl. 3B, 6 — Siedl. 1B.
Abb. 22. Schwimmer aus Kiefernborke und Aufsteckplatten. Siedl. 23.
Abb. 23. Senker. 1, 2 — Siedl. 3B, 3 — Siedl. 23.
Abb. 24. Ein Senker, mit Birkenrinde bewickelt. Siedl. 23.
Abb. 25. Aufsteckplatten, Abstoßstange und Hammernüberreste. Siedl. 2B.
Abb. 26. Ein Keutellnetz und dessen Stölzen im XIX Jh.
Abb. 27. Keutellnetzstölzen, ein Ruder und Stiele. 1—7 — Siedl. 1B, 8 — Siedl. 2B, 9, 10 — Siedl. 3B.
Abb. 28. Modell eines Einbaumes (Restaurator B. Pinkevičiūtė), Siedl. 2B.
Abb. 29. Ruder. 1, 3—5, 7 — Siedl. 1B, 2, 6 — Siedl. 2B.
Abb. 30. Ruder. 1, 2 — Siedl. 2B, 3, 7 — Siedl. 2B, 4, 5, 9 — Siedl. 3B, 6, 8 — Siedl. 1B.
Abb. 31. Ruder und Netzstrekker. 1—4, 6 — Siedl. 23, 5 — Siedl. 2B, 7 — Siedl. 1B.
Abb. 32. Erdhaken. 1, 2 — Siedl. 23, 3, 7 — Siedl. 1B, 4, 6 — Siedl. 3B, 5 — Siedl. 2B.
Abb. 33. Eine Hornschaufel. Siedl. 3B.
- Abb. 34.** Klopfbleuel. 1, 2, 4, 5, 8 — Siedl. 23, 3, 6, 7 — Siedl. 3B.
Abb. 35. Feuerstein- und Schieferbeile. 1, 6 — Siedl. 3B, 2 — Siedl. 13, 3, 7—11 — Siedl. 23, 4 — Siedl. 26, 5 — Siedl. 28.
Abb. 36. Beile und Schleifsteine. 1 — Siedl. 28, 2 — Siedl. 6, 3 — Siedl. 23, 4 — Siedl. 13.
Abb. 37. Spatel, Spinnbrett, Beilstile und andere Holzgeräte. 1—6, 9 — Siedl. 2B, 7 — Siedl. 3B, 8 — Siedl. 1B, 10 — Siedl. 2B.
Abb. 38. Muffen zur Schäftung der Steinbeile. 1, 2 — Siedl. 1B, 3, 4, 7—9 — Siedl. 23, 5 — Siedl. 3B, 6 — Siedl. 2B.
Abb. 39. Rekonstruktion der Schäftung eines Steinbeiles.
Abb. 40. Feuersteinschaber, -stichel, -bohrer. 1 — Siedl. 1B, 2, 3, 7, 8, 12, 13, 19 — Siedl. 6, 4—6 — Siedl. 3B, 9, 10 — Siedl. 12, 11 — Siedl. 14, 14 — Siedl. 13, 15 — 18, 20—26 — Siedl. 23.
Abb. 41. Feuersteinschaber. Siedl. 23.
Abb. 42. Feuersteinwerkzeuge. Siedl. 26.
Abb. 43. Feuersteinwerkzeuge. Siedl. 28.
Abb. 44. Feuersteinbohrer und -stichel. Siedl. 23.
Abb. 45. Halberzeugnisse der Knochengeräte. Siedl. 1B u. 23.
Abb. 46. Löffel, Kellen, Schalen u. a. Erzeugnisse. 1 — Siedl. 3B, 2, 4—8 — Siedl. 1B, 3, 9, 11, 12 — Siedl. 23, 10 — Siedl. 2B.
Abb. 47. Keule, Gabel u. a. Holzgeräte. 1—3, 6 — Siedl. 2B, 4, 5, 10—13 — Siedl. 23, 7, 9 — Siedl. 1B, 8 — Siedl. 3B.
Abb. 48. Der kleine Trog. Siedl. 2B.
Abb. 49. Derselbe Trog restauriert (Restaurator B. Pinkevičiūtė). Siedl. 2B.
Abb. 50. Ein Trog — Einbaummodell. Siedl. 2B.
Abb. 51. Fragmente von Trögen, eine Kelle (?). 1—3, 6 — Siedl. 1B, 4 — Siedl. 2B, 5 — Siedl. 23.
Abb. 52. Fragment eines Behälters aus Birkenrinde. Siedl. 2B.
Abb. 53. Eine Hanfschnur. Siedl. 23.
Abb. 54. Knochenabschaber, -messer, -glätter. 1—3, 5—7, 8, 9, 11, 12—14 — Siedl. 23, 4 — Siedl. 1B, 10 — Siedl. 2B.
Abb. 55. Knöcherne Pfriemen. 1—9, 13—18 — Siedl. 23, 10—12, 14—17 — Siedl. 3B, 19—21 — Siedl. 1B.
Abb. 56. Fragment eines ovalen Körbchens und das Schema des Pflechtens. Siedl. 2B.
Abb. 57. Fragment eines Körbchens — Reisig mit Bast beflochten. Siedl. 2B.
Abb. 58. Ein Stück Körbchens und dessen Anfertigung Schema. Siedl. 2B.
Abb. 59. Ein ungebundener Netz, dessen Fragment und Schema der Anfertigung. Siedl. 2B.
Abb. 60. Ein Netzfragment und seine Details. Siedl. 2B.
Abb. 61. Ein Stückchen Zeug und sein Webschema. Siedl. 2B.
Abb. 62. Abdrücke von Webzeugstücken auf Tonscherben. Siedl. 2B.
Abb. 63. Die Ausbesserung zerbrochener Töpfe durch Zwirn. Siedl. 2B.
Abb. 64. Schematischer Plan der Forschungsfläche der Siedl. 23.
Abb. 65. Plan des östlichen Teiles der 3. Ausgrabungsfläche der Siedl. 23.
Abb. 66. Behauene Pfosten. Siedl. 23.
Abb. 67. Plan der Probegrabungen im Jahre 1966. Siedl. 28.
Abb. 68. Bernsteinabschmucksachen. 1—3, 9 — Siedl. 2B, 4—8, 10, 11 — Siedl. 1B, 12—16 — Siedl. 3B.
Abb. 69. Bernsteinabschmucksachen. Siedl. 10.
Abb. 70. Bernsteinabschmucksachen. Siedl. 12.
Abb. 71. Halbfertige Bernsteinanhänger. Siedl. 23.
Abb. 72. Bernsteinknöpfe. Siedl. 23.
Abb. 73. Bernsteinanhänger, Scheiben und andere Schmucksachen. Siedl. 23.

- Abb. 74.** Hortfund von Halberzeugnissen aus Bernstein. Fundplatz 24.
Abb. 75. Bernsteinanhänger und -perlen. Siedl. 26.
Abb. 76. Bruchstücke der Bernsteinknöpfe und -ringe. Siedl. 26.
Abb. 77. Bernsteinschmucksachen. Siedl. 28.
Abb. 78. Bernsteinschmucksachen. 1—6 — Siedl. 25, 7—9 — nebst dem Hortfunde am 30. Fundplatz.
Abb. 79. Halberzeugnisse bernsteinerner Anhänger. Hortfund am 30. Fundplatz.
Abb. 80. Manche Schmucksachen aus dem „Palangaer Hortfunde“.
Abb. 81. Bernsteinschmucksachen. Siedl. 6.
Abb. 82. Manche Schmucksachen aus dem „Palangaer Hortfunde“.
Abb. 83. Tierzahnanhänger. Siedl. 23.
Abb. 84. Tierzahnanhänger, Schmucksachen aus Eberhauer und eine Schieferperle. 1—9, 11, 12 — Siedl. 23, 10 — Siedl. 3B, 13, 15—19 — Siedl. 1B, 14 — Siedl. 26.
Abb. 85. Kultische Stäbe mit Elchkopfskulpturen. Siedl. 3B.
Abb. 86. Der Elchkopf des kultischen Stabes.
Abb. 87. Allerlei stilisierte Figuren aus Bernstein und Erde aus Ton (7). 1 — Siedl. 23, 2, 3, 9 — aus dem „Palangaer Hortfunde“, 4, 6, 7, 8 — Siedl. 26, 5 — Hortfund aus dem 30. Fundplatz.
Abb. 88. Scherben mit Figurkompositionen. 1—5 — Siedl. 3B, 6 — Siedl. 1B.
Abb. 89. Kellengriffe mit Vogelköpfen. 1 — Siedl. 23, 2 — Siedl. 1B.
Abb. 90. Der Idol. Siedl. 2B.
Abb. 91. Der Idol in situ im Jahre 1969.
Abb. 92. Bernsteinfigürchen aus dem „Palangaer Hortfunde“.
Abb. 93. Scherbe mit einem Menschenfigürchen. Siedl. 3B.
Abb. 94. Haupttypen der Gefäße (Restaurator B. Kunkulienė). Siedl. 2B.
Abb. 95. Aufeinandersetzen der Tonringe und die Hauptformen des Gefäßhalses.
Abb. 96. Querschnitte des Gefäßhalses. Siedl. 2B. 1—3—I₁, 4—5—I₂, 6—9—C₁, 10—14—C₂, 15—18—CS₁, 19—CS₂, 20—25—S₁.
Abb. 97. Querschnitte der Gefäßböden. Siedl. 2B.
Abb. 98. Keramikbeispiele. Siedl. 2B.
Abb. 99. Hauptmotive der Ornamentik. Siedl. 1B u. 2B.
Abb. 100. Querschnitte des Gefäßhalses. Siedl. 1B. 1—2—I₁, 3—6—I₂, 7—11—C₁, 12—17—C₂, 18—21—CS₁, 22—25—CS₂, 26—28—S₁, 29—31—S₂.
Abb. 101. Querschnitte der Gefäßböden. Siedl. 1B.
Abb. 102. Keramikbeispiele. Siedl. 1B.
Abb. 103. Keramikbeispiele. Siedl. 1B.
Abb. 104. Eine Gefäßscherbe mit der Menschenfigur. Siedl. 1B.
Abb. 105. Eine Gefäßscherbe mit ausgeschnittenen Löchern. Siedl. 1B.
Abb. 106. Querschnitte des Gefäßhalses. Siedl. 3B, 1—3—I, 4—9—C, 10—19—CS, 20—34—S.
Abb. 107. Querschnitte der Gefäßböden. Siedl. 3B.
Abb. 108. Zwei restaurierte Gefäße. Siedl. 3B.
Abb. 109. Keramikbeispiele. Siedl. 3B.
Abb. 110. Keramikbeispiele. Siedl. 3B.
Abb. 111. Hauptmotive der Ornamentik. Siedl. 3B.
Abb. 112. Querschnitte der Schalenfragmente und restaurierte Schalen. Siedl. 3B.
Abb. 113. Querschnitte des Gefäßhalses. Siedl. 23. 1—I, 2—C, 3—4—CS, 5—9—S.
Abb. 114. Querschnitte der Schalen- und Bödenfragmente. Siedl. 23.
Abb. 115. Keramikbeispiele. Siedl. 23.
Abb. 116. Hauptmotive der Ornamentik. Siedl. 23.
Abb. 117. Eine runde Schale restauriert. Siedl. 23.
Abb. 118. Querschnitte des Gefäßhalses. Siedl. 26. 1—I, 2—7—CS, 8—12—S.
Abb. 119. Keramikbeispiele. Siedl. 26.
Abb. 120. Hauptmotive der Ornamentik. Siedl. 26.

- Abb. 121.** Diagramme der Entwicklung des Gefäßhalses (unschraffiert — Variante 1 des gesamten Typus, schraffiert — die Variante 2).
Abb. 122. Diagramme der Entwicklung der Gefäßornamentik. In der oberen Reihe — Zusammenhang ornamentierter und unornamentierter Gefäße (1 — an der Oberfläche, 2 — am Rande). In der unteren Reihe Zusammenhang der Zahl ornamentaler Motive der Gruppe ornamentierter Gefäße.
Abb. 123. Unterkiefer einer Frau. Siedl. 23.
Abb. 124. Ausgrabungsfläche der Siedl. 1. Schrafiert — die Ausbreitung der unteren Schicht B.
Abb. 125. Querschnitte durch Ausgrabungsfläche des Jahres 1967. Siedl. 1.
Abb. 126. Fundstücke in situ. Siedl. 1B, 1 — Ruderblatt, 2 — eine Muffe.
Abb. 127. Ausgrabungsfläche des südlichen Teiles der Siedlung 1B im Jahre 1968.
Abb. 128. Ausgrabungsfläche der Siedl. 2 in Jahren 1967 u. 1969.
Abb. 129. Querschnitt der 3. Ausgrabungsfläche im Jahre 1969.
Abb. 130. Funde in situ aus der Siedl. 2B im Jahre 1969. 1 — der kleine Trog, 2 — ein Ruder wird ausgegraben, 3 — eine Abstoßstange.
Abb. 131. Der westliche Teil der 2. Ausgrabungsfläche in der Siedl. 2B.
Abb. 132. Die Ausgrabungsfläche der Siedl. 3B in Jahren 1971—1972.
Abb. 133. Durchschnitt durch die Ausgrabungsfläche 3B.
Abb. 134. Funde in situ aus der Siedl. 3B, 1 — ein Kultustab, 2 — eine Erdhacke.
Abb. 135. Querschnitte durch die Ausgrabungsfläche der Siedl. 23.
Abb. 136. Ruder in situ Siedl. 23.
Abb. 137. Probegrabungen im Jahre 1966 in der Siedl. 26.
Abb. 138. Ausgrabungsfläche der Siedl. 26 in Jahren 1970 u. 1971 und Durchschnitt.
Abb. 139. Die Ausgrabungen der Siedl. 26 im Jahre 1971.

LITERATŪROS SANTRUMPOS

- Aarbøger — Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. København.
 AMDG — Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Geografija ir geologija.
 ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki.
 FM — Finskt Museum. Helsinki.
 LAA, 1 — R. Rimantienė, O. Bagušienė, E. Grigaliavičienė. Lietuvos TSR archeologijos atlasis. V., 1974, t. 1.
 LAB — P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Taučiavicius. Lietuvos archeologijos bruozai. V., 1961.
 MAD, A — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija. V.
 Prussia Ber. — Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg i Pr.
 PZ — Praehistorische Zeitschrift. Berlin.
 Reallexikon — Reallexikon der Vorgeschichte, herausgegeben von Max Ebert. Berlin, 1924—1932.
 RK — Katalog der Ausstellung zur Konferenz baltischer Archaeologen in Riga 1930.
 SM — Suomen Museo. Helsinki.
 SMYA — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aika-kauskirja (Finska Formminnesföreningens Tidskrift). Helsinki.
 ZAV — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. (ИАН — Известия Академии Наук Латвийской ССР) Riga.

- КСИА** — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР. М.
- КСИИМК** — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры. М.—Л.
- МИА** — Материалы и исследования по археологии СССР. М.—Л.
- СА** — Советская археология. М.

LITERATURA

- Ailio J.** Fragen der russischen Steinzeit. — SMYA, 1922, 29 : 1.
- Ayräpää A.** (Europaeus) Die relative Chronologie der steinzeitlichen Keramik in Finnland. — Acta Archaeologica, 1930 a, 1 : 2, 3, p. 165—190, 205—220.
- Ayräpää A.** Uusia kivakauden taidelöytöjä. — SM, 1929, 1930 b, 36, p. 82—88.
- Ayräpää A.** Die Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischem Gebiet. — SMYA, 1945, 45, p. 10—25.
- Ayräpää A.** Die ältesten steinzeitlichen Funde aus Finnland. — Acta Archaeologica, 1950, 21, p. 1—43.
- Basalykas A.** Lietuvos TSR fizinė geografija. V., 1965, d. 2.
- Becker C. J.** Fund of Ruser fra Danmarks stenalder. — Aarbøger, 1941, p. 131—141.
- Becker C. J.** Mosefundne Lerkar fra yngre stenalder. Studier over Trægåegekulturen i Danmark. — Aarbøger 1947, 1948, p. 1—313.
- Benecke B.** Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. Königsberg, 1881.
- Bezzenberger A.** Accesionen des Prussia-Museums. — Prussia Ber., 1895, 19, p. 235—267.
- Bielenstein A.** Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Petrograd, 1918, 2.
- Bieliukienė S.** Agaras. — Müsų girių, 1958, Nr. 8.
- Breuil H., Lantier R.** Les Hommes de la pierre ancienne. Paris, 1959.
- Brøndsted J.** Bernsteinschmuck aus der Maglemosezeit. — Acta Archaeologica, 1935, 5 : 1—2, p. 145—182.
- Brøndsted J.** Danmarks Oldtid, 1. Stenalderen. København, 1938.
- Brøndsted J.** Nordische Vorzeit, 1. Neumünster, 1960.
- Cassau A.** Ein Feuersteindolch mit Holzgriff und Lederscheide aus Wiepenkathen, Kr. Stade. — Mannus, 1935, 27, p. 199—209.
- Chmielewsky M. i W.** Grób kultury amfor kulistycz w Kuczynie, w pow. Włosławskim. — Przegląd Archeologiczny, 1953, 9 : 2—3.
- Clark I. G. D.** The megalithic Settlement of Northern Europe. Cambridge, 1936.
- Clark I. G. D.** Frühgeschichte der Menschheit. Stuttgart, 1964.
- Ebert M.** Končanskoe. — In: Reallexikon, 1926, 7, p. 22—24.
- Edgren T.** Kolmhaara — gravarna. — FM, 1959, 66, p. 5—25.
- Edgren T.** Jäkärlä-gruppen en Västfinsk kulturgrupp under Unge stenalder. — SMYA, 1960, 64.
- Ehrlich B.** Succase, eine Siedlung der jungsteinzeitlichen Schnurkeramiker im Kreise Elbing. — Elbinger Jahrbuch, 1936, 12/13, p. 41—98.
- Ehrlich B.** Schnurkeramische Pfostenhäuser bei Tolke mit, Kr. Elbing. — Mannus, 1940, 32, p. 44—56.
- Ekholm G.** Forntid och fornforskning i Skandinavien. Uppsala, 1935.
- Engel C.** Vorgeschichte der altpreußischen Stämme. Königsberg, 1935.
- Frödin O.** Die vorgeschichtliche Forschung in Schweden 1908 bis 1910. — PZ, 1912, 4 : 1—2, p. 192—214.
- Gaerte W.** Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens. Königsberg, 1927.
- Gaerte W.** Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929.
- Gandert O. F.** Nordischer Schmuck der Steinzeit. — In: Tracht und Schmuck im nordischen Raum. Leipzig, 1939, 1, p. 71—89.
- Gimbutas M.** An ancient art of hunters and fishers. — Archaeology, 1955, 8 : 4, p. 268—277.
- Gimbutas M.** The Gods and Goddesses of Old Europe 7000—3500 BC. London, 1974.
- Girininkas A.** Siurės rytių Lietuvos akmens amžiaus paminklai (I. Jaros I neolito (III tūkstantmetis prieš m. e.) gyvenvietė). — MAD, A, 1977, 4 (61), p. 77—91.
- Glob P. V.** Studier øver den jyske Enkelgrabkultur. — Aarbøger 1944, 1945, p. 1—156.
- Glob P. V.** Danske Oldsager, 2. Yngre Stenalder. København, 1952.
- Graudonis J.** Reznu kapulaus. — Arheologija un etnogrāfija, 1961, 3, p. 19—38.
- Grīgalavičienė E.** I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai (I. Darbo įrankiai). — MAD, A, 1975, 4 (53), p. 73—83.
- Grīgalavičienė E.** I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai (3. Papuošalai). — MAD, A, 1976, 3 (56), p. 69—80.
- Grigat F.** Aus grauer Vorzeit. Langensalza, 1927.
- Gross H.** Auf den Spuren der Steinzeitjäger von 8000 bis 20.000 Jahren in Altpreussen. — Altpreussen, 1937, 2 : 4, p. 145—157.
- Gross H.** Moorgeologische Untersuchungen der vorgeschichtlichen Dörfer in Zedmar-Bruch. — Prussia Ber., 1939, 33 : 1—2, p. 100—169.
- Guyan W. U.** Zur Herstellung und Funktion einiger jungsteinzeitlichen Holzgeräte von Thayngen Weier. — In: Helweta Antiqua. Festschrift Emil Vogt. Zürich, 1966, p. 21—31.
- Hansson H.** Gotland. Steinzeit. Bronzezeit. — In: Reallexikon, 1926, 4, p. 398—411.
- Hollack E.** Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen. Berlin, 1908.
- Indrek R.** Die mittlere Steinzeit Estland (Kngl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar, 66). Stockholm, 1948.
- Indrek R.** Die Idolanhänger-Amulete. — SMYA, 1957, 58, p. 61—79.
- Jaanits L.** Neolitised asulad Eesti NSV territooriumii. — In: Muistased asulad ja linnused. Tallinn, 1955, p. 176—201.
- Jaanits L.** Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland. — SMYA, 1957, 58, p. 80—100.
- Jaanits L.** Jooni kiviaja uskumustest. — In: Religioni ja ateismi ajaloost Eestis. Tallinn, 1961, 2, p. 5—70.
- Jaanits L.** Die frühneolithische Kultur in Estland. — In: Congressus secundus internationalis Fenno-Ugristarum. Helsinki, 1965, 2, p. 12—25.
- Jelfnek J.** The Pictorial Encyclopedia of the Evolution of Man. London—NY—Sydney—Toronto, 1975.
- Kabaillienė M.** Augalijos raida velyvajame ledynmetyje ir poledynmetyje Lietuvos ir pietinės Latvijos pajūrio zonoje. — Geografinios metraštis, 1959, 2, p. 477—505.
- Kempisty E.** The Complex of Comb-and Pit-marked Pottery Cultures. — In: The Neolithic in Poland. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, p. 232—295.
- Kempisty E., Sulgostowska Z.** Pierwsza osada neolityczna z ceramiką typu Dubiczaj w Północno-wschodniej Polsce. — Wiadomości Archeologiczne, 1976, 41 : 3, p. 305—324.
- Kilian L.** Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn, 1955.
- Kimakowicz-Winnicki M.** Spinn- und Webewerkzeuge. Entwicklung und Anwendung in vorgeschichtlicher Zeit Europas. Leipzig, 1911.
- Kivikoski E.** Kittilän hirvenpäälusikka. — SM, 1935, 1936, 42, p. 8—14.

- Klebs R.** Der Bernsteinschmuck der Steinzeit. Königsberg, 1882.
- Klingenhardt F.** Die steinzeitliche Kultur von Lietzow auf Rügen. — Mitteilungen aus der Sammlung vaterländischer Altertümter der Universität Greifswald, 1924, 1, p. 24 ir kt.
- Kopisto A.** Die Schiefferringe der kammkeramischen Kultur Finlands. — SM, 1959, 66, p. 5—17.
- Kostrzewski J.** Przyczynki do znajomości przedhistorycznych narzędzi rogowych i drewnianych. — Przegląd archeologiczny, 1933—1934, 1936, 5 : 1, p. 73—83.
- Kulikauskas P.** Naujai aptiktą akmens žalvario amžių gyvenvietė Palangoje. — MAD, A, 1959, 2 (7), p. 33—41.
- Kuncienė O.** Susisiekimo vandeniu priemonės Lietuvoje iki XIII a. — MAD, A, 1975, 2 (51), p. 51—59.
- La Baume W.** Das Spinnen mit der Handspindel in vorgeschichtlicher Zeit. — Blätter für deutsche Vorgeschichte, 1929, 6, p. 1—9.
- Lauš S.** Tekstiilijälgdest keraamikaleidudel Eestis. — In: Pronksiajast varase feodalismini. Tallinn, 1966, p. 96—101.
- Lindner K.** Die Jagd der Vorzeit. Berlin—Leipzig, 1937.
- Loze I.** Senākie cilvēka galvas veidojusiu māla Austrumlatvijā. — ZAV, 1967, 1, p. 22—27.
- Loze I.** Seno tīcejumu un tradīciju atspoguļojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā. — Arheologija un etnogrāfija, 1970, 9, p. 9—30.
- Loze I.** Akmens laikmeta dzintara rotas Lubanas zemienē. — Arheologija un etnogrāfija, 1974, 11 p. 53—62.
- Loze I.** Neolithic amber ornaments in the eastern part of Latvia. — Przegląd Archeologiczny, 1975, 23, p. 49—82.
- Luhu V.** Kokemäen Pispan kivikautinen asuinpaikkak. — SM, 1961, 68, p. 5—34.
- Malmer M. P.** Jungneolithische Studien. — Acta Archaeologica Lundensia, ser in 8, 2. Bonn—Lund, 1962.
- Manninen J.** Zur Ethnologie des Einbaumes. — ESA, 1927, 1, p. 4—17.
- Manninen J.** Die Sachkultur Estlands. Tartu, 1931, 1.
- Manninen J.** Die Sachkultur Estlands. Tartu, 1933, 2.
- Mathiassen Th.** Blubber Lamps in the Ertebølle Culture? — Acta Archaeologica, 1935, 6 : 1—2, p. 139—152.
- Mathiassen Th.** Danske Oldsager, 1. Aeldre Stenalder. København, 1948.
- Mathiassen Th.** An amber elk head from Zealand. — Acta Archaeologica, 1952, 23, p. 167—169.
- Mathiassen Th.** Early stone age amber ornaments. — Aarbøger 1958, 1959.
- Mathiassen Th.** Ravsmykker fra aeldre stenalder. — Aarbøger 1959, 1960, p. 184—200.
- Melnander C. F.** Die Kiukaiskultur. — SMYA, 1954, 53.
- Moora H.** Die Vorzeit Estlands. — In: Zur estnischen Kulturgeschichte. Tartu, 1932, p. 1—90.
- Moora H.** Eine steinzeitliche Schlangenfigur aus der Gegend von Narva. — SMYA, 1957, 58, p. 225—232.
- Morkūnas V.** Kuršių marių ir Nemuno delta žvejų tinklai XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje. — Kn.: Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 metais. V., 1975, p. 97—108.
- Moszyński K.** Kultura ludowa słowian, I. Kultura materialna. Kraków, 1929.
- Müller S.** Nordische Altertumskunde. Strassburg, 1896.
- Müller-Beck J.** Seeberg. Burgäschisee-Süd, 5. Holzgeräte und Holzbearbeitung. Bern, 1965.
- Okulicz J.** Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VI w. n. e. Wrocław—Warszawa, 1973.
- Pälsi S.** Riuksjärven ja Piiskunsalmen kivikautiset araninpaikat Kaukolassa. — SMYA, 1920a, 28 : 1, p. 7—192.
- Pälsi S.** Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti im Kirchspiel Antrea, Län Viborg. — SMYA, 1920b, 28 : 2, p. 3—19.
- Paret O.** Die Einbäume im Federseeried und übrigen Europa. — PZ, 1930, 21, p. 76—116.
- Paret O.** Le mythe des cités lacustres. Paris, 1958.
- Peredolski W. W.** Eine bildliche Darstellung des Menschen auf einem neolithischen Tongefäß. — Archiv für Anthropologie. Braunschweig, 1905, 3 : 4, p. 289—294.
- Petzsch W.** Wertvolle Neuerwerbungen des Stralsunder Museums von der Insel Rügen. — PZ, 1926, 17, p. 233—241.
- Pfeiffer L.** Die Werkzeuge des Steinzeitmenschen. Jena, 1920.
- Puzinas J.** Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. K., 1938.
- Radig W.** Nordischer und donauländischer Hausbau im jungsteinzeitlichen Mitteleuropa. — Mannus, 1929, Ergänzungsband, p. 91—95.
- Radig W.** Der Wohnbau im jungsteinzeitlichen Deutschland. Leipzig, 1930.
- Randomanskis A.** Mažosios Lietuvos žvejyba. K., 1924.
- Ränk G.** Peipsi klastusest. — Opetatud Eesti Seltsi kirjad, 1934, 2.
- Rasmussen H.** Hasselø-egen. Et bidrag til le danske Stammebåder historie. — Kuml. Aarhus, 1953, p. 15—46.
- Reinert H.** Die jüngere Steinzeit der Schweiz. Augsburg, 1926.
- Reinert H.** Die Schnurkeramischen Totenhäuser von Sarmenstorf. — Mannus. Leipzig, 1928, 6 Ergänzungsband, p. 202—220.
- Reinert H.** Das Federeenseemoor als Siedlungsland des Vorzeitmenschen, 4 leid. Augsburg, 1929.
- Reinert H.** Das Pfahldorf Sipplingen. Ergebnisse der Ausgrabungen des Bodenseegeschichtsvereins 1929/30. — Führer zur Urgeschichte. Leipzig, 1932, 10.
- Rimantienė R.** (Jablonskyte). Pirmynkščiai būstai Samantonyse. — Lietuvos TSR architektūros klausimai, 1960, 1, p. 56—65.
- Rimantienė R.** Lietuvos akmens amžiaus šukinė puodų ornamentika ir finougrų klausimas. — Lietuvos istorijos metraštis 1972, 1973, p. 5—26.
- Rimantienė R., Dvareckas V., Kudaba Č.** Apie pajūrio pelkės archeologinių radinių slūgsojimo sąlygas. — AMDG, 1971, 8, p. 131—139.
- Rust A.** Das altsteinzeitliche Rentierjägerlager Meiendorf. Neumünster i Holst., 1937.
- Rust A.** Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor. Neumünster i Holst., 1943.
- Rust A.** Die jungpaläolithischen Zeltanlagen von Ahrensburg. Neumünster i Holst., 1958.
- Saraau G. F. L.** En stenalders Boplads i Maglemose ved Müllerup. — Aarbøger, 1903, p. 148—315.
- Schuldt E.** Der Bernstein im Neolithikum Mecklenburgs. — Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. 1973. Schwerin, 1974, p. 99—120.
- Schwantes G.** Geschichte Schleswig Holsteins. Vorgeschichte. Neumünster i Holst., 1934.
- Serra-Ràfols, I. de C.** Cueva de los Murciélagos. — In: Reallexikon, 1925, 2, p. 338.
- Siirolänen A.** Yli-lin Kierikki. Asbestkeraaminen asuinpaikka Pohjois-Pohjanmaalla. — SM. Helsinki, 1967, 74, p. 5—37.
- Sirelius U. T.** Die Volkskultur Finnlands. Jagd und Fischerei in Finnland. Berlin—Leipzig, 1934.
- Stadie K.** Die Steinzeitdörfer der Zedmar. — In: Festschrift Adalbert Bezzenberger zum 14. April 1922 dargebracht von seinen Freunden und Schülern. Göttingen, 1921, p. 148—160.
- Szukiewicz W.** Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkiem, guberni Wilejskiej. — Materiały Komisji antropolog.-archeolog. i etnograf. Akademii Umiejętności w Krakowie, 1907.
- Sturms E.** Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrus-See in Kurzeme. — In: Congressus secundus archaeologorum balticorum Rigae. Riga, 1931, p. 411—422.
- Sturms E.** Senākie cilvēka tēli Latvijā. — Senatne un Māksla, 1937, 4, p. 83—91.
- Sturms E.** Sārnates purva mītnes. — Senatne un Māksla, 1940, 1, p. 41—64.

- Šturm E.** Die Moorsiedlungen im Ostbaltikum und Westsibirien.—*Fornvännen*, 1948, 43, p. 362—364.
- Šturm E.** Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorgeschichtlichen Zeit.—*Commentationes Balticae*, 1953, 1, p. 167—205.
- Šturm E.** Die neolithische Plastik im Nordischen Kulturreis.—*Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 1955, 2 : 1, p. 21—26.
- Šturm E.** Der Bernsteinschmuck der östlichen Amphorenkultur.—*Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte*, 1956, 5, p. 13—20.
- Šturm E.** Der Ursprung der kamm- und grübchenkeramischen Kulturen Osteuropas.—*Commentationes Balticae*, 1957, 3 : 7, p. 223—257.
- Šulcs A.** Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē.—*Arheoloģija un etnogrāfija*, 1961, 3, p. 157—168.
- Tarasenka P.** Lietuvos piliakalniai. V., 1956.
- Tarvydas B.** Senovės gintarinių papuošalų rinkinys.—*Gimtasai kraštas*, 1937, I, p. 46—56.
- Tauber H.** Danske kulstof-14 dateringer af arhaeologiske prover, III.—*Aarbøger* 1969, 1970, p. 120—142.
- Tauta W.** Die Stielspitzen-Gruppen im nördlichen Mitteleuropa. Köln—Graz, 1968.
- Thomsen T., Jessen A.** Brabrand-Fundet fra den ældre Stenalder, arkæologisk og geologisk behandlet.—*Aarbøger* 1905, 1906, p. 1—74.
- Troels-Smith J.** Ertebøllekultur-Bondekultur. Resultater af sidste 10 Aars Uundersøgelser i Aamosen.—*Aarbøger* 1952, 1953.
- Troels-Smith J.** En Elmetraes-Bue fra Aamosen og andre Traesager fra tidligneolitisk Tid.—*Aarbøger* 1959, 1960, p. 91—145.
- Urtans V.** Senākie depoziti Latvijā. Riga, 1977.
- Vankina L.** Sārnates tipa atradumi Latvijas neolīta apmetnēs.—*Arheoloģija un etnogrāfija*, 1974, 11, p. 39—52.
- Vilkuna K.** Unternehmen Lachsfang. Helsinki, 1975.
- Vitauskas A.** Zvejyba Padubysio valsčiuje.—*Gimtasai kraštas*, 1939, 1 (21), p. 462—471.
- Vogel W.** Von den Anfängen deutscher Schiffahrt.—*PZ*, 1912, 4 : 1/2, p. 1—15.
- Vogt E.** Geflechte und Gewebe der Steinzeit. Basel, 1937.
- Vogt E.** Das steinzeitliche Uferdorf Egolzwil 3.—*Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kulturgechichte*, 1951, 12 : 4, p. 193—215.
- Wahle E.** Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlicher Kulturprovinzen. Grenzen der frühgeschichtlichen Erkenntnis. Heidelberg, 1941.
- Weber C. A., Mestorf I.** Wohnstätten der älteren neolithischen Periode in der Kieler Förde.—*Bericht des Schleswig-Holsteinischen Museums vaterländischer Altertümer* Kiel, 1904, 43.
- Wilke G.** Die Religion der Indogermanen in archäologischer Beleuchtung. Leipzig, 1923.
- Zagorska I.** Akmens laikmeta harpūnas Latvijā.—*ZAV*, 1972, 8 (30), p. 80—98.
- Zagorskis F.** Kreižu neolīta kapulauks.—*Arheoloģija un etnogrāfija*, 1961, 3, p. 3—18.
- Zagorskis F.** Kreižu neolīta apmetne.—*ZAV*, 1963, 4 (189), p. 23—35.
- Zagorskis F.** Jauni materiāli par neolītu Latvijās austrumu daļa.—*ZAV*, 1965, 6 (215), p. 35—50.
- Zagorskis F.** Pārbaudes izrakumi Osas apmetnē.—In: *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu* 1969. Gada pētījumu rezultātiem. Riga, 1970, p. 72—73.
- Zagorskis F.** Agrais neolīta laikmets Latvijās austrumdaļa.—*ZAV*, 1973, 4 (309), p. 56—69.
- Zagorskis F.** Zvejnieku akmens laikmeta kapulauka apbēdījumu tipoloģija un kronoloģija.—*Arheoloģija un etnogrāfija*, 1974, 11, p. 7—24.
- Znamierowska-Prüfferowa M.** Rybołówstwo jezior Trockich. Wilno, 1930.
- Бахтеев Ф. Х.** Очерки по истории и географии важнейших культурных растений. М., 1960.
- Береговая Н. А.** Накоечники гарпунов из древних поселений Баранова мыса.—*МИА*, 1953, 39, с. 421—445.
- Бибиков С. Н.** Раннетрипольское поселение Лука-Бровлевецкая на Днестре.—*МИА*, 1953, 38, с. 1—460.
- Брюсов А. Я.** «Сетчатая» керамика.—*СА*, 1950, 14, с. 287—305.
- Брюсов А. Я.** Свайное поселение на р. Модлоне и другие стоянки в Чарозерском районе Вологодской области.—*МИА*, 1951, 20, с. 7—76.
- Буров Г. М.** Археологические находки в старичных торфяниках бассейна Вычегды.—*СА*, 1966, 1, с. 155—173.
- Буров Г. М.** В гостях у далеких предков. Сыктывкар, 1968.
- Ванкина Л. В.** Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига, 1970.
- Ванкина Л. В., Загорскис Ф. А., Лозе И. А.** Неолитические племена Латвии.—*МИА*, 1973, 172, с. 210—217.
- Гурина Н. Н.** Поселения эпохи неолита и раннего металла на северном побережье Онежского озера.—*МИА*, 1951, 20, с. 77—142.
- Гурина Н. Н.** Памятники эпохи раннего металла на северном побережье Кольского полуострова.—*МИА*, 1953, 30, с. 347—407.
- Гурина Н. Н.** Новые неолитические памятники в восточной Эстонии.— In: *Muisted asulad ja linnused*, 1955, p. 153—175.
- Гурина Н. Н.** Олениостровский могильник.—*МИА*, 1956, 47.
- Гурина Н. Н.** Памятники эпохи бронзы и раннего железа в Костромском Поволжье.—*МИА*, 1963, 110, с. 85—203.
- Гурина Н. Н.** Из истории древних племен западных областей СССР.—*МИА*, 1967, 144.
- Гурина Н. Н.** Неолит лесной и лесостепной части СССР.— В кн.: *Каменный век на территории СССР*. М., 1970, с. 134—156.
- Гурина Н. Н.** Водоплавающая птица в искусстве неолитических лесных племен.—*КСИА*, 1972, 131, с. 36—45.
- Денисова Р. Я.** Антропология древних балтов. Рига, 1975.
- Дмитриев П. А.** Шигирская культура на восточном склоне Урала.—*МИА*, 1951, 21, с. 28—93.
- Замятин С. Н.** Миниатюрные кремневые скульптуры в неолите северо-восточной Европы.—*СА*, 1948, 10, с. 85—123.
- Иностранцев А. А.** Доисторический человек каменного века побережья Ладожского озера. СПб., 1882.
- Исаенко В. Ф.** Некоторые произведения искусства неолитической эпохи Полесья.— В кн.: *Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии*. Минск, 1969, с. 46—52.
- Исаенко В. Ф.** Неолитический сосуд с рисунком из Белоруссии.—*СА*, 1971, 2, с. 211—213.
- Катинас В.** Янтарь и янтарные отложения южной Прибалтики. Вильнюс, 1971.
- Кларк Дж. Г. Д.** Доисторическая Европа. М., 1953.
- Крайнов Д. А.** Результаты работ Верхневолжской экспедиции.— В кн.: *Археологические открытия 1975 года*. М., 1976, с. 68—69.
- Лозе И. А.** Костяная фигурка лося, найденная на Лубанской низменности.—*ИАН*, 1964, 8, с. 115—117.
- Лозе И. А.** Новый центр обработки янтаря эпохи неолита в Восточной Прибалтике.—*СА*, 1969, 3, с. 124—134.
- Лозе И. А.** Деревянный идол из устья реки Малмута (Лубанская низменность).—*ИАН*, 1970, 10, с. 57—61.
- Лозе И. А.** Стоянка Лагажа.—*ИАН*, 1972, 6, с. 57—73.
- Лозе И. А.** Резная скульптура каменного века Восточной Прибалтики в соотношении с Уральской скульптурой.— В кн.: *Проблемы археологии Урала и Сибири*. М., 1973, с. 174—182.

- Лозе И. А.** Раскопки на Лубанской низменности.— В кн.: Археологические открытия 1975 года. М., 1976, с. 452—453.
- Марк К. Ю.** Вопросы этнической истории Эстонского народа в свете данных антропологии.— В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956, с. 219—242.
- Микляев А. М.** Идол из Усвятского торфяника.— СА, 1967, 4, с. 287—291.
- Микляев А. М.** Памятники Усвятского микрорайона Псковской области.— Археологический сборник, 1969, 11, с. 18—40.
- Микляев А. М., Минасян Р. С.** Результаты работ Невельской экспедиции.— В кн.: Археологические открытия 1967 года. М., 1968, с. 9—10.
- Монгайт А. Л.** Археология Западной Европы. Каменный век. М., 1973.
- Мошинская В. И.** О Зауральских зооморфных изображениях, связанных с глиняной посудой.— В кн.: Проблемы археологии и древней истории Угров. М., 1972, с. 56—65.
- Мошинская В. И.** Древняя скульптура Урала и Западной Сибири. М., 1976.
- Окладников А. П.** К вопросу о назначении неолитических каменных рыб из Сибири.— МИА, 1941, 2, с. 193—202.
- Окладников А. П.** Неолит и бронзовый век Прибайкалья.— МИА, 1950, 18.
- Ошибкина С. В.** О работе Вятской и Северной экспедиций.— В кн.: Археологические открытия 1975 года. М., 1976, с. 33—34.
- Паавер К.** Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Тарту, 1965.
- Панкрушев Г. А.** Неолитические племена Карелии.— МИА, 1973, 172, с. 66—74.
- Поликарпович К. М.** Торфяниковые стоянки Кривина и Осовец в БССР.— Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода, 1940, 6—7, с. 44—46.
- Равдоникас В. И.** Следы тотемических представлений в образах наскальных изображений Онежского озера и Белого моря.— СА, 1937, 3, с. 3—32.
- Раушенбах В. М.** Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. М., 1956.
- Раушенбах В. М.** Новые находки на Шигирском торфянике.— КСИИМК, 1959, 75, с. 123—131.
- Римантене Р. К.** Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис.— СА, 1960, 2, с. 115—127.
- Римантене Р. К.** Древнейшая пряжа в Литве.— In: *Studia archeologica in memoriam Harrti Moora*. Tallinn, 1970, p. 142—146.
- Римантене Р. К.** Палеолит и мезолит Литвы. Вильнюс, 1971.
- Савватеев Ю. А.** Изображение людей в петроглифах Карелии.— В кн.: Проблемы археологии Урала и Сибири. М., 1973, с. 284—300.
- Семенов С. А.** Первобытная техника.— МИА, 1957, 54.
- Семенов С. А.** Развитие техники в каменном веке. Л., 1968.
- Семенов С. А.** Происхождение земледелия. Л., 1974.
- Телегин Д. Я.** Дніпро-Донецька культура. Київ, 1968.
- Урбан Ю. Н.** Поселение и могильник Иловец.— КСИА, 1973, 137, с. 107—114.
- Федоров В. В.** Плехановская неолитическая стоянка.— МИА, 1953, 39, с. 293—331.
- Формозов А. А.** Памятники первобытного искусства на территории СССР. М., 1966.
- Формозов А. А.** Искусство эпохи мезолита и неолита.— В кн.: Каменный век на территории СССР. М., 1970, с. 194—205.
- Фосс М. Е.** Костяные и деревянные изделия стоянки Веретье.— МИА, 1941, 2, с. 212—235.
- Фосс М. Е.** Неолитические культуры севера европейской части СССР.— СА, 1947, 9, с. 29—46.
- Фосс М. Е.** Древнейшая история севера европейской части СССР.— МИА, 1952, 29.
- Цветкова И. К.** Скульптура лося из неолитической стоянки Володары.— Slovenska archeologia, 1973, 21:2, р. 423—428.
- Цветкова И. К.** Стоянка Черная Гора.— КСИА, 1959, 75, с. 114—122.
- Чернявский М. М.** Новое неолитическое поселение на Кривинском торфянике.— В кн.: Доклады к XI конференции молодых ученых Белорусской ССР. Минск, 1967а, с. 372—385.
- Чернявский М. М.** Фигурка человека со стоянки Осовец II.— СА, 1967б, 4, с. 291—293.
- Чернявский М. М.** Исследование неолитических поселений Кривинского торфяника.— В кн.: Древности Белоруссии. Минск, 1969, с. 71—88.
- Чернявский М. М. (Чарняускі).** Вобраз чалавека у найстарајшым мастадцтве.— Помнікі гісторы і культуры Беларусі, 1973, 4, с. 24—26.
- Эдинг Д. Н.** Идолы Горбуновского торфяника.— СА, 1937, 4, с. 133—146.
- Эдинг Д. Н.** Новые находки на Горбуновском торфянике.— МИА, 1940, 1, с. 41—57.
- Янитс Л. Ю.** Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. Таллин, 1959.
- Янитс Л. Ю.** Неолитические памятники Эстонии и их хронология.— МИА, 1973, 172, с. 202—209.

RODYKLĖ

Titnago dirbiniai

grąžteliai 48, 55, 57—61
gremžtukai 54—61, 70
ietigaliai 17—20
kirveliai 48, 49, 58, 60
peiliniai ir skeltės 48, 55, 57—61, 70
réžukai 55, 57, 59
skaldytiniai 54
strėlių antgaliai p. 16—19, 159

Ivairūs akmenų dirbiniai

galastuvai 48, 50, 59, 160
ietigalis 18, 20
kirveliai 49—51, 60, 61, 80, 158
papuošalai 103—105, 155
skaldytinis 54
tinklų pasvarai 29, 31, 32, 153, 154, 158

Kaulo bei rago dirbiniai

amuletais iš dantų 103—105, 156
apeiginės lazdos 106—108, 117, 156
ietigaliai 20—22, 24
ylos bei adikliai 70—73, 156, 162
kailių grandikliai 61, 70, 71
kastuvėlis 23, 45
meškerės kabliukai 21, 26
odos lygintuvai 70, 71
peikena 21, 26
peiliniai 48, 71, 79, 156
strėlių antgaliai 15, 21, 156
žeberklai 21—24, 155, 156, 162

Medžio dirbiniai

branktai 32, 42
butiniai 28, 35, 36, 153
dubenys ir geldos 63, 65—68, 156, 157
dviašakiai 64, 68, 75, 77
figūros 109—113, 156
ietys ir ietigaliai 19, 20
irkliai 38—42, 153, 155—157, 162
kapliai 23, 44
kirvių kotelai 51, 54, 64
kirvių movos 51, 53, 54, 63, 153, 155, 162
kultuvės 43, 45, 46, 162
kūlės ir grūstuvai 24, 64, 68, 155
kuolai 80, 83
lankai 15, 16
luotai 36—38, 66(?), 116, 154
mentelės 52, 64, 65
peiliukai 63, 78, 79
pliauškos 32, 33, 156, 157
samčiai ir šaukštai 38, 62, 63, 65, 67, 110, 111
strėlės ir jų kotelai 15, 16, 19, 52
šakės žuvims gaudyti 24, 25
trinkelės 52, 68
varpstė ir varpstukas 52, 75
Pluošto, tošies, skalų ir pan. dirbiniai
audeklas 77, 78
bučiai, graibštai 27, 34, 36, 155
oda 68
pintinėlės 73—75, 155
plūdės 27—29, 36, 153, 155
siūlai, viryutės 51, 61, 69, 70, 75, 79, 155
tinklai 26—28, 32, 33, 36, 75—77, 155
Gintaro dirbiniai
figūrelės 106, 109, 113, 114
kabučiai 61, 62, 87—90, 92—94, 96—100
karoliai (vamzdeliniai) 62, 88, 92, 94, 96—101
karoliukai (apvalūs) 94, 100, 101
sagutės 88, 89, 91, 93, 95—100
skridiniai ir grandys 88, 92, 95—97, 99, 101—103

TURINYS

IVADAS	3	Pynimas 73. Verpimas, varpstė 75. Siūlai 75.	
NARVOS KULTURA IR LIETUVOS NEOLITAS ..	7	Tinklų mezgimas 75. Audeklas ir audimas 77. Au-	
PAMINKLŲ SITUACIJA, GAMTA, CHRONOLO-		dimo peiliukai 78. Dirbinių taisymas 79)	
GIJA	9	NAMAI IR KAPAI	80
SVENTOSIOS GYVENTOJŲ VISUOMENINIS		MENAS IR KULTO PĒDSAKAI	87
OKIS IR JO INVENTORIUS	15	Papuošalai (Gintaro kabučiai 87. Sagutės 93.	
Medžioklė ir jos įrankiai (Miško žvérių medžioklė		Vamzdeliniai karoliai 98. Rutuliniai karoliai 100.	
15. Lankai 15. Strėlės ir antgaliai 15. Iėtys ir iet-		Skridiniai ir grandys 101. Žvérių dantų papuošalai	
galiai 19. Ruonių medžioklė 22. Žeberklai 22)		103. Akmenų papuošalai 103)	
Zūklė (Žeberklavimas 24. Saudymas iš lanko 24.		Vaizduojamasis menas (Žvérių atvaizdai 106.	
Sakės žuvimis gaudyti 24. Kūlės 24. Peikenos 26.		Paukščių atvaizdai 109. Roplių atvaizdai 111.	
Kabliukai 26. Tinklai, plūdės, pasvarai, branktai		Zmonių atvaizdai 111)	
27. Pliauškos-baldokai 32. Bučiai 34. Velkamieji		Meno prasmė	116
tinklai-kiudeliai, butiniai 36. Luotai 36. Irklai 38)		KERAMIKA	120
Rankojimas ir gamybinio ūkio pradžia (Riešutai		Ankstyvoji grupė (2B gyvenvietės keramika 121.	
43. Kultūriniai augalai 43. Kapliai 43. Kastuvėliai		1B gyvenvietės keramika 125)	
45. Kultuvės 45. Naminiai gyvuliai 45)		Vidurinioji grupė (3B gyvenvietės keramika 130.	
NAMŲ OKIO INVENTORIUS	48	23-os gyvenvietės keramika 136)	
Medžio, kaulo ir gintaro apdirbimo įrankiai (Kir-		Vėlyvoji grupė (26-os gyvenvietės keramika 141.	
viai 48. Kirvių movelės ir kotai 51. Galąstuvalai 54.		28-os gyvenvietės keramika 143)	
Gremžtukai 54. Rėžtukai 59. Peiliai 59. Grąžteliai		Keramikos raida (Puodų kakieliai 144. Dugneliai	
60. Medžio apdirbimas 60. Rago ir kaulo apdirbi-		145. Dydis 145. Paviršiaus apdaila 145. Ornamen-	
masis 61. Gintaro apdirbimas 61)		ta 146. Dubenėliai 147)	
Namų apyvokos reikmenys (Šaukštai 62. Samčiai		ETNINĖ PRIKLAUSOMYBĖ IR SANTYKIAI SU	
62. Mentelės 65. Geldos 65. Dubenys 66. Grūstuvai		KITOMIS KULTŪROMIS	148
68. Trinkelės 68. Dvišakiai 68)		SVENTOSIOS NARVOS KULTUROS PAMINKLŲ	
Kailių ir pluošto apdirbimas bei įrankiai (Kailis ir		TYRINĖJIMAI	153
oda 68. Beržo tosis 69. Liepos karna 69. Kanapės		ШВЯНТОИИ (РАСКОПКИ ПОСЕЛЕНИЙ НАРВ-	
69. Odos apdirbimo įrankiai 70. Ylos-adikliai 70.		СКОЙ КУЛЬТУРЫ). РЕЗЮМЕ	166
LITERATORA		SVENTOJI (AUSGRABUNGEN DER NARWA-	
RODYKLE		KULTURSIEDLUNGEN). ZUSAMMENFASSUNG	175
		LITERATURA	184
		RODYKLE	188

Римуте Константионовна Римантене. ШВЯНТОЙИ I. ПОСЕЛЕНИЯ НАРВСКОЙ КУЛЬТУРЫ. На литовском языке. Вильнюс, издательство «Мокslas», 1979. Отв. редактор кандидат исторических наук А. Таутавинюс
Rimutė Rimantienė. ŠVENTOJI I. NARVOS KULTŪROS GYVENVIETĖS. Redagavo istorijos mokslo kandidatas A. Tautavičius. Redaktorė D. Leščinskienė. Viršelio dailininkas K. Orientas. Meninis redaktorius A. Zvilius. Techninė redaktorė I. Savickienė. Korektorių: A. Lukoševičienė, D. Baliukynienė.
IB Nr. 1008

Duota rinkti 1979.12.22. Pasirašyta spausdinti 1979.06.21. LV 07936. Formatas 84×108^{1/16}. Popierius — spaudos Nr. 1. Šriftas 10 p. Ilteratūrinis. Spauda — iškilioji. 19,88 sp. l. 24,45 apsk. l. I. Tiražas 5000 egz. Užsak. Nr. 6965. Kaina 1,80 rb. „Mokslas“, Vilnius, Zvaigždžių g. 23. Spaustino spaustuvė „Pergalė“, Vilnius, Latako g. 6.

Rimantienė R.
Ri71 Sventoji.— V.: Mokslas, 1979.—

A n t r a š e: Istorijos in-tas.

[Kn.]. 1. Narvos kultūros gyvenvietės. 188 p., iliustr.
Santr. ir iliustr. sąrašai vok., rus. Bibliogr.: p. 184—187.

Leidinyje pateikiama vieno svarbiausių neolito amžiaus paminklų Pabaltijyje — Sventosios gyvenviečių — archeologinių tyrimėjimų medžiaga. Pirmojoje knygoje supažindinama su Narvos kultūros gyvenvietėmis. Aprašomi tirti paminklai, pateikiamos išvados apie gyventojų visuomeninį uki, darbo, medžioklės bei žvejybos irankius, pastatus, meną ir kulto pėdsakus.

0507000000

R ~~10602—080~~
M 854(08)—79

10—79

902.6+9(TL)11

1,80 Rb